

Ahi Evran Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergisi

Cilt 10, Sayı 2, 2024

**AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Sahibi

Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına

Prof. Dr. Cemalettin İPEK (Enstitü Müdürü)

Editör

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN

Alan Editörleri

Prof. Dr. Abdulkerim KARADENİZ (Türkçe Eğitimi)

Prof. Dr. Ahmet Cem ERKMAN (Antropoloji)

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN (Sınıf Öğretmenliği Eğitimi/Türkçe ve İlk Okuma Yazma Eğitimi)

Prof. Dr. Fazıl YOZGAT (Kamu Yönetimi)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK (Eğitim Tarihi)

Prof. Dr. Menderes ÜNAL (İngilizce)

Prof. Dr. Musa ÖZATA (İşletme)

Prof. Dr. Remzi CAN (Türkçe Eğitimi)

Prof. Dr. Veli ÜNSAL (Tarih)

Doç. Dr. Davut AYDIN (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık)

Doç. Dr. Gül ÖZÜDOĞRU (Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi)

Doç. Dr. Hande KILIÇARSLAN (Geleneksel Türk El Sanatları)

Doç. Dr. Maksut YİĞİTBAŞ (Türk Dili ve Edebiyatı)

Doç. Dr. Yurdal DİKMENLİ (Coğrafya Eğitimi)

Doç. Dr. Yusuf Ziya OLPAK (Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERTUĞRUL (Hukuk)

Dr. Öğr. Üyesi Işık Adak ADIBELLİ (Arkeoloji)

Akademik Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet AY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Akmatali ALİMBEKOV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/Kırgızistan)

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Camgırbek BÖKÖŞOV (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi/ Kırgızistan)

Prof. Dr. Douglas K. HARTMAN (Michigan State Üniversitesi, ABD)

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Bakü Müzik Akademisi, Azerbaycan)

Prof. Dr. Halil İbrahim YALIN (Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati AKYOL (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Kadyralı KONKOBÆEV (Türk Akademisi Başkan Yardımcısı)

Prof. Dr. Nadir İLHAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Niginahon Arslonovna ŞERMUHAMEDOVA (Özbekistan Milli Üniversitesi, Özbekistan)

Prof. Dr. Refik BALAY (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Sema ETİKAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)

Prof. Dr. Tahira ALLAHYAROVA (Sosyal Araştırma Merkezi Azerbaycan/Bakü)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Vefa TAŞDELEN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel KABAPINAR (Marmara Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri
Cilt 10, Sayı 2, 2024

Dr. Ahmet KAYSILI
Dr. Ahmet YAYLA
Dr. Ayşe ATAŞ
Dr. Burulkan PALA
Dr. Emine ŞENER
Dr. Emrah SOFUOĞLU
Dr. Erhan YAYLAK
Dr. Ertuğrul ERGÜN
Dr. Ertuğrul USTA
Dr. Ethem KILIÇ
Dr. Fatma Esin KURT
Dr. Feride ERSOY
Dr. Fırat PURTAŞ
Dr. Gül ÖZÜDOĞRU
Dr. Hakkı KAHVECİ
Dr. Hilal BARAN
Dr. Himmet BÜKE

Dr. İlhan KANUŞAĞI
Dr. Lamiha ÖZTÜRK
Dr. Levent TAŞ
Dr. Melek YILDIZ
Dr. Merve TUNCAY
Dr. Mevlüt AKÇAPA
Dr. Oğuz GÜNER
Dr. Sabri SİDEKLİ
Dr. Serdar BULUT
Dr. Serkan BOYRAZ
Dr. Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ
Dr. Sümeyya ALTUNTAŞ
Dr. Şuay Nilhan AÇIKALIN
Dr. Yalçın BAY
Dr. Zuhal GÜLER

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN (Editör) 0 (386) 280 43 01

Arş. Gör. Fatma Cahide ÖZÇELİK (Sekretarya)
Arş. Gör. Dildar ÖZASLAN (Sekretarya)
Arş. Gör. Semra OMAK (Sekretarya)

Doç. Dr. Gül ÖZÜDOĞRU (Dizgi)

e-posta: sbed@ahievran.edu.tr

Dergi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün resmi yayın organıdır ve uluslararası, akademik, hakemli bir dergidir.

Dergi yılda üç kez (Mart, Temmuz ve Kasım aylarında) yayımlanır.

Dergide, Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır.

Dergimiz ULAKBİM TR Dizin, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), İslami Araştırmalar Merkezi Dizini (İSAM), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), ASOS ve Google Akademik'te taranmaktadır.

Dergimizde yayımlanan tüm eserler Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmaktadır.

**AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt 10, Sayı 2, 2024

Araştırma Makalesi

Mustafa ALTINTAŞ

Çalışma Yaşamındaki Negatif Dinamiklerin Çalışan Davranışlarına Etkisi: Sessiz İstifanın Aracılık Rolü.....255-274

Araştırma Makalesi

Betül GÖKÇINAR & İlker DERE

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri.....275-294

Araştırma Makalesi

Adem ÖZBEK

Sustainability and Green Finance: Banking System in Turkey..... 295-313

Araştırma Makalesi

Sait EBİNÇ

Helenistik Aklın Son Işığ: İskenderiye Kütüphanesi'nden Beytül Hikme'ye.....314-333

Araştırma Makalesi

Özlem ÖZEN

Gelişmekte Olan Ekonomilerde Uluslararasılaşma: İhracat Çeşitlendirmesi Eğilimi Üzerine Değerlendirme ve Önermeler.....334-352

Araştırma Makalesi

Gürbüz OCAK, Gülin ÜTEBAY & Akın KARAKUYU

Üniversite Öğrencilerinin Metaverse Ortamındaki Eğitime İlişkin İnançları ile Dijital Okuryazarlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi353-370

Araştırma Makalesi

Selin DİNÇER, Fatih AKIN & Baybarshan Ali KAZANCI

Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz.....371-385

Araştırma Makalesi

Ruhan İRİ & Emre ÜNAL

Bibliometric Analysis Bibliometric Analysis of Research (1980-2023)..... 386-401

Araştırma Makalesi

Cemal Alpgiray BÖLÜCEK

Hürriyeti ve Mülkiyeti Savunmak: 1790'lar İngiltere'sinde Monarşist Düşünce ve Örgütlenmeler.....402-421

Araştırma Makalesi

Şuy Nilhan AÇIKALIN & Pınar MARDİN YILMAZ

Yumuşak Güç Aracı Olarak Moda Diplomasisi: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü Örneği.....422-433

Araştırma Makalesi

Ceren BAŞTEMUR KAYA & Hasan ÇAKIR

Use of the Alice Visual Programming Environment in Programming Education: A Descriptive Case Study.....434-452

Araştırma Makalesi

Nuray ÖZGE SAĞBAŞ, S. Tunay KAMER & Nur ÖZKAYA

Trafik Öğreniyorum Programı Kursiyerlerinin Trafik ve Kurs ile İlgili Görüşleri.....453-466

Araştırma Makalesi

Büşra ÖZMEN YAĞIZ & Yasemin KOÇAK USLUEL

Bilgisayım Sal Düşünme Becerilerinin Oyun Programlama Aracılığıyla Geliştirilmesi: Ortaokul Öğrencileri için Bir Çerçeve.....467-486

Araştırma Makalesi

Faruk KESKİN, Pelin ÇAĞATAY & Ahmet Sinan TÜRKYILMAZ

Türkiye'de Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ndeki Yaş Yığılmalarına İlişkin Değerlendirme.....487-506

Araştırma Makalesi

Emre BULUT

Sectoral Volatility in Borsa Istanbul: A GARCH-based Comparative Analysis507-522

Araştırma Makalesi

Hayrettin YİĞİT

Yazın Kişi Adbilim Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Kahramanları.....523-542

Çalışma Yaşamındaki Negatif Dinamiklerin Çalışan Davranışlarına Etkisi: Sessiz İstifanın Aracılık Rolü

Mustafa ALTINTAŞ
Yozgat Bozok Üniversitesi
mustafaltintas40@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9846-5513

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1465129
Geliş Tarihi: 04.04.2024	Kabul Tarihi: 25.07.2024
Revize Tarihi: 25.07.2024	

Atıf Bilgisi

Altıntaş, M. (2024). Çalışma yaşamındaki negatif dinamiklerin çalışan davranışlarına etkisi: Sessiz istifanın aracılık rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 255-274.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğin işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolünün belirlenmesidir. Nicel araştırma zemininde oluşturulan çalışmanın örneklemini, Aksaray ilindeki küçük, orta ve büyük ölçekteki işletmelerde görev yapan 471 kişi oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan araştırma verilerinin analizinde kısmi en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) tercih edilmiştir. Smart-PLS istatistik programı kullanılan araştırmadan elde edilen bulgulara göre korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğin işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü bulunmaktadır. Yeni bir kavram olan sessiz istifanın örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişlik sessiz istifa üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahiptir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar örgütlerdeki korku iklimi, nezaketsizlik ve tükenmişlik hissini çalışanları sessiz istifaya sürükleyen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Sessiz istifa davranışı negatif olaylar sonucu ortaya çıkmakta ve negatif sonuçlara yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz istifa, negatif dinamikler, Smart-PLS.

The Effect of Negative Dynamics in Work Life on Employee Behavior: The Mediating Role of Quiet Quitting

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the mediating role of quiet quitting in the effect of fear culture, workplace incivility and burnout on turnover intention and organizational cynicism. The sample of the study, which is based on quantitative research, consists of 471 people working in small, medium and large-scale enterprises in Aksaray province. Partial least squares path analysis (PLS-SEM) was preferred in the analysis of the research data reached by convenience sampling method. According to the findings obtained from the research using Smart-PLS statistical software, quiet quitting has a mediating role in the effects of fear culture, workplace incivility and burnout on turnover intention and organizational cynicism. It was determined that Quiet quitting, which is a new concept, has a significant effect on organizational cynicism and turnover intention. In addition, culture of fear, workplace incivility and burnout have a positive effect on quiet quitting. The results obtained from the research show that the climate of fear, incivility and burnout in organizations have a structure that leads employees to quiet quitting. Quiet quitting behaviour emerges as a result of negative events and leads to negative consequences.

Keywords: Quiet quitting, negative dynamics, Smart-PLS.

Giriş

Günümüz iş yaşamında çalışanların görev yaptıkları örgütlerdeki deneyimleri, tecrübeleri, yaşadığı her olay psikolojik ve fiziksel sağlıkları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örgütlerin temel yapı taşı olan insan faktörü, örgütün amacına ulaşmasında, varlığını devam ettirmesinde ve sektördeki rakipleriyle rekabet avantajı yakalayabilmesinde büyük bir unsurdur. Kuruluşlardaki insan davranışlarına odaklanan örgütsel davranış alanında özellikle kişisel çıkarlar, örgütsel çıkarlar, yoğun bir iş yükü, bireysel yaşam faktörleri gibi birçok durum negatif örgütsel davranışın açığa çıkmasına neden olabilmektedir. İnsanın sosyal bir varlık olduğu ele alındığında sadece örgütte çalışan ve tek işinin örgütün yararına çalışan bir birey olması pek doğru bir düşünce olarak görülmemektedir.

Geçmişten günümüze çalışan verimliliği, motivasyonu ve bunu etkileyen olumsuz nedenler üzerine birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Çalışanların örgütü amaçlarına ulaştıracak şekilde verimli ve etkili olmasının önündeki engeller farklı şekillerde ortaya konulmuştur. Örgütün negatif olarak bilinen korku kültürü, işyerinde var olan nezaketsiz bir ortam, bireyin tükenmişlik hissi son yıllarda önemli düzeyde araştırılan konular arasındadır. Bunun yanı sıra negatif bir kültürün, yönetim yapısının ve çalışanların bazı olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bunlardan olan örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti hem yetenekli çalışanların kaybedilmesine hem de işten ayrılmasalar bile yeteneklerini bilerek açığa çıkarmamalarına sebep olabilmektedir. Bir diğer yandan son yıllarda popüler olan ve literatüre daha önceden girmiş olan sessiz istifa kavramıdır. İlgili kavramın Buscaglia (2022) çalışanın işine olan asgari düzeydeki bağlılığı, çalışanın gündeminde olan fakat işten ayrılma niyetine sahip olmadan önceki davranışı olarak nitelendirilmektedir (Önder, 2022).

Korku kültürü, tükenmişlik, işyeri nezaketsizliği, işten ayrılma niyeti, örgütsel sinizm ve sessiz istifa arasındaki ilişkilere odaklanan bu araştırmaya literatür açısından bakıldığında korku kültürünün örgüt kültürünün bir parçası haline gelen bir durum olduğu ifade edilmekte olup toplumsal yaşamdan beslenen bir olgu olduğu belirtilmektedir (Nesin, 2014). Korku kültürü örgütler açısından çalışanlarda performans düşüklüğü, tatminsizlik, bağlılığın ve güvenin azalması gibi birçok olumsuz sonuçlara yol açan bir kavramdır (Cure, 2009). Literatürde korku kültürü, tükenmişlik, işyeri nezaketsizliği, işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm ile ilgili yapılmış birçok araştırma olduğu görülmekte ve sessiz istifayla ilgili yapılmış olan araştırmaların kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra korku kültürü, tükenmişlik, işyeri nezaketsizliği, işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm ile ilgili yapılan araştırmalarda kavramların birbirleriyle öncül ve ardıl şeklinde ortaya konulduğu görülmektedir (Gün ve Başkan, 2017; Johnson ve O'Leary-Kelly, 2003; Schaufeli ve Backer, 2004; Weisberg, 1994).

Bu araştırmada negatif örgütsel davranışın elemanlarından olan korku kültürü, tükenmişlik, işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü ele alınmıştır. İlgili literatür incelendiğinde kavramlar arası ilişkilerin birçok kez araştırılmasına karşın sessiz istifa kavramının aracı değişken olarak kullanıldığı herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Sessiz istifa kavramının aracı değişken olarak ele alınmasının hem öncüllerinin hem de ardıllarının ortaya konulması açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmada kullanılan analiz modeli olan kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi, değişkenler arası ilişkilerin ortaya konulmasında önemli bir model olarak görülmektedir.

Hipotez Oluşturma

Ashkanasy ve Nicholson (2003) tarafından örgütsel düzeye genelleştirilen bir endişe deneyimi olarak ifade edilen korku, bireyin sosyal hayatından iş yaşamına kadar her alanda karşısına çıkabilecek bir duygu durumudur. Korku kültürü ise kültürle ilgili bir durum olup örgütsel düzeyde yöneticilerin tutumları ile çalışanların algılarını ilgilendiren bir kavramdır. İşyeri nezaketsizliği kavramı her ne kadar profesyonel çalışma yaşamının var oluşundan bu yana görülen bir durum olsa da ilk defa Andersson ve Pearson (1999) tarafından tanıtılmıştır. İşyeri nezaketsizliği çalışma ortamlarında saygı kurallarının ihlal edilmesiyle başlayan yoğunluğu az ve niyetin kestirilemediği fakat aktörün hedefe zarar verdiği negatif bir davranış olarak ifade edilmiştir (Andersson ve Pearson, 1999). Tükenmişlik, duygusal bir durup olup bireyin yaşadığı olumsuz durumlardan birisidir. Birey tarafından çevresinden beklentilerin, tutumların ve algıları içeren tükenmişlik, bireysel düzeyde meydana gelen içsel bir psikolojik durum olduğu ifade edilmektedir (Avşaroğlu, Deniz ve Kahraman, 2005). Örgütsel sinizm ise bir çalışanın görev yaptığı örgüte karşı negatif yöndeki tutum ve davranışlarını içeren bir kavramdır (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998). Kavramın içeriğinde örgüte karşı kızgınlık, hayal kırıklığı, ümitsizliğe kapılma gibi duygular sonucunda olumsuz tavır takınma bulunmaktadır (Chiaburu, Peng, Banks ve Lomeli, 2013). İşten ayrılma niyeti bir çalışanın örgütünde yaşadığı olaylar ve durumlara karşı verdiği bir tepki olarak görülmektedir (Lee ve Mowday, 1987). Rusbult, Farrell, Rogers ve Mainous (1988) işten ayrılma niyetinin çalışanlarının iş koşullarıyla ilgili problemleri durumlara karşı yıkıcı ve aktif bir tepki eylemi olduğunu ifade etmektedir. Sessiz istifa kavramı ise dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sonrasında 2022 yılında ortaya çıkmış bir kavram olup pandeminin yıkıcı ve baskıcı etkisiyle ortaya çıkmış olan bir kavram olduğu ifade edilmektedir (Gün, 2024). Kavramın ilk defa sosyal platformlarda

görüldüğü ifade edilse de (Gözlü, 2023) 2009 yılında ekonomist Mark Boldger tarafından ortaya atıldığı belirtilmektedir. Kavramın ortaya çıkış süreci tartışmalı bir konu olsa da yaygınlaşması açısından küresel anlamda geniş bir alana yayıldığı öne sürülmektedir (Kumar, 2023). Kavramın tanımlanmasına bakıldığında örgütsel düzeyde belirlenen iş saatlerinde sadece çalışana tanımlanan işlerin yapılması, kazanılan ücrete göre hareket edilmesi, işten uzaklaşılması, aşırı iş kültürüne ve tükenmişliğe karşı bir tepki olduğu ileri sürülmüştür (Savaş ve Turan, 2023). Günümüz iş yaşamında, çalışanların birbirleriyle ve yöneticileriyle olan ilişkilerinde karşılaştıkları bazı problemler bulunmaktadır. Bunların temelinde çalışanın algısı çok önemli bir yer tutmakta olup bazen kendisine karşı yapılan davranışlardan bazen de tüm çalışanları ilgilendiren davranışlardan bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu araştırmanın temel fikrini bir örgütte var olma ihtimali olan korku kültürü ve işyeri nezaketsizliği ile çalışanın hissettiği tükenmişliğin örgüte karşı sinik duygular içerisinde olma ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde sessiz istifa davranışının aracılık ettiği. Araştırmanın bu minvalde oluşturmasının temel sebebi ilgili literatür, dünyanın genelini ilgilendiren problemler ve bu alanda sıklıkla yapılan araştırmalardır.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri olan korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişlik ile ilgili birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Korku kültürünün öncülleri ve ardılları bağlamında incelendiğinde özellikle yönetici korkusunun korku kültürü oluşumunda etkili olduğu ifade edilmektedir (Brandão, Miguez ve McCluskey, 2016). Yönetici korkusu, yönetme korkusu ve hata yapma korkusu olan bir örgütte korku kültürünün olması muhtemeldir. Çünkü olaylara korkuyla yaklaşan bir yönetici, çalışanlarını da aynı düzeyde tepkiler göstermelerini beklemekte olup korku kullanımı yöneticilerde yaygın bir davranış olarak görülmektedir (Kahraman, 2019; Milosevic ve McCabe, 2015). Kaşmer'in (2009) ifadesine göre çalışanlar korku kültürüne karşı uyma, çatışmaya girme, kararsızlık yaşama ve tarafsız kalma eğilimi içerisinde olabilirler. Bu durum korku kültürünün negatif sonuçlar meydana getirebileceğini göstermektedir. Korku kültürünün hâkim olduğu örgütlerde dedikodu, yöneticiye karşı olumsuz duygular besleme, sosyal mesafenin artması, iletişimin zayıflaması, riskten kaçınılması fırsatların kaçırılması, örgütsel yabancılaşma, iş doyumunun azalması gibi sonuçlarının olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Akan ve Oran, 2017; Dalgıç, 2019; Hennenhofer ve Heil, 2004; Kavak, 2015; Özpolat ve Sevim, 2017). Yukarıdaki araştırmaların rehberliğinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Korku kültürünün örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H2: Korku kültürünün işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H3: Korku kültürünün sessiz istifa üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Tükenmişlikle ilgili literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde özellikler ardılları açısından tükenmişlik hissi yaşayan bir çalışanın negatif duygular içerisinde olabileceği öne sürülmektedir. Özellikle duygusal olaylar teorisi bağlamında değerlendirildiğinde çalışanın örgütte meydana gelen olaylara verdikleri duygusal tepkilerin kendisinin memnuniyet ve performansına doğrudan yansıdığı ifade edilmektedir. Duygusal olaylar yaklaşımı örgüte olan bağlılığı, işten ayrılma niyetini, işyerindeki sapkın davranışları önemli düzeyde etkilediği varsayımıyla hareket etmektedir (Robbins ve Judge, 2012). Ayrıca Cherniss'in (1980), Maslach'ın (1982), Meier'in (1983) Suran ve Sheridan'ın (1985) ve Pines'in (2005) tükenmişlik konusunda ortaya koymuş olduğu yaklaşımlar, tükenmişliğin özel yaşam ve iş dünyasında önemini ortaya koymaktadır. Tükenmişlikle ilgili alan yazındaki araştırmaların çoğu işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu ve pozitif yönlü bir ilişkide olduğunu göstermektedir (Akhigbe ve Gail, 2017; Çini, 2022; İncesu, Yorulmaz ve Evirgen, 2017; Jackson, Schwab ve Schuler, 1986; Köroğlu ve Bahar, 2021; Mahmood ve Sak, 2019; Onay ve Kılıcı, 2011; Simha, Elloy ve Huang, 2014; Weisberg, 1994; Schaufeli ve Backer, 2004). Ayrıca Avcı'nın (2023) ifade ettiğine göre sessiz istifayı tetikleyen davranışlardan birisi de tükenmişlik olgusudur. Yukarıdaki araştırmaların rehberliğinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H4: Tükenmişliğin örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H5: Tükenmişliğin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H6: Tükenmişliğin sessiz istifa üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

İşyeri nezaketsizliği kavramı çalışanlar arası ilişkilerde iletişim ve davranışlar açısından saygı kurallarının dışına çıkılması şeklinde ifade edilmektedir (Martin, 2008). İlgili literatür incelendiğinde işyeri nezaketsizliği yaşanan ortamlarda nezaketsizliğe maruz kalan çalışanlar bunlara karşı çeşitli tepkiler geliştirmektedirler. Davoudi, Fartash, Allahyari ve Yarahmadi (2013) nezaketsizliğin sürekli bir biçimde devam etmesi durumunda çalışanların psikolojik olarak yıprandığını ve işten ayrılma niyeti fikrine sahip olabilecekleri beklendiğini ifade etmektedir. Yapılan araştırmalar işyeri nezaketsizliğinin tükenmişliğe neden olan stres ve depresyon gibi durumların yaşanmasına, işten ayrılma niyeti fikrine sahip olunmasına, üretkenlik karşıtı iş davranışlarına sebep olduğunu göstermektedir (Blau ve Andersson, 2005; Ghosh, Reio ve Bang, 2013; Guerretaz, 2012; Oyeleye ve Hanson, 2013 Sulea, Filipescu, Horga, Ortan ve Fischmann, 2012). Bunun yanı sıra işyeri nezaketsizliği davranışlarının sürekli olarak yaşanması çalışanlarda örgüte karşı sinizm davranışlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Çünkü çalışan kendi imkânları ile bu nezaketsizliği önleyememiş veya üst yönetime bildirmesine rağmen sonuç alınamamışsa tepkisini bu şekilde gösterebilecektir. Yapılan araştırmalar işyeri nezaketsizliği ile örgütsel sinizm arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ortaya koymuşlardır (Abubakar, Megeirhib ve Shneikate, 2018; Alola, Asongu ve Alola, 2019 Çoban ve Deniz, 2018; Ewis, 2014; Nazir, Norulkamar ve Ahmed, 2016). Ayrıca sessiz istifa davranışı Smith'e (2022) göre bir kazan-kazan durumu olduğundan çalışanın kendisine gösterilen davranış kadar davranışlar geri bildirimde bulunacağı göz önünde bulundurulduğundan nezaketsiz davranışlar sessiz istifanın bir öncülü olarak görülebilir. Bunun yanı sıra nezaketsizlik, kıskançlık gibi unsurların pozitif olgulardan olan iş tatmini üzerinde negatif yönlü etkisi bulunmaktadır (Achhane ve Gupta, 2022; Palabıyık, Yıkılmaz ve Sürücü, 2024). Yukarıdaki araştırmaların rehberliğinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H7: İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H8: İşyeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H9: İşyeri nezaketsizliğinin sessiz istifa üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Son olarak sessiz istifa davranışının çalışanlar ve literatür açısından yeni bir kavram olduğu ele alındığında bu araştırmada hem öncülleri hem ardıklarını hem de aracılığını belirlemenin literatürdeki bilgi birikimine katkı açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle yurt dışında yapılan araştırmalar incelendiğinde Covid-19 pandemisinin getirdiği zorluklar karşısında bir tepki olarak meydana gelen sessiz istifa, çalışanların iş-yaşam dengelerini bozduğu, örgütsel desteğin zayıf olmasından kaynaklı olduğu ve örgüte karşı bağlılıklarını azalttığı belirlenmiştir (Gallup, 2022). Sessiz istifanın öncülü olarak değerlendirilen çalışanın önemsenmemesi, güç ilişkilerinin yoğun yaşanması (korku kültürüne atıf olarak), iletişim eksikliği, yeteneklerini ortaya koyamayacakları işlerde çalıştırılmaları, iş ortamları sebebiyle potansiyellerini açığa çıkartamamaları, örgüt kültürünün zayıflığı gibi birçok sebep öne sürülmektedir (Kobal ve Batı, 2022). Formica ve Sfodera (2022) sessiz istifanın çalışan memnuniyetsizliği temelinden ortaya çıktığını belirtmekte olup amaçlar, değerler ve ihtiyaçlar etrafında şekillendiğini belirtmektedir. Sarıoğlu Uğur (2023) ise sessiz istifaya karşı vermiş olduğu öneriler kapsamında nedenlerinden bahsederken toksik (zehirli) kültürün, işte anlam eksikliğinin, örgütün amacıyla bağlantı eksikliğinin sessiz istifanın nedenleri olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla örgütsel düzeyde kültürün önemli düzeyde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Sessiz istifanın örgütsel sessizlik kavramı ile karıştırılmaması gerekmektedir. Çünkü örgütsel sessizlik adaletsiz çalışma koşullarına bir tepki olarak meydana gelen ve çalışanların örgütsel koşullarla ilgili düzeltilebilecek bir durumu bilerek ve isteyerek söyleyememesi olarak ifade edilmektedir (Pinder ve Harlos, 2001). Sessiz istifa ise örgüt üyeleri açısından anlamlı bir ortam meydana getiremeyen örgütlerde çalışandan beklenen işten fazlasını üretmeme, üretmede isteksiz olma durumu olarak tanımlanmaktadır (Zenger ve Folkman, 2022). Bir diğer yandan Zhang ve Rodrigue (2023), sessiz istifanın uzun dönemde işe bağlılığı azalttığını, çalışan performansını düşürdüğünü, üretkenlik karşıtı iş davranışlarını ortaya çıkardığını ve işyeri tembelliğini ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Boy ve Sürmeli (2023) ise sektörler açısından büyük bir tehdit unsuru oluşturduğunu ve özellikle sağlık sektörü açısından zarar verici etkilerinin olduğundan bahsetmektedir. İlgili araştırmalardan yola çıkılarak bir örgütteki sessiz istifa davranışlarının belirli öncüller sebebiyle ortaya çıktığı ve dolayısıyla bunun örgüte karşı sinik davranışlar ve bunun ötesinde işten ayrılma niyeti fikrinin oluşmasına kadar gidebileceği öngörülmektedir. Bunun yanı sıra örgütlerde var olan korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve çalışan tükenmişliğinin örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin bir kısmının sessiz istifanın üzerinden geçebileceğidir. Korku kültürü temsil

edilen yönetici esaslı ortaya çıkan ve yayılan bir kültür iken işyeri nezaketsizliği çalışan ve yöneticilerin tümünü kapsamaktadır. Yukarıdaki araştırmaların rehberliğinde aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H10: Sessiz istifanın örgütsel sinizm üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H11: Sessiz istifanın işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H12: Korku kültürünün örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü vardır.

H13: Tükenmişliğin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü vardır.

H14: İşyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü vardır.

H15: Korku kültürünün işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü vardır.

H16: Tükenmişliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü vardır.

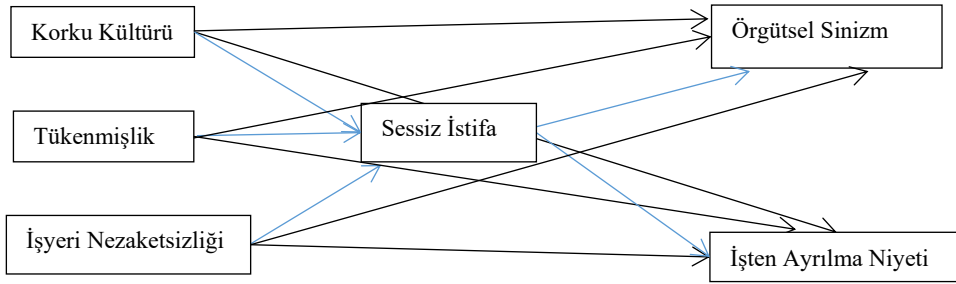
H17: İşyeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü vardır.

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evreni, örnekleme ve veri toplama araçlarıyla ilgili bilgiler sunulmuştur.

Araştırmanın Modeli

Korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğin işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolünü gösteren model Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Aksaray ilinde faaliyet gösteren küçük, orta ve büyük ölçekteki işletmelerde çalışanlar oluşturmaktadır. Aksaray ilindeki işletmelerde çalışanların sayısı 2022 yılı Temmuz ayı itibarıyla 54.077 olarak bildirilmiştir (Türkiye İş Kurumu, 2023). Evreni 54.077 kişinin oluşturduğu ve örneklem sayısının en az 384 olması gerektiği belirtilmiş olup (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019) çevrimiçi bir şekilde oluşturulan anket formu Aksaray ilinde küçük, orta ve büyük ölçekteki işletmelerde çalışanlara ulaştırılmıştır. Kolayda örnekleme tekniğinin kullanıldığı araştırmada 1 Aralık 2023- 31 Aralık 2023 tarihleri arasında araştırmaya 471 kişinin katılım göstermiştir. Araştırmaya katılanların 274’ü (%58.2) kadın, 197’si (%41.8) erkektir. 18-24 yaş aralığında 178 (%37.8) kişi, 25-29 yaş aralığında 114 (%24.2) kişi, 30-34 yaş aralığında 84 (%17.8) kişi, 35-39 yaş aralığında 54 (%11.5) kişi ve 40 yaşın üzerinde 41 (%8.7) kişi vardır. Katılımcıların 175’i (%37.2) evli ve 296’sı (%62.8) bekarıdır. Öğrenim durumları incelendiğinde 44 (%9.3) kişi ilköğretim, 135 (%28.7) kişi lise, 131 (%27.8) kişi ön lisans, 118 (%25.1) lisans ve 43 (%9.1) kişi lisansüstü öğrenime sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada sosyo-demografik bilgiler formu, İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği, Tükenmişlik Ölçeği, Sessiz İstifa Ölçeği, Korku Kültürü Ölçeği, Örgütsel Sinizm Ölçeği, İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Korku Kültürü Ölçeği Ashkanasy ve Nicholson (2003) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlaması Sincer (2016) tarafından yapılmıştır. Ölçek 13 ifadeden oluşmakta olup 7'li likert yapıya sahiptir.

Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu Pines (2005) tarafından geliştirilmiş olup, Türkçeye uyarlaması Tümkaya ve arkadaşları (2009) tarafından yapılmıştır. Ölçek 10 ifadeden oluşmakta olup 7'li likert yapıya sahiptir.

İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği Cortina, Magley, Williams ve Langhout (2001) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlaması Gök, Karatuna ve Başol (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçek 10 ifadeden oluşmakta olup 5'li likert yapıya sahiptir.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği Mobley, Horner ve Hollingsworth (1978) tarafından geliştirilmiş olup, Türkçeye uyarlaması Örucü ve Özafşarlıoğlu (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçek 3 ifadeden oluşmakta olup 5'li likert yapıya sahiptir.

Örgütsel Sinizm Ölçeği Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999) tarafından geliştirilmiş olup Türkçeye uyarlaması Karacaoğlu ve İnce (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek 13 ifadeden oluşmakta olup 5'li likert yapıya sahiptir.

Sessiz İstifa Ölçeği Avcı (2023) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 13 ifadeden oluşmakta olup 5'li likert yapıya sahiptir.

Araştırma Etiği

Bu araştırmanın bilimsel etik kurallara uygunluğu için Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 18.10.2023 tarihli 07/03 karar nolu etik kurul onay belgesi alınmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde ölçüm araçları ve yapısal eşitlik modeli bulguları yer almaktadır.

Ölçüm Modeli

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerliklerini ve güvenilirliklerini test etmek amacıyla Smart-PLS programında ölçüm uygulanmış ve bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmaktadır (Hair, Matthews, Matthews ve Sarstedt, 2017). (AVE>0.50; CR>0.70; rho_A>0.70)

Tablo 1

Ölçeklere İlişkin Betimleyici İstatistikler, Faktör Yük Değerleri, Güvenirlik ve Geçerlik

Değişken	Faktör Yük Değerleri	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	VIF
Korku Kültürü Ölçeği Cronbach's Alpha= 0.876; rho_A=0.884; C.R.=0.900; AVE=0.502						
KorkuKültürü1	0.670	3.618	1.710	-0.677	0.099	1.484
KorkuKültürü3	0.775	3.597	1.719	-0.785	0.171	1.943
KorkuKültürü4	0.626	3.798	1.764	-0.809	0.043	1.607
KorkuKültürü5	0.736	3.512	1.713	-0.752	0.209	1.806
KorkuKültürü7	0.755	3.724	1.758	-0.795	0.127	2.009

KorkuKültürü8	0.643	3.958	1.697	-0.662	-0.054	1.635
KorkuKültürü9	0.746	3.703	1.699	-0.729	0.099	1.968
KorkuKültürü10	0.703	3.803	1.707	-0.763	0.066	1.837
KorkuKültürü13	0.707	3.614	1.740	-0.778	0.145	1.657

Tükenmişlik Ölçeği

Cronbach's Alpha= 0.937; rho_A=0.938; C.R.=0.947; AVE=0.640

Tükenmişlik1	0.688	4.174	1.957	-1.071	-0.131	1.722
Tükenmişlik2	0.791	3.932	1.922	-1.023	-0.006	2.478
Tükenmişlik3	0.799	3.917	1.929	-1.040	0.020	2.562
Tükenmişlik4	0.836	3.815	1.895	-1.042	0.006	3.106
Tükenmişlik5	0.842	3.775	1.879	-1.018	0.101	3.246
Tükenmişlik6	0.839	3.713	1.924	-1.037	0.153	2.921
Tükenmişlik7	0.799	3.739	1.934	-1.059	0.111	2.586
Tükenmişlik8	0.771	3.645	1.953	-1.059	0.192	2.350
Tükenmişlik9	0.797	3.805	1.948	-1.056	0.100	2.515
Tükenmişlik10	0.827	3.834	1.958	-1.089	0.053	2.759

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği

Cronbach's Alpha= 0.792; rho_A=0.792; C.R.=0.878; AVE=0.706

İştenAyrılma1	0.831	2.701	1.234	-0.832	0.272	1.607
İştenAyrılma2	0.854	2.718	1.198	-0.762	0.290	1.779
İştenAyrılma3	0.836	2.628	1.157	-0.535	0.354	1.659

Sessiz İstifa Ölçeği

Cronbach's Alpha= 0.926; rho_A=0.926; C.R.=0.936; AVE=0.529

Sessizİstifa1	0.683	2.877	1.239	-0.843	0.101	1.816
Sessizİstifa2	0.694	2.813	1.205	-0.804	0.173	1.938
Sessizİstifa3	0.747	2.879	1.221	-0.820	0.141	2.132
Sessizİstifa4	0.744	2.983	1.253	-0.935	0.032	2.094
Sessizİstifa5	0.699	2.934	1.261	-0.924	0.137	1.853
Sessizİstifa6	0.729	2.820	1.231	-0.878	0.224	2.149
Sessizİstifa7	0.758	3.000	1.269	-1.039	0.088	2.249
Sessizİstifa8	0.772	3.011	1.229	-0.879	-0.048	2.343
Sessizİstifa9	0.746	2.919	1.230	-0.919	0.024	2.232
Sessizİstifa10	0.707	3.200	1.206	-0.709	-0.272	1.950
Sessizİstifa11	0.727	3.074	1.237	-0.892	-0.047	2.059
Sessizİstifa12	0.718	2.928	1.220	-0.884	0.103	1.830
Sessizİstifa13	0.723	3.011	1.206	-0.762	-0.122	2.157

Örgütsel Sinizm Ölçeği

Cronbach's Alpha= 0.936; rho_A=0.937; C.R.=0.945; AVE=0.569

ÖrgütselSinizm1	0.686	2.911	1.243	-0.911	0.097	1.816
ÖrgütselSinizm2	0.720	2.822	1.185	-0.787	0.172	2.060
ÖrgütselSinizm3	0.737	2.796	1.214	-0.761	0.239	2.046
ÖrgütselSinizm4	0.730	2.866	1.191	-0.792	0.109	2.091
ÖrgütselSinizm5	0.768	2.896	1.235	-0.893	0.049	2.259

ÖrgütselSinizm6	0.799	2.856	1.231	-0.838	0.140	2.709
ÖrgütselSinizm7	0.799	2.796	1.225	-0.828	0.199	2.478
ÖrgütselSinizm8	0.810	2.907	1.229	-0.904	0.041	3.041
ÖrgütselSinizm9	0.794	2.847	1.215	-0.833	0.074	2.577
ÖrgütselSinizm10	0.760	2.854	1.273	-0.956	0.128	2.338
ÖrgütselSinizm11	0.737	2.813	1.213	-0.901	0.083	2.072
ÖrgütselSinizm12	0.713	2.890	1.216	-0.872	0.127	2.128
ÖrgütselSinizm13	0.739	2.820	1.221	-0.846	0.117	2.231

İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği

Cronbach's Alpha= 0.905; rho_A=0.907; C.R.=0.925; AVE=0.638

Nezaketsizlik1	0.789	2.605	1.345	-0.985	0.326	2.030
Nezaketsizlik2	0.809	2.614	1.283	-0.845	0.339	2.227
Nezaketsizlik3	0.817	2.573	1.293	-0.968	0.317	2.288
Nezaketsizlik4	0.731	2.633	1.270	-0.915	0.253	1.797
Nezaketsizlik5	0.819	2.616	1.283	-0.969	0.256	2.351
Nezaketsizlik6	0.813	2.539	1.286	-0.848	0.390	2.277
Nezaketsizlik7	0.807	2.573	1.263	-0.809	0.374	2.126

$$GoF = \sqrt{AVE} \times \bar{R}^2 = 0.590$$

Tablo 1’de verilen değerler Smart-PLS programında yapılan ölçüm modeli ile ilgili değerlerdir. Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modelinde diğer yapısal eşitlik modellemelerinde yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile aynı mantığı ifade etmektedir. İlgili analizler sonucunda korku kültürü ölçeğinden 2.6.11 ve 12. ifadeler analiz dışı bırakılmıştır. Bunun yanı sıra güvenilirlik ve geçerlik değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olduğu anlaşılmaktadır (AVE>0.50; Cronbach’s Alpha>0.70; C.R.>0.70; rho_A>0.70). Ayrıca basıklık ve çarpıklık katsayılarının +1.96 ile -1.96 arasında olduğu görülmüş ve verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiği anlaşılmıştır. VIF (Variance Inflation Factor) değerlerine bakıldığında ise 5’ten küçük olduğu görülmüş ve araştırma verilerinde doğrusallık problemi olmadığı anlaşılmıştır (Hair vd., 2017). Ayrıca GoF indeksi 0.590 olduğundan iyi uyum göstergesi olarak kabul edilebilir (Tenenhaus, Amato ve Esposito Vinzi, 2004). Tablo 2’de ise ölçüm araçlarının ayırt ediciliğinin hesaplanmasında kullanılan Fornell-Larcker ve Heterotrait-Monotrait (HTMT) kriterleri verilmiştir.

Tablo 2

Fornell-Larcker ve HTMT değerleri

	Fornell-Larcker Criterion						Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)					
	Korku Kültürü	Sessiz İstifa	Tük enm işlik	Örgüt sel Siniz m	İşten Ayrılm a Niyeti	İşyeri Nezake tsizliği	Korku Kültürü	Sessiz İstifa	Tük enm işlik	Örgüt sel Siniz m	İşten Ayrılm a Niyeti	İşyeri Nezake tsizliği
Korku Kültürü	0.709	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sessiz İstifa	0.630	0.72	-	-	-	-	0.689	-	-	-	-	-
Tük enm işlik	0.603	0.60	0.80	-	-	-	0.651	0.64	-	-	-	-
Örgüt sel Sinizm	0.631	0.74	0.61	0.754	-	-	0.680	0.79	0.65	-	-	-
İşten Ayrılm a Niyeti	0.502	0.58	0.49	0.644	0.840	-	0.587	0.67	0.57	0.747	-	-

İşyeri						İşyeri					
Nezake	0.50	0.55				Nezake	0.54	0.60			
tsizliği	0.426	6	3	0.515	0.439	0.798	tsizliği	0.462	7	1	0.556 0.517 -

Tablo 2’de verilen Fornell ve Larcker kriteri Fornell ve Larcker tarafından geliştirilmiştir (Yıldız, 2021). Bununla birlikte Heterotrait-Monotrait (HTMT) kriteri ise Henseler, Ringle ve Sarstedt (2015) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Fornell ve Larcker kriterinde AVE karekök katsayıların, kendi satır ve sütunundaki katsayılardan büyük olması gerektiği ifade edilirken (Yıldız, 2021); Heterotrait-Monotrait (HTMT) kriterinin 0.90’ın altında olması gerektiği ifade edilmiştir. Tablo 2’de verilen değerlerin literatürle uyumlu olduğu görülmüş olup sadece sessiz istifa ve örgütsel sinizm değişkenlerinin kesişim noktasında karekök değerlerinden yüksek bir değer olduğu görülmüştür. Diğer değerlerde herhangi bir problem olmadığından ve HTMT değerlerinin 0.90’ın altında olduğundan ayırım geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür. Tablo 3’te ise ölçeklere ilişkin R² ve Q² değerleri incelenmiştir.

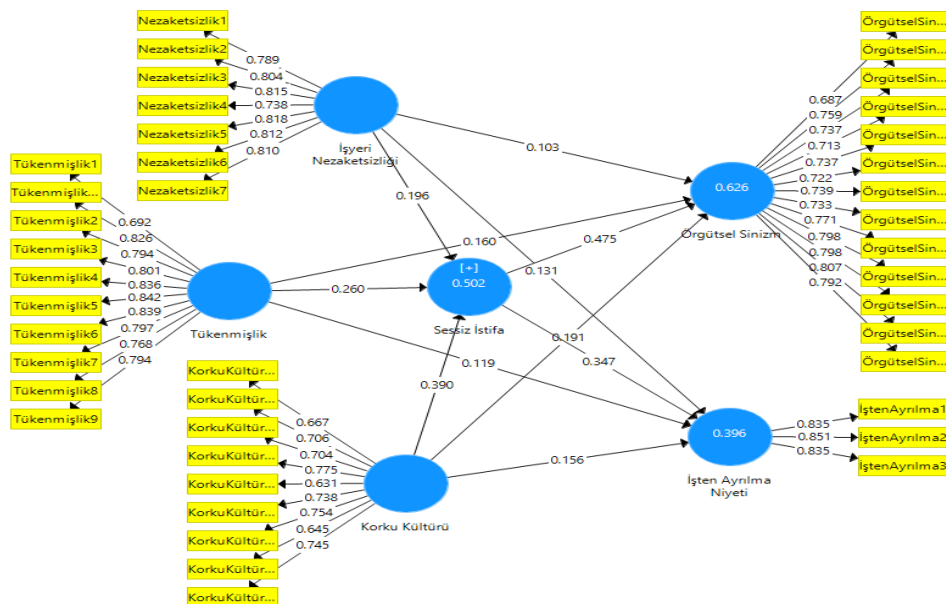
Tablo 3
R² ve Q² Testi Sonuçları

	R ²	R ² Adjusted	Q ²
Sessiz İstifa	0.502	0.498	0.262
Örgütsel Sinizm	0.626	0.622	0.351
İşten Ayrılma Niyeti	0.396	0.391	0.273

Tablo 3’te verilen değerlere göre literatürde R² katsayısının 0.25 ve 0.50 arasında olmasının zayıf; 0.50 ile 0.75 arasında olması orta ve 0.75’in üzerinde olması güçlü bir açıklama oranı olarak değerlendirilmektedir (Yıldız, 2021). Sarstedt, Ringle, Henseler ve Hair (2014) ise Q² değerinin sıfırın üzerinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Tablo 3’te verilen değerlerin analiz için uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Yapısal Model-Hipotez Testleri

Araştırmanın bu kısmında araştırma modelinde değişkenler arasındaki ilişki yol analizi kullanılarak incelenmiş olup Smart-PLS programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Şekil 2’de yapısal eşitlik modeli yol diyagramı sunulmuştur.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli Diyagramı

Yapısal modelden elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4
Uyum İyiliği Değerleri

	Saturated Model	Estimated Model
SRMR<0.080	0.054	0.056
d_ULS	4.522	4.859
d_G	1.546	1.566
Chi-Square<5	3.918.447	3.959.423
NFI>0.80	0.874	0.872

Tablo 4'te verilen değerlere bakıldığında uyum iyiliği değerlerinin sağlandığı görülmektedir (Byrne, 2016). Fakat değerlerinde d_ULS ve d_G değeri ile ilgili net bir ayırım olmadığı belirtilmektedir (Yıldız, 2021). Tablo 5'te yapısal eşitlik modeli yol katsayıları verilmiştir.

Tablo 5
Hipotez Testi Sonuçları

Paths	Beta (B)	Standart Sapma	t- değerleri	%95 Güvenirlik	P
Korku Kültürü → Örgütsel Sinizm (Toplam Etki)	0.376	0.066	5.736	(0.250; 0.495)	0.00
Korku Kültürü → İşten Ayrılma Niyeti (Toplam Etki)	0.291	0.065	4.467	(0.142; 0.397)	0.00
Tükenmişlik → Örgütsel Sinizm (Toplam Etki)	0.282	0.062	4.512	(0.168; 0.398)	0.00
Tükenmişlik → İşten Ayrılma Niyeti (Toplam Etki)	0.208	0.066	3.126	(0.093; 0.340)	0.00
İşyeri Nezaketsizliği → Örgütsel Sinizm (Toplam Etki)	0.199	0.051	3.885	(0.103; 0.284)	0.00
İşyeri Nezaketsizliği → İşten Ayrılma Niyeti (Toplam Etki)	0.200	0.054	3.678	(0.099; 0.326)	0.00
Korku Kültürü → Örgütsel Sinizm (Direk Etki) (H ₁)	0.191	0.056	3.426	(0.081; 0.303)	0.00
Korku Kültürü → İşten Ayrılma Niyeti (Direk Etki) (H ₂)	0.156	0.071	2.208	(0.022; 0.292)	0.02
Tükenmişlik → Örgütsel Sinizm (Direk Etki) (H ₄)	0.160	0.061	2.628	(0.047; 0.289)	0.08
Tükenmişlik → İşten Ayrılma Niyeti (Direk Etki) (H ₅)	0.119	0.069	1.724	(-0.015; 0.259)	0.08
İşyeri Nezaketsizliği → Örgütsel Sinizm (Direk Etki) (H ₇)	0.103	0.043	2.391	(0.028; 0.190)	0.01
İşyeri Nezaketsizliği → İşten Ayrılma Niyeti (Direk Etki) (H ₈)	0.131	0.053	2.446	(0.030; 0.231)	0.01
Korku Kültürü → Sessiz İstifa (H ₃)	0.390	0.062	6.273	(0.266; 0.506)	0.00
Tükenmişlik → Sessiz İstifa (H ₆)	0.260	0.062	4.153	(0.130; 0.390)	0.00
İşyeri Nezaketsizliği → Sessiz İstifa (H ₉)	0.196	0.046	4.278	(0.089; 0.278)	0.00
Sessiz İstifa → Örgütsel Sinizm (H ₁₀)	0.475	0.064	7.463	(0.332; 0.602)	0.00
Sessiz İstifa → İşten Ayrılma Niyeti (H ₁₁)	0.347	0.078	4.425	(0.207; 0.509)	0.00
Korku Kültürü → Sessiz İstifa → Örgütsel Sinizm (Dolaylı Etki) (H ₁₂)	0.185	0.037	5.018	(0.126; 0.263)	0.00

Tükenmişlik → Sessiz İstifa → Örgütsel Sinizm (Dolaylı Etki) (H ₁₃)	0.123	0.036	3.433	(0.054;0.199)	1	0.00
İşyeri Nezaketsizliği → Sessiz İstifa → Örgütsel Sinizm (Dolaylı Etki) (H ₁₄)	0.093	0.022	4.264	(0.052;0.137)	0	0.00
Korku Kültürü → Sessiz İstifa → İşten Ayrılma Niyeti (Dolaylı Etki) (H ₁₅)	0.135	0.041	3.334	(0.070;0.288)	1	0.00
Tükenmişlik → Sessiz İstifa → İşten Ayrılma Niyeti (Dolaylı Etki) (H ₁₆)	0.090	0.031	2.949	(0.040;0.172)	3	0.00
İşyeri Nezaketsizliği → Sessiz İstifa → İşten Ayrılma Niyeti (Dolaylı Etki) (H ₁₇)	0.068	0.021	3.318	0.034;0.108)	1	0.00

Tablo 5'te korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğin işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolünü gösteren katsayılar yer almaktadır. Aracılık testinin yapılmasında Bootstrap testi kullanılmıştır (Preacher ve Hayes, 2004; 2008; Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2014). Tablo 5'te görüldüğü üzere bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi anlamlıdır. Aracı değişkenler modele dâhil edildiğinde anlamlı bir düşüş yaşanmış olup aracılık testinin yapılmasında Hair vd. (2017) VAF (Variance Accounted For) testinin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. VAF testi aracılığın anlamlı bir aracılık olup olmadığını belirlemede yardımcı olmakta ve %0 ile %100 arasında değerler almaktadır ($VAF > \%80 = Tam\ aracılık$; $\%20 < VAF < \%80 = Kısmi\ aracılık$; $VAF < \%20 = aracılık\ bulunmamaktadır$). Tablo 5'te görüldüğü VAF formülüne göre hesaplama yapıldığında “Korku Kültürü→Sessiz İstifa→Örgütsel Sinizm” arasındaki VAF değeri %32; “Tükenmişlik→Sessiz İstifa→Örgütsel Sinizm” arasındaki değer %30 ve “İşyeri nezaketsizliği→Sessiz İstifa→Örgütsel Sinizm” arasındaki VAF değeri %31 olarak belirlenmiştir. Diğer yandan “Korku Kültürü→Sessiz İstifa→İşten Ayrılma Niyeti” arasındaki VAF değeri %31. “Tükenmişlik →Sessiz İstifa→ İşten Ayrılma Niyeti” arasındaki VAF değeri %30 ve “İşyeri nezaketsizliği→Sessiz İstifa→ İşten Ayrılma Niyeti” arasındaki VAF değeri %25 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla korku kültürü, tükenmişlik ve işyeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyeti ve örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık rolü bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki H5 haricinde diğer tüm hipotezler kabul edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada korku kültürü, işyeri nezaketsizliği ve tükenmişliğin örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde sessiz istifanın aracılık etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde sessiz istifa kavramıyla ilgili çok az sayıda araştırma yapılmış olduğu görülmekte ve bilimsel anlamda ortaya yeni çıkan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırmada sessiz istifa kavramının aracı değişken olarak kullanılmasının amacı, yeni olan bu kavramla ilgili literatürdeki bilgi birikimine katkı noktasında öncüllerinin ve ardıllarının oluşturulma çabasıdır. Örgütlerde var olan korku kültürü, çalışanından kademe yöneticilerine, dış paydaşlarına ve hizmet verdiği/ürün sattığı kişilere kadar ulaşan negatif bir durumdur. Örgütler sosyal varlıklar olduğundan çevresinden ve iç/dış paydaşlarından ayrı düşünülemez. Korku kültürüyle birlikte örgütlerde meydana gelen işyeri nezaketsizlikleri mikro düzeyde sadece çalışan temelli düşünülse de birçok problemin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Diğer yandan tükenmişlik, bireyin iç dünyasında olumsuzluklar, bireysel yaşam ve iş yaşamı temelinde oluşan bir duygu durumu olup bireyde fiziksel ve ruhsal olarak ortaya çıkan, dolaylı yoldan yaptığı görevi etkileyen bir durumdur. Örgütsel sinizme bakıldığında ise bir çalışanın mesleğin icra ettiği örgüte karşı sinik davranışlar içerisinde olması veya sinik davranışları gerçekleştirme eğiliminde olması, belirli sebeplerden dolayı meydana gelmektedir. Çalışanın yaşadığı olumsuzluklar dürtü ile birlikte kişide tepkiye dönüşebilmektedir. İşten ayrılma niyeti ise yine çalışanın yaşadığı olumsuz olayların toplamı sonrasında çalışanda bir fikir olarak ortaya çıkan bir durum olup yaşanan olaylar tahammül edemeyeceği noktalara geldiğinde niyet eyleme dönüşmektedir.

Araştırmanın özgünlüğü açısından bakıldığında sessiz istifa kavramına istatistiksel olarak araştırılarak öncüllerinin ve ardıllarının oluşturulması bakımından aracı değişken olarak kullanılması, negatif sebeplerin negatif sonuçlar üzerinden açıklanabileceğini ortaya koymak, farklı istatistiksel modeller kullanmak olarak söylenebilir. Literatür incelendiğinde bu araştırma kapsamındaki

değişkenlerin farklı çalışmalarla araştırıldığı görülse de aracılık analizlerinin çok az sayıda yapıldığı görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde korku kültürü, tükenmişlik ve işyeri nezaketsizliğinin örgütsel sinizm ve işten ayılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlar değerlendirildiğinde örgütlerdeki korku kültürünün yönetici esaslı kaynaklandığı, yönetim tarzlarının korku gücüyle kullandığı söylenebilir (Einarsen, Aasland ve Skogstad, 2007; Salin ve Hoel, 2011). Ayrıca örgütsel sessizliğin de bu araştırmadaki etkisini söylemek mümkündür (Yılmaz ve Aytaç, 2019). Çalışanların yaşadığı tükenmişlik ve işyeri nezaketsizliğinin ise tepkisel olarak sinik davranışlara (Akhigbe ve Gail, 2017; Erdoğan, 2021; Ewis, 2014) ve işten ayrılma niyetine yol açtığı literatür tarafından desteklenmekte ve işyeri nezaketsizliğinin birçok olumsuz duruma yol açtığı bilinmektedir (Anjum, Anjum ve Ahmed, 2017; Huang ve Lin, 2019 Robert, 2018; Spence Laschinger, Leiter, Day ve Gilin, 2009). Bunların yanı sıra nezaketsizliğin gelişmiş bir hali olan dijital nezaketsizlik de sinizm, işten ayrılma niyeti ve sessiz istifa üzerinde etkili olabilir (Gültekin ve Gültekin, 2024). Günümüz dünyasında birçok olgunun dijital olması buna temel oluşturmaktadır.

Elde edilen bu sonuçların yanı sıra korku kültürü, tükenmişlik ve işyeri nezaketsizliğinin sessiz istifa üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi ile sessiz istifanın örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. İlgili bulgulara göre çalışanın sessiz istifa eğiliminde olmasının yöneticinin kullandığı korku gücü ve sonucunda ulaştığı korku kültürü sebebiyle eski performansından ödün vererek örgütüne yararlı davranışları bir kenara ittiği söylenebilir. Diğer yandan işyeri nezaketsizliği korku kültürüyle benzer şekilde örgüt içerisinde makul görülen bir davranış olarak kabul edildiğinde sapkın davranışların artmasına neden olmakta ve bu durum nezaketsizlik eğiliminde olmayan çalışanların olumsuz etkilenerek sessiz istifa davranışlarını sergilemesine neden olabilir. Tükenmişlik açısından bakıldığında bireyin yaşadığı bütün olumsuz duygu ve düşüncelerin (bireysel/örgütsel) işyerine bağlanarak sessiz istifa davranışı içerisine girme eğilimine yöneltebilir. Ayrıca olumsuz düşünce döngüsünün bireyin kendisiyle ilgili olumsuzluklara odaklandığı ifade edilmekte olup (Oktaysoy, Kaygın ve Topçuoğlu, 2023) örgüt ikliminde olumsuz olguların var olması beraberinde olumsuzlukları da getirebilir. Sessiz istifa davranışını sergilemeye karar veren çalışan örgütüne karşı çeşitli şekillerde zarar vererek sinik davranışları açığa çıkartabilir. Bununla birlikte yetenekli çalışanların bilgi ve becerilerinin görmezden gelindiği bir ortamda sessiz istifa davranışı açığa çıkartılarak işten ayrılma niyeti eyleme dönüştürülebilir ve bunun sonucunda örgüt çalışanlarını kaybedebilir.

Bu araştırmada ele alınan değişkenlerin özel sektör çalışanları algısıyla araştırılmasının sebebi, özel sektörde iş güvencesi ve ücret gibi olanakların kamu sektörüne göre daha düşük bir seviyede olması düşüncesidir. Bu düşünceden hareketle farklı işletmelerde görev yapan özel sektör çalışanlarının algıladığı örgüt kültürü, nezaketsizlik, sinizm gibi davranışlar ortaya konularak yeni bir kavram olan sessiz istifayla ilgili literatürün geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmacılar açısından kavramlar arası ilişkilerin yapısal eşitlik modellemesiyle ortaya konulmasının yanı sıra nitel araştırmalarla desteklenmesi, farklı örneklerde araştırılması önerilebilir. Önerilerin yanı sıra her araştırmanın doğasında bulunan sınırlılıkların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu araştırma Aksaray ilinde özel sektörde faaliyet gösteren farklı işletme çalışanları üzerinde belirli bir zaman diliminde yapılması önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçme araçları, araştırmacının bilgi birikimi ve olaylara bakış açısı yine önemli sınırlılıklardan olup gelecekte yapılacak araştırmalarda yapılan araştırmaların genellenebilirliğinin sağlanabilmesi için bu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Özellikle yeni bir kavram olan sessiz istifa kavramının literatürdeki kuramsal çerçeve ile ilişkilendirilmesi, farklı öncül ve ardıllarının ortaya konulması, kavramsal ve ampirik çerçeve açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmada yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Araştırmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abubakar, A. M., Megeirhi, H. A. and Shneikat, B. (2018). Tolerance for workplace incivility, employee cynicism and job search behavior. *The Service Industries Journal*, 38(9/10), 629-643.
- Achhnani, B., and Gupta, B. (2022). Consequences of workplace envy and it's antecedents – A theoretical framework. *International Journal of Special Education*, 37(3), 5214-5235.
- Akan, B. B. ve Oran, F. Ç. (2017). Örgütlerde korku kültürüne ilişkin bir model önerisi. In D. K. Dimitrov, D. Nikoloski & R. Yılmaz (Ed.), *Proceedings of International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series* in (pp.619-631). V. IBANESS Congress Series.
- Akhigbe, O. J. and Gail, O.-J. (2017). Job burnout and organizational cynicism among employees in nigerian banks. *European Scientific Journal*, ESJ, 13(22), 125.
- Alola, U. V., Asongu, S. and Alola, A. A. (2019). Linking supervisor incivility with job embeddedness and cynicism: The mediating role of employee self-efficacy. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 21(3), 330- 352.
- Andersson, L.M. and Pearson, C.M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452- 471.
- Anjum, M. A., Anjum P. and Ahmed, A. (2017). Relationship dynamics of burnout, turnover intentions and workplace incivility perceptions. *Business & Economic Review*, 9(3), 155-172.
- Ashkanasy, N. M. and Nicholson, G. J. (2003). Climate of fear in organizational settings: construct definition, measurement and a test of theory. *Australian Journal of Psychology*, 55(1), 24-29.
- Avcı, N. (2023). Örgütsel sinizm, örgütsel sessizlik, işte sözde var olma ve sessiz istifa arasındaki ilişkiler: İstanbul maltepe belediyesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(39), 968-989.
- Avşaroğlu, S. Deniz, M. E., ve Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 115-129.
- Blau, G. and Andersson, L. (2005). Testing a measure of instigated workplace incivility. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 595-614.
- Boy, Y. ve Sürmeli, M. (2023). Quiet quitting: A significant risk for global healthcare. *Journal of Global Health*, 13, 03014.
- Brandão, C., Miguez, J. and McCluskey, U. (2016). The dynamics of fear in the workplace: The contribution of attachment theory to leadership training and behaviour. *Revista E-Psi*, 6(2), 4-25.
- Brandes, P., Dharwadkar, R. and Dean, J. W. (1999). Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 150-153.

- Buscaglia, M. (2022). *A quick look at the origins and outcomes of the trendy term*. Chicago Tribune. PressReader.com - Digital Newspaper & Magazine Subscriptions.
- Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. (3rd edition). New York: Routledge
- Cherniss, C. (1980). *Staff burnout, job stress in the human service*. London: Sage Publications.
- Chiaburu, D. S., Peng, A. C., Oh, I. S., Banks, G. C., Lomeli, L. C. (2013). Antecedents and consequences of employee organizational cynicism: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 83(2), 181-197.
- Çini, M. A. (2022). İş yeri nezaketsizliği, tükenmişlik ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki: Akademisyenlere yönelik bir araştırma. *BMIJ 10(2)*, 644-663.
- Çoban, R. ve Deniz, M. (2021). İşyeri nezaketsizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü üzerine bir araştırma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 1224- 1259.
- Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H. and Langhout, R. D. (2001). Incivility in the workplace: Incidence and impact. *Journal of Occupational Health Psychology*, 6(1), 64-80.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Cure, L. K. (2009). *Fear within the workplace: A phenomenological investigation of the experience of female leaders*. Unpublished Doctoral Dissertation, Capella University.
- Dalgıç, A. (2019, 26-28 Eylül). *Korku ikliminin otel çalışanlarının pozitifliğine, yaratıcılığın ve işbirliğine etkisi*. (Conference Proceeding). The Third International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability. Mersin, Türkiye. <https://www.academia.edu/40476861/Korku_%C4%B0kliminin_Otel_%C3%87a1%C4%B1%C5%9Fanlar%C4%B1n%C4%B1n_Pozitifli%C4%9Fine_Yarat%C4%B1c%C4%B11%C4%B1%C4%9F%C4%B1na_ve_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fine_Etkisi adresinden 14.02.2024> tarihinde erişilmiştir.
- Davoudi, S. M. M., Fartash, K., Allahyari, M. and Yarahmadi, H. (2013). Workplace bullying and turnover intentions among Iranian employees. *International Journal of Research in Organizational Behavior and Human Resource Management*, 1(1), 12-23.
- Einarsen, S., Aasland, M. S. and Skogstad, A. (2007). Destructive leadership behaviour: A definition and conceptual model. *The Leadership Quarterly*, 18(3), 207-216.
- Erdoğan, P. (2021). Pozitif psikolojik sermayenin örgütsel sinizme etkisinde tükenmişliğin aracı rolü: Sağlık sektöründe bir çalışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 4230-4252.
- Ewis, M. Z. (2014). Workplace perceptions and workplace incivility in Egypt: The mediating role of organizational cynicism. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management (IJCRMM)*, 5(4), 58-82.
- Formica, S. and Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907.

- Gallup (2022). *Gallup's Employee Engagement Survey: Ask the Right Questions With the Q12 Survey*. <https://www.gallup.com/workplace/356063/gallup-q12-employeeengagement-survey.aspx> adresinden 03.02.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Ghosh, R., Reio, Jr., T. G. and Bang, H. (2013). Reducing turnover intent: supervisor and co-worker incivility and socializationrelated learning. *Human Resource Development International*, 16(2), 169-185.
- Gök, S., Karatuna, I. ve Başol, O. (2019). İşyeri nezaketsizliği ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 106-115.
- Gözlü, K. (2023). Tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olarak sessiz istifa ve sağlık sektöründeki etkileri. *MEYAD Academy Journal*, 4(2), 213-241.
- Guerrettaz, T. (2012). *Workplace empowerment, incivility, and burnout: Impact on staff nurse recruitment and retention outcomes*. Degree Masters of Science, Ball State University, Muncie, Indiana.
- Gültekin, Z., ve Gültekin, F. (2024). İş yerinde dijital nezaketsizlik ölçeğinin günümüze ve Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (63), 351-363.
- Gün, F. ve Başkan G. A. (2017). Öğretim elemanlarının algılarına göre örgütsel sinizm ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 361-379
- Gün, İ. (2024). Sessiz istifa niyetini etkileyen faktörlerin AHP yöntemi ile değerlendirilmesi: Sağlık çalışanlarında bir uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 500-520.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling* (1st ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Hair, J. F., Matthews, L. M., Matthews, R. L. and Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: Updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107-123.
- Hennenhof, G. and Heil, K. D. (2004). *Korkuyu yenmek*. (L. Yarbaş, Çev.) İzmir: İlyas Yayınevi.
- Henseler, J., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Huang, H. T. and Lin, C.P. (2019). Assessing ethical efficacy, workplace incivility and turnover intention: A moderated-mediation model. *Review of Managerial Science*, 13(1), 33-56.
- İncesu, E., Yorulmaz, M. ve Evirgen, H. (2017). Örgütsel sinizmin tükenmişlik üzerine etkisi: Hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(3), 370-380.
- Jackson, S. E., Schwab, R. L. and Schuler, R. S. (1986). Toward an understanding of the burnout phenomenon. *Journal of Applied Psychology*, 71, 630-40
- Johnson, J. L. and O'Leary-Kelly, A. M. (2003). The effects of psychological contract breach and organizational cynicism: Not all social exchange violations are created equal. *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), 627-647.

- Kahraman, Ü. (2019). *Okul yöneticilerinin yönetim tarzı, örgüt dna'sı ve örgütsel değişimin okullardaki korku kültürüne etkisi*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Karacaoğlu, K. ve İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999) örgütsel sinizm ölçeği türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Kayseri organize sanayi bölgesi örneği. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 77-92.
- Kaşmer, T. (2009). *Korku kültürünün yönetim, çalışanlar ve işletme üzerindeki etkilerinin analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Kavak, H. (2015). *İşletmelerde korku kültürü ve yönetimi: Adıyaman ili örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kobal, G. ve Batı, S. (2022). *Eski bir alışkanlık, yeni bir akım: Sessiz istifa yaşayanlar anlatıyor, uzmanlar yorumluyor*. Hürriyet, <<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/eskibir-aliskanlik-yeni-bir-akim-sessiz-istifa-yasayanlar-anlatiyor-uzmanlar-yorumluyor42127939> adresinden 03.02.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Koroğlu, Ö. ve Bahar, E. (2021). Sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3453-34.
- Kumar, S. (2023). Quiet quitting and its relevance to the medical profession. *MGM Journal of Medical Sciences* 10(1), 1-2.
- Lee, T. W. and Mowday, R. T. (1987). Leaving an organization: An emprical investigation of Steers and Mowday's model of turnover. *Academy of Management Journal*, 30(4), 721-743.
- Mahmood, S. M. R. ve Sak, R. (2019). Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(5), 2243- 2259.
- Martin, W. F. (2008). Is your hospital safe? Disruptive behavior and workplace bullying. *Hospital Topics*, 86(3), 21-28.
- Maslach, C. (1982). *Burnout: The cost of caring*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Meier, S. T. (1983). Toward a theory of burnout. *Human Relations*, 36(10), 899-910.
- Milosevic, I. and McCabe, R. E. (2015). *Phobias: The psychology of irrational fear*. Santa Barbara, CA: Greenwood.
- Mobley, W. H., Horner, S. O. and Hollingsworth, A. T. (1978). An Evaluation of Precursors of Hospital Employee Turnover. *Journal of Applied Psychology*, 63(4), 408-414
- Nazir, T., Norulkamar, B. U. and Ahmed, U. (2016). Interrelationship of Incivility, Cynicism and Turnover Intention. *International Review of Management and Marketing*, 6(1), 146-154.
- Nesin, A. (2014). *Korkudan korkmak*. (15. baskı). İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Oktaysoy, O., Kaygın, E., Topçuoğlu, E.(2023). Olumsuz düşünce döngüsü ve kolektif şükranın işyeri mutluluğuna etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 243-259

- Onay, M. ve Kılıcı, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve aşçıbaşılar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363-372.
- Önder, N. (2022). *Herkesin konuştuğu sessiz istifa*. Marketing Türkiye, <<https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/sessizistifa-nedir/>> adresinden 03.02.2024> tarihinde erişilmiştir.
- Örücü, E. ve Özafşarlıoğlu, S. (2013). Örgütsel adaletin çalışanların işten ayrılma niyetine etkisi: Güney afrika cumhuriyetinde bir uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 335-358.
- Oyeleye, O. and Hanson, P. (2013). Relationship of workplace incivility, stress, and burnout on nurses' turnover intentions and psychological empowerment. *The Journal of Nursing Administration*, 43(10), 536-542.
- Özpolat, A. ve Sevim, Y. (2017). Örgütsel korkunun sosyal sermaye üzerindeki etkisi (Fırat Üniversitesi örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 603-616.
- Palabıyık, N., Yıkılmaz, İ., ve Sürücü, L. (2024). Workplace envy, workplace incivility, and job satisfaction: An empirical study on nurses. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 42, 81-94.
- Pinder, C. C. and Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, (20), 331-369.
- Pines, A. and Aronson, E. (1988). *Career burnout: causes and cures*. Free Press
- Preacher, K. J. and Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717-731.
- Preacher, K. J. and Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879-891.
- Robbins, S. and Judge, T. (2012). *Örgütsel davranış*. (Çev.) İnci Erdem. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Robert, F. (2018). Impact of workplace bullying on job performance and job stress. *Journal of Management Info*, 5(3), 12-15.
- Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G. and Mainous, A. G. (1988). Impact of exchange variables on exit, voice, loyalty and neglect: An integrative model of responses to decline job satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.
- Salin, D. and Hoel, H. (2011). Organizational causes of workplace bullying. In S.Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, C. L. Cooper (Ed.), *Developments in Theory, Research and Practice* in (pp. 227-244). New York: Taylor & Francis.
- Sarioğlu Uğur, S. (2023). Örgütsel açıdan yönetimde "sessiz istifa" kavramı. U. Uğur ve Biçer, D.F. (Ed.), *Güncel Gelişmeler Işığında İşletme Alanında Yeni Kavramlar* içinde, (ss. 99-114). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Henseler, J. and Hair, J. F. (2014). On the emancipation of PLS-SEM: A commentary on rigdon (2012). *Long Range Planning*, 47(3), 154-160.

- Savaş, B. Ç. ve Turan, M. (2023). Sessiz istifa ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 12(3), 442-453.
- Schaufeli, W. B. and Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: a multi sample study. *Journal of Organizational Study*, 25, 293-315.
- Simha, A., Elloy, D. F. and Huang, H. C. (2014). The moderated relationship between job burnout and organizational cynicism. *Management Decision*, 482-504.
- Sincer, S. (2016). *Öğretim elemanlarının algılarına göre korku kültürü ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Smith, S. (2022). Quiet quitting: a wake-up call for better management: How to recognize and combat quiet quitting. HMC Sales. *Marketing & Alliances Excellence*, 21(10), 28-29.
- Spence Laschinger, H. K., Leiter, M., Day, A and Gilin D. (2009). Workplace empowerment, incivility, and burnout: impact on staff nurse recruitment and retention outcomes. *J Nurs Manag.* 17(3), 302-311.
- Sulea, C., Filipescu, R., Horga, A., Ortan, C. and Fischmann, G. (2012). Interpersonal mistreatment at work and burnout among teachers. *Cognition, Brain, Behavior*, 16(4), 553-570.
- Suran, B. G. and Sheridan, E. P. (1985). Management of burnout: training psychologists in professional life span perspectives. *Professional Psychology: Research and Practice*, 16(6), 741.
- Tenenhaus, M., Amato, S. ve Esposito Vinzi, V. (2004). A global goodness-of-fit index for PLS structural equation modelling. In Proceedings of the XLII SIS scientific meeting, 1(2), 739-742.
- Tümekaya, S., Çam, S. ve Çavuşoğlu, İ. (2009). Tükenmişlik ölçeği kısa versiyonu'nun Türkçe'ye uyarılma, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 387-398.
- Türkiye İş Kurumu (2023). İşgücü piyasası araştırması Aksaray ili 2022 yılı sonuç raporu. <<https://media.iskur.gov.tr/66861/aksaray.pdf> adresinden 20.03.2023> tarihinden erişilmiştir.
- Weisberg, J. (1994), Measuring workers burnout and intention to leave. *International Journal of Manpower*, 15(1), 4-14.
- Yıldız, E. (2021). *SmartPLS ile yapısal eşitlik modellemesi reflektif ve formatif yapılar*. Ankara: Seçkin Yayınları. (2. Baskı).
- Yılmaz, O. ve Aytaç, T. (2019). Öğretmenlerin örgütsel sessizlik algılarının kıdem değişkeni açısından incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 408-425.
- Zenger, J. and Folkman, J. (2022). Quiet quitting is about bad bosses, not bad employees. *Harvard Business Review*. <<https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees> adresinden 03.02.2023> tarihinde erişilmiştir.
- Zhang, T. and Rodrigue, C. (2023). What if moms quiet quit? The role of maternity leave policy in working mothers' quiet quitting behaviors. *Merits*, 3(1), 186-205.

Extended Abstract

Introduction

In this study, the mediating role of quiet quitting in the effect of fear culture, burnout, workplace incivility, which are the elements of negative organizational behaviour, on organizational cynicism and turnover intention is discussed. When the related literature is examined, although the relationships between the concepts have been investigated many times, there is no research in which the concept of quiet quitting is used as a mediating variable. It is thought that addressing the concept of quiet quitting as a mediating variable will be important in terms of revealing both its antecedents and its successors. In addition, the analysis model used in the research, partial least squares structural equation modelling, is seen as an important model in revealing the relationships between variables. The research was applied on private sector employees and it was concluded that quiet quitting has a mediating role in the effect of fear culture, burnout, workplace incivility on organizational cynicism and turnover intention. This research, which includes many relationships and effects, aims to contribute to the accumulation of knowledge in the literature due to reasons such as reducing the elements of negative organizational behaviour and revealing its causes.

Method

The purpose of this study is to determine the mediating role of / in the effect of fear culture, workplace incivility and burnout on turnover intention and organizational cynicism. The population of the research consists of employees working in small, medium and large-scale enterprises operating in Aksaray province. The number of employees working in enterprises in Aksaray province was reported as 54.077 as of July 2022 (Turkish Employment Agency, 2023). It is stated that 54.077 people constitute the population and the number of samples should be at least 384 (Coşkun, Altunışık and Yıldırım, 2019)), and the questionnaire form created online was delivered to employees working in small, medium and large-scale enterprises in Aksaray province. In the research in which convenience sampling technique was used, 471 people participated in the research between 1 December 2023-31 December 2023. In this research, socio-demographic information form, Intention to Quit Scale, Burnout Scale, Quiet Quitting Scale, Fear Culture Scale, Organizational Cynicism Scale, Workplace Incivility Scale were used as data collection tools. In order to test the validity of the scales used in the study, Smart-PLS programme was used. Path analysis was also performed through Smart-PLS programme.

Findings

Bootstrap test was used for the mediation test (Preacher and Hayes, 2004; 2008; Hair, Hult, Ringle and Sarstedt, 2014). As seen in Table 5, culture of fear has a positive and significant effect on turnover intention ($\beta=0.322$; $p<0.01$), burnout has a positive and significant effect on turnover intention ($\beta=0.299$; $p<0.01$) and workplace incivility has a positive and significant effect on turnover intention ($\beta=0.200$; $p<0.01$) and these values show the total effect. On the other hand, before the inclusion of the mediating variable in the model, fear culture has a positive and significant effect on organizational cynicism ($\beta=0,376$; $p<0,01$), burnout has a positive and significant effect on organizational cynicism ($\beta=0,282$; $p<0,01$) and workplace incivility has a positive and significant effect on organizational cynicism ($\beta=0,199$; $p<0,01$) and these values show the total effect. With the addition of the quiet quitting mediator variable to the first model, it was seen that the positive and significant effects of fear culture, burnout and workplace incivility on organizational cynicism were still present. On the other hand, while the effect of culture of fear and workplace incivility on turnover intention was significant, the significant effect of burnout on turnover intention disappeared. The values given as “direct effect” in Table 5 show the values obtained after the mediating variable is included in the model. In order to talk about the mediation effect, Hair, Matthews, Matthews and Sarstedt (2017) state that the VAF (Variance Accounted For) test should be used in addition to the indirect effects being significant. The VAF test helps to determine whether there is a significant mediation and takes values between 0% and 100% ($VAF>80\%$ =Full mediation; $20\%<VAF>80\%$ =Partial mediation; $VAF<20\%$ =no mediation). When the

calculation is made according to the VAF formula seen in Table 5, the VAF value between “Culture of Fear, Quiet quitting, Organizational Cynicism” is determined as 32%. The VAF value between “Burnout, Quiet quitting, Organizational Cynicism” is 30% and the VAF value between “Workplace Incivility, Quiet quitting, Organizational Cynicism” is 31%. On the other hand, the VAF value between “Culture of Fear, Quiet quitting, Turnover Intention” was determined as 31%. The VAF value between “Burnout, Quiet quitting, Turnover Intention” was determined as 30% and the VAF value between “Workplace Incivility, Quiet quitting, Turnover Intention” was determined as 25%. Therefore, Quiet quitting has a mediating role in the effect of fear culture, burnout and workplace incivility on turnover intention and organizational cynicism. All other hypotheses except H5 within the scope of the research were accepted.

Conclusion, Discussion and Recommendations

In this study, the mediating effect of quiet quitting on the effect of fear culture, workplace incivility and burnout on organizational cynicism and turnover intention was tried to be determined. When the related literature is examined, it is seen that very few studies have been conducted on the concept of quiet quitting and it is understood that it is a newly emerging concept in scientific terms. The purpose of using the concept of Quiet quitting as a mediating variable in this research is to contribute to the accumulation of knowledge in the literature on this new concept and to establish its antecedents and successors. Workplace incivilities that occur in organizations with the culture of fear constitute the starting point of many problems, even though they are considered only employee-based at the micro level. On the other hand, burnout is a state of emotion that occurs on the basis of negativities in the inner world of the individual, individual life and work life, and is a situation that occurs physically and mentally in the individual and indirectly affects the task he/she performs. When we look at organizational cynicism, the fact that an employee has cynical behaviours or tends to perform cynical behaviours against the organization in which the profession is performed occurs due to certain reasons. The negativities experienced by the employee can turn into a reaction in the person with the impulse. The intention to quit the job is a situation that emerges as an idea in the employee after the sum of the negative events experienced by the employee, and when the events experienced reach a point that they cannot tolerate, the intention turns into action. An important limitation of this research is that it was conducted on employees of different enterprises operating in the private sector in Aksaray province in a certain period of time. The measurement tools used in the research, the researcher's knowledge and perspective on events are also important limitations, and these issues should be taken into consideration in order to ensure the generalisability of the researches conducted in future studies. In particular, it is thought that associating the concept of quiet quitting, which is a new concept, with the theoretical framework in the literature and revealing its different antecedents and successors will be useful in terms of conceptual and empirical framework.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri

Betül GÖKÇINAR
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
betulgokcinar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9476-0411

İlker DERE
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
dr.ilker.dere@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0993-7812

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1424475

Geliş Tarihi: 23.01.2024

Revizyon Tarihi: 17.03.2024

Kabul Tarihi: 17.05.2024

Atıf Bilgisi

Gökçinar, B. ve Dere, İ. (2024). Sosyal bilgiler ders kitaplarında temel vatandaşlık değerleri ve becerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 275-294.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıflar) vatandaşlık değerlerinin ve becerilerinin sunuluşunu değerlendirmektir. Doküman analizi yöntemi kullanılan araştırmanın veri kaynakları, Türkiye’de okutulan 4-7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. Kitaplardaki “Birey ve Toplum”, “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarındaki vatandaşlık konularını vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından değerlendirmek için “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi” kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık değerleri arasında en fazla sorumluluk ve özgürlüğe; vatandaşlık becerileri arasında ise en fazla politik okuryazarlık, hukuk okuryazarlığı ile katılım becerilerine yer verildiğini göstermiştir. Araştırmada beceri ve değerlerin sunuluşunun yanı sıra sınıflara göre dağılım da değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede değerlerin 7. sınıfta, becerilerin ise 6. sınıfta yoğun olarak yer aldığı belirlenmiştir. Ders kitaplarının vatandaşlık değerleri ve becerileri konusunda önemli bir içeriği sahip olmasına rağmen sosyal boyut yönüyle ilişkilendirmelerin eksik kaldığı tespit edilmiştir. Ders kitaplarının içeriğinin etik, eleştirel düşünme, empati gibi vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından geliştirilmesi ve sosyal boyutla ilişkilendirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, ders kitapları, vatandaşlık değerleri, vatandaşlık becerileri.

Fundamental Citizenship Values and Skills in Social Studies Textbooks

ABSTRACT

This study evaluates the presentation of fundamental citizenship values and skills in social studies textbooks (grades 4-7). The study's data sources, which use the document analysis method, are the social studies textbooks taught in Turkey for grades 4-7. The "Framework of Fundamental Citizenship Values and Skills" was used to evaluate the citizenship topics in the learning areas of "Individual and Society," "Active Citizenship," and "Global Connections" in terms of fundamental citizenship values and skills. The study results have shown that the social studies textbooks most often included responsibility and freedom among citizenship values and political and legal literacy and participation among citizenship skills. In addition to the presentation of skills and values, the study also assessed the distribution by class. This evaluation determined that values were intensively emphasized in the 7th grade and skills in the 6th grade. Although the textbooks contain significant content on citizenship values and skills, there needs to be more association with the social dimension. The content of the textbooks should be developed in terms of citizenship values and skills, such as ethics, critical thinking, and empathy, and be associated with the social dimension.

Keywords: Social Studies, textbooks, citizenship values, citizenship skills.

Giriş

Geçmişten bugüne önemini korumaya devam eden vatandaşlık kavramının anlamı ve kapsamı yüzyıllar boyunca genişlemiştir. Zamanla vatandaşlık kavramının anlamındaki değişimler ilişkili olduğu terimlerin de içerik ve bağlam olarak çeşitlilik kazanmasına ortam hazırlamıştır. Bu da ilk kullanımından günümüze kadar vatandaşlık teriminin tarihsel sürecini makul bir çerçevede anlatılmasını zorlaştırmaktadır (Bellamy, 2004). Ancak vatandaşlığı üç ana boyutun birleşimi olarak değerlendirmek mümkündür. Çeşitli haklar kapsamında eylem serbestliği ve yasal statüye sahip olma hukuki boyutunu, sahip olunan hakları kullanma siyasi boyutunu ve siyasi bir topluluğa üyelik vatandaşlığın kimlik

boyutunu oluşturmaktadır (Carens, 2000; Leydet, 2017). Bu boyutlar çerçevesinde vatandaşlık; bir toplumun üyesi olan bireylerin, yasal statüsünün yanı sıra hak ve sorumluluklarını belirleyen yasal bağ olarak tanımlanmaktadır (Althof ve Berkowitz, 2006).

Yasal bağ olan vatandaşlık, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır (Ramalho-Correria, 2002). Bu ilişkiye bağlı olarak devlet, vatandaş yetiştirme sürecinde ortak bir vatandaşlık anlayışı oluşturmaya çalışmaktadır. Ortak anlayışın kazandırılması için vatandaşlık değer yargılarından yararlanılarak bir önceki nesille benzer bir vatandaşlık algısı oluşturulması amaçlanmaktadır. Böylelikle ortak değerleri ve benzer idealleri benimsemiş vatandaşlar yetiştirilmektedir (Demir, 2016). Bu amaç için dünyanın birçok yerinde devletler, siyasi ideolojisini tanıtmak ve siyasi kültürünü yeni nesle aktarmak için öğretim programlarını araç olarak kullanmaktadır. Özellikle tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyal bilgiler derslerine odaklanılmaktadır. Çeşitli derslerin öğretim programlarının önemli bir parçası olan vatandaşlık eğitimi (Tse, 2000), birçok ülkede sosyal bilgiler eğitimi kapsamında verilmektedir (Shah, Brett ve Thomas, 2020).

Vatandaşlık eğitiminin sosyal bilgiler dersiyle verildiği ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu vatandaşlık eğitiminde hem ulusal hem ulusüstü (dünya ve Avrupa) vatandaşlığın yeterliklerinin kazandırılması amaçlanmaktadır (Ersoy, 2013). Belirlenen bu amaçlara ulaşmanın aracı olarak da öğretim programları ve ders kitapları kullanılmaktadır. Öğretim programı; öğretme ve öğrenme hedeflerini, konuları ve tanımları açıklayarak kültür aktarımı için temel yönelimi vurgular. Ayrıca ders kitabı içeriğinin hazırlanması için bir kılavuzdur (Tse, 2000). Vatandaşlık eğitimi içeren 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda özel amaçlar kısmında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının; vatanını milletini seven, hak ve sorumluluklarını bilen ve millî bilince sahip bireyler olarak yetiştirilmesi hedeflendiği belirtilmektedir. Bireylerden kişisel ve toplumsal sorunların çözümünde rol oynamaları, topluma katılmaları, millî, manevi ve evrensel değerleri benimsemeleri hem ulusal hem de uluslararası konulara duyarlılık göstermeleri ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte kendilerini geliştirmeleri için çeşitli değer, beceri, bilgi ve davranışları kazanmaları beklenmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018, s. 8).

Öğretim programında yer alan ilkeleri ve kazandırılmak istenen bilgilerin önemli bütünü kapsayan ders kitapları, öğretim ve değerlendirmenin yanı sıra öğrenme hedeflerine ulaşmaya da hizmet eden bir araçtır (Tse, 2000; Murdiono, Suharno ve Wuryandani, 2020). Yalnızca bilginin değil sosyokültürel değerlerin kazandırılması, siyasi bilgilerin yanı sıra normatif beklentilerin, tutumların, değerlerin ve davranışların ele alınarak ideal vatandaşın tanımlanması, ideolojik norm, değer ve inanç yargılarının aşılması, diğerlerine göre daha güçsüz olan grupların bastırılması ve baskın ideolojinin güçlendirilmesi gibi konuların ele alınmasında da önemli bir potansiyele sahiptir. Ders kitaplarının fonksiyonlarına bakıldığında siyasi ideolojinin inşa etmek istediği vatandaşı tanımlama gayretinde olduğu ve vatandaşların sahip olması gereken değer, inanç, tutum, davranışlara ve hatta becerileri ele aldığı anlaşılmaktadır. Sosyal bilgiler ders kitapları da özellikle sosyal konuları içerdiği için bu unsurların birçoğuna yer vermektedir. Öğretim programında açık veya örtük olarak yer alan bu unsurların ders kitaplarına yansması öğrenme aracının içeriğinin, tasarımının ve kontrol mekanizmasının önemli olduğu anlamına gelir (Apple, 2019; Shah vd., 2020; Su, 2007; Tse, 2000). So (2007) ders kitaplarında yer alan tasvirlerin, yeni neslin nasıl ve ne şekilde iyi vatandaş olacağını göstergelerini taşıdığını savunmaktadır. Bu durumda bireylere kazandırılması hedeflenen aynı zamanda bugünün ve geleceğin vatandaşları oldukları için onlardan kazanmaları ve sahip olmaları beklenen değer ve becerilerin ders kitabında nasıl yer aldığı sorusu akla gelmektedir. Bu soru, doğrudan vatandaşlık değerleri ve vatandaşlık becerilerine işaret etmektedir. Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin verilmesinde önemli araçlarından biri olan sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından nasıl yapılandırıldığını anlamak önemlidir. Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarının temel vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın ana amacı kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıflar) temel vatandaşlık değerleri nasıl sunulmuştur?
2. Sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-7. sınıflar) temel vatandaşlık becerileri nasıl sunulmuştur?

Yukarıda değinilen araştırmanın amacı ve cevap aradığı sorular çerçevesinde incelenen literatürde; vatandaşlık değerleriyle ilgili çalışmalarda vatandaşlık değerlerinin aktarımında okulun (Wolhuter, Janmaat ve van der Walt, 2020) ve öğrencilerin rolü (Kennedy vd., 2013), vatandaşlık değerlerine yönelik algılar (Ersoy ve Öztürk, 2015; Ijiwole ve Adeyemi, 2021), sosyal bilgiler öğretiminin vatandaşlık değerleriyle olan ilişkisi (Lucey ve Meyer, 2013) ve vatandaşlık eğitiminin vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesindeki katkıları (Hidayah vd., 2021) ele alındığı görülmüştür. Bunun yanında Murdiono vd. (2020) öğrenci kitaplarını küresel vatandaşlık değerleri açısından incelemiştir. Bir diğer çalışmada Al-Qatawneh, Alsalhi ve Eltahir (2019), Arapça ders kitaplarındaki temel vatandaşlık değerlerini belirleyerek öğretmenlerin algıları değerlendirilmiştir.

Vatandaşlık becerileri açısından yapılan çalışmalara bakıldığında Castro (2013), sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ideal vatandaşı nasıl karakterize ettiklerini; Brunell (2013) küresel ve yerel olarak ilgili yurttaşlık becerilerini oluşturmak için deneyimsel öğrenmenin nasıl kullanılabileceğini ve Dobozy (2007) demokratik okulların sahip olduğu ortak özelliklerini vatandaşlık becerileri açısından değerlendirmiştir. Ayrıca Adeyemi (2020) ve Gbadamosi (2013), sosyal bilgiler dersinin vatandaşlık eğitimi bileşeni açısından öğrencilerin vatandaşlık bilgi ve becerileri üzerindeki etkisini; Amalia ve Sapriya (2020) ve Liou (2002) proje vatandaşı öğrenme modelinin yurttaşlık becerilerinin gelişimine etkisini ve Komalasari (2012) bağlamsal öğrenmenin yurttaşlık becerileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bunların yanında Muntengwa vd. (2020), yurttaşlık becerilerinin geliştirilmesinde engelleri; Tamara ve Sapriya (2021) öğrenci örgütleri aracılığıyla yurttaşlık becerilerinin nasıl aşılacağını ve Lott (2006) ırksal kimliğin siyah öğrencilerin yurttaşlık becerilerine ilişkin algıları üzerindeki etkisini ele almışlardır. Sosyal bilgiler ders kitaplarını ele alarak hem becerileri hem de değerleri inceleyen Karasu-Avcı ve Faiz (2018) ise “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanına odaklanmıştır.

İlgili literatürde görüldüğü gibi vatandaşlık becerileri ve vatandaşlık değerleri açısından çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların tamamı ders kitaplarıyla ilgili değildir. Ders kitaplarında vatandaşlık değerlerini veya becerilerini ele alan sınırlı çalışma bulunmaktadır. Sarıcan (2006), vatandaşlık değerlerini 1998 ve 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları açısından karşılaştırmalı olarak ele alırken, Shah vd. (2020), Nepal sosyal bilgiler ders kitaplarında sunulan görsellerde idealize edilmiş vatandaşlık davranışlarının temsillerini vatandaşlık değerleri açısından incelemiş ve verilmek istenen mesajların gömülü olarak nasıl sunulduğunu değerlendirmiştir. Bu çalışmada vatandaşlık değerlerinin yanı sıra vatandaşlık becerileri de ele alınmıştır. Bu doğrultuda “Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi” kullanılarak sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman inceleme yöntemi, hem müstakil bir araştırma yöntemi olarak hem de diğer araştırma yöntemleriyle birlikte kullanılabilir (Bloor ve Wood, 2006; Bowen, 2009). Gerçekleştirilen bu çalışmada doküman inceleme, tek başına bir araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Doküman inceleme yönteminde verilerin incelenmesi ve yorumlanmasıyla anlam oluşturma, anlayış kazanma ve deneysel bilgi geliştirme sağlanır (Armstrong, 2022). Dokümanların incelenmesinde amaç; çeşitli belge, rapor, web sayfaları, günlük ve mektup gibi yazılı olan veri dosyalarının içeriklerinin titizlikle incelenmesidir. Bu yöntem, araştırmacıya süreç içerisinde bilinçli karar verme, dokümanlardan elde edilen bilgileri tanımlama, analizini gerçekleştirme ve yararlı bilgilerin türetilmesi konusunda sistematik bir yol sunar (Bloor ve Wood, 2006; Watkins, Meiers ve Visser, 2012).

Örneklem

Doküman incelemesinde veri kaynaklarına eleştirel bir gözle bakılması ve dokümanların değerlendirmesi gerekmektedir (Armstrong, 2022). Bu gerekçeyle yöntemine uygun olacak şekilde dokümanlara ulaşılmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın veri kaynaklarını 2020-2021 eğitim öğretim

yılında Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu tarafından onaylanan 4, 5, 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplara ait bilgiler, Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1

Talim Terbiye Kurulu Tarafından Onaylanan Sosyal Bilgiler Ders Kitapları (2020-2021)

Sınıf	Yazar/lar	Yayınevi
4	Sami Tüysüz	Tuna Matbaacılık
5	Ömer Faruk Evirgen Jülide Özkan Suna Öztürk	Millî Eğitim Bakanlığı
6	Cengiz Yıldırım Fatih Kaplan Hayriye Kuru Mukaddes Yılmaz	Millî Eğitim Bakanlığı
7	Gökhan Gültekin Murat Akpınar Mustafa Nohutcu Pınar Özerdoğan Seher Aygün	Millî Eğitim Bakanlığı

Tablo 1’de görüldüğü gibi incelenen ders kitaplarından biri (4. sınıf) özel yayınevi, diğerleri ise Millî Eğitim Bakanlığı yayınevine (MEB) aittir. 4. sınıfta MEB yayınları bulunmadığı için özel bir yayınevi tarafından hazırlanan bir kitap seçilmiştir. Türkiye’de tüm kademelerde okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarının temsiliyetini sağlamak için 4-7. sınıfların tamamı örnekleme dahil edilmiştir. Bu araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanıldığı ve araştırmada veri kaynakları tercih edildiği için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Doküman incelemesiyle veri toplama sürecinde sistematik bir süreç takip edilmiştir. İlk aşamada MEB tarafından kurulan eğitsel Elektronik İçerik Ağı’ndan (EBA) sosyal bilgiler ders kitaplarına ulaşılmıştır. Ulaşılan ders kitaplarının özgünlüklerini ve doğruluklarını kontrol etmek için araştırmacılar, Konya’daki en yakın ortaokuldan ders kitaplarının basılmış versiyonlarını temin ederek teyit etmiştir. Daha sonra 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda yer alan öğrenme alanlarının içeriklerinin vatandaşlık konusuna yer verme yoğunlukları incelenmiştir. Bu incelemede sırasıyla “Etkin Vatandaşlık”, “Birey ve Toplum” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanları belirlenmiştir. Böylece diğerlerine göre vatandaşlıkla daha ilgili olan öğrenme alanlarının seçimi yapılmıştır. Belirlenen öğrenme alanları “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri” çerçevesi kullanılarak incelenmiştir. Çerçeve temel vatandaşlık değerleri; sorumluluk, saygı, eşitlik, yardımseverlik, adalet, etik, duyarlılık, bağlılık, dürüstlük ve özgürlüktür. Temel vatandaşlık becerileri ise katılım, okuryazarlıklar (politik, hukuk, medya, teknoloji, dijital, finansal), iletişim, problem çözme, eleştirel düşünme, karar verme, iş birliği, farkındalık, empati ve sorgulamadır (Gökçınar, 2022). İlgili çerçeve, evrensel düzeyde temel vatandaşlık değerlerini ve becerilerini tanımlayabilmek için çeşitli vatandaşlık tipleri göz önünde bulundurularak alanyazından elde edilen uluslararası rapor, makale, kitap, kitap bölümü gibi dokümanlarla oluşturulmuştur (Dere ve Gökçınar, 2024). Çerçeve kapsamında yapılan incelemede ölçme ve değerlendirme bölümleri haricinde öğrenme alanında yer alan hatırlatıcı not, etkinlik vb. tüm kısımlar dâhil edilmiştir.

Araştırmada verileri analiz etmek için içerik analizi kullanılmıştır. Bu yöntem, metinlerden veya diğer materyallerden tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır (Krippendorff, 2004). İçerik analizinde metinlerin gözden geçirilmesi, kapsamlı bir şekilde okunması ve çalışmaların analiz sürecine dâhil edilerek yorumlanması gerçekleştirilir (Bowen, 2009). Bu süreçte geleneksel yöntemlerin yanı sıra MAXQDA metin işleme programı da kullanılmıştır. Programa aktarılan sosyal bilgiler ders kitapları, “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi”nde yer alan değer ve becerilere göre

araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır. Yapılan kodlamaları ve oluşturulan alt kategorileri araştırmacılar bir araya gelerek yeniden değerlendirmiştir. Netleştirilen verilerin bir araya getirilmesinin ardından her bir kodlama için frekanslar belirlenmiştir. Frekansların belirlenmesiyle birlikte genel görünümün ortaya çıkarılmıştır.

Araştırma Etiği

Verilere dokümantasyon üzerinden ulaşılması nedeniyle etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bulgular

Bu bölümde “Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi” doğrultusunda ders kitaplarında yer alan “Birey ve Toplum”, “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarının incelenmesiyle elde edilen bulgular sırayla sunulmuştur. İlk olarak tüm ders kitapları incelenerek temel vatandaşlık değerleri ve becerilerinin yer alma durumları tablolar halinde frekanslarıyla birlikte verilmiştir. Ardından en çok yer alan değer ve becerilere ilişkin her ders kitabından kanıtlar sunulmuştur.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerlerinin Yer Alma Durumu

Ders kitaplarında temel vatandaşlık değerlerinin yer alma durumu incelenerek frekanslarıyla birlikte Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Değerleri (f)

Değerler	Alt boyut	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	Ara Toplam	Ana Toplam
Eşitlik		3	2	7	16	28	28
	Düşünce Özgürlüğü	3	5	2	5	15	
	Özgürlük	2	-	3	2	7	
Özgürlük	Din ve Vicdan	-	-	-	4	4	
	Özgürlüğü	-	-	-	1	1	28
	Haberleşme Özgürlüğü	-	-	-	1	1	
	İfade Özgürlüğü	-	-	-	1	1	
Saygı	Saygı	1	3	5	3	12	23
	Farklılıklara Saygı	7	1	-	3	11	
Sorumluluk		6	2	7	1	16	16
Yardıms severlik		5	2	6	1	14	14
Duyarlılık	Çevreye Duyarlılık	-	1	-	2	3	7
	Duyarlılık	2	1	1	-	4	
Bağlılık		1	1	2	-	4	4
Adalet		-	1	1	2	4	4
Etik		-	-	-	-	-	-
Toplam		30	19	32	41	124	124

Tablo 2’de görüldüğü gibi sosyal bilgiler ders kitaplarında temel vatandaşlık değerleri toplam 124 kez yer almaktadır. En yüksek frekansa sahip olan değerler eşitlik (28) ve özgürlük (28); en az adalet (4) ve bağlılık (4) olarak belirlenmiştir. Sınıflar açısından bakıldığında 4. sınıfta vatandaşlık değerlerine 30 kez yer verilmiş, bunların arasında en fazla farklılıklara saygı (7) alt boyutu ve sorumluluk (6); en az bağlılık (1) değerlerine yer almıştır. Etik değerine dair ise herhangi bir bulgu elde edilememiştir. 4. sınıfta “Dünya Farklılıkları Güzel” konu başlığında birçok farklılığın olduğu ve dünyanın bu farklılıkları güzel olduğu anlatılmıştır. Ülkelerin yemek kültürlerinin farklı olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak bir örnek verilmiştir (Fotoğraf 1):

Ülkelerin mutfak kültürleri karşısında yabancılık çekebiliriz. Örneğin eliyle yemek yiyen bir Arap ya da pirinç pilavını çubuklarla ağzına götüren bir Uzak Doğulu (Görsel 7.30) bize tuhaf gelebilir.

Bu manzaraları gördüğümüzde "Rahat rahat kaşıkla yemek varken neden böyle yiyorlar?" diye sorabiliriz. Ancak böyle sorular sormak yerine bu yeme şeklinin insanlığın kültürel mirasının bir parçası olduğunu düşünüp o kültürere saygı duymalıyız. Elle veya çubukla yemeye çocukluğunda alışmış bir insana bunun zor gelmeyeceğini bilmeliyiz. Bizim yeme kültürümüzdeki bazı hareketlerin de başkalarına tuhaf gelebileceğini düşünmeliyiz.

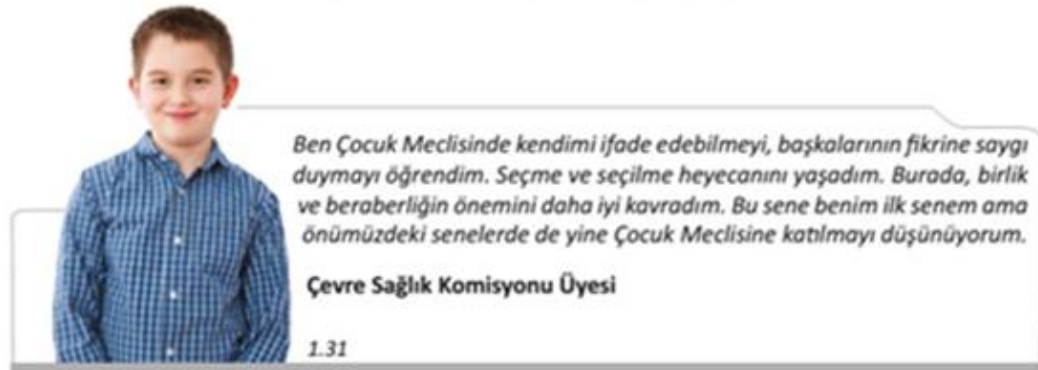
Görsel 7.30: Çubuklarla pilav yiyen bir çocuk

Fotoğraf 1. Pirinç Pilavını Çubuklarla Yiyen Çocuk (Tüysüz, S. (2020). 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı. Ankara: Tuna Matbaacılık.)

Fotoğraf 1'de pirinç pilavını Arapların elleriyle yemesi veya Uzakdoğulu birinin çubukla yemesinin insanlara tuhaf gelebileceği anlatılarak yemek kültürlerinde farklılıklar olabileceği ve böyle bir durumla karşılaşıldığı zaman farklılıklara saygı duyulması gerektiği açıklanmıştır. Bu örnekle "Saygı" değerinin alt boyutunda yer alan "Farklılıklara Saygı"nın öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

5. sınıfta temel vatandaşlık değerlerine alt boyutlar da dâhil olmak üzere toplam 19 kez yer verildiği, bunların içerisinde en fazla özgürlük değerinin alt boyutlarından biri olan düşünce özgürlüğünün (5) bulunduğu tespit edilmiştir. Özgürlük değerini ise saygı (4) değeri takip ederken, aynı sınıfta en az adalet (1) ve bağlılık (1) değerlerinin yer aldığı ve etik değerinin hiç yer almadığı görülmüştür. İlgili sınıfta "Çocuk Hakları Her Yerde" konu başlığı altında her şehirde bulunan Çocuk Meclisleri'nden bahsedilerek meclis üyesi olan çocukların görüşlerine yer verilmiştir (Fotoğraf 2):

Ülkemizde çocukların haklarını kullanmasına olanak sağlanmaktadır. Hemen hemen her kentte çocuk meclisleri bulunmaktadır. Bu meclislere katılarak duygu ve düşüncelerimizi özgürce ifade etme fırsatı bulabiliriz. Çocuk Meclislerine üye olan bazı arkadaşlarımızın görüşleri şunlardır:

Ben Çocuk Meclisinde kendimi ifade edebilmeyi, başkalarının fikrine saygı duymayı öğrendim. Seçme ve seçilme heyecanını yaşadım. Burada, birlik ve beraberliğin önemini daha iyi kavradım. Bu sene benim ilk senem ama önümüzdeki senelerde de yine Çocuk Meclisine katılmayı düşünüyorum.

Çevre Sağlık Komisyonu Üyesi

1.31

Fotoğraf 2. Çocuk Meclisi'ndeki Çevre Sağlık Komisyonu Üyesinin Görüşleri (Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 2'de Türkiye'de çocukların haklarını kullanabilmesi için fırsat sunulduğu, bu meclislerde üyelerin duygu ve düşüncelerini özgürce aktarabilecekleri anlatılmıştır. Ardından meclis üyesi olan öğrencilerin görüşlerine yer verilmiştir. Fotoğraf 2'deki örnekte, Çevre Sağlık Komisyonu'nda olan bir üye, bu mecliste başkalarının fikrine saygı duymayı öğrendiğini, seçme ve seçilme deneyimi yaşadığını belirtmektedir. Bu örnekle çocuk hakları kapsamında meclis üyelerinin

birbirlerine ve diğer insanların fikirlerine saygı duyması gerektiğine, dolayısıyla özgürlük ve saygı değerlerine dikkat çekilmiştir.

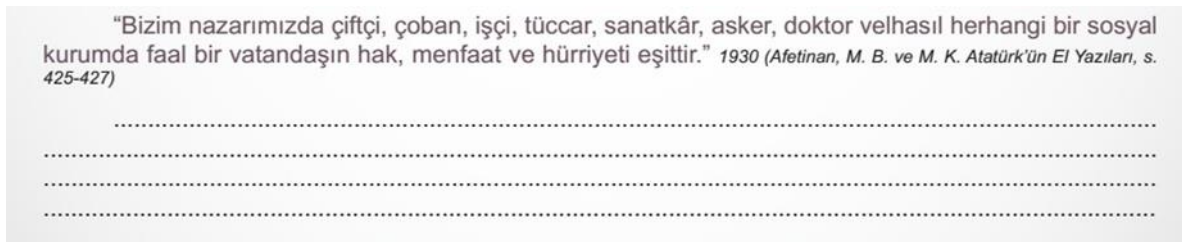
6. sınıfta temel vatandaşlık değerlerine alt boyutlar da dahil olmak üzere toplam 32 kez yer verildiği, bunlar içerisinde en fazla sorumluluk (7) ve eşitlik (7); en az duyarlılık değerinin alt boyutu olan çevreye duyarlılık (1) ve adaletin (1) yer aldığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra etik değerine hiç değinilmemiştir. Bu sınıfta hak ve sorumluluklar konusunda özgürlük ve sorumluluk değerlerini içeren karşılıklı konuşma örneği verilmiştir (Fotoğraf 3):

Fotoğraf 3. Hak ve Özgürlüklerimizle İlişkili Diyalog Örneği (Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 3'teki karşılıklı konuşmada bireylerin bireysel özgürlüklerini diğer insanların özgürlüklerine zarar vermeyecek şekilde kullanabilecekleri hatırlatılmaktadır. Ayrıca bireylerin vatandaş olarak yalnızca insanlara değil, çevreye karşı da sorumlulukları olduğunu altı çizilmiştir. Yapılan uyarıda hem özgürlük hem de sorumluluk değerinden bahsedildiği ve bu değerlerin günlük hayattan bir örnekle somutlaştırıldığı görülmektedir.

7. sınıfta ise temel vatandaşlık değerleri toplamda 41 kez yer almıştır. Bunlar içerisinde en fazla eşitlik (16) ve özgürlük (13); en az sorumluluk (1) ve yardımseverlik (1) değerlerine yer verildiği görülmüştür. Buna karşın bağlılık ve etik değerlerine ilişkin bulgu elde edilememiştir. "Atatürk ve Demokrasi" başlığında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk'ün eylemleri anlatılırken Atatürk'ün bazı sözlerinin yer aldığı bir etkinlik sunulmuştur. Bu etkinlikte verilen sözün demokrasinin hangi özelliğiyle ilgili olduğunu belirlenmesi istenmiştir (Fotoğraf 4):

Fotoğraf 4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Eşitliğe Dair Sözleri (Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 4'teki etkinlikte demokrasinin eşitlik ilkesine vurgu yapılmıştır. Bu sözle mesleği fark etmeksizin her vatandaşın eşit olduğuna, dolayısıyla eşitlik değerine vurgu yapılmıştır. Sosyal bilgiler ders kitaplarında temel vatandaşlık değerlerinin genel olarak yer alma durumuna ve sunulmasına bakıldığında vatandaşlık değerlerinin en fazla 7. sınıfta; en az 5. sınıfta yer aldığı görülmüştür. Buna karşın etik değerinin hiçbir ders kitabında yer almaması dikkat çekicidir.

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Becerilerinin Yer Alma Durumu

Ders kitaplarında temel vatandaşlık becerilerinin yer alma durumu incelenerek frekanslarıyla birlikte Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Temel Vatandaşlık Becerileri (f)

Beceriler	Alt boyut	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	Ara Toplam	Ana Toplam
Okuryazarlıklar	<i>Politik Okuryazarlık</i>	1	3	20	8	32	79
	<i>Hukuk Okuryazarlığı</i>	5	6	7	8	26	
	<i>Medya Okuryazarlığı</i>	-	-	6	4	10	
	<i>Teknoloji Okuryazarlığı</i>	2	3	1	1	7	
	<i>Dijital Okuryazarlık</i>	-	1	1	1	3	
	<i>Finansal Okuryazarlık</i>	1	-	-	-	1	
	<i>Sosyal-Toplumsal Katılım</i>	7	5	5	2	19	
Katılım	<i>Siyasal Katılım</i>	1	3	4	6	14	37
	<i>Ekonomik Katılım</i>	-	-	2	-	2	
	<i>Katılım</i>	-	-	2	-	2	
Problem Çözme		4	2	2	6	14	14
İletişim		2	-	1	3	6	6
İş Birliği		3	-	2	-	5	5
Karar Verme		-	3	1	-	4	4
Empati		2	1	-	1	4	4
Sorgulama		3	-	-	-	3	3
Eleştirel Düşünme		1	-	-	1	2	2
Farkındalık		1	-	1	-	2	2
Toplam		33	27	55	41	156	156

Tablo 3'te görüldüğü gibi ders kitaplarında temel vatandaşlık becerilerinin toplam 156 kez geçtiği tespit edilmiştir. Bunların içerisinde en fazla okuryazarlık (79) ve katılım (37) türleri; en az farkındalık (2) ve eleştirel düşünme (2) becerilerinin yer aldığı belirlenmiştir. Okuryazarlıklar içerisinde en çok politik okuryazarlık (32) ve hukuk okuryazarlığı (26); en az finansal okuryazarlık (1) becerisine ilişkin içerik bulunmaktadır.

Sınıflara göre bakıldığında, 4. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 33 kez yer verildiği belirlenmiştir. Bunların içerisinde en fazla okuryazarlık becerilerinin (9) olduğu; en az eleştirel düşünme (1) ve farkındalığın (1) yer aldığı saptanmıştır. Okuryazarlık becerilerini katılım becerisinin alt boyutlarından biri olan sosyal (toplumsal) (7) katılım becerisinin takip ettiği ve alt boyutlar arasında ekonomik katılım becerisine hiç yer verilmediği tespit edilmiştir.

4. sınıf ders kitabında yer alan "Ben Çocuğum, Haklarımla Varım" başlığında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Düzce Üniversitesi'nin iş birliği ile Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi'nin yapıldığı ve bu kongreye farklı şehirlerden öğrencilerin katıldığı açıklanmıştır. Kongreye katılan ve çocuk haklarıyla ilgili görüşlerini paylaşan öğrencilerden bazı örnekler

sunulmuştur. Kongreye katılan Duru, çocukların barınma ortamlarının güvenli, beslenme ve sağlık koşullarının nitelikli olması konusunda şunları söylemiştir (Fotoğraf 5):

Bizler Sosyal Bilgiler dersinde çocuk hakları ile ilgili bilgiler öğreniyoruz. Ancak ben çocuk haklarının okullarımızda ayrı bir ders olarak okutulmasını isterdim. Çünkü haklarımızın neler olduğunu ve hakkımızı aramayı en doğru biçimde ancak okullarımızda öğrenebiliriz.

Bence günümüzün en önemli sorunlarından biri de bazı çocukların sokakta yaşamak zorunda kalmalarıdır (Görsel 6.4). Çocukların barınacak bir yer bulamayıp sokakta kalmaları ve yeterince beslenememeleri gerçekten çok üzücü bir durum. Oysa her çocuğun beslenme, hastalıklara karşı aşılama ve nitelikli sağlık hizmeti alma hakkı vardır. Ben ülkemizdeki ve dünyadaki yöneticilerden bir an önce bu sorunlara çözüm bulmalarını bekliyorum.

Duru

“Çocukların barınma, beslenme ve sağlık hizmetlerinden gerektiği gibi faydalanmaları için neler yapılmalıdır?”

Görsel 6.4: Her çocuğun sağlıklı bir ortamda barınma ve yeterli beslenme hakkı vardır.

Fotoğraf 5. Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi'nde Duru'nun Konuşması (Tüysüz, S. (2020). 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı. Ankara: Tuna Matbaacılık.)

Fotoğraf 5'te Duru, sosyal bilgiler dersinde çocuk hakları ile ilgili bilgileri öğrendiklerini ancak çocuk haklarının ayrı bir ders olarak okutulması gerektiğini ve böylece çocukların haklarını daha iyi tanıyarak savunabileceğini dile getirmiştir. Sunulan örnekte haklara ilişkin verilen konuşma örneğiyle hukuk okuryazarlığının bilgi boyutuna değinilmiştir.

5. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 27 kez yer verildiği, bunların içerisinde en fazla okuryazarlık (13) ve katılım (8) becerilerinin yer aldığı görülmüştür. Buna karşın farkındalık, eleştirel düşünme, sorgulama, iş birliği ve iletişim becerilerinin hiç yer almadığı tespit edilmiştir. 5. sınıfta “Çocuk Hakları Her Yerde” konu başlığında çocukların sahip olduğu haklar açıklanmıştır. Çocuk haklarından örnek maddeler verilerek bireylere hakları anlatılmıştır. Konunun girişinde öğrenciler için şu şekilde bir hatırlatma sunulmuştur (Fotoğraf 6):

 Hep birlikte hatırlayalım:

Yaşama hakkı yetişkinlerin olduğu gibi çocukların da en önemli haklarından. Çocuklar düşüncelerini özgürce açıklama hakkına sahiptirler.

Fotoğraf 6. Hatırlatma Notu (Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 6'da verilen hatırlatıcının ardından çocuk haklarıyla ilgili maddelerin sunulması hem konunun anlatılması hem de çocuk hakları maddelerinin açıklanması burada hukuk okuryazarlığının bilgi boyutunun verilmeye çalışıldığı bir göstergesidir. Ayrıca hukuk okuryazarlığının yanında katılım becerilerinden en fazla sosyal (toplumsal) katılıma yer verildiği tespit edilmiştir. “Olaylar ve Sonuçları” konu başlığında günlük hayatta karşılaşılan çeşitli olayların ve bunlardan bazılarının doğrudan veya dolaylı olarak insanları nasıl etkileyebileceği anlatılmıştır. Örnek olay olarak Arslanköy Tiyatro Topluluğu hakkında bir genel ağ haberi sunulmuştur (Fotoğraf 7):

Arsıanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu

Ümmiye Koçak, köy kadınlarının yaşadıklarını tüm dünyaya göstermek için 2001 yılında "Arsıanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu"nu kurdu.

Kendisinin yazıp yönettiği ve köyde yaşayan kadınların sahnelediği tiyatro oyunlarıyla gerek bölge halkından gerekse sanat dünyasından

olumlu tepkiler aldı. "Ben tiyatroya, tiyatronun ne olduğunu bilmeden başladım. Tarsus'tan gelen öğrenciler okulda gösteri yapmıştı. Ben bundan çok etkilendim. Kadınların sesini duyurabilmek, dertlerini, sıkıntılarını anlatabilmek için farklı karakterlerle tiyatro yapalım istedim. Mersin Arslanköy'de ev kadınlarından bir tiyatro grubu kurdum. Provalarımızı çalışırken, bağda, bahçede yaptık".

Genel Ağ haberi, 6 Ağustos 2013 (Düzenlenmiştir.)

Topluluk belgesele konu olurken çeşitli ödüllerin de sahibi oldu. Yaptıkları film Ümmiye Koçak'a New York (Niv York) Avrasya Film Festivali'nde "Sinemada En İyi Avrasyalı Kadın Sanatçı" ödülünü kazandı.

Genel Ağ haberi, 10 Nisan 2017 (Düzenlenmiştir.)

Fotoğraf 7. Arslanköy Kadınlar Tiyatro Topluluğu (Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı. MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 7'de aynı köyde yaşayan kadınların, hazırladıkları metinle ilgili tartışma içerisinde oldukları görülmektedir. Sunulan haberde bölgede yaşayan bir kadının sergilenen tiyatro gösterisinden etkilendiği ve harekete geçtiği anlatılmaktadır. Gazetecilere konuşan Ümmiye Koçak, "Kadınların sesini duyurabilmek, dertlerini, sıkıntılarını anlatabilmek için farklı karakterlerle tiyatro yapalım istedim. Mersin Arslanköy'de ev kadınlarından bir tiyatro grubu kurdum" (Evirgen, Özkan ve Öztürk, 2019, s. 16), diyerek yaşadığı bölgedeki kadınları bir araya getirerek sosyalleştirme arzusunda olduğuna dikkat çekmektedir. Örnekte Koçak'ın kendisinin sosyal (toplumsal) katılım becerisine sahip olduğu ve yakın çevresini de teşvik ettiği görülmektedir.

6. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 55 kez; bunların içerisinde en çok okuryazarlık (35) ve katılım (8) becerilerine yer verildiği görülmüştür. Okuryazarlıklar içerisinde ise en çok politik okuryazarlık (20) vurgulanmıştır. Buna karşın kitaplarda; farkındalık, karar verme ve iletişim becerilerine birer kez değinilmiştir. Son olarak eleştirel düşünme, sorgulama ve empati becerilerine rastlanmamıştır.

6. sınıftaki "Hak, Özgürlük, Sorumluluk" konu başlığı altında birer siyasal hak olan dilekçe (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 74. maddesi) ve bilgi edinme açıklanmıştır. Öncelikle vatandaşların dilekçe ile ilgili kurumlara müracaat ederek sorunlarına çözüm bulabilecekleri veya taleplerini iletebilecekleri belirtilmiştir. Devamında Anayasadaki ilgili maddenin yanı sıra bir dilekçe örneği sunulmuştur (Fotoğraf 8):

Bunu Duydunuz mu?

VII. Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı

MADDE 74- Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazılı dilekçe ile başvurma hakkına sahiptir.

Aşağıda verilen dilekçe örneğini inceleyelim.

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞINA
KAYSERİ

Ben Kayseri'de yaşayan bir üniversite öğrencisiyim. Üniversiteye giderken bisiklet yolunu kullanıyorum. Ancak bisiklet yolunun yayalar tarafından yoğun kullanımı bisiklet kullanmayı zorlaştırmaktadır. Bu konuyla ilgili gerekli tedbirlerin alınması hususunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tarih
İmza
Adı Soyadı

Adres:

Fotoğraf 8. Dilekçe Hakkı (Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 8'deki dilekçe örneği verilerek öğrencilere dilekçe yazım kurallarını öğretmek amaçlanmıştır. Bu haktan bahsedilmesi, Anayasa'nın 74. maddesinin kanıt olarak verilmesi ve örnek dilekçe sunulması geleceğin vatandaşları olarak öğrencileri bilgilendirmek amacıyla yapılmıştır. Her bireyin vatandaş olarak temel politik bilgilere sahip olması gerekliliği burada politik okuryazarlığın bilgi boyutuna atıf yapıldığını göstermektedir.

6. sınıfta politik okuryazarlık becerisinden sonra en çok sosyal (toplumsal) katılım (5) becerisinin yer aldığı belirlenmiştir. “Bir Elin Nesi Var İki Elin Sesi Var” konu başlığı altında yardımlaşma ve dayanışmadan bahsedilerek katılım faaliyetlerine ilişkin “Sıra Sizde” isimli bir etkinlik sunulmuştur (Fotoğraf 9):

Fotoğraf 9. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmaya Yönelik Faaliyet Oluşturma Etkinliği (Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 9'daki etkinlikte örnek faaliyet konuları verilmiş ve öğrencilerden bir faaliyet hazırlayarak faaliyet adı, faaliyet planı, varsa iş birliği yapılan kurum ya da kuruluşların adı ve faaliyet sonrasında hissedilen duygu ve düşüncelerin sınıfla paylaşılması talep edilmiştir. Sunulan örneklerin öğrencilerin sosyal (toplumsal) katılım becerisini geliştirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

7. sınıfta temel vatandaşlık becerilerine alt boyutlarıyla birlikte toplam 41 kez geçtiği, bunların içerisinde en fazla okuryazarlık (22) becerilerinin yer aldığı görülmüştür. Okuryazarlık türlerinde ise en fazla politik (8) ve hukuk (8) okuryazarlığı becerilerinin bulunduğu, finansal okuryazarlık becerisinin ise hiç yer almadığı tespit edilmiştir. Okuryazarlık becerilerini katılım (8) ve problem çözme (6) becerileri takip etmiştir. Buna karşın kitaplarda; eleştirel düşünme ve empati becerilerine birer kez değinilirken; farkındalık, sorgulama, iş birliği ve karar verme becerilerine rastlanmamıştır.

7. sınıfta “Demokrasinin Tarihteki Yolcuğu” konu başlığı altında demokrasinin tanımından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün “Vatandaş için Medeni Bilgiler” adlı kitabında demokrasiyle ilgili yazdıklarına yer verilmiştir. Ayrıca demokrasiyi vatandaşların seçimde oy kullanmasıyla özdeşleştiren bir seçim sandığı fotoğrafına sunulmuştur (Fotoğraf 10):

Demokrasi, halkın egemenliğine dayanan bir yönetim şekli olarak tanımlanır. Bir başka tanıma göre ise demokrasi, insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu hak ve hürriyetlerini kullanmasına imkân tanıyan bir yönetim şeklidir. Mustafa Kemal Atatürk ise Vatandaş için Medeni Bilgiler adlı kitabında demokrasiyi şu şekilde açıklamaktadır:

“Demokrasi temeline dayalı hükümetlerde egemenlik; halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi ilkesi egemenliğin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını gerekli bulur. Bu bakımdan demokrasi ilkesi, siyasi kuvvetin, egemenliğin kaynağına ve yasallığına değinmektedir.”

Atatürk, *Medeni Bilgiler*, s. 52

Görsel 6. 1: Seçim Sandığı

Fotoğraf 10. Demokrasinin Tanımı (Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 10’da demokrasinin tanımında politik okuryazarlığın bilgi boyutuna atıf yapıldığını görülmektedir. Diğer bir örnekte, “Atatürk ve Demokrasi” başlığı altında Mustafa Kemal Atatürk’ün Millî Mücadele sürecindeki icraatlarına yer verilmiştir (Fotoğraf 11):

Görsel 6. 14: Gazete Haberi

Osmanlı Devleti, ülke için çok ağır şartlar içeren Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalayarak I. Dünya Savaşı’ndan çekilmiştir. İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti’ndeki azınlıklar, bu antlaşmayı fırsat bilerek ülkemizi paylaşmaya ve işgal etmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi olan Millî Mücadele’yi başlatmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele’nin hazırlık aşamasında kongreler yaparak komutanlar ve halkın alınan kararlara katılımını sağlamıştır. Anadolu’da Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yürütülen çalışmalar, sonuç vermeye başlamış, bu çalışmalar sayesinde İstanbul’da millî iradeyi temsil eden Son Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi, tüm baskılara rağmen Türklerin barış şartlarını içeren ve Türk sınırlarını çizen Misakımillî’yi kabul etmiştir. Misakımillî, ulusal iradenin baskı altında bile hiçbir güce boyun eğmeyeceğini tüm dünyaya göstermesi açısından çok önemlidir.

Fotoğraf 11. Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadele (Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.)

Fotoğraf 11’de Atatürk’ün fotoğrafıyla birlikte “Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal Paşa Samsun’da” manşetinin bulunduğu bir gazete haberine yer verilmiştir. Verilen bilgilerde millî iradeyi temsilen Son Osmanlı Mebusan Meclisinin açıldığı ve Misakımillî’nin kabul edildiği anlatılmaktadır. Yapılan ön hazırlık aşamasında Atatürk’ün kongreler yaparak komutanların ve halkın alınan kararlara katılmasını istediği vurgulanmıştır. Bu süreçte vatandaşlar siyasal katılıma teşvik edilmiş ve bu yönde harekete geçilmiştir. Bireylerin vatandaş olarak karar alma süreçlerine katılımı ve olayın seyrine yön vermesiyle siyasal katılım becerisi somutlaştırılmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal bilgiler ders kitaplarını temel vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından inceleyen bu çalışmada vatandaşlık, vatandaşlık değerleri, vatandaşlık becerileri ve ders kitapları hakkında çeşitli çıkarımlar yapmaya imkân verecek nitelikte bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın birinci kısmını sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan vatandaşlık değerleri oluşturmuştur. Birinci temanın genel sonuçlarına bakıldığında; temel vatandaşlık değerlerinin en fazla 7. sınıfta olduğu görülmüştür. Değerlerin genel dağılımında ise en fazla eşitlik ve özgürlük; en az adalet ve bağlılık değerlerine rastlanmıştır. Buna karşın vatandaşlık içeriklerinin tamamında etik değeriyle bağlantı kurulmadığı tespit edilmiştir.

Sınıflar açısından sonuçlara bakıldığında, 4. sınıfta vatandaşlık değerleri arasında en fazla saygı ve sorumluluk; en az bağlılık ve duyarlılık değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Yalnızca “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanını inceleyen Karasu-Avcı ve Faiz (2018), bu sonuca paralel olarak 4. sınıfta en fazla sorumluluk değerinin yer aldığını vurgulamıştır. Toplumların inşa etmeye çalıştığı bir dizi demokratik değer arasında yer alan saygı değerinin gelecek nesillere aktarılmasının önemi düşünüldüğünde (Carretero, Haste ve Bermudez, 2016), bu değer tüm sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alması geleceğin vatandaşları için olumlu bir göstergedir. Ancak 4. sınıfta farklılıklara saygı vurgusu daha çok kültürler arası farkla açıklanmıştır. Kuş, Merey ve Karatekin (2013) ile Tabak ve Yaylak (2020) da 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında saygı değerinin ağırlıklı olarak farklı kültürlerle ve insanlara saygıyla ilişkili olarak yer aldığını tespit etmişlerdir. Farklı yıllarda (2013, 2019, 2020) okutulan sosyal bilgiler ders kitapları incelenmiş olsa da benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Ayrıca 4. sınıfta adalet ve etik değerlerine dair sonuç elde edilememiştir.

Öte yandan 5. sınıfta en fazla düşünce özgürlüğü ve saygı değerlerine; en az adalet ve bağlılık değerlerine yer verildiği tespit edilmiştir. 6. sınıfta en fazla sorumluluk ve eşitlik değerlerine, en az duyarlılık ve adalet değerlerine yer verilmiştir. Son olarak 7. sınıfta en fazla eşitlik ve özgürlük değerlerine; en az sorumluluk ve yardımseverlik değerlerine yer verildiği görülmüştür. 4. sınıftan farklı olarak 5, 6 ve 7. ders sınıf kitaplarında insan hak ve özgürlükleri konusu uluslararası ve ulusal belgelerden atıflarla işlendiği için üç kitapta da maddelerde geçen özgürlük ve eşitlik değerleri ön plana çıkmıştır. Ancak sorumluluk değerinin yalnızca 6. sınıf kitabında baskın bir şekilde yer alması önemli bir sonuçtur. Çünkü sorumluluk değeri, vatandaşlığın en önemli niteliklerinden biridir. Sorumlu olmayan bir bireyin diğer değer ve becerileri kazanmasını ve bunlara uygun hareket etmesini beklemek gerçekçi olmayacaktır (Dere ve Gökçınar, 2022). Bu gerekçeyle eşitlik ve özgürlükle birlikte sorumluluk değerine tüm kitaplarda daha fazla vurgu yapılması beklenirdi. Ayrıca ders kitaplarındaki vatandaşlık içeriklerinde etik değeriyle ilgili içeriklere hiç yer verilmemesi şaşırtıcıdır. Etik değeri, bir vatandaşın davranışlarının akıl süzgecinden geçirmesini sağlama konusunda yardımcı olacaktır. Bunların yanında bağlılık, adalet ve duyarlılık değerleriyle vatandaşlık konularının içerikleri arasında sınırlı şekilde bağlantı kurulmuş olması da bir diğer eleştiridir.

Araştırmanın ikinci kısmını sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan temel vatandaşlık becerileri oluşturmuştur. İkinci temanın genel sonuçlarına bakıldığında temel vatandaşlık becerilerinin en fazla 6. sınıfta olduğu görülmüştür. Becerilerin genel dağılımında ise en fazla okuryazarlık ve katılım türleri; en az farkındalık ve eleştirel düşünme becerilerine rastlanmıştır. Okuryazarlıklar içerisinde ise en çok politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığı; en az finansal okuryazarlık becerisine ilişkin içerik bulunmaktadır. Ders kitaplarında yer alan vatandaşlık becerileri arasında en fazla okuryazarlık türlerinin yer alması, ele alınan altı okuryazarlık türünün birleştirilerek tek bir kategori altında değerlendirilmesiyle ilgilidir. Ancak okuryazarlıklar ayrı ayrı değerlendirildiğinde de politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığı en fazla yer alan becerilerdir.

Politik ve hukuk okuryazarlığın ders kitaplarında ağırlıklı olarak yer alması temelde olumlu bir durumdur. Ancak okuryazarlıklar içerisinde dijital ve finansal okuryazarlıkların en az yer alan beceriler olması ders kitaplarının bu konudaki eksikliğini göstermektedir. Teknolojinin geliştiği ve dünyanın hızla değiştiği mevcut ortamda bireylerin dijital okuryazar vatandaşlar olması gerekmektedir. Ayrıca gelecekte ekonomik özgürlüklerine kavuşacak öğrencilerin başta kendi bütçe planını oluşturma olmak üzere birçok niteliği içeren finans alanını tanıması ve bu bağlamda finansal okuryazar bireyler olması önemli bir ihtiyaçtır. Vatandaşlık içerikleriyle dijital ve finansal okuryazarlıklar arasında yeterince ilişki kurulmadığını söylemek mümkündür.

Sınıflar açısından sonuçlara bakıldığında, tüm sınıflarda okuryazarlık becerileri en fazla frekansa sahiptir. Tüm sınıflarda en fazla okuryazarlık ve katılım türlerine vurgu yapılmıştır. Ancak farkındalık, karar verme, iletişim becerileri, eleştirel düşünme, sorgulama ve empati becerilerine neredeyse hiç değinilmemiştir. Sosyal bilgiler ders kitaplarında empati becerisini inceleyen Kan ve Tebiş (2022), benzer şekilde empati becerisinin sınırlı düzeyde yer aldığını, Doğan ve Oruç (2022) empati ve karar verme becerilerine hiç yer verilmediğini vurgulamaktadır. Tüm sınıflarda

okuryazarlıkların fazla olması, politik okuryazarlık ve hukuk okuryazarlığını yakından ilgilendiren anayasal hak ve özgürlüklere fazlasıyla atıf yapılmasıyla ilgilidir. Özellikle etkin vatandaşlık öğrenme alanı, bu okuryazarlıkların en yoğun olduğu yerdir. Bu yönden ulaşılan sonuçlar doğaldır. Buna karşın farkındalık, karar verme, iletişim becerileri, eleştirel düşünme, sorgulama ve empati becerilerine neredeyse hiç değinilmemesi, vatandaşlık içeriklerinin büyük oranda siyasal içerikle ilişkilendirildiğini, dolayısıyla sosyal boyutun ihmal edildiğini kanıtlar niteliktedir. Bu sonucu, 2018-2019 yılları arasında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarını okuryazarlıklar açısından inceleyen Berber'in (2019) çalışması da desteklemektedir. İlgili çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarında en fazla politik okuryazarlığa yer verildiğini tespit etmiştir. Başka bir çalışmada sosyal bilgiler öğretim programını alternatif okuryazarlık açısından inceleyen Dere ve Ateş (2022), programda yer verilen okuryazarlıkların yanında vatandaşlık okuryazarlığına ilişkin birçok kazanım bulunduğuna ve dolayısıyla bu alternatif okuryazarlığın da sosyal bilgiler derslerinin gündemine alınması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Vatandaşlık eğitimiyle ilgili ders kitaplarındaki eksikliklerin giderilmesinde bu tür tartışmalardan faydalanılabilir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından içeriklerinin bazı yönlerden eksik olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle siyasal katılımın çok sınırlı düzeyde temsil edilmesi ve seçimde oy verme vermeyle sınırlanması önemli eksikler arasındadır. Hâlbuki vatandaşlıkla ilgili okuryazarlıklarda hak ve sorumlulukların farkında olma, aktif hak arama süreçleri ve demokratik protesto çeşitleri gibi birçok konu bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi, sosyal bilgiler ders kitaplarının vatandaşlık eğitimine daha etkili bir şekilde hizmet etmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışmanın bazı sınırlılıklarına değinmekte fayda vardır. Öncelikle çalışmada yalnızca vatandaşlık konularına ağırlık verilen öğrenme alanları ("Birey ve Toplum", "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar") incelenmiştir. Sosyal bilgiler ders kitaplarının tamamının incelenmesi durumunda farklı bir sonuç ile karşılaşılabilir. Bunun yanı sıra ders kitapları "Temel Vatandaşlık Değerleri ve Becerileri Çerçevesi" kapsamında değerlendirilmiştir. Çerçevenin sınırlarının genişletilmesi durumunda ya da farklı bir değerlendirme kriteri temel alındığında sonuçlar farklılaşabilir. Ancak yararlanılan bu çerçevenin evrensel düzeyde temsil açısından çaba gösterilerek hazırlandığı göz ardı edilmemelidir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda diğer öğrenme alanları da dâhil edilerek çerçevenin farklı ülkelerde yararlanılan ders kitapları ve programlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Bu karşılaştırmalar; vatandaşlık, hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji ve eğitim alanlarının birbirinin birikimlerinden karşılıklı olarak faydalanmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür ve/veya Açıklama: Tez sürecine katkı sağlayan değerli jüri üyelerimize, uzman görüşü aldığımız değerli hocalarımıza ve doktora öğrencisi Şerife Nur AKDENİZ'e teşekkür ederiz. Bu araştırma, ilk yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A. ve Kılıç, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. MEB Yayıncılık.

Adeyemi, O. O. (2020). Effects of teaching citizenship components of social studies on junior secondary school students' civic knowledge and skills in Oyo state. *Capital Journal of Educational Studies (CAJES)*, 6(2), 25-31. <https://www.ajol.info/index.php/ijp/article/view/198700>

- Al-Qatawneh, S. S., Alsalhi, N. R. and Eltahir, M. E. (2019). The citizenship values included in intermediate stage Arabic-language textbooks and teachers' awareness of them in the UAE: A case study. *Heliyon*, 5, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e02809>
- Althof, W. and Berkowitz, M. W. (2006). Moral education and character education: Their relationship and roles in citizenship education. *Journal of Moral Education*, 35(4), 495-518. <https://doi.org/10.1080/03057240601012204>
- Amalia, S. and Sapriya, S. (2020). The implementation of the project citizen learning model in civics education subjects as an effort to build civic skills. *Journal of International Conference Proceedings (JICP)*, 3(1), 248-254. <https://doi.org/10.32535/jicp.v2i4.800>
- Apple, M. W. (2018). *Ideology and curriculum*. New York: Routledge.
- Armstrong, C. (2022). Key methods used in qualitative document analysis, *OSF Preprints*, 1-9. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3996213>
- Bellamy, R. (2004). Introduction: The making of modern citizenship. R. Bellamy, D. Castiglione and E. Santoro (Ed.), *Lineages of European citizenship: Rights, belonging and participation in eleven Nation-States* in (pp. 1-21). London: Palgrave Macmillan.
- Berber, H. S. (2019). *Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarının okuryazarlıklar bakımından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Bloor, M. and Wood, F. (2006). *Keywords in qualitative methods: A vocabulary of research concepts*. SAGE.
- Bochel, H. (2009). Political literacy. M. McManus and G. Taylor (Ed.), *Active learning and active citizenship: Theoretical contexts* in (pp. 150-168). Birmingham: The Higher Education Academy Network.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brunell, L. A. (2013). Building global citizenship: Engaging global issues, practicing civic skills. *Journal of Political Science Education*, 9(1), 16-33. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1011968>
- Carens, J. H. (2000). *Culture, citizenship, and community: A contextual exploration of justice as evenhandedness*. New York: Oxford University Press.
- Carretero, M., Haste, H. and Bermudez, A. (2016). Civic education. In L. Corno and M. E. Anderman (Ed.), *Handbook of educational psychology* (pp. 295-308). London: Routledge Publishers.
- Castro A. J. (2013). What makes a citizen? Critical and multicultural citizenship and preservice teachers' understanding of citizenship skills. *Theory & Research in Social Education*, 41(2), 219-246. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1003745>
- Demir, S. B. (2016). Sosyal bilgiler eğitimi ve vatandaşlık bilgisi. S. B. Demir (Ed.), *Vatandaşlık bilgisi içinde* (ss. 1-11). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dere, İ. and Ateş, Y. (2022). Alternative literacies in Turkish social studies teaching program. *Pedagogical Perspective*, 1(1), 1-20. <https://doi.org/10.29329/pedper.2022.448.1>

- Dere, İ. ve Gökçınar, B. (2022). Değişen paradigma bağlamında vatandaşlık. E. Dinç, İ. Dere ve S. Üztemur (Eds.). *Vatandaşlık bilgisi ve eğitimi: Demokratik vatandaşlık eğitimi için yeni bir yaklaşım* içinde (ss. 7-25). Ankara: Pegem Akademi.
- Dobozy, E. (2007). Effective learning of civic skills: Democratic schools succeed in nurturing the critical capacities of students. *Educational Studies*, 33(2), 115-128. <https://doi.org/10.1080/03055690601068279>
- Ersoy, A. F. (2013). An analysis of social studies textbooks in Turkey: from national citizenship to global citizenship. *International Journal of Progressive Education*, 9(3), 137-153. <https://ijpe.inased.org/makale/2461>
- Ersoy, A. F. ve Öztürk, F. (2015). Bir vatandaşlık değeri olarak yurtseverlik: Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının algısı. *Elementary Education Online*, 14(3), 974-992. <https://doi.org/10.17051/ieo.2015.85864>
- Evrişen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.
- Gbadamosi, T. V. (2013). Effects of teaching citizenship components of social studies on primary school pupils' civic knowledge and skills. *Nigerian Journal of Social Studies*, 2, 1-12. <https://www.ajol.info/index.php/ijp/article/view/198700>
- Gökçınar, B. (2022). *Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel vatandaşlık değerleri ve becerileri açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Gökçınar, B. ve Dere, İ. (2024). Is it possible to identify basic citizenship values and skills at a universal level? A framework attempt. *Participatory Educational Research*, 11(2), 97-116. <https://doi.org/10.17275/per.24.21.11.2>
- Hidayah, Y., Ulfah, N. and Suryaningsih, A. (2021). Contribution of citizenship education in developing civic skills to face the 4.0 era during the pandemic in Indonesia. *Advances in Social Science, Education, and Humanities Research*, 581, 494-499.
- Ijiwole, A. A. and Adeyemi, M. A. (2021). An investigation into citizenship values of college of education students in South West, Nigeria. *Indiana Journal of Economics and Business Management*, 1(1), 31-39.
- Kan, Ç. ve Tebiş, Z. (2022). Ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarının empati becerisi açısından incelenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 474-487.
- Karasu-Avcı, E. ve Faiz, M. (2018). 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitapları "etkin vatandaşlık" öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Kennedy, K. J., Kuang, X. and Chow, J. K. F. (2013). Exploring Asian students' citizenship values and their relationship to civic knowledge and school participation. *Educational Psychology*, 33(3), 240-261. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1004571>
- Komalasari, K. (2012). The effect of contextual learning in civic education on students' civic skills. *Educare*, 4(2), 179-190. <https://journals.mindamas.com/index.php/educare/article/view/255>
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.

- Kuş, Z., Merey, Z. ve Karatekin, K. (2013). İlköğretim 4. ve 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 183-214.
- Leydet, D. (2017) 'Citizenship'. In E.N. Zalta (ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/>
- Liou, S. M. (2002). *The effect of we the people... Project citizen on the civic skills and dispositions of Taiwanese adolescent students*. Doctoral Dissertation, Department of Curriculum and Instruction, Indiana.
- Lott, J. L. (2006). Racial identity and black students' perceptions of civic skills. *Race, Gender & Class*, 13(3/4), 239-254.
- Lucey, T. A. and Meyer, B. B. (2013). Does social studies teaching uphold the citizenship values to which students should aspire? Survey findings from one state. *Action in Teacher Education*, 35(5), 462-474. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1149417.pdf>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı ilkököl ve ortaokul (4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayinevi. 25.12.2023 tarihinde <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SOSYAL%20B%20C4%B0LG%20C4%B0LER%20C3%96%20C4%9ERET%20C4%B0M%20PROG RAMI%20.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Muntengwa, W., Namadula, B., Hamainza, V., Simwatachela, R., Kakana, F., Simui, F. and Muleya, G. (2020). Unearthing disablers in the cultivation of civic skills among learners in selected secondary schools in Lusaka district, Zambia. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 4(9), 228-238. <http://dSPACE.unza.zm/handle/123456789/6939>
- Murdiono, M., Suharno. and Wuryandani, W. (2020, 12 February). *Global citizenship values in the student's book of Pancasila and civic education*. International Conference on Educational Research and Innovation (ICERI), Retrieved from <https://www.atlantispress.com/proceedings/iceri-19/125934045> in 28.12.2023.
- Ramalho-Correia, A. M. (2002). *Information literacy for an active and effective citizenship*. White Paper prepared for UNESCO, the US National Commission on Libraries and Information Science, and the National Forum on Information Literacy, for use at the Information Literacy Meeting of Experts, Prague, The Czech Republic. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ana-Maria-Correia-2/publication/228765129_Information_literacy_for_an_active_and_effective_citizenship/links/55d1bea408aee5504f68edf4/Information-literacy-for-an-active-and-effective-citizenship.pdf in 21.01.2024
- Sarıcan, E. (2006). *1998 ile 2004 Sosyal Bilgiler ders öğretim programlarının vatandaşlık değerleri açısından karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Shah, R., Brett, P. and Thomas, D. (2020). Visualizing civic values: Representations of idealized citizenship behaviours in images found in Nepalese social studies textbooks. *Citizenship Teaching & Learning*, 15(1), 79-99. https://doi.org/10.1386/ctl_00021_1
- So, A. (2007). Continuation of crippled citizenship: Civic virtues are for social responsibility or for political participation? *Educational Research Journal*, 22(2), 221-228.

- Su, Y. C. (2007). Ideological representations of Taiwan's history: An analysis of elementary social studies textbooks, 1978-1995. *Curriculum Inquiry*, 37(3), 205-237. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2007.00383.x>
- Tabak, S. ve Yaylak, E. (2020). The place of root values in social studies textbook. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 8, 1-51.
- Tamara, T. and Sapriya, S. (2021). Literature study: Cultivating civic skills through student organizations in higher education. *ICOPE*. <https://eudl.eu/doi/10.4108/eai.16-10-2020.2305224>
- Tse, T. K. (2000). Deformed citizenship: A critique of the junior secondary economic and public affairs syllabus and textbooks in Hong Kong. *Pedagogy, Culture & Society*, 8(1), 93-110, <https://doi.org/10.1080/14681360000200082>
- Tüysüz, S. (2020). *4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı*. Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Watkins, R., Meiers, M. W. and Visser, Y. (2012). *A guide to assessing needs: Essential tools for collecting information, making decisions, and achieving development results*. Washington DC: World Bank Publications.
- Wolhuter, C., Janmaat, J. G., van der Walt, J. H. L. and Potgieter, F. J. (2020). The role of the school in inculcating citizenship values in South Africa: Theoretical and international comparative perspectives. *South African Journal of Education*, 40(2), 1-11.
- Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. Ankara: MEB Yayıncılık.

Extended Abstract

Introduction

In Turkey, social studies is one of the important courses for citizenship education. The social studies curriculum covers citizenship topics embedded in different learning themes, specifically in the Active Citizenship learning theme. The curriculum subjects are taught to students through textbooks. The functions of textbooks include defining the concept of 'good citizen' that the political ideology wants to establish and providing the values, beliefs, attitudes, behaviors, and even skills that the individual should have as a citizen. So (2007) argued that the depictions in textbooks convey indicators of how and in what way the new generation will become 'good citizens'. Accordingly, the question that comes to mind is what values and skills individuals are expected to gain and have as citizens of today and in the future. This question directly points to civic values and citizenship skills. Limited studies in the literature examine citizenship values and skills in textbooks. Among these studies, Murdiono et al. (2019) examined textbooks regarding global citizenship values, and Al-Qatawneh et al. (2019) determined the fundamental citizenship values in Arabic textbooks and evaluated teachers' perceptions. In another study, Shah et al. (2020) examined the representations of idealized citizenship behaviors in the visuals depicted in Nepali social studies textbooks regarding citizenship values. They revealed how the messages intended to be given are embedded. In Turkey, only Sarıcan (2006) discussed citizenship values comparatively in terms of the 1998 and 2004 Social Studies Curriculum. However, no study examining social studies textbooks regarding citizenship values and skills has been found. Along this line, the study explored how citizenship values and skills are presented in social studies textbooks (4th-7th grades).

Method

The study's data sources employed the document review method, which included the 4th- 7th-grade social studies textbooks used in Turkey. The "Fundamental Citizenship Values and Skills Framework" was used to assess the "Individual and Society," Active Citizenship," and "Global Connections" learning themes, where citizenship topics are intensively covered in terms of citizenship values and skills. The framework's fundamental citizenship values are responsibility, respect, equality, helpfulness, justice, ethics, sensitivity, loyalty, honesty, and freedom. On the other hand, the fundamental citizenship skills are participation, literacy, communication, problem-solving, critical thinking, decision-making, collaboration, awareness, empathy, and inquiry. Content analysis was performed to analyze and evaluate the collected data. After data analysis, inferences and comments are presented.

Findings

The study's findings examining social studies textbooks regarding fundamental citizenship values and skills consist of two sections. The first section presents the findings regarding fundamental citizenship values by making a general evaluation and examining them separately according to levels. In this section, among the fundamental citizenship values included in social studies textbooks, the most common values were equality and freedom, whereas justice and loyalty were included the least. The ethics value, one of the fundamental citizenship values, should have been included. Regarding grades, fundamental citizenship values were presented in the 7th-grade textbook and at least in the 5th-grade textbook.

The examination of fundamental citizenship values in textbooks is examined according to grades, showing that the values were mostly referenced in the seventh and the least in the 5th grades. The examination of each grade is assessed separately and revealed that respect and responsibility were included in the 4th-grade textbook the most, freedom and respect in the fifth, equality and respect in the sixth, and equality and freedom in the seventh. In contrast, loyalty was included the least in the 4th-grade textbook, justice and loyalty in the fifth, sensitivity and justice in the sixth, and helpfulness and responsibility in the seventh.

In the second section, the findings regarding fundamental citizenship skills are given by making a general evaluation and examining them separately according to levels. In this section, among the fundamental citizenship skills included in social studies textbooks, the most common were literacies. Among these, political and legal literacies were the most addressed. In addition, critical thinking and awareness were the skills least included in the textbooks. Regarding grades, fundamental citizenship skills were presented in the 6th-grade textbook and at least in the 5th-grade textbook.

Fundamental citizenship skills in textbooks are examined according to grades, showing that legal literacy and social (community) participation skills were included the most in the 4th-grade textbook. At the same time, awareness and critical thinking had the least skills. Similarly, legal literacy and social participation skills were the most frequently addressed skills in the 5th grade. In the 6th grade textbook, where political literacy skills were mostly included, decision-making, communication, and awareness skills were almost absent. Finally, in the 7th grade, political and legal literacy were among the most addressed skills, similar to other grades, and empathy and critical thinking skills were among the least referenced skills.

Conclusion, Discussion, and Recommendations

Regarding citizenship skills, it is positive that political and legal literacy were predominantly included in all textbooks. They are indispensable elements of citizenship in the context of subjects covered in the learning themes and social studies education. However, the fact that digital and financial literacy were the skills that were least covered among literary disciplines shows the textbooks' shortcomings. In addition, awareness, decision-making, communication, critical thinking, inquiry, and empathy skills, all among the fundamental citizenship skills, were rarely covered in the textbooks. This proves that citizenship content is largely associated with political content, and its social dimension is neglected.

In terms of citizenship values, unlike the 4th-grade textbook, since the subject of human rights and freedoms in the 5th, 6th, and 7th-grade textbooks was covered with references from international and national documents, the values of freedom and equality came to the fore in these grades. Surprisingly, however, the value of responsibility only appears predominantly in the 6th-grade textbook. Responsibility is one of the most important qualities of citizenship. It would be utopian to expect an individual who is not responsible to acquire other values and skills and act according to them. For this reason, the value of responsibility, equality, and freedom should have been emphasized more in all books. It is also surprising that the value of ethics should have been addressed in the citizenship contents of the textbooks. Ethics will help a citizen to filter their behavior through reason. In addition, it would be appropriate to establish more connections between the values of loyalty, justice, and sensitivity and the citizenship content.

The content of social studies textbooks needs certain aspects regarding citizenship values and skills. Eliminating these shortcomings will contribute to social studies textbooks serving citizenship education more effectively. It is also useful to mention some limitations of this study. First, only the learning themes focusing on citizenship issues (Individual and Society, Active Citizenship, and Global Connections) were examined. If all the content of social studies textbooks is reviewed, a different result may be revealed. Furthermore, the textbooks were evaluated within the scope of the Fundamental Citizenship Values and Skills Framework. The results may differ if the boundaries of the framework are expanded or a different evaluation criterion is used. However, it should be considered that the framework was developed to represent the framework at a universal level. Considering these limitations, textbooks in different countries and programs containing citizenship education can be evaluated comparatively by including other learning themes within the framework's scope.

Sustainability and Green Finance: Banking System in Turkey

Adem ÖZBEK
Gumushane University
ademozbek@gumushane.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6599-6337

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1426965

Geliş Tarihi: 28.01.2024

Revize Tarihi: 21.04.2024

Kabul Tarihi: 25.07.2024

Atıf Bilgisi

Özbek, A. (2024). Sustainability and Green Finance: Banking system in Turkey. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 295-313.

ABSTRACT

Today, one of the main factors that increases the importance of sustainability and green finance is the scarcity of resources that meet needs. Sustainability has an undeniable importance in increasing the benefits obtained from these resources. Sustainability has important benefits in reducing environmental erosion, such as acting as a carrier for the transportation of existing resources to future generations. Green finance is the use of financial resources in projects that embrace climate change aspects in the creation of a sustainable environment. Green financing policies play an important role in the more efficient use of financial resources. At this point, banks, which are at the center of the financial system, are at a key point in terms of both maintaining sustainability and directing economic resources to the right areas. In the study, existing sustainability and green finance legislation studies in Turkey were followed. In addition, an attempt has been made to compile the studies carried out by banks operating in Turkey on sustainability and green finance. As a result of the study, it was seen that significant regulations were not made in credit policies in the banking system in Turkey, especially in terms of reducing environmental pollution. At the same time, it is seen that public-owned banks include more sustainability and green financing policies than private and foreign-capitalized banks.

Keywords: Türkiye, sustainability, green finance, bank.

Sürdürülebilirlik ve Yeşil Finans: Türkiye’de Bankacılık Sistemi

ÖZ

Günümüzde sürdürülebilirliğin ve yeşil finansın önemini artıran temel faktörlerin başında ihtiyaçları karşılayan kaynakların kıtlığı gelmektedir. Bu kaynaklardan elde edilen faydanın artırılmasında sürdürülebilirliğin yadsınamaz önemi vardır. Sürdürülebilirliğin, mevcut olan kaynakların gelecek nesillere ulaşımında taşıyıcılık görevi görmesi gibi çevresel erozyonun azaltılmasında da önemli faydaları mevcuttur. Yeşil finans, sürdürülebilir bir çevrenin oluşumunda finansal kaynakların iklim değişikliği yönlerini benimseyen projelerde kullanımınıdır. Finansal kaynakların daha etkin kullanımında yeşil finansman politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada finansal sistemin merkezinde yer alan bankalar hem sürdürülebilirliğin devamı hem de ekonomik kaynakların doğru alanlara yönlendirilmesi açısından kilit noktadadır. Çalışmada Türkiye’de mevcut sürdürülebilirlik ve yeşil finans mevzuat çalışmaları izlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de faaliyette bulunan bankaların sürdürülebilirlik ve yeşil finans konusunda yapmış oldukları çalışmalar derlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de bankacılık sisteminde özellikle çevresel kirliliğin azaltılması noktasında kredi politikalarında önemli düzenlemelerin yapılmadığı görülmüştür. Aynı zamanda kamu sermayeli bankalar, özel ve yabancı sermayeli bankalara göre daha fazla sürdürülebilirliğe ve yeşil finansman politikalarına yer verdikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, sürdürülebilirlik, yeşil finans, banka.

Introduction

Scarcity has been a fundamental factor that misleads economic actors throughout history. Rapid changes and vulnerabilities in the concept of need have become important warnings about resource scarcity. The individual independence of needs and carelessness in meeting them have led to the rapid depletion of resources. It is an inevitable reality that economic units have experienced and will continue to experience difficulties in the effective use of natural resources. At this point, it may be possible to eliminate the helplessness regarding the use of resources to some extent by increasing the efficiency of the use of resources with a higher degree of intervention. Green finance (GF) is an appropriate policy for enhancing resource efficiency. In the past decades, inefficient use of resources has caused problems for human societies (Kedir and Hall, 2021). Resource efficiency may result in lower energy intensity, job creation, mitigation of greenhouse gas (GHG) emissions, environmental

protection, and improvement of innovations and production technologies (Xu, She, Gao and Sun, 2023).

Sustainability is based on the need to establish a clear link between present and future generations. Sustainability ensures extending the economic life of resources, increasing the efficiency obtained from these resources, and transferring resources from generation to generation. Sustainable management of natural resources and the environment attempts to manage resources in the long term by achieving a balance between economic, social and environmental improvement. Sustainability may be explicated using a macro approach to the overall economic system or a micro approach that focuses the analysis on specific economic units. Corporate sustainability may be described as fulfilling the necessities of a company's stakeholders without compromising its capability of fulfilling the necessities of prospective stakeholders (Dyllick and Hockerts, 2002).

Table 1
Four Dimensional Sustainability Model

Economic dimension	Ecological dimension
In an economy centered on sustainability, the focus is on the management of resource flows and the integration of systems for environmental stewardship including the adoption of technologies that are benign to the environment and the incorporation of eco-design principles, considering the entire lifecycle of products, their disposability, and aesthetic aspects. Pricing mechanisms are adjusted to mirror the ecological and societal impacts, adhering to the principle where the originators of pollution bear the cost of remediation. Moreover, there is an emphasis on bolstering marketing networks at regional and local levels, alongside promoting equitable trade practices.	Optimal utilization of resources is emphasized, aligned with the natural cycles of regeneration and optimal timing for sustainability. The diversity of biological systems is prioritized, alongside the implementation of life cycle systems that are ecologically sound. The focus is also on harnessing energy from regenerative sources and applying the precautionary approach to safeguard against potential risks to the environment. Measures are undertaken to mitigate the degradation of ecosystems through minimizing pollutants, emissions, and waste generation.
Social dimension	Cultural dimension
The advancement of human health is advocated, along with equitable access to natural resources and opportunities for development. Emphasis is placed on the principles of social equity, considering the welfare of future cohorts. Efforts toward democratization are highlighted, ensuring inclusive participation across various strata of society in all facets of life, encompassing networks and sustenance through employment.	Ethical substantiation; enduring modes of living; integrated understanding of the natural environment; visual appreciation of sustainable progress; regional cultural multiplicity in approaches towards sustainability; ancestral wisdom; perception of temporality; tangible heritage; awareness among consumers; communal entities; cross-border collaboration; planetary accountability; universal cultural ethos.

Source: (Stoltenberg, U. (2010). Culture as a dimension of the concept of education for sustainable development. In: O. Parodi, G. Banse and A. Schaffer (Ed.), *Interactions: culture and sustainability. print sigma*, Berlin, 293–311.)

Stoltenberg sustainability in Table 1; It has been discussed under four dimensions: economic, ecological, social and cultural. In economic dimension; recycling, environmentally friendly innovative technologies, eco-design in the economic system, efficient use of resources, biodiversity, ecological dimension; prevention of destruction in the ecosystem, improvement of human health, justice in resource use, social dimension; resources for the future, finally in the cultural dimension; Sustainable lifestyle and consumer awareness are important sustainability issues in the model.

The concept of GF basically refers to financial arrangements for the use of projects that are environmentally sustainable and embrace climate change aspects (Chhaochharia, 2021). In this context, certain institutions (central banks, banks, institutional investors, international financial institutions, and financial regulators) use regulatory measures and policies for various asset classes to help rendering the financial system greener, such as below-market rate financing opportunities and

priority lending requirements (Iswaryalakshmi, 2022). It is described by the actions of all parties participating in the supply chain of products and services, including but not limited to financial resource providers, and both producers and consumers of goods and services (Al-Sheryani and Nobanee, 2020).

Today’s economic model, which was created in periods when resource shortages were not felt so much and which does not take environmental risks into account, causes great difficulties especially on economic resources. Population growth and changing consumer behavior are expected to increase resource consumption from 7 billion tonnes in the early 1900s to 60 billion tonnes in 2005 and to 140 billion tonnes in 2050. The problems caused by increasing resource consumption can be listed as follows (Yeşilbüyüme, 2023):

- Increasing consumption of resources
- Increase in air water pollution
- Deterioration in soil quality
- Increasing amounts of waste and GHG emission rates
- Risk that economic resources will not be passed on to future generations
- Losses in biodiversity
- Inflation has become the world’s ossified problem

GF takes into account the fit between economic resources and resource users. In addition, GF is a phenomenon that combines the words ‘business’ and ‘finance’ with environmentally- friendly behavior (Chhaochharia, 2021). In general terms, GF is the acquisition and use of funds for activities that protect the environment and provide a fair return to lenders or investors (Berensmann and Lindenberg, 2019; Ozili, 2021). In terms of ensuring a fair order, finance poses obstacles to a more livable world. At this point, sustainability offers many examples of financial markets removing these obstacles.

GF takes into account environmental risk management and differs from traditional banking methods in that it is specific to the benefits derived from environmental protection. It also promotes a green economy by significantly reducing the carbon emissions of the markets being financed. Therefore, governments must regulate and promote green industrial markets for the distribution of green products and seek to increase green consumption (Soundarrajan and Vivek, 2016).

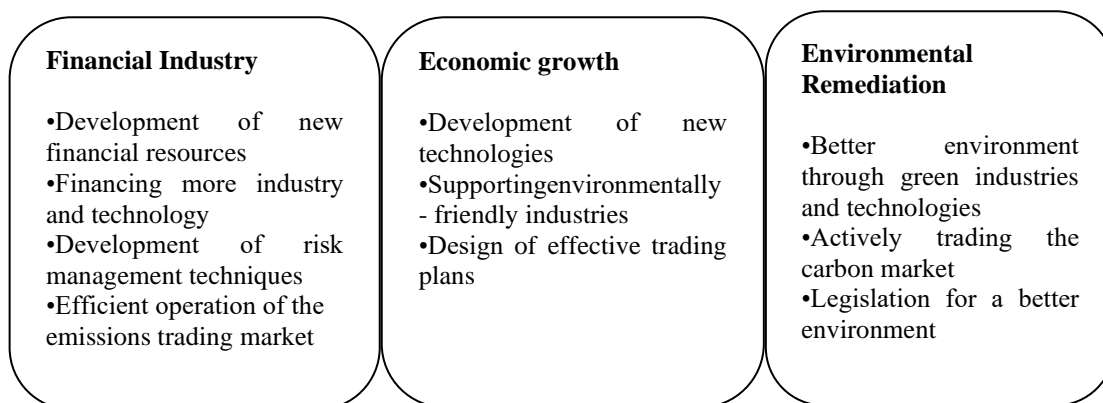
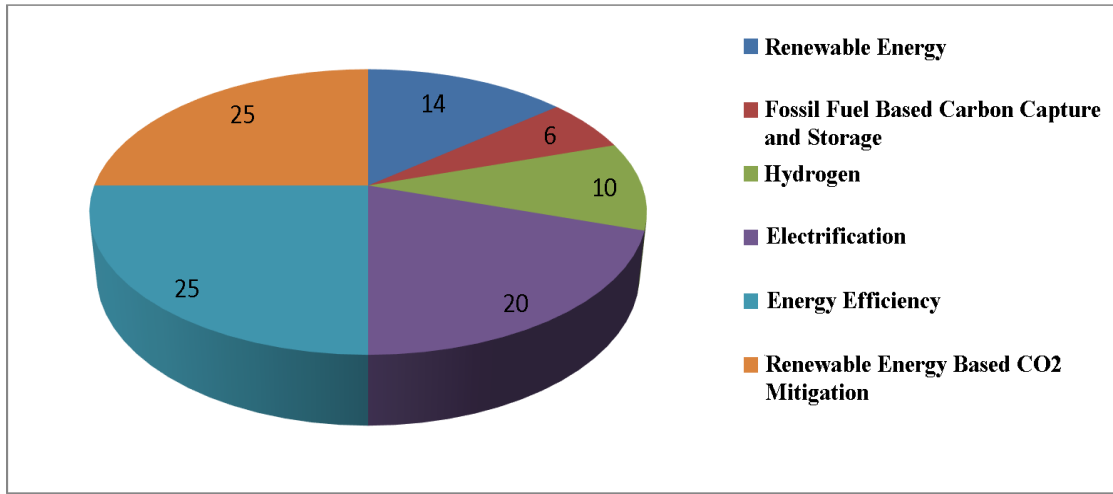

Figure 1. Benefits of Green Finance (Noh H. J. (2010). *Financial strategy to accelerate innovation for green growth*. Korea Capital Market Institute)

Figure 1 illustrates the benefits of GF in three areas: financial industry, economic growth and environmental improvement. GF supports financial industry markets in terms of developing financial resources, financing more industry and technology, developing techniques for risk management and efficient functioning of emissions markets. It contributes to economic growth in terms of developing

new technologies, supporting environmentally friendly industries and designing effective trade schemes.

Graph 1. 6 Technological Methods to Reduce Emissions by 2050 (International Renewable Energy Agency. (2022). *World Energy Transitions Outlook 2022: 1,5c pathway*. Retrieved from <https://www.irena.org/Publications/2022/Mar/World-Energy-Transitions-Outlook-2022> in 23.11.2023.)

In Graph 1, according to IRENA’s 2022 report, electrification and efficiency are described as a driving force for renewable energy sources. According to this report, it is stated that significant changes need to be made in the energy production and consumption of societies and that approximately 33 gigatons of CO2 emissions can be reduced annually by 2050. Graph 1 illustrates 6 technological methods to reduce emissions such as renewable energy, bioenergy with carbon capture and storage, clean hydrogen, electrification, energy efficiency, and the use of carbon capture and storage.

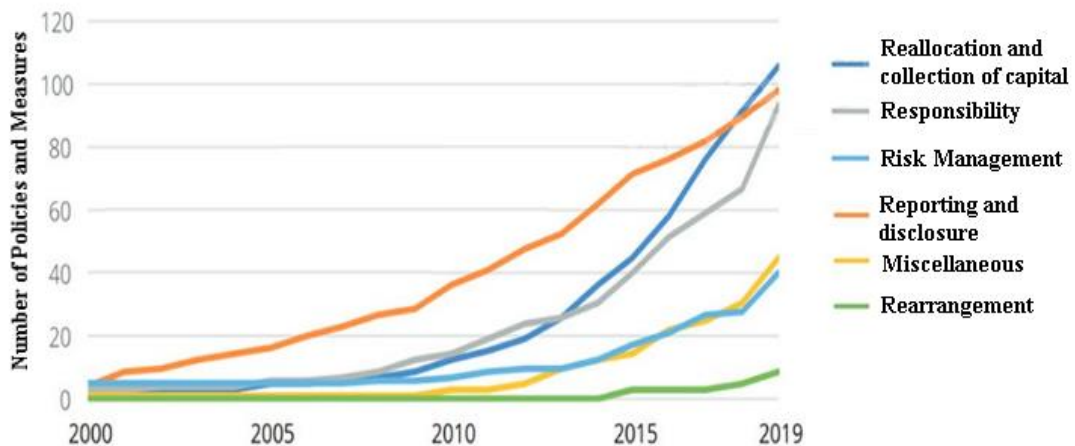

Figure 2. Measures Taken for Financial Risks Arising from Environment and Climate Change-2019 (UN Environment Programme. (2019). *Measures taken for financial risks resulting from environment and climate change*. Retrieved from https://www.unep.org/facts-about-climate-emergency?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwzIK1BhAuEiwAHQmU3mSgSbT1HDSs8xoolbsGmEqj1XBNh4XTt6TO7Kozsf3geZW7buFaBoCEAsQAvD_BwE in 25.11.2023.)

Figure 2 illustrates the measures taken by the United Nations Environment Program (UNEP) against financial risks stemming from the environment and climate change and the number of these measures. These measures are categorized under six groups under approximately 400 policy headings: reallocation and collection of capital, liability, miscellaneous, risk management, reporting and

disclosure, and rearrangement. As of 2019, reallocation and collection of capital, and reporting and disclosure were the most common issues where measures were taken against financial risks arising from environmental and climate change.

The study aimed to determine the current awareness in Turkey on sustainability and green finance. For this reason, the banking sector, which is one of the financial markets that is important for both concepts, has been evaluated at this point. Determining the sustainability-based green financing practices of the banking sector in Turkey is the main purpose of the study.

Sustainability and Green Finance Legislative Studies in Turkey

The basis of sustainability lies in human-oriented development goals. In Turkey, the sustainability development plan, which has been created and developed in this direction, has been tried to be included in the legislation of various policy areas and sectors (Dindar, 2023). The concept of sustainable development was first introduced in the Brundtland Report in 1986 and its importance in terms of development was mentioned. The first relevant goals were set with the Millennium Development Goals in 2000. As a result of the experience gained with the realization of these goals, it has led to the creation of broader goals covering all countries. As a result, in 2015, the United General Assembly adopted a resolution on the Sustainable Development Goals (SDGs), consisting of 17 goals and 169 targets, which should be completed by 2030 (TCA Presidency, 2023).

The Sustainable Consumption and Production National Action Plan Preparation Project, which was carried out by the General Directorate of Environmental Management, Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, Department of Air Management, with Boğaziçi University Financial Application and Research Center as the contractor, was realized on September 7, 2023 (Court of Accounts, 2023).

Table 2
Legislative Studies on Sustainability in Turkey

Type of Legislation	Legislation Name	Executor	Relation to Sustainable Construction
Law	Environmental Law	Ministry of Environment and Urbanization	Environmental protection Environmental sustainability
Law	Energy Efficiency Law Council of Ministers	Council of Ministers	Economic sustainability Energy efficiency
Regulation	Regulation on Energy Performance in Buildings	Ministry of Environment and Urbanization	Environmental sustainability Economic sustainability Energy efficiency
Regulation	Regulation on Increasing Efficiency in the Use of Energy Resources and Energy	Ministry of Energy and Natural Resources	Energy efficiency Recycling
Regulation	Regulation on Environmentally Responsible Design of Energy Related Products	Council of Ministers	Environmental sustainability
Regulation	Building Materials Regulation	Ministry of Environment and Urbanization	Environmental sustainability Energy efficiency
Regulation	Green Certification Regulation for Buildings and Settlements	Ministry of Environment and Urbanization	Environmental sustainability Energy efficiency

Source: (Gökçe, Ş., Aytakin, O., Kuşan, H. and Zorluer, İ. (2018). Sustainable Construction in Terms of Legislation and Standards in Turkey. *Uludağ University Faculty of Engineering Journal*, 23(3), 289-312.)

Within the framework of sustainable development in Turkey, policies and programs have been put into effect to realize development goals. Table 2 shows the legislative activities enacted in relation to sustainability studies and the areas of interest in which these studies are carried out. In general, sustainability focuses on environmental protection, energy efficiency and economic sustainability.

Climate change is an important problem that occurs all over the world due to greenhouse gases, and therefore its risk impact is quite high (Tuncer, 2022). In the face of growing public awareness of the hazards presented by climate change and the political resolve of the international community to confront these difficulties, as expressed in the Paris Agreement, recent years have witnessed an intensifying debate on the role of central banks in addressing climate change-related risks and supporting the development of GF (Batten, Sowerbutts and Tanaka, 2016; Campiglio and Dafermos, 2018; Dikau and Volz, 2019). A growing number of central banks have adopted GF practices and legislation and begun to incorporate climate risk into macroprudential frameworks (McDaniels and Robins, 2018). In this context, the European Union put forward its climate-neutral target for 2050 with the European Green Deal on December 11, 2019 (Verdi, 2022). The EU plans to become climate neutral by 2050, to protect all living life by reducing environmental pollution, and to ensure that companies are pioneers in the world in terms of clean products and technology (European Commission, 2019).

In Turkey, several ministries, notably the Ministry of Environment, Urbanization and Climate, have implemented action plans in compliance with the European Green Deal. In 2021, Green Deal Action Plan (GDAP) of the Ministry of Trade of the Republic of Turkey, it emphasized the importance of providing access to the necessary financing sources in order to comply with the action plan. In this direction, it was shared with the public that documents that are closely related to the financial circles, such as the Turkish Banking Sector Sustainable Strategy, Green Bond and Green Sukuk Guide, will be prepared and included in the Green Consensus Action Plan.

In addition, Sustainable Lease Certificate Guide, Green Lease Certificate, Sustainable Debt Instrument, and the Green Debt Instrument, which will be encouraged to be used in the financing of investments that are likely to contribute to the sustainable economy, were accepted and published with the Capital Markets Board's Resolution No. 10/296 dated 02.24.2022 (Verdi, 2022).

Turkey's actions planned to be realized in the GDAP (Republic of Turkey Ministry of Trade, 2021):

- Sustainability in agriculture
- Sustainability in smart transportation
- Green and circular economy
- Green Finance
- Clean, affordable and secure energy supply
- Combating climate change
- Diplomacy
- Information activities on the European Green Deal

On the other hand, the plan draws attention to the concepts of sustainable production and sustainable consumption and states that the state, producers and consumers must act together (Ecer, Güner and Çetin, 2021).

The Banking Regulation and Supervision Agency has set a roadmap for the development of sustainable banking in line with the GDAP. In this regard, a Sustainable Banking Strategic Plan was prepared and adopted with the decision dated 12.24.2021 and numbered 9999. The other legislation prepared was on the working procedures and principles of the Service Units of the Climate Change Presidency. This regulation entered into force on June 21, 2022 and the Department of Climate Finance and Incentives was established as a sub-unit of the Presidency (Verdi, 2022).

Practices for Promoting Green Finance and Sustainability in Turkey

Uncertainties about the future lead countries to invest less. This calls for a better understanding that environmental issues are the financial risk sources with various adverse impacts on

a country’s financial stability and macroeconomic conditions (Falcone, 2020). Turkey needs to take all these considerations into account and take steps to mitigate these challenges. Turkey is one of the countries most affected by global climate change, particularly desertification and degradation of water resources. For this reason, efforts are being made at national and international level to ensure a sustainable environment and development (Şakar, 2019). On June 2, 2023, the World Bank approved a financing of \$ 450 million for the Turkey Green Industry Project, which aims to support an effective green transformation process for industrial companies in Turkey. Of this incentive, 250 million was allocated to the Small and Medium Enterprises Development and Support (KOSGEB) Presidency to help Small and Medium-Sized Enterprise (SMEs) improve their resource performance and reduce their carbon emission rates. The remaining \$175 million was allocated to the Scientific and Technological Research Council of Turkey and \$25 million to the Government of Turkey (Worldbank, 2023).

Organizations such as the Center for Sustainable Development and Climate Change and the Foreign Economic Relations Board supported the transition to green products in Turkey's trade with the EU in order to ensure that Turkish exporters are encouraged within the framework of the GF. The market where green transformation through GF can be most effective in Turkey is the banking sector. This is because 90% of Turkey’s financial markets are composed of the banking sector. For banks, green transformation offers significant opportunities. Banks, which have a central place in allocating financial resources, have an important position in terms of transferring private capital and savings to appropriate investment areas during the transition to a sustainable economy (Banking Regulation and Supervision Agency, 2023). Institutions such as the BRSA, the Banks Association of Turkey (BAT), the Capital Markets Board (CMB), the Anadolu Trade and the Central Bank of the Republic of Turkey promote sustainable finance in Turkey.

Under IPA II, a national circular economy action plan called Technical Assistance for Assessing the Potential for Transition to Circular Economy in Turkey Project (DEEP) was prepared. This project promotes more efficient resource use and waste management to achieve a circular economy across Turkey (Ministry of Trade, 2022).

Table 3
Green Finance Projects Supported by the World Bank in Turkey

Project Name	Acceptance Date	Fiscal Year	Closing Date	Total Project Cost	Implementation Area
Green Finance project	9/11/2023	2024	-	405 Million Dollars	Industrial Development Bank of Turkey (TSKB), Maxis Venture Capital Portfolio Management Inc.
Public and Municipal Renewable Energy Project	6/13/2023	2023	31/12/2028	552.15 Million Dollars	İlbank, Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change
Green Industry Project in Turkey	6/2/2023	2023	30/06/2029	450 Million Dollars	Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK), Small and Medium Enterprises (SME) Development Organization of Turkey (KOSGEB), Ministry of Industry and Technology (STB)
Land Management Infrastructure for Green and Sustainable Development	5/23/2023	2023	31/12/2028	85.44 Million Dollars	Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance

Energy Efficiency Public Buildings in Turkey	Renewable Energy Integration	Innovative Access to Finance	in	11/5/2019	2020	31/12/2025	200 Million Dollars	Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, General Directorate of Construction Works, Ministry of Energy and Natural Resources
				9/5/2014	2014	12/31/2024	50 Million Dollar	TEIAS - Turkish Electricity Transmission Inc.
			to	7/22/2014	2015	12/31/2018	250 Million Dollar	Turkey Industrial Development Bank Inc.. (TSKB)

Source: (The World Bank (2023). *World Bank approves \$450 million to foster a greener and more resilient industrial sector in Türkiye.* Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/06/02/world-bank-approves-450-million-to-foster-a-greener-and-more-resilient-industrial-sector-in-türkiye> in 04.10.2023.)

According to the data published by the World Bank (2023), the projects initiated within the scope of GF in Turkey and the numerical data regarding these projects are shown in Table 3. When the project costs are examined, the sectors that will be supported within the scope of GF for the most demanded projects are the public and municipalities with 552.15 million dollars. This is followed by projects developed for the industrial sector with 450 million dollars and the banking sector with 405 million dollars. Especially with the Green Industry Project, the Ministry of Industry and Technology aimed to support renewable energy investments of SMEs and entrepreneurs with technology infrastructure and circular economy in industry (Anadolu Agency, 2023).

Figure 3. United Nations Sustainable Development Goals (Türkiye Sustainable Development Goals (2023). Retrieved from <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> in 12.11.2023.)

In order to promote and develop the implementation of sustainability all over the world, the United Nations (UN), including Turkey, has developed solutions for 17 main topics facing humanity. The UN's development goals related to sustainability are given in Figure 3. In this context, the UN has allocated a resource of 66.8 million dollars for the realization of SDGs in Turkey. Of this allocated resources, 27.4% was allocated for ending poverty, 26.2% for ending hunger, 0.3% for healthy and quality life, 1.6% for quality education, 5.1% for ensuring gender equality, 0.3% for accessible and clean energy, 5.8% for decent work and economic growth, 1.7% for industry, infrastructure and innovation, and 3% for sustainable development, 9% for reducing inequalities, 0.1% for sustainable cities and communities, 2.5% for responsible production and consumption, 6.2% for climate action, 1% for aquatic life, 0.1% for terrestrial life, 11.7% for justice, peace, and sound institutions, and 6% for partnerships for causes (United Nations Turkey, 2023). In Turkey, the National Sustainable Coordination Board was established on 07.19.2022 with a presidential circular on sustainability in

2022, consisting of the heads of the Presidency of Strategy and Budget, Turkish Cooperation and Coordination Agency, Human Rights and Equality Institution of Turkey and Turkish Statistical Institute.

Sustainability in the Banking System in Turkey

Sustainable funds have been named ESG funds after the initials of the words environment, social and governance. These funds (funds, bonds, bills, etc.) worldwide exceeded 22.8 trillion dollars in 2016 and 30.6 trillion dollars in 2018, reaching 35 trillion dollars in 2020. According to these data, this amount is expected to reach 50 trillion dollars in 2025. (Bloomberg, 2021). In Turkey, apart from sustainability-related issues such as energy, environment and food, the banking sector is also leading in the field of finance. The United Nations (UN) Global Compact, the world’s leading sustainability initiative, aims to spread the understanding of sustainability especially in the field of finance and to develop harmonized standards in this regard (Garantibbva, 2023). With Turkey joining the Paris Agreement in November 2021, efforts to combat global temperature increases have increased. In particular, the reduction of GHG emission rates, efficient resource utilization and circular economy approach have started to be emphasized more. At this point, the British American Tobacco (BAT) follows the practices of various units working on this issue, including the Un Environment Programme (UNEP) Finance Initiative in carbon footprint management (Turkish Banks Association, 2022).

Table 4
Current and Future Sustainability Practices of Banks in Turkey

Sustainability Investments	Goal
Industrial Development Bank of Turkey Sustainability-themed funds including Renewable Energy, efficiency and Circular Economy	Ensure access to sustainable finance to achieve the 2053 net zero emissions goal
Yapı Kredi Bank By categorizing sustainability activities into three main groups: environmental impact, social impact and governance, low-carbon energy sources and sustainable financial funds	Acting with the awareness of its responsibility in the transition to a low carbon economy and developing sustainable financial products in line with this awareness
Akbank Long-term commitment to sustainable finance in Turkey, sustainable loan financing of TL 200 billion and investment funds balance of TL 15 billion in Turkey by 2030	By 2030, increase the number of financially empowered people, become a carbon neutral bank by 2025, reduce the impact of the loan portfolio on climate change by 2030
Şekerbank Inclusion of women in production through women’s banking and inclusive finance, 1,843 supported women artisans, 1,500 women receiving financial literacy training and more than 5,000 women supported in agriculture	Carbon footprint is monitored, verified and reported annually. In this context, setting an annual carbon footprint reduction target of 5% reduction compared to the previous year within Scope 1 and Scope 2
İşbank 2.3 billion TL sustainable investment fund, 98.1 million MWh of clean energy generated by projects financed by İşbank in the last 3 years, 75% renewable energy projects/energy generation portfolio, 27,994 person per hour of sustainability training provided to employees	It aims to accurately determine the actions that credit customers can take on the path to decarbonization and to guide customers in this context, to provide the financial support required for the green and sustainable practices that customers will need in the decarbonization process, to create financial impact models within the framework of sectorally differentiated needs and to monitor the development of customers in this field.
Vakıfbank The banking processes of all branches were harmonized with the ISO 9001 Quality Management System,	VakıfBank aims to identify the environmental and social impacts that may arise from its customers’ projects to be

<p>ISO 14001:2015 Environmental Management System certification was obtained in 2017, all Vakıfbank employees were enabled to work in ISO 14001 certified buildings, energy policies were determined and ISO 50001 Energy Management System certification was obtained in 2023 in line with the goals and targets.</p>	<p>financed and to ensure that mitigating measures are taken by commissioning the Environmental and Social Risk Management System as of December 2022 within the framework of the Policy on the Management of Environmental and Social Impacts in Lending Processes.</p>
<p>ING Bank Investing in solutions to increase operational efficiency, utilizing 100% renewable energy in offices, financing renewable energy projects all over the world to be used in green loans and bonds and sustainability-related products, offering advantageous ING Sustainable Business Loans to customers within the scope of the program launched for Corporate Banking customers</p>	<p>Achieving zero carbon emissions in operations, Bringing the portfolio to net zero by 2050 or earlier, Guiding customers to net zero economy and providing financing, managing climate and environmental risks</p>
<p>Alternatif Bank In 2022, a project agreement was signed with Escarus, Turkey's leading consultancy company, for more efficient and strategic management of sustainability efforts, including gap analysis, review of strategy and management structure, system documentation and preparation of training content.</p>	<p>By the end of 2023, to ensure that the necessary infrastructure is in place to more clearly monitor and report both the organization's own impact and the activities realized as a result of the financing it provides in terms of Environmental Social Governance</p>
<p>Albaraka Türk Founded in 2020 by Inovasyon Venture Capital, it has met customer needs with projects such as Insha Ventures and fintech. Conducted many environmental projects such as Green Building, Carbon Disclosure and Zero Waste Projects</p>	<p>The Bank's ultimate goal is Net Zero Emission. Therefore, the Bank strives to formulate its sustainability strategy within the framework of environmental, social and governance</p>
<p>Ziraat Bank Within the scope of the SDG, SME financing and collateral products, sustainable agricultural loans, financial literacy trainings for customers, financing renewable energy projects, special loan projects for priority development regions and carbon footprint measurement studies were carried out.</p>	<p>To strengthen the Bank's position in the national market and worldwide competitiveness via corporate, environmental, and social sustainability practices.</p>
<p>Halkbank Approximately 502,075 tons of CO2 emission reduction in 2022 due to the renewable energy plants assessed by Halkbank. 8,133 firms were scored within the scope of Sustainability and Environmental Assessment in 2022. Saving 102 million pages through paperless banking practices. A Digital Credit Package for Women Entrepreneurs was introduced to customers on the Digital Credit Platform in July 2021. With the "Digital Women Entrepreneur Loan", 406 million TL was provided to 6,808 entrepreneurs in 2022 and a total of 530 million TL was disbursed to 11,688 entrepreneurs.</p>	<p>Combating climate change, information security and customer privacy, increasing access to financial services, social responsibility and contribution to social welfare in line with SDGs. In 2022 and beyond, the Bank aims to lower the environmental impact caused by its banking operations. In addition to enhancing the financing it provides to environmentally-friendly projects and sectors, the Bank will continue to apply digitization methods that will speed up the transition to emission reduction, waste management, and paperless banking to minimize the footprint of its operations.</p>

Table 4 shows the investment activities and targets of the banks operating in Turkey in relation to sustainability. According to the data of the BAT, there are 54 banks in Turkey. Of these banks, 34 are deposit banks and 20 are development and investment banks. Among the deposit banks, 3 are public, 10 are private and 21 are foreign capitalized, while 3 of the development banks are public, 14 are private and 3 are foreign capitalized. In Table 4, 11 banks operating in Turkey are assessed in terms of sustainability. The principles established by the BAT to contribute to SDGs can be listed as follows (Turkish Banks Association, 2022):

- 1- Identifying social and environmental risks related to banking activities
- 2- Contributing to SDGs

- 3- Fighting against climate change
- 4- Ensuring financial health and expanding coverage
- 5- Improving human and labor rights
- 6- Expanding inclusion and equal opportunities
- 7- Identifying stakeholders and ensuring their participation
- 8- Determination of corporate governance
- 9- Developing institutional capacity for sustainability
- 10- Communication of all sustainability reports to stakeholders

Green Finance Practices of Banks in Turkey

Green banking is an important and evolving concept at the intersection of socio-economic growth, financial institution operations, and environmental policies. As the locomotive of financial markets, banks play an important role in the development of a low-carbon economic system. In recent years, the banking sector has increased the share of renewable and environmentally friendly green energy products in its loan portfolios in order to reduce the carbon emission rate in the economy. Especially in recent years, coal-fired thermal power plants have been excluded from financing, while renewable energy projects have been included in the scope of financing.

The green characteristic of GF requires the use of corporate governance, social inclusion, climate change, green building, clean energy, and financial resources to be extended to environmental protection in all sectors of the economy (Urban and Mojciak, 2019). Banks, as responsible members of society, are conscious of environmental changes and assume vital roles in complementing and supporting public activities towards substantial carbon mitigation globally through the sustainable banking practices or implementation of green banking (Zhixia, Hossen, Muzafary and Begum, 2018). GF is increasing prominence owing to the quest to sustain banks and society in general against unforeseeable future economic crises (Ziolo, Filipiak, Bak and Cheba, 2012). Recently, the conventional banking paradigm has shifted towards the provision of environmentally-friendly products (Dikau and Volz, 2020).

Table 5
Green Finance Practices of Banks in Turkey

Bank Name	Green Finance Practices
Denizbank	In accordance with the agreement signed between the Bank and the European Bank for Reconstruction and Development, the Bank provides its customers with Green Economy Financing Facility (GEFF) Turkey financing for sustainable energy investments.
Halkbank	In 2021, the Bank disbursed 45 billion in loans for GF and sustainable financing. It provided 14 billion credit support within the scope of energy efficiency and renewable energy. The Bank also launched loans such as renewable energy, energy efficiency, green workplace investment, green light commercial vehicle, green certified construction project, and electric vehicle charging station within the green energy loan package.
İşbank	After 2015, all of the financing allocated to electricity generation investments was allocated among renewable energy investments. In 2019, the first Green Bond was issued. Financing support is provided for GES investments through rooftop and self-consumption models. In addition to these investments, it sells financial products such as urban transformation, unlicensed electricity generation, energy efficiency, and environmentally friendly vehicle loans.
Industrial Development Bank of Turkey	The Bank signed loan agreements to support the green economy. Within the framework of the EUR 53.5 million green economy financing with the European Bank for Reconstruction and Development, investments supporting the green economy in Turkey will be financed.
ING Bank	In 1997, the first environmental and social risk policy was implemented. In 2015, an integrated climate action approach was launched by ratifying the Paris Climate Agreement. In 2015, a Green Bond was also launched.
Vakıfbank	In 2020, within the scope of the green housing project with the French Development Agency, EUR 100 million of the EUR 200 million resource was transferred to the market in 2022 and the remaining EUR 100 million in 2023. In addition, cooperation with the European

	Investment Bank, the World Bank and the European Reconstruction Banks in the field of GF continues.
Garantibank	In the first 9 months of 2023, a total of TL 59.4 billion of sustainable financing was provided, including TL 12 billion of green and social financing to the corporate segment. The Bank launched green loan products in 2018, a green public offering in 2021, and a green direct collection system in 2022.
Akbank	For the first time in Turkey, the Bank launched a blue tourism loan under green transformation for tourism, port and maritime activities. Akbank aimed to reduce its environmental footprint with the Çatı GES investment loan. A low carbon economy transition loan was developed to ensure the green transformation of the export and production sectors.
Ziraat Bankası	The Bank launched green house (TL 353 million), green vehicle (TL 36 million), residential thermal insulation (TL 23 million), and SPP investment and operation loans as financial products for green transformation and sustainability.

Source: Created by the author

Table 5 shows the practices of banks for GF in Turkey. In the researches conducted, 9 banks have provided support to financial markets in the field of GF. In general, it is seen that banks provide loan disbursement support to companies investing in renewable energy. In addition, financial products such as blue tourism loans, green bonds, green house and green vehicle loans have been introduced to the market, although they are not widely spread.

Conclusion

Today's important problems such as environmental protection, climate change and sustainability are based on the scarcity of resources and their diminishing day by day. Banks in the financial sector have important duties in ensuring low-carbon sustainable development related to the environment and climate. In this study, banks operating in Turkey are assessed in terms of sustainability and GF practices. Of the deposit banks operating in Turkey, 3 are public, 9 are private and 16 are foreign capital banks. When banks are evaluated in terms of sustainability investments in Turkey, it is seen that 100% of the banks with public capital offer sustainability-related investments and various financial products to the market. These financial products mainly consist of loans to support SMEs, entrepreneurs and agriculture. It is observed that 44% of privately owned deposit banks carry out sustainability-related activities. These activities included low-carbon funds, energy resources, women's banking, financial literacy trainings, clean energy and sustainability trainings. Only 13% of foreign capital banks conduct sustainability activities. In general, it is seen that deposit banks carry out sustainability-related activities at a low rate of 36%. This indicator shows that sustainability has not been identified as an important strategy in Turkey, especially in the banking sector, which is the locomotive of financial markets. In order to develop and expand sustainable investments, it is important to include sustainability efforts in the strategic goals of banks.

Loans constitute the sanctioning power of banks on the market in terms of environmental sustainability. The analysis shows that the banking system in Turkey has not made significant adjustments in credit policies, especially in terms of reducing environmental pollution. At this point, borrowers who control environmental pollution and are interested in renewable energy, circular economy and environmentally-friendly agriculture should be able to use loans with lower interest rates. Given their intermediary role, financial service providers can encourage or prevent unsustainable behavior of governments, companies and individuals, and even trigger structural change in society (Louche, Busch, Crifo and Marcus, 2019). China, one of the world's largest economies, introduced guidelines and regulations in 2006 to integrate environmental issues into financial decision-making (Bai, Faure and Liu, 2013). According to the banking regulation developed in China in relation to sustainability efforts, lenders are required to limit lending to polluting industries and to withdraw loans already provided in the event of environmental controversies (Jin and Mengqi, 2011).

Investments made by economic units have important effects on the progress of environmental destruction. While these investments have prolonged the economic life of these units, some side

effects that harm the environment have also emerged. Banks, as the financiers of these investments, have positive or adverse effects on the environment. It is accepted that the internal operations of banks are not destructive. However, banks are somehow related to environmental hazards since they are linked to sectors such as paper, steel, chemicals, cement, energy, fertilizers, textiles, etc. (Chopra and Kakrecha, 2015). In this respect, all banks in Turkey provide loans to the market to finance investments. However, there are not many banks that develop policies within the scope of GF, except for publicly owned deposit banks. It is seen that 100% of the banks with public capital, 33% of the banks with private capital and 13% of the banks with foreign capital carry out financing policies for GF. Especially the credit policies developed by public banks to address environmental pollution and high carbon emissions should be followed and implemented by private and foreign capital banks.

The Contribution of Researchers

The contribution of the researcher to this study is 100%.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest in this study

References

- Al-Sheryani, K., and Nobanee, H. (2020). Green finance: A mini-review. *Available at SSRN 3538696*.
- Anadolu Agency (2023). *Good news of 450 million dollars financing with turkey green industry project*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-kacirdan-450-milyon-dolarlik-finansman-mujdesi/2920294> in 25.11.2023.
- Bai, Y., Faure, M. and Liu, J. (2013). The role of china's banking sector in providing green finance. *Duke Environmental Law and Policy Forum*, 24, 89–140.
- Batten, S., Sowerbutts, R. and Tanaka, M. (2016). Let's talk about the weather: the impact of climate change on central banks. *Bank of England Working Paper No*, 63.
- Banking Regulation and Supervision Agency (2023). *Mevzuat_1195*. Retrieved from <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat> in 23.11.2023.
- Berensmann, K. and Lindenberg, N. (2019). Green finance: Across the universe. *In Corporate Social Responsibility, Ethics and Sustainable Prosperity*, 305-332.
- United Nations Türkiye (2023). *Türkiye sustainable development goals studies*. Retrieved from <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> in 27.11.2023.
- Bloomberg (2022). *BI Expects ESG etfs to reach \$1 trillion and esg debt \$11 trillion by 2025*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/company/press/esg-assets-rising-to-50trillion-will-reshape-140-5-trillion-of-global-aum-by-2025-finds-bloomberg-intelligence> in 17.01.2022.
- Campiglio, E. and Dafermos, Y., M. (2018). Climate change challenges for central banks and financial regulators. *Nature Clim Change*, 8, 462–468.
- Chhaochharia, M. (2021). Green finance in India: Progress and challenges. *Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 12(4), 223-226.
- Chopra, T. and Kakrecha, P. (2015). Green finance: The practices of banks and perspective of customers. *International Journal of Research–Granthaalayah*, 3(5).

- Dikau, S. and Volz, U. (2019). Central banking, climate change and green finance. Sachs, J., Woo, W.T., Yoshino, N., Taghizadeh-Hesary, F. (Ed.), *Springer Handbook of Green Finance: Energy Security and Sustainable Development*, 81–102. Springer, New York.
- Dikau, S. and Volz, U. (2021). Central bank mandates, sustainability objectives and the promotion of green finance. *Ecological Economics*, 184, 107022.
- Dindar, A. (2023). *Turkey's 2023 sustainable development report card*. Retrieved from <https://www.btsoekonomi.com/haber-detay/turkiye-39-nin-2023-yili-surdurulelektrik-kalkinma-karnesi> in 29.11.2023.
- Dyllick, T. and Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130–141.
- Ecer, K., Güner, O. ve Çetin, M. (2021). European green deal and adaptation policies of the Turkish economy. *Journal of Business and Economic Studies*, 9(2), 125-144.
- European Commission (2021). *What is the European green deal*. European Commission. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/859152/What_is_the_Europe_n_Green_Deal_en.pdf in 20.07.2020.
- Falcone, P. M. (2020). Environmental regulation and green investments: The role of green finance. *International Journal of Green Economics*, 14(2), 159-173.
- Garanti BBVA (2023). *Sustainable banking in Türkiye and the World*. Retrieved from <https://www.garantibbva.com.tr/blog/surdurulelektrik-bankacilik> in 12.04.2023.
- Gökçe, Ş., Aytekin, O., Kuşan, H. ve Zorluer, İ. (2018). Sustainable construction in terms of legislation and standards in Turkey. *Uludağ University Faculty of Engineering Journal*, 23(3), 289-312.
- International Renewable Energy Agency (2022). *World energy transitions outlook 2022: 1,5c pathway*. Retrieved from <https://www.irena.org/Publications/2022/Mar/World-Energy-Transitions-Outlook-2022> in 23.11.2023.
- Iswaryalakshmi, P. (2022). A study on progress and challenges of green finance in madurai district. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1048-1054.
- Jin, D. and Mengqi., N. (2011). the paradox of green credit in China. *Energy Procedia*, 5, 1979–86.
- Kedir, F. and Hall, D. (2021). Resource efficiency in industrialized housing construction – a systematic review of current performance and future opportunities. *J. Clean. Prod.*, 286, 125443.
- Louche, C., Busch, T., Crifo, P. and Marcus, A. (2019). Financial markets and the transition to a low-carbon economy: challenging the dominant logics, organ. *Environ*, 32, 3–17.
- McDaniels, J. and Robins, N. (2018). Greening the Rules of the Game. How Sustainability Factors Are Being Incorporated into Financial Policy and Regulation. UNEP Inquiry into the Design of a Sustainable Financial System. *Inquiry Working Paper*.
- Noh H.J. (2010). *Financial strategy to accelerate innovation for green growth*. Korea Capital Market Institute.
- Ozili, P.K. (2021). Digital finance, green finance and social finance: is there a link?. *Financial Internet Quarterly*, 17(1), 1-7.
- Presidency of the Court of Accounts, (2023). *Sustainable Development Goals*.

- Republic of Turkey Court of Accounts Presidency (2023). *Sustainable development goals*. Retrieved from <https://www.sayistay.gov.tr/pages/127-surdurulebilir-kalkinma-amaclari> in 18.10.2023
- Republic of Turkey Ministry of Trade (2023). *T.R. ministry of commerce, the giant market next to Us European Union*. Retrieved from <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-devpazar-avrupa-birligi> in 22.11.2023.
- Republic of Turkey Ministry of Trade, Green Deal Working Group (2023) *Annual activity report*. Retrieved from <chromeextension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://ticaret.gov.tr/data/643ffd6a13b8767b208ca8e4/YMEP%202022%20Faaliyet%20Raporu.pdf> in 24.11.2023.
- Presidency of the Republic of Turkey (2023). *Presidency of strategy and budget, sustainable management of environment and natural resources*. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/Cevre_ve_DogalKaynaklarınSurdurulelektrikYonetimiCalismaGrubuRaporu.pdf in 27.11.2023.
- Science Culture and Education Foundation (2023). *A Road map for green economy transformation in Turkey*. Retrieved from <https://ilke.org.tr/turkiyede-yesil-ekonomi-donusum-icin-bir-yol-haritasi> in 24.11.2023.
- Soundarrajan, P., and Vivek, N. (2016). Green finance for sustainable green economic growth in India. *Agricultural Economics*, 62(1), 35-44.
- Stoltenberg, U. (2010). Culture as a dimension of the concept of education for sustainable development. In: O. Parodi, G. Banse and A. Schaffer (Ed.), *Interactions: culture and sustainability*. print sigma, Berlin, 293–311.
- Sustainable Development (2022). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> in 14.11.2022.
- Şakar, A.Y. (2019, 24-20 April). *Tax incentives provided for green bonds in financing energy efficiency and their importance for Turkey*. 34.International Public Finance Conference, Antalya, Retrieved from https://ipfctr.org/yenisite/wp-content/uploads/2023/02/34-IPFctr_Proceedings-Book.pdf in 27.09.2022.
- Tuncer, B. B. (2022). An essay on the social transformative role of public relations and the climate crisis. *Ahi Evran University Social Sciences Institute Journal*, 8(3), 836-851.
- Turkish Banks Association (20213). *Turkish banks association sustainability report*, Retrieved from extension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8954/Turkiye_Bankalar_Birligi_Surdurulililik_Raporu.pdf in 12.11.2023.
- Türkiye Sustainable Development Goals (2023). Retrieved from <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> in 12.11.2023.
- UN Environment Programme. (2019). *Measures taken for financial risks resulting from environment and climate change*. Retrieved from https://www.unep.org/facts-about-climate-emergency?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwzIK1BhAuEiwAHQmU3mSgSbT1HDSs8x-oolbsGmEqj1XBNh4XTt6TO7Kozsf3geZW7buFaBoCEAsQAvD_BwE in 25.11.2023.
- Urban, M. A. and D. Wójcik. (2019). Dirty banking: Probing the gap in sustainable finance. *Sustainability*, 11(6), 1745.

- Verdi (2023). *Near term within the scope of green transformation goals*. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://verdi.av.tr/uploads/dosya/1286-2/ in 22.11.2023.
- The World Bank (2023). *World Bank approves \$450 million to foster a greener and more resilient industrial sector in Türkiye*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/06/02/world-bank-approves-450-million-to-foster-a-greener-and-more-resilient-industrial-sector-in-türkiye> in 04.10.2023.
- Xu, J., She, S., Gao, P. and Sun, Y. (2023). Role of green finance in resource efficiency and green economic growth. *Resources Policy*, 81, 103349.
- Yesilbuyume (2023). *Why is sustainable finance needed?*. Retrieved from <https://yesilbuyume.org/avrupa-yesil-mutabakati-ve-surdurulebilir-finans> in 16/09/2023.
- Zhixia, C., Hossen, M.M., Muzafary, S.S. and Begum, M. (2018). Green banking for environmental sustainability-present status and future agenda: experience from bangladesh. *Asian Econ. Financ. Rev.*, 8, 571–585.
- Ziolo, M., B. Z. Filipiak, I. Bak. and K. Cheba. (2012). How to design more sustainable financial systems: The roles of environmental, social, and governance factors in the decision-making process. *Sustainability (Switzerland)*, 11(20), 5604.

Genişletilmiş Özet

Giriş

Kıtlık, ekonomik birimleri tarih boyunca yanılıya uğratan temel bir faktör olmuştur. İhtiyaç kavramında meydana gelen hızlı değişim ve kırılmalıklar kaynakların kısıtlılığı konusunda önemli uyarıcılar haline gelmiştir. İhtiyaçların bireysel anlamda birbirinden bağımsız olması ve karşılanması noktasında dikkatsizlik kaynakların hızla tükenmesine neden olmuştur. Ekonomik birimlerin, doğal kaynakların etkin kullanımı konusunda sıkıntılar yaşadığı ve yaşamaya da devam edeceği kaçınılmaz bir gerçekliktir. Sürdürülebilirliğin temelinde şimdiki ve gelecek nesiller arasında açık bir bağlantı kurulması gerekliliği yatmaktadır. Sürdürülebilirlik, kaynakların ekonomik ömürlerinin uzamasına, bu kaynaklardan elde edilen verimin artmasına ve nesiller arası kaynak aktarımına imkan sağlayan bir kavramdır.

Yeşil finans kavramı, temel olarak çevresel açıdan sürdürülebilir ve iklim değişikliği yönlerini benimseyen projelerin kullanımına yönelik finansal düzenlemeleri ifade eder (Chhaochharia, 2021). Bu kapsamda yeşil finansman kapsamında bankalar, kurumsal yatırımcılar ve uluslararası finans kurumlarının yanında merkez bankaları ve finansal düzenleyiciler, yeşil finansın büyümesini hızlandıran ana aktörlerdendir. Finansal sistemin yeşilleşmesine yardımcı olmak için bu kuruluşlardan bazıları, öncelikli borç verme gereklilikleri, faiz oranı sübvansiyonları yoluyla piyasa oranının altında finansman olanakları gibi çeşitli varlık sınıflarına yönelik politika ve düzenleyici önlemler kullanır (Iswaryalakshmi, 2022). Bu kavram, finansal kaynak sağlayıcıları, mal ve hizmet üreticileri ve mal ve hizmet tüketicileri dahil ancak bunlarla sınırlı kalmamak üzere, mal ve hizmet tedarik zincirinde yer alan tüm tarafların davranışları ile tanımlanır (Al-Sheryani ve Nobanee, 2020). Yeşil finans, ekonomik kaynaklar ile kaynak kullanıcıları arasındaki uyumu dikkate almaktadır. Ayrıca yeşil finans, finans ve işletme kelimelerini çevre dostu davranışlarla birleştiren bir olgudur (Chhaochharia, 2021). Geniş anlamda yeşil finans, çevreyi koruyan ve yatırımcılarına veya borç verenlere adil bir getiri sağlayan faaliyetler için fonların edinilmesi ve kullanılmasıdır (Berensmann ve Lindenberg, 2019; Ozili, 2021).

Türkiye’de Sürdürülebilirlik ve Yeşil Finansman Mevzuat Çalışmaları

Sürdürülebilirliğin temelinde insan merkezli kalkınma hedefleri yatmaktadır. Türkiye’de bu yönde oluşturulmuş ve geliştirilmiş sürdürülebilirlik kalkınma planı çeşitli politik alanlarının ve sektörlerin mevzuatına dahil edilmeye çalışılmıştır (Dindar, 2023). Sürdürülebilir kalkınma ifadesi ilk olarak 1986 yılında Brundtland Raporunda (Sustainabledevelopment, 2023) tanımı yapılmış ve kalkınma üzerindeki öneminden bahsedilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmayla ilgili olarak ilk hedefler 2000 yılındaki Bin Yıllık Kalkınma Hedefleri ile belirlenmiştir. Bu belirlenen hedeflerin hayata geçirilmesi ile elde edilen tecrübe neticesinde tüm ülkeleri kapsayan daha geniş çaplı hedefler oluşturulmasına neden olmuştur. Sonuç olarak 2015 yılında Birleşmiş Genel Kurulunda 17 amaç ve 169 hedeften oluşan ve 2030 yılına kadar fiilen tamamlanması gereken Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını içeren karar kabul edilmiştir (Sayıştay Başkanlığı, 2023).

İklim değişikliğinin yarattığı riskler konusunda kamuoyunun artan farkındalığı karşısında, son yıllarda merkez bankalarının iklim değişikliğiyle bağlantılı riskleri ele alma ve yeşil finansın gelişimini desteklemedeki rolü üzerine yoğunlaşan bir tartışmaya tanık olunmuştur (Batten, Sowerbutts ve Tanaka, 2016; Campiglio ve Dafermos, 2018; Dikau ve Volz, 2019). Türkiye’de, Çevre Şehircilik ve İklim Bakanlığı başta olmak üzere birçok bakanlık Avrupa Yeşil Mutabakatı ile uyumlu eylem planları hayata geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığının 2021 tarihli Yeşil Mutabakat Eylem Planında, AB’nin hazırladığı eylem planına uyum sağlanabilmesi için gerekli finansman kaynaklarına erişim imkanının verilmesine vurgu yapmıştır.

Türkiye’de Yeşil Finans ve Sürdürülebilirliğin Teşvikine Yönelik Uygulamalar

Gelecekle ilgili belirsizlikler ülkeleri daha az yatırım yapmaya yönlendirmektedir. Bu durum çevreyle ilgili konuların, ülkenin makroekonomik koşulları ve finansal istikrarı üzerinde birçok olumsuz etkisi olan finansal risk kaynakları olduğunun daha iyi anlaşılması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır (Falcone, 2020). Türkiye’nin tüm bu hususları hesaba katması ve bu zorlukları hafifletmek için adımlar atması gerekmektedir. Dünya Bankası 2 Haziran 2023 tarihinde Türkiye’de sanayi şirketleri için etkin bir yeşil dönüşüm sürecini desteklemeyi amaçlayan Türkiye Yeşil Sanayi Projesi için 450 milyon dolar tutarında bir finansmanı onaylamıştır. Bu teşvikin 250 milyonluk bölümü Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) kaynak performanslarını geliştirmelerine ve karbon emisyon oranlarını azaltmalarına yardımcı olmak üzere Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Başkanlığına kullanılmıştır. Geri kalan 175 milyonluk kısmı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna, 25 milyon doları ise Türkiye Hükümetine tahsis edilmiştir (Worldbank, 2023).

IPA II Dönemi kapsamında Türkiye’de Döngüsel Ekonomiye Geçiş Potansiyelinin Değerlendirilmesi için Teknik Destek Projesi (DEEP) isimli ulusal döngüsel ekonomi eylem planı hazırlanmıştır. Bu proje ile Türkiye genelinde döngüsel ekonomiye ulaşmak için daha verimli kaynak kullanımı ve atık yönetimi teşvik edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022). BM’ler Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gerçekleştirilmesi için 66.8 milyon dolarlık bir kaynak tahsis etmiştir. Bu tahsis edilen kaynağın %27.4’ü yoksulluğun, %26.2’si açlığın sonlandırılmasında, %0.3’ü sağlıklı ve kaliteli yaşam, %1.6’sı nitelikli eğitim, %5.1’i toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak, %0.3’ü erişilebilir ve temiz enerji, %5.8’i insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, %1.7’si sanayi, yenilicilik ve alt yapı, %3.9’u eşitsizliklerin azaltılması, %0.1’i sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, %2.5’i sorumlu üretim ve tüketim, %6.2’si iklim eylemleri, %1’i sudaki yaşam, %0.1’i karasal yaşam, %11.7’si barış, adalet ve güçlü kurumlar ve %6’sı amaçlar doğrultusunda ortaklıklar için kullanılmıştır (Birleşmiş Milletler Türkiye, 2023).

Türkiye’de Bankacılık Sisteminde Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir fonlar Environment, Social ve Governance (ESG) sözcüklerinin baş harflerinden oluşturularak elde edilmiştir. Dünya genelinde bu fonlar (fon, bono ve tahviller vb.) 2016’da 22.8, 2018’de 30.6 trilyon doları aşarak 2020’de 35 trilyon dolara ulaşmıştır. Bu verilere bakılarak 2025 yılında bu tutarın 50 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (Bloomberg, 2021). Türkiye’de sürdürülebilirlik ile ilgili enerji, çevre ve gıda gibi konuların dışında finans alanında da bankacılık sektörü önde gelmektedir. Dünyanın önde gelen sürdürülebilirlik inisiyatifi olan United Nations (UN) Global Compact, Türkiye’de faaliyette bulunan Sürdürülebilir Bankacılık ve Finans Çalışma Grubu aracılığı ile finans alanında sürdürülebilirlik anlayışını yaymayı ve bu konuda uyumlu standartlar geliştirmeyi amaçlamaktadır (Garantibbva, 2023).

Türkiye’de Bankaların Yeşil Finansman Uygulamaları

Yeşil bankacılık, çevre politikası, finansal kurum operasyonları ve sosyo-ekonomik büyümenin kesişen alanlarında öneme sahip ve gelişen bir kavramdır. Finansal piyasaların lokomotifi olan bankalara düşük karbonlu ekonomik sistemin gelişmesinde önemli görevler düşmektedir. Son yıllarda bankacılık sektörü, ekonomide karbon emisyon oranının düşürülebilmesi adına yenilenebilir ve çevre dostu yeşil enerji ürünlerinin kredi portföylerindeki payını artırmıştır. Özellikle son dönemlerde finansman konusunda kömür yakıtlı termite santraller devre dışı bırakılırken, yenilenebilir enerji projeleri finansman kapsamına alınmıştır. Bankacılık sektöründe yeşil finans, öngörülemeyen gelecekteki ekonomik zorluklara karşı bankaları ve genel olarak toplumu ayakta tutma arayışı nedeniyle öncelik kazanmaktadır (Ziolo, Filipiak, Bak ve Cheba, 2012). Son zamanlarda geleneksel bankacılık paradigmasının çevre dostu ürünlerin sağlanmasına doğru kaydığı görülmektedir (Dikau ve Volz, 2021).

Sonuç

Çevrenin korunması, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik gibi günümüzün önemli sorunlarının temelinde kaynakların kıtlığı ve her geçen gün azalımı yer almaktadır. Çevre ve iklim ile ilgili düşük karbonlu sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında finans sektörü içerisinde yer alan bankalara önemli görevler düşmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyette bulunan bankaların sürdürülebilirlik ve yeşil finansman uygulamaları açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Türkiye’de faaliyette bulunan mevduat bankalarının 3’ü kamusal, 9’u özel, 16’sı yabancı sermayeli bankalardır. Türkiye’de sürdürülebilirlik yatırımları açısından bankalar değerlendirildiğinde kamusal sermayeli bankaların %100’ü tarafından sürdürülebilirlikle ilgili yatırımların ve çeşitli finansal ürünlerin piyasa sunulduğu görülmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik konusunda bankaların piyasa üzerindeki yaptırım gücünü krediler oluşturmaktadır. Yapılan analizlerde Türkiye’de bankacılık sisteminde özellikle çevresel kirliliğin azaltılması noktasında kredi politikalarında önemli düzenlemelerin yapılmadığı görülmektedir. Bu noktada çevresel kirliliği kontrol altına alan, yenilenebilir enerji, döngüsel ekonomi ve çevre dostu tarımla ilgilenen borçluların daha düşük faiz oranlı kredi kullanabilmeleri sağlanmalıdır.

Çevresel tahribin ilerlemesinde ekonomik birimlerin yaptıkları yatırımların önemli etkileri bulunmaktadır. Yapılan yatırımlar bu birimlerin ekonomik ömürlerinin uzamasına neden olurken çevreye zarar veren bazı yan etkilerde ortaya çıkmıştır. Bankalar bu yatırımların finansörü olarak çevre üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bankaların iç operasyonlarının tahrip edici olmadığı kabul edilmektedir. Ancak bankalar bir şekilde çevreye zarar vermekle ilişkilendiriliyor çünkü kağıt, çelik, kimya, çimento, enerji, gübre, tekstil vb. sektörlerle bağlantılıdır (Chopra ve Kakrecha, 2015). Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye’de bankaların tamamı yatırımların finanse edilmesi adına piyasaya kredi imkânı sağlamaktadır. Oysaki kamusal sermayeli mevduat bankalarının dışında yeşil finansman kapsamında politika geliştiren çok fazla banka bulunmamaktadır. Kamusal sermayeli bankaların %100’ü, özel sermayeli bankaların %33’ü, yabancı sermayeli bankaların %13’ü yeşil finansmana yönelik finansman politikası yürütmektedirler. Özellikle kamu bankaları tarafından çevresel kirliliğe ve yüksek karbon salımına yönelik geliştirilen kredi politikalarının özel ve yabancı sermayeli bankalar tarafından da takip edilmesi ve uygulamaya konulması gerekmektedir.

Helenistik Aklın Son Işığı: İskenderiye Kütüphanesi'nden Beytül Hikme'ye

Sait EBİNÇ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
saitebinc@yyu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3529-921X

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1430203

Geliş Tarihi: 01.02.2024

Revize Tarihi: 27.05.2024

Kabul Tarihi: 25.07.2024

Atf Bilgisi

Ebinç, S. (2024). Helenistik aklın son ışığı: İskenderiye Kütüphanesi'nden Beytül Hikme'ye. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 314-333.

ÖZ

Bu makale Antik Yunan düşüncesinin Doğu'daki temsilcisi sayılan Helenistik İskenderiye Kütüphanesi çevresinde gelişen felsefi geleneği konu edinmektedir. Makalenin temel konusu İskenderiye Kütüphanesi çevresinde gelişen Antik Yunan düşüncesinin İslam dünyasına tercüme yoluyla nasıl taşındığını incelemektedir. Antik Yunan düşüncesi ile İslam dünyası arasında bir köprü olan İskenderiye kentindeki bu düşünsel ve bilimsel birikim Doğu Roma'nın Nisibis (Nusaybin) Edessa (Urfa) Antiok (Antakya) bölgelerindeki Süryani ve Nesturi heretik topluluklar tarafından önce Arapçaya daha sonra Latinceye tercüme edildi. Bu makalede bu tercüme faaliyetleri aracılığıyla akılcı uyanışın kaynaklarının medeniyetler ve mekânlar arasındaki yolculuğu ve uğrakları incelenmiştir. Antik Yunan düşüncesindeki akılcı kaynakların Helenistik dünya üzerinden İslam Dünyası'na taşınması daha çok Felsefe, Astronomi, Matematik Coğrafya Tıp bilimi gibi akılcı ispatın konusu olan disiplinler üzerinden gerçekleşmiştir. Bu makalede ayrıca bu disiplinlere ilişkin metinlerin tercüme faaliyetleriyle İskenderiye'den başlayarak 9. ve 10.yüzyılda İslam dünyasının en gelişmiş kültür merkezi olan Bağdat'taki Beytül Hikme'ye nasıl ulaştığı analiz edilmeye çalışılmıştır. İskenderiye Kütüphanesi ile ilgili zengin bir literatür olmasına karşın bu literatür mitoslarla hakikatin iç içe geçtiği bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle bu makalede yöntemsel olarak literatür tartışmasının yanı sıra bu konuda ileri sürülen tezler karşılaştırmalı bir yöntemle tarihsel perspektif içinde tartışılmıştır. Batı literatüründe kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığıyla ilgili efsanelerle örülmüş pek çok anlatıların temelsiz olduğunu ispatlayan kanıtlar ortaya koyularak tartışılmıştır. İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı iddiasının temelsiz olduğu 19. yüzyılda ispatlanmasına rağmen bu efsane son yüzyılda pek çok metinde yine de tekrarlanmaktadır. Batıda İslami fobinin bilimsel literatüre bulaşan önyargısı bir şayia olarak pek çok Batılı metinlerde tekrarlanmaktadır. Bu nedenle bu makale bu türden iddiaların temelsiz olduğunu ispatlamaya yönelik cevapları da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İskenderiye Kütüphanesi, Beytül Hikme, tercüme faaliyetleri, İslam.

The Last Enlightenment of Hellenistic Reason: From Library of Alexandria to Beytül Hikme

ABSTRACT

The purpose of this article is to focus on the Library of Alexandria, which served as an extension of Ancient Greek thought in the East. The main emphasis of the article is to examine the historical position and significance of the Library of Alexandria in transmitting Ancient Greek thought and science. It explains the translation activities into Arabic and later into Latin by the Syriac and Nestorian heretical communities in the regions of Nisibis Edessa and Antioch of Eastern Rome, which served as the transmission channel of Ancient Greek thought. Through these translation activities, the journey and stops of the sources of rational awakening among societies and places are discussed. The analysis attempts to trace how texts related to natural philosophy, encompassing these disciplines, reached the Beytül Hikme in Baghdad, the most advanced center of intellect in the Islamic world in the 9th and 10th centuries, starting from Alexandria through translation activities. Despite the rich literature on the Library of Alexandria, this literature has taken on a structure intertwined with myths and truths. Therefore, in this article, a discussion of the literature and the theses put forward in this regard is conducted within a comparative method and a historical perspective. It is argued by presenting evidence that there are many narratives in Western literature woven with myths regarding the burning of the library by Muslims, which are baseless. Although it was proven in the 19th century that the claim that the Library of Alexandria was burned by Muslims is baseless, this myth has been repeated in many texts in the past century. Therefore, this article also contains a response aimed at proving that such claims are baseless.

Keywords: Alaxandra Library, Beytül Hikme, rational thought, translation, Islam.

Giriş

Bu makalenin amacı Antik Yunan düşüncesinin Doğu'daki kaynağı olan İskenderiye Kütüphanesi ve bu kütüphanenin kaynaklarından beslenen düşüncelerin bir tür iletim kanalı olan Doğu Roma İmparatorluğunun Nisibis (Nusaybin), Edessa (Urfa), Antiok (Antakya), Kilikya bölgelerindeki Süryani ve Nesturiler aracılığıyla önce Arapçaya daha sonra Latinceye tercüme hareketlerinin aklın uyanışının kaynakları olarak düşünce geleneklerinin toplumlar mekânlar arasındaki yolculuğu ve uğrakları değerlendirilecektir. Helenistik dönemde akılcı düşüncenin kaynakları, disiplin olarak başta Felsefe, Kozmoloji, Matematik ve Tıp ve Coğrafya bilimini de kapsayan doğa felsefesinin metinleriydi. Bu metinlerin İskenderiye'den başlayarak tercüme yoluyla 9. ve 10. yüzyılda İslam dünyasının akıl sarayı olan Bağdat'ta Beytül Hikme'de en üstün seviyesine nasıl ulaştığı analiz edilmektedir.

İskenderiye Kütüphanesi ile ilgili zengin bir literatür olmasına karşın bu literatür mitoslarla gerçeğin iç içe geçtiği bir hale bürünmüştür. Özellikle kütüphanenin yakılmasıyla ilgili mitoslarla örülmüş pek çok anlatının varlığı ve bunların bir kısmının temelsiz olduğu 19 yüzyılda ispatlanmıştı. Ancak buna rağmen bu efsane son yüz yılda pek çok metinde yeniden tekrarlanmaktadır. Türkçedeki “Şuyuu vukuundan evlâdır” deyimini doğrularcasına İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı söylentisi hakikatin kendisinden daha etkin ve yaygın hale gelmiştir. Özellikle 19. Yüzyılın pek çok literatüründe İskenderiye Kütüphanesinin Miladın Yedinci yüzyılında Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fethiyle birlikte Amr bin Ass tarafından yakıldığı mitosu bir kısım Oryantalistlerin inandığı bir argümandı. Aynı yüzyıl içinde Edward Gibbon meşhur eseri Roma İmparatorluğunun Yükselişi ve Yıkılışı isimli kitabında bu iddianın temelsiz bir bühtan ve mitostan ibaret olduğunu ispatlamıştı. Buna rağmen son yıllardaki bu iddia bilimsel olmaktan çok politik ve popülist Batı yazınında bir şayia olarak pek çok Batı orjinli metinlerde ve Hıristiyan fanatizminin bir varsayımı olarak tekrarlandı. Bu iddiaları ileri sürenler Barnabas (2000) ve N. M. Jog gibi isimlerdi (Jog, 1994). Bu iddiaların bilim dışı subjektif iddialar olduğu, metinde kütüphanenin yakılması ile ilgili başlık altında ortaya koyulacaktır.

Yöntem

Bu metinde literatür incelemesi nitel bir metodoloji kullanılarak tarihsel ve yönlemsel olarak İskenderiye Kütüphanesi ve onun çevresinde gelişen düşünce okulları ve tercüme faaliyetleri yazılı metinler üzerinden analizi yapılmıştır.

Literatür Tartışması

İskenderiye kütüphanesi Helen akıl güneşinin son hüzmelerini temsil eder. İskenderiye'de oluşan bu akıl güneşi Antik dünya kültürünün ikinci evresidir. Helenistik dönem Antik Yunan Uygarlığı ile Roma İmparatorluğu dönemine geçişte ara dönemi oluşturan bir dönemdir. Helen çağı başlangıcı genellikle Büyük İskender ile başlatılır ve Antik Yunan dünyasının Roma Cumhuriyeti' tarafından işgal edildiği MÖ. 46 tarihine kadar devam eden dönemdir. Bu süreç Helenistik ve Roma dönemleri ile birlikte yaklaşık on asırlık dönemi kapsar (M.Ö. 323-M.S. 642). Antik dünyanın akılcı düşünce ekolleri Antik Yunan düşüncesinin uğrağının ikinci evresi olan İskenderiye'den Mezopotamya'ya bu merkezlerden üzerinden taşındı. İskenderiye kütüphanesi ve müzesi çevresinde gelişen bu etkinin tam anlaşılması için pek çok açıdan efsane halesinden çıkaracak maddi delillere ihtiyaç vardır. Helen güneşinin son ışığı olan İskenderiye Kütüphanesi İskender'in Makedonya'dan başlayarak fetihlerini Avrupa, Asya ve Afrika'nın sınırlarına ulaştırarak dünyanın en büyük *imperiumu*'nu sağladığı dönemdi. İskender'in dünya devleti kurma hayali erken ölümü nedeniyle gerçekleşemedi. Ancak Helenistik uygarlığın etkisi dünyanın pek çok coğrafyasında etkili oldu.

İmparatorluk siyasi yapılarının fetihleri sadece askeri güçle açıklanamaz. Her büyük fetih ordunun organizasyonunda hekiminden ulaşımına, tekniğine, savaş sanatına kadar pek çok disiplinin yöntemlerini ve bilgi birikimini zorunlu kılar. İskender'in fetihleri için öncü keşif kolları aracılığıyla toplamış olduğu raporlar, daha sonra bilimsel faaliyetlerin gelişmesine de zemin hazırladı. Büyük İskender'in ölümünden sonra Makedonya İmparatorluğu İskender'in generalleri arasında bölünerek

bağımsız krallıklara dönüştü. İskender'in en prestijli generallerinden biri olan Ptolemaios Soter Mısır'da egemenliğini kurarak, İskenderiye kentini ekonomik, ticari, siyasal ve kültürel bir merkez haline dönüştürdü (El Abadı, 1991). Mısırda egemenliğini ilan eden Ptolemeus egemenlik alanını Kuzey Afrika'dan Yunanistan'a kadar uzanan geniş bir alanda krallığını ilan etti. Ptolemeus döneminde Antik Yunan'dan olağanüstü bir mülteci göçü başladı. Bu süreç içinde Antik Yunan'dan sürgün edilen düşünce adamları da İskenderiye iltica etmekteydi. Bu sürgünün içinde Phalerumlu Demetrius da vardı. Demetrius bilimsel çalışmaları ve yazılarıyla tanınan bir filozoftu. Aesop'un fablalarının derleyicisi ve Homeros'la ilgili bir kitabının yanı sıra bir dizi edebi, politik retorikle ilgili eserleri vardı. Fakat Demetrius daha çok devlet adamı olarak ün kazanmıştı. İskenderiye'ye sürgün edilmeden önce Atina'da yöneticilik yapmış Atina Poiracetas tarafından ele geçirilince Demetrius Atina'dan ayrılıp İskenderiye'ye sığınmak zorunda kalmıştı (Rodenbeck, 2001).

Aristoteles'in kütüphanesini düzenleyen, onun pek çok eserini İskenderiye'ye getiren kişinin Plalerumlu Demetrius olduğu söylenmektedir. Demetrius Aristoteles'in kütüphanesini değilse bile kitaplarının büyük bir kısmını kopyalayarak İskenderiye kentine taşıdı. Kısa sürede Roma soyluları kendi özel konutlarında kütüphaneler kurdu, sonunda bunlar halk kütüphanelerine dönüştü (Hendrickson, 2014). Çok tartışılan bir soru ise kütüphanenin Aristoteles'in Lykeion'undaki koleksiyonun tamamını mı yoksa bir bölümünü mü aldığıdır. Bu konuda kaynaklar farklılık göstermektedir. Helenistik bir kaynaktan alıntılanan bir pasajda Atheaios şöyle yazmaktaydı: "Kralımız Ptolemaios Neleos'dan bütün kitapları satın alıp Atina ve Doros'ta ele geçirdikleriyle birlikte güzel İskenderiye şehrine nakletti" (Barnes, 2006, s. 89). İskenderiye kütüphanesine ilişkin bilgiler daha çok Strabon seyahat bilgilerine dayandırılmaktadır. Strabon İskenderiye'ye geldiğinde buradaki kütüphane ve müzeyi Atina'daki akademiye benzettiğini ifade eder (Argyle, 197). Helenistik dönemdeki müze farklı bir işleve sahipti. Sanatsal ve entelektüel uğraşların Yunan tanrıları olan Mousalar'a (Musalar) adanmış olan akademisyenlerin, filozofların bulunduğu mekân anlamında kullanılıyordu. Bu nedenle dini bir niteliğe sahipti (Erksine, 1995, s. 42). İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulması ile ilgili sayısız mitos bulunmaktadır. Örneğin, Atina'dan metinlerin ödünç alınması ve sadece kopyaların geri gönderilmesi gibi rivayetler muhtelifdir. Bunların hepsini doğrulama imkânı yoktur (Phillips, 2010, s. 1).

Canfora'ya (1999) göre Mısır fethedildikten sonra Ptolemeos, dünya üzerindeki tüm hükümdarlara ve valilere hitaben bir mektup yazarak, onlardan her türden yazarın eserlerini göndermelerini istedi. Şairlerin düşünce adamlarının, tarihçilerin, hekimlerin kitaplarını kopyalayarak bir gemiyle İskenderiye'ye getirmesini emretti. Bu şekilde İskenderiye getirilen kitap koleksiyonuna "gemi koleksiyonu" deniyordu (Canfora, 1990, s. 79). Bunun yanı sıra Ptolemeos dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş bilim adamlarını himaye etti. Farklı uygarlıklar arasında inançların kanaatlerin, düşüncelerin aktarım aracı olarak kitapların taşıdığı düşünceler tercümeler aracılığıyla farklı dil ve kültürler arasındaki etkileşimi hızlandırdı. Farklı dil ve kültürler arası bu etkileşim dil ve düşüncenin dönüşümüyle sonuçlandı. Kütüphanelerin ve kitapların kültürel ve düşünsel birikimi aynı zamanda tecrübesinin ve aklın sistematik olarak birikimi anlamına geliyordu. Ptolemeos II döneminde (M.Ö. 283-246) Bu dönemde İskenderiye'ye davet edilen Yahudi bilim adamları aracılığıyla Eski Ahit'in ilk beş kitabının Yunanca çevirisi yapıldı. Bu girişimler Helenistik çağ boyunca Yunanca Eski Ahit derlemesinin oluşturulmasını başlattı. Bu derlemelere daha sonra Septuagint olarak adlandırıldı (Delia, 1992).

Uygarlıklar ve toplumlar arasındaki düşünsel etkileşimlerde doğada olduğu gibi her zaman süreklilikler aranmaz. Bu süreklilikleri akâmete uğratan savaş, işgal, talan ve yangın gibi nedenlerden dolayı uygarlıkların maddi birikimleri yıkılabilir. Antik uygarlığın maddi birikimleri istilalar tarafından yok edilse bile düşünce sanat, felsefi gelenekleri yaşayan nesiller üzerinden kendilerine varlık alanı bulabilirler. İbni Haldun'un vurguladığı gibi göçebe bedevi uygarlıklar yerleşik uygarlıkları savaş kabiliyetine dayanarak yıkabilirler fakat yönetemezler. Çünkü yönetim kabiliyeti ve birikimi, yerleşik uygarlıkların savaşla talanla yıkılmayan kalıcı soyut zihinsel mirasını oluşturur (Haldun, 1997, s. 322). Bu nedenle İskenderiye kenti Sezar tarafından M.Ö. 48 de işgal edilip yakılmasına rağmen Antik Yunan felsefesinin bin yıllık akılcı mirası, yanan yıkılan medeniyetin küllerinin altında küçük bir kıvılcım

olarak tütmeye devam etti. Altı asır sonra bu aklın ışığı bu İskenderiye kentinde küllerinden yeniden doğdu. Daha sonra asırlar boyunca İskenderiye bu ışığın başlıca merkezi olarak önemini sürdürdü.

İskenderiye kenti II. Ptolemeos zamanında antik bilimlerin başkenti ve dünyanın düşünsel merkezi haline geldi. Akdeniz'in kıyısındaki bu kent aynı zamanda Asya kıtasının denizle bağlantısını sağlayan limanı konumundaydı. Bu iki kıta arasında yolculuk yapan gemiler sadece yük taşıyorlardı. İnsanları da taşıyordu. Böylece farklı kıtalar arasında seyahat eden insanlar aracılığıyla düşünceler, yöntemler, kavramlar da taşınıyordu. II. Ptolemeos döneminde İskenderiye kenti zengin kütüphanesiyle, Moseliumuyla, farklı felsefi ve dini düşüncelerin bir araya gelmesiyle zengin bir kültür merkezine dönüştü. Platonculuk'tan Pitagorasçılık'a Aristoteles'in Peripatetizminden Helen düşüncesine kadar farklı düşüncelerin temsil edildiği okulların bulunduğu bir kent haline geldi. (Offek, 2001). Bu düşüncelerin yanı sıra İskenderiye kentinde Eski Mısır'ın teogonileri, hermetik teosofisi, esoterik doktrinleri, Orfik gizemleri de devam ediyordu. İskenderiye'de bir başka düşünce okulu olarak Yahudilerden Aristobulus ve Philo, Platon ve Aristoteles'in düşüncelerini harmanlayarak panteist bir dünya görüşünü oluşturdular. Böylece Antik Yunan düşüncesiyle Doğu'nun ruhsal disiplininin panteist eğilimlerle sentezlendiği Yeni Platonculuğun düşünsel zeminini oluşturdular. Bu farklı heterojen düşüncelerin sentezinden antik dünyanın en dikkate değer doktrinleri ortaya çıktı. Gnostisizm. Hristiyanlık ve Zerdüşt Heretikliğinin birleşmesinden Neo-Platonizm düşüncesinin doğmasına yola açtı. Bu düşünceler Mısır'dan başlayarak Suriye ve Pers üzerinden yayılmaya başladı. Bu düşüncelerin yayılmasında Nesturi ilim adamlarının tercümeleri öncülük etti. Nesturi bilginler tarafından Yunan felsefesinin temel kaynakları Süryanice'ye ve Arapçaya çevrildi. Antik Yunan eserlerinin Arapçaya çevrilmesinde Ortodoks Doğu Roma İmparatorluğu'nun dini taassubu ve fanatizmi de etkili oldu. Bizans İmparatoru Xenon ve Justinian, Eddesa (Urfa) ve Atina'nın Neo-Platonik okullarını kapattığında, filozofları Pers ülkesine sığındı (Hudgson, 1993). Daha sonra buradan ayrılan düşünce adamları, Nisibis (Nusaybin) ve Cundişapur okullarının doğmasına neden olan tohumları ektiler. Tüm bu okullar, dinen Hristiyan, felsefi olarak Neo-Platonik geleneğe sahiptiler. Antik Yunan düşüncesinin bu hat üzerinde iki temel uğrağı vardı. Bunlardan biri İskenderiye diğeri ise Bağdat'tı. Bu iki ana merkezin etkisinde kalan toplumlarda bilim ve felsefenin gelişim çizgileri İskenderiye kütüphanesi ve bu düşüncenin neşet ettiği düşünsel atmosfer çok etkili oldu. Daha sonra Aristocu okulun Peripatetistlerin İslam dünyasındaki temsilcileri Meşşâicilik okulu oldu (Canfora, 1990, s. 96).

Farklı düşünce geleneklerinin zamanla birbiriyle eklemlenmesiyle biri ötekini yerini aldı. Bu düşünce geleneklerindeki değişim, dönüşüm dünya ve eşya karşında tutum, davranış, biçimlerini de değiştirdi. Bir toplumun belirli bir dönemdeki idrak ve kavrayış biçimlerinin, sınırlarını kesin hatlarla tespit etmek mümkün değildir. Ancak düşünce geleneklerinin referans düğümleri tarihsel olarak geriye doğru üst üste istiflenmiş iç içe geçmiş katmanları bir tür zihinsel arkeoloji yöntemiyle kesin olmasa bile eğilimler düzeyinde analiz edilebilir. Bu düşünce eğilimleri ise toplum denilen karmaşık yapıların farklı etkileşimlerinden örülmüş düşüncelerin sentezi olarak kurumları oluşturur. Bu kurumlar aynı zamanda düşünce geleneklerinin somut hale gelmiş yapılarıdır. Bu yapılar düşüncenin kurumsallaşmış biçimi olarak toplumsal örgütlenmenin kültürel ve tarihsel özgünlüklerini de taşır. Toplumun geçmişten tevarüs ettiği düzenlilik gösteren davranış biçimleri, toplumsal roller ve tutumlar düşüncelerin kurumsallaşmış biçimleridir. Düşüncelerin kurumsal hale gelmiş yapılar aynı zamanda semboller, davranışlar, ortak değer ve fikirler, kollektif hafızanın ortak zemini oluşturur. Düşüncelerin oluşturduğu ortak zihin dünyası, tarihsel olarak, düşünsel birikimin derinlemesine katları arasında sürekli olarak birbirine doğru geçişleri ve gerilimleri içerir. Bu nedenle düşünce gelenekleri pek çok farklı edimin ve düşüncenin bileşkesi olarak, adeta üst üste istiflenmiş bir tür zihinsel arkeolojinin katmanlarından oluşur.

Toplumsal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu toplumsal koşullar insan-insan, insan-toplum insan- tabiat ve eşya ile olan ilişkilerinin karmaşık yumağı olarak insanların zihniyet biçimini şekillendirir. Bu da insanın içinde bulunduğu tabiat ve ortamın özgün bir kültüre sahip olmasına neden olur. Bu nedenle her toplumun duyuş, düşünüş, davranış ve kavrayış biçimleri kendi tarihleriyle bezenmiş durumdadır.

Düşünce geleneklerinin sınırları ve özgünlüğünün analizi, farklı uygarlıklar arasında karşılaştırmalı bir analizi zorunlu kılar. İslam öncesi dönemde Doğu'daki düşünce yaşamının üzerindeki en büyük etkiyi tercüme eserleri ve bu tercüme faaliyetlerini yürüten Nesturi ve Süryani okulları oluşturmaktaydı. Antik Yunan klasiklerinin önce Arapçaya daha sonra da Latinceye çevrilmesinde Nesturi ve Süryani okulları tarihi bir rol üstlendiler. Batı ile Doğu arasında düşüncelerin taşınmasında bir köprü görevi gören bu okullar Avrupa'nın düşünce olarak yetkin bir düzeye ulaşmasında köprü vazifesi gördüler. Batı ile Doğu arasındaki köprü vazifesi gören bu okullar özellikle bilim felsefe, matematik kozmoloji, gibi akılcı yöntem ve bilgilerin Avrupa dünyasına taşınmasına aracılık ettiler. Bu iki okulun etkisi, Doğu ve Batı karşılaştırmalarında bir dizi varsayıma dayalı sorular ileri sürülerek literatürde tartışılmıştır. Bu sorulara verilen yanıtların bir kısmı Batı'nın doğuyu paranteze alma konusundaki hegemonik bakışıyla maluldür. Diğer bir kısmı ise oryantalist çalışmalar içinde bilimsel tarafsız objektif çalışmalardır.

Modern zamanlara kadar antik Yunan, Latin ve Yahudi bilim adamlarının Avrupa'daki çağdaşları Sanskrit Hint bölgelerinde ve Uzak Doğu'da bu metinleri okuyorlardı. İslam dünyası ise bu geleneği 11. yüzyılın ortasına kadar sürdürmüş ondan sonraki dönemde ise efsaneye, şiire ve Farsça edebiyata terk etmişlerdi. İslam dünyasında 11. yüzyıldan sonra ise istisnai bir iki özel küçük grupların varlığını saymazsak çeviri olarak çok az eser varlığını sürdürmüştü. Yedinci yüzyıldan sonra yükselen İslam uygarlığının yaşamın her alandaki gelişme ve ilerleme hızı kendi dönemi içinde eşsiz ve özgün bir gelişmeydi. İslam uygarlığı 8. yüzyılda tek bir bölge ile sınırlı kalmayıp yarı küreye yayıldığı dönemde Antik Yunan ve Sanskrit düşünce geleneklerinin kadim mirasını değerlendirirken önyargılı değildi (Hudgson, 1993). Fetihlerin genişlemesiyle birlikte Müslümanlar, Nil kıyılarından Amuderya'ya kadar bütün topraklarda sadece siyasal egemenliklerini kurmadılar aynı zamanda bu uygarlıkların miraslarını ve yaşama ilişkin pratiklerini de kendi uygarlıklarıyla sentezlediler. İslam'ın yayılma dönemlerinde Müslümanlar eski Babillilerin, Mısırlıların, İbranilerin Farisilerin uygarlık geleneklerinin kültürel ve dilsel olarak mirasçısı oldular. Farklı uygarlıkların yaşam pratiklerine ilişkin alınan bu miras Müslümanların kavrama yetisini ve tolerans alanını açık bir zihin haline getirdi. Bu mirasın İslam uygarlığıyla sentezlenmesi sonucunda özgün bir üslup ve tarz da yaratıldı. İslami dönemin kültüründeki sanatsal motifler, toplumsal adetler İslam öncesi kültürlerin Sami ve İran gelenekleri tarafından da etkilendi (Ülken, 1935). Farklı uygarlıklardan tevarüs edilen bu kültürel miras İslam düşünce edebiyat ve sanatları konusunda daha geniş bir evren ve toplum kavrayışının gelişmesine neden oldu. İslam'ın gelişyle değişen şey, büyük ölçüde, kültürdeki farklı unsurların görece ağırlıkları ve onlar arasındaki dengeydi. İslamlaşmış kültürü biçimlendiren etkenler, bu yeni denge ile icra edilmeye başlandı. İslam'ın yayılmasıyla birlikte mevcut İran-Sami toplumları içerisinde yeni bir alt-kültür, sentezi meydana geldi. Fakat bu sentez, daha sonra bu medeniyetin belirleyici unsurunu oluşturduysa da yine de bizatihi İslamlaşmış medeniyetin kendisi değildi. İslam uygarlığında geleneklerin oluşması yaşam pratikleri bilgi, teknik, zenâat hatta sanat ve gelişmiş bir zevk düzeyine ulaşması ancak 11. Yüzyılda olgunluk seviyesine ulaştı. İslam'ın akıl çağı olarak nitelenen 11. Yüzyıla kadar Müslümanlar farklı uygarlıkların yaşam pratikleri sanat ve zenâatlarını benimserken hiçbir önyargıda bulunmadılar. Bu akıl çağında Müslümanlar düşüncede, mimaride, yaşayış biçiminde bir medeniyet ölçeğine ulaşarak kendi tarz ve üsluplarını yarattılar. Bu yüzyılda İslami akaid norm halinden yaşamın formu haline dönüştü. Bu dönüşüm düşüncenin ve İslam yaşamın toplumsal yapı ve zihinlere nüfuz etmesi, kendi kurumsallaşmasını tamamlaması anlamına geliyordu. İslam'ın yayılmasıyla birlikte, farklı uygarlıklara mensup toplumların kültürleri İslami geleneklerle etkileşim içine İslam'ın yaşam pratiklerine dinamik bir ivme kazandırdı.

İslam'ın doğrudan Antik Yunan bilimleriyle temasından önce nasıl bir konuma sahip olduğu konusunda pek çok farklı görüş var. Antik Yunan düşüncesiyle Müslümanların tanışma süreci Hz. Muhammed'den sonra hicretin ikinci yüzyılında başlayan dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar devam eden çeviri faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşti. Özellikle Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fethiyle birlikte yedinci yüzyılın ortasında Müslümanlar İskenderiye'de Helenistik merkezlerde Antik Yunan düşüncesiyle tanıştılar. Helenistik Uygarlığını hangi özellikleri İslam tarafından benimsendi ve hangileri kabul edildi. Helenistik düşünce geleneğinin İslam tarafından ne kadarı içselleştirilerek İslam uygarlığının ana yapısıyla eklemlendi bu tür soruları formüle etmek mümkündür. Fakat bütün sorulara somut cevaplar vermek güçtür. İslam'ın başlangıcında Haz Muhammed ile birlikte kurulan çekirdek

yapının gelişerek dini bir sistem haline gelmesi iki asırlık süreç içinde gerçekleştiği bu dönem aynı zamanda Huneyn İbn İshak ve diğer ilim adamlarının Antik Yunan düşüncesini sistemli olarak çevirmeye başladıkları yüzyıldı. Bu yüzyıl İslam'ın aynı zamanda akıl çağıydı (Goitein,1963, s. 221).

İskenderiye Kütüphanenin Kurulması

Modern dönemin İskenderiyeli şairi Konstantin Kavafis şiirinde “Nereye gidersen git bu şehir arkandan gelecek” diye yazmıştı. Neredeyse iki bin üç yüz yıldır İskenderiye'nin akıl ışığı doğduğu topraklarda son hüzmelerini yansıtmış olsa da bugün modern dünyanın akıl ışığı Doğunun kadim okulları vasıtasıyla Batı uygarlığının arkasından gelmektedir. Bu nedenle Batı entelektüel geleneği, Helen'in son güneşi olan İskenderiye kütüphanesi söz konusu olduğunda, onun yok oluşunun hüznünü taşır. İskenderiye kenti, Helenistik dönemde büyük İskender'in kenti ele geçirmesiyle siyasal ve kültürel bir merkez haline geldi. İskenderiye Akdeniz' in stratejik bir kıyısında yer alan kozmopolit bir kentti. Kentin sakinleri arasında Kiptilerden, Ermenilere, Nesturilere, Araplara, Yunanlılara, Yahudilere kadar her dinden, her milletten pek çok farklı nüfusu barındıran bir özelliğe sahipti (Ortaylı, 2006, s. 85). Bu bakımdan İskenderiye kenti çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğu için, farklı düşünceleri bir arada tolere etme hoş görüşüne zemin hazırlamıştı. İskenderiye Kütüphanesi 19. yüzyılda Babil arkeolojik kazılarıyla birlikte Asur ve Babil uygarlığına ait tablet yığınlarını barındıran kütüphaneler bulunmasına rağmen insanların zihninde Antik dünyanın ışık kaynağı olarak İskenderiye önemini sürdürmeye devam etti.

İskenderiye kentine atfedilen bu önemin nedeni İskenderiye'nin toplumsal ve kültürel ikliminin kitaba kütüphaneye düşünceye zemin hazırlayan kozmopolit yaşamıyla ilgiliydi. Bu kozmopolit ortam kendine özgü bir edebiyat sınıfı oluşturarak bilimsel ve edebi eleştirel geleneğinin oluşmasına neden oldu. Bu eleştirel tolerans Tıp, Astronomi, Matematik ve diğer bilim dallarında yeni araştırmaların yapılmasına zemin hazırladı. Bütün bu kültürel ve zihinsel etkileşimlerin kaynağı Antik Yunan düşüncesinden aktarılan kısmen de evrim geçiren düşünce ve felsefi geleneklerdi (O Leary, 1977). İskenderiye'deki bu gelişmeleri daha çok bilim alanında Antik Yunan'ı aştığını savunan görüşler de var (Tarn, 1971). Bu görüşlerin ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. İnsanlığın düşünce geleneğinde hiçbir türev kendi kaynağının üstüne çıkamaz. En azından tarih olarak bu böyledir. Kuşkusuz düşünce gelenekleri uygarlıklar arasında birbirini aşarak gelişen bir yapıya bürünebilirler. Düşüncenin kendisini aşarak farklı bir boyut ve evreye dönüştüğü düşünce tarihinde aşına olunan bir durumdur. Modern dönemde düşüncenin gelişim ve değişim biçimleri Thomas Kuhn'un paradigmatik ilerleme kuramıyla formüle edilmişti. Tarihte düşüncenin gelişmesi sadece düşünce okullarının varlığıyla tek başına açıklanamaz bu ortamı hazırlayacak siyasi ve toplumsal himaye ve hoşgörü ortamı olmadan düşünce okulları tek başına gelişemez. İskenderiye düşünce okulları da siyasal himaye ve hoşgörü ortamında gelişme imkânı buldu. Özellikle İskenderiye'de II. Ptolemeos Soter Yunanistan'dan çevreye dağılmış ve himayesiz kalmış olan filozofları, alimleri İskenderiye'ye toplayarak himaye etti. Bu döneme kadar vücuda gelmiş bütün ilmi ve felsefi eserleri farklı şehirlerden getirterek Seraium mabedinin yanında büyük bir kütüphane koleksiyonu oluşturdu. İşte İskenderiye kütüphanesi ve okulu bazen de müzesi olarak bilinen, felsefi düşüncenin gelişmesine zemin hazırlayan ve etrafında birçok rivayetler dönen meşhur kütüphane budur (Adıvar, 1980). II. Ptolemeos Star zamanında savaşlardan uzak uzun bir barış süreci geçirildiği için, bu istikrarlı süreç içinde Antik Yunan düşüncesi ile eski Mısır düşüncesi bu dönemde sentezlenme sürecine girerek yeni bir dünya görüşünü oluşturdu. Bu görüş Roma döneminde Hristiyanlık düşüncesini nasıl etkilediyse daha sonra Müslümanların İskenderiye'yi fethetmesiyle birlikte İslam düşüncesini de etkisi altına aldı. Bu iki görüşün eklenmesinden ortaya çıkan düşünce akımına Yeni Platonculuk denildi.

İskenderiye Kütüphanesinin Yakılma Mitosu

Akdeniz'de, Anadolu'da, Pers İmparatorluğunda, Atina ve Rodos'ta birçok antik kütüphane kaybolmuş olmasına rağmen, kimse onların kaderini düşünmez. Batı geleneğinde, antik dünyanın kaybolmuş bilgeliği için yakılan romantik ağıt, İskenderiye'deki kütüphane için yakılmıştır (Delia, 1992, s. 1464). İskenderiye kütüphanesinin yakılmamış olsaydı varsayımları üzerine kurulan karanlık çağların daha aydınlık olabileceği hipotezi düşünceden çok duygusal bir fantaziden ibarettir. Kütüphanenin yok

olması karanlık bir çağın oluşmasının nedeni değil, belki sonucu olabilir. Kütüphanenin varlığı karanlık çağları aydınlığa çeviremezdi. Bu varsayım doğru olsaydı Ortodoks Bizans Roma İmparatorluğu'ndaki yetkililerin Doğu ve Batı'da büyük bir kütüphaneyi sürdürme iradesini göstermiş olurlardı (Bagnall, 2002, s. 349).

Antik kütüphanelerin, kazara veya kasıtlı olarak meydana gelen yangınlar gibi tehditlerle sürekli karşı karşıya olduğunu hatırlamak önemlidir. Papirüs kitaplarının ateşe karşı hassasiyeti o dönemde her zaman büyük bir endişe kaynağıydı. Bu kapsamlı koleksiyonların kaybı, belirli eserlerin kıtlığını ve antik dünyanın bilgisindeki boşlukların artarak devam etmesine neden oldu. Antik kütüphanelerin kaderini keşfederken, antik dünya bilgisini koruma çabalarındaki zorlukları bilmek te önemlidir. İskenderiye Kütüphanesi'nin yok oluşuyla ilgili mitos, kültürel mirasın kırılabilirliği konusunda dokunaklı bir efsane olarak devam etmektedir (Canfora, 1990, s. 81). Kütüphanenin yanması konusunda birbiriyle çelişkili pek çok iddia vardır. M.Ö 48' de meydana gelen büyük İskenderiye yangını Julius Sezar'ın askerleri tarafından yanlışlıkla yakılmıştır. Livius'un dediğine göre (Livius, s. 157). Kütüphanede 400.000'in üzerinde perşömen tomarı vardı. Ne bu bilginin doğruluğundan ne de İÖ. 25-20 yıllarında İskenderiye'de yaşamış coğrafyacı Strabon'un yazdıklarından, kütüphane yangını hakkında kesin ispatlanmış bilgiler çıkarmak mümkün değildir (Macleod, 2006, s. 22). İskenderiye Kütüphanesi'nin yıkılmasıyla ilgili bir başka iddia ise Plutarkhos'un Sezar adlı eserindeki ünlü pasajında MS 48' de kütüphanenin yıkımına dair ilk bilgi bu kitapta geçer. MS 48'deki yakılmanın değil, aynı zamanda Ptolemik hanedanının çöküşünün kütüphaneye sağlanan ciddi desteklerin sona ermesiyle birlikte yıkıldığını vurgular (Rico, 2017, s. 409).

Sezar'ın komutanı Carcalla tarafından M.S. 4 yüzyılda şehri yağmaladığında, Kütüphane'nin ne kadar hasar gördüğü ya da müzeden geriye ne kaldığı hakkında net bir bilgi yoktur. Aynı şekilde diktatörlerin M.S. 391 yılında kitapları, özellikle Serapeion'da bulunan kitapları yakarak düşünceleri kökünden temizleme çabasına destek veren imparator Theodosius ve piskopos Theophilos tarafından kıskırılan kalabalığın verdiği zararın boyutları kesin olarak bilinmemektedir. Müslümanlar hicretin yirminci yılında İskenderiye'yi fethettiler. M.S. 641 de Emir Amr İbnü'l As şehri ele geçirdi. Emir Amr İbnul As Kütüphaneyi bulduğunda da orası artık eski Kütüphane bile değildi. Işık, optik ve astronomi konularında bilgili, matematik ve coğrafya konusunda tecrübeli olan Müslümanların ilgisini çeken çok az kitap kalmıştı. Bu kitapların büyük kısmı özel koleksiyonu olan din adamlarından ve kiliselerden yeniden toplatıldı. İskenderiye Kütüphanesini Müslümanların yaktığı yönündeki hikâye bir efsanedir. Kütüphane zaten Müslümanların Mısırı fethetmelerinden 680 yıl önce İ.Ö. 48 de Sezar tarafından yakılmıştı (Vallance, 2006). Edward Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Yıkılışı adlı eserinde, Hz. Ömer'in gerçekten kitapların yakılmasını emrini verdiği dair iddianın temelsiz bir gazete bilgisinden kaynaklandığını ispatlamıştır. Gibbon başka bir kanıtı da Hz. Ömer'in böyle bir karar veremeyeceğini ileri sürer. Çünkü böyle bir karar Müslüman fıkıhçıların sağlam prensibine aykırıdır: "Yahudi ve Hristiyanların dinî kitapları, savaş hakkıyla elde edildiğinde asla ateşe verilmemelidir" "kuralı İslamın temel fıkıh kurallarından biriydi. Yine başka bir referans olan, 17. yüzyılın sonlarında yaşamış olan ünlü Hollandalı Arap dil bilimci Hadrianus Reland'ın De jure militari Mohammedanorum adlı eserinde, Yahudi ve Hristiyanların dini kitaplarının Tanrı'nın adına saygıdan kaynaklanan nedenlerle yakılmadığını açıklar (Gibbon, 1838, s. 452).

Yeni Platonculuk

Yeni Platonculuk akımı başlangıçta İskenderiye'de, daha sonra çeviriler yoluyla Abbasi hanedanının himaye ettiği Beytül Hikme' de benimsenen egemen bir düşünce haline geldi. Bu iki okul arasındaki benzerliklerden biri Yeni Platonculuk'tu. Hem Bağda hem de İskenderiye'de Aristoteles'in eserlerine büyük bir ilgi vardı. Aristoteles'in yazılarını yorumlayan filozoflar, bunu Yeni Platonizmin kavramsal çerçevesi içinde yorumluyordu. Felsefe tarihi açısından, bu benzerliğin kaynakları ve nasıl ortaya çıktığı yeni Platonculuğun temel sorularından biriydi. Bu konuda sorulan diğer bir soru İskenderiye ile Beytül Hikme arasında sadece mekânsal mesafe değil zihinsel mesafelerin yaklaşması nasıl oluştuğuydu? Bu sorulara farklı perspektiften verilen cevaplar vardı. Bu sorulara farklı perspektiften cevap verenlerden biri tıp tarihçisi Max Meyerhoftu. 1930 yılında Prusya Akademisi'nde sunulan ünlü bir makalede, bu sorulara çekici bir cevap sundu. İbni Arabi'nin Uşai'bia'nın Tıp Tarihi

kitabındaki argümanlarının Farabi'nin İslam Felsefesi eserinden referanslara dayandığını ileri sürdü. Meyerhof, Ammonius'un Okulu'nun İskenderiye'de yok olmadığını Orta Doğu'nun Müslüman fethinden sonra Antakya'ya, ardından Harran'a ve nihayetinde Bağdat'taki Beytül Hikme'ye taşındığını ileri sürmekteydi. (Meyerhof, 1930). Uzun yıllar boyunca Meyerhof'un makalesi, geç antik Yunan felsefesinin Abbasiler döneminde Bağdat'ta nasıl yeni bir hayat bulduğuna dair tatmin edici bir cevap sağladığı düşünülürdü. Ancak Meyerhof'un teorisine dair kanıtlar oldukça şüpheli olmasına rağmen ortaya atmış olduğu soruları eleştirenler tarafından tam olarak cevaplanamadı. Meyerhof'un sorduğu yakıcı sorulardan birisi de Müslümanların Yunan felsefesine olan ilgisi, sekizinci veya dokuzuncu yüzyılda başladığına göre neden geç antik dönemin Yeni Platonik Aristotelesçiliğini benimsemiş olduklarıydı. Bu türden sorular halen literatürde hararetle tartışılan sorular olarak karşımızda durmaktadır. Bu sorulara verilen yanıtlar ise genellikle İskenderiye'de Mısır Kipti geleneğinin içe dönük felsefesiyle, Antik Yunan'ın dışa dönük dünya görüşünün sentezlenmesinin sonucu olarak Yeni Platonculuk'un doğduğunu ileri sürmekteydiler (O Leary 1979). Çünkü Roma'da gelişkin bir felsefi gelenek yoktu. Hukuk konusunda zengin bir literatüre sahip olan Romalılar, bilim ve sanat alanında Yunanlara oranla gelişmiş bir birikime sahip değillerdi. Yunan'ın hasbi ve soyut düşünce faaliyeti yerine Roma'da toplumsal amaç için pratik somut işler ön plandaydı. Roma, hukuk ve tarih alanlarında etkin durumdaydı. Fakat bilim ve felsefede Yunanların çırağı olmaktan öteye gidemediler. Bundan dolayı, eğer yeni Platonculuk hareketi ve onu canlandıran İskenderiye kütüphanesi olmamış olsaydı soyut düşünce faaliyeti gücünü ve sürekliliğini kaybedebilirdi.

Mısır Romanın egemenliği altına girdiği İskenderiye'deki bilim faaliyetleri hareketi de durdu. Sezar, İskenderiye'ye giderek Kleopatra ile eğlencelere daldığı sırada şehirde çıkan ihtilal esnasında yangın olmuş, bu arada bütün Yunan bilimini ve yeni düşünceleri bünyesinde taşıyan kütüphane de yanmıştı. Bu sırada kütüphanede bulunan kitapların sayısını bey yüz bin gibi ölçsüz rakamlar verse de o zamanki yayın araçları ve yetişmiş alimlerin eserleri az çok bilindiği için bunun mübalağa olduğu kolaylıkla anlaşılır (Grant, 2008, s. 71). İskenderiye Kütüphanesi yandıktan sonra Roma döneminde Kleopatra kütüphaneyi tekrar ayağa kaldırarak İskenderiye kütüphanesi ilmi faaliyetini canlandırmağa çabalamıştı. Bu dönemden sonra Hıristiyanlık Roma'da esaslı bir surette yerleşerek Hıristiyanlıktan başka bütün dinler ve mezhepler menedilmeğe başlanmış, Hıristiyanlıktan önceki itikatlara ait birçok eserler tahrip edilmeğe başlanmıştı. Bu sırada İskenderiye piskoposu Thophile bütün rahipleri toplayarak Baküs mabedini yıktıktan sonra, Serapion mabedini de yıkmaya teşebbüs etti. Filozof Olympos'un teşviki ile ahali silahlanarak mabet ve kütüphaneyi korumaya muvaffak oldular. Fakat imparatorun emri üzerine halk dağılmaya mecbur kaldığı için ikinci defa Hıristiyanlar, başlarında Theoplile olduğu halde, mabedi ve kütüphaneyi tahrip ettiler. Böylece meşhur İskenderiye kütüphanesi ikinci defa mahvoldu. Bu iddiayı Adnan Adıvar da yabancı kaynaklara dayanarak doğrulamaktadır (Adıvar, 1980). Alman doğu bilimcisi Lodolf Krehl 1889 yılında Floransa'da doğu bilimciler kongresindeki bildirisinde bu kitap yakma olayının bir hayal olduğunu güçlü biçimde kanıtlamıştır (Adıvar, 1980). Buradan anlaşılıyor ki İskenderiye kütüphanesini Müslümanların yaktığı konusundaki şayia iki asırlık bir mitostan ibarettir.

İslam'dan Önce Felsefi Hareketlilik

Aramiler İslam fetihlerinden önce Antik Yunan düşünce ve yöntemlerinin Asya kıtasına taşınmasında en önemli aracılığı üstlendiler. Aramiler, düşünce ve bilim üstünlüğünü Müslümanlara kaptırdıkları döneme kadar, Antik Yunan düşüncesinin etkisiyle Süryani lehçesini bilim dili haline getirmişlerdi. Yunan felsefesi M.S 2. yüzyılın ortalarında Hıristiyan teolojisi aracılığı ile, Süryaniler arasında yayılmaya başladı. Pechito adı verilen levhaların İbraniceden Süryaniceye tercümelemleri bu döneme rastlar. Yine bu tarihlerde, bugün Urfa denilen Edessa'da, Marcon ve Valentin'in birçok taraftarı bulunuyordu. Daha sonra Bar Daisen (Bardesane Urfa'da Süryani edebiyatını sistemleştirmiş ve İrfaniye denilen Gnostisizm'e dayalı bir mezhep kurulmuştu. M.S. 3. yüzyılın başlarında Urfa piskoposu ile Antakya piskoposu arasında gelişen samimi dostluk, Süryani ve Yunan Kiliselerini birbirine yaklaştırmış, böylece Aramiler ile Yunanlılar arasında da resmi bir ilişki kurulmuştu (Canfora, 1990). Bu dönemde Edessa (Urfa) bir düşünce ve kültür merkezi haline geldi. Urfa, Arami kültürün merkezi olarak pek çok düşünce ve ilim insanı yetişmesine ev sahipliği yaptı. Gerek Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde gerek İran mabetlerinde baskı gören pek çok düşünce insanı Urfa Okulu'nda

toplaniyordu. Özellikle Harran'da bu dönemde teolojinin bir alt dalı olarak kabul edilen Yunan felsefesi ve ona ilişkin kitaplar Süryaniceye tercüme ediliyordu. Urfa'nın düşünce ilim merkezi haline getirilmesinde Theophilus'un büyük bir katkısı vardı. M.S. 695 de Theophilus'un felsefe, bilim ve paganist edebiyata olan ilgisi nedeniyle dindar bir Hıristiyan olmasına rağmen hem Edessa'da hem de Harran'da astronomi, astroloji ve tabiat bilimlerini araştırmak için okullar kurdu (Pingre, 2001). Bu merkezlerde Nesturiler, Doğu Roma İmparatorluğu ile olan ilişkilerinden dolayı, kutsal kitapların, Yunanca'dan tercüme edilmesiyle Yunancayı çok iyi şekilde öğrenmek zorunda kaldılar. Belli aralıklarla toplanan kilise konsülleri nedeniyle Yunancayı öğrenmenin bir başka gerekçesiydi. Konsüllerde yapılan tartışmalara katılmak ve herhangi bir düşünceyi savunabilmek için Yunancayı bilmek gerekiyordu (Algra, 1999). Belirtilen nedenlerden dolayı Yunan dilini öğrenen Nesturiler, kendi mezheplerinin savunmasını yapabilmek için Yunan felsefesini de öğrenmek zorunda kamışlardı. Çünkü mezheplerinin savunmasını yapabilmek ve düşüncelerinin doğruluğunu ispat ve ibra edebilmek amacıyla akıl yürütme ve istidlal yöntemlerini kullanmak için, felsefe öğrenmeyi zorunlu kılıyordu. Doğu Roma İmparatorluğunun teolojik taassubu karşısında Nesturi ilim adamları için İskenderiye güvenilir bir sığınak haline geldi. O dönemde Mezopotamya'da Nesturilere ait elli kadar ilim kurumu bulunuyordu. Başta Edessa olmak üzere bütün bu kurumlarda felsefe ve bilim, Yunanca ve Süryanice olarak okutuluyordu. M.S 3. yüzyılın ikinci yarısında Sasani hanedanlığını ele geçiren I. Şapur Erdişir (M.S. 241-272) Huzistan eyaletindeki Cündişapur şehrini bilim merkezi haline getirerek Nesturi bilim adamlarını himaye etti. Cündişapur'da Ortodoks Bizans'ın heretik olarak tekfir ettiği Nesturi bilim adamlarını himaye ederek bu şehri bir bilim merkezi haline getirdi. I. Şapur Erdişir'in Doğu Romalılardan aldığı esirler, ki bu esirlerin büyük bir çoğunluğu Gnostiklerden oluşuyordu, bu gnostikler daha sonra bu merkezlerde bilim ve felsefenin yayılmasına öncülük ettiler (O Leary, 199).

M.6. yüzyılda Bizans İmparatoru Justinianos tarafından baskı ve işkence gören bilim adamları ve filozoflar, I. Hüsrev Anüşşirvar 531-579 döneminde, İran Kısıralığı'na yani Sasanilere sığındılar. Böylelikle de Cündişapur, tam anlamıyla bir bilim ve kültür merkezi dönüştü. (Günaltay, 2001). Edessa (Urfa) ilim Merkezi'nin başında bulunan mütercimler, M.S 5. yüzyıldan itibaren Aristoteles'in eserlerini Süryaniceye tercüme etmeye başlamışlardı. İlk mütercimler arasında adları geçen İbas, Gumas ve Pobus, felsefe tarihinde kendilerine özgü bir dönemi temsil etmekteydi (Günaltay, 1987). İbas, M.S. 435'ten 457'ye kadar Edessa İlim merkezinin yöneticiliğini yürüterek Nesturiye mezhebini bu bölgede yaymaya çalışmış, meşhur Theodor'un Aristoteles felsefesine yazmış olduğu şerhi Süryanice'ye tercüme etmişti (Casson, 2001, s. 78). İbas'ın bilinçli öğrencilerinin yoğun çalışmaları sayesinde Süryaniler, Diodor'un eserlerinin tercümelerini okumak fırsatını bulmuşlardı. Probus ise Aristoteles'in Organon adlı kitabının Hermeneutika ve diğer bazı bölümlerini Süryaniceye tercüme etmişti. Fakat İbas'ın ölümünden (M S:489) sonra İmparator Zenon, cahil papazların ısrarıyla Edessa ilim merkezini yıktığı zaman, Nesturi Mezhebine bağlı ilim adamlarını ve öğrencileri de buradan sürdü. Sürgün edilenler o tarihte Doğu Roma İmparatorluğu'na rakip olan İran Kısıralığı'na sığınarak Nizip ve Cündişapur'da yeniden bir okul açtılar. Edessa, bu faciadan sonra ilim merkezi olma özelliğini yitirerek Yunan ve İskenderiye felsefeleri bir süre manastırlarda yaşamak zorunda kalmıştı. Ne var ki, kısa bir zaman sonra bu aşırı fanatik tutum buralara da uzamış, Antakya Patriği Philoksen, İmparatoru İran himayesindeki Nesturi okul ve manastırları yıkmaya ikna etmişti (Günaltay, 1987).

Doğu Romanın dini fanatizmi ve taassubuyla farklı bölgelere dağılan Arami bilim adamları İbas'tan yüzyıl sonra Ra'su'l Ayn'lı Sergios, duraklayan tercüme faaliyetlerini yeniden canlandırarak Yunanca'dan Süryanice'ye birçok tıp ve felsefe eserini tercüme etti. Bu eserlerin bazıları Mantıkla ilgiliydi. M.S 7. yüzyılın başlarında Edessa Okulu'nun yerini alan Qennesre (Kınnesrin) okulunda antik felsefe okutulmaya başlanmıştı. Piskopos Severos Seboht bu kurumda öğrenimini tamamlamış, M.S 640 tarihinde Aristoteles'in Analitikler'i (Les Premiers Analytiques) ile Hermeneutika'sını Süryanice'ye tercüme etmişti. Yine bu dönemde Severus Seboht'un öğrencileri arasında pek çok bilim insanı yetişmişti. Bu bilim insanları Yakub Er-Ruhavi (Ölümü 708) ve Baladlı Athanasios'tu (Ö.688). Bu iki Süryani alim tarih alanında önemli bir üne sahipti. Yine bu dönemde Kûfe piskoposu Athanasios Georgias, Aristoteles'in Organon adlı eserini Süryaniceye çevirmişti. Süryaniler bu şekilde zamanla Yunan bilim ve felsefesine aşina olmuş, antik döneme ait bilimsel ve felsefi birçok eseri kendi dillerine tercüme etmişti (Glassner, 2004, s. 68). Bu tercüme faaliyetleri sonucunda Yunan felsefe geleneği ve yöntemlerini alarak çok önemli eserler yazmışlardı. Bu dönemde Skolastik Felsefeye yine Süryaniler

şekil vermiş, Mantık sanatı Süryani okullarında gelişme olanağı bulmuştu. İslamiyet'in ilk ortaya çıktığı dönemlerde Antik Yunan düşüncesi ve yöntemleri Yunan ve İskenderiyeli filozofların kitaplarıyla Mısır üzerinden Müslüman dünyasına komşu olan bölgelerden geçerek Edessa (Urfa), Kınnesrin (Kuzey Halep) gibi şehirler üzerinden Cüdişapur'a ulaşmıştı. Süryaniceye aktırılmış olan bu felsefenin temsilcileri de Nesturiler ile Yakubiler idi. Bu düşünce gelenekler özellikle İskenderiye'de İbraniler tarafından daha sağlam bir temele dayandırıldı. (Günaltay, 1987).

Abbasi Dönemi Bilim ve Tercüme Faaliyetleri

Antik Yunan biliminin ve doğa felsefesinin İslam ve Latin Hristiyan medeniyetleri üzerindeki kalıcı etkisi, dünya tarihinin büyük başarı hikayelerinden biri sayılır. Yunan bilimlerinin Arapçaya, ardından Latinceye çevrilmesi Orta çağda "Greko-İslam-Latin" biliminden bahsetmemize neden olur. Bilimsel bilginin bir kültürden diğerine iletimi, aktarımı kültürün yalnızca zamansal mekânsal yer değişimi değildir. Bu aktarım aynı zamanda metinlerin, kavramların, teorilerin, tekniklerin zihniyetlerin de aktarımıdır. Bu tercüme ve aktarım Batı düşüncesine Antik Yunan düşüncesinin pasif aktarımından daha fazla bir katkı sunmuştu. (Sabra, 1996, s. 4). Antik Yunan düşüncesinin Orta Çağ Müslüman dünyasına aktarılmasına neden olan olayları ve koşulları anlamak önemlidir. Yunan felsefesinin orta çağ Müslüman dünyasına aktarılmasına neden olan üç ana tarihi olay vardır: Birinci neden Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaştırılmasıdır. İkinci neden ise İslam'ın fetihleri ve Arapça çeviri hareketidir Üçüncü neden ise Doğu Ortodoks Roma İmparatorluğunun dini taassup ve fanatizmidir. Bu taassup Yunan bilimiyle uğraşan Nesturi ve Süryani bilim adamlarının heretikle (dini sapkınlıkla) suçlanması ve cezalandırılması sonucunda Pers İmparatorluğunu Yunan felsefesi için yeni bir zemin haline getirmesidir (Ali, 2022).

Bu türçüme faaliyetlerinde bilimin ve doğa felsefesinin Yunancadan Arapçaya, ardından Latinceye aktarılması büyük ölçüde tek yönlü bir süreçti; Arapça'dan Yunancaya ve Latinceye, Latinceye Arapçaya karşılıklı çeviriler olmadı ve bu nedenle bu çeviri faaliyeti tek yönlü olarak kaldı (Grant, 2008, s. 503). Nitekim ilk çevrilen kitaplardan biri Abbasi Halifesi Mütevekkil zamanında (847-861) İstifan B. Basil tarafından Arapçaya çevrilen Diaskorides'in botanik kitabıydı. Bu çeviriyi mütercim Huneyn Bin İshak gözden geçirerek yayınlanması için onayladı (Hourani, 1970, s. 155). Antik Yunan bilim ve felsefesinin çeviri hareketinde İslam öncesi dönemde Helenistik İskenderiye'de bu çevirilerin ilk hareketleri Nesturi ve Süryani monofizit ekoller tarafından çevrildiğini daha önceki bölümde vurgulamıştık. Orta Çağ döneminde ise 850 ile 950 yılları arasında özellikle de Bağdat'ta Beytü'l Hikme'de Antik Yunancadan yapılan çevirilerin büyük bir kısmı tamamlanmıştı. Bu çeviri hareketinin üçüncü bir momenti ise, İspanya ve Sicilya'da Arapçadan Latinceye yapılan çevirilerdi. Bu düşünsel aktarım Endülüs'ü bu yüzyılda çok önemli bir ilim merkezi haline dönüştürdü (Hourani, 1970, s. 143). Bu dönemde Cordobalı İbni Massarra'nın Neo-Platonik metafiziği ve İbni Arabi'nin Fütuhâtı, Dante'nin İlahi Komedi'sindeki cennet kavrayışı üzerinde büyük etkiler oluşturdu (Palacios, 2008, s. 18).

Bu çeviri faaliyetleri ile İslam coğrafyasındaki ilim merkezleri İran, Irak, Suriye ve Mısır'da Yunan bilim ve felsefesine (Ulum ul-avail, veya Al-Ulum-ul akliyye) akılcı bilimlere kapı aralanmış oldu. Bu tolerans özellikle Abbasi hanedanlığı döneminde, orta sınıf ve eğitimli insanlar arasında yaygın bir düşünce biçimi haline geldi. Bu kültür bir anlamda seküler doğa bilim ve felsefesinin düşünce kalıpları ve yöntemleriyle 850-1050 tarihleri arasında en parlak dönemlerini yaşadı (Ali, 2022, s. 85). Abbasilerin (751-1258) hüküm sürdüğü Bağdat'taki bilimsel canlanma, klasik Yunan'ın hemen hemen tüm bilimsel eserlerinin Arapçaya çevrildiği bir düşünsel faaliyet olarak bu oldukça etkileyici bir başarıydı. Bağdat'taki bu çeviri faaliyetleri sadece felsefe alanında değil astronomi, tıp, kimya, coğrafya, fizik, optik ve matematik gibi alanlarda teorik düşünce ve yöntemleri içeren kitapların çevrilmesiyle tabiat bilimleri alanında da orijinal katkı sağladıkları bir gerçektir. Türçüme faaliyetleriyle oluşmaya başlayan düşünsel ve felsefi birikim soyut düşünce yöntemlerinin gelişmesine neden oldu. Nitekim Müslümanlar bu yüzyılda Cebiri icat ettiler.

Bu dönemde soyut düşüncenin gelişiminin bir olgunluk aşaması olarak Müslümanların Cebir'i icat etmeleriydi. Yunan ve Hint eserlerinden esinlenen Farslı al-Harezmi 9. yüzyılda matematikteki

Cebiri geliştirdi. Harezmi Matematikte Cebir terimini ilk geliştiren ve kitabını yazan bilim adamıydı. Harezmi'nin El Cebra kitabı matematiksel bir girişle başlar ticaret, miras, evlilik ve kurtuluşlarla ilgili sıradan sorunları çözenin yollarını açıklar. Soyut matematik yöntemleriyle cebir ve sembollerle problemleri çözer. Bu, günümüzde bildiğimiz cebir sistemini geliştirmeye katkıda bulunan ana kaynaktır. Cebiri Harezmiden dokuz yüzyıl sonra 17. Yüzyılda, analitik geometriye uygulayarak geliştiren Fransız bilim adamı Descartes olacaktır. Abbasi döneminde İslam dünyasında soyut düşüncenin yanında aynı zamanda tıp alanında da ilerlemeler kaydedildi. İslam bilim tarihinde en ünlü düşünürlerden biri ve tüm orta çağ hekimleri arasında en büyüklerinden biri olarak kabul edilen Râzî idi. Tahran'da doğan Râzî (Ö. 925), Bağdat'ta eğitim gördü ve iki hastanenin yöneticiliğini yaptı (Ofek, 2011). Abbasî halifelerinin ilk öncülleri sayılan özellikle el-Manşûr döneminde (754-775) ve oğlu el-Mehdî'nin (775-785) politikaları, Greko-Arapça çeviri hareketinin ilk sistematik çeviri faaliyetleri onun döneminde başlatıldı. Abbasiler Emevî hanedanı dönemindeki nesep ve mezhep kavgalarına son vererek Müslüman kabileleri daha üst bir amaçta birleştirmeyi ve barış ortamını sağlayan politikaları uygulamada başarılı oldular. Bu uzlaşma ve barış ortamı siyasal ve toplumsal yaşamı istikrarlı hale getirdi. Bu istikrar ve düzen özellikle El Mansur (Harun Reşid) döneminde artık *Pax İslamicus*'a dönüştü (Guetes, 1998). Abbasi döneminde Yunanca konuşulan bölgelerin fethedilmesi ve genişlemesi buralarda kurulan İslami yönetimin kendi meşruiyetini sağlaması bakımından ve gündelik yaşam bakımından Yunancadan Arapçaya Arapçadan Yunancaya çevirileri yapılmasını zorunlu hale getirdi.

Abbasi hanedanları ilk dönemlerinde maiyetlerinde bulunan Yunanca konuşan görevlileri ve bürokratları himaye ettiler. Hatta Ummeye döneminde yöneticilerin başucu kitabı gibi Machievellie'nin Prens kitabına benzer çeviriler yapıldı. Özellikle Hatay, Suriye, Filistin ve Mısır'da Ummaye döneminin sonlarına kadar toplumsal ve ticari ilişkilerde Arapça ve Yunanca olmak üzere iki dili zorunlu bir gerçeklik haline getirdi. Nitekim 5. yüzyılda Mısır'da çift dili içeren Yunanca ve Arapça ticari belgeler, kontratların varlığı bu durumu doğrulamaktaydı. Antik Yunan klasiklerinin sistemli çevirisi Umayye'den sonra gerçekleşti. Umayye döneminde şehirlerde daha çok ticari yönetsel konuları içeren çeviriler yapıldı (Gutes, 1998, s. 23). Bu çeviri faaliyetlerinin İskenderiye ile Bağdat arasındaki farklarına bakıldığında Plato'nun eserlerine dayalı düşüncelerin ilk dönemlerde Bağdat'tan daha çok İskenderiye'de görülmüş olmasıdır. Plato'nun idealist felsefi yaklaşımından farklı olarak Aristoteles'in düşünce ve yöntemleri hem İskenderiye hem de Bağdat'ta İslam düşünürleri arasında yaygın bir düşünce biçimiydi. Platon'un düşünceleri daha sonra Hıristiyanlar üzerinden Hıristiyan Platonizmiyle gündeme gelecekti. Buna karşın Aristoteles'in eserleri deni Nisibis, (Nusaybin) Edessa (Urfa) gibi okullarda daha erken bir tarihte çevrilmişti. Aristoteles düşüncesinin bu okullardaki en önemli temsilcilerinden biri rahip hekim Reshainalı Sergius'tu (Ö.536). Sergius bütün eğitimini İskenderiye'de tamamlamış Galen tıbbının metinlerini çevirisini yapmış aynı zamanda Aristoteles'in eserlerinin şerhlerini yazan kişiydi (Watt, 2013, s. 26). Galen ise hekim olarak Marcus Aurlius'un hocası olarak, Hıristiyan düşüncesi içinde rasyonalizmi savunan, geçmişin ethosunun bütünüyle doğru olamayacağını logos'un insan tabiatının zorunluluğu olduğunu ileri süren hekim ve bilim adamıydı (Ramelli, 2015, s. 139).

İslam dünyasında akılcı uyanışın kaynakları olarak kabul edilen bu tercüme faaliyetleri İslam düşüncesini daha dinamik hale getirdi. İslâm'ın iki yüz yıl gibi kısa sürede yayılarak hegemonik bir güç haline gelmesi sadece fetih ve zor aygıtlarına dayalı bir yayılma biçimi değildi. Aynı zamanda bilim akıl hoşgörü ve tolerans ilkeleriyle hareket eden yöneticilerin başarısıydı. İki yüzyıl gibi bir sürede kıvılcık deniz kıyılarına kadar uzanan İslam fetihleri dünyada hegemonik bir güç haline geldi. Bu geniş imparatorluk teolojik ve etnik olarak çok çeşitliydi; ancak bölgeyi daha önce bölen politik engellerin kaldırılması, farklı dini ve etnik geçmişlere sahip bilim adamlarının birbirleriyle seyahat edip etkileşimde bulunmasına imkân sağladı. Dil engelleri de giderek daha az sorun olmaya başladı. Çünkü Arapça, geniş bir alanda tüm bilim adamlarının ortak dili haline geldi. İmparatorluğun yayılması, entelektüel iş birliğini teşvik eden kentleşme, ticaret ve zenginliği beraberinde getirdi (Ofek, 2011).

Antik Yunan kaynaklarının tercümelerinin yapıldığı dönem, bilimsel faaliyetlerin ve bu faaliyetlere karşı tolerans ve himayenin en yüksek olduğu dönemlerdi. Bu tercüme hareketi, 11. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etti. Antik Yunan felsefe ve biliminin Arapçadan Latinceye tercüme ve uyarlamalarıyla Avrupa'ya aktarıldı (Mavroudi, 2015). Bu aktarımı himaye eden, bilimsel kültürün yükselmesinde güçlü ve zengin bir imparatorluk tarafından sağlanan maddi zemin ve iklimin varlığıydı.

750 yılına gelindiğinde Müslümanlar, Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır ve Afrika'nın büyük bir kısmını, Orta Asya, İspanya ve Çin ile Hindistan'ın kenarlarını fethetmişlerdi. Bu genişlikte bir hegemonik güç Büyük İskender'in egemenliğinden bu yana ilk kez Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmişti. Bu hegemonik gücün arkasında sadece askeri güç değil aynı zamanda akılcı düşünce ve yönetim felsefesinin hakkaniyete dayalı değerleri vardı. Nitekim 13.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İslam uygarlığı en gelişmiş zirvesine ulaştı.

1258'e kadar Abbasi halifeleri dönemi İslam toplumu için en bereketli, entelektüel ve zihinsel iklimi yarattı (Ofek, 2011). Bu dönemde yapılan çeviri faaliyetlerinin en önemli yönü Abbasilerin şiir, tarih ve drama gibi konuları gereksiz görmeleridir. Aşırı bir genelleme olmasa Orta Çağ dönemindeki bu türden toplumsal uyanışların temelinde toplumların duygularından çok akıllarına hitap edecek faaliyetlerin ön plana geçmesi belirgin özelliklerdendir. Bugün çağdaş ve gelişmiş toplumlarda sanatın toplumsal gelişmenin bir parçası olduğu kuşkusuz inkâr edilemez. Ancak Orta Çağ İslam toplumunda bilim, bir yandan Yunan biliminin bir uzantısı olmasına rağmen, antik dönemdekilerden çok daha az teorikti. Örneğin matematikteki tercüme eserler, mühendislik ve sulama için kullanıldı, aynı zamanda bu matematik yöntemleri karmaşık miras yasalarını ve paylarını hesaplamak amacıyla da kullanıldı. Yunan tıp eserlerini tercüme etmek de açıkça pratik bir amaç taşıyordu. Astroloji antik Yunan'dan alınan ve adapte edilen başka bir disiplindi. Antik Yunan biliminin gündelik pratiklerin gereklerini yerine getirmenin yanı sıra dini yaşamın gereklerini karşılamak için de itibar edilen bir alandı. Özellikle kozmolojide ibadet vakitlerini belirlemek için kiblenin yönünü ve namaz saatlerini ve Ramazan'ın başlangıcını belirlemek için trigonometri çalışmalarına önem verdiler. Antik Yunan eserlerini tercüme etmenin başka bir dini motivasyonu da retorik sanatıyla dini kuralların halka benimsetilmesiydi. Mantık üzerine Aristoteles'in Topics adlı eseri, Müslüman olmayanlarla dini tartışmalara yardımcı olmak ve Müslüman olmayanları İslam'a çevirmek için kullanıldı. Yunan felsefesinin tercüme edilmesi bir tür dinle felsefeyi uzlaştırmayla sonuçlandı. Müslümanlar önce pratik ve dini hayatlarında ihtiyaç duydukları bazı bilimleri tercüme ederek işe başladılar; daha sonra astronomi, kimya ve kelam alanını geliştirmek için mantık alanındaki kitapları tercüme ettiler. Bu tercüme faaliyetleri sistemli hale gelerek teoloji, tabiat ve siyaset alanına kadar genişleyerek devam etti. Ancak. 12. yüzyıldan sonra İslam medreselerinde akılcı tabiat bilimlerinin politik nedenlerle İslam medreselerinde ikinci plana atıldı. Bilimsel akılcı yöntemlerin birçok temel sorun açısından İslam'la çelişir olduğu yorumları egemen olmaya başladı. Bu çelişkileri gidermek için apokrif (uydurma) kitap ve şerhler politik meşrulaştırmayı sağlamak için hasbi ve hakiki bilginin yerini almaya başladı. Bütün bu şerhler ve akılcı yöntemlerin yerini Yeni Platonculuk kılıfı giydirilen Helenistik düşünceyle Doğu düşüncesini sentezleyen mistik bir düşünce egemen olmaya başladı. (El Cabiri, 2003, s. 61).

Beytül Hikme

8. yüzyılda Abbasi Halifesi El Me'mun tercüme faaliyetlerini sistemli bir kurumsal yapıda yürütmek ve çeşitli düşünce ve bilimleri bir çatı altında birleştirmek için Bağdat' da Beytül Hikme adında bir merkez kurdu. Bu kurum zamanla farklı kültürel ve dini görüşlerden gelen bilim adamlarının cazibe merkezi haline dönüşerek entelektüel bir alışveriş ortamı oluşturdu. Bu farklı düşüncelerin bir arada bulunmasına tolerans himaye gösteren halife El Me'mun sayesinde Felsefe, Matematik Kozmoloji birçok klasik Yunan felsefe ve yöntemleri bu okulda öğretilmeye başlandı. Bu kurumdaki mütercimler genellikle Yunanca, Süryanice ve Arapça konuşan kişilerin bir araya geldiği düşünce insanlarından oluşuyordu. Bu kurum düşünsel zihinsel konforun gelişmesini İslam'ın entelektüel geleneğinin zenginleşmesinin temelini oluşturdu (Ofek, 2011, s. 29).

Beytül Hikme'de başlayan bu bilimsel faaliyet ve çeviri hareketi M.S 1000 yılına kadar Tıp, Matematik ve doğa felsefesinde neredeyse tüm Yunanca eserlerin Arapçaya çevrildiği bir dönemdi. Bu adeta İslam dünyasının akıl çağıydı. Bu akıl sadece bilim, fen ve matematik alanında değil, yönetim alanında da etkin rol oynadı. Abbasiler döneminde etnisiteye dayalı dar asabiye kabile anlayışı yerine daha gelişmiş bir toplumsal örgütlenme anlayışını egemen kıldılar. Bu geniş toplum anlayışı ve kavrayışı Müslümanların kültürel ve siyasi yaşama katılım sağlayabileceği kozmopolit bir topluma evrilmesine imkân tanıdı. Nitekim Beytül Hikme'deki düşünce adamlarının her biri farklı coğrafyalardan ve farklı kültürlerden gelen insanlardan oluşmaktaydı. Bu dönemde bazı bilim adamları arasında Abu Hanifah

al-Maghribi, Şii İsmâ'iliyyah çevresinden bir gelmekteydi. Yine Beytül Hikme'de Hasan İbn Ali bin Zülhaq ve Abu Hasan Ali al-Syabsyata bulunmaktaydı. Felsefe alanında ünlü El-Razi, El-Kindi, Abu Yakup, Cafer İbni Mansur yer almaktaydı. Yine Tıp alanında Abu Abdullah, Matematikçi Abu Ali Muhammad al-Haitami, astronomi alanında Ali bin Yunus ve Jaz bin Yunus ortaya çıktı. Optikçiler arasında göz hastalıkları üzerine Latince eserler yazan İbn Haitami ve al-Hazan, eseri al-Manazir ile Amri Ali ve eseri al-Muntakhab fi 'Ilaj al-'Aini ile tanınmışlardı. Edebiyat alanında görülen ilim adamları arasında Abu al-Hamid al-Anhaqi, İbn Hani, İbn Abi Jar, Abu Hamid Ahmad ve Abdul Wahab İbn Nasr bulunmaktaydı (Nasution, A. A. Rusydiana ve diğerleri, 2021, s. 12).

Birçok çağdaş bilim insanı tarafından yürütülen araştırmalara göre Beytül Hikme'nin sadece bir çeviri merkezi olmadığını göstermektedir. Beytül Hikme aynı zamanda el yazmalarının korunduğu zengin bir kütüphaneye sahipti. Yine bu okulda yazıcılardan müsahihlere mücellilere kadar iş bölümünün geliştiği uzmanlarıyla çevirileri denetlemekte uzmanlaşmış ilim adamlarıyla çok işlevli gelişmiş bir yapıya sahipti. (Zou'bi ve Shah, 2017, s. 241). Bunun yanı sıra Beytül Hikme'nin yanında, büyük bir gözlem evi bulunmaktaydı. Bu eklentilerde astronomi öğretimi yapılmaktaydı. Bu bakımdan Beytül-Hikme Tıp, Kimya, Astronomi gibi birçok bilim dalını içeren deneylerin yapıldığı çok amaçlı bir bilim merkeziydi. İslam uygarlığı gelişme ve zafer çağlarında türcüme faaliyetleriyle Antik Yunan düşünce ve yöntemlerini Helen uygarlığı üzerinden alarak büyük bir gelişme ve ilerleme sağlamıştı. Ancak 14. yüzyıldan sonra bu akılcı düşünce yöntemleri zayıflayarak yenilikçi eleştirel düşünce özelliğini kaybederek Haşiyecilik ve tekrarcılık içine düşerek akılcı düşünce yöntemleri geleneksel düşünce karşısında egemen konumunu kaybetti (Ülken, 1992, s.16).

Sonuç

Antik Yunan düşüncesinin en önemli merkezlerinden biri olan İskenderiye Kütüphanesi Helenistik akılcı düşünce geleneğinin Batı ile Doğu arasında bir köprü olduğunu söylemek anakronizm anlamına gelebilir. Çünkü o dönemde bugünkü ideolojik anlamda bir Batı' ve Doğu'dan söz edilemez. Batı ve Doğu kavramı ideolojik bir tanımlama olarak modern döneme ait tanımlardır. Helenistik dönemde Batı ve Doğu kavramları sadece coğrafi yön kavramı anlamında kullanılmaktaydı. Helenistik uygarlığın akıl membaı olan İskenderiye kütüphanesi sadece kitap ve kütüphane uygarlığıyla sınırlı bir hareket değildi. İskenderiye Kütüphanesi'nde sembolleşen Antik Yunan düşüncesinin doğa felsefesi akılcı eleştirel bilgi ve birikimin merkeziydi. Tarihsel bakımdan düşünsel ve felsefi geleneklerin süreklilik ve kırılma momentleri analiz edilirken aynı epistemolojinin iki farklı toplumda aynı akli kurabileceği bu metinde varılan sonuçlardan biridir. Felsefi düşünce gelenekleri insan-evren, insan-doğa ve insan-toplum ilişkilerindeki kavrayış çerçevelerini oluşturur. Bu nedenle düşüncenin öncülleri aynı olunca doğanın, evrenin ve kozmolojinin insan zihnindeki kavrayış biçimi aynı olabilir. Çünkü insanoğlunun akli tecrübesiyle biriktirdiği bilgi, asırları aşarak toplumdan topluma, uygarlıktan uygarlığa düşünce devreleriyle birbirlerine eklenilerek yoluna devam eder. Düşüncenin uygarlıklar arası yolculuğu temasta bulunduğu toplumun pratik sorunlarını çözdüğü oranda benimsenmektedir. Çünkü düşünce gelenekleri ancak sahiplenildiği sürece benimsenip anlaşılabilir. Toplumun yerleşik düşünce kalıplarının dışında farklı bir düşüncenin benimsenmesi için zihinsel bir temellük gerekir. Bu da o düşüncenin toplumun reel sorunlarını çözme kabiliyetine bağlıdır. Toplum için yeni olan bir düşünce veya olgunun somut sonuçları ne kadar çok yaşam pratikleri içinde tecrübe edilirse düşüncenin o toplumsal iklimde kök salma şansı daha yüksektir. Felsefi düşünce geleneğinin sadece pratik akla yönelik alanlarda değil, teorik, spekülâtif ve soyut düşüncenin öneminin toplumu yönetenler tarafından kavranmasına da bağlıdır. Bu nedenle düşüncenin gelişme kanallarının açık olması teolojik ve politik alanla olan göreceli özerkliğine de bağlıdır.

Bununla birlikte düşünce okullarının politik alanla ilişkisi her zaman düşünce aleyhine düşüncüyü zayıflatan bir sonuç doğurmaz. Bazen de politik alanın himayesi ve teşviki düşünce dünyasını zenginleştirebilir. Bunun en somut örneği İslam Dünyasındaki 8. ve 9. yüzyılda düşüncenin gelişmesi Abbasi Halifelerinin tercüme faaliyetlerini himaye ve teşvikiyle bilim ve düşüncenin gelişmesini sağlamalarıdır. Düşünce dünyası ile politik alan arasındaki bu himaye ilişkisi feodal Orta çağın kişisel bağımlılık ilişkisi anlamında bir ilişki biçimi değildi. Bu daha çok düşüncenin önünü açan kurumsal bir ilişki biçimiydi. İslam dünyasından farklı olarak Batı' da düşüncenin teoloji ve politika arasındaki ilişki

Orta çağ boyunca doğa, akıl, inanç arasındaki gerilimli olarak birinin öteki üzerindeki egemenlik kurma mücadelesi içinde biçimlendi. Bin yıllık Orta çağ tarihi boyunca Katolik dünyada teoloji bütün doğruları onaylayan ya da reddeden aklın yegâne jürisi konumundaydı. Rönesans ve reformla birlikte Antik Yunan kaynaklarından beslenen rasyonalizm ve ampirik bilgiyle bu kez doğa felsefesinin biçimlendirdiği akıl, tahtı tek başına ele geçirecekti. Hem politik olanı hem de teolojik olanı egemenliği altına alacaktı. İslam toplumunda ise bu türden bir gerilim ve ayrışma zaten yoktu. İslam toplumunda politik evrenle teolojik evren iç içe geçmiş durumdaydı. Ayrıca bu iki farklı evrene ait düşünce birikimi Avrupa Orta çağındaki gibi sınıfsal olarak kurumsallaşmış yapılara dönüşmemişti. Hicretin ikinci yüzyılından itibaren İslam fetihleri üç kıtaya yayılarak Müslümanlar farklı din kültür ve uygarlığa sahip toplumlarla karşılaştılar. Müslümanlar bu farklı uygarlıklara ait akıl bilgi pratiklerini komplekse düşmeden kabul eden bir anlayışa sahipti. Müslümanların 7. yüzyılda Mısır'ı fethedip Ortodoks Bizans sınırlarına kadar ulaşması Bizans İmparatorluğundaki Heretikler için bir kurtuluş umudu oldu. Çünkü bu dönem Ortodoks Bizans Hıristiyanlığının doktriner mezhep bölünmelerinden dolayı heretik (sapkın) olarak dışladığı Sami toplulukları Süryani ve Nesturi kiliselerinin hem teolojik hem de politik olarak Bizans'tan koptuğu dönemdi. Milattan sonra 5. yüzyılda Hıristiyanlığın doktriner bölünmesinden dolayı Süryani Kilisesi Nesturi ve Süryani olarak ikiye bölünmüştü (Bergstrasser, 2006). Bu Arami topluluklarının her iki kilisesi de Antik Yunan kültürü ve diline karşı Helenistik dönemden tevarüs ettikleri bilgi birikimine sahiptiler. Abbasi döneminde Bizans'ın Heretik grupları halifeler tarafından himaye edilip teşvik edilince bu düşüncenin kaynakları yeniden canlanmaya başladı. Helenistik dönemden başlayarak Antik Yunan düşüncesinin temel kaynaklarının Süryani ve Nesturi vasıtasıyla Arapçaya çeviri faaliyeti sadece çeviriyle sınırlı kalmadı. Özellikle Aristocu düşünce geleneğinin Doğa felsefesi, Matematik, Botanik ve Tıp alanındaki bilgi ve yöntemlerinin yaşamın bütün alanlarında uygulamaya koyulmasıyla bu birikimin teorik sınırlarını genişlettiler (Gotein, 1963).

Ortodoks Bizans'ın egemen taassubu altında pek çok Hıristiyan mezhebinin doktriner olarak farklı mezheplere bölünmesiyle sonuçlandı. Ortodoks ilahiyatın monofizitleri heretiklikle suçlayarak dışlamasına karşın Heretiklerin kendi tezlerini ispatlamak ve ibra etmek için çeşitli karşılaştırma ve akılcı ispata yönelik mantık ve muhakemeye dayalı Yunan metinlerini örnek aldılar. Heretiklerin Antik Yunan düşüncesine yönelik ilgi ve araştırmaları bu düşüncelerin İskenderiye üzerinden Müslümanlara geçmesine neden oldu (Walzer, 1945, s. 166). Antik Yunan düşüncesi, insanlığın birikmiş tecrübesi ve birikmiş akıllı anlamına gelmekteydi. Bu bilgi birikimi asırların içinden geçip gelmiş bilgi olarak bir kısmı geçersiz olsa bile aklın eleştirel bilginin muhakemenin sağlam yöntemlerini içeren bilgi sağlam bir biçimde devam ediyordu. İşte İslam'ın akıl çağında İslam epistemolojisi kelam fıkıh yanında bütün varlık ve kavrayış biçimini bu bilgilerle açık zihin üzerinde temellendirmişti. Soyut düşüncenin Batı ve Doğu arasında farklı anlaşılmasına neden olan düşünce Batı Orta çağındaki Hıristiyan kavrayışla ilgiliydi. Bu yüzyılda Doğu İslam düşünce dünyasında felsefeden anlaşılınan şeyle Batı Hıristiyan dünyasında felsefeden anlaşılınan kavrayış biçimi farklılaşmaya başladı. Batı dünyası Orta çağ Skolastiğine dayalı felsefi gelenekten koparak felsefe ile Thologie'nin (Tanrı Bilim) birbirinden ayrılmasıyla sonuçlandı.

İslam'ın akıl çağı 7. yüzyıldan başlayarak 11.yüzyıla kadar inanç ile akıl arasındaki uyumun sağlanması yönünde akıl darlığından uzak bir dengenin sağlanmasıyla başarılıydı. Bu aynı zamanda politik olanla teolojik olan arasındaki mesafeyi de gerektirmekteydi. Batı Orta çağından sonra felsefe ve teoloji birbirinden ayrıldı. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte felsefe tanrıbilimin hizmetinden çıkarılarak seküler bir boyut kazandı. Filozof doğal aklının imkanlarıyla doğa-insan, doğa-toplum konuları üzerinde düşünen insan konumuna dönüştü. İslam dünyasında felsefe ile din arasındaki ilişki daha farklı bir yapıya sahipti. Felsefe dinden ayrı, dünyevi-seküler bir şey olarak algılanmıyordu. İslam dünyasında hikmet yani felsefe Yunanca Sophia teriminin karşılığı olarak alınır. İslam düşüncesindeki Hikmet-i İlahiye Yunanca Theosophia'ya tekabül eder. İslam dünyası içinde düşünsel gelişmenin Antik Yunan düşüncesinin etkisi ile ivme kazandığını söyleyebiliriz. Bu aynı zamanda İslam'ın akıl çağı olarak kabul edildiği dönemdi. Bu dönemden sonra özellikle 14. yüzyıldan sonra İslam medreselerinde tabiat bilimleri ve akılcı ilimler zayıflatılıp felsefe dışlanmaya başlayınca tekrara dayalı yöntemler egemen olmaya başladı. Tekrara ve ezbere dayalı bir pedagojinin forma mantis (donmuş zihin) bir zihinle sonuçlandı.

Tekrara dayalı toplumda düşünce yaşayamaz. İslam'ın akıl çağında pratik ve torik düşüncenin gelişmesi Helenistik döneminin antik felsefesi içindeki organik bağımlıyı sağlayan İskenderiye ekolüydü. 11. yüzyılın ortalarından sonra Felsefesinin ölüşünü ruhun ölüşüne benzeten İbni Rüşd'ün ölümüyle bu akıl çağı sadece duraklamadı aynı zamanda gömüldü de. Gömülen İslam'ın akıl çağıydı. İbni Rüşdle birlikte rasyonellik, gerçekçilik, eleştiri geleneği de gömülmüş oldu. 11. yüzyıldan sonra felsefe yasaklandıysa bu politik yapıdan kaynaklanıyordu. Felsefe ile akılcı gelenek ve dolayısıyla bilim giderek engellendi. Akli diyalog hem insanlar arasında hem de düşüncenin kendisiyle ürettiği düşünce arasında kendini yenileme imkânı bulamadı (Küçükömer, 1993, s. 54). Bu yüzyıldan sonra İslam dünyasında siyasi egemenliğin sosyal ve ekonomik alanı bütünüyle egemenliği altına alması sonucunda düşüncenin gelişmesi için politik alandan bağımsız özerk bir alanın varlığı da tamamen ortadan kaldırılmış oldu. Bu yüzyıldan başlayarak medreseler artık devletin birer ideolojik aygıtı haline dönüştürüldü. Bu dönüşümle birlikte medreseler siyasal otoritenin kendi resmi egemen söylemini yeniden üretecek kurumlar haline geldiler. Bu kurumlar artık merkezi bürokratik yapı için kul tipolojisini üreten yapılara büründü. Bu kurumlardaki ders ve müfredatlar ise yenilikçi eleştirel düşünce yerine nakilci bir tipolojiyi ortaya çıkardı. Hukuk alanında ise buna benzer taassuplar oluşmaya başladı. İslam'ın ilk 4. yüzyılında, hukuki konular daha esnek canlı tartışmalara ve içtihatlarla açık bir yapıya sahipti. Bu içtihatlar bir anlamda bağımsız yargı ve eleştirel düşünce geleneği idi. Ancak 14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, farklı fikirler giderek bir sorun olarak görülmeye başlandı ve otoriter yöneticiler muhalefetten endişe etmeye başladılar. Bu nedenle içtihat kapıları kapatıldı. İchtihat artık gereksiz görülmeye başlandı. Çünkü tüm önemli hukuki sorunlar zaten cevaplanmış olarak kabul ediliyordu. İslam medreselerinde vahiy üzerine yeni okumalar suç olarak görülmeye başlandı. Yapılması gereken tek şey, dini otoritelerin talimatlarına uymaktı; ahlakı anlamak için sadece hukuki buyrukları okumak gerekiyordu. Kapanmaya direnen düşünürler ya sapkın olarak nitelenmeye başlandı ya da sürüldü (Offek, 2001, s. 16).

İslam düşüncesinin Helenistik dönemden tevarüs ettiği düşüncenin karakterini ve gelişimini inceledikten sonra varılan sonuçlar şunlardır: Ara dönem olarak kabul edilen Helenistik uygarlığın akla dayalı düşünce birikimi başka bir kültüre başarıyla aktarılabilirdiğini gördük. İslam'ın Helenistik kurum olan İskenderiye'deki bilim ve felsefe kitaplarını türcüme yoluyla dört yüzyıl boyunca kendi medreselerinde en verimli bir şekilde kullandığını gördük. Ayrıca bugün çağdaş Batı aydınlanmasının temel kaynaklarının Müslümanların himaye ettiği Arami ve toplulukların çevirileri sayesinde tanıştılar. Bu dönem Batı'nın karanlık çağıyken İslam'ın akıl çağıydı. İslam'ın akıl çağının oluşumunda İskenderiye okulunun büyük etkisi olduğu şüphesizdir. Ancak İslam'ın akıl çağı tamamen Helenizm etkisiyle oluşmuş da değildi. Müslümanlar Helenizm'in Antik Yunan düşüncesiyle karşılaştığında İslam zaten çok gelişmiş bir seviyeye ulaşmıştı. Helenistik düşünce İslami düşüncenin gelişmesine ivme kazandırdı. Ayrıca çeviri faaliyetleriyle Müslümanlar tarafından tevarüs edilen Antik Yunan düşüncesi sadece aktarılmakla kalmamış, İslam uygarlığı çevresinde bu bilimler geliştirilerek teoriye yeni katkılar da sunulmuştu. Astronomi ve matematikte Yunan ve Hint bilim adamlarının çalışmalarından hareketle bu alanın sınırları yeni bilgilerle genişletilerek ilerlemeler sağlanmıştır. Cebir ve trigonometri Müslüman bilim adamlarının çalışmalarıyla geliştirildi. Müslümanlar, astronomik gözlemler ve kozmoloji konusunda sadece Yunanlardan aldıkları şeyi genişletmekle kalmadı, aynı zamanda eski kayıtları kontrol edip düzelttiler. İslam dünyasını etkileyen Yunan yazarları, şairler, tarihçiler veya hatiplerden çok Tıp, Astronomi, Matematik ve felsefe konularındaki kitaplarıydı. Müslümanlar özellikle Helenistik mirasın bilimine yoğun ilgi gösterdiler. Doğayı sabırla gözlemleyen, olgular arasında düzenlilikleri kaydeden Aristocu geleneğin yöntemini ve mantığını benimsediler.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu gelişmeler 14. yüzyıldan sonra İslam toplumunda felsefi düşünce siyasetin tahakkümüne ve tasallutuna girince rasyonel ve ampirik aklın kaynakları geleneğin çölünde kurumaya yüz tuttu. Akılcı düşünce ve yöntemleri yerine hikayelere, efsanelere ve menkıbelere bürünerek canlılığını yitirdi. İslam toplumunda egemen olan bu anlayış 14. yüzyıldan sonra İslam dünyasına meydan okuyan birçok yıkıcı güce karşı koymak için yeterince ne düşünce ne de çözüm geliştiremedi. Kendi sorununu ve kendi realitesini kavrayacak eleştirel bir aklın yöntemleri terk edilince Müslüman dünyasındaki çoğu eleştiri dışı yönelik olarak kaldı. Eleştiri ve muhakeme kanalları tıkanınca akılcı gerçekçi yönetsel düşünme imkanları da zayıfladı. Bunun sonucu olarak bütünü hipotezini kuracak sistemli bir kavrayış ve idrak çerçevesi geliştiremedi. İskenderiye Kütüphanesi ve

onun etrafında oluşan düşünce geleneklerinin İslam dünyasını nasıl etkilediğini bu metinde ortaya koyduk. Kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılması iddiasının tamamen bir mitos olduğu yine batı kaynakları tarafından 19. yüzyılda ortaya koyulmuş olduğunu gördük.

İki bin üç yüz yıldır efsane ve mitoslarla örülmüş anlatılara konu olan İskenderiye Kütüphanesi 2002 yılında Antik dünyanın ruhunun yeniden canlandırılması adına Mısır hükümeti ve UNESCO'nun iş birliğiyle Alexandria Bibliothec olarak yeniden açıldı. Elektronik ve basılı kaynakların yanı sıra müzeler, kültür mekanları, tiyatrolar araştırma merkezleri, sergiler, galeriler, konferans merkezleri ve dünya fikirlerini bir araya geldiği bir diyalog formu haline dönüştürülerek İskenderiye Kütüphanesinin iki bin üç yüz yıllık altın çağları yeniden canlandırılması amaçlandı.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adıvar, A. (1980). *Bilim ve din* (3.Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.
- Algra, K., Ed. (1999). *Chronology. The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. New York: Cambridge University Press.
- Arslan, A. (1996). *İslam felsefesi üzerine*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Argyle, A. W. (1974). The Ancient University of Alexandria. *The Classical Journal*, 69(4), 348-350
- Ali, I. (2022). On the transmission of Greek philosophy to medieval Muslim philosophers. *Teologies studies*, 78(4), 75-104 <https://doi.org/10.4102/hts.v78i4.7504>
- Bagnall R. S. (2002). Alexandria: library of dreams. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 146(4.), 348-362
- Barnabas, J. (2000). Religious freedom and human rights, C. J. Nirmal (Ed.), *Human rights in India* in (pp. 198-212). Oxford University Press.
- Barnes, R. (2006). Dünyadan uzak yaşayan kitap kurtları: Antik İskenderiye Kütüphanesi. I, Mcleold, (Ed.), *İskenderiye Kütüphanesi*, içinde (ss. 89-101) N. Böke, E. Çev, Ankara: Dost Kitapevi.
- Bergstrasser, G. (2006) *Sami dilleri tarihi*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Berthold, W. (1940). *İslam medeniyeti tarihi* (Çev. F. Köprülü). İstanbul Kanaat Kitapevi.
- Canfora, L. (1990). *The vanished library, a wonder of the ancient World*. (Çev. R. Martin). California: University of California Press.
- Casson, L. (2001). *Libraries in the ancient world. new haven*. Connecticut: Yale University Press.
- Corbin, H. (1994). *İslam felsefesi tarihi*. (Çev. H. Hatemi). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delia, D. (1992). From romance to rhetoric; The Alexandrian library in classical and Islamic traditions. *The American Historical Review*, 97(5), 1449-1467.

- El Cabiri, M. (2003). *Felsefi mirasımız ve biz*. (Çev. S. Aykut) İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- El Abadı, M. (1991). Innovation and originality; in the literature and philosophy of ancient Alexandria, India international. *Centre Quarterly*, 18(4), 145-159.
- Erksine, A. (1995). Culture and power in ptolemaic Egypt: the *Museum and Library of Alexandria*, *Greece & Rome* 42(1), 38-48.
- Gibbon, E. (1848). *The decline and fall of the Roman Empire VI*. Oxford: Oxford University Press, London.
- Franz, G. (2011). *The ancient Library at Alexandria: embracing the excellent, avoiding its fate*. London: Paul Kegan Press.
- Glassner, J. (2004). *Mesopotamian chronicles*. Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature.
- Goitem, S. D. (1963). Between Hellenism and Renaissance Islam. The Intermediate Civilization. *Islamic Research Institute*, 2(2), 217-233.
- Grant, E. (2008). The fate of Ancient Greek Natural Philosophy in the Middle Age: Islam and Western Christianity. *The Review of Metaphysics*, 61(3), 503-526.
- Guetes, D. (1998) *Greek thought, Arabic culture the Graeco-Arabic translation movement in Baghdad and early Abbasid society*. London: Routledge
- Günaltay, Ş. (1987). *Türk tarihinin ilk devirlerinden yakın şark- Elam ve Mezopotamya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Günaltay, Ş. (2001). *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Gündüz, Ş. (1998). *Mitoloji ile inanç arasında*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Haldun, İ. (1997). *Mukaddime*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hendrickson, T. (2014). The invention of the Greek Library. *Transactions of the American Philological Association* 144(2), 371-413.
- Hodgson M. G. S. (1993). *İslamın serüveni*. (Çev. İ. Akyol, S. Demirci, A. Demirhan ve diğerleri) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hourani, G. F. (1970). The early growth of the secular sciences in Andalusia. *Studia Islamica*, 32(5), 143-156.
- Jog, B. N. (1994). *Threat of Islam: Indian dimension*. Unnati Prakashan: Mumbai.
- Küçükömer, İ. (1994). *Sivil toplum yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçükömer, İ. (1994). *Halk demokrasi istiyor mu?* İstanbul: Bağlam Yayınları.
- MacLeod, R. (2006). *Tarihte ve Mitolojide İskenderiye*. (Çev. E. Böke). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Mavroudi, M. (2015). Translations from Greek into Latin and Arabic during the middle ages: searching for the classical tradition, *Speculum*, 90(1), 28-59.
- Mayerof, M. (1930). The Book of Treasure, an Early Arabic treatise on medicine. *Isis*, 14(1), 55-76.

- Nasution, A. A., Rusydiana, A. S., Isfandayani, I., Bayuni, E. M., Kartikawati, D. R., and Ihwan, I. (2021). The House of Wisdom as a Library and Center of Knowledge, 1-21.
- Ortaylı, İ. (2006). İskenderiye kütüphanesi, *Görüşler*, 20(1), 85-88.
- O'Leary, D. L. (1979). *How Greek Science passed to the Arabs*. London: Routledge Kegan Paul Ltd.
- O'Leary, D. L. (1959). *İslam düşüncesi ve tarihteki yeri*. (Çev. Y. Kutluay) Ankara: A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ofek, H. (2011). Why the Arabic world turned away from science. *The New Atlantis*, 3-23.
- Palacios, M. A. (2008). *Islam and the Divine Comedy*. London: Newyork Routledge Press.
- Pingre, D. (2001). From Alexandria to Baghdad to Byzantium. The Transmission of Astrology. *International Journal of the Classical Tradition*, 8(1), 3-37.
- Phillips, H. (2010). The Great Library of Alexandria. *Library Philosophy and Practice*, 1-22.
- Ramelli, I. L. E. (2015). Ethos and Logos: a second century debate between Pagan and Christian Philosophers. *Vigiliae Christianae*, 69(2), 123-156.
- Rodenbeck, J. (2001). Literary Alexandria. *The Massachusetts Review*, 42(4), 524-572.
- Rico, C, and Dan, A. (2017). The Library of Alexandria: a Cultural Crossroads of the Ancient World. *Polis Institute* 6(2), 374-409.
- Runia, T. D. (2004). Clement of Alexandria and the Philonic Doctrine of the Diven Power(s). *Vigiliae Christianae*, 58(3), 256-276.
- Sabra, A. I. (1996). *the appropriation and subsequent naturalization of Greek Science in Medieval Islam: a preliminary statement*. In *Tradition, Transmission, Transformation* pp.3-27.
- Tarn, W.W. (1927). *Hellenistic civilization*. London: E. Arnold.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1935). *Uyanış dönemlerinde tercümenin rolü*: İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Bilim felsefesi*. İstanbul: Ülken Yayanları
- Vallance, J. (2006). Kütüphanedeki doktorlar; Kitapkurdu Apollonios'un tuhaf öyküsü ve diğer öyküler, Antik İskenderiye Kütüphanesi. I, Mcleold, (Ed.), *İskenderiye Kütüphanesi*, içinde (ss. 89-101) (Çev. E. Böke). Ankara: Dost Kitapevi.
- Walzer, R. (1945). Arabic transmission of Greek thought to medieval Europe. *Bulletin of the John Rylands Library*, 29(1), 160-183.
- Watt, J. (2013). The Syriac Aristotle between Alexandria and Baghdad. *Journal for late antique religion and culture*, 7(2), 26-50.
- Zou'bi, M. R., and Shah, H. (2017). Science institutionalization in early Islam: Bayt al- Hikma of Baghdad a Model o an Academy o Sciences. *Human and Social Sciences*, 44(3), 239- 247.

Extended Abstract

The aim of this article is to examine the journey and waypoints of the traditions of thought among societies and spaces, specifically focusing on the transmission of ideas originating from the Library of Alexandria, which served as the source of Ancient Greek thought in the East, through the Eastern Roman Empire, acting as a conduit for the translation movements into Arabic and later into Latin via Syriac and Nestorian intermediaries in the regions of Nisibis Edessa Antioch. The sources of this thought, encompassing texts ranging from Philosophy to Astronomy, Mathematics, Geography, and even Medicine, will be analyzed to understand how the tradition of thought, beginning from Alexandria, reached its zenith in the 9th and 10th centuries within the intellectual center of Bayt al-Hikma in Baghdad.

Firstly, the article narrates the establishment process of the Library of Alexandria during the Hellenistic period. Secondly, it explores the intellectual schools of thought that developed in and around the Library of Alexandria, particularly analyzing the formation of Neoplatonism as a synthesis of various ideas. Thirdly, the unfounded myth that the Library of Alexandria was burned by Muslims is debunked through a comparative method in this article. It also discusses the transmission channels and routes through which pre-Islamic science and intellectual traditions passed from the Hellenistic world to Islamic society. Lastly, it examines the translation activities related to the theoretical and intellectual sources of the Age of Reason in Islam during the Abbasid period. After discussing the issues related to the transmission of this thought to the Islamic world through a comparative method, the formation of a synthesis between the rational and empirical thought traditions of Ancient Greek thought and Islamic philosophy through the translation activities of the Abbasid Caliphs in Baghdad's House of Wisdom is analyzed.

Method

The method employed in this study involves a literature review and a comparative approach to examine the activities of thought surrounding the Library of Alexandria. Methodologically and historically, the interactions between various schools of thought in the transmission of these activities to Islamic society have been analyzed.

Undoubtedly, the interlocking of intellectual traditions, and even the gradual replacement of one by another, also determined the attitudes, behaviors, perceptions, and beliefs, as well as the modes of response towards the world and objects. It is not possible to definitively delineate the forms of comprehension and apprehension of a society in a specific period in terms of time and space. However, the reference nodes of philosophical tradition, historically traced backward through the stacked layers of intertwined thoughts, can be analyzed through a kind of mental archaeology method to draw conclusions about the tendencies of these thoughts' main currents. The thought traditions find their existence as a synthesis or compound of thoughts woven from different interactions within the complex structures called societies. Analyzing the unique principles of thought traditions requires identifying the institutionalized structures of that thought, which are its most tangible manifestations. The institutionalized form of thought is not limited solely to social organizational structures. Regular patterns of behavior inherited by society from the past are also analyzed through social roles and attitudes. These structures create a common ground in symbols, creative and innovative behaviors, shared values and ideas, and common mental states and actions. However, these structures are not static. Because the mental world created by thoughts constantly involves transitions and tensions between the deep layers of historical accumulation of thought. Therefore, thought traditions consist of layers of a kind of mental archaeology, stacked on top of each other, as a composite of many different actions and thoughts. These layers of thought constantly attract and repel each other, collaborate, contradict, oppose, and ultimately shape institutions and behaviors through inhibiting each other.

Literature Review or Discussion

Inter-civilizational and inter-societal continuity cannot always be sought in the realm of thought traditions as it is in nature. The material accumulations of civilizations can be destroyed by warfare, invasion, plunder, and fire, disrupting such continuities. Even if the material accumulations of ancient civilizations were destroyed by the invasions of nomads, the traditions of thought, art, and philosophy could find a space of existence through successive generations. As emphasized by Ibn Khaldun, nomadic Bedouin civilizations may destroy settled civilizations based on their military prowess. However, they cannot govern. The governance capability and accumulation establish the lasting, abstract, intellectual legacy of settled civilizations that remain intact despite warfare and plunder (Khaldun, 1997, p. 322). Therefore, although the city of Alexandria was invaded and burned by Caesar in 48 BC, the thousand-year rational legacy of ancient Greek philosophy remained as a small spark beneath the ashes of the destroyed civilization. Six centuries later, the light of this intellect was reborn from its ashes in this city. Subsequently, throughout the centuries, Alexandria continued to maintain its importance as the main center of transmission for this light. During this period, Alexandria, with its rich library and museum, was the richest center of complex combinations of philosophical and religious thoughts. From Platonism to Pythagoreanism to the Peripateticism of Aristotle's Lyceum, the Hellenic tradition had evolved into a changed, corrupted form (Offek, 2001). The theogonies of ancient Egypt, hermetic theosophy, esoteric doctrines, and Orphic mysteries came to alter the pure clarity of philosophical thought. Hellenistic Jews like Aristobulus and Philo amalgamated the thoughts of Plato and Aristotle. Alexandria became the center of Neoplatonism, where the spiritual discipline of the East was synthesized with pantheistic tendencies.

Finding and Conclusion

In this article, one of the conclusions drawn regarding the continuity and rupture moments of intellectual and philosophical traditions is that the same epistemology can generate similar rationality in two different societies. Philosophical traditions shape the frameworks of understanding in human-nature, human-universe, and human-society relationships. Therefore, when the premises of thought are the same, the perception of nature, the universe, and cosmology in the human mind can be similar. This is because the intellectual experience accumulated by humanity transcends centuries, interweaving with thought cycles from society to society and civilization to civilization.

In conclusion, after examining the character and development of the thought inherited by Islamic philosophy from the Hellenistic period, the following results have been reached. We observed that the rational thought accumulation of the Hellenistic civilization, considered as an interim period, could be successfully transferred to another culture. Another result derived from these discussions is that Islam, through Hellenistic civilization, efficiently utilized the sources of Ancient Greek thought in its madrasas for approximately four centuries.

The significant influence of the Alexandria school in the formation of the Age of Reason in Islam is undeniable. However, the Age of Reason in Islam did not solely emerge from Hellenistic influence. When Muslims encountered Hellenism, Islam had already reached an advanced level of development. Hellenistic thought contributed momentum to the development of Islamic thought. Moreover, the Ancient Greek thought inherited by Muslims through translation activities was not merely transmitted; it was also developed within the Islamic civilization, offering new contributions to theory. In the fields of astronomy and mathematics, Muslim scholars expanded the boundaries of knowledge by referencing the works of Greek and Indian scientists. Algebra and trigonometry were developed through the efforts of Muslim scholars. Muslims not only expanded what they received from the Greeks in astronomical observations and cosmology but also verified and corrected ancient records.

Gelişmekte Olan Ekonomilerde Uluslararasılaşma: İhracat Çeşitlendirmesi Eğilimi Üzerine Değerlendirme ve Önermeler

Özlem ÖZEN
Trabzon Üniversitesi
ozlem.ozen@bath.edu
ORCID ID: 0000-0001-6061-0001

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1434971

Geliş Tarihi: 10.02.2024

Revize Tarihi: 29.03.2024

Kabul Tarihi: 24.07.2024

Atf Bilgisi

Özen, Ö. (2024). Gelişmekte olan ekonomilerde uluslararasılaşma: İhracat çeşitlendirmesi eğilimi üzerine değerlendirme ve önermeler. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 334-352.

ÖZ

Bu çalışma ilgili yazın doğrultusunda gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların ihracat çeşitlendirmesini ele almaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmalar emek, sermaye ve ürün pazarlarının zayıf, risk ve belirsizliğin yüksek olduğu çevrelerde faaliyet göstermektedirler. Bu ekonomilerdeki firmalar sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmak amacı ile uluslararası faaliyette bulunmaktadırlar. Bu ekonomilerde uluslararasılaşma sürecinin erken aşamalarında en çok kullanılan yöntemlerden birisi ihracattır. Firmalar, mevcut ürünlerle pazar paylarını artırarak, ürün ya da pazarlarını çeşitlendirerek ihracat faaliyetinde bulunmaktadırlar. Firmaların ihracat faaliyetini genişletirken başvurduğu ürün çeşitlendirmesinin gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde farklılaştığı ileri sürülmektedir. Ürün çeşitlendirme, maliyet liderliği, markalaşma gibi farklı stratejilerle dış pazarlara açılan firmaların, gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ekonomilerde ihracat performansı farklılaşmaktadır. Firmaların pazar çeşitlendirmesinde, kurumsal çevrelerine benzer özellikler gösteren diğer gelişmekte olan ekonomilerde ya da fırsat ve kaynakların daha çok bulunduğu gelişmiş ülkelerde ihracat faaliyeti göstereceğine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Yazında ihracat çeşitlendirmesine ilişkin çalışmalar bulunmasına rağmen, gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların çeşitli stratejilerle gelişmiş ya da gelişmekte olan diğer ekonomilere eğilimlerine ve elde edilen ihracat performansının bu ekonomi gruplarındaki farklılaşma durumuna ilişkin araştırmalar kısıtlıdır. Bu nedenle bu çalışma, firmaların uluslararasılaşma yöntemlerinden olan ihracatın, diğer gelişmekte olan ya da gelişmiş ekonomilerde çeşitlendirmesini tartışmaktadır. Bu doğrultuda, ilerideki çalışmalarda araştırılabilecek önermeler sunarak, gelişmekte olan ekonomilerdeki ihracat çeşitlendirmesi ile ilgili anlayışı ilerletmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararasılaşma, ihracat, gelişmekte olan ekonomiler, ihracat çeşitlendirmesi.

Internationalization in Emerging Economies: An Assessment and Propositions on Export Diversification Tendency

ABSTRACT

This study explores export diversification in emerging economies within the frame of the relevant literature. In these economies, firms operate in uncertain and risky environments where labor, product and capital markets are inefficient. Firms in these economies internationalize to create sustainable competitive advantage. In such economies, one of the common ways of internationalization is export in early stages of the process. Firms internationalize by expanding existing products, creating new products or new markets. Firms in such economies target developed or other emerging economies with different product diversification strategies. Accordingly, firms' export performance in developed and other emerging economies differs depending on various strategies, such as product diversification, cost leadership, branding. In market diversification, there have been opposite views about emerging economy firms' expansion into other emerging economies with similar institutional environments and developed ones which are rich in terms of resources. Although the literature is rich in terms of export diversification, studies on whether emerging economy firms tend to expand their activities into developed ones or other emerging economies through various strategies and where they perform better in terms of exports, are limited. Therefore, this paper discusses emerging economy firms' export diversification in developed and other emerging economies. In this regard, it aims to advance the understanding on export diversification in emerging economies by providing propositions that can be investigated in future research.

Keywords: Internationalization, export, emerging economies, export diversification.

Giriş

Gelişmekte olan ekonomiler hızlı büyüme gösteren, emek, sermaye ve ürün pazarlarının zayıf olduğu ülkelerden oluşmaktadır. Bu ekonomilerde firmalar risk ve belirsizliği yüksek çevrelerde

faaliyet göstermektedirler (Hoskisson, Eden, Lau ve Wright, 2000; Khanna ve Palepu, 1997; Meyer ve Peng, 2016). Bu firmalar sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabilmek için uluslararasılaşmaktadır. Bu ekonomilerde uluslararasılaşma sürecinin erken aşamalarında en çok kullanılan yöntemlerden birisi ihracattır (Lectard ve Rougier, 2018). Bu ekonomilerdeki firmalar, mevcut ürünlerle pazar paylarını artırarak, ürün ya da pazarlarını çeşitlendirerek ihracat faaliyetinde bulunmaktadır (Aulakh, Kotabe ve Teegen, 2000; Cadot, Carrere ve Strauss-Kahn, 2011; Haini, Loon ve Li, 2023; Jongwanich, 2020; Mora ve Olabisi, 2023). Firmaların ihracat faaliyetini genişletirken başvurduğu ürün çeşitlendirmesinin gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde farklılaştığı ileri sürülmektedir (Amurgo-Pacheco ve Pierola, 2008; Cadot vd., 2011). Pazar çeşitlendirmesinde ise gelişmiş veya diğer gelişmekte olan ülkeler hedeflenmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde, mevcut ülkelerle ihracat miktarının artırılarak ya da yeni pazarlara giriş ile çeşitlendirmenin, yeni ürünlerle çeşitlendirmeden daha çok gerçekleştiği gözlemlenmektedir (Brenton ve Newfarmer, 2007). Bu bağlamda ürün çeşitlendirme, maliyet liderliği, markalaşma gibi farklı stratejilerle dış pazarlara açılan firmaların gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ekonomilerde ihracat performansı farklılaşmaktadır (Aulakh vd., 2000; Brouthers, O'Donnell ve Hadjimarcou, 2005; Brouthers ve Xu, 2002).

Yazında, gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların kurumsal çevrelerine benzer özellikler gösteren ülkelerde ya da fırsat ve kaynakların daha çok bulunduğu gelişmiş ülkelerde faaliyet göstereceğine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır (Brouthers vd., 2005; Dawar ve Frost, 1999; Luo ve Tung, 2007). Bu nedenle, gelişmekte olan ekonomi firmalarının öncelikle gelişmekte olan diğer ekonomilerde mi yoksa gelişmiş ekonomilerde mi faaliyette bulunacağı ve bu ülkelerde hangi stratejilerle daha yüksek ihracat performansına ulaşacağı önemli bir sorunsaldır (Xu ve Meyer, 2013). Wright, Filatotchev, Hoskisson ve Peng (2005), bu ekonomilerdeki firmalarının gelişmekte olan diğer ülkelerde ya da gelişmiş ekonomilerde uluslararası faaliyette bulunmasına ilişkin çalışmaların kısıtlı olduğunu belirtmektedirler. Shinkle ve Kriauciunas (2010) gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere yapılan ihracat faaliyetleri arasında ayırım yapılarak hedeflenen ülkelerin detaylı incelenmesini önermektedirler. Ancak, bu ekonomilerdeki firmaların ihracat çeşitlendirmesine giderken gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomilerden hangisini ne tür stratejiler ile tercih ettiklerine ve bu stratejilerinin performans sonuçlarına ilişkin çalışmalar kısıtlıdır (Aulakh vd., 2000; Brouthers vd., 2005; Brouthers ve Xu, 2002; Jongwanich, 2020; Tesfom, Lutz ve Ghauri, 2004). Bu nedenle bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ekonomi firmalarının uluslararasılaşma yöntemlerinden olan ihracatın, diğer gelişmekte olan ya da gelişmiş ekonomilerde farklı stratejilerle çeşitlendirmesini tartışmak ve ileride araştırılabilir önermeler sunmaktır. Bu doğrultuda, ilerideki çalışmalara yön gösterebilecek önermeler oluşturarak ve bu ekonomilerdeki ihracat eğilimi ile ilgili anlayışı ilerleterek önceki yazına katkı sağlamaktadır. Çalışmada öncelikle, gelişmekte olan ekonomilerde uluslararasılaşma ve ihracat ele alınmaktadır. Daha sonra, ilgili yazın çerçevesinde, gelişmekte olan ekonomilerin çeşitli stratejiler ile gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ekonomilerdeki ihracat çeşitlendirmesi eğilimleri tartışılmaktadır. Bu tartışmanın ardından, genel bir değerlendirme ile ileride araştırılabilir önermeler sunulmaktadır.

Gelişmekte Olan Ekonomilerde Uluslararasılaşma ve İhracat

Gelişmekte olan ekonomiler, gelir düzeyi düşük ve hızlı büyüme gösteren ülkelerden oluşmaktadır. Bu ekonomilerde ekonomik liberalleşme ve serbest pazar sistemi desteklenmektedir (Hoskisson vd., 2000). Kurumsal bağlamı temsil eden ürün, sermaye ve iş gücü pazarları gelişmemiştir. Devlet düzenlemeleri değişkenlik göstermektedir (Khanna ve Palepu, 1997). Bilgi birikimi, bilginin yaratılması ve Ar-Ge aktiviteleri genel olarak düşüktür (Wang ve Libaers, 2016). Gelişmekte olan ekonomilerde bilgi asimetrisi, sosyal ilişkiler, risk ve belirsizlik yüksektir (Xu ve Meyer, 2013). Bu ekonomilerde girişimler, emek, sermaye ve ürün pazarlarının zayıf olduğu koşullarda faaliyet göstermektedirler (Khanna ve Palepu, 1997; Meyer ve Peng, 2016). Bu ekonomilerdeki firmalar hızlı değişen politik, ekonomik ve kurumsal çevrelerde rekabet etmektedirler ve kaynak kıtlığı ile karşılaşmaktadırlar. Firmaların uzun dönemde rekabet edebilmek için yönetmek zorunda kaldığı çevresel belirsizlik, yeni kaynak ve yetenekler yaratma gereksinimini artırmaktadır (Wright vd., 2005). Kaynak bağımlılığı kuramına göre bu kaynaklar, değerli, nadir, taklit ve ikame edilemeyen kaynak ve yetenekler olduğunda firmalara sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamaktadır

(Barney, 1991). Gelişmekte olan ekonomilerde kurumsal yapının sürekli değişmesi belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Kurumlar, pazarın etkinliğini, yönetim yapılarını, işlem maliyetlerini ve rekabet koşullarını etkilemektedir. Kurumsal yapıdaki eksiklikler, firmaları belirsizliklere yanıt verebilecek nitelikte örgütsel yapı ve yetenekler geliştirmeye zorlamaktadır (Meyer ve Peng, 2016). Bu ekonomilerde girişimler, kurumların eksikliklerini gidermek için çeşitli yetenekler geliştirmekte ve bu yeteneklerinden yurt içinde veya diğer gelişmekte olan ekonomiler gibi dış pazarlarda yararlanmaktadırlar. Firmaların geliştirdiği bu yetenekler ürün ve pazar temelli olmayabilir. Ancak, bu kaynaklar ve yetenekler yerel firmaları yabancı firmaların ülkelerine olası girişlerine karşı koruyabilmektedir (Hoskisson vd., 2000).

Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların yaşamlarını sürdürebilmeleri için en önemli stratejilerden birisi de uluslararasılaşmadır. Uluslararasılaşma, firmanın uluslararası ekonomik aktivitelere dahil olma süreci olarak tanımlanmaktadır (Mathews, 2006a). Firmaların uluslararasılaşma karar ve süreci yazında çeşitli teori veya yaklaşımlar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan bazıları, Uppsala modeli (Johanson ve Vahlne, 1977), eklektik paradigma (OLI) (Dunning, 1980, 1988), LLL modeli (Mathews, 2002, 2006b) ve sıçrama tahtası yaklaşımıdır (Luo ve Tung, 2007). Johanson ve Vahlne (1977), firmaların ihracat ile başlayıp ev sahibi ülkelerde üretime uzanan şekilde aşamalı olarak uluslararasılaştıklarını öne sürmektedirler. Bu aşamalı uluslararasılaşma modelinde (Uppsala), firmaların yabancı pazarlar hakkında bilgi birikimine ve gittikçe artan (kaynak) bağlılığına vurgu yapılmaktadır. Yabancı pazarlara ilişkin bilgi pazardaki faaliyetler nedeniyle oluşan deneyim ile elde edilmektedir. Deneyim yoluyla oluşan bilgi iş fırsatları yaratmakta ve uluslararasılaşma sürecine katkı yapmaktadır. Firmaların yabancı pazarlarda deneyim kazanması artan kaynak bağlılığına yol açmaktadır. Ancak, Vahlne ve Johanson (2017), firmaların, değişen tercihleri ya da yabancı pazarlara farklı giriş biçimlerinin farklı amaçlarla eş zamanlı kullanılması nedeniyle pazarlara giriş türleri arasında geçiş yapabileceklerini ileri sürmektedirler. Johanson ve Wiedersheim-Paul (1975) ise, yurt içi pazarı küçük olan ülkelerdeki uluslararasılaşmanın aşamalı gerçekleşeceğini belirtmektedirler. Firmaların uluslararası pazarlara açılmasında dil, kültür ve politik sistemler ile açıklanan psişik uzaklık etkili olmaktadır (Johanson ve Vahlne, 1990). Psişik uzaklık, firma ve ilgili pazar arasındaki bilgi akışını engelleyen dil, kültür, politik sistem, eğitim düzeyi ve endüstriyel gelişme düzeyi gibi faktörlerle tanımlanmaktadır. Psişik uzaklığın coğrafi uzaklık ile ilişkili olduğu ancak birbirine coğrafi olarak uzak ülkelerin psişik uzaklık bakımından benzer özellikler taşıyabileceği ileri sürülmektedir (Johanson ve Wiedersheim-Paul, 1975). Psişik uzaklık iletişim sistemlerinin ve ticaretin gelişmesine bağlı olarak değişmektedir. Firmalar öncelikle, yabancı pazarın ana ülke pazarına psişik uzaklık bakımından yakın olduğu ülkelere giriş yapmaktayken, sonrasında psişik uzaklık bakımından daha da uzak pazarlara giriş yapmaktadırlar (Johanson ve Vahlne, 2009).

Bir diğer yaklaşıma göre Dunning (1980) eklektik paradigma (OLI) ile, firmaların rakiplerinde (ya da potansiyel rakiplerinde) bulunmayan varlıklara sahip olmalarının, bu varlıkları diğer firmalara satmalarının ya da varlıklardan kendilerinin faydalanmalarının, yani varlıkları içselleştirmelerinin, bu varlıklardan ana ülke yerine yabancı ülkelerde faydalanma getirisinin uluslararası faaliyette bulunma eğilimini etkileyeceğini öne sürmektedir. Eklektik paradigma, uluslararası faaliyetin firmaların sahiplik, konum ve içselleştirme avantajlarının yapılandırılması ile belirlendiğini ileri sürmektedir (Dunning, 1988, 2001). Örneğin, Kim, Delios ve Xu (2010), Japon çokuluslu firmalarının Çin'de faaliyet gösteren bağlı firmaları üzerindeki çalışmalarında, Japon kökenli diğer bağlı firmalara yakınlığın (konum) ve Çin'de aynı sektördeki deneyimin, pazardan çıkış üzerinde negatif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Aitken, Hanson ve Harrison (1997), çokuluslu firmalara yakın konumlanmanın Meksika'daki firmaların ihracat yapma olasılıklarını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedirler.

Bir diğer modele göre Mathews (2002), kaynak bağımlılığı yaklaşımının gelişmekte olan ekonomi firmalarının başarısını açıklamakta yetersiz kaldığını belirterek, bu ülke firmalarının rekabetçi avantaj elde etmelerini bağlantı, kaynaklardan faydalanma ve öğrenme (LLL) çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Bu firmalar kaynak yoksunluklarını, gelişmiş ülke firmaları ile sözleşme, lisans anlaşmaları gibi yollarla bağlantılar kurarak ve bilgi, teknoloji gibi kaynaklardan faydalanarak gidermeye çalışmaktadır. Bu sürecin tekrarlanması yoluyla öğrenme ile de yeteneklerini

geliştirmektedir. Yazar bu firmaların, kıt olmayan, taklit edilebilir, transfer edilebilir kaynaklardan faydalanmayı hedeflediklerini öne sürmektedir. Mathews (2006a), çokuluslu firmaların üstünlüklerini sahiplik, konum ve içselleştirme avantajları ile tanımlayan OLI yaklaşımının çokuluslu firmaları, sahip oldukları üstün kaynaklardan yabancı ülkelerde faydalanarak avantaj elde eden firmalar olarak gören bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Gelişmekte olan ülke firmalarının ise yabancı ülkelerdeki firmalarla bağlantılar kurarak ve uluslararasılaşarak ihtiyacı olan kaynaklara ulaşmayı hedeflediklerini belirtmektedir. Uluslararasılaşma, gelişmekte olan ekonomi firmalarına gelişmiş ülke firmaları ile bağlantı kurma, bilgi, teknoloji ve kaynaklardan faydalanma ve endüstriyel öğrenme olanağı sağlamaktadır (Mathews, 2006b). Mathews (2006a), gelişmekte olan ülke firmalarının uluslararasılaşmayı yeni stratejilerin temelini oluşturmak için yeni kaynak arayışı amacıyla gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedir. Gelişmiş ülke firmaları yabancı ülkelerde kendi kaynaklarından faydalanma amacıyla faaliyet gösterirken, gelişmekte olan ülke firmaları kaynaklara erişmek amacı ile uluslararasılaşmaktadırlar. Yazar ayrıca, gelişmekte olan ülke firmalarının hızlı uluslararasılaştıklarını, bu uluslararasılaşmayı teknolojik yenilik yerine örgütsel ve stratejik yenilikler ile gerçekleştirdiklerini öne sürmektedir.

Bir diğer yaklaşıma göre Luo ve Tung (2007), gelişmekte olan ekonomilerde çokuluslu firmaların uluslararasılaşmayı, yerel ve küresel pazarlarda rekabet edebilmek için kaynak elde etmek ve kendi ülkelerindeki kurumsal ve pazara ilişkin kısıtların olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla kullandıkları bir sıçrama tahtası olarak tanımlamaktadırlar. Bu firmaların yabancı ülkelere giriş türleri evrimsel bir süreç izlememekte, firmalar küresel rakiplerin varlığı, teknoloji ve ürünlerdeki hızlı değişimler ve kurumsal kısıtlar nedeniyle dış ülkelerde faaliyette bulunmaktadır. Luo ve Tung (2007), bu ekonomilerdeki firmaların aşamalı uluslararasılaşma izlemediklerini, birden çok ülkede faaliyet göstererek hızlı bir biçimde uluslararasılaştıklarını belirtmektedirler. Firmalar uluslararasılaşmada sıçrama tahtası adımlarını, büyüme ve küresel pazarlarda rekabetçi konum oluşturma amacıyla bilinçli ve sistematik bir şekilde tasarlamaktadır. Firmalar uluslararasılaşmayı, kendi dezavantajlarını gidermek, ana ülkelerinde faaliyette bulunan yabancı firmalar ile rekabet edebilmek, ticaret engellerini aşmak, kurumsal kısıtları gidermek, kendi yeteneklerinden diğer gelişmekte olan veya gelişmiş pazarlarda faydalanmak amacıyla sıçrama tahtası olarak kullanmaktadırlar. Bu ekonomilerdeki firmalar, teknoloji veya yeni bilgi arayışı ile kaynak eksikliklerini gidermek amacıyla gelişmiş ülkelerde faaliyette bulunmaktadır (Gubbi, Aulakh, Ray, Sarkar ve Chittoor, 2010). Bu firmalar ayrıca yabancı pazarlara geç girmeleri sonucu ortaya çıkan kaynak, ileri teknoloji, yönetsel uzmanlık vb. alanlardaki eksikliklerini gidermek amacı ile de uluslararasılaşmaktadırlar. Bu firmaların uluslararasılaşma davranışları varlık ve fırsat arayışına dayanmaktadır. Varlıklar teknoloji, bilgi, Ar-Ge olanakları, insan kaynakları, müşteri portföyü, dağıtım kanalları, yönetimde uzmanlık, doğal kaynakları içermektedir. Fırsat arayışı ise gelişmiş ülkelerdeki niş pazarlara ulaşma, ana veya yabancı ülkelerde teşvikler elde etme, ana ülkedeki kurumsal kısıtlardan kaçma, büyüme, gelişmiş ülkelere girişte ticaret engellerini aşma, diğer gelişmekte olan ülkelerde uygun maliyetli üretim yeteneklerinden faydalanma, yüksek gelirli ülkelerde ilgisiz fakat gelecek vadeden alanlardan yararlanma amaçlarını içermektedir. Firmaların bu şekilde uluslararasılaşmaları aynı zamanda hükümetler, dünya ekonomisinin bütünleşik bir hale gelmesi ve küresel üretim tarafından da teşvik edilmektedir. Ancak, firmaların bu şekilde uluslararasılaşma faaliyetleri, zayıf yönetim, deneyim, uzmanlık ve yönetsel yetenek eksikliği, düşük teknoloji ve yenilik yeteneği gibi sorunlarının üstesinden gelmeyi gerektiren risk ve zorlukları beraberinde getirmektedir (Luo ve Tung, 2007).

İhracat Çeşitlendirmesi Üzerine Yazındaki Çalışmalar

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki çalışmalar ihracat çeşitlendirmesini, gelir eşitsizliği (Lee, Yuan ve Ho, 2022; Li, Wang, Xu ve Ren, 2022), yeşil ekonomi ve büyüme (Lee, Xing, Wu ve Lee, 2023; Saleem, Nasreen ve Azam, 2022), ekonomik büyüme ve istikrarsızlık (Canh ve Thanh, 2022; Lee ve Zhang, 2022; Nguyen ve Schinckus, 2023; Sarin, Mahapatra ve Sood, 2022) ve çevresel bozulma (Saboori, Zaibet ve Boughanmi, 2022) ile ilişkilendirerek araştırmışlardır. Örneğin, Canh ve Thanh (2022), 1996-2014 yılları arasında 70 ülke üzerinde ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Sonuçlara göre ekonomik karmaşıklık ve ihracat çeşitlendirmesi birbirini etkilemektedir ve karmaşıklığın ekonomik büyüme

üzerindeki negatif etkisi yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde 1996-2007 döneminde anlamlı bulunmuştur. Lee vd. (2022), 90 ülkede 2002-2014 döneminde ihracat çeşitlendirmesi ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkileri incelediği çalışmalarında, ihracat çeşitlendirmesinin, düşük ve orta düzeyde gelir eşitsizliğine sahip ülkelerde gelir eşitsizliğini kötüleştirdiğini, aynı ülkelerde yüksek politik riskin gelir eşitsizliğini azaltmaya yardımcı olan ihracat çeşitlendirmesini artırdığını göstermişlerdir. Lee vd. (2023), ihracat çeşitlendirmesi ve yeşil ekonomi arasındaki ilişkiyi ekonomik riskin rolünü göz önünde bulundurarak incelemişlerdir. Sonuçlara göre, 112 ülkede 1995-2014 döneminde, ekonomik risk düşük düzeyde iken ihracat çeşitlendirmesi yeşil ekonomiyi zayıflatmakta, belli bir ekonomik risk düzeyine erişildiğinde çeşitlendirme yeşil ekonomiyi geliştirmektedir. Lee ve Zhang (2022), düşük gelirli ülkelerde ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeye katkı sağladığını ve çeşitlendirmenin ekonomik istikrarsızlığı azalttığını göstermişlerdir. Li vd. (2022), 19 Asya ülkesinde 2004-2017 döneminde, ihracat çeşitlendirmesinin gelir eşitsizliğini artırdığını belirtmektedirler. Nguyen ve Schinckus (2023), ülkelerin yüksek düzeyde ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyüme istikrarsızlığını azalttığını belirtmektedirler. Saboori vd. (2022) Umman'da ihracat çeşitlendirmesinin çevresel bozulmayı artırdığını bulmuşlardır. Saleem vd. (2022) Güney Asya Bölgesel İş birliği Teşkilatı ülkelerinde 2000-2019 döneminde ihracat çeşitlendirmesinin yeşil büyüme üzerinde etkisinin olmadığını bulmuşlardır.

Sonuçlar değerlendirildiğinde, ihracat çeşitlendirmesinin gelişmekte olan bazı ekonomilerde gelir eşitsizliğini, yeşil ekonomiyi kötüleştirdiği ve çevresel bozulmayı artırdığı, bazı ülkelerde de çeşitlendirmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaptığı ve istikrarsızlığı azalttığı gözlemlenmektedir (Lee vd., 2022; Lee ve Zhang, 2022; Nguyen ve Schinckus, 2023; Saboori vd., 2022). Ancak yazındaki bazı çalışmalar, gelişmekte olan ekonomilerdeki ihracat çeşitlendirmesinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşma durumunu ele almamaktadır. O nedenle, gelişmekte olan ekonomilerde ihracat çeşitlendirmesi ve çeşitlendirmede gelişmiş ve gelişmekte olan ülke eğilimi aşağıdaki bölümlerde tartışılacaktır.

Gelişmekte Olan Ekonomilerde İhracat ve İhracat Çeşitlendirmesi

Gelişmekte olan ekonomilerde, uluslararasılaşma sürecinin erken aşamalarında olan firmalar, doğrudan yabancı yatırımlar yerine ihracatı tercih etmektedirler. Bu ekonomilerdeki firmaların dış ülkelere açılmaları aşamalı gerçekleşmektedir. Firmalar öncelikle ihracat yoluyla dış pazarlara açılmakta, artan bilgi birikimi ile de yatırıma yönelik giriş biçimlerini benimsemektedirler (Aulakh vd., 2000; Lectard ve Rougier, 2018; Rehman ve Sohag, 2023). Örneğin, Haddoud, Jones ve Newbery (2021) Cezayir'deki Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde (KOBİ) yöneticilerin ihracat bilgisi, uluslararası eğilim ve ihracat algılarının ihracat yönelimleri üzerinde olumlu etki yaptığını belirtmektedirler. İhracat çeşitlendirmesi, mevcut ihracat ilişkileri çerçevesinde ihracat miktarının artması anlamına gelen yoğun marj ve yeni ürün veya pazar sayısının artması anlamına gelen yaygın marj ile betimlenmektedir (Cadot vd., 2011; Hummels ve Klenow, 2005). Bir diğer tanımla, yoğun marj, mevcut (geleneksel) ürünlerin ihracatının artırılmasına dayanmaktayken, yaygın marj, yeni ürünler veya pazarlar aracılığı ile ihracat faaliyetinin genişletilmesidir (Jongwanich, 2020).

Yazında gelişmekte olan ekonomilerdeki ihracat çeşitlendirmesine ilişkin çalışmalarda farklı bulgular gözlemlenmektedir. Evenett ve Venables (2002), 1970-1997 yılları için gelişmekte olan 23 ülke üzerindeki araştırmalarında, ihracat büyümesinin %10'unu yeni ürünler ile yapılan faaliyetin ve %60'ini uzun süredir bulunan pazarlarda gerçekleştirilen faaliyetin oluşturduğunu belirtmektedirler. Geri kalan yaklaşık üçte birlik kısım ise mevcut ürünlerin yeni pazarlara satışından oluşmaktadır. Funke ve Ruhwedel (2001), 10 Doğu Asya ülkesinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, farklılaştırılmış ürünle ihracatın rekabetçi avantaj oluşturduğunu ve ihracat performansını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedirler. Brenton ve Newfarmer (2007), gelişmekte olan 99 ülke üzerindeki araştırmalarında, ihracat performansında, halihazırdaki pazarlarda mevcut ürünler ile yapılan faaliyetin (yoğun marj), yeni ürünler ve yeni coğrafi pazarlar (yaygın marj) ile gerçekleştirilen ihracat çeşitlendirmesinden daha etkili olduğunu belirtmektedirler. Herzer ve Nowak-Lehmann (2006), gelişmekte olan ekonomilerde ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeye katkı yaptığını ileri sürmekte ve Şili'de ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını

belirtmektedirler. Amurgo-Pacheco ve Pierola (2008), 24 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi inceledikleri çalışmalarında, yoğun marjın ihracattaki büyümenin çoğunluğunu oluşturduğunu ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın marjda coğrafi çeşitlendirmenin ürün çeşitlendirmesinden daha önemli olduğunu belirtmektedirler. Ekmen ve Erlat (2013), 1996-2006 yılları arasında Avrupa Birliği'ne ihracat yapan ülkelerdeki büyümenin yoğun marj kaynaklı olduğunu ve Türkiye'nin bu yıllar arasında araştırma-yoğun sektörlerde yeni ürün çeşitlendirmesi ile başarılı olduğunu öne sürmektedirler. Aldan ve Çulha (2016), Türkiye'de 1995-2013 yılları arasında yaygın marjın diğer gelişmekte olan bazı ekonomilere oranla fazla olduğunu, büyümenin daha çok yeni pazarlara giriş ile sağlandığını belirtmektedirler. Türkcan ve Pişkin (2016), Türkiye'nin ihracat yapısının yoğun marja dayandığını ileri sürmektedirler. Bu çalışmalarda gelişmekte olan farklı ekonomilerdeki ihracatın çoğunlukla mevcut ürünlere dayandığı, çeşitlendirmenin de genellikle yeni ürünlerden çok yeni pazarlar aracılığı ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Acaravcı ve Kargı (2015), 1995-2012 döneminde, ihracatta ürün çeşitlendirmesi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Gelişmekte Olan Ekonomilerin İhracat Çeşitlendirmesinde Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Eğilimi

Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmalar diğer gelişmekte olan ülkelerde ya da gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermektedirler. Bu ülkelerdeki firmalar, her iki tür ekonomide çeşitli stratejiler kullanarak farklı veya benzer uluslararasılaşma yöntemleri ile faaliyet gösterebilmektedirler. Hoskisson, Wright, Filatotchev ve Peng (2013), gelişmekte olan ekonomilerde kurumsal, altyapı ve faktör pazarı düzeyinin bu ekonomiler arasında farklılık yaratacağını belirtmektedirler. Ülkeler arasındaki bu farklılık, firmaların diğer gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelere yönelik uluslararasılaşma stratejilerini de etkilemektedir. Bu durumda mevcut pazarını genişletmek isteyen firmaların gelişmekte olan ya da gelişmiş ekonomilerden hangisini hedefleyeceği ve bu ülkelere ne tür stratejiler ile giriş yapacağı önem kazanmaktadır. Cuervo-Cazurra ve Genç (2008), gelişmekte olan ekonomilerdeki çokuluslu firmaların yetersiz kurumsal koşullar altında faaliyet göstermeleri nedeniyle gelişmiş ekonomi firmalarına göre daha zayıf rekabet düzeyine sahip olduklarını belirtmektedirler. Ancak, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerdeki çokuluslu firmalar yetersiz koşullara sahip diğer az gelişmiş ekonomilerde faaliyet gösterdiklerinde, gelişmekte olan ekonomi firmalarının bu koşullara alışkın olmaları nedeniyle, dezavantajlı durumu avantaja çevirebileceklerini öne sürmektedirler. Bu firmalar az gelişmiş ekonomilerde faaliyet gösterdiklerinde, gelişmiş ülke firmalarına oranla daha az zorlukla karşılaşabilmektedirler. Bu ekonomilerdeki firmalar, hem kurumsal koşulların yetersiz olduğu ana ülkelerinde hem de diğer gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülke firmaları ile rekabete olanak sağlayan bazı avantajlara sahiptirler. Bu avantajlar, özellikle ekonomik ve politik problemler içinde firmaların nasıl hareket edeceklerini bilmelerinden ileri gelmektedir. Bu ülkelerdeki çokuluslu firmaların yöneticileri yetersiz koşullara, gelişmiş ülke firmalarının yöneticilerinden daha kolay uyum sağlamaktadırlar (Cuervo-Cazurra ve Genç, 2008). Gelişmekte olan ekonomi firmaları, rekabetçi avantaj yaratmada temel yeteneklerinin aksine kurumsal çevre etmenlerine güvenmektedirler (Young, Tsai, Wang, Liu ve Ahlstrom, 2014).

Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmalar kaynakları sınırlı çevrelerde faaliyet gösterdiklerinden, kaynaklarından genellikle ülke içerisinde yararlanmaktadırlar (Wright vd., 2005). Dawar ve Frost (1999), bu ekonomilerde firmaların çoğunlukla yurt içi pazarlarda rekabet avantajı sağlayabilecek varlıklara sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Bu avantaj, dağıtım kanalları, hükümet ile ilişkiler veya yerel pazarlara özgü ürünler nedeniyle sağlanmaktadır. Firmanın rekabet yaratan varlıklarının bir kısmı ise diğer pazarlara açılmak için kullanılmaktadır. Bu ekonomilerdeki firmalar gelişmiş ülkelerde faaliyette bulduklarında bazı dezavantajlara sahip olabilmektedirler; ancak bu firmalar, benzer kurumsal özellikler gösteren diğer gelişmekte olan ekonomilerde faaliyette bulduklarında rekabetçi avantaj yaratabilmektedirler. Firmaların benzer pazar koşullarına sahip ülkeleri hedeflemesi, varlıklarından bu ülkelerde yararlanması üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Dawar ve Frost, 1999; Wright vd., 2005). Dawar ve Frost (1999), bu ülkelerdeki bazı firmaların kendi varlıklarından, müşteri tercihleri, coğrafi yakınlık, dağıtım kanalları, hükümet düzenlemeleri bakımından ana ülkelerine benzer pazarlarda faaliyette bulunarak etkin bir şekilde

faidalanabileceklerini öne sürmektedirler. Brouthers vd. (2005), gelişmiş ekonomilerdeki (Örneğin, Avrupa Birliği, Amerika, Japonya) yüksek rekabet kaynaklı giriş zorlukları nedeniyle, gelişmekte olan ekonomi firmalarının uluslararası faaliyetlerde daha düşük rekabet ortamına sahip benzer nitelikteki diğer gelişmekte olan ülkeleri tercih ettiklerini belirtmektedirler.

Uluslararasılaşmanın ilk aşamalarından olan ihracatın, pazar büyüklüğünden çok psikik uzaklık ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir. Firmalar, uluslararası pazarlar hakkındaki bilgi eksiklikleri ve belirsizlikten kaçınma eğilimleri nedeniyle ilk olarak yakın veya bilinen pazarlara ihracat faaliyeti yapmaktadır (Johanson ve Wiedersheim-Paul, 1975). Ancak, Koed-Madsen (1989), ihracat yapan Danimarka firmaları üzerindeki araştırmasında, ihracat yapılan ülkeye olan fiziki, psikolojik/kültürel uzaklık ve ihracat performansı arasında ilişki bulmamıştır. Wright, Filatotchev, Buck ve Bishop (2002), ihracat için gerekli yetenek, bilgi ve kaynakların yabancı ortaklar ile oluşturulan uzun dönemli ilişkilerden elde edilebileceğini belirtmektedirler. İhracat yapan firmalar, bir ülkede elde ettikleri bilgi birikiminden, ekonomik ve kültürel yönden benzer diğer yabancı pazarlarda da faydalanabilmektedirler (Aulakh vd., 2000). Firmalar, uluslararası pazarlara ilişkin karmaşıklık göz önünde bulundurulduğunda, geçmişte başka firmalarda olumlu sonuç veren uygulamaları taklit ederek karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadırlar (Brouthers vd., 2005). Brouthers ve Xu (2002), Çin firmalarının, nitelikli bir markalaşma stratejisi ile az gelişmiş ülkeleri hedeflediğinde daha iyi ihracat performansına ulaşacaklarını belirtmektedirler. Bunun nedenleri, firmaların küçüklüğü ile marka oluşturmanın uzun zaman ve kaynak gerektirmesidir. Maliyet liderliği stratejisinin ise düşük düzeylerde ihracat performans memnuniyetine neden olacağı ileri sürülmektedir.

Luo ve Tung (2007), firmaların öncelikle psikik uzaklık bakımından benzer dil, kültür ve politik sistemlere sahip pazarlara giriş yapacağını savunan geleneksel görüşün aksine, gelişmekte olan ekonomi firmalarının sıklıkla ana ülkelerinden yüksek psikik uzaklıktaki Avrupa ve Amerika gibi gelişmiş pazarlarda faaliyet gösterdiklerini belirtmektedir. Ayrıca, coğrafi çeşitlendirmenin bilinen ve yakın pazarlardan daha uzak pazarlara doğru gerçekleşen evrimsel bir süreç izlediğini savunan geleneksel görüşün aksine, bu ekonomi firmalarının fırsatların daha çok olduğu pazarlarda faaliyet gösterdiği ileri sürülmektedir (Luo ve Tung, 2007). Örneğin, Türkiye'nin 2021 yılındaki ihracatı incelendiğinde, Avrupa ülkelerindeki faaliyetin %55.3 ve Kuzey Amerika'daki faaliyetin %7.3 olduğu görülmektedir. Aynı yıl için en çok ihracat yapılan ülkeler incelendiğinde ise ilk sıralarda gelişmiş ekonomiler olan Almanya (%8.6), Amerika (%6.5), İngiltere (%6.1) bulunmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, [TÜİK], 2022). Türkiye ihracatının bir kısmını da diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler ile gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, pazarın büyüklüğü ve sunduğu fırsatlar uluslararası faaliyeti etkileyebilmektedir (Johanson ve Wiedersheim-Paul, 1975).

Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların uluslararasılaşmasına ilişkin iki farklı görüş tartışılmaktadır. Bunlardan ilki, bu firmaların avantajlarının ülkelere özgü doğal kaynak ve ucuz iş gücü maliyetinden faydalanmasına dayalı olduğunu savunan görüştür. Diğer ise, yetenek, bilgi ve teknolojinin zamanla birikiminin firmalara avantaj sağladığını savunmaktadır. İleri sürülen ikinci görüş, firmaların teknolojik birikimlerini uluslararası pazarlarda deneyim ile artırarak, dış teknolojileri uyarlayarak, gelişmekte olan ülkelere özgü ürünler üretmek ya da küçük ölçekte üretim tekniği yenilikleri gerçekleştirerek gelişmiş ülke firmaları ile rekabet edebileceklerini önermektedir (Pananond ve Zeithaml, 1998). Bu görüş, firmaların uluslararası pazarlara açılma tartışmalarını, yalnız kaynaklardan faydalanma amacından öğrenme ve yetenek geliştirme amaçlı yeni bir odak noktasına taşımaktadır (Del Sol ve Kogan, 2007; Pananond ve Zeithaml, 1998). Geleneksel görüş, firmaların uluslararası pazarlara açılmasındaki güdünün varlıklardan faydalanma amaçlı olduğunu savunmaktayken, bazı çalışmalar firmaların stratejik kaynaklara ulaşma amaçlı uluslararasılaştığını belirtmektedir (Gubbi vd., 2010; Zhao, Liu, Andersson ve Shenkar, 2022). Gelişmekte olan ekonomilerde firmalar, özellikle uluslararası pazarlarda rekabet düzeylerini artırmak, yeni kaynak ve yetenekler geliştirmek amacıyla gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermektedirler. Bu firmaların uluslararası pazarlarda, gelişmiş ülkelerdeki firmalara göre rekabet bakımından dezavantajlı olmaları nedeniyle, bilgi birikimlerini artırmak ve yeni teknolojik yetenekler elde etmek amacıyla gelişmiş ülkelerde faaliyet gösterme eğiliminde oldukları öne sürülmektedir (Wright vd., 2005). Yurt içinde az gelişmiş stratejik faktör pazarları nedeniyle kaynak, teknoloji ve yönetsel yetenekleri elde etmenin

zorluğu firmaları sınırlarının ötesinde faaliyete yönlendirmiştir. Firmalar, kendilerine özgü avantajlardan faydalanma amacının yanında, stratejik varlıklara ulaşma amacıyla da uluslararasılaşmaktadırlar (Gubbi vd., 2010). Bu nedenle, gelişmekte olan ekonomi firmalarının gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermesi yeni bilgi ve yetenekleri keşfetme amacı taşımaktadır. Örneğin, ürün çeşitlendirmesinin daha düşük olduğu firmaların, yeni bilgi ve kaynakların keşfedilmesi amacıyla gelişmiş ülkelerde faaliyette bulunması başarı olasılıklarını artırmaktadır (Wright vd., 2005).

Estrin, Meyer, Wright ve Foliano (2008), yabancı yatırımcıların, ihracat odaklı firmaları konumlandırmada kurumsal yapının yeterli olduğu çevreleri tercih edeceklerini öne sürmektedirler. Bu çevrelerde yeni bir firma kurmanın veya bir firmayı satın almanın işlem maliyeti daha düşüktür. Etkin işleyen kurumlar ihracat odaklı yatırımı çekici hale getiren konum avantajı yaratmaktadır. Belirli bölgeleri hedefleyen yatırımcılar için bölgesel ticaret anlaşmaları gibi politikalar da yatırımı çekici hale getirmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde KOBİ'lerdeki ihracat eğiliminin ve performansının, firmanın küresel ağ ilişkilerine, girişimcinin uluslararası deneyimine ve bilgi birikimine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde edinilen deneyim ve bu ülkelerdeki firmalardan bilgi transferi ihracat eğilimi ve performansı üzerinde olumlu etki yaratabilmektedir (Filatotchev, Liu, Buck ve Wright, 2009). Filatotchev vd. (2009), Çin'deki küçük ve orta büyüklükteki firmalar üzerindeki çalışmalarında, küresel ağ ilişkilerinin, firmada bir Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) ülkesinde iki yıldan fazla ticari veya eğitim deneyimi olan girişimci bulunmasının, bilgi transferinin ihracat eğilimi ve performansı üzerinde olumlu etki yarattığını bulmuşlardır. Artopoulos, Friel ve Hallak (2013) Arjantin'de gelişmiş ülkelere ihracat yapan firmaların, ürünlerini ve üretim süreçlerini yabancı pazar taleplerine uyarlama, iletişim kanalları oluşturma, yabancı pazarlar hakkında güncel bilgi edinme amaçlı uzun dönemli ilişkiler kurma gibi uygulamaları benimsediklerini belirtmektedirler. Yazarlar, çeşitli endüstrilerde (şarap, televizyon programları, deniz motoru) birer öncü firmanın daha önce gelişmiş ülkelerde deneyim edinerek ihracata ilişkin yeni uygulamaları benimsediğini ve bu firmaların kendi endüstrilerinde benzer uygulamaları teşvik ederek ihracatın artmasına yol açtıklarını belirtmektedirler. Öncü firmaların gelişmiş ülkelerde gerçekleştirdiği ihracat ile yabancı pazarlara ilişkin edindiği bilgi, diğer firmalar arasında yayılmakta ve yeni uygulamaların benimsenmesine yol açmaktadır.

Gelişmiş ekonomilerde faaliyetin belirtilen bu olumlu yönlerinin yanında, gelişmekte olan ekonomi firmalarının gelişmiş ülkelerdeki kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlamalarının daha zor olabileceği de tartışılmaktadır (Wright vd., 2005). Tesfom ve Lutz (2006), firma, ürün, endüstri, ihracat pazarı ve makro çevreye ilişkin engellerin gelişmekte olan ülkelerdeki KOBİ'lerin gelişmiş ülkelere yönelik ihracat faaliyetlerini etkileyeceğini öne sürmektedirler. Örneğin, gelişmekte olan ülkede pazarlanabilen bir ürün gelişmiş bir ülkede ilgi görmeyebilir. Üretimde yeni teknoloji eksikliği ürünlerin ihracatında engel yaratabilmektedir. Yabancı pazarlardaki rekabet ihracatı engelleyebilmektedir. İhracat yapılacak ülkeye ilişkin ürün gereklilikleri, kültürel benzerlik, marka aşinalığı ihracatı etkilemektedir (Haini vd., 2023). Ayrıca, ülkenin yasal düzenlemelerinin ihracat yapılacak ülke mevzuatına benzememesi, ihracat pazarlarındaki prosedürlerin yeterince bilinmemesi, ülke ve ürünlere olan ön yargı ihracatı engelleyebilmektedir. İhracatı destekleyen kurumların ve ilgili politikaların yetersizliği de bu faaliyetlere engel oluşturmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki çalışmalar incelendiğinde, Hitt, Hoskisson ve Kim (1997), uluslararası çeşitlendirme arttıkça performansın azaldığını, ürün çeşitlendirmesinin uluslararası çeşitlendirme ve performans arasında aracı etkisinin olduğunu, çeşitlendirme stratejisi izlemeyen firmalarda uluslararası çeşitlendirmenin performans üzerindeki etkisinin negatif, ürün çeşitlendirmesinin yüksek olduğu firmalarda bu etkinin pozitif olduğunu bulmuşlardır. Tallman ve Li (1996), ürün ve uluslararası çeşitlendirme etkileşiminin firma performansı üzerinde etkili olmadığını göstermişlerdir. Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların farklı stratejilerle elde ettikleri ihracat performansı, faaliyetin diğer gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerde çeşitlendirmesine göre değişebilmektedir. Tesfom vd. (2004), Eritre'deki ayakkabı üreticilerinin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yaptıkları ihracatta pazarlama kanallarının işlem maliyetleri nedeniyle farklılaştığını belirtmektedirler. Firmaların Hollanda ve Uganda'daki ihracat faaliyetlerini inceledikleri araştırmalarında, Avrupa pazarının, Uganda pazarında faaliyet göstermeye oranla daha kolay olabileceğini öne sürmektedirler. Damijan,

Polanec ve Prasnikar (2004), ihracat yapan Slovenya firmaları üzerindeki araştırmalarında, firmanın verimlilik düzeyi arttıkça faaliyet gösterilen yabancı pazar sayısının yükseldiği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada ayrıca, gelişmiş ülkelere ihracat yapmanın gelişmekte olan ülkelere ihracat yapmaktan daha yüksek verimlilik düzeyi gerektirdiği ileri sürülmektedir. Aulakh vd. (2000), Brezilya, Şili ve Meksika'daki firmalar üzerindeki çalışmalarında, maliyet tabanlı stratejilerin gelişmiş ülkelerdeki, farklılaştırma stratejilerinin de gelişmekte olan ülkelerdeki ihracat performansını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, farklı ülkelerdeki ihracat çeşitlendirmesi ve ihracat performansı arasındaki ilişki doğrusal bulunmamıştır. Birden fazla yabancı pazarda faaliyette bulunmak ihracat performansını artırmakta; ancak, belli bir noktadan sonra dış pazar faaliyetleri ihracat performansını düşürmektedir. Brouthers vd. (2005), gelişmekte olan ekonomi firmalarının, gelişmiş ülke bağlamına uygun ürün stratejileri ile faaliyette bulunmalarının, gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerde farklı ürün stratejileri ile faaliyette bulunmalarına göre daha yüksek ihracat performansı sağlayacağını ileri sürmektedirler. Yazarlar, Avrupa Birliği, Amerika ve Japonya'da faaliyetinde bulunan Romen ve Çin firmalarının ihracat performans memnuniyetlerinin, gelişmiş ülke bağlamına uygun stratejiler kullanıldığında artış gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Brouthers ve Xu (2002), Çin'deki araştırmalarında, maliyet liderliği stratejisinin ihracat performans memnuniyetini düşürdüğü, markalaşma stratejisinin performansı artırdığı ve markalaşma stratejisi ile diğer gelişmekte olan ülkelerin hedeflendiği durumlarda ihracat performans memnuniyetinin önemli derecede yükseldiği sonucuna ulaşmışlardır. Düşük fiyat stratejisi izlendiği durumlarda gelişmiş ülkelerdeki ihracat performans memnuniyeti gelişmekte olan ülkelerdeki performanstan yüksek bulunmuştur. Çin firmaları, markalaşma stratejisi ile gelişmekte olan ülkeleri, maliyet liderliği vb. stratejiler ile gelişmiş ülkeleri hedeflediklerinde yüksek ihracat performansına ulaşmaktadırlar.

Konu ile ilgili ulusal yazın incelendiğinde, Yaşar ve Akalın (2021), Türkiye'nin 2000-2017 yılları arasında 136 partner ülkeye gerçekleştirdiği ihracatta, ürün çeşitliliğindeki artışın ihracatı olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çınar ve Göksel (2010), Türkiye'de ihracatta bölgesel çeşitlendirme ve istikrarı inceledikleri çalışmalarında, imalat sektöründe ihracatın artarken çeşitlendirmenin de arttığını, bu çeşitlendirmenin benzer özellik gösteren ülkelerdeki çeşitlendirmeden kaynaklandığını, çeşitlendirme stratejisi izleyen sektörlerin de daha istikrarlı olduklarını belirtmektedirler. Akar ve Ay (2019), 1996-2013 yılları arasında Türkiye'nin çeşitli sektörlerde gerçekleştirdiği ihracatta, faaliyet yapılan ilk beş ülkede yoğunlaşmanın azaldığını ve çeşitlendirmenin arttığını belirtmektedirler. Çalışmada, çeşitli sektörlerdeki ihracatta (tekstil ve giyim, gıda, plastik ve kauçuk, kimyasal ürünler) ülke yoğunlaşmasında azalma gözlemlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Yazındaki ihracat çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların sonuçları değerlendirildiğinde, ihracat çeşitlendirmesinin gelişmekte olan bazı ekonomilerde gelir eşitsizliğini, yeşil ekonomiyi kötüleştirdiği ve çevresel bozulmayı artırdığı, bazı ülkelerde de çeşitlendirmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaptığı ve istikrarsızlığı azalttığı gözlemlenmektedir (Lee vd., 2022; Lee ve Zhang, 2022; Nguyen ve Schinckus, 2023; Saboori vd., 2022). Ancak, gelişmekte olan ekonomilerde ihracat çeşitlenmesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi dışında önemli konulardan birisi, gelişmekte olan ekonomi firmalarının gelişmiş ya da diğer gelişmekte olan ekonomilerde çeşitli stratejiler ile gerçekleştirdikleri ihracat faaliyetlerinin yaratacağı performansın araştırılmasıdır.

Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların kurumsal çevrelerine benzer özellikler gösteren ülkelerde ya da fırsat ve kaynakların daha çok bulunduğu gelişmiş ülkelerde faaliyet göstereceğine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır (Brouthers vd., 2005; Dawar ve Frost, 1999; Luo ve Tung, 2007). Vahlne ve Johanson (2017), firmaların, değişen tercihleri nedeniyle pazarlara giriş türleri arasında geçiş yapabileceklerini ileri sürmektedirler. Firmaların uluslararası pazarlara açılmasında dil, kültür ve politik sistemler ile açıklanan psikik uzaklık etkili olmaktadır (Johanson ve Vahlne, 1990). Psikik uzaklığın coğrafi uzaklık ile ilişkili olduğu ancak birbirine coğrafi olarak uzak ülkelerin psikik uzaklık bakımından benzer özellikler taşıyabileceği önerilmektedir (Johanson ve Wiedersheim-Paul, 1975). Firmalar öncelikle, yabancı pazarın ana ülke pazarına psikik uzaklık bakımından yakın olduğu ülkelere

giriş yapmaktayken, sonrasında psişik uzaklık bakımından daha da uzak pazarlara giriş yapmaktadırlar (Johanson ve Vahlne, 2009). Luo ve Tung (2007), gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların birden çok ülkede faaliyet göstererek hızlı bir biçimde uluslararasılaştıklarını, bu ekonomilerdeki firmaların, kendi yeteneklerinden faydalanarak benzer özellikler gösteren diğer gelişmekte olan ülkelere giriş yaptıklarını belirtmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerdeki çokuluslu firmalar ülkelere özgü düşük teknoloji düzeyi, ucuz iş gücü gibi benzer özellikler gösteren çevrelerde faaliyette bulunmaktadır. Bu firmalar ileri teknoloji, yönetim becerileri ve sermaye olanaklarına sahip gelişmiş ülke firmalarından davranış bakımından farklılıklar göstermektedirler (Pananond ve Zeithaml, 1998).

Yazındaki bu tartışmalardan hareketle, gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların kendi ülkelerine benzer özellikler gösteren ülkelerde mi yoksa farklı kültürel özelliklere sahip ülkelerde mi ihracat faaliyetinde bulunacağını ve bu ülkelerde hangi ürün stratejileri ile rekabet edeceğini araştırılması önemlidir. Gelişmekte olan ekonomilerdeki firmalar gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ekonomilerde ihracat faaliyetinde bulunmaktadır. Ancak, bu firmaların gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilere ihracatı farklı performans sonuçlarına yol açabilmektedir. Aynı zamanda firmalar tarafından izlenen çeşitli stratejilerin de ihracat performansı üzerindeki etkisi, faaliyetin gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde gerçekleştirilme durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Yazındaki çalışmalarda ihracatta ürün ve ülke çeşitlendirmesi incelenmesine rağmen, gelişmekte olan bir ekonominin, gelişmiş ve diğer gelişmekte olan ekonomilerdeki faaliyetine ilişkin ayırım yeterince incelenmemiştir. Ayrıca, ürün çeşitlendirmesinin de ilgili ya da ilgisiz alanda gerçekleştirilmesine göre ihracat performansı farklılaşabilir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ekonomi firmalarının gelişmiş ya da diğer gelişmekte olan ekonomilerde çeşitli stratejiler ile gerçekleştirdikleri ihracat ve faaliyetlerinin yaratacağı performansın araştırılması önem kazanmaktadır (Ahmad ve Jabeen, 2023; Xu ve Meyer, 2013). Bu nedenle bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ekonomi firmalarının uluslararasılaşma yöntemlerinden biri olan ihracatın, diğer gelişmekte olan ya da gelişmiş ekonomilerde farklı stratejilerle çeşitlendirmesini tartışmak ve ileride araştırılabilecek önermeler sunmaktır. Bu doğrultuda, bu çalışmada ileri sürülen önermelerin, gelişmekte olan ekonomilerde farklı firma türleri (KOBİ, işletme grupları vb.) üzerinde araştırılmasının ihracat çeşitlendirmesi ilgili yazını ilerleteceği düşünülmektedir (Brouthers vd., 2005; Wright vd., 2005).

Gelişmekte olan ekonomilerde firma düzeyinde ihracat faaliyeti ve sonuçlarının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından, aşağıda belirtilen önermelerin incelenmesi önemlidir.

Önerme 1. Firmaların yeni kaynaklar keşfetme amacıyla gelişmiş ekonomilerde ihracat faaliyetinde buldukları zamandaki ihracat performansları kendi kaynaklarından faydalanma amacıyla diğer gelişmekte olan ekonomilerde faaliyette buldukları zamanki performanslarından yüksektir (düşüktür).

Önerme 2. Firmaların mevcut (geleneksel) ürünleri ile gelişmekte olan diğer ekonomilerde gerçekleştirdiği ihracat performansı gelişmiş ülkelerdeki ihracat performansından daha yüksektir (düşüktür).

Önerme 3a. Firmaların ilgili alanda ürün çeşitlendirmesi ile gelişmekte olan mevcut ekonomilerde gerçekleştirdiği ihracat performansı gelişmiş mevcut ülkelerdeki ihracat performansından daha düşüktür (yüksektir).

Önerme 3b. Firmaların ilgisiz alanda ürün çeşitlendirmesi ile gelişmekte olan mevcut ekonomilerde gerçekleştirdiği ihracat performansı gelişmiş mevcut ülkelerdeki ihracat performansından daha yüksektir (düşüktür).

Önerme 4a. Firmaların ilgili alanda ürün çeşitlendirmesi ile gelişmekte olan yeni ekonomilerde gerçekleştirdiği ihracat performansı gelişmiş yeni ülkelerdeki ihracat performansından daha düşüktür (yüksektir).

Önerme 4b. Firmaların ilgisiz alanda ürün çeşitlendirmesi ile gelişmekte olan yeni ekonomilerde gerçekleştirdiği ihracat performansı gelişmiş yeni ülkelerdeki ihracat performansından daha yüksektir (düşüktür).

Gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için politika yapımcılar ve uygulayıcılar ihracat çeşitlendirmesinin etkin sürdürülebileceği koşulları oluşturmalıdırlar (Canh ve Thanh, 2022; Lee ve Zhang, 2022; Saboori vd., 2022; Saleem vd., 2022). Gelişmekte olan ekonomilerin uluslararası ticaretteki önemi göz önünde bulundurulduğunda, firmaların stratejik öncelikleri arasında ihracatta çeşitlendirme bulunmalıdır (Canh ve Thanh, 2022; Sarin vd., 2022). Ancak yazındaki sonuçlardan hareketle, gelişmekte olan ekonomilerde ihracat çeşitlendirmesinin gelir eşitsizliği ve büyüme üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, emek yoğun üretim ve hizmet endüstrileri iyileştirilerek emek yoğun ürünlerin ihracatına önem verilmelidir (Lee vd., 2022; Zhang, Lai, Chang, Ranjbar ve Saboori, 2023). Ayrıca, ekonomik riskin yüksek olduğu ülkelerde, faaliyet yapılan ülkeye özgü uzmanlaşma sağlanmış ihracat ürünlerinin ihracat çeşitlendirmesinde yer alması sağlanmalıdır (Lee vd., 2023). Coğrafi çeşitlendirmenin, gelişmiş ekonomilerde gerçekleştirildiği durumda yarar sağladığı göz önünde bulundurulmalıdır. Çeşitlendirmede rekabetçi avantaj yaratacak sektörler önem verilmelidir (Lee ve Zhang, 2022). Örneğin, ihracatı orman ürünlerine dayalı olan ülkelerde, son yıllarda ahşap ürünlerine artan talep ülkelerin gelişmelerinde başarının anahtarı olabilmektedir (Zarach ve Parteka, 2023). Özellikle yeni ürünler ile gerçekleştirilecek çeşitlendirmenin büyüme üzerindeki olumlu etkileri mevcut ürünlerin geliştirilmesi ile de desteklenmelidir (Jongwanich, 2020).

Gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik aktivitenin büyüklüğü ülkelere göre değişmektedir (Hoskisson vd., 2000). Bu ekonomilerdeki firmaların hangi çevrelerde daha başarılı olacağını öngörülmesi ve bu çevrelere uygun stratejilerin geliştirilmesi firma yöneticileri için de önemlidir (Cuervo-Cazurra ve Genç, 2008). Uluslararası faaliyetinin büyük bir kısmını ihracat ile gerçekleştiren bu firmalar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke bağlamına uygun stratejiler oluşturduğunda sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabileceklerdir. Özellikle çeşitli ürün stratejileri ile bu ülke grupları arasında pazar seçimi firmaların ihracat performansında belirleyici olacaktır (Aulakh vd., 2000; Lectard ve Rougier, 2018; Shinkle ve Kriauciunas, 2010). Gelişmekte olan ekonomi firmaları, uluslararasılaşma sürecinde kendi kaynaklarından faydalanırken, aynı zamanda yeni bilgi ve yetenekler de geliştirmelidirler. Bu firmalar yalnız düşük maliyet odaklı üretim veya benzer stratejiler ile sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayamayacak, gelişmiş ülkelerdeki firmaların teknoloji ve bilgi birikimlerini kendi süreçlerine uyarlayarak gelişebileceklerdir (Luo ve Tung, 2007; Pananond ve Zeithaml, 1998). Bu ekonomilerdeki firmalar, sürekli değişen kurumsal çevreleri ile varlık ve yeteneklerini arasındaki ilişkiyi iyi değerlendirmelidirler. Böylelikle bu firmalar, kaynak ve yeteneklerini sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak amacıyla kullanarak iç veya dış pazarlarda rekabet edebileceklerdir (Hoskisson vd., 2000). Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerdeki politikalar, ihracat potansiyeli yüksek endüstrilerin gelişimine odaklanmalıdır (Li vd., 2022).

Gelişmekte olan ekonomilerde en önemli sorunlardan birisi firma düzeyinde verinin yeterince güvenilir olmamasıdır (Hoskisson vd., 2000). Bu çalışmanın en önemli kısıtlarından birisi, gelişmekte olan bir ekonomide firma düzeyinde verinin yeterli olmaması nedeniyle ileri sürülen önermelerin analiz edilememesidir. Özellikle, ileride yapılacak çalışmalar için firma düzeyinde ihracat, faaliyet gösterilen endüstri ve performans bilgisine gereksinim duyulmaktadır. İleri sürülen önermeler açısından yapılabilecek analizler için en önemli kısıtlardan birisi, firma ihracatının gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki dağılımına ilişkin verinin eksikliğidir. Çalışmanın bir diğer kısıtı yine firma düzeyinde faaliyette bulunulan endüstri bilgisinin eksikliğidir. Birden fazla alanda faaliyet gösteren firmaların, ana faaliyet alanları dışındaki endüstrilerini belirlemek oldukça güçtür. İhracat yapılan ülke ve ürün çeşitlendirmesinin nasıl bir performans sonucuna yol açacağını firma düzeyinde elde edilecek veriye bağlı olduğu açıktır.

Yazarların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğu için yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Acaravcı, A. ve Kargı, G. (2015). Türkiye’de ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16. <https://doi.org/10.20979/ueyd.182891>
- Ahmad, M. and Jabeen, G. (2023). Relating economic openness and export diversification to eco-efficiency: Is green innovation critical? *International Journal of Finance & Economics*, 29(3), 3203-3225. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2825>
- Aitken, B., Hanson, G. H. and Harrison, A. E. (1997). Spillovers, foreign investment, and export behavior. *Journal of International Economics*, 43(1-2), 103-132. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(96\)01464-X](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(96)01464-X)
- Akar, G. ve Ay, A. (2019). Ürün ve ülke açısından ihracat çeşitlendirmesi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 116-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/44146/460996>
- Aldan, A. and Çulha, O. Y. (2016). The role of the extensive margin in export of Turkey: A comparative analysis. *Central Bank Review*, 16(2), 59-64. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2016.05.002>
- Amurgo-Pacheco, A. and Pierola, M. D. (2008). *Patterns of export diversification in developing countries: Intensive and extensive margins*. World Bank Policy Research Working Paper 4473, Washington, DC. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-4473>
- Artopoulos, A., Friel, D. and Hallak, J. C. (2013). Export emergence of differentiated goods from developing countries: Export pioneers and business practices in Argentina. *Journal of Development Economics*, 105, 19-35. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.07.001>
- Aulakh, P. S., Kotabe, M. and Teegen, H. (2000). Export strategies and performance of firms from emerging economies: Evidence from Brazil, Chile and Mexico. *Academy of Management Journal*, 43(3), 342-361. <https://doi.org/10.2307/1556399>
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Brenton, P. and Newfarmer, R. (2007). *Watching more than the Discovery channel: Export cycles and diversification in development*. World Bank Policy Research Working Paper 4302, Washington, DC. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-4302>
- Brouthers, L. E., O’Donell, E. and Hadjimarcou, J. (2005). Generic product strategies for emerging market exports into triad nation markets: A mimetic isomorphism approach. *Journal of Management Studies*, 42(1), 225-245. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2005.00495.x>
- Brouthers, L. E. and Xu, K. (2002). Product stereotypes, strategy and performance satisfaction: The case of chinese exporters. *Journal of International Business Studies*, 33(4), 657-677. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8491038>

- Cadot, O., Carrere, C. and Strauss-Kahn, V. (2011). Export diversification: What is behind the hump? *The Review of Economics and Statistics*, 93(2), 590-605. https://doi.org/10.1162/REST_a_00078
- Canh, N. P. and Thanh, S. D. (2022). The dynamics of export diversification, economic complexity and economic growth cycles: Global evidence. *Foreign Trade Review*, 57(3) 234-260. <https://doi.org/10.1177/00157325209704>
- Cuervo-Cazurra, A. and Genc, M. (2008). Transforming disadvantages into advantages: Developing-country MNEs in the least developed countries. *Journal of International Business Studies*, 39(6), 957-979. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400390>
- Çınar, Y. ve Göksel, T. (2010). İhracatta bölgesel çeşitlendirme ve istikrar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 29-57. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002169
- Damijan, J. P., Polanec, S. and Prasnikar, J. (2004). *Self-selection, export market heterogeneity and productivity improvements: Firm level evidence from Slovenia*. LICOS Discussion Paper, 148, Katholieke Universiteit Leuven, LICOS Centre for Transition Economics, Leuven. Retrieved from <https://www.econstor.eu/handle/10419/74889> in 10.11.2022.
- Dawar, N. and Frost, T. (1999). Competing with giants: Survival strategies for local companies in emerging markets. *Harvard Business Review*, 77(2), 119-129.
- Del Sol, P. and Kogan, J. (2007). Regional competitive advantage based on pioneering economic reforms: the case of Chilean FDI. *Journal of International Business Studies*, 38(6), 901-927. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400299>
- Dunning, J. H. (1980). Toward an eclectic theory of international production: Some empirical tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9-31. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490593>
- Dunning, J. H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1-31. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490372>
- Dunning, J. H. (2001). The eclectic (OLI) paradigm of international production: Past, present and future. *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), 173-190. <https://doi.org/10.1080/13571510110051441>
- Ekmen, S. and Erlat, G. (2013). Export diversification and competitiveness: Intensive and extensive margins of Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 24(88), 35-64. 10.5455/ey.35201
- Estrin, S., K. E., Meyer, Wright, M. and Foliano, F. (2008). Export propensity and intensity of subsidiaries in emerging economies. *International Business Review*, 17(5), 574-586. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2008.04.002>
- Evenett, S. J. and Venables, A. J. (2002). Export growth in developing countries: Market entry and bilateral trade flows. Retrieved from <https://users.nber.org/~confer/2002/si2002/venables.pdf> in 10.11.2022.
- Filatotchev, I., Liu, X., Buck, T. and Wright, M. (2009). The export orientation and export performance of high-technology SMEs in emerging markets: The effects of knowledge transfer by returnee entrepreneurs. *Journal of International Business Studies*, 40(6), 1005-1021. <https://doi.org/10.1057/jibs.2008.105>

- Funke, M. and Ruhwedel, R. (2001). Export variety and export performance: Empirical evidence from East Asia. *Journal of Asian Economics*, 12(4), 493-505. [https://doi.org/10.1016/S1049-0078\(01\)00100-2](https://doi.org/10.1016/S1049-0078(01)00100-2)
- Gubbi, S. R., Aulakh, P. S., Ray, S., Sarkar, M. B. and Chittoor, R. (2010). Do international acquisitions by emerging-economy firms create shareholder value? The case of Indian firms. *Journal of International Business Studies*, 41(3), 397-418. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.47>
- Haddoud, M. Y., Jones, P. and Newbery, R. (2021). Export intention in developing countries: A configuration approach to managerial success factors. *Journal of Small Business Management*, 59(1), 107-135. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12470>
- Haini, H., Loon, P. W. and Li, P. L. (2023). Can export diversification promote export upgrading? Evidence from an oil-dependent economy. *Resources Policy*, 80, 103292. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.103292>
- Herzer, D. and Nowak-Lehmann D. F. (2006). What does export diversification do for growth? An econometric analysis. *Applied Economics*, 38(15), 1825-1838. <https://doi.org/10.1080/00036840500426983>
- Hitt, M. A., Hoskisson, R. E. and Kim, H. (1997). International diversification: Effects on innovation and firm performance in product-diversified firms. *Academy of Management Journal*, 40(4), 767-798. <https://doi.org/10.5465/256948>
- Hoskisson, R.E., Eden, L., Lau, C. M. and Wright, M. (2000). Strategy in emerging economies. *The Academy of Management Journal*, 43(3), 249-267. <https://doi.org/10.5465/1556394>
- Hoskisson, R. E., Wright, M., Filatotchev, I. and Peng, M. W. (2013). Emerging multinationals from mid-range economies: The influence of institutions and factor markets. *Journal of Management Studies*, 50(7), 1295-1321. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2012.01085.x>
- Hummels, D. and Klenow, P. J. (2005). The variety and quality of a nation's exports. *The American Economic Review*, 95(3), 704-723. [10.1257/0002828054201396](https://doi.org/10.1257/0002828054201396)
- Johanson, J. and Vahlne, J. E. (1977). The internationalization process of the firm- a model of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23-32. <http://www.jstor.org/stable/254397>
- Johanson, J. and Vahlne, J. E. (1990). The mechanism of internationalisation. *International Marketing Review*, 7(4), 11-24. <https://doi.org/10.1108/02651339010137414>
- Johanson, J. and Vahlne, J. E. (2009). The Uppsala internationalization process model revisited: From liability of foreignness to liability of outsidership. *Journal of International Business Studies*, 40(9), 1411-1431. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.24>
- Johanson, J. and Wiedersheim-Paul, F. (1975). The internationalization of the firm - four Swedish cases. *Journal of Management Studies*, 12(3), 305-323. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1975.tb00514.x>
- Jongwanich, J. (2020). Export diversification, margins and economic growth at industrial level: Evidence from Thailand. *The World Economy*, 43(10), 2674-2722. <https://doi.org/10.1111/twec.12921>
- Khanna, T. and Palepu, K. (1997). Why focused strategies may be wrong for emerging markets. *Harvard Business Review*, 75(4), 41-51.

- Kim, T. Y., Delios, A. and Xu, D. (2010). Organizational geography, experiential learning and subsidiary exit: Japanese foreign expansions in China, 1979-2001. *Journal of Economic Geography*, 10(4), 579-597. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbq014>
- Koed-Madsen, T. (1989). Successful export marketing management: Some empirical evidence. *International Marketing Review*, 6(4), 41-57. <https://doi.org/10.1108/EUM000000001518>
- Lectard, P. and Rougier, E. (2018). Can developing countries gain from defying comparative advantage? Distance to comparative advantage, export diversification and sophistication, and the dynamics of specialization. *World Development*, 102, 90-110. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.09.012>
- Lee, C. C., Xing, W., Wu, W. and Lee, C. C. (2023). Export diversification and the green economy: the key role of economic risk. *Technological and Economic Development of Economy*, 29(2), 717-740. <https://doi.org/10.3846/tede.2023.18532>
- Lee, C. C., Yuan, Z. and Ho, S. J. (2022). How does export diversification affect income inequality? International evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, 63, 410-421. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2022.06.010>
- Lee, D. and Zhang, H. (2022). Export diversification in low-income countries and small states: Do country size and income level matter? *Structural Change and Economic Dynamics*, 60, 250-265. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.11.017>
- Li, D., Wang, X., Xu, Y. and Ren, Y. (2022). Analysis of export diversification and impact of globalisation on income inequality: Evidence from Asian countries. *Global Economic Review*, 51(3), 195-215. <https://doi.org/10.1080/1226508X.2022.2120518>
- Luo, Y. and Tung, R. L. (2007). International expansion of emerging market enterprises: A springboard perspective. *Journal of International Business Studies*, 38(4), 481-498. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400275>
- Mathews, J. A. (2002). Competitive advantages of the latecomer firm: A resource-based account of industrial catch-up strategies. *Asia Pacific Journal of Management*, 19(4), 467-488. <https://doi.org/10.1023/A:1020586223665>
- Mathews, J. A. (2006a). Dragon multinationals: New players in 21st century globalization. *Asia Pacific Journal of Management*, 23(1), 5-27. <https://doi.org/10.1007/s10490-006-6113-0>
- Mathews, J. A. (2006b). Catch-up strategies and the latecomer effect in industrial development. *New Political Economy*, 11(3), 313-335. <https://doi.org/10.1080/13563460600840142>
- Meyer, K. E. and Peng, M. W. (2016). Theoretical foundations of emerging economy business research. *Journal of International Business Studies*, 47(1), 3-22. <https://doi.org/10.1057/jibs.2015.34>
- Mora, J. and Olabisi, M. (2023). Economic development and export diversification: The role of trade costs. *International Economics*, 173, 102-118. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2022.11.002>
- Nguyen, C. P. and Schinckus, C. (2023). How do countries deal with global uncertainty? Domestic ability to absorb shock through the lens of the economic complexity and export diversification. *Quality & Quantity*, 57(3), 2591-2618. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01478-7>

- Pananond, P. and Zeithaml, C. P. (1998). The international expansion process of MNEs from developing countries: A case study of Thailand's CP Group. *Asia Pacific Journal of Management*, 15(2), 163-184. <https://doi.org/10.1023/A:1015485413835>
- Rehman, F. U. and Sohag, K. (2023). Does transport infrastructure spur export diversification and sophistication in the G-20 economies? An application of CS-ARDL. *Applied Economics Letters*, 30(14), 1861-1865. <https://doi.org/10.1080/13504851.2022.2083554>
- Saboori, B., Zaibet, L. and Boughanmi, H. (2022). Export diversification, energy consumption, economic growth and environmental degradation: evidence from Oman. *International Journal of Ambient Energy*, 43(1), 8486-8504. <https://doi.org/10.1080/01430750.2022.2091026>
- Saleem, R., Nasreen, S. and Azam, S. (2022). Role of financial inclusion and export diversification in determining green growth: evidence from SAARC economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(40), 60327-60340. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20096-2>
- Sarin, V., Mahapatra, S. K. and Sood, N. (2022). Export diversification and economic growth: A review and future research agenda. *Journal of Public Affairs*, 22(3), e2524. <https://doi.org/10.1002/pa.2524>
- Shinkle, G. A. and Kriauciunas, A. P. (2010). Institutions, size and age in transition economies: Implications for export growth. *Journal of International Business Studies*, 41(2), 267-286. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.9>
- Tallman, S. and Li, J. (1996). Effects of international diversity and product diversity on the performance of multinational firms. *Academy of Management Journal*, 39(1), 179-196. <https://doi.org/10.5465/256635>
- Tesfom, G. and Lutz, C. (2006). A classification of export marketing problems of small and medium sized manufacturing firms in developing countries. *International Journal of Emerging Markets*, 1(3), 262-281. <https://doi.org/10.1108/17468800610674480>
- Tesfom, G., Lutz, C. and Ghauri, P. (2004). Comparing export marketing channels: developed versus developing countries. *International Marketing Review*, 21(4/5), 409-422. <https://doi.org/10.1108/02651330410547117>
- Türkcan, K. ve Pişkin, E. (2016). Ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ihracat dinamiğine etkisi: Yaygın ve yoğun ticaret. *Ekonomik Yaklaşım*, 27(99), 17-55. 10.5455/ey.35921
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *Dış ticaret istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104vedil=1> adresinden 10.11.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Vahlne, J. E. and Johanson, J. (2017). From internationalization to evolution: The Uppsala model at 40 years. *Journal of International Business Studies*, 48(9), 1087-1102. <https://doi.org/10.1057/s41267-017-0107-7>
- Wang, T. and Libaers, D. (2016). Nonmimetic knowledge and innovation performance: Empirical evidence from developing countries. *Journal of Product Innovation Management*, 33(5), 570-588. <https://doi.org/10.1111/jpim.12306>
- Wright, M., Filatotchev, I., Buck, T. and Bishop, K. (2002). Foreign partners in the former Soviet Union. *Journal of World Business*, 37(3), 165-179. [https://doi.org/10.1016/S1090-9516\(02\)00075-5](https://doi.org/10.1016/S1090-9516(02)00075-5)

- Wright, M., Filatotchev, I., Hoskisson, R. E. and Peng, M. W. (2005). Strategy research in emerging economies: Challenging the conventional wisdom. *Journal of Management Studies*, 42(1), 1-33. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2005.00487.x>
- Xu, D. and Meyer, K. E. (2013). Linking theory and context: ‘Strategy research in emerging economies’ after Wright et al. (2005). *Journal of Management Studies*, 50(7), 1322-1346. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2012.01051.x>
- Yaşar, E. ve Akalın, G. (2021). İhracat ürün çeşitlendirmesi ihracat performansını etkilemekte midir: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 493-505. <https://doi.org/10.21547/jss.882615>
- Young, M. N., Tsai, T., Wang, X., Liu, S. and Ahlstrom, D. (2014). Strategy in emerging economies and the theory of the firm. *Asia Pacific Journal of Management*, 31(2), 331-354. <https://doi.org/10.1007/s10490-014-9373-0>
- Zarach, Z. H. and Parteka, A. (2023). Export diversification and dependence on natural resources. *Economic Modelling*, 126, 106436. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106436>
- Zhang, L. X., Lai, M. T., Chang, T., Ranjbar, O. and Saboori, B. (2023). Measuring the export diversification of creative products’ basket and identifying its drivers: cross-country evidence. *Applied Economics Letters*, 1-5. <https://doi.org/10.1080/13504851.2023.2219883>
- Zhao, S., Liu, X., Andersson, U. and Shenkar, O. (2022). Knowledge management of emerging economy multinationals. *Journal of World Business*, 57(1), 101255, <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2021.101255>

Extended Abstract

Introduction

The aim of the present paper is to discuss and put forth testable propositions on the export diversification in emerging economies. It has been proposed that emerging economy firms expand into other emerging economies with similar institutional environments and developed ones which are rich in terms of resources. However, while the literature is rich in terms of export diversification, research on whether firms in emerging economies tend to expand their activities into developed ones or other emerging economies through various strategies and where they perform better in terms of exports, are limited. In this regard, this paper discusses emerging economy firms' export diversification in developed and other emerging economies. Accordingly, it aims to advance the understanding on export diversification in emerging economies by providing propositions that can be investigated in future research.

Emerging economies have inefficient labor, product and capital markets. In these economies, firms operate under high uncertainty and risk (Hoskisson, Eden, Lau and Wright, 2000; Khanna and Palepu, 1997; Meyer and Peng, 2016). Firms in such economies internationalize to create sustainable competitive advantage. That is, in addition to local activities, emerging economy firms pursue international activities in developed and other emerging economies to maintain their businesses and performance. In these economies, one of the prevalent ways of internationalization is export (Lectard and Rougier, 2018; Rehman and Sohag, 2023). Firms internationalize by expanding existing products, creating new products or new markets (Cadot, Carrere and Strauss-Kahn, 2011; Hummels and Klenow, 2005; Haini, Loon and Li, 2023; Jongwanich, 2020; Mora and Olabisi, 2023). However, it has been proposed that when firms export in such economies, they pursue different product or market strategies in developed and other emerging economies (Amurgo-Pacheco and Pierola, 2008; Cadot et al., 2011). Also, it has been proposed that firms' expansion of existing products in existing markets (intensive margin) is greater than diversification into new products and new markets (extensive margin) in such economies (Brenton and Newfarmer, 2007). In this regard, firms' export performance in developed and other emerging economies differs depending on various strategies, such as product diversification, cost leadership, branding (Aulakh, Kotabe ve Teegeen, 2000; Brouthers, O'Donnell and Hadjimarcou, 2005; Brouthers and Xu, 2002).

In the literature, there have been different approaches on whether firms in emerging economies expand into other countries which have similar institutional characteristics or developed ones that have more resources and opportunities (Brouthers et al., 2005; Dawar and Frost, 1999; Luo and Tung, 2007). Therefore, exploration of whether firms in such economies tend to expand into other emerging ones or developed countries and which strategies create more export performance in these economies are important questions that await further investigation (Xu and Meyer, 2013). However, research on whether emerging economy firms prefer developed or emerging countries in exports through various strategies is scarce (Wright, Filatotchev, Hoskisson and Peng, 2005). Shinkle and Kriauciunas (2010) suggest investigation of export behavior by distinguishing between the expansion into developed and emerging countries. However, research is limited in terms of emerging economy firms' strategies and their consequences in developed and other emerging economies (Aulakh et al., 2000; Brouthers et al., 2005; Brouthers and Xu, 2002; Jongwanich, 2020; Tesfom, Lutz and Ghauri, 2004). Therefore, this paper discusses emerging economy firms' export diversification in developed and other emerging ones. In this regard, it aims to contribute to the literature by putting forth testable propositions on firms' export diversification tendency.

Conclusion and Recommendations

Firms in emerging economies expand internationally to explore new strategic resources and/or exploit their existing resources (Zhao, Liu, Andersson and Shenkar, 2022). These firms' activities in developed and other emerging economies create different performance consequences. Firms in such

economies create sustainable competitive advantage when they pursue international strategies that fit other economy contexts. Entering new markets or having activities in existing markets with new or existing products determine their performance (Ahmad and Jabeen, 2023). Specifically, their export performance is affected by their related or unrelated product diversification strategies (Aulakh et al., 2000; Lectard and Rougier, 2018; Shinkle and Kriauciunas, 2010). However, research is limited in terms of emerging economy firms' strategies and their consequences in developed and other emerging economies (Aulakh et al., 2000; Brouthers et al., 2005; Brouthers and Xu, 2002; Jongwanich, 2020; Tesfom et al., 2004). Therefore, the investigation of the propositions below is important in understanding the export behavior and its consequences in various types of firms, such as SMEs, large firms or business groups in emerging economies (Brouthers et al., 2005; Haddoud, Jones and Newbery, 2021).

Proposition 1. Firms have higher (lower) performance when they export to developed economies with the aim of exploring new resources compared to expansion in other emerging ones with the aim of utilizing their existing resources.

Proposition 2. Firms have higher (lower) export performance when they expand into other emerging economies through existing products compared to expansion in developed countries.

Proposition 3a. Firms have lower (higher) export performance when they pursue related product diversification in other existing emerging economies compared to existing developed countries.

Proposition 3b. Firms have higher (lower) export performance when they pursue unrelated product diversification in other existing emerging economies compared to existing developed countries.

Proposition 4a. Firms have lower (higher) export performance when they pursue related product diversification in other new emerging economies compared to new developed countries.

Proposition 4b. Firms have higher (lower) export performance when they pursue unrelated product diversification in other new emerging economies compared to new developed countries.

In emerging economies, the magnitude of the economic activity differs among countries (Hoskisson et al., 2000). Developing appropriate strategies for various environments is important for firms' success in such economies (Cuervo-Cazurra and Genç, 2008). Firms, which majorly focus on export as internationalization, create competitive advantage when they pursue strategies appropriate for the context of other emerging and developed economies. Specifically, product strategies and the choice of the markets in those country groups will be important for their export performance (Aulakh et al., 2000; Lectard and Rougier, 2018; Shinkle and Kriauciunas, 2010). Therefore, it is expected that the empirical examination of the propositions in the present study in various firms, such as SMEs, holdings etc. in emerging economies will advance the understanding of export diversification (Brouthers et al., 2005; Wright et al., 2005).

Üniversite Öğrencilerinin Metaverse Ortamındaki Eğitime İlişkin İnançları ile Dijital Okuryazarlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Gürbüz OCAK
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
gocak@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8568-0364

Gülin ÜTEBAY
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi
utebay@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7309-6785

Akın KARAKUYU
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu
karakuyuakin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7370-5464

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1436412
Geliş Tarihi: 13.02.2024	Revize Tarihi: 15.05.2024
	Kabul Tarihi: 25.07.2024

Atf Bilgisi

Ocak, G., Ütebay, G. ve Karakuyu, A. (2024). Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 353-370.

ÖZ

Günümüz dijital çağında, üniversite öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarını ve dijital becerilerini anlamak hem eğitim hem de teknoloji gelişim süreçlerini daha etkili bir şekilde yönlendirmek açısından kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin metaverse ortamındaki eğitim inançları ile dijital okuryazarlıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılarak bir devlet üniversitesindeki 433 öğrenciden veri toplanmıştır. Veriler, "Meta-Eğitim İnanç Ölçeği" ve "Dijital Okuryazarlık" ölçekleri ile toplanmış olup verilerin analizinde frekans, yüzde, standart sapma, ortalama, t-testi, tek yönlü varyans (ANOVA), pearson korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin metaverse inançları ve dijital okuryazarlık eğilimleri katılıyorum düzeyindedir. Cinsiyet değişkenine göre, hem metaverse inançları hem de dijital okuryazarlıkta erkek öğrencilerin lehine anlamlı farklılık vardır. Yaş değişkenine göre hem metaverse inançları hem de dijital okuryazarlıkları 26-40 yaş grubu lehine anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. İnternette geçirilen süre değişkenine göre ise, metaverse inançlarında günlük 8 saatten fazla olanların lehine anlamlı farklılık varken dijital okuryazarlıklarında anlamlı farklılık yoktur. Ayrıca öğrencilerin metaverse inançları ve dijital okuryazarlıkları arasında anlamlı, orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıkları metaverse inançlarının %28'ini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital okuryazarlık, metaverse, üniversite öğrencileri.

Investigation The Relationship Between University Students' Beliefs About Education in Metaverse Enviroment and Their Digital Literacy

ABSTRACT

In today's digital age, understanding university students' attitudes towards technology and their digital skills is critical for guiding both education and technology development processes more effectively. This study aims to examine the relationship between university students' metaverse beliefs and their digital literacy. In this context, relational survey model was used in the study. In the study, data were collected from 433 students at a state university using the maximum diversity sampling method. The data were collected with "Meta-Educational Belief Scale" and "Digital Literacy" scales, and frequency, percentage, standard deviation, mean, t-test, one-way variance (ANOVA), Pearson correlation and regression analyses were applied to analyze the data. According to the results of the analysis, students' metaverse beliefs and digital literacy tendencies are at the level of agree. According to the gender variable, there is a significant difference in favor of male students in both metaverse beliefs and digital literacy. According to the age variable, both metaverse beliefs and digital literacy differ significantly in favor of the 26-40 age group. According to the variable of time spent on the Internet, there is a significant difference in favor of those who spend more than 8 hours a day in their metaverse beliefs, while there is no significant difference in their digital literacy. In addition, it was determined that there is a significant, moderate and positive relationship between students' metaverse beliefs and digital literacy levels. Digital literacy of university students explains 28% of their metaverse beliefs.

Keywords: Digital literacy, metaverse, university students.

Giriş

Günümüzde teknolojik gelişmeler, öğrenme ve iletişim alanlarında önemli değişimlere neden olmaktadır. Özellikle üniversite öğrencileri arasında giderek artan bir şekilde popülerleşen metaverse kavramının, dijital okuryazarlık becerileriyle entegre olması beklenmektedir. Böylece öğrencilerin, geleceğin dijital dünyasına adapte olma süreçlerini anlamak için daha bilinçli bir şekilde dijital dönüşüm süreçlerini yönetmeli ve bu öğrencilere daha etkili destek sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra, eğitim kurumları öğrencilerin dijital becerilerini geliştirmelerine ve teknolojinin hızla değişen talepleriyle başa çıkmalarına yardımcı olabilir.

Metaverse kavramı, "meta" (ötesinde) ve "universe" (evren) kelimelerinden türetilmiştir. Bu kavram genellikle artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik gibi teknolojik ifadelerle ilişkilendirilir (Büyükbaykal ve Sönmezer, 2022). Bu kavram, birbirine bağlı çoklu kullanıcı platformlarında, sosyal ve ağ bağlantılı etkileyici ortamların bir araya geldiği kapsamlı bir ağ olarak tanımlanabilir (Mystakidis, 2022). Metaverse, yeni bilgi teknolojileri ve iletişim ortamlarının diğer dijital öğelerle bir araya gelerek oluşan dijital dünyadaki kurgusal bir evrendir (Çelik, 2022). Uyar ve Şan (2022) ise metaverse kavramını gerçek hayattan farklı deneyimler sunması nedeniyle "sanaldan öte gerçekten ziyade" şeklinde betimlemiştir. Ayrıca artırılmış gerçeklik temellini oluşturan, dijital ikiz teknolojisi ile gerçek dünyanın yansımaları, blok zincir teknolojisi ile desteklenen, kendi ekonomik sistemi bulunan, sanal dünya ile gerçek dünyayı entegre eden, kimlik ve sosyal sistemleri içeren bir kavram olan bu teknoloji, kullanıcılara içerik üretme ve düzenleme imkânı sağlayan sürekli evrim halindeki bir alanı ifade eder (Averbek ve Türkyılmaz, 2021). Aynı zamanda metaverse, kullanıcıların sanal bir evrende avatarlarla etkileşime geçebilecekleri etkileyici bir dijital platformdur (Suh ve Ahn, 2022). Bu bağlamda, metaverse, insanların avatarları aracılığıyla zamanlarını geçirdikleri yenilikçi bir mekândır; bu mekân, oyun oynayarak, çalışarak, eğlenerek, kültürel gezintilere çıkarak ve birçok farklı aktiviteyle etkileşimde bulunma imkânı sunmaktadır (Demir, Argan ve Halime, 2023). Bu teknolojinin, farklı bilgi teknolojilerini entegre ederek geleneksel öğretim metodlarında çığır açıcı değişikliklere yol açma ve eğitim çıktılarına artırma potansiyeline sahip olduğu gözlemlenmiştir. (Chen, Zhang ve Yu, 2023; Zhou, 2022). Bu bağlamda, metaverse tabanlı sistemler, eğitim için güvenli ve etkili ortamlar sağlamak amacıyla kullanılabilir. Sanal gerçeklik teknolojisinin avantajlarından yararlanarak ve sürekli araştırma yaparak, öğrenme deneyimleri daha da geliştirilebilir (Hyun, 2021; Jacobs, 2019). Bu da metaverse ortamında eğitimin, öğrencilere geniş bir yelpazede erişim imkânı sağlama potansiyelini daha da güçlendirebilir. Bu ortamlar, kaynaklar arasında multimedya sunumları, videolar, görüntüler, ses kayıtları gibi içerikleri içerir ve aynı zamanda etkileşimli nesnelere desteklenen derslerin verilmesini desteklemek için kullanılabilir (Meier vd., 2020). Birçok eğitim programı veya ulaşılamayan hedefler metaverse dünyasında yürütülebilir (Siyayev ve Jo, 2021).

Metaverse, birbirine bağlı çoklu kullanıcı platformlarında, sosyal ve ağ bağlantılı etkileyici ortamların bir araya geldiği kapsamlı bir ağ olarak tanımlanabilir. Ayrıca metaverse'te, kullanıcılar sanal karakterler aracılığıyla etkileşimde bulunabilir, hareket edebilir, iletişim kurabilir ve oyunlar oynayabilirler. Bu eylemleri gerçekleştirmek, dijital okuryazarlık becerilerinin etkin bir şekilde kullanılmasını gerektirir (Karaduman, 2019). Kullanıcıların sanal dünyada etkileşime geçmesi ve çeşitli deneyimler yaşaması, onların dijital okuryazarlık düzeyini artırmak ve öğrenme deneyimlerini zenginleştirmek için yeni olanaklar sunabilir (Mystakidis, 2022). Bu sebeple, gelecekte dijital okuryazarlık terimi, temel bilgisayar okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı gibi konulara dayanan yeni bir okuryazarlık türü olarak kabul edilecektir (Poddubnaya, Kulikova, Ardeev, ve Alekseeva, 2020). Sonuç olarak dijital okuryazarlık kavramını keşfetmek de büyük bir öneme sahiptir.

Glister (1997), dijital okuryazarlıktan ilk bahseden araştırmacı olup, dijital okuryazarlığı dijital bilgiyi özümseyerek farklı formatlarda anlama ve kullanma yeteneği olarak tanımlarken, Martin (2008), dijital okuryazarlık olarak adlandırdığı kavramı, farkındalık geliştirme, tutum oluşturma ve dijital araçları doğru bir şekilde kullanma becerisi olarak tanımlamıştır. Bayrakçı ve Narmanlıoğlu'na (2021) göre, dijital okuryazarlık kavramı eğitim süreçlerinden problem çözme yeteneklerine,

eğlenceden iletişime, vatandaşlık uygulamalarından özel alanlara kadar, bireylerin dijital teknolojileri amacına uygun, güvenli ve etkili bir şekilde kullanabilme kabiliyetleri olarak ifade edilebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse, dijital okuryazarlık, bireylerin çeşitli amaçlarla dijital araçlar ve kaynaklardan bilgi okuma ve yazma becerilerini içerir (Maden, Maden ve Banaz, 2018). Dijital okuryazarlık, yazılım ve donanımda uzmanlaşmayı içerir ve ayrıca dijital içeriğin geliştirilmesi, analizi ve etkileşimi konularını kapsar (Chetty vd., 2018). Bunun yanında, dijital okuryazarlık becerilerinin mevcut eğitim ortamındaki önemine işaret edilerek, metaverse çağında, dil öğretiminde teknolojinin, öğrencilerin dijital okuryazarlık seviyelerini artırmada önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. (Sholikhah ve Anggraeni, 2022). Bu durum, metaverse gibi teknolojik ilerlemelere adapte olma sürecinde dijital okuryazarlığın kritik rolünü vurgulamaktadır.

Alanyazında, metaverse ve dijital okuryazarlığa yönelik yakın dönemde farklı bağlamlarda gerçekleştirilmiş çalışmalar göze çarpmaktadır (Akkaya ve Şengül, 2022; Chen, 2023; Hwang ve Chien, 2022; Gölda, 2021; Koo, 2021; Li ve Yu, 2023; Park, 2021; Ünlü ve İlhan, 2022; Yazıcı, 2023; Yoon ve Choi, 2023; Yue, 2022). Koo (2021) tarafından yapılan çalışmada Metaverse eğitim kursu Kore'de düzenlenen, kullanım potansiyelini bir akciğer kanseri ameliyatı örneği üzerinden tanıtmaktadır, farklı ameliyat senaryoları ve çözümleri üzerinde çalışmak açısından kritik bir role sahiptir. Park'ın (2021) yaptığı araştırma, metaverse teknolojisinin Korece'dil eğitimine örnekleri inceleyen ve görev tabanlı öğretim yöntemleri için bir sınıf modeli sunan çalışma, metaverse'in dil eğitiminde kullanılabileceğini öngörmektedir. Yue'nin (2022) ölçme araçları geliştirmeye dayalı çalışması, metaverse'in gelecekte eğitimde kullanımına yönelik güveni etkileyen temel değişkenleri belirlemiştir, metaverse'in anlaşılmaması, mevcut teknolojiye inanç eksikliği ve eğitimde uygulanmasına yönelik farkındalık eksikliğini içermektedir. Hwang ve Chien (2022) araştırmalarında, metaverse'in eğitim ortamlarını potansiyel uygulamalarını ve içindeki yapay zekâ rollerini inceleyerek, bilgisayar bilimleri ile eğitim bilimleri arasında kritik bir köprü kurmaktadır. Akkaya ve Şengül (2022), metaverse evreninde dil öğretimini amaçlayan ve anlama ile anlatma becerilerinin aktif kullanımını içeren etkin bir iletişim kurmayı hedefleyen bir çalışma yapmışlardır. Li ve Yu (2023) çalışmalarında, metaverse tabanlı harmanlanmış İngilizce öğrenimini araştırmışlardır. Çalışma, bibliyografik ve içerik analizi kullanarak sistematik bir inceleme yapmayı amaçlamakta ve eğitim odaklı metaverse'i birleştiren bir model oluşturmayı hedeflemektedir. Chen (2023) tarafından gerçekleştirilen araştırma, öğretmen adaylarının ders yetkinlikleri üzerindeki etkilerini incelemiştir ve eğitimin potansiyel faydalarını bu bağlamda değerlendirmeyi amaçlamıştır. Yoon ve Choi (2023) yaptığı araştırmada, metaverse'in eğitim uygulamaları ve kullanımları üzerine ampirik veri toplamayı amaçlamıştır. Metaverse, artırılmış gerçeklik, yaşam günlüğü, ayna dünya ve sanal dünya gibi çeşitli uygulamaları içermektedir. Ünlü ve İlhan (2022) tarafından yapılan araştırmada, katılımcıların genellikle düşük düzeyde dijital okuryazarlığa sahip oldukları ve bu seviyenin yaş, eğitim düzeyi ve teknoloji kullanım sıklığı gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Göldağ (2021) üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıklarını orta düzey olarak belirlemiştir. Aynı çalışmada üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıkları ile veri güvenliği farkındalıkları arasında yüksek düzeyde ilişki olduğunu da belirlemiştir. Yazıcı (2023) tarafından yürütülen araştırmada, öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojilerini yaygın ve yoğun bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin dijital okuryazarlık konusundaki eksikliklerinin farkında olduklarını değerlendirebildikleri gözlemlenmiştir.

Literatür taramasında, metaverse'in eğitim ve öğrenme deneyimlerini dönüştürme potansiyeline sahip olduğu açıkça görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin metaverse olan inançlarını ve dijital okuryazarlık becerilerini anlamak, onları gelişen teknolojik ortama hazırlamak için çok önemlidir. Böylece metaverse inançları ile dijital okuryazarlık arasındaki ilişki, metaverse içinde etkileşimde bulunacak bireylerin dijital okuryazarlık becerilerine ihtiyaç duyduğunu gösterebilir. Bu bağlamda dijital okuryazarlık, metaverse içindeki dijital dünyayı anlama, kullanma ve bu ortamla etkileşimde bulunma yeteneğini sağlayarak bireylerin daha bilinçli ve güvenli bir şekilde dijital dünyada var olmalarına katkıda bulunabilir. Bu kapsamda çalışmada, teknolojiyi yoğun olarak kullanan üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda problem cümlesi "Üniversite

öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık arasında ilişki var mıdır?” olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda, araştırmanın hedefine odaklanarak şu alt soruların cevapları araştırılmıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin metaverse inanç düzeyi dağılımları nasıldır?
2. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi dağılımları nasıldır?
3. Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ve dijital okuryazarlık düzeyleri;
 - a. Cinsiyetleri açısından anlamlı farklılık göstermekte midir?
 - b. İnternette geçirdikleri süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
 - c. Yaşlarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?
4. Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlıkları arasında ilişki var mıdır?
5. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıkları metaverse inançlarını yordamakta mıdır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama ve analiz yöntemleri ile araştırma etiği başlıkları ele alınmıştır.

Araştırma Modeli

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. İlişkisel tarama modeli, araştırmada kullanılan nicel değişkenler arasındaki ilişki veya etkinin, korelasyon katsayısı kullanılarak ortaya konulduğu bir yöntemdir. (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital yeterlikleri arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla bu analiz modeli benimsenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, 2023–2024 akademik yılı devlet üniversitesinde kayıtlı olan 168 erkek (%38,8) ve 265 kız (%61,2) olup toplamda 433 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın (2004) önerdiği örneklem büyüklükleri tablosu temel alınarak, bu çalışmada örneklem sayısı 50,000 kişilik bir popülasyon için $\alpha=0.05$ hata payıyla yapılan hesaplama göre, örneklem büyüklüğü 381 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, örnekleme sürecinde maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmış ve analizler, toplamda 433 üniversite öğrencisi verisi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2016), maksimum çeşitlilik örneklemesinin ana hedefinin, çalışma konusuyla ilgili olabilecek bireylerin özelliklerindeki çeşitliliği en üst düzeye çıkarmak olduğunu ifade etmektedir. Katılımcı gruba ait demografik bilgilere tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1
Örnekleme İlgili Demografik Veriler

Değişken	Alt Grup	f	%
Cinsiyet	Kadın	265	61.2
	Erkek	168	38.8
	Toplam	433	100
Yaş	18-20	219	50.6
	21-25	154	35.6
	26-40	36	8.3
	40 ve üzeri	24	5.5
	Toplam	433	100
Günlük İnternette Geçirilen Süre	1- 3 saat	131	30.3
	4- 5 saat	185	42.7
	6-7 saat	67	15.5
	8 saatten fazla	50	11.5
	Toplam	433	100

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, üniversite öğrencilerinin metaverse inançlarını belirlemek amacıyla Erol, Yurdakal ve Karagöz'ün (2023) geliştirdiği, "Metaverse/Meta-Education Belief Scale (Meta-Eğitim İnanç Ölçeği)" (MİÖ); ile üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi belirlemek için de Üstündağ, Güneş ve Bahçivan'ın (2017) geliştirdiği "Dijital Okuryazarlık Ölçeği" (DOÖ) kullanılmıştır.

Meta-Eğitim İnanç Ölçeği: Erol, Yurdakal ve Karagöz (2023) tarafından geliştirilen ölçek, geliştirme aşamasında toplamda 203 öğretmen adayına uygulanmıştır. Ölçekteki madde-kalan korelasyonları, 0.64 ile 0.77 arasında değişmektedir. Ölçeğin yapısı için açımlayıcı faktör analizi (AFA) kullanılmıştır. Geçerlilik açısından yapılan AFA sonucunda ölçeğin 22 maddeden oluştuğu ve tek bir faktörü temsil ettiği belirlenmiştir. Maddeler, beşli likert ölçeği kullanılarak derecelendirilmiş ve 1 ile 5 arasında puanlanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0.90 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı 0.902 elde olarak belirlenmiştir.

Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Üstündağ, Güneş ve Bahçivan (2017) tarafından geliştirilen ölçek, 979 öğretmen adayına uygulanmıştır. DOÖ'nün geçerlilik analizi içerisinde gerçekleştirilen faktör analizi sonuçlarına göre, ölçek maddelerinin faktör yükleri 0.46 ile 0.74 arasında değişen değerlere sahiptir. Ölçekteki tek faktörün açıkladığı toplam varyans oranı %40'tır ve bu faktör, toplamda 10 maddeyi içermektedir. Maddeler, beşli likert ölçeği kullanılarak derecelendirilmiş ve 1 ile 5 arasında puanlanmıştır. DOÖ'nün güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, Cronbach Alpha katsayısı 0.86 olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayısının, 0.40 - 0.60 arasında olması düşük güvenilirlik, 0.60 - 0.80 arasında olması oldukça güvenilir ve 0.80 - 1.00 arasında olması yüksek derecede güvenilir bir durumu ifade etmektedir (Akgül ve Çevik, 2003; Kalaycı, 2008). Bu referans aralıklarına göre çalışmada kullanılan her iki ölçekte yüksek derecede güvenilirliğe sahiptir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, 433 üniversite öğrencisinden toplanmıştır. Analizlere başlamadan önce, parametrik ve parametrik olmayan testlerin kullanılmasına karar vermek amacıyla, tüm değişkenlerin çarpıklık ve basıklık katsayılarına dayalı olarak normallik testi yapılmıştır. Ölçeklerin toplam değerleri üzerinden çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Meta-Eğitim inanç ölçeği için çarpıklık katsayısı -0.337 ve basıklık değeri 1.245, Dijital okuryazarlık ölçeği için ise çarpıklık katsayısı -0.160 ve basıklık değeri 0.443 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca tüm değişkenler için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir ve Tablo 2'de verilmiştir. Kalaycı (2010) tarafından yapılan çalışmada belirtilmiş olan çarpıklık ve basıklık ölçüsünün -3 ile +3 aralığında değerler alması durumu, verinin normal dağılıma daha yakın olduğunu ifade eder. Her iki ölçek için de anlamlı farklılığına bakılan demografik değişkenler içinde çarpıklık ve basıklık değerleri -3 ile +3 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlendirmenin sonucunda, verilerin normallik dağılımı varsayımını sağlamak amacıyla parametrik testlere karar verilmiştir. Ayrıca, parametrik testlerin uygulanabilmesi için gereken bir diğer önemli kriter olan verilerin homojenliği, Levene testi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, metaverse inançları ile dijital okuryazarlık arasındaki ilişkide elde edilen p değerleri sırasıyla (p=0.137) ve (p=0.117) olarak bulunmuştur. Bu değerlerin her ikisi de 0.05'ten büyük olduğundan dolayı, homojenlik mevcut olduğu sonucuna varılmıştır. Analizlerde; dağılımların değerlendirilmesi için frekans, yüzde ve aritmetik ortalama gibi betimsel istatistiklere başvurulmuştur.

Tablo 2

Ölçek Değişkenleri İçin Çarpıklık Basıklık Katsayıları

	Değişken	Alt Grup	Çarpıklık	Basıklık
Metaverse İnançları	Cinsiyet	Kadın	-0.607	1.664
		Erkek	-0.222	0.751
Dijital Okuryazarlık	Cinsiyet	Kadın	-0.166	0.199
		Erkek	0.463	1.126
Metaverse İnançları	Yaş	18-20	-0.314	1.794
		21-25	-0.341	0.489

Dijital Okuryazarlık	Yaş	26-40	-0.380	2.031
		40 ve üzeri	-0.524	0.551
		18-20	-0.177	0.959
		21-25	-0.072	-0.101
		26-40	-0.432	-0.203
Metaverse İnançları	Günlük İnternette Geçirilen Süre	40 ve üzeri	-0.318	1.111
		1 - 3 saat	-0.403	2.113
		4 - 5 saat	-0.337	1.297
		6-7 saat	-0.553	1.602
		8 saatten fazla	-0.056	-0.545
Dijital Okuryazarlık	Günlük İnternette Geçirilen Süre	1 - 3 saat	-0.662	2.032
		4 - 5 saat	-0.015	1.106
		6-7 saat	0.075	-0.710
		8 saatten fazla	-0.139	-0.572

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin yönü ve düzeyi istatistiksel olarak incelenmiştir. Metaverse inançları için alınabilecek en yüksek puan 110, en düşük puan ise 22 olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, 22-58 aralığı düşük inanç, 59-87 aralığı orta düzey inanç, 88-110 aralığı ise yüksek inanç düzeyini ifade etmektedir (Erol vd., 2023). Araştırmaya katılan öğrenciler, Meta-Eğitim inanç ölçeğinde en yüksek puanı 107, en düşük puanı ise 34 olarak elde etmişlerdir.

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla, farklı değişkenlere göre yapılan bir analizde tek yönlü varyans (ANOVA) kullanılmıştır. Ayrıca, bu iki ölçeğin aralarındaki ilişkiyi belirlemek için pearson korelasyon yordama durumunu belirlemek için ise basit regresyon analizi uygulanmıştır.

Araştırma Etiği

Araştırmanın etik izni, 20.12.2023 tarihinde 2023/407 sayılı karar numarasıyla bir devlet üniversitesi tarafından verilmiş ve araştırmanın bilimsel olarak etik olduğu kabul edilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, alt problemlere yönelik elde edilen bulgular sırasıyla verilmiştir.

Araştırmanın birinci alt problemi, “Üniversite öğrencilerinin metaverse inanç düzeyi dağılımları nasıldır?” şeklinde ifade edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin metaverse inanç düzey dağılımlarını belirlemek amacıyla betimsel istatistik tekniklerinden faydalanılmış ve bu analiz sonucunda elde edilen bulgular tablo 3 ‘de verilmiştir.

Tablo 3
Üniversite Öğrencilerinin Metaverse İnanç Düzey Dağılımları

Maddeler	f/%	1	2	3	4	5	\bar{x}	SS	Düzye
1-Metaverse ile yapılan eğitim hizmetleri öğrenciler için daha akılda kalıcıdır.	F %	6 1.4	27 6.2	119 27.5	208 48	73 16.9	3.72	0.86	Katılıyorum
2-Metaverse ile yapılan eğitim hizmetleri zaman kazandırır	F %	5 1.2	11 2.5	91 21	243 56.1	83 19.2	3.89	0.77	Katılıyorum
3-Öğrenciler metaverse hızlı bir şekilde adapte olabilir	F %	6 1.4	19 4.4	133 30.7	215 49.7	60 13.9	3.70	0.81	Katılıyorum
4- Metaverse değişen dünya koşullarına uyumu kolaylaştırır.	F %	4 .9	6 1.4	90 20.8	247 57	86 19.9	3.93	0.73	Katılıyorum
5-Her türlü kazanım metaverse ile vermeye uygundur.	F %	15 3.5	68 15.7	166 38.3	142 32.8	42 9.7	3.29	0.96	Kararsızım

6-Metaverse ile öğrencilerin geri bildirim alması daha pratiktir.	F	5	18	120	228	62				
	%	1.2	4.2	27.7	52.7	14.3	3.75	0.79	Katılıyorum	
7-Metaverse öğrencilerin öğrenme motivasyonunu destekler.	F	7	20	117	229	60				
	%	1.6	4.6	27	52.9	13.9	3.73	0.81	Katılıyorum	
8-Metaverse öğrencilere kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatı sunar	F	3	9	90	262	69				
	%	.7	2.1	20.8	60.5	15.9	3.89	0.71	Katılıyorum	
9-Metaverse dijital çağda bir zorunluluktur	F	6	41	126	184	76				
	%	1.4	9.5	29.1	42.5	17.6	3.65	0.92	Katılıyorum	
10-Metaverse ile öğrencilerin farklı kültürlerle iletişimi artacak.	F	5	7	85	237	99				
	%	1.2	1.6	19.6	54.7	22.9	3.97	0.77	Katılıyorum	
11-Metaverse ile öğrencilerin yabancı dil öğrenmesi kolaylaşacaktır.	F	5	8	92	225	103				
	%	1.2	1.8	21.2	52	23.8	3.95	0.79	Katılıyorum	
12-Metaverse, öğretmenlerin deneyimlerini farklı ülkelerdeki öğretmenlerle paylaşımlarına olanak tanır	F	4	2	92	247	88				
	%	.9	.5	21.2	57	20.3	3.95	0.72	Katılıyorum	
13-Metaverse öğrenciler için odaklanma sorunu yaratabilir.	F	58	169	147	52	7				
	%	13.4	39	33.9	12	1.6	2.49	0.92	Katılmıyorum	
14-Metaverse ortamında öğrencinin avatarının jestleri ve yüz ifadeleri. sanal katılımın yüz yüze katılım kadar etkili olmasını sağlar.	F	23	77	136	147	50				
	%	5.3	17.8	31.4	33.9	11.5	3.28	1.05	Kararsızım	
15-Metaverse teknolojisi zihinsel gelişimi olumsuz etkiler.	F	38	122	149	102	22				
	%	8.8	28.2	34.4	23.6	5.1	2.88	1.03	Kararsızım	
16-Metaverse öğrencilerin hayal gücünü geliştirir.	F	9	21	116	200	87				
	%	2.1	4.8	26.8	46.2	20.1	3.77	0.89	Katılıyorum	
17-Metaverse eğitimde fırsat eşitliği sağlar.	F	22	45	110	194	62				
	%	5.1	10.4	25.4	44.8	14.3	3.53	1.02	Katılıyorum	
18-Metaverse, farklı coğrafi özelliklerin eğitimi olumsuz etkilemesini engeller.	F	6	29	119	205	74				
	%	1.4	6.7	27.5	47.3	17.1	3.72	0.87	Katılıyorum	
19-Metaverse ile öğrenciler kendi hızlarında öğrenirler.	F	7	19	122	226	59				
	%	1.6	4.4	28.2	52.2	13.6	3.72	0.81	Katılıyorum	
20-Metaverse ile öğrenciler daha özgürce deneyim kazanırlar	F	4	12	109	234	74				
	%	.9	2.8	25.2	54	17.1	3.84	0.76	Katılıyorum	
21 Metaverse öğrencilerin duygusal gelişimini olumlu yönde etkiler	F	11	64	143	169	46				
	%	2.5	14.8	33	39	10.6	3.40	0.95	Katılıyorum	
22 Metaverse sosyal iletişimi olumsuz etkiler.	F	63	151	124	66	29				
	%	14.5	34.9	28.6	15.2	6.7	2.65	1.10	Kararsızım	
Toplam							3.58	0.87	Katılıyorum	

Metaverse inanç düzeyi, 1-5 puan aralığında değişen bir 5'li Likert tipindeki ölçek kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde, öğrencilerin metaverse inanç eğilimleri beş düzeye ayrılmıştır. Düzeylerin belirlenmesinde, puan aralığı hesaplamak için şu formül kullanılmıştır: Puan Aralığı = (En yüksek puan - En düşük puan) / 5. Bu formül, öğrencilerin metaverse inanç düzeylerini belirlemede rehberlik etmek üzere uygulanmıştır (Kaplanoğlu, 2014). Buna göre, öğrencilerin metaverse inanç düzeyleri aşağıdaki kategorilere ayrılarak incelenmiştir: 1-1.79 arasındaki ortalama puan aralığı çok düşük, 1.80-2.59 arasındaki ortalama puan aralığı düşük, 2.60-3.39 arasındaki ortalama puan aralığı orta, 3.40-4.19 arasındaki ortalama puan aralığı yüksek, 4.20-5.00 arasındaki ortalama puan aralığı ise çok yüksek değerleri olarak kabul edilmiştir (Doğan, 2023). Üniversite öğrencilerinin metaverse inanç düzey dağılımları aldıkları puanların ortalamasının $\bar{x}=3.58$ dir. Bu ortalama öğrencilerin metaverse eğitim inanç düzeylerinin katılıyorum düzeyinde olduklarını göstermektedir. Ölçek maddeleri incelendiğinde, en üst düzeyde bulunan maddeler: "Metaverse ile öğrencilerin farklı kültürlerle iletişimi artacak" ($\bar{x}=3.97$), "Metaverse, öğretmenlerin deneyimlerini farklı ülkelerdeki öğretmenlerle paylaşımlarına olanak tanır" ($\bar{x}=3.95$), ve "Metaverse ile öğrencilerin yabancı dil öğrenmesi kolaylaşacaktır" ($\bar{x}=3.95$) olarak tespit edilmiştir. Doğan (2023) tarafından yapılan

çalışmaya göre, ölçek maddelerine göre alınan puanın 3.40-4.19 arasında olması, alınan puanın yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemi, “Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi dağılımları nasıldır?” şeklinde ifade edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzey dağılımlarını belirlemek amacıyla betimsel istatistik tekniklerinden faydalanılmış ve bu analiz sonucunda elde edilen bulgular tablo 4 ‘te verilmiştir.

Tablo 4
Üniversite Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzey Dağılımları

Maddeler	F/%	1	2	3	4	5	\bar{x}	SS	Düzyey
1-Kullandığım teknolojilerle ilgili karşılaştığım teknik problemleri nasıl çözeceğimi bilirim	F %	3 .7	18 4.2	134 30.9	202 46.7	76 17.6	3.76	0.81	Katılıyorum
2-Yeni teknolojileri kolayca öğrenebilirim.	F %	2 .5	8 1.8	83 19.2	229 52.9	111 25.6	4.01	0.75	Katılıyorum
3- Önemli yeni teknolojileri takip ederim	F %	3 .7	24 5.5	112 25.9	196 45.3	98 22.6	3.84	0.86	Katılıyorum
4- Birçok farklı teknoloji hakkında bilgi sahibiyim.	F %	6 1.6	25 5.8	160 37	169 39	73 16.9	3.64	0.88	Katılıyorum
5-Bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenme amaçlı kullanma konusunda ve öğrendiklerimi sergileyebileceğim dijital öğretim materyallerini (Örneğin: Sunumlar, dijital hikayeler, wikiler, bloglar) geliştirmek için	F %	6 1.4	38 8.8	147 33.9	174 40.2	68 15.7	3.60	0.92	Katılıyorum
6- Bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda sahip olduğum beceriler yeterlidir	F %	16 3.7	54 12.5	139 32.1	159 36.7	65 15	3.47	1.01	Katılıyorum
7- İnternette bilgi edinmek için yaptığım arama ve değerlendirmelerde kendime güvenirim.	F %	3 .7	6 1.4	107 24.7	226 52.2	91 21	3.92	0.75	Katılıyorum
8- Siber güvenlik. Webde arama ve internette sahtecilik vb. internet etkinlikleri ile ilgili konulara aşinayım.	F %	9 2.1	24 5.5	119 27.5	202 46.7	79 18.2	3.73	0.89	Katılıyorum
9- Bilgi ve iletişim teknolojileri, bir projede çalışma ve diğer öğrenme etkinlikleri konusunda akranlarımla daha iyi işbirliği yapmamı sağlar.	F %	4 .9	8 1.8	103 23.8	244 56.4	74 17.1	3.86	0.74	Katılıyorum
10- Üniversitedeki çalışmalarımda, arkadaşlarımla internet üzerinden (ör. Skype, Facebook, Bloglar aracılığıyla) sıklıkla yardımlaşırım.	F %	10 2.3	37 8.5	102 23.6	195 45	89 20.6	3.73	0.95	Katılıyorum
Toplam							3.76	0.86	Katılıyorum

Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzey dağılımlarının ortalaması $\bar{x}=3.76$ olarak Tablo 4’te verilmiştir. Bu durum, öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyi puanları, "katılıyorum" düzeyinde olduğunu ve dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Ölçek maddeleri incelendiğinde, en üst düzeyde bulunan madde “Yeni teknolojileri kolayca öğrenebilirim.” $\bar{x}=4.01$, “İnternette bilgi edinmek için yaptığım arama ve değerlendirmelerde kendime güvenirim.” $\bar{x}=3.92$, “Bilgi ve iletişim teknolojileri, bir projede çalışma ve diğer öğrenme etkinlikleri konusunda akranlarımla daha iyi işbirliği yapmamı sağlar.” $\bar{x}=3.86$ olarak saptanmıştır. Doğan (2023) tarafından yapılan çalışmaya göre, ölçek maddelerine göre alınan puanın 3.40-4.19 arasında olması, alınan puanın yüksek olduğunu göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık arasındaki ilişki cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmakta mıdır?” sorusu için cinsiyete göre farklılık olup

olmadığını belirlemek için bağımsız (ilişkisiz) örneklem için t-testi analizi yapılmıştır. Tablo 5'te bu alt probleme ilişkin t-testi analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5

Üniversite Öğrencilerinin Metaverse İnançları ve Dijital Okuryazarlık Puanlarının Cinsiyete Göre T Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	X	ss	T testi			Etki Değeri
					t	Sd	p	
Metaverse İnançları	Kadın	265	77.06	10.31	-4.04	431	.000*	0.04
Dijital Okuryazarlık	Erkek	168	81.37	11.57				
	Kadın	265	36.19	5.78	-5.85	431	.000*	0.07
	Erkek	168	39.74	6.70				

$P < 0.05^*$

Tablo 5'e göre üniversite öğrencilerinin metaverse inançlarında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık belirlenmiştir ($t[431]=-4.04$; $p<0.05$). Bu farklılık erkek öğrencilerin lehinedir. Aynı şekilde öğrencilerin dijital okuryazarlıklarında, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t[431]=-5.85$; $p<0.05$). Bu farklılık erkek öğrenciler lehinedir. Çalışmada ayrıca farklılığın etki düzeyine bakılmıştır. Etki düzeyi için Cohen'in önerdiği kriterlere göre, etki büyüklüğü 0.01'den küçükse çok küçük, 0.06 ise orta büyüklükte, 0.14 ise büyük olarak kabul edilir (Cohen, 1988). Buna göre, kızlar ve erkekler arasındaki metaverse inançları ile dijital okuryazarlık boyutları birlikte değerlendirildiğinde, cinsiyet değişkenine göre metaverse için küçük dijital okuryazarlık için orta büyüklükte bir etki olduğu gözlemlenmektedir.

"Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ve dijital okuryazarlıkları internet üzerinde geçirdikleri süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?" sorusunun cevabı için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6

Üniversite Öğrencilerinin Metaverse İnançları İnternette Geçirdiği Zamana Göre ANOVA Sonuçları

İnternet üzerinde geçirdiği zamanı	N	X̄	SS		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
1-3 saat(1)	131	78.95	10.64	Metaverse İnançları	Gruplar arası	131.67	3	377.22	3.16	0.02	4-2
4-5 saat(2)	185	77.22	10.99		Gruplar içi	51248.32	429	119.46			
6-7 saat(3)	67	79.85	11.08		Toplam	52379.98	432				
8 saatten fazla(4)	50	82.26	11.20								
Toplam	433	78.73	11.01								
İnternet üzerinde geçirdiği zamanı	N	X̄	SS		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
1-3 saat(1)	131	36.86	6.27	Dijital Okuryazarlık	Gruplar arası	423.86	3	141.28	3.52	0.01	4-1
4-5 saat(2)	185	37.21	6.10		Gruplar içi	17224.24	429	40.150			4-2
6-7 saat(3)	67	38.04	6.67		Toplam	17648.10	432				
8 saatten fazla(4)	50	40.10	6.86								
Toplam	433	37.57	6.39								

$p < 0.05$.

Tablo 6' daki analiz sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin metaverse inançları internette geçirdiği zamana göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. ($F = 3.16$, $p<0.05$). Farklılığı belirlemek için Post Hoc analizi yapılmış , varyanslar homojen olmadığı ($p<0.05$) için LSD testi uygulanmıştır. Tablo 5'deki analiz sonuçlarına göre, metaverse inançlarına göre 8 saatten fazla (4) internette zaman geçirenlerle 4 - 5 saat (2) geçirenler arasında 8 saatten fazla süre geçirenler lehine anlamlı bir farklılık

olduğu görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin internette geçirdiği zamana göre dijital okuryazarlıklarında anlamlı bir farklılık vardır ($F = 3.52, p < 0.05$). Farklılığın hangi grubun lehine olduğunu belirlemek için post-hoc analizi yapılmıştır. Farklılık, internette 8 saatten fazla (4) zaman geçirenler lehinedir.

“Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ve dijital okuryazarlıkları yaş değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?” sorusunun cevabı için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve Tablo 7’ de verilmiştir.

Tablo 7
Üniversite Öğrencilerinin Metaverse İnançları ve Dijital Okuryazarlıklarının Yaşa Göre ANOVA Sonuçları

Yaş	N	X	ss		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Farklılık
18-20(1)	219	77.41	11.14	Metaverse İnançları	Gruplar arası	980.13	3	326.71	2.72	.04	3-1
21-25(2)	154	79.65	11.04		Gruplar içi	51399.85	429	119.03			
26-40(3)	36	82.25	10.74								
40 ve üzeri(4)	24	79.66	8.38		Toplam	52379.98	432				
Toplam	433	78.73	11.01								
Yaş	N	X	ss		Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	
18-20(1)	219	37.16	6.43	Dijital Okuryazarlık	Gruplar arası	164.329	3	54.77	1.34	.26	
21-25(2)	154	37.79	6.51		Gruplar içi	17483.77	429	40.75			
26-40(3)	36	39.36	6.00		Toplam	17648.10	432				
40 ve üzeri(4)	24	37.15	5.48								
Toplam	433	37.57	6,39								

Tablo 7’ deki analiz sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin metaverse inançları yaşa göre ANOVA sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık vardır ($F = 2.72, p < 0.05$). Farklılığı belirlemek için yapılan Post Hoc analizi sonucunda farklılığın, 26-40 yaş grubunda olanların lehine olduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıklarında ise yaşa göre anlamlı bir farklılık yoktur ($F = 1.34, p > 0.05$).

Araştırmanın dördüncü alt problemi, “Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık arasındaki ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin metaverse inanç düzeyleri ile dijital okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmış elde edilen sonuçlar Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8
Metaverse İnançları ile Dijital Okuryazarlık Arasındaki İlişkiyi Pearson Korelasyon Sonuçları

	Metaverse İnançları	Dijital Okuryazarlık	Düzy
Metaverse İnançları	1	.529**	Orta
Dijital Okuryazarlık	.529**	1	

* $P < .05$.

Tablo 8’de ki verilere göre, pearson korelasyon analizi sonucunda üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlıkları arasında pozitif yönde, orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = 0.529; p < 0.01$). Korelasyon katsayısının 1.00 olması, mükemmel pozitif bir ilişkiyi; -1.00 olması ise mükemmel negatif bir ilişkiyi gösterir. 1.00 ile 0.70 arasındaki katsayılar yüksek, 0.70 ile 0.30 arasındakiler orta, 0.30 ile 0.00 arasındakiler ise düşük düzeyde bir ilişkiyi ifade

eder (Büyüköztürk, 2014). Buna göre r değerinin 0.529 olması iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın beşinci alt alt problemi, “Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıklarının metaverse inançlarını yordamakta mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin metaverse inanç düzeyleri ile dijital okuryazarlık düzeyleri arasında yordama gücü belirlemek amacıyla regresyon analizi uygulanmış elde edilen sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9

Üniversite Öğrencilerinin Metaverse İnançları ile Dijital Okuryazarlık Regresyon Analiz Sonuçları

Yordanan değişken	Yordayıcı değişken	R	R²	F	B	β	t	p
Metaverse İnançları	Dijital Okuryazarlık	0.529	0.280	167.46	,911	0.529	12.94	0.00**

Tablo 9’da yer alan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıkları metaverse inançlarını anlamlı bir şekilde yordamaktadır. ($p < 0.01$). Başka bir ifadeyle, üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıkları metaverse inançlarını %28 oranında açıklamaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan çalışmada, 433 öğrenciden veriler toplanmıştır. İlişkisel tarama modeli ile yürütülen çalışmada, verilerin analizinde ortalama, standart sapma, t testi tek yönlü varyans analizi, korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır.

Üniversite öğrencilerinin metaverse inanç düzeylerinin ortalaması ($\bar{x}=3.58$) olup, öğrencilerin metaverse inanç puanlarının, "katılıyorum" düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin teknolojik gelişmelere paralel olarak kendilerini geliştirmeye ve öğrenmeye devam ettiklerini göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıklarının ortalaması ($\bar{x}=3.76$) olup, "katılıyorum" düzeyindedir. Bu bulgu, öğrencilerin modern teknolojiyi etkili bir şekilde kullanma ve dijital araçları anlama becerilerinin güçlü olduğunu işaret edebilir. Literatürdeki bazı çalışmalarda; Lee ve Hwang (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, öğrencilerin teknolojik yeterliklerinin değerlendirilmesi sonucunda genel olarak ortalamasının üzerinde puan aldıkları ve bu yeterlik düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Diğer bir çalışmada Kore’deki 336 ilkökul öğrencilerinin çoğunluğu, %97.9’u, metaverse ile ilgili deneyimlere sahip olduğunu belirtmiş; bunların %95.5’i ise bu deneyimlerinin günlük yaşantılarıyla doğrudan ilişkili olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir (Suh ve Ahn, 2022). Ayrıca Alhwar (2023), metaverse kullanımının öğrenme üzerindeki etkilerini araştırmasında, metaverse’i etkileyen unsurların aynı şekilde öğrenmeyi de etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca, Kalıncok ve Anılan (2023) tarafından yapılan çalışmada, sınıf öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeyleri genel olarak "başarılı" olarak değerlendirilmiştir. Karakuş ve Ocak (2019) öğretmen adaylarının dijital okuryazarlıklarını yüksek düzey olarak belirlemişlerdir. Benzer bir çalışmada Göçmen (2023), öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz yeterlilikleri konusunda üst düzeyde başarı gösterdiklerini belirtmiştir. Uyar (2021) meslek yüksekokulu öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini yüksek olarak belirlemiştir. Sağ (2021) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin dijital okuryazarlık ortalama değerlerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Üniversite öğrencilerinin hem metaverse hem de dijital okuryazarlıklarının düzeyinin katılıyorum düzeyinde olması, ortalamalarının yüksek olduğunu teknolojiyi etkili bir şekilde kullanarak kişisel gelişimlerine katkı sağlama ve hızla değişen teknolojik gelişmelere ayak uydurabileceklerini göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ve dijital okuryazarlıklarında cinsiyet değişkenine göre erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu bağlamda, erkek öğrencilerin metaverse inançları ve dijital okuryazarlık düzeyleri, kadın öğrencilerin metaverse inançlarından ve dijital okuryazarlık düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Doğan ve

Benzer'in (2023), Akgün ve Akgün (2020) ve Yazıcıoğlu, Yaylak ve Genç, (2020) çalışmalarında benzer bir şekilde, cinsiyete göre incelendiğinde, erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere kıyasla daha yüksek dijital okuryazarlık düzeylerine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, Savaş, Karababa ve Turan'ın (2022) çalışmasında cinsiyetlere göre metaverse bilgi düzeylerinin, dijitalleşme boyutunda erkek katılımcılar lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu durum erkek öğrencilerin metaverse'e olumlu bir bakış açısına sahip oldukları ve dijital beceriler konusunda daha yetkin oldukları söylenebilir. Bu durum erkeklerin teknoloji okuryazarlıklarının daha yüksek olması, kültürel bir özelliğimiz olarak ve güvenlik gibi nedenlerle erkeklerin sanal ortamlarda kadınlara göre daha fazla ve daha özgüvenli bir şekilde yer almalarından kaynaklı olabilir.

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançları ile dijital okuryazarlık ve internet kullanımı arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir. Benzer bir çalışmada Çakır, Gönen ve Ceyhan (2022) İnternet kullanım süreleri üzerine yapılan bir araştırmada, genel olarak gün içinde daha uzun süre internet kullanan bireylerin, metaverse farkındalık düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer bir çalışmada Savaş vd. (2022) İnterneti etkili bir şekilde kullanabilen öğretmen adaylarının, metaverse konusundaki bilgi düzeylerinin de yüksek olduğu saptanmıştır. Bulgular, öğrencilerin metaverse hakkındaki inançlarının dijital okuryazarlık seviyeleri veya internet kullanım alışkanlıkları ile ilişkili olabileceğini göstermektedir. Günümüzdeki transformasyonlar sonucunda ortaya çıkan dijital becerilere hâkim olan öğrenciler, eğitim-öğretim süreçlerini etkili ve verimli bir şekilde kullanabilirler. Bu beceriler, eğitim alanında bir zorunluluk halini almış ve öğrencilere daha etkili bir şekilde bilgi edinmelerini sağlayabilir.

Üniversite öğrencilerinin metaverse inançlarının yaş değişkenine göre 26-40 yaş lehine anlamlı olduğunu, ancak dijital okuryazarlık değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazında, Avcu ve diğerleri (2023), yaş ilerledikçe bilgi, tutum ve farkındalık düzeylerinin arttığını belirtmişlerdir. Ayrıca, dijitalleşme alt boyutunda interneti etkili bir şekilde kullanabilen bireylerin, orta düzeyde olanlara göre bilgi, tutum ve farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun aksine Kalinkol ve Anılan (2023), yaşın artmasıyla birlikte dijital okuryazarlığın azaldığını tespit etmiştir. Üniversite öğrencilerinin teknolojiye hâkim olmaları temel dijital becerilerine sahip olmaları ve bu konudaki değişimlere hızlı uyum sağlayabilmeleri nedeniyle dijital okuryazarlıklarında yaşlarına göre anlamlı bir fark çıkmamış olabilir. Metaverse, internet, iletişim ve teknoloji alanlarının birleşiminden oluşan üçlü sacayağı gibidir (Kaya ve Ata, 2022). Bu nedenle yaşları 26-40 yaş olan grubun 16-24 yaş grubundaki genç yetişkinlere göre interneti, iletişimi ve teknolojiyi daha bilinçli kullanmaları nedeniyle metaverse yönelik inançlarında anlamlı fark çıkmış olabilir.

Eğitime yönelik metaverse inancı ile dijital okuryazarlık arasında anlamlı ve orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki vardır. Buna ilaveten üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıkları, metaverse inançlarını anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Öğrencilerin metaverselerindeki değişimin %28'i dijital okuryazarlıkları tarafından açıklanmaktadır. Yaman ve Elmaz (2023) bu çalışmadaki sonuçlara benzer olarak üniversite öğrencilerinin metaverse yönelik tutum ve farkındalıkları ile dijital okuryazarlıkları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ogelman, Demirci ve Güngör (2023) öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz yeterlilik alt boyutlarının, teknolojiye karşı tutumlarını anlamlı bir biçimde yordadığını ortaya koymuşlardır. Bu bulgular, öğrencilerin dijital okuryazarlıklarının metaverse inançları üzerindeki potansiyel etkisini gösterebilir. Bir başka ifadeyle, dijital okuryazarlığın, temel düzeyde teknoloji ve dijital cihazları kullanma becerisi olduğundan yola çıkarsak dijital okuryazarlığı metaverse'in temeli olarak ifade edebiliriz. Özellikle teknolojiyi yoğun kullanan üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlıklarının yüksek olması dijital teknolojileri daha iyi anlamalarına ve doğal olarak metaverse'a olan inançlarına katkıda bulunmaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

1. Yazar %40, 2. yazar %30, 3. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*. Emek Ofset.
- Akgün, İ. H. ve Akgün, M. (2020). Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 1006- 1024.
- Akkaya, N. ve Şengül, L. (2022). Metaverse ve dil eğitimi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 314-326.
- Alhawary, F. A. (2023). The impact of metaverse affecting factors on learning effectiveness: a Case Study. *European Journal of Science, Innovation and Technology*, 3(4), 150-160.
- Avcu, Y. E., Tilki, Z., Dereli, A. ve Aksoy, İ. (2023). Lise öğrencileri metaverse hakkında ne düşünüyor? Bir karma yöntem araştırması. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(9), 603-636.
- Averbek, G. S. ve Türkyılmaz, C. A. (2021). *Sanal evrende markaların geleceği: Yeni internet dünyası metaverse ve marka uygulamaları, sosyal bilimlerde multidisipliner çalışmalar*, Ed: Prof. Dr. M. Baş, Doç. Dr. İ. Erdoğan Tarakçı. İstanbul: Efeakademi Yayınları, 99-136.
- Bayrakçı, S. ve Narmanlıoğlu, H. (2021). Digital literacy as whole of digital competences: scale development study. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 1-30.
- Büyükbaykal, A. C. I. ve Sönmezer, Z. (2022). Metaverse ile toplumsal yaşam arasındaki ilişki. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 139-148.
- Büyükoztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chen, H. J. (2023). Gather in the metaverse: learning outcomes, virtual presence, and perceptions of high-and low-achieving pre-service teachers of English as a foreign language. *Education and Information Technologies*, 1-29.
- Chen, W., Zhang, J., and Yu, Z. (2023). A bibliometric analysis of the use of the metaverse in education over three decades. *International Journal of Information and Communication Technology Education (IJICTE)*, 19(1), 1-16.
- Chetty, K., Qigui, L., Gcora, N., Josie, J., Wenwei, L., and Fang, C. (2018). Bridging the digital divide: measuring digital literacy. *Economics*, 12(1), 2018-23. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2018-23>
- Cohen J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 1(3), 98-101.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G., and Alken, L. S. (2003). Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioural sciences (3rd Ed.). Lawrence ErlbaumAssociates, Inc.
- Çakır, Z., Gönen, M. ve Ceyhan, M. A. (2022). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin metaverse farkındalıklarının incelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 406-418.

- Çelik, R. (2022). Metaverse nedir? Kavramsal değerlendirme ve genel bakış. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 67-74.
- Demir, G., Argan, M., and Dinç, H. (2023). The age beyond sports: user experience in the world of metaverse. *Journal of Metaverse*, 3(1), 19-27. <https://doi.org/10.57019/jmv.1176938>
- Doğan, E. (2023). Ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine ilişkin algılarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(20), 159-176.
- Doğan, T. ve Benzer, S. (2023). Fen bilimleri öğretmenlerinin dijital okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Journal of Individual Differences in Education*, 5(1), 14-30.
- Erol, A., Yurdakal, İ. H. ve Tekin-Karagöz, C. (2023). Metaverse/meta-education belief scale. *Malaysian Online Journal of Educational Technology*, 11(2), 94-107. <https://doi.org/10.52380/mojet.2023.11.2.461>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., and Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (7th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Gilster, P. (1997). *Digital literacy*. New York: John Wiley ve Sons.
- Göçemen, B. (2023). *Matematik öğretmen adaylarının matematiksel okuryazarlık özyeterlilikleri, evrensel fen okuryazarlıkları ve dijital okuryazarlık öz-yeterlilikleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Açık Erişim Sistemi. <https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/13057/>
- Göldağ, B. (2021). Üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ile dijital veri güvenliği farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 82-100. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.950635>
- Hwang, G. J., and Chien, S. Y. (2022). Definition, roles, and potential research issues of the metaverse in education: an artificial intelligence perspective. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 100082.
- Hyun, J. J. (2021). *A study on education utilizing metaverse for effective communication in a convergence subject*. Academic Press.
- Jacobs, N. (2019). Difference between online learning, virtual learning, elearning, distance learning. <https://conexed.com/2019/11/11/are-online-learning-virtual-learning-e-learning-distance-learning-and-blendedlearning-the-same>
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kalaycı, Ş. (2010). *Faktör analizi SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kalınkol, C. ve Anılan, H. (2023). Sınıf öğretmenlerinin dijital okuryazarlık durumlarının incelenmesi *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 203-235.
- Kaplanoglu, E. (2014). Mesleki stresin temel nedenleri ve muhtemel sonuçları: Manisa ilindeki SMMM'ler üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 64, 131-150. <https://doi.org/10.25095/mufad.396494>
- Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler olanaklar riskler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 683-700.

- Karakuş, G. ve Ocak, G. (2019). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterlilik becerilerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 129-147. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.466549>
- Kaya, A.Y. ve Ata, F. (2022). Metaverse ve sanal dünyaya yönelik teorik bir değerlendirme. (Ed. Yasin Söğüt & Murat Birol). *Sanal dünya sosyal medyada metalar ve metaverse* İçinde 185-206. Ankara: Nobel Yayın.
- Koo, H. (2021). Training in lung cancer surgery through the metaverse, including extended reality, in the smart operating room of Seoul National University Bundang Hospital, Korea. *Journal of educational evaluation for health professions*, 18,33. <https://doi.org/10.3352/jeehp.2021.18.33>
- Lee, H., and Hwang, Y. (2022). Technology-enhanced education through VR-making and metaverse-linking to foster teacher readiness and sustainable learning. *Sustainability*, 14, 4786. <https://doi.org/10.3390/su14084786>
- Li, M., and Yu, Z. (2023). A systematic review on the metaverse-based blended English learning. *Frontiers in Psychology*, 13, 1087508.
- Maden, S., Maden, A. ve Banaz, E. (2018). Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitaplarının dijital okuryazarlık bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of International Social Research*, 11(55), 685-698. DOI:10.17719/jisr.20185537239
- Martin, A. (2008). Digital literacy and the “digital society”. *Digital literacies: Concepts, policies and practices*, 30(2008), 151-176.
- Meier, C., Saorín, J., de León, A. B., and Cobos, A. G. (2020). Using the roblox video game engine for creating virtual tours and learning about the sculptural heritage. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 15(20), 268–280.
- Mystakidis, S. (2022). *Metaverse encyclopedia*, 2(1), 486-497.
- Ogelman, H. G., Demirci, F. ve Güngör, H. (2023). Okul öncesi öğretmeni adaylarının dijital okuryazarlık öz yeterlik ile teknolojiye yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 195-224.
- Park, J. (2021). Exploring the possibility of using metaverse in Korean language education. *Journal of the International Network for Korean Language and Culture*, 18(3), 117-146.
- Poddubnaya, N., Kulikova, T., Ardeev, A., and Alekseeva, P. (2020). Formation of digital literacy of students by means of virtual and augmented reality technologies. *CEUR Workshop Proceedings*, 2861, 309-317.
- Sağ, M. (2021). *Öğretmenlerin dijital okuryazarlığı ve engellerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Savaş, B. Ç., Karababa, B. ve Turan, M. (2022). Metaverse bilgi düzeyi: Beden eğitimi ve spor öğretmeni adayları üzerine bir incelenme. *Uluslararası Egzersiz Psikolojisi Dergisi*, 4(1), 18-29.
- Sholikhah, M., and Anggraeni, C. W. (2022). Empowering digital language literacy in writing instructions: lecturers’ and students’ voices. *Lensa: Kajian Kebahasaan, Kesusastraan, dan Budaya*, 12(2), 263-281.

- Siyaeve, A., and Jo, G. S. (2021). Neuro-symbolic speech understanding in aircraft maintenance metaverse. *IEEE Access*, 9, 154484–154499.
- Suh, W., and Ahn, S. (2022). Utilizing the metaverse for learner-centered constructivist education in the post-pandemic era: an analysis of elementary school students. *Journal of Intelligence*, 10(1), 17.
- Uyar, A. (2021). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 198-211.
- Uyar, A. ve Şan, İ. (2022). Metaverse ve eğitim. (Ed. Yasin Söğüt & Murat Birol). *Sanal Dünya Sosyal Medyada Metalar ve Metaverse İçinde* 157-185. Nobel Yayın.
- Ünlü, B. ve İlhan, V. (2022). *Dijital okuryazarlık ve mahremiyet: Kayseri kırsalında bir araştırma*. 5th Cultural Informatics, Communication&Media Studies Conference (pp.42). Kayseri, Turkey.
- Ünver, Ö., Gamgam, H., Altunkaynak, B. (2013). *Temel istatistik yöntemler* (BirinciBaskı). Sözkesen Matbaacılık Ltd. Şti.
- Üstündağ, M.T., Güneş, E. ve Bahçivan, E. (2017). Turkish adaptation of digital literacy scale and investigating pre-service science teachers' digital literacy. *Journal of Education and Future*, 12, 19-29.
- Yaman, Z. ve Elmaz, Z. (2023). Üniversite öğrencilerinin metaverse'e yönelik tutum ve farkındalık düzeylerinin postmodern tüketim anlayışı ve dijital okuryazarlık düzeyleri ile ilişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 854-863. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1358356>
- Yazıcı, T. (2023). Bilgiye erişimde dijital okuryazarlık kullanımı: Muş Alparslan Üniversitesi gazetecilik bölümü öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2709-2740.
- Yazıcıoğlu, A., Yaylak, E. ve Genç, G. (2020). Okul öncesi ve sınıf öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 274-286.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yoon, S., & Choi, S. (2023). A study on the future prospect of the metaverse through human cognition. *Journal of KIIT*, 21(7), 149-168.
- Yue, K. (2022). Breaking down the barrier between teachers and students by using metaverse technology in education: based on a survey and analysis of Shenzhen City, China. *In Proceedings of the 2022 13th International Conference on E-Education, E-Business, E-Management, and E-Learning* (pp. 40-44).
- Zhou, B. (2022). Building a smart education ecosystem from a metaverse perspective. *Mobile Information Systems*, 2022, 1-10.

Extended Abstract

Introduction

Today, technological developments are causing significant changes in the fields of learning and communication. The metaverse concept, which is becoming increasingly popular especially among university students, is expected to be integrated with digital literacy skills. Thus, in order to understand students' processes of adapting to the digital world of the future, they should manage their digital transformation processes more consciously and provide more effective support to these students. In addition, educational institutions can help students develop their digital skills and cope with the rapidly changing demands of technology.

The concept of metaverse is derived from the words "meta" (beyond) and "universe" (universe). This concept is often associated with technological expressions such as augmented reality and virtual reality (Büyükbaykal and Sönmezer, 2022). Glister (1997) was the first researcher to mention digital literacy and defined digital literacy as the ability to assimilate digital information and understand and use it in different formats, while Martin (2008) defined digital literacy as the ability to develop awareness, create attitudes and use digital tools correctly.

In the literature review, it is clear that metaverse has the potential to transform education and learning experiences (Akkaya and Şengül, 2022; Chen, 2023; Hwang and Chien, 2022; Koo, 2021; Li and Yu, 2023; Park, 2021; Ünlü and İlhan, 2022; Yazıcı, 2023; Yoon and Choi, 2023; Yue, 2022). Understanding university students' metaverse beliefs and digital literacy skills is crucial to prepare them for the evolving technological environment. Thus, the relationship between metaverse beliefs and digital literacy may indicate that individuals who will interact in the metaverse need digital literacy skills. In this context, digital literacy can contribute to individuals to exist in the digital world more consciously and safely by providing the ability to understand, use and interact with the digital world in the metaverse. In this context, this study aims to examine the relationship between metaverse beliefs and digital literacy of university students who use technology intensively. In line with the purpose of the study, the problem statement was determined as "Is there a relationship between university students' metaverse beliefs and digital literacy?".

In this context, the answers to the following sub-questions were investigated by focusing on the goal of the research:

1. What is the distribution of university students' meta-belief levels?
2. What is the distribution of digital literacy level of university students?
3. University students' metaverse beliefs and digital literacy levels;
 - a. Do they differ significantly in terms of gender?
 - b. Do they differ significantly according to the time they spend on the Internet?
 - c. Do they differ significantly according to their ages?
4. What is the direction and level of the relationship between university students' metaverse beliefs and digital literacy?
5. What is the predictive power of university students' digital literacy on their metaverse beliefs?

Method

In the study, the relational survey model, which is one of the quantitative research methods, was preferred. The correlational survey model is a method in which the relationship or effect between the quantitative variables used in the research is revealed by using the correlation coefficient (Fraenkel et al., 2012). In this study, this analysis model was adopted to understand the relationship between university students' metaverse beliefs and their digital competencies. The sample of the study consists of 433 university students studying at a state university determined by maximum diversity sampling technique. "Metaverse/Meta-Education Belief Scale" developed by Erol, Yurdakal and Karagöz (2023) and "Digital Literacy Scale" developed by Üstündağ, Güneş and Bahçivan (2017) were used to

determine the level of digital literacy. Since the data were normally distributed, mean, standard deviation, percentage, frequency, independent t-test, Pearson correlation and regression analyses were used to analyze the data.

Findings

University students' metaverse beliefs and digital literacy levels are at the level of agree. According to the gender variable, there is a significant difference in favor of male students in both metaverse beliefs and digital literacy. According to the age variable, both metaverse beliefs and digital literacy differ significantly in favor of the 26-40 age group. According to the variable of time spent on the Internet, there is a significant difference in favor of those who spend more than 8 hours a day in their metaverse beliefs, while there is no significant difference in their digital literacy. In addition, it was determined that there is a significant, moderate and positive relationship between students' metaverse beliefs and digital literacy levels. Digital literacy of university students explains 28% of their metaverse beliefs.

Conclusion, Discussion and Recommendations

A significant and moderate positive relationship was found between metaverse belief and digital literacy. In a similar study conducted by Avcu, Tilki, Dereli, and Aksoy (2023), it was observed that students' knowledge, attitude and awareness levels towards metaverse were at an average level. In another study conducted by Çakır, Gönen, and Ceyhan (2022), it was determined that the metaverse awareness of students studying at the Faculty of Sport Sciences was at an average level. In another study conducted in the same period, Savaş, Karababa, and Turan (2022) found that there is a significant relationship between technology and digitalization, and that this relationship is positive and at a high level. The fact that individuals have basic digital skills affects their more active use of metaverse environments and their beliefs in a directly proportional way.

University students' digital literacy significantly predicts their metaverse beliefs. Digital literacy explains 28% of the change in students' metaverse beliefs. It can be said that as students' beliefs about the metaverse increase, their digital literacy levels increase significantly. In addition, Ogelman, Demirci and Güngör (2023) found that digital literacy self-efficacy sub-dimensions of pre-service teachers significantly predicted their attitudes towards technology. These findings may indicate the potential effect of students' digital literacy on their metaverse beliefs. In other words, the fact that individuals are more competent in digital environments contributes to their better understanding of digital technologies and naturally to their beliefs in the metaverse.

As a result, it was determined that there is a positive and moderate relationship between university students' metaverse beliefs and their digital literacy. In addition, students' digital literacy skills predicted their metaverse beliefs by 28%. For future studies, it may be recommended to conduct studies with high school and different faculty student groups with different demographic characteristics. In order to evaluate the effects of metaverse use on educational programs, mixed-method experimental studies can be conducted on educational materials and methods developed or used in this subject. In this context, these studies can contribute to the planning of effective interventions for educational strategies, metaverse and digital literacy development.

Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz

Selin DİNÇER
Kırıkkale Üniversitesi
selindincer@kku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3233-493X

Fatih AKIN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
fatih.akin@erzincan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7741-4004

Baybarshan Ali KAZANCI
Kırıkkale Üniversitesi
kazanci@kku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3407-3692

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1442228
Geliş Tarihi: 24.02.2024	Kabul Tarihi: 14.06.2024
Revize Tarihi: 10.06.2024	

Atf Bilgisi

Dinçer, S., Akın, F. ve Kazancı, B. (2024). Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ampirik bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 371-385.

ÖZ

Bir ülke ekonomisinde dış ticaretin kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, iş bölümü, uzmanlaşma, doğrudan yabancı yatırımları çekmek, döviz girdisi sağlamak, iç ve dış pazarda rekabeti sağlamak gibi önemli kazanımları bulunmaktadır. Ayrıca ithalat ve ihracat rakamları önemli ölçüde ülkelerin ekonomi politikalarına yön verebilir hale gelmiştir. Bu noktada dış ticaretin büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için kritik öneme sahip olduğunun farkında olan ülkeler uluslararası ticarete daha fazla önem vermektedir. Bağımsızlık sonrası merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Türk Cumhuriyetleri sonraki yıllarda bölgeselleşme hareketleri kapsamında ihracata dayalı büyüme modelini benimsemişlerdir. Buradan hareketle çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve teşkilata gözlemci ülke statüsünde dahil olan Macaristan olmak üzere beş ülkede dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üyesi olan Özbekistan'ın analize dahil edilmemesinde ise verilere ulaşmada yaşanan sorun etkili olmuştur. 1992-2022 döneminin ele alındığı çalışmada, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri kullanılmıştır. Panel ARDL analizi bulgularına göre, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan beş ülkede uzun vadede ihracat ve ithalat ekonomik büyümeyi artırırken, kısa vadede yalnızca ithalat ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ele alınan ülkelerde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için dış ticaretin önemli etkisinin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ihracat, ithalat, dış ticaret, ekonomik büyüme, Türk Devletleri Teşkilatı.

The Effect of Foreign Trade on Economic Growth in Selected Organisation of Turkic States Countries: An Empirical Analysis

ABSTRACT

Foreign trade in a country's economy has important gains such as ensuring efficiency in resource allocation, division of labor, specialization, attracting foreign direct investments, providing foreign exchange inflows, and ensuring competition in domestic and foreign markets. In addition, import and export figures have become able to direct the economic policies of countries to a significant extent. At this point, countries that are aware of the critical importance of foreign trade for growth and development attach more importance to international trade. The Turkic Republics, which transitioned from central planning to a free market economy after independence, adopted the export-led growth model within the scope of regionalization movements in the following years. Therefore, this study aims to analyze the effect of foreign trade on economic growth in five countries, namely Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, and Hungary, which is a member of the Organisation of Turkic States as an observer country, using the panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. Uzbekistan, a member of the Organisation of Turkic States, was not included in the analysis due to the data access problem. Exports, imports, and economic growth variables are used in the study covering the period 1992-2022. According to the findings of the panel ARDL analysis, while exports and imports increase economic growth in the long run in the five countries of the Organisation of Turkic States, only imports increase economic growth

in the short run. It is seen that foreign trade has an important effect on the realization of economic growth in the countries considered.

Keywords: Export, import, foreign trade, economic growth, Organisation of Turkic States.

Giriş

Ülkelerin farklı büyüme oranlarına sahip olmalarının nedenleri literatürde uzun süre inceleme alanı bulmuştur. Bu noktada tarihsel eksende ülkelerin büyüme potansiyellerini dış ticaret ile açıklayan düşünürler bulunmaktadır. Örneğin Marshall (1959) ülkelerin ekonomik olarak ilerlemelerini belirleyen sebebin uluslararası ticaret olduğunu 19. yüzyılda öne sürmüştür. Robertson ise (1938) ihracatı büyümenin motoru olarak ifade etmiştir. Günümüzde de dış ticaretin büyüme için gerekli olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır. Fakat yalnızca dış ticaretin ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için tek başına yeterli olmayacağı da bilinmektedir. Büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi için ticaretten elde edilen kazançların verimlilik ile tamamlanması gerekmektedir (Arodoye ve Iyoha, 2014, ss. 121-122).

Ülkelerin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu önemli bir unsurdur. Böylece uluslararası ticaretin canlanması ekonomik büyümenin itici gücü haline gelebilmektedir. Ülkenin rekabet yapısının kritik bir göstergesi olması ve ülke ekonomisinin dünyanın geri kalanıyla ilişkilerinin değerlendirilmesinde önemli olması nedeniyle ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmesi gereken bir konudur (Kang ve Shambaugh 2016). Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkeleri konu olan akademik çalışmalar tartışma konusu haline gelmekte, dış ticaret yapan ülkelerin yalnızca iç pazara değil aynı zamanda ülkelerin cari açığı azaltma, yatırımı artırma gibi destekleri bulunmaktadır. Mal ithalatı ise ülkenin ihtiyacı olan makine ve teknolojik girdiyi sağlamaktadır (Bayer ve Marius, 2018; Choe, 2003; Feldstein, 1983).

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişki ekonomik olarak uzun yıllardır incelenmektedir. Genel manada dış ticaret büyümenin motoru olarak bilinmekte ve ihracat büyümeyi artırmaktadır. Bu etki, ekonomik üretim fazlalığı ile verimlilikte artışta sağlayacaktır. Ayrıca ihracat artışı ölçek ekonomileri ve pozitif dışsallıklardan doğan kazançlardan kaynaklanmaktadır. Söz konusu ampirik çalışmalar bu öngörüye doğrularken konu ile ilgili dış ticaret değişkenleri arasında yer alan ihracat-ithalat ve büyüme bağıntısı akademik çalışmaları çeşitlendirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalarda ele alınan ülkeler, dönemler ve kullanılan yöntemler itibariyle farklılıklar bulunmaktadır (Tyler, 1980, s. 2). Ancak Tablo 1’de bulunan literatür özeti Türk Cumhuriyetleri ile sınırlandırılmıştır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Merkezi Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri ilk yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalışsalar da küresel piyasalara açık istatistiki verilerde teyit edilme problemi yaşamaktadırlar. Bu durum ampirik analizlerde sorun teşkil etmektedir. Neticede itibariyle Türk Cumhuriyetleri’nin 2011 yılı sonrası dış ticaret-büyüme ilişkisini yansıtan çalışmalar taranmıştır.

Tablo 1
Literatür Özeti

Yazar(lar)/ Yayımlı Yılı	Ülke(ler)	Bulgular
Yılmaz ve Albayrak (2023)	Türkiye	ARDL sınır testi yaklaşımına göre elde edilen neticelere göre, ithalat-ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki bulunmaktadır.
Wang, Yang ve Yang (2023)	Avustralya, Belçika, Hollanda, İtalya, Grönland, Birleşik Krallık, Berlin, Fransa, Rusya, Portekiz ve İsviçre	Doğal kaynaklar, kurumsal kalite, ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik kalkınmaya etkisi GMM modeli ile incelenmiştir. Bu sonuçlara göre pazar büyüklüğü ve doğrudan yabancı yatırımların finansal ve ticari açıklık ile güçlü bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır.
Kendirkıran ve Emirmahmutoğlu (2022)	Türkiye	İhracat-ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedenselliği araştırılmıştır. Analiz neticesinde ithalat büyümesi ve ekonomik büyüme iki yönlü nedensellik ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.
Blavasciunaite, Garsviene ve Matuzeviciute (2020)	European Union (EU) 28 countries	AB ülkelerinde ekonomik büyüme ve dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri OLS yöntemi ile analiz

		edilmiştir. Neticede ticaret dengesini büyümeye olumsuz etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.
Hüseyinli (2019)	Azerbaycan	Azerbaycan'ın enerji ihracatı ve büyüme arasında olan ilişki Granger Nedensellik ve CUSUM testleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme ile gaz ve petrol ihracı arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Şenkardeşler (2018)	Türkiye	Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki tatbik edilmiştir. Sonuçlara göre uzun dönemli büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Aydın, Esen ve Bayrak (2016)	Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan	Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisi enflasyon eşik değeri dikkate alınarak incelenmiştir. Dış ticaret hadlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Ganiyev (2016)	Kazakistan, Kırgızistan	Kazakistan ve Kırgızistan'da dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi ARDL koentegrasyon yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar Kırgızistan'ın kısa ve uzun dönemde dış ticaret yapısının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini; Kazakistan'ın ise ithalatın ekonomik büyümede daha etkin rol oynadığı belirlenmiştir.
Esen ve Bayrak (2015)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Eşbütünleşme analizi kullanılarak ele alınmıştır. Ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasında uzun dönem olumlu ilişki bulunmuştur. Kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir.
Künü, Hopoğlu ve Bozma (2015)	Azerbaycan, Türkiye	Azerbaycan ve Türkiye'de ihracat ve büyüme arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik yöntemine göre ele alınmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye ve Azerbaycan'da ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığı bulunmuştur.
Gül, Kamacı ve Konya (2013)	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Türkiye	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye'de dış ticaretin büyüme üzerine etkisi Pedroni Eşbütünleşme ve Panel Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Tespit edilen sonuçlar ihracat-ithalat ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur.
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'da ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki Panel DOLS testi ve VECM yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, ele alınan altı Türk Cumhuriyeti özelinde ihracatta 100 dolarlık bir artışın ekonomik büyümeye uzun dönemli yaklaşık olarak 36 dolarlık artış getirdiğini ortaya koymaktadır.
Ağayev (2011)	Eski Sovyet Birliği Ülkeleri	Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak ihracat artışının ekonomik büyümeye neden olmadığını göstermektedir. Ayrıca sonuçlar kısa ve uzun dönemde büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir.

2000 yılı sonrası genel olarak literatür incelendiğinde Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaret-büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Literatüre katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışma Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye olmak üzere seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri ile Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde gözlemci ülke statüsünde bulunan Macaristan'dan oluşmaktadır. Buradan hareketle yapılan çalışmada seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu etki analiz edilirken Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada gözlemci ülke statüsünde bulunan Macaristan'ın da dâhil edildiği Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde bulunan beş ülkede otuz yıllık (1992-2022) dönemde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında ortaya çıkan ilişki teorik çerçevede ele alınmıştır. Daha sonra ise 1992-2022 döneminde seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi panel ARDL yöntemi ile tahmin edilerek elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

Liberalleşme ile sektörler arası yoğun rekabet dünyada kitlesel üretim fazlasına yol açmış, bu sayede dış ticaret kalemleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca ihracat ve ithalat rakamları ülkelerin ekonomi politikalarına önemli ölçüde yön verebilmektedir. Bu minvalde ihracat ekonomik büyümeyi, refahı, kişi başına düşen geliri artırmakta; makroekonomik rakamları iyileştirmekte, cari açıkları ve konjonktürel dalgalanmaları azaltmaktadır. Dolayısıyla katma değer katan ihracat uluslararası arenada ülkelere itibar kazandırmaktadır. Öte yandan, Kazancı ve Dikkaya'nın (2021) belirttiği gibi ihracat-ithalat dengesi negatif değerler aldığı anda ekonomik göstergeler bozulabilmektedir. Aynı zamanda iç üretim yapısı olumsuz etkilenmekte, ulusal paranın istikrarı bozulmakta ve döviz cinsinden borcu bulunan üreticilerin borçlarının artması gibi hususlar negatif bir görüntünün oluşmasına neden olabilmektedir.

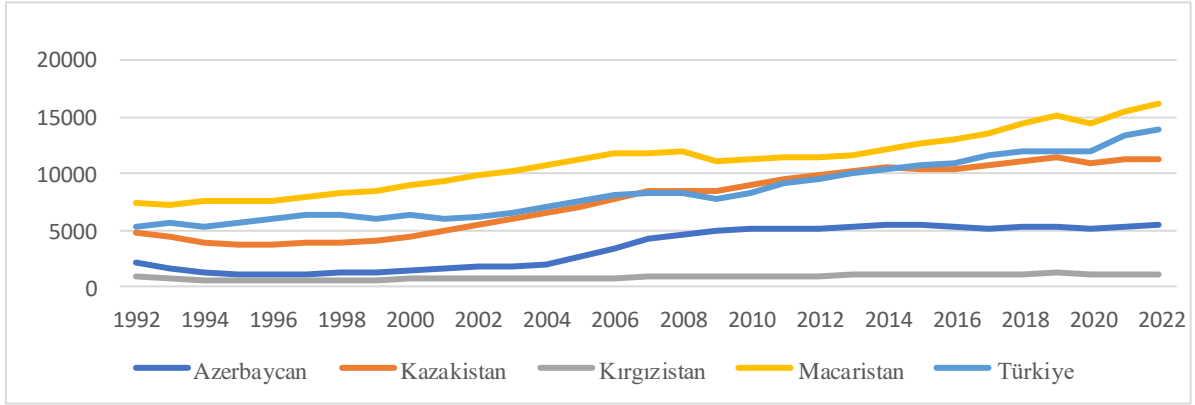
Ihracat yönlü büyüme modeli bilhassa iç pazarı yetersiz olan ülkelerde önemlidir. Bu noktada gelişmekte olan ülkeler için yabancı ülkelere mal satarak uluslararası pazarlara açılmak ve ölçek ekonomilerinden faydalanarak rekabet edebilmek ancak ihracat ile mümkün hale gelmektedir. Döviz girdisi ile yatırım imkânlarının genişlemesi ve istihdamın artması ise ihracat yönlü büyüme modelinin önemli bir avantajını oluşturmaktadır. Netice olarak verimlilik artışı ile ihracat odaklı ekonomik büyüme trendi yükselmektedir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013). Bu perspektiften düşünüldüğünde serbest piyasa ekonomisinin temel dinamiklerinden olan dış ticaret ile büyüme arasında yakın ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Dünya sisteminin değişim gösterdiği 1990'ın ilk yılları, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerine ilişkin yeni fırsatlar doğurmuş ve bu ülkelerin bölgeselleşme hareketleri için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Türk Devletlerinin bağımsızlığını kazanmasının ardından 1992 yılında Türkiye öncülüğünde belirtilen bölge ülkeleri ile kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere çok taraflı ve karşılıklı iş birliğinin sağlanması amacıyla "Türk Konseyi" süreci başlatılmıştır. Türk Konseyi'nin tesis edilmesine kadar geçen süreçte çok sayıda zirve gerçekleştirilerek Türk Dünyasındaki iş birliğinin temelleri atılmıştır (Akçapa, 2023, ss.477). 2009 yılında İstanbul'da düzenlenen zirve toplantısında alınan kararla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşan 4 üye ülke ile "Türk Devletleri Teşkilatı" kurulmuştur (Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 2016). Bu zirve genel çerçevede mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımı, serbest ticaret düzeninin gelişmesi ve ulaşım yapısı ile enerji kaynaklarının arzının Avrupa'ya sağlanması gibi hususlar üzerine inşa edilmiştir. Bakü'de 2019 yılında 7. zirve gerçekleştirilmiştir. Özbekistan bu zirvede teşkilata tam üye olarak katılmıştır. 2018 yılında Kırgızistan'da düzenlenen 6. zirvede Macaristan, 2021 yılında İstanbul'da düzenlenen 8. zirvede Türkmenistan ve 2022 yılında Semerkant zirvesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci statüsü ile teşkilat bünyesinde yer almaya başlamıştır (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

2009 yılında kurumsallaşan ve 2021 yılında "Türk Devletleri Teşkilatı" ismi ile yola çıkan ülkeler Asya-Avrupa kıtasında coğrafi konumları, hammadde kaynakları ve ekonomik durumları ile her dönem dünya ekonomisine dinamizm katmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı ülkeleri hammadde ve

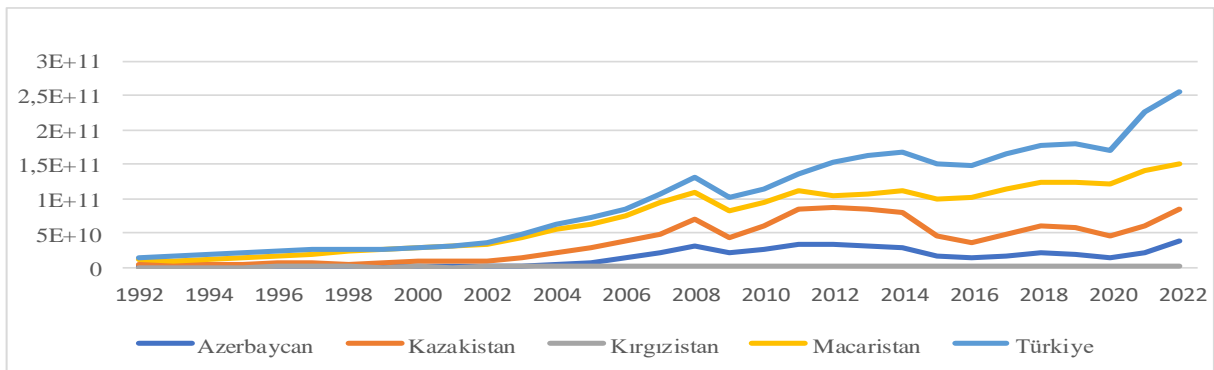
enerji rezervleri, geniş tarım arazileri gibi doğal kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Ancak bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sanayilerini geliştirmede, teknolojik ilerlemede, nitelikli personel eğitimi için orta ve uzun vadeli finansman sağlamada zorluklarla karşılaşmışlardır. Merkezi olarak planlanan bir ekonomiden piyasa odaklı bir sisteme geçiş onları uluslararası krizlere ve ekonomik dalgalanmalara karşı kırılgan hale getirmiştir (Çetinkaya ve Demirel, 2023).

Sosyalizmden ayrılan Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan yaşadığı ekonomik dönüşüm ile uluslararası pazarlara ulaşmak için ihracat yönlü büyümeye odaklanmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan ekonomileri ise Teşkilat bünyesinde yer alan diğer ülkelere görece kapalı ekonomik modelden istenilen düzeyde çıkamamıştır. Türkiye ise 1980 yılında liberalleşme politikalarını hızlandırmış ve ihracata önem veren politikalar benimsemiştir. Türk Cumhuriyetleri ile kurumsal ilişkilerini güçlendiren ve Avrupa Birliği üyesi olan Macaristan ise gelişmiş Avrupa ülkelerine yakınlığı ile Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında göze çarpmaktadır.

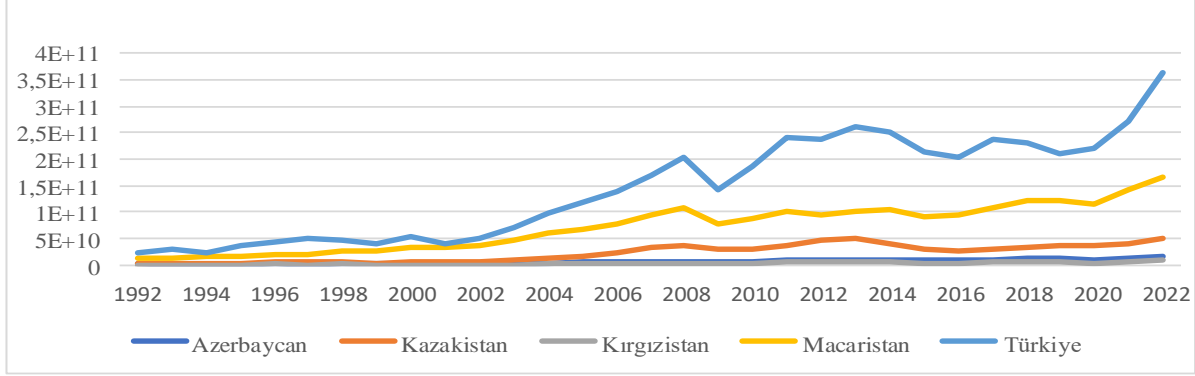
Grafik 1. Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Verileri (1992-2022) (World Bank, <https://data.worldbank.org/?locations=AZ-KZ-KG-HU-TR> adresinden 04.01.2024 tarihinde erişilmiştir.)

Grafik 2’de çalışma kapsamında ele alınan beş ülkenin 1992-2022 dönemine ait ekonomik büyüme verileri yer almaktadır. Bu veriler incelendiğinde söz konusu süreçte Kırgızistan ekonomik büyümeyi gerçekleştiremeyen ülke olarak durağan bir izlenim vermiştir. Azerbaycan’da da tıpkı Kırgızistan’da olduğu gibi ise bağımsızlık sonrası dönemde büyüme istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Kazakistan büyüme trend eğrisinin yükselme eğiliminin ise diğer ülkelere göre daha iyi olduğu göze çarpmaktadır. Ekonomik büyüme trendi en çok dalgalanan ve yükselen iki ülkenin ise Macaristan ve Türkiye olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde İhracat Verileri (1992-2022) (International Trade Center, <https://www.trademap.org/Index.aspx> adresinden 01.11.2023 tarihinde erişilmiştir.)

Serbest piyasa koşulları ile bütünleşen ülkelerin ekonomik büyüklükleri, ihracat-ithalat verilerini doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışma kapsamında seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan ülkeler dünya konjonktürel dalgalanmasından etkilenmiş ve bu durum Grafik 2’de yansıtılmıştır. 2008 yılında yaşanan finansal kriz ve COVID 19 süreci ülke grubunun ihracatına sekte vurmuştur. Ülke grupları her ne kadar inişli çıkışlı izlenim verseler de ihracat verilerine göre en çok ihracat sırasıyla Türkiye, Macaristan ve Kazakistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ve Kırgızistan’ın ihracat verilerinin ise diğer ülkelere nazaran oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Grafik 3. Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde İthalat Verileri (1992-2022) (International Trade Center, <https://www.trademap.org/Index.aspx> adresinden 01.11.2023 tarihinde erişilmiştir.)

Grafik 3’te ise çalışma kapsamında ele alınan beş ülkenin 1992-2022 dönemine ait ithalat verileri yer almaktadır. Ülkelerin ithalat düzeylerinin ihracat düzeylerine benzer durumda olduğu görülmektedir. Zaman serisinde Türkiye’nin en çok ithalat yapan ülke konumunda olduğu görülmektedir. Türkiye’yi Macaristan takip etmekte olup, Macaristan’ın Türkiye’ye göre ithalatta kırılganlığı daha az düzeydedir. Kırgızistan ve Azerbaycan ise ele alınan ülke grubu içerisinde ithalatın en az düzeyde gerçekleştiği iki ülke olduğu görülmektedir.

Yöntem

Bu bölümde Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan beş ülkede dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için kullanılacak yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan beş ülkede 1992-2022 için dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Modelin denklemi Gül, Kamacı & Konya (2013) ve Yardımcıoğlu & Gülmez (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle (1) nolu denklemde belirtilmiştir;

$$\ln GDP_{it} = \beta_0 + \beta_{i1} \ln \dot{HR}_{it} + \beta_{i2} \ln \dot{TH}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Çalışma Grubu

Çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı üyesi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ile Teşkilata gözlemci ülke statüsünde dahil olan Macaristan olmak üzere beş ülkede dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1992-2022 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ele alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen Dünya Bankası web sitesinden kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla verisi, dış ticareti temsilen ise ihracat ve ithalat verileri Trademap web sitesinden elde edilmiştir.

Tablo 2

Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kısaltmalar	Veri Kaynağı
Ekonomik Büyüme (Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)	LnGDP	Dünya Bankası Web Sitesi
İhracat (Toplam Değer)	LnİHR	Trademap Web Sitesi
İthalat (Toplam Değer)	LnİTH	Trademap Web Sitesi

	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Min.	Max.
LnGDP	155	8.390	0.987	6.375	9.698
LnİHR	155	23.364	1.899	19.574	26.261
LnİTH	155	23.389	1.827	19.571	26.619

Modelde kullanılan veri seti ve tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de verilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklere göre, çalışmada kullanılan veri setinin 155 gözlem sayısından oluştuğu görülmektedir. Ortalama büyüme yaklaşık 8.39 olarak bulunmuştur. İhracat oranlarında ilgili dönem için maksimum değer yaklaşık 26.26, minimum değer yaklaşık 19.57 olarak bulunmuştur. İthalat oranlarında ise ilgili dönem için maksimum değer yaklaşık 26.61, minimum değer yaklaşık 19.57 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenirken öncelikle ele alınan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı ve homojenliğin bulunup bulunmadığı yatay kesit bağımlılık testi ve homojenlik testi ile analiz edilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CIPS birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmasından dolayı panel ARDL/PMG yöntemi ile modelde değişkenlerin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilerek bulguları değerlendirilmiştir.

Araştırma Etiği

Bu çalışma veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bulgular

Yatay kesit bağımlılığı, panel veri setindeki yatay kesit birimleri arasında gözlemlenen istatistiksel korelasyonla ilgili olarak, yatay kesit birimleriyle ilişkili hata terimleri korelasyon sergilediğinde gözlem bağımsızlığı varsayımı ihlali sonucu ortaya çıkmaktadır (Pesaran, 2021). Literatürde panel veri yönteminde yatay kesit bağımlılığını analiz etmek için çeşitli testler bulunmaktadır. Bu testler, Breusch Pagan (1980) CD_{lm} , Pesaran (2004) CD_{lm} ve CD ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{adj} ’dir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2021). Bu testlerde temel hipotez H_0 : Yatay kesit bağımlılık olmadığı, alternatif hipotez ise H_1 : Yatay kesit bağımlılığın var olduğunu ifade etmektedir. Aşağıda bu testlerin denklemleri verilmiştir.

$$CD_{lm}(BP, 1980) = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

$$CD_{lm}(Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{1}{N(N-1)}\right)} T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \overset{asy}{\sim} N(0,1) \quad (3)$$

$$CD (Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} T \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2\right)^{asy} \sim N(0,1) \quad (4)$$

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-\hat{\rho}_{ij}-\mu_{Tij}}{v_{Tij}}\right) \right] \rightarrow N(0,1) \quad (5)$$

Tablo 3

Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	LnGDP	LnİHR	LnİTH
CDIm (BP,1980)	31.680 (0.000) *	41.042 (0.000) *	27.870 (0.000) *
CDIm (Pesaran, 2004)	4.848 (0.000) *	6.941 (0.000) *	3.221 (0.000) *
CD (Pesaran, 2004)	-3.384 (0.000) *	-3.278 (0.000) *	-3.637 (0.000) *
LMadj (PUY, 2008)	6.185 (0.000) *	2.985 (0.000) *	16.993 (0.000) *

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te verilen yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına göre, H₀ hipotezi reddedilerek değişkenler arasında korelasyonun var olduğu (p=0.00<0.05), yani paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, panelde bulunan ülkelerin birinde başlayan bir şokun veri setindeki diğer ülkelere de yayılabileceğini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılık testlerinden sonra yapılması gereken ikinci adım ise eğim katsayılarının yapısının test edilmesidir. Eğim katsayılarının homojen olup olmadığı ilk kez Swamy (1970) tarafından analiz edilmiştir. Daha sonra bu testin daha da geliştirilmiş hali ise 2008 yılında Pesaran & Yamagata tarafından Delta homojenlik testleri ile ortaya konulmuştur. Bu testlerin temel hipotezi H₀: Eğim katsayılarının homojen olduğunu, alternatif hipotez ise H₁: Eğim katsayılarının heterojen olduğunu ifade etmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008), küçük ve büyük örneklem olmak üzere iki test istatistiği önermiştir. Bunlar:

$$\text{Küçük örneklem için : } \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\text{var}(t,k)} \quad (6)$$

$$\text{Büyük örneklem için : } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (7)$$

Tablo 4

Model İçin Homojenlik Testi

Homojenlik Testleri	Test istatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	10.557	(0.000) *
$\tilde{\Delta}_{adj}$	11.291	(0.000) *

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te verilen homojenlik testi sonuçlarına göre H₀ hipotezi reddedilerek (p=0.00<0.05), değişkenlerin homojen yapıda olmadığı, birimden birime farklılık gösterdiği görülmektedir.

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve heterojen yapıda olan değişkenleri dikkate alan Pesaran (2007) CIPS birim kök testi uygulanmıştır. Pesaran'ın (2007) CIPS birim kök testi, Im vd., (2003)'ün IPS testinden geliştirilmiştir. CIPS birim kök test istatistiği, bireyler için kesitsel olarak artırılmış Dickey-Fuller (CADF) istatistiklerinin ortalamasıdır. Standart Dickey-Fuller (ADF) denklemleri, bireysel serilerin yatay kesit ortalamalarının gecikmeli seviyeleri ve birinci farkları ile güçlendirilmiştir. Bu testin, temel hipotezi H₀: Serilerin birim kök içerdiğini alternatif hipotez ise H₁: Serilerin en az bir tanesinin 0'dan farklı olduğunu ifade etmektedir. CADF regresyonu denklemi (Pesaran, 2007):

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_{i,t} + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{i,t-1} + d_i \Delta \bar{y}_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Her bir seri için hesaplanan CADF test istatistiği değerinin aritmetik ortalamasından, CIPS testi istatistiğinin değerleri elde edilmektedir. CIPS testi istatistik formülü: (Pesaran, 2007)

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (9)$$

Tablo 5
Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzyey		1.Fark		Sonuç
	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend	
LnGDP	-1.550	-2.541	-3.100***	-3.318***	I(1)
LnİHR	-2.464**	-3.273***	-3.554	-3.734	I(0)
LnİTH	-1.844	-1.969	-3.815***	-3.541***	I(1)

Not: *, **, ***; sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Sabitli model için CIPS kritik değerleri: %1 için -2.57, %5 için -2.33, %10 için -2.21'dir. Sabitli ve trendli model için CIPS kritik değerleri: %1 için -3.10, %5 için -2.86, %10 için -2.73'tür.

Tablo 5'te verilen birim kök testi sonuçlarına göre, LnGDP ve LnİTH değişkenleri hem sabitli hem de sabit & trend modelinde birinci farkta durağanlık göstermektedir. LnİHR değişkeni ise hem sabitli hem de sabit & trend modelinde düzeyde durağanlık göstermektedir.

Çalışmada değişkenler farklı seviyede durağan olduğu için, Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilmiş panel Otoresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmeye imkân tanıyan bir hata düzeltme modeli olarak kullanılmaktadır. Panel ARDL yöntemi, temel değişkenlerin olup olmadığına bakılmaksızın uzun vadeli bir ilişkiyi incelemek için alternatif bir test sağlamaktadır (Bahmani-Oskooee ve Ng, 2002, s.150). Ortalama Grup (MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) panel ARDL yönteminde kullanılan iki tahmincidir. Hangi tahmincinin uygulanacağını belirlemek için Hausman testi kullanılmaktadır (Samargandi, Fidrmuc ve Ghosh, 2015, s.72).

Denklem (10)'da (1)'nolu denklemden hareketle panel ARDL modelinin denklemi şu şekilde oluşturulmuştur.

$$\Delta LnGDP_{it} = a_i + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{ij} \Delta LnGDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{l-1} \gamma_{ij} \Delta LnİHR_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij} \Delta LnİTH_{i,t-j} + Q_1 LnGDP_{i,t-j} + Q_2 LnİHR_{i,t-j} + Q_3 LnİTH_{i,t-j} + \varepsilon_{1,it} \quad (10)$$

Denklem (11)'de panel ARDL modelinin hata düzeltme denklemi verilmiştir.

$$\Delta LnGDP_{it} = a_i + \sum_{k=1}^p \beta_{ij} \Delta LnGDP_{i,t-j} + \sum_{k=0}^l \gamma_{ij} \Delta LnİHR_{i,t-j} + \sum_{k=0}^q \delta_{ij} \Delta LnİTH_{i,t-j} + \sigma_{ij} ECM_{t-i} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

Tablo 6
Panel ARDL/PMG Analiz Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem		Uzun Dönem	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Bağımlı Değişken: LnGDP				
LnİHR	0.041	0.185	0.275	0.000*
LnİTH	0.129	0.000*	0.222	0.000*
ECM _{t-1}	-0.188*			
Hausman Testi (Chi ²)	2.87 (0.238)			

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6’da yer alan Hausman testi sonucuna göre panel ARDL/PMG sonuçları yorumlanacaktır. Elde edilen bulgulara göre, panel ARDL/PMG modeli ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme değişkeninin ihracat düzeyine uzun dönemdeki esnekliği 0.275 olarak bulunmuştur. Bu ifade ihracat düzeyindeki %1’lik bir artışın, ekonomik büyümeyi %0.27 oranında artırdığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin ithalat düzeyine uzun dönemdeki esnekliği 0.222 olarak bulunmuştur. Bu ifade ise ithalat düzeyindeki %1’lik bir artışın, ekonomik büyümeyi %0.22 oranında artırdığı anlamına gelmektedir. Kısa dönemde ise ekonomik büyüme ile ithalat değişkeni arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunurken, ekonomik büyüme ile ihracat değişkeni arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca hata düzeltme katsayısı (ECM_{t-i}) anlamlı olarak bulunmuştur. Yani, kısa dönemde meydana gelecek şokların %18.8’i, bir sonraki dönemde dengeye gelmektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, ithalat ve ihracat olmak üzere dış ticaret düzeyinde meydana gelen artışların ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Ülkelerin gelişimi ve refah düzeylerinin tespit edilmesi açısından ekonomik büyüme uluslararası mecrada kabul gören önemli bir araçtır. Büyüme göstergelerine etki eden dış ticaret çıktıları ise ülkelerin ekonomik kalkınmasına veya tam tersi niceliksel küçülmesine sebep olabilmektedir. Bu açıdan gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme ve ihracat-ithalat arasındaki ilişki değer atfetmektedir. Ancak literatüre konu olan bu ilişkinin varlığı ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Bunun temel sebebi her ülkenin; içsel ve dışsal ekonomik dinamiklerin farklılık taşıması ve gelişmiş seviyeye ulaşamaması söylenebilir.

Bu noktadan hareketle çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan seçilmiş 5 ülkede 1992-2022 dönemini kapsayan 30 yıllık veriler kullanılarak dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu etki incelenirken öncelikle ülkeler arasında yatay kesit bağımlılık ve homojenlik varlığının bulunup bulunmadığı analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılık testi sonuçları örnekleme yatay kesit bağımlılığı olduğunu, yani ülkelerin heterojen özelliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sonraki adımda gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CIPS birim kök testi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile ithalat değişkenlerinin birinci farkta durağan olduğu, ihracat değişkeninin ise düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmasından dolayı gerçekleştirilen panel ARDL/PMG yöntemi ile modelde değişkenlerin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Panel ARDL/PMG modelinden elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyüme ile dış ticaret (ihracat ve ithalat) değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panel genelinde uzun dönemde ihracat ve ithalatta gerçekleşecek bir artışın ekonomik büyümeyi artıracığı, kısa dönemde ise yalnızca ithalatta meydana gelecek bir artışın ekonomik büyümeyi artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki uzun vadeli ilişkiyi açıklayan bulguların Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), Ganiyev (2016), Aydın, Esen ve Bayrak (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmaları desteklediği görülmüştür.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bulgulardan yola çıkarak ülkeler uzun dönemli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmek için dış ticarete ivme kazandıracak yeni politikalar üretmelidir. Gerçekleştirilen bu çalışmayı takip edecek çalışmalarda farklı ülke gruplarında farklı dönemler için dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenerek literatüre katkı sağlanabilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışmaya birinci yazar tarafından %35, ikinci yazar tarafından %35 ve üçüncü yazar tarafından %30 katkı sağlanmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Ağayev, S. (2011). İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: 12 geçiş ekonomisi örneğinde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 241-254.
- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (2016). *Türk dili konuşan ülkeler iş birliği konseyi ve Türk dünyası*. <https://www.ankasam.org/turk-dili-konusan-ulkeler-ibirligi-konseyi-ve-turk-dunyasi/> adresinden 05.02.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Arodoye, N. L. and Iyoha, M. A. (2014). Foreign trade-economic growth nexus: evidence from Nigeria, *CBN Journal of Applied Statistics*. 5(1), 121-141.
- Aydın, C. Esen, Ö. and Bayrak, M. (2016). Inflation and economic growth: A dynamic panel threshold analysis for Turkish Republics in transition process. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 229, 196-205.
- Bahmani-Oskooee, M. and Ng, R. C. W. (2002). Long-run demand for money in Hong Kong: an application of the ARDL model. *International journal of business and economics*, 1(2), 147-155.
- Bayer, Y. and Marius, D. G. (2018). FDI inflows and financial development in central and eastern eu union countries: A panel cointegration and causality. *International Journal of Financial Studies*, 6(55), 1-13.
- Blavasciunaite, D., Garsviene, L. and Matuzeviciute, K. (2020). Trade balance effects on economic growth: evidence from European Union Countries. *Economies*, 8(54), 2-15.
- Breusch, T. S., and Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Choe, J. I. (2003). Do foreign direct investment and gross domestic investment promote economic growth?. *Review of Development Studies*, 7(1), 44-57.
- Çetinkaya, A. F. and Demirel, N. (2023). Analyzing the impact of the organization of Turkic states on the foreign trade of member countries. *Cogent Social Sciences*, 10(1), 1-35.
- Esen, Ö. ve Bayrak, M. (2015). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetleri üzerine bir uygulama. *Bilig*, 73, 231-248.
- Feldstein, M. (1983). Domestic saving and international capital movements in the long run and the short run. *European Economic Review*, 21, 331-353.
- Ganiyev, J. (2016). Kırgızistan ve Kazakistan'da dış ticaret, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 89-101.
- Gül, E., Kamacı, A., ve Konya, S. (2013). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-12.

- Hüseyinli, S. (2019). *Enerji ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi (Azerbaycan özelinde bir analiz)*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Im, K., Pesaran, M.H. and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53–74.
- International Trade Center. (2023). *Trade map*. Retrieved from <https://www.trademap.org/Index.aspx> in 01.11.2023.
- Kang, J. S. and Jay, C. S. (2016). The rise and fall of European current account deficit. *Economic Policy*, 31, 153–99.
- Kazancı, B.A. ve Dikkaya, M. (2021). Türk Konseyi düzleminde Macaristan – Türk Cumhuriyetleri ilişkileri. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, 121, 337-346.
- Kendirkıran, G. ve Emirmahmutoğlu, F. (2022). Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi zamanla değişiyor mu?. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 36, 43-62.
- Künü, S., Hopoğlu, S. ve Bozma, G. (2015). Türkiye-Azerbaycan ikili ticaretinin Türkiye’nin ekonomik büyümesindeki etkisi: bir nedensellik analizi. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 7(21), 12-21.
- Marshall, A. (1959). *Principles of Economics*. 8th Edition, Macmillan: Royal Economic Society.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 0-93.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., and Yamagata, T. (2008). A bias adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Robertson, D.H (1938). The future of international trade. *Economic Journal*, 48(189), 1-14.
- Samargandi, N., Fidrmuc, J. and Ghosh, S. (2015). Is the relationship between financial development and economic growth monotonic for middle income countries?. *World Development*, 68, 66-81.
- Şenkardeşler, R. A. (2018). Cumhuriyetten günümüze Türkiye’nin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine nedensellik analizi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108-129.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı*. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-terafli-iliskiler/turk-devletleri-t024> adresinden 14.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

- Tyler, W. G. (1980), *Growth and export expansion in developing countries: some empirical evidence*. Instituto De Planejamento Economico E Social Junho: IPEA.
- Wang, J., Yang J. and Yang L. (2023). Do natural resources play a role in economic development? role of institutional quality, trade openness and FDI. *Resources Policy*, 81, 1-8.
- World Bank. (2023). *World Bank Open Data*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/?locations=AZ-KZ-KG-HU-TR> in 04.01.2024.
- Yardımcıoğlu F. ve Gülmez A. (2013). Türk Cumhuriyetlerinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(1), 145-161.
- Yılmaz, Ö.ve Albayrak, M. (2023). Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 89-108.

Extended Abstract

Introduction

Economic growth is an important and internationally recognized tool in determining the development and welfare levels of countries. Foreign trade outputs, which affect growth indicators, can lead to the economic development of countries or, on the contrary, to their quantitative shrinkage. From this perspective, it is seen that there is a close relationship between foreign trade, which is one of the basic dynamics of a free market economy, and growth, and the relationship between economic growth and export-import is valuable for developing countries. However, the existence of this relationship, which is the subject of the literature, may differ across countries. The main reason for this is that each country has different endogenous and exogenous economic dynamics and has not reached a developed level. Integration of countries into the global economic system is an important factor. Thus, the revival of international trade can become a driving force of economic growth. Since it is a critical indicator of a country's competitive structure and important in assessing the country's relations with the rest of the world, the impact of trade balance on economic growth is an issue that needs to be examined.

This study aims to examine the effect of foreign trade on economic growth in five selected countries within the Organisation of Turkic States. Panel ARDL method is used to analyze this effect. In the literature, many studies have been conducted on the impact of exports and imports on economic growth for different countries. However, it is seen that there are not enough scientific studies on the effect of foreign trade on economic growth in the context of the countries within the Organisation of Turkic States. In the limited number of studies analyzing the foreign trade-growth relationship in the countries within the Organisation of Turkic States, it is noteworthy that Hungary, which is included in the Organisation as an observer country, is not included. In this context, this study examines the impact of foreign trade on economic growth in five countries within the Organisation of Turkic States, including Hungary, which is an observer country, over thirty years (1992-2022). Therefore, the study differs from previous studies at this point. In addition, it is thought that the findings obtained from the study will contribute to the world of science. In the study, firstly, the relationship between foreign trade and economic growth is discussed in the theoretical framework. In the following section, a literature review on the subject is presented. Finally, the effect of foreign trade on growth in selected Organisation of Turkic States countries for the period 1992-2022 is estimated by the panel ARDL method and the findings are presented.

Method

In this study, the impact of foreign trade on economic growth in selected Organization of Turkic States countries is examined using annual data for the period 1992-2022 by panel data analysis method. In the study, gross domestic product per capita data representing economic growth were obtained from the World Bank website, while export and import data representing foreign trade were obtained from Trademap website. In the study, while examining the effects of foreign trade on economic growth, firstly, whether there is horizontal cross-section dependence and homogeneity among countries is analyzed by horizontal cross-section dependence test and homogeneity test. Then, the CIPS unit root test, which takes into account the horizontal cross-sectional dependence, was performed. Finally, since the variables are stationary at different levels, the short and long run coefficients of the variables in the model are estimated with the panel ARDL/PMG method and the findings are evaluated.

Findings

According to the findings obtained from the study, it is determined that there is a long-run relationship between the variables with the panel ARDL/PMG model. The long-run elasticity of the economic growth variable to the level of exports was found to be 0.275. This means that a 1% increase in the level of exports increases economic growth by 0.27%. On the other hand, the long-run elasticity of the economic growth variable to the level of imports was found to be 0.222. This means that a 1%

increase in imports increases economic growth by 0.22%. In the short-run, there is a positive relationship between economic growth and imports, while there is no relationship between economic growth and exports. Moreover, the error correction coefficient (ECMt-i) is found to be significant. In other words, 18.8% of the shocks that occur in the short run stabilize in the next period. In conclusion, the findings show that increases in the level of foreign trade, including imports and exports, increase economic growth.

Conclusion, Discussion and Recommendations

This study examines the impact of foreign trade on economic growth in five countries of the Organisation of Turkic States using 30-year data covering the period 1992-2022. While examining this effect, firstly, it is analyzed whether there is horizontal cross-section dependence and homogeneity among the countries. The results of the horizontal cross-section dependence test revealed that there is horizontal cross-section dependence in the sample, that is, the countries have heterogeneous characteristics. According to the results of the CIPS unit root test, economic growth and import variables are stationary in their first differences, while the export variable is stationary at the level. Since the variables are stationary at different levels, the panel ARDL/PMG method is used to estimate the short and long-run coefficients of the variables in the model. According to the findings obtained from the panel ARDL/PMG model, it is concluded that there is a long-run relationship between economic growth and foreign trade (exports and imports) variables. In the long run, an increase in exports and imports will increase economic growth, while in the short run, only an increase in imports will increase economic growth. The findings explaining the long-run relationship between economic growth and foreign trade in the study support the studies conducted by Yardımcıoğlu and Gülmez (2013), Ganiyev (2016), Aydın & Esen and Bayrak (2016). As a result, there is a significant relationship between economic growth and foreign trade. Based on the findings, countries need to develop new policies to accelerate foreign trade to achieve long-term and sustainable growth. In the studies to follow this study, the effect of foreign trade on economic growth for different periods in different country groups can be analyzed in a way to contribute to the literature.

Bibliometric Analysis Bibliometric Analysis of Research (1980-2023)

Ruhan İRİ
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
ruhaniri@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5981-9673

Emre ÜNAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
eunal@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1213-3965

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1446738
Geliş Tarihi: 04.03.2024	Revize Tarihi: 11.07.2024
	Kabul Tarihi: 22.07.2024

Atf Bilgisi

İri, R ve Ünal, E. (2024). Bibliometric analysis bibliometric analysis of research (1980-2023). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 386-401.

ABSTRACT

The concept of bibliometric analysis, in addition to seeing the developments in any scientific field over a certain period of time, also provides information about where the scientific field in question will evolve in the future by offering a different perspective to understand the evolution of the field related to the concept. Bibliometric analysis method, which is used as an element or content in socio-economic fields such as communication, public relations, advertising, marketing, health, business, economy, finance and banking, technology, education, politics, etc., is the subject of many academic researches and numerous studies in the literature. The concept of bibliometric analysis is intricate and complex, and performing a bibliometric analysis of bibliometric analysis research will be able to provide a panoramic perspective to researchers and organizations in different disciplines. The research aims to evaluate the status of the concept of bibliometric analysis in the international literature within the framework of descriptive analysis with the document review method. For this purpose, after searching the Web of Science database and the necessary limitation procedures, a total of 18,432 published scientific studies published between 1980 and 2023 that include the concept of bibliometric analysis in all research, titles or keywords or have bibliometric analysis content were accessed. A total of 18,432 scientific studies accessed constitute the sample of the study. As a result of the research, in addition to the fact that the studies on bibliometric analysis are generally co-authored and that there is a high level of collaborative index in the fields of study, no common concept association related to bibliometric analysis or any common word concept or keyword association related to the expression bibliometric analysis was found.

Anahtar Kelimeler: Bibliometric analysis, publication, research, citation.

Bibliyometrik Analiz Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi (1980-2023)

ÖZ

Bibliyometrik analiz kavramı, herhangi bir bilimsel alanda belirli bir zaman süreci içerisinde yaşanan gelişmeleri görmenin yanı sıra, kavrama bağlı alanda oluşan evrimi anlamaya yönelik değişik bir bakış açısı sunarak, söz konusu bilimsel alanın gelecekte nereye doğru evrileceği konusunda da bilgi vermektedir. İletişim, halkla ilişkiler, reklam, pazarlama, sağlık, işletme, ekonomi, finans ve bankacılık, teknoloji, eğitim, siyaset, vb. pekçok alanda sosyo-ekonomik alanlarda bir unsur ya da içerik olarak kullanılan bibliyometrik analiz yöntemi pekçok akademik araştırmada ve literatürde yer alan çok sayıda çalışmaya konu olmaktadır. Bibliyometrik analiz kavramı girift ve kompleks bir yapıda olup, bibliyometrik analiz araştırmalarının bibliyometrik analizinin gerçekleştirilmesi, farklı disiplinlerdeki araştırmacılara ve kuruluşlara panoramik bir bakış açısı kazandırılabilir. Araştırma bibliyometrik analiz kavramının uluslararası literatürdeki durumunu betimsel analiz çerçevesinde doküman inceleme yöntemi ile değerlendirmek amacındadır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science veri tabanında yapılan tarama ve gerekli sınırlama işlemlerinden sonra, 1980-2023 yılları arasında yayımlanan tüm araştırma, başlık veya anahtar kelimelerinde bibliyometrik analiz kavramını içeren ya da bibliyometrik analiz içeriğine sahip olan toplam 18.432 adet yayınlanmış bilimsel araştırmaya erişilmiştir. Erişilen toplam 18.432 bilimsel çalışma araştırmaların örneklemi oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda, bibliyometrik analiz konusunda gerçekleştirilen araştırmaların genellikle ortak yazarlı olduğu ve çalışma alanlarında yüksek düzeyde bir ortak çalışma endeksinin varlığından söz edilebilmesinin yanı sıra, bibliyometrik analiz ile ilişkili ortak kavram birlikteliği olan veya bibliyometrik analiz ifadesine ilişkin herhangi bir ortak kelime kavram veya anahtar kelime ilişkisi bulunamamıştır.

Keywords: Bibliyometrik analiz, yayın, araştırma, atf.

Introduction

The bibliometric analysis method is closely related to "infometrics", which is a broader term used to provide quantitative analysis of printed publications, and "webometrics", which examines different aspects of the web, which has a close similarity with scientometrics (Ellegaard and Wallin, 2015: p. 1810). Although there are many concepts and researches in the literature on bibliometric analysis, the fact that there is no study that evaluates or examines the status of the concept of bibliometric analysis in the international literature with the document analysis method within the framework of descriptive analysis makes the research remarkable. The research is important in terms of evaluating the status of scientific studies conducted in the international literature on bibliometric analysis research with the document review method within the framework of descriptive analysis. The research is also important in terms of making scientific categorization on the subject of bibliometric analysis as well as the classification of concept units according to countries, organizations, authors and keywords of the researches conducted in the field of bibliometric analysis with the publication-citation mapping technique. The following basic questions are sought to be answered in the research: In which scientific field has the most research on bibliometric analysis been conducted? What is the distribution of the total number of scientific researches published on bibliometric analysis by years according to publication category? What is the distribution of country and organization publications on bibliometric analysis? What are the important articles in the field? Who are the most prolific authors? What is the keyword clustering in research on bibliometric analysis? Today, the need for bibliometric analysis of the concept of bibliometric analysis, which attracts the attention of almost every branch of science and whose phenomenological plane is constantly expanding and the excess of pattern units or the need for bibliometric analysis of the concept of bibliometric analysis used in many fields, is among the issues that need to be researched because the public, researchers, academics, business managers and readers want to know in which areas bibliometric analysis research is effective.

Conceptual Framework

Bibliometric Analysis and Usage

Bibliometric analysis refers to the fields of information science as a combination of the terms scientometrics and informatics and is concerned with the study of the dynamics of disciplines as reflected in the production of their literature (Hood and Wilson, 2001: p. 291). Unlike systematic literature review, the aim of bibliometric analysis research is to obtain quantitative data and numerical measurement indicators about the performance of the research conducted, and bibliometric analysis method, which can be confused with the concepts of metrics such as scientometric, webometric, cybermetric, altmetric, infometric, is an analytical method used to obtain formal and quantitative data on the current status of any concept and facilitates monitoring academic trends through visualization software (Dirik, Eryılmaz and Erhan, 2023: p. 168). The first research in which the bibliometric analysis method was used was the research by Cole and Eales in 1917, in which the works published in the field of anatomy were examined and published as articles (Polat, Saraçoğlu and Duman, 2019: p. 47). Today, the fact that bibliometric research and analysis are carried out by many researchers on concepts related to their fields of expertise causes bibliometric research to become widespread and bibliometric research richness in the literature.

Although bibliometric analysis research is an effective method for summarizing and synthesizing the literature, it has some limitations, and the fact that bibliometric methodology has its own limitations due to the nature of bibliometric methodology results in the fact that the quantitative and qualitative results of bibliometrically analyzed research are often uncertain (Wallin, 2005: p. 267). Researchers using bibliometric analysis need to pay more attention to bibliometric observations when conducting qualitative studies (Gaur and Kumar, 2018: p. 285). The main methods that stand out in the analysis of bibliographic data obtained from databases include citation analysis, co-author analysis, co-citation analysis and co-word relationship analysis (Gülmez, Özteke and Gümüş, 2021: p. 218). The rapid spread of studies using bibliometric analysis is important in terms of summarizing the literature as well as easy access to detailed information about the concept under investigation. In

addition, research using bibliometric analysis has the potential to provide a systematic, relational, transparent and reproducible review process and thus increase the quality of research and reviews.

The Importance of Using Bibliometric Analysis

Bibliometrics is an important field of information science as it represents a unique set of techniques for monitoring and analyzing information resources and managing knowledge in social and organizational contexts (Patra, Bhattacharya and Verma, 2006: p. 31). In bibliometric analysis research, which is one of the frequently preferred techniques in terms of classification and analysis of scientific research based on certain criteria, scientific findings are obtained by evaluating and analyzing certain qualities of documents or publications (Ulu and Akdağ, 2015: p. 6). Bibliometrics is a set of methods used in the quantitative analysis of information such as author, field, subject, citation, institution, country of scientific researches with mathematical and statistical tools by using book chapters, articles, patents, conference papers, citations and other scientific research data in published scientific journals and books, and gives some clues about the relevant discipline, field, subject, institutions, countries, authors, cooperation between authors (Ukşul, 2016: p. 13). WoS and Scopus, which are among the data sources used for bibliometric analysis, are two established literature databases for bibliometric research, and both databases are transparent in indicating publications and references cited (Leydesdorf, 2016: p. 2132). In addition, among other databases that can be used for bibliometric research, Google Scholar, PubMed, MEDLINE databases are among the most preferred (Chen, 2017: p. 3). In bibliometric analysis studies, the amount of research attributed to countries, institutions and authors; the number of citations, the impact of the published work on scientific communities, the number of co-citations, the number of research conducted annually is basically an output that they evaluate by measuring (Zupic and Čater, 2015: p. 457). In particular, identifying research areas, seeing missing areas and creating a basis for new research are among the contributions of bibliometric research to the literature (Kozan, 2020: p. 4). The measurements made in bibliometric research are very useful to show the materials of the data and resources collected during analysis and review (Cancino, Merigó, Coronado, Dessouky, and Dessouky, 2017: p. 619). Bibliometric research methods also allow researchers to base their findings on the collective bibliographic data produced by other scholars working in the field and to express their ideas through citation, collaboration and writing. Bibliometric analysis methods and research do not replace traditional review methods, but can be complementary. Nowadays, many scientific publications such as articles, theses, dissertations, books, congress books, posters are discussed in national and international literature.

Literature Review

In the literature, there is no research that performs bibliometric analysis by centering the concept of bibliometric analysis, which is examined together with many social and technical concepts

Table 1
Research in the Literature

Researcher and Year	Research Results
Glänzel and Schoepflin (1994)	It has raised the issue of establishing bibliometric analysis standards in bibliometric research.
Van Raan (2003)	By providing an overview of advanced bibliometric methods for the objective and transparent evaluation of bibliometric data, the scientific (basic and applied) developments of bibliometric analysis, recent advances in bibliometric mapping techniques are promising.
Wallin (2005)	He noted that bibliometric research has many pitfalls and that technical skills, critical understanding and a precise knowledge of the scientific field under study are required to conduct and interpret bibliometric research correctly.
Jonkers and Derrick (2012)	Investigating the extended impact of bibliometrics, noted that the perception of evaluating research using a single number is a major limiting factor in the acceptance of bibliometric methods, and presented an independent empirical investigation of publication trends underlying concerns about the misuse of bibliometric results and the misrepresentation of concepts, results and methods outside the field of bibliometrics.

Metin (2013)	He stated that as a result of applying statistical and mathematical techniques to the data obtained through bibliometric research, it is possible to analyze certain characteristics of books, documents, articles and documents and to make comments on their development.
Aström and Hansson (2013)	They found that librarians are the right people to support bibliometrics because of their proficiency with bibliographic tools and metadata, and their neutral position in the evaluation of academic work.
Ellegaard and Wallin (2015)	Inference methods for the dissemination and use of bibliometric data are discussed in different contexts, for a keyword analysis, popular topics and multidisciplinary articles covered by bibliometric analysis with the highest impact and most used are shown, a noticeable change in the countries contributing to the pool of bibliometric analysis is observed, as well as an impact on self-perpetuation and reference uptake.
Ellegaard (2018)	Bibliometric research is particularly strong and concentrated in areas such as life sciences and biomedicine.
González-Alcaide (2021)	He concluded that bibliometric research takes place in a controllable and uncontrollable process that is outside the traditional field of bibliometric research and that the information produced in the main center can be ignored in this process.

In the literature, bibliometric analysis is carried out in all fields of science, generally in social and technical sciences, and in all kinds of concepts, while environmental sciences-ecology, information science library science and management are among the fields with the highest number of bibliometric analyzes.

Bibliometric Analysis of Research Related to Bibliometric Analysis

Bibliometric analysis is an extremely popular, preferred and rigorous method for researching and analyzing large and voluminous scientific data sources and evolutionary details of a particular field (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey and Lim, 2021: p. 285). As a result, the studies in the field of research are statistically analyzed in terms of author, subject title, keyword, cited work, cited source, etc. and the conceptual, intellectual and social structure of the discipline is revealed (Bozkurt and Çetin, p. 2016). Within the scope of the research, first of all, the Web of Science (WOS) database was accessed and the studies containing the phrase "bibliometric analysis" in the research title, abstract or keywords were scanned and the data on the 18,432 results obtained were transferred to the WOS program and bibliometric analysis was carried out.

Purpose and Method of the Study

The research aims to evaluate the status of the concept of bibliometric analysis in the international literature within the framework of descriptive analysis by document review method. The dataset created from 18.432 scientific researches in the Web of Science (WOS) database between 1980 and 2023 will be analyzed through the Vosviewer program within six research questions in line with the purpose of the bibliometric study. First, with the help of certain bibliometric indicators, an overview of the 18.432 studies will be presented, and the prominent organizations and countries leading the field with their important journals, articles and prolific authors will be identified. Then, bibliometric methods such as citation analysis, co-citation analysis and common word association analysis were used to map the scientific field of bibliometric analysis literature. Citation analysis was used to determine the strength of the links between the highly cited articles of the field, co-citation analysis was used to determine the intensity and strength of the relationships between co-cited studies, and co-word relationship analysis was used to determine the concepts related to bibliometric analysis.

Within the scope of the research, network analysis technique, which is a method used to examine and understand systems in which connections and relationships interact with each other, was also utilized. Network analysis is used to understand the structure and dynamics of networks, identify patterns, identify central players and groups, and examine information diffusion. Another example of approaches to dealing with the complexity of large data sets is the use of network analysis methods to map research areas (Sinkovics, 2016: p. 328). In this study, although

bibliometric analysis was used as a tool for literature analysis, network analysis was used to understand the structure of networks, identify patterns, and visualize the complexity of large data sets. VOSviewer 1.6.20 was used to create network maps and visualize the literature. Network analyses, which are carried out to identify trends in the research field and to quantitatively evaluate and visualize bibliographic material, reveal the relationships and interactions between dimensions by examining the collaboration between countries, the author-publication-citation network, and the frequency of keywords used together in a data set. A total of 18,432 scientific studies accessed constitute the sample of the study. A total of 18,432 scientific studies with bibliometric analysis content were analyzed with the VOS viewer program to determine the scientific categories and interest orientation in which the interest in bibliometric analysis is concentrated, and the prominent country, organization, author and keyword concept units were reached with the publication-citation mapping technique.

Data Set

By searching for research in the field of social sciences under the main theme of "Bibliometric analysis" in the titles in the Web of Science database, the study data range was determined as 1980-2023 since the first study with bibliometric analysis was conducted in 1980 in the process that started with the use of the concept of bibliometric analysis in the field until 1980. The methodological summary of the study is shown in Figure 1.

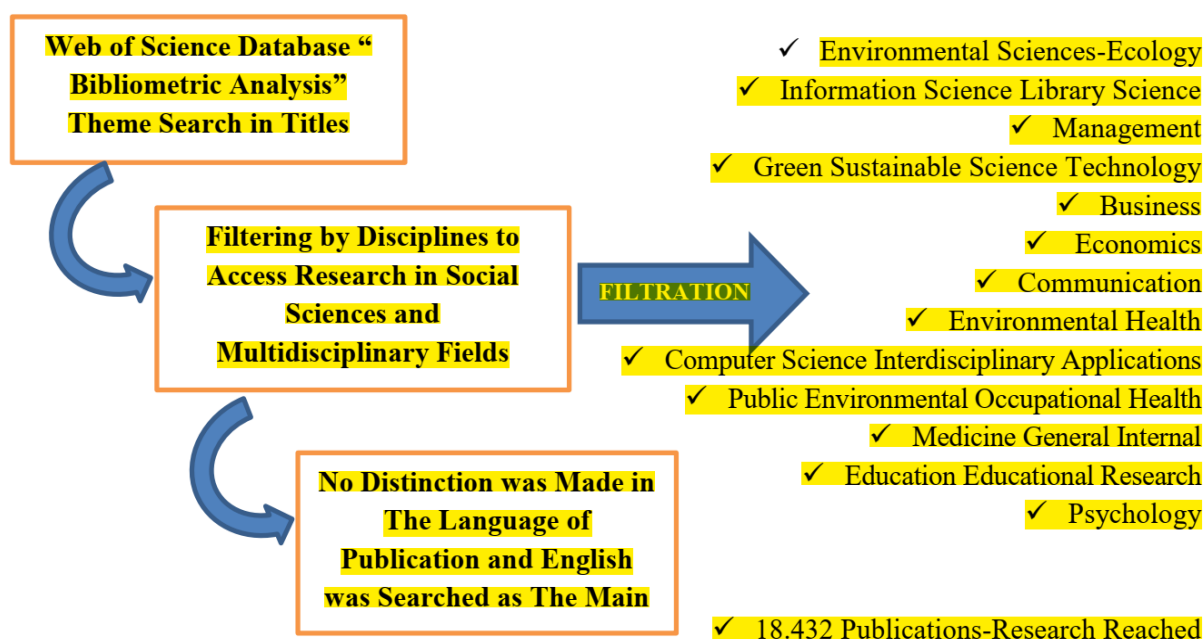

Figure 1: Systematic and Methodological Flow of the Study

As seen in Figure 1, as a result of the literature review completed on February 15, 2024, 18,432 research-publications were identified as the data set of the study. In addition, while it was determined that the academic language used in the books, book chapters, articles and proceedings accessed was mostly English, it was also determined that there were studies in Spanish, Portuguese, Russian, German, Turkish, Chinese, French and other country languages.

Analysis and Findings of the Research

Table 2 provides information on the types and number of studies conducted in the field of bibliometric analysis.

Table 2
Types and Number of Studies

<i>Publication Type</i>	<i>Number of Research</i>	<i>Percentage</i>
Article	11.572	65,76
Full Text Paper	985	21,52
Review Article	1.281	4,87
Book Chapter	823	3,13
Early View Article	697	2,65
Letter to the Editor	261	,99
Abstract	171	,28
Book Criticism	24	,09
Book	6	,03
Others	177	,68
Total	18.432	100

It is seen that out of a total of 18.432 studies conducted in the field of bibliometric analysis between 1980 and 2023, the highest number of 17.283 were prepared as articles and the lowest number of 6 were prepared as books.

Table 3
Distribution of Research by Years

<i>Years</i>	<i>Number of Research</i>	<i>Percent</i>	<i>Years</i>	<i>Number of Research</i>	<i>Percent</i>
1980	2	0,011	2002	25	0,136
1981	6	0,033	2003	31	0,168
1982	1	0,005	2004	32	0,174
1983	3	0,016	2005	58	0,315
1984	6	0,033	2006	61	0,331
1985	1	0,005	2007	72	0,391
1986	6	0,033	2008	113	0,613
1987	1	0,005	2009	141	0,765
1988	5	0,027	2010	158	0,857
1989	2	0,011	2011	210	1,139
1990	5	0,027	2012	237	1,286
1991	10	0,054	2013	259	1,405
1992	16	0,087	2014	300	1,628
1993	9	0,049	2015	423	2,295
1994	8	0,043	2016	489	2,653
1995	9	0,049	2017	638	3,461
1996	18	0,098	2018	776	4,210
1997	9	0,049	2019	1141	6,190
1998	19	0,103	2020	1772	9,614
1999	25	0,136	2021	2729	14,806
2000	27	0,146	2022	3961	21,490
2001	22	0,119	2023	4596	24,935
Total				18.432	100

It is seen in Figure 2 that a total of 18.432 studies conducted in the field of bibliometric analysis between 1980 and 2023 have shown a parabolic increase over the years, especially after 2007.

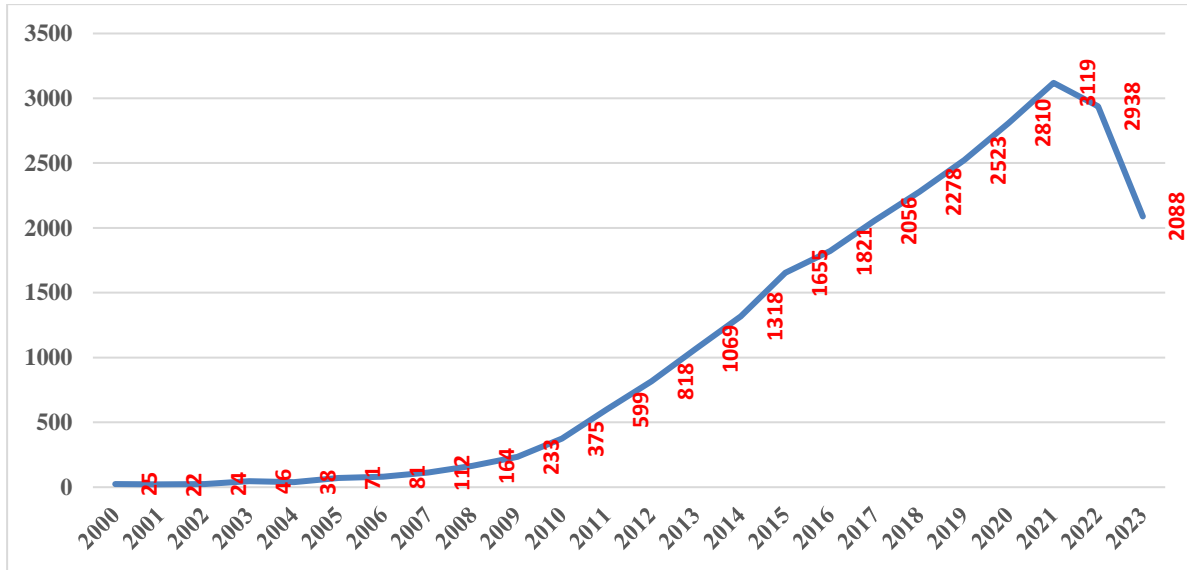

Figure 2: Annual Publication Numbers of Research

Table 4 shows the results of the studies on bibliometric analysis in terms of publication categories and research areas.

Table 4

Number of Research Conducted by Scientific Research Fields

Research Areas	Number of Research	Percent
Environmental Sciences-Ecology	2.714	14,71
Information Science Library Science	2.576	13,98
Management	1.859	10
Green Sustainable Science Technology	1.821	9,87
Business	1.724	9,37
Environmental Studies	1.712	9,31
Computer Science	975	5,29
Public Environmental Occupational Health	762	4,17
Medicine General Internal	683	3,72
EducationEducationalResearch	620	3,37
Economics	493	2,68
Others	2.493	13,54
Total	18.432	100

It is seen in Table 4 that 30.72% of the researches conducted in the form of bibliometric analysis according to scientific research fields were carried out in the field of technical sciences and 69.28% in the field of social sciences.

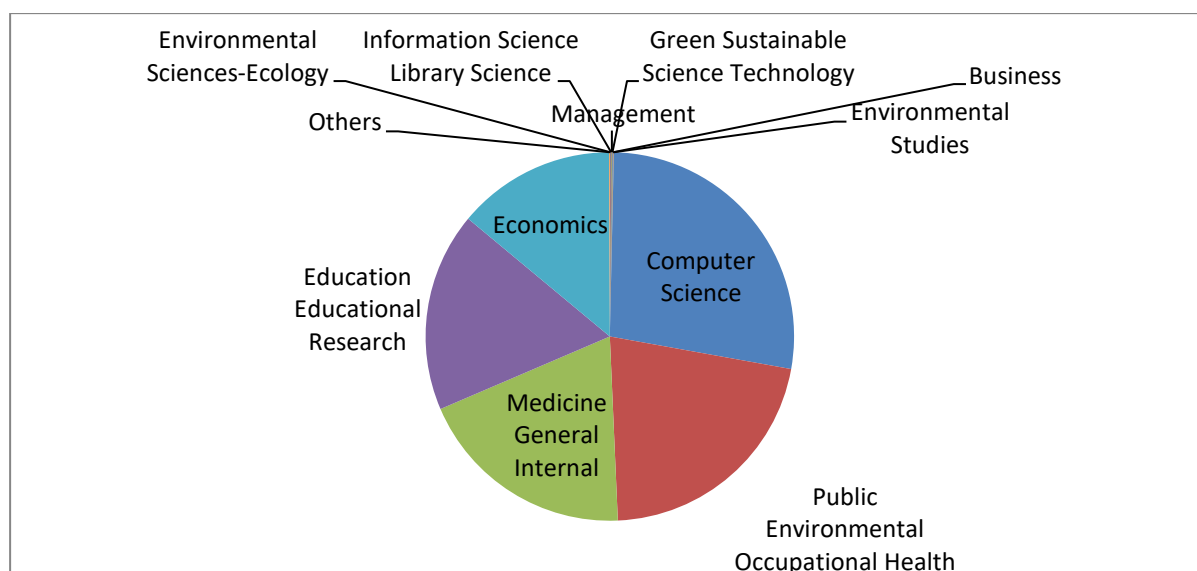

Figure 3: Categorization of Research by Scientific Field Types

According to the data in Figure 3, the most studies on bibliometric analysis were conducted in the field of Computer Science (21.51%), Educational Research (12.98%) and Business Administration (11.36%).

Table 5

Number of Publications and Citations by Country

<i>Researched (Broadcast) Countries</i>	<i>Documents</i>	<i>Citations</i>	<i>Link Streight</i>
China	5.254	61.862	29.228
United States of America	1.961	43.525	21.104
India	1.492	18.199	16.792
Australia	736	17.017	11.811
The United Kingdom of Great Britain	1.008	27.301	10.593
Spain	1.739	25.682	10.325
Malaysia	724	10.810	9.648
Taiwan	512	11.186	8.921
Italy	721	15.309	6.534
Canada	540	10.686	4.579
Brazil	1.059	9.757	4.269
Turkey	460	4.711	3.615
Others	2.226	51.102	25.056
Total	18.432	307.327	162.475

According to the researches conducted on the number of publications and citations by countries related to bibliometric analysis, China ranks first with 5.254 studies, United States of America ranks second with 1.961 studies and India ranks third with 1.492 studies.

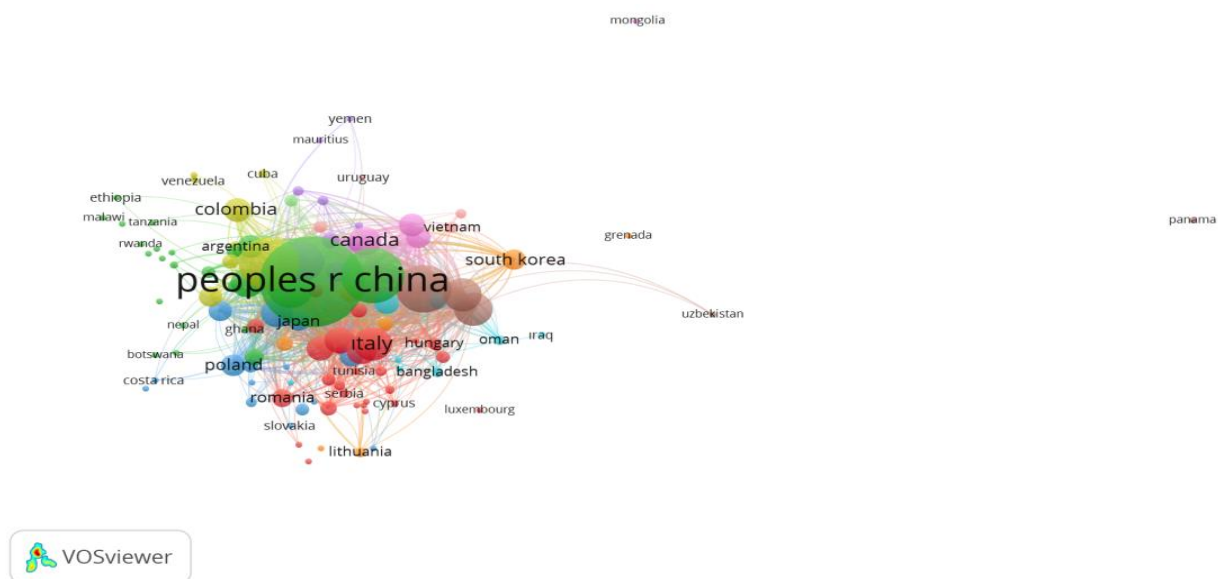

Figure 4: Collaboration Network Analysis of Publications Between Countries

Another type of analysis, which is mostly preferred in bibliographic analysis researches, is the realization of the publication citation network map of the countries of the publications, and the collaboration network analysis of the publications made in the literature on bibliometric analysis between countries is given in Figure 4. With 61.862 citations and 29.228 link strength, China represents the green cluster. United States of America ranks second with 43.525 citations and 21.104 total link strength and represents the brown cluster. With 18.199 citations and 16.792 link strength, India represents the red cluster.

Table 6
Distribution of Publications and Citations of Authors Regarding the Concept of Bibliometric Analysis

Author	Documents	Citations	Link Streight
Ho, Yuh-San	175	5.437	4.174
Kumar, Satish	123	5.268	3.298
Pandey, Nitesh	45	3.006	1.798
Lim, Weng Marc	41	3.168	1.732
Fu, Hui-Zhen	35	1.198	1.512
Donthu, Naveen	22	2.832	1.421
Wang, Ming-Huang	21	1.419	1.387
Merigo, Jose M.	56	3.257	1.249
Xu, Zeshui	57	1.291	1.158
Zyoud, Sa'ed H.	65	1.649	783
Others	306	9.983	6.269
Total	940	38.508	24.808

In bibliometric analyses, another issue that generally has a certain importance in terms of academic evaluation is the determination of the researchers or authors who contribute the most to the field and the strength of the connection with the number of citations made as well as the number of researches conducted by the author. Table 6 shows the distribution of author publications and citations of the top 10 researchers with at least 5 publications and 1 citation out of 940 authors who published on the subject of bibliometric analysis between 1980 and 2023. According to the number of publications and citations by authors on bibliometric analysis, Hu, Yuh-San ranks first with 175 studies and 5.437 citations, Kumar, Satish ranks second with 123 studies and 5.268 citations, and Pandey and Nitesh ranks third with 45 studies and 3.006 citations.

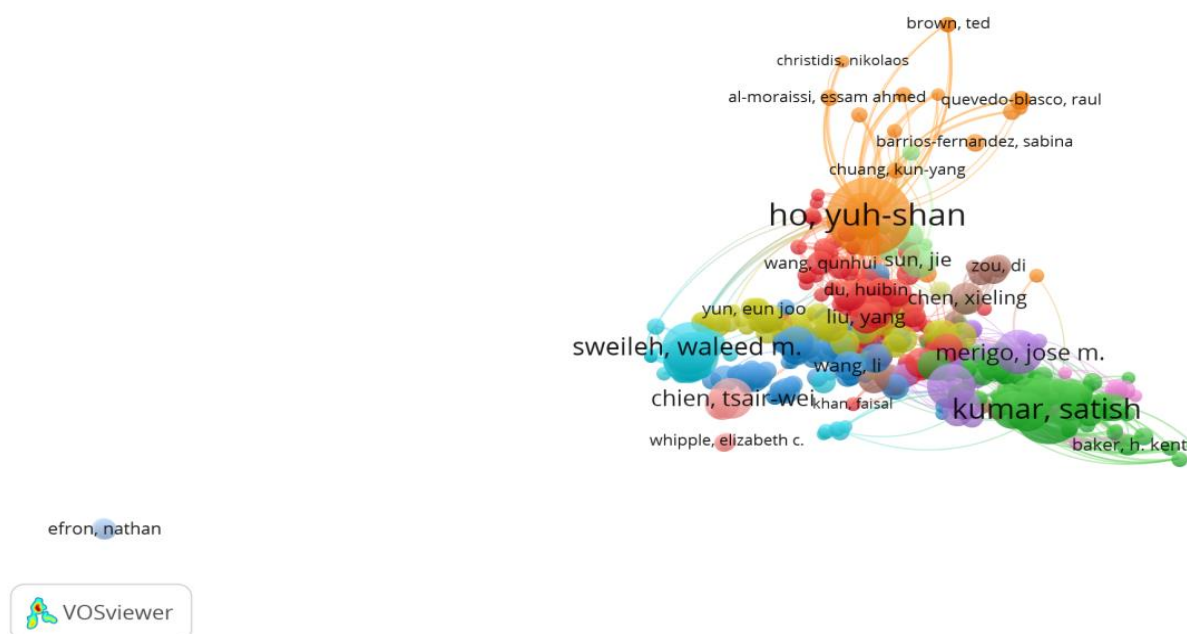

Figure 5: Author Publication-Citation Network Analysis on the Concept of Bibliometric Analysis

The author publication and citation network map analysis performed in the literature on the concept of bibliometric analysis is shown in Figure 5. For the co-citation analysis of authors, the minimum number of citations of an author was set as 1. Of the 940 authors who met this criterion, 10 exceeded the threshold value and therefore a total of 20 authors are included in the mapping. The authors are divided into 5 different clusters according to the result of co-citation analysis, and the number of author publications and citations related to bibliometric analysis revealed that there is a dense clustering in Hu, Yuh-San.

Table 7

Institutional Distribution of Publications and Citations on the Concept of Bibliometric Analysis (Top 10 Institutions)

<i>Researched (Broadcasting) Organizations</i>	<i>Documents</i>	<i>Citations</i>	<i>Link Strenght</i>
Asia University	190	5.568	6.049
Peking University	151	3.934	4.557
Swinburne University Technol	74	3.739	4.465
Malaviya Natl Inst Technol	77	3.668	4.428
Georgia State University	26	3.095	3.367
Chinese Acad Sci	269	4.473	3.352
University Acron	17	2.350	2.261
Sichuan University	203	3.052	2.499
University Chile	82	3.482	2.409
University Valancia	194	2.985	1.714
Total	1.283	36.346	35.101

As can be seen in Table 7, among the top 10 institutions contributing the most to the field in terms of number of publications, Asia University ranks first with 190 publications and 5.568 citations, Peking University ranks second with 151 publications and 3.934 citations, and Swinburne University Technol ranks third with 74 publications and 3.739 citations.

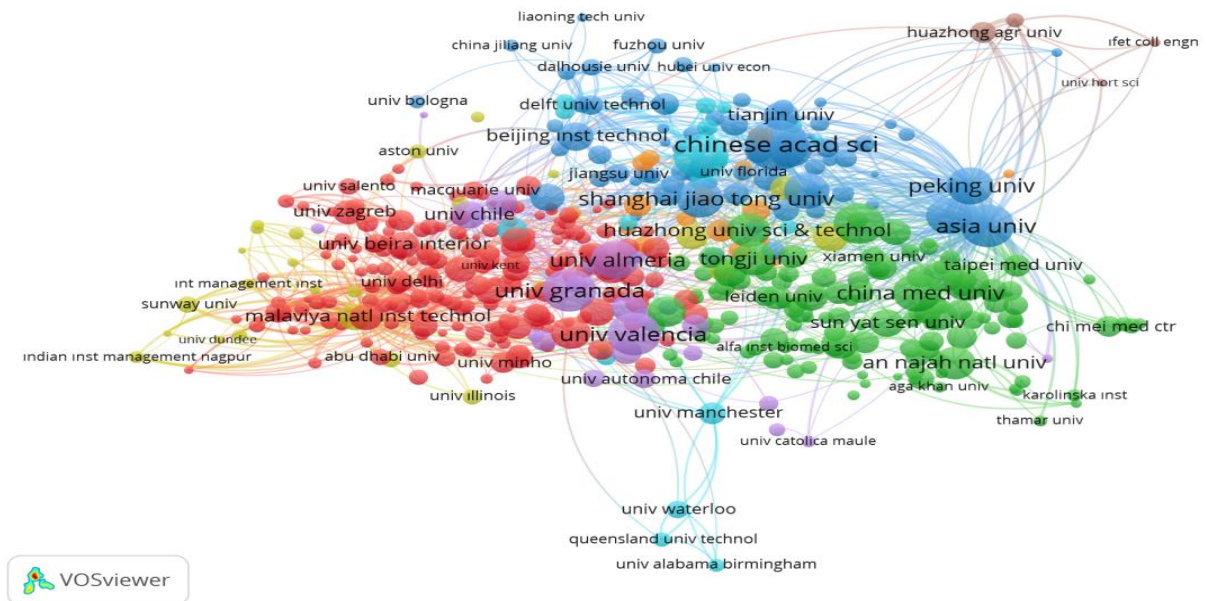

Figure 6: The Most Frequent Institution of Publications on the Concept of Bibliometric Analysis - Attribution Network Analysis

The publication citation network analysis of 4.028 institutions, which was created with the condition of at least 10 publications and 5 citations among 4.256 institutions publishing on bibliometric analysis, is shown in Figure 6, and it is revealed that there is a dense clustering of Asia University and Peking University.

Despite the analysis of the most commonly used words related to the expression bibliometric analysis or the most commonly used words related to the expression bibliometric analysis, no common word concept or related keyword related to bibliometric analysis was found. Therefore, key concept association network analysis related to bibliometric analysis could not be performed.

Conclusion, Discussion and Recommendations

Bibliometric analysis is a type of research for a specific field to understand global research trends and to study academic outputs from Scopus or WoS database (Alsharif, Salleh and Baharun, 2020: p. 2949). According to Pritchard (1969), in order to understand the nature and course of bibliometrics, it should be known that it is a method for applying the rules of mathematics and statistics to written communication. Broadus (1987) states that bibliometrics is the quantitative study of physically published units or bibliographic units or both. Especially in the analysis of all scientific research, the use of bibliometric analysis has become mandatory in the preference and realization of bibliometric analysis.

In order to reveal an overview of the conceptual, evolutionary and intellectual structure of the bibliometric analysis literature, a bibliometric analysis of 18.432 bibliometric analysis studies was carried out with the dataset obtained from the WoS database. First, in order to provide an overview of the bibliometric analysis research literature with the help of some bibliometric indicators, the leading universities and leading countries in the field with their important journals, articles and prolific authors were identified. Then, bibliometric methods such as citation analysis, co-citation analysis and keyword association analysis were used to map the scientific field of bibliometric analysis research literature. According to Web of Science, articles rank first in terms of document type in bibliometric analysis research, and it has been determined that there has been a regular and parabolic increase since 1990 in parallel with the spread of bibliometric analysis research worldwide. In addition to the fact that most of the research on bibliometric analysis research is carried out in the fields of environmental sciences and social sciences, it has been concluded that most of the research on bibliometric analysis is carried out by researchers and organizations in China, the United States and India. According to the number of publications and citations of bibliometric analysis researches by authors, Ho, Yuh-San ranks first with 175 studies and 5.437 citations, Kumar, Satish

ranks second with 123 studies and 5.268 citations, and Pandey and Nitesh ranks third with 45 studies and 3.006 citations. The institutions that publish the most on bibliometric analysis research worldwide are, respectively, Asia University, Peking University and Technol Swinburne University. The most important finding of the research is that no common word concept or keyword relationship was found despite the analysis of the most commonly used words related to bibliometric analysis or the phrase bibliometric analysis. The reason why there is no common concept association or keyword relationship related to bibliometric analysis is that bibliometric analysis researches are conducted in every field and every concept in the literature and are not concentrated with certain disciplines and concepts.

The data used in this study, which determines the general situation regarding the current state of research on bibliometric analysis research, is limited to publications from the WoS database. For future studies, it is suggested that databases such as SCOPUS, IEEE Xplore, EBSCO, Emerald, Science Direct, Taylor and Francis, Springer, SSRN, etc. should be utilized by considering data quality and accessibility. For future research, a detailed examination of bibliometric analysis research literature can be carried out between certain time intervals.

Author Contribution Statement

The authors contributed 50% to this article.

Conflicts of Interest

There is no conflict of interest in this article.

References

- Alsharif, A. H., Salleh, N. Z. MD. and Baharun, R. (2020). Bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.
- Åström, F. and Hansson, J. (2013) How implementation of bibliometric practice affects the role of academic libraries. *Journal of Librarianship and Information Science*, 45(4): 316–322.
- Bozkurt, Ö. Ç. ve Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve kalkınma dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 229- 263.
- Broadus, R. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, 12(5-6), 373-379.
- Cancino, C., Merigó, J. M., Coronado, F., Dessouky, Y. and Dessouky, M. (2017). Forty years of computers and industrial engineering: A bibliometric analysis. *Computers and Industrial Engineering*, 113, 614-629.
- Chen, C. (2017). Science Mapping: a systematic review of the literature. *Journal of Data and Information Science*, 2(2), 1-40.
- Dirik, D., Eryılmaz, İ. ve Erhan, T. (2023). Post-Truth kavramı üzerine yapılan çalışmaların VOSviewer ile bibliyometrik analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164–188.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. and Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Ellegaard, O. (2018). The application of bibliometric analysis: Disciplinary and user aspects. *Scientometrics*, 116(1), 181–202. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2765-z>.
- Ellegaard, O. and Wallin, J. A. (2015). The Bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105, 1809-1831.

- Gaur, A. and Kumar, M. (2018). A systematic approach to conducting review studies: An assessment of content analysis in 25 years of IB research. *Journal of World Business*, 53(2), 280-289.
- González-Alcaide, G. (2021). Bibliometric studies outside the information science and library science field: Uncontainable or uncontrollable?. *Scientometrics*, 126(8), 6837-6870.
- Gülmez, D., Özteke, İ. ve Gümüş, S. (2021). Overview of educational research from Turkey published in international journals: A Bibliometric analysis. *Education and Science/Eğitim ve Bilim*, 46(206), 1-27.
- Hood, W. W. and Wilson, C. S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics and informetrics. *Scientometrics*, 52, 291-314.
- Jonkers, K. and Derrick, G. E. (2012). The bibliometric bandwagon: Characteristics of bibliometric articles outside the field literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63(4), 829-836.
- Kozan, H. İ. Ö. (2020). Okul psikolojik danışmanlığı ile ilgili yapılmış çalışmaların bibliyometrik analizi: 1980-2019. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 1-28.
- Leydesdorff, L., Wouters, P. and Bornmann, L. (2016). Professional and citizen bibliometrics: Complementarities and ambivalences in the development and use of indicators—A State-of-the-art report. *Scientometrics*, 109, 2129-2150.
- Metin, T. C. (2013). *Boş zaman literatürünün dünyadaki gelişimi: leisure science dergisinde yayımlanan makaleler üzerine inceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Patra, S. K., Bhattacharya, P. and Verma, N. (2006). Bibliometric study of literature on bibliometrics. *DESIDOC Bulletin of Information Technology*, 26(1), 27-32.
- Polat, Z.A., Saraçoğlu, A. and Duman, H. (2019). Harita Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Harita Dergisi*, 161, 46-56.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics? *Journal of Documentation*, 24, 348-349.
- Sinkovics, N. (2016). Enhancing the foundations for theorising through bibliometric mapping. *International Marketing Review*, 33(3), 327-350.
- Ukşul, Ő. (2016). *Türkiye'de eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında yapılmış bilimsel yayınların sosyal ağ analizi ile değerlendirilmesi: Bir bibliyometrik alıőma* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Dergilerde yayınlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk iletişim örneği, *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21.
- Van Raan, A. (2003). The use of bibliometric analysis in research performance assessment and monitoring of interdisciplinary scientific developments. *TATuP-Zeitschrift für Technikfolgenabschätzung in Theorie und Praxis*, 12(1), 20-29.
- Wallin, J. A. (2005). Bibliometric methods: Pitfalls and possibilities. *Basic and Clinical Pharmacology and Toxicology*, 97(5), 261-275.
- Zupic, I. and Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Genişletilmiş Özet

Büyük ve hacimli bilimsel veri kaynaklarının araştırılması ve analiz edilmesi ile belirli bir alanın evrimsel ayrıntıları için son derece popüler, tercih edilen ve titiz bir yöntem olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmaktadır (Donthu vd., 2021: 285). Yine gerçekleştirilen sonucunda araştırma yapılan alandaki çalışmalar yazar, konu başlığı, anahtar kelime, atıf yapılan eser, atıf yapılan kaynak vb. açılardan istatistiksel olarak incelenmektedir ve araştırma yapılan disiplinin kavramsal, entelektüel ve sosyal yapısı ortaya konulmaktadır (Bozkurt ve Çetin, 2016). Araştırma kapsamında öncelikle Scopus veri tabanına giriş yapılarak araştırma başlığı, özet veya anahtar kelimelerinde “bibliometric analysis” ifadesi içeren çalışmalar taratılmış ve elde edilen 18.432 sonuçlara ilişkin veriler Vos programına aktarılarak bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Giriş

Literatürde, bibliyometrik analizi gerçekleştirilen pek çok kavram ve araştırmaya karşın, bibliyometrik analiz kavramının uluslararası literatürdeki durumunu betimsel analiz çerçevesinde doküman inceleme yöntemi ile değerlendiren veya inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması araştırmayı dikkat çekici hale getirmektedir. Araştırma bibliyometrik analiz araştırmaları ile ilgili uluslararası literatürde gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların durumunu betimsel analiz çerçevesinde doküman inceleme yöntemi ile değerlendirmesi bakımından önemlidir. Yine araştırma bibliyometrik analiz konusuna yönelik bilimsel kategorilendirme yapılmasının yanı sıra, yayın-atıf haritalama tekniğiyle bibliyometrik analiz alanında yapılan araştırmaların ülkelere, kuruluşlara, yazarlara ve anahtar kelimelere göre kavram birimlerinin sınıflandırılmasının yapılması bakımından da önemlidir. Araştırmada şu temel sorulara yanıt aranmaktadır: Bibliyometrik analiz ile ilgili en fazla hangi bilimsel alanda araştırma gerçekleştirilmiştir? Yayın kategorisine göre bibliyometrik analiz konusunda yayınlanan toplam bilimsel araştırma sayısı yıllar itibarıyla dağılımı nedir? Bibliyometrik analiz ile ilgili ülke ve kuruluş yayın dağılımı nasıldır? Alanın önemli makaleleri hangileridir? En üretken yazarlar kimlerdir? Bibliyometrik analiz konu alan araştırmalarda anahtar kelime kümelenmesi nasıldır? Günümüzde hemen her bilim dalının ilgisini çekerek olgusal düzlemi sürekli genişleyen ve örüntü birimlerinin fazlalığı ya da pekçok alanda kullanılan bibliyometrik analiz kavramının bibliyometrik analizinin gerçekleştirilmesine duyulan ihtiyaç, hangi alanlarda bibliyometrik analiz araştırmalarının etkili olduğunun kamuoyu, araştırmacılar, akademisyenler, işletme yöneticileri ve okuyucular tarafından bilinmek istenmesi sebebiyle araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır.

Yöntem

Araştırma bibliyometrik analiz kavramının uluslararası literatürdeki durumunu betimsel analiz çerçevesinde doküman inceleme yöntemi ile değerlendirmek amacındadır. Web of Science (WOS) veri tabanında 1980-2023 yılları arasında yer alan 18.432 adet bilimsel araştırma sonucu oluşturulan veri seti bibliyometrik çalışmanın amacı doğrultusunda altı araştırma sorusu dahilinde Vosviewer programı vasıtasıyla analiz edilecektir. Öncelikle, belirli bibliyometrik göstergeler yardımıyla 18.432 araştırmaya ilişkin genel bir bakış sunularak alanın önemli dergileri, makaleleri ve üretken yazarlarıyla alanda öne çıkan kuruluşlar ve alana öncülük eden ülkeler tespit edilmiştir. Daha sonra atıf analizi, ortak atıf analizi ve ortak kelime ilişki analizi gibi bibliyometrik yöntemler kullanılarak bibliyometrik analiz literatürüne ilişkin bilimsel alan haritalaması yapılmıştır. Atıf analiziyle, alanın yüksek atıf makaleleri arasındaki bağlantı gücü, ortak atıf analiziyle, birlikte atıf yapılan çalışmalar arasındaki ilişkilerin yoğunluğu ve gücü, ortak kelime ilişki analiziyle de bibliyometrik analizin ilişkili olduğu kavramlar tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında bağlantıların ve ilişkilerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğu sistemleri incelemek ve anlamak amacıyla kullanılan bir yöntem olan ağ analizi tekniğinden de faydalanılmıştır. Ağ analizi, ağların yapısını ve dinamiklerini anlamak, örüntüleri belirlemek, merkezi oyuncuları ve grupları tanımlamak, bilgi yayılımını incelemek gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Büyük veri setlerinin içerdiği karmaşıklıkla başa çıkma yaklaşımlarının bir diğer

örneği, araştırma alanlarının haritalandırılması amacıyla ağ analizi yöntemlerinin kullanılmasıdır. (Sinkovics, 2016: 328). Araştırmada, literatür analizi için bir araç olarak bibliyometrik analiz kullanılmakla birlikte ağların yapısını anlamak, örüntüleri belirlemek, büyük veri setlerinin karmaşıklığının görselleştirilmesi amacıyla ağ analizi kullanılmıştır. Ağ haritaları oluşturmak ve literatürü görselleştirmek için VOSviewer 1.6.20 programından faydalanılmıştır. Araştırma alanındaki eğilimleri belirlemek ve bibliyografik materyali nicel olarak değerlendirmek ve görselleştirmek amacıyla gerçekleştirilen ağ analizleri, bir veri setinde birlikte kullanılan ülkeler arasında işbirliği, yazar yayın-atıf ağını ve anahtar kelimelerin sıklığını inceleyerek boyutlar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri ortaya koymaktadır.

Web of Science veri tabanındaki başlıklarda “Bibliyometrik analiz” ana teması altında yer alan sosyal bilimler alanındaki araştırmalar aratılarak 1980 yılına kadar alanda bibliyometrik analiz kavramının kullanılması ile başlayan süreçte bibliyometrik analiz ile yapılan ilk çalışmanın 1980 yılında yapılması nedeniyle çalışma veri aralığı 1980-2023 olarak belirlenmiştir.

15 Şubat 2024 tarihinde tamamlanan yazın taraması sonucunda söz konusu söz konusu 18.432 araştırma ve yayın çalışmanın veri seti olarak belirlenmiştir. Ayrıca erişilen kitap, kitap bölümü, makale ve bildirimlerde kullanılan akademik dilin yoğunlukla İngilizce olduğu belirlenirken, İspanyolca, Portekizce, Rusça, Almanca, Türkçe, Çince, Fransızca ve diğer ülke dillerinde de çalışmaların olduğu tespit edilmiştir

Bulgular

Bibliyometrik analiz konusunda gerçekleştirilen araştırmaların genellikle ortak yazarlı olduğu ve çalışma alanlarında yüksek düzeyde bir ortak çalışma endeksinin varlığından söz edilebilmesinin yanı sıra, bibliyometrik analiz ile ilişkili ortak kavram birlikteliği olan veya bibliyometrik analiz ifadesine ilişkin herhangi bir ortak kelime kavram veya anahtar kelime ilişkisi bulunmamıştır.

Genellikle bibliyometrik araştırmaları yapılan kitap, kitap bölümü, makale ve bildirimlerde kullanılan akademik dilin İngilizce olduğu ve 1980– 2023 yılları arasında bibliyometrik analiz alanında gerçekleştirilen toplam 18.432 araştırmaların yıllar itibarıyla parabolik bir biçimde artış gösterdiği özellikle 2007 yılından sonra ise hızlı bir artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bibliyometrik analiz literatürünün kavramsal, evrimsel ve entelektüel yapısına ilişkin genel bir görünümünün ortaya çıkarılabilmesi amacıyla WoS veri tabanından elde edilen veri setiyle 18.432 bibliyometrik analiz araştırmasının bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiş olup, ilk olarak, birtakım bibliyometrik göstergeler yardımıyla bibliyometrik analiz araştırmaları literatürüne ilişkin genel bir bakış sunabilmek amacıyla alanın önemli dergileri, makaleleri ve üretken yazarlarıyla alanda öne çıkan üniversiteler ve alana öncülük eden ülkeler tespit edilmiştir. Daha sonra bibliyometrik analiz araştırmaları literatürüne ilişkin bilimsel alan haritalaması yapmak amacıyla atıf analizi, ortak atıf analizi ve ortak anahtar kelime ilişki birlikteliği analizi gibi bibliyometrik yöntemler kullanılmıştır. Web of Science’a göre bibliyometrik analiz araştırmalarında belge türü bakımından ilk sırada makaleler yer almakta olup, bibliyometrik analiz araştırmaları konusunun dünya genelinde yaygınlaşmasına paralel olarak 1990 yılından itibaren düzenli ve parabolik bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Bibliyometrik analiz araştırmaları ile ilgili araştırmaların en fazla çevre bilimleri ve sosyal bilimler alanında gerçekleştirilmesinin yanı sıra, bibliyometrik analiz ile ilgili araştırmaların en fazla Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan’daki araştırmacılar ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bibliyometrik analiz araştırmaları ilgili yazarlara göre yapılan yayın sayıları ve atıf sayılarında yapılan araştırmalara göre Ho, Yuh-San 175 çalışmayla ve 5.437 atıfla ilk sırada, Kumar, Satish 123 çalışmayla ve 5.268 atıfla ikinci sırada ve Pandey ve Nitesh 45 çalışmayla ve 3.006 atıfla üçüncü sırada yer almaktadır. Bibliyometrik analiz araştırmaları ile ilgili dünya genelinde en çok yayın yapan kuruluşlar sırasıyla, Asia University. Peking University ve Technol Swinburne University olmuştur.

Araştırmanın en önemli bulgusu ise bibliyometrik analiz ile ilişkili ortak kavram birlikteliği olan veya bibliyometrik analiz ifadesine ilişkin en çok birlikte kullanılan kelime analizi yapılmasına rağmen herhangi bir ortak kelime kavram veya anahtar kelime ilişkisi bulunamamasıdır. Bibliyometrik analiz ile ilişkili ortak kavram birlikteliği olan veya anahtar kelime ilişkisi bulunamamasının sebebi ise literatürde her alanda ve her kavramla ilgili bibliyometrik analiz araştırmalarının gerçekleştirilmesi ve belirli disiplin ve kavramlarla birlikte yoğunlaşmaması gösterilebilir.

Bibliyometrik analiz araştırmaları konusundaki araştırmaların mevcut durumuna ilişkin genel durumunun tespit edildiği bu çalışmada kullanılan veriler WoS veri tabanından yayınlarla sınırlıdır. Gelecek çalışmalar için veri kalitesi ve ulaşılabilirliği dikkate alınarak SCOPUS, IEEE Xplore, EBSCO, Emerald, Science Direct, Taylor and Francis, Springer, SSRN gibi veri tabanlarından da yararlanılması önerilmektedir. Gelecekte yapılabilecek araştırmalar için ise, bibliyometrik analiz araştırma literatürünün belirli zaman aralıkları arasında detaylı incelenmesi gerçekleştirilebilir.

Hürriyeti ve Mülkiyeti Savunmak: 1790'lar İngiltere'sinde Monarşist Düşünce ve Örgütlenmeler

Cemal Alpgiray BÖLÜCEK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
cabolucek@adu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7002-0459

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1450577

Geliş Tarihi: 10.03.2024

Revize Tarihi: 17.04.2024

Kabul Tarihi: 10.06.2024

Atf Bilgisi

Bölücek, C. A. (2024). Hürriyeti ve Mülkiyeti Savunmak: 1790'lar İngiltere'sinde monarşist düşünce ve örgütlenmeler. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 402-421.

ÖZ

Bu çalışma, 1790'ların İngiltere'sinde ortaya çıkan devrimci ve radikal ideolojilerin kamuoyundaki karşılığı ve toplumun politik bilinci üzerindeki etkisini ve monarşist düşüncenin evrimini incelemektedir. Broşürler, risaleler, kitaplar, vaazlar, mektuplar, yazışmalar, dernek bildirimleri gibi birincil kaynaklar analiz edilerek, ideolojik tartışmalara ve radikalizme yanıt olarak ortaya çıkan monarşist örgütlenmelerin Fransız Devrimi ideolojisine karşı fikrî mücadelede etkili bir rol oynadığı ortaya koyulmaktadır. Parlamentodaki tartışmaların özgürlükler, reform ve mülkiyet hakkı konularında toplumun siyasi gündemiyle her zamankinden daha uyumlu olması çalışmanın konu bağlamını sağlamaktadır. Bütüncül bir metodolojiyi benimseyen çalışma arşiv kaynaklarını ve dönemin basılı materyallerini politik, toplumsal ve kültürel tarih perspektifleriyle incelemektedir. Çalışmanın hipotezi, 18. yüzyılın ikinci yarısında monarşist düşüncenin popüler siyasi katılımı arttırdığı ve bu süreçte Fransız Devrimine karşı politik ve ideolojik tepkinin merkezi haline gelen örgütlenmelerin önemli bir rol oynadığıdır. Ayrıca, bu çalışma içeriğini ve evrimini incelediği monarşizmin Aydınlanma düşüncesinden etkilendiğini ve geleneksel *ancien régime* ideolojisinden uzaklaştığını öne sürmektedir. Bulgular, 1790'larda artan politik katılım, klasik monarşiden ulus devlete dönüşen bir siyasi toplumdan ziyade, İngiliz anayasal geleneğini savunan bir 'aydınlanmış muhafazakarlık'ın gelişim sürecini ortaya koymaktadır. Örgütlenmelerin toplumun tüm kesimlerine ulaşmamasına rağmen, hükümetten ve okuryazar kesimden aldığı aktif destek, monarşist hareketin gelişimini yansıtmaktadır. Çalışma, bu dernekler içinde muhafazakar düşüncenin yeterince yer bulamamış olduğunu kabul etmektedir. 18. yüzyılın sonlarındaki monarşist muhafazakarlık, Aydınlanma rasyonalizmi etkisi altında siyasi tartışmaları şekillendirerek İngiliz siyasi kültürünü etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Monarşizm, monarşist örgütler, *ancien régime*, 1790'larda İngiltere.

Defending Liberty and Property: Monarchist Thought and Organizations in 1790s England

ABSTRACT

This study examines the impact of revolutionary and radical ideologies in 1790s England on public opinion, political consciousness and the evolution of monarchist thought within the society. Through the analysis of primary sources such as brochures, pamphlets, books, sermons, letters, correspondences, and association declarations, the research demonstrates the influential role of monarchist organizations in the intellectual struggle against French Revolutionary ideology and in response to radicalism. The contextual backdrop of parliamentary debates focusing on freedoms, reforms, and property rights aligns with the political agenda of society. Adopting a comprehensive methodology, the study focuses on archival sources and contemporary printed materials, exploring them through the perspective of political, social, and cultural history. The study's hypothesis suggests that in the second half of the 18th century, the rise in popular political engagement was influenced by monarchism, particularly through certain organizations that became central in resisting the political and ideological shifts catalyzed by the French Revolution. Moreover, the study argues that the evolution of monarchy, examined within, was shaped by Enlightenment principles and moved away from traditional *ancien régime* ideology. The findings reveal an increased political participation in the 1790s, depicting the evolution of an 'enlightened conservatism' in parliamentary politics and political debates, rather than a political society transitioning from classical monarchy to a nation-state. Despite these organizations not reaching all segments of society, the active support received from the government and the literate population reflects the developmental trajectory of the monarchist movements. The study acknowledges the insufficient exploration of conservative thought within these associations. The monarchist conservatism of the late 18th century, shaped by Enlightenment rationalism, influenced political debates and left a lasting impact on British political culture.

Keywords: Monarchism, monarchist organisations, *ancien régime*, 1790s' England.

Giriş

Bu çalışmanın hipotezi tarihsel perspektifte üç kısımda açıklanabilir. İlk olarak, 18. yüzyılın sonlarında, İngiltere'de toplum katmanlarına yayılan dernek faaliyetleri ile popüler siyasette yükseliş ve halkın siyasi meselelere olan farkındalığında belirgin bir artış gözlenmiştir. İkincisi, monarşist dernekler genellikle kendiliğinden oluşan toplumsal tepki araçları olmamış, elit, siyasi ve bürokratik unsurlar tarafından yönlendirilmiştir. Üçüncüsü, geleneksel monarşist düşünce, İngiliz toplumunun oluşturduğu örgütlerin yayın faaliyetleri ile ulus-devlet inşası ya da inanç temelli katı bir mutlakiyet gibi uçlardan uzakta, Aydınlanma düşüncesi etkisinde yeni bir monarşist ideolojiye dönüşmüştür.

Bu çalışmanın araştırma sorunları şunlardır: 1790'lar İngiltere'sinde popüler siyasi katılımın artışında hangi faktörler etkilidir? Monarşist dernekler toplumun farklı kesimlerini temsil edecek şekilde nasıl örgütlenmişlerdir? Devrim karşıtı monarşist düşünce ile reform karşıtı muhafazakârlık arasındaki fark nedir ve monarşist örgütlenmelerde ne şekilde açığa çıkmaktadır? Monarşizmin İngiliz siyasi düşüncesindeki yeri ve dernek hareketinin toplumdaki dönüşüme etkisi nasıl açıklanmalıdır?

İngiltere'de devrimci ve radikal düşünce akımlarının 1790'ların başından itibaren toplumun yoksul kesimine hitap eden, halkın hükümete ve monarşiye bağlılığını kırarak bir fikir ve uygulamalar sistemi inşa etmeye başlaması rejim için temel bir endişe kaynağı olmuştur. Radikal ilerleyiş iki yönlüydü. Radikaller monarşiyi ve Lordlar Kamarası'nı ortadan kaldırmak istediler ve Avam Kamarası'nda da güçlü bir temsil istediler. Fransız devrim ideolojisi hem propagandacı bir basın tarafından kitlelere yayılmakta, hem de halka açık toplantı evlerinde kurulan derneklerle örgütlü bir harekete dönüşmekteydi. 1792'nin sonlarında ve 1793'ün başlarında, radikal yayınlar, özellikle Thomas Paine'in yazıları popülerleşti. Radikal derneklerin yükselişine ve Fransa'daki kargaşanın ülke içindeki yansımaları karşısında ve ona paralel olarak monarşist-muhafazakâr faaliyet de yükselişe geçti.

1790'larda İngiltere'de yayımlanan düşünce yazıları, kayda geçirilmiş vaazlar, kitaplar ve 4000 civarında risale/broşür bu tarihsel çalışmanın birincil kaynaklarıdır. Britanya'da yayılan ideolojik tartışmalar doğrudan veya dolaylı olarak Fransız Devrimi ile ilişkiliydi, ya da günümüz bakış açısıyla ilişkilendirilebilirler (Goodrich, 2005, s. 14). Aynı tarihlerde basılıp dağıtılan yayınlarda hem devrim karşıtlığı ve siyaseten katı muhafazakarlık, hem de Fransa kaynaklı düşünce ve moda akımlarının etkisini görebilmek mümkündür (Colley, 1992, ss. 165-166). Conrad Russell'ın (1991) İngiltere'nin geçmişinde tamamen farklı, ama aynı derecede önemli ve çalkantılı bir dönem olan 17. yüzyıl ortaları için söylediği gibi “savaş zamanında kamuoyunun anlaşılması çok zordur: kaynaklar gerçeği her zaman ya çok az ya da gerçekte olduğundan fazla söyleme eğilimindedir.” Bu çalışma 1790'ların siyasi atmosferinin İngiliz kamuoyu üzerindeki güçlü etkisine bir örnek teşkil etmekte, fakat muhafazakârlığın temelleri, gelişimi ve dönüşümü, geniş kitlelere yayılması gibi konulardaki genel tartışmalardan uzak durmaktadır.

Bir tarafta İngiliz *ancien régime*'inin (Fransız mutlakiyetinden ismini alan, Anglikan, aristokratik ve monarşik devlet nizamı) ödünsüz taraftarı 'Tory'ler (kralın hakkını savunan katı muhafazakârlar) ve parlamentonun üstünlüğünü vurgulayan, Magna Carta ve 1688 Devrimi'nde kazanılan meşrutiyeti önceleyen, içlerinde neredeyse her fraksiyondan siyasetçi barındıran ve yıllar içerisinde demokrat çizgiye evirilen 'Whig'ler arasında arasında monarşizm zemininde kesin bir ayırım mevcuttu. Bu ayırım William Windham'ın siyasetinde takip edilebilmektedir. Ünlü muhafazakâr yazar ve siyaset adamı Edmund Burke'ün yakın arkadaşı olan Windham 1784'te Norwich milletvekili seçilmiş, 1794-1801 yılları arasında Başbakan William Pitt'in kabinesinde savaş bakanı olarak yer almıştı (Stephen, 1885, ss. 172-173). Kral III. George'un radikal faaliyetlere karşı mücadelesini desteklemek için 13 Aralık 1792 tarihli oturumunda Avam Kamarası'na hitap ederken, hükümetin radikalizmle mücadele politikalarını desteklediğini açıkça ifade etmişti. 1790'lardan önce monarşiye ve hükümete karşı yoğun eleştirileri olan Windham daha sonra Burke etkisi ile çizgisini değiştirmişti. Bu nedenle, belki diğer Whigler tarafından siyaseten 'dönek' olarak yaftalanabileceği endişesi taşıdığından, rejim vurgusu yaparak “1784 yılında hukuki temeli olmayan önlemlerin çoğunun kabul edildiği ve devletin kuruluş ilkelerine aykırı düşüncelerde ısrar edildiği konusunda mecliste sık sık

fikrini açıkladığını” belirtmiştir (Amyot, 1812, s. 215). Fransa'daki kanlı olaylar ve İngiltere’de yaygınlaşan kışkırtıcı faaliyetler, onu siyasete farklı bir çerçevede bakmaya ve Fransa kaynaklı cumhuriyetçi radikalizm karşısında rejimi savunmak için hükümetin politikalarını desteklemeye itmişti. Artan sayıda parlamenter gibi, Windham da İngiltere’ye yönelik gerçek tehdidin kırsalda endişe verici bir hızla yayılmakta olan Fransız Devrim ilkeleri olduğuna inanıyordu.

Fransa ve İngiltere'deki son olaylardan sonra halkta ve parlamentoda ortaya çıkan korku ve telaş, halk derneklerinin oluşum sürecini hızlandırmıştır. Monarşist derneklerin en büyüğü ve en önemlilerinden birisi, John Reeves (1752-1829) tarafından 1792 yılında Londra'daki Taç ve Çapa Kulübü'nde (*Crown and Anchor Tavern*) kurulan Cumhuriyetçilere ve Tesviyecilere Karşı Özgürlük ve Mülkiyeti Koruma Derneği (*Association for Preserving Liberty and Property against Republicans and Levellers*) idi. Kurulduğu yerden dolayı Taç ve Çapa Derneği olarak da bilinmekteydi. Windham'ın başından beri desteklediği dernek, *The Times* gazetesi tarafından ileri sürülmüş ve Austin Mitchell'ın (1961) desteklediği bir iddiaya göre, kuruluş deklarasyonunu Windham'a yazdırmıştı (*The Times*, 30 Kasım 1792). Reeves, 1795-6'da yazdığı aşırı monarşist bir yazı nedeniyle kovuşturmayla karşı karşıya kaldığında Windham risaleyi ve muhtevasını sonuna kadar savunmuş, ama aynı zamanda yazarının da Reeves olmadığını iddia etmişti (Beedell, 1993, ss. 815-817). Her şekilde, hükümet, derneğe ve onun yol açtığı artan monarşist duygu dalgasına sıcak bir şekilde karşılık verdi. Aralık 1792'de Grenville, derneği Buckingham Sarayı'na “monarşist halkın ruhu” olarak tanıtırken, Canterbury Başpiskoposu John Moore monarşist cephede artan “sadakat ve iman” seviyelerinden emindi (Akt. Ehrman, 1983, s. 233). Taç ve Çapa Derneği, kurulduktan sonraki birkaç hafta içinde radikalizme karşı resmî savaşın bir parçası oldu.

Bulgular

Konu üzerinde çalışan tarihçiler arasında, Taç ve Çapa Derneği hakkında iki temel noktada görüş ayrılığı vardır. İlki, örgütün yaratılmasında ve büyümesinde hükümetin doğrudan rolüyle ilgilidir. E.C. Black'e göre, Reeves, derneğini 20 Kasım 1792'de kurdu, ancak harekete geçme kararı önceden bakanlıkla koordine edildi (Black, 1963, s. 237). Robert Dozier (1983) monarşist hareket üzerine yaptığı çalışmasında, hükümetin Derneğin oluşumunda doğrudan müdahalesi olduğunu öne sürmektedir. Lord Grenville, 25 Kasım'da hükümetin monarşist ve rejime bağlı bir örgüt kurmayı planladığını söylemişti. Reeves kuruluşu bu tarihten beş gün önce zaten gerçekleştirmiş olsa da derneğin kurucu organı ve kalbi olacak olan yürütme komitesi Grenville'in konuyu dile getirmesinden dört gün sonrasında şekillenmişti (Dozier, 1983, ss. 57-59). Donald Ginter'in (1966) *loyalist* hareket (sadakatçi —monarşiye sadık politik eğilim) üzerine yazdığı makalesi, başbakanlığın derneklerin kuruluş ve büyüme aşamalarında büyük bir etkisi olduğunu savunmaktadır. Ginter'e göre Reeves, “hem hükümetin hem de Windham'cı Whiglerin açık tasdikine ve aktif desteğine” sahipti (Ginter, 1966, s. 179). Black, Dozier ve Ginter'in söylediği gibi III. George hükümeti, kamuoyu desteğini toplamak için monarşiye sadık ve güçlü bir dernek istedi ve Reeves bu isteğe karşılık verdi. 1793'te hükümet, Reeves'in faaliyetlerini, onu saray bürokrasisine alarak ödüllendirdi. Bürokraside yükselip 1800'de Kral'ın başkatipli oldu. Bütün bu bilgilere rağmen, hükümetin bir sivil toplum örgütünü her yönüyle desteklediğine dair kanıtlar spekülasyona açıktır. Reeves, 1794'te Windham'a Derneğin “[Pitt'in bakanlarından] hiçbirisiyle herhangi bir iletişim kurmadan” kurulduğunu söyledi (Duffy, 1996, s. 944). Jennifer Mori'ye göre Pitt, 1792'de Fransız Devrimi ile ilgili hemen hemen her şey hakkında olduğu kadar radikal dernekler konusunda da ihtiyatlı ve hatta ılımlıydı; aynı zamanda militan monarşizmin hayranı değildi ve derneklerin uzun vadede hayatta kalmasını da arzu etmiyordu (Mori, 1997, s. 129).

Doğrudan hükümet müdahalesi argümanını çürütmeye yönelik en dikkat çeken çalışma, Michael Duffy'nin Taç ve Çapa Derneği'nin kuruluşu ve Başbakan Pitt üzerine yazdığı makalesidir. Duffy'ye göre, Pitt ve Grenville Kasım 1792'de son derece temkinliydi çünkü “derneklere yönelik izleyecekleri politika konusunda kafaları karıştı” (Duffy, 1996, s. 952). Kasım ayının sonunda Pitt'in karşılaştığı zorluklar şunlardı: mülk sahibi seçkinler arasında artan panik, Edinburgh'da Dundas'ın kışkırtıcı faaliyetleriyle ilgili raporlar ve en önemlisi Reeves'in derneği için yaptığı reklamın broşürlerinin yayınlanıp dağıtılması sorunu. Dundas, Pitt'e “Ülkenin güvenliğinin sağlanmasının,

monarşinin bağlayıcılığına ikna olunmasına bağlı olduğunu” söyledi ve ona bunu kabul ettirdi. Siyasi sistemin dışındaki bir toplum hareketinin içinde doğrudan doğruya hükümetin varlığının endişeye neden olduğu görülmektedir. Duffy, argümanını geliştirirken Pitt kabinesinin 24 Kasım'dan önce karşı propaganda için harekete geçmekte olduklarını kanıtlayacak çok az kanıt bulunabileceğini belirtmektedir; ona göre, Black ve Ginter, argümanlarını kısmen Buckingham Markizinden Grenville'e gönderilen 18 Kasım tarihli bir mektuba dayandırmakla hata ettiler. Hükümetin bir dernek kurma planına, hatta niyetine dair hiçbir belirti vermeyen mektubun aslını da ortaya çıkaramadılar. Dolayısıyla Grenville'in “[Jakoben kulüplerini durdurmanın] bizimki gibi bir hükümette nasıl yapılabileceğini düşünemiyorum” demesi, Reeves'in, derneğini bağımsız olarak kurduğuna, Pitt'in ve bakanlarının, dernekle ilgili yayınlar ortaya çıkana kadar durumdan haberdar olmadığına işaret etmektedir (Duffy, 1996, s. 946).

Pitt hükümetinin dernekler üzerinden propaganda yapma motivasyonu genellikle zannedilenden daha az gerçekleşmiş görünse de Taç ve Çapa Derneği kurulduktan sonra Pitt kabinesinden güçlü bir destek almıştır. Genel olarak monarşist örgütlenme fikri çok iyi bir projeydi ve bunun devrimci radikalizme karşı yürüttükleri kampanyayı toplum geneline yayma planında etkili bir yol olarak kullanılabileceğini anlamışlardı. Fatih Yeşil'in (2011) “sosyoekonomik alanın devletleştirilmesi” olarak tanımladığı bu politika, sadece geniş kitlelerin siyasi etki altına alınması amacına hizmet etmiyordu; sivil toplumun siyasi topluma evrilmesi için de etkin bir araçtı. Duffy'nin belirttiği gibi, “istedikleri toplumsal seferberliğin bir örneği olarak Reeves derneğinin reklamını yapmak istiyorlardı, ancak bu, merkezi bir teşkilata sahip tek bir ulusal yapı kurmak yerine bağımsız yerel derneklerin yayılmasını da teşvik etmeliydi” (Duffy, 1996, s. 958). Model olarak Reeves'in derneği ile Pitt ve bakanları, taşrada benzer amaçlara sahip benzer dernekler yaratmayı umuyorlardı. Taç ve Çapa Derneği, merkezîyetçi olmayan bir sivil toplum ağının hükümetin elini ne denli güçlendireceğini gösteren bir prototip olmuştur.

Monarşizmin Toplumsallaşmasında Derneklerin Rolü

Tarihyazımsal mutabakattan yoksun olan diğer bir konu, devlet eliyle desteklenen dernekler hareketinin propaganda, karşı propaganda, monarşist ve vatansever duyguları kitlelere yayma ve kullanmada ne derece başarılı olabildiği konusudur. Tarihçiler, 1790'larda muhafazakâr fikirlerin gücü ve popülaritesi konusunda da bölünmüş durumdadırlar. 20. yüzyılın yazarları arasında konuya en odaklı çalışmayı yapan Austin Mitchell (1961) makalesinde, “her sınıftan ve partiden insanların hükümeti desteklemek için toplandıklarını” ve bu endişeli halk hareketinin “aslında İngiliz tarihinde bilinçli ve örgütlü bir siyasi güç olarak muhafazakarlığın ilk tezahürlerinden birini ürettiğini” savundu. Örgütün öncü üyelerinin çoğu “eski ve güçlü bakanlardı” ve bu nedenle Pitt'in çizgisine kolaylıkla ayak uydurdular. Mitchell, çarpıcı bir değerlendirmede bulunarak “derneklerin dolaylı olarak savaşa [girme motivasyonuna] yol açan ve ulusu savaşta kesinlikle ayakta tutacak ulusal bir birlik ürettiğini” kesin bir şekilde belirtmiştir (Mitchell, 1961, s. 76). Black (1963) toplum üzerinde derneklerin “genel etkisinin çok kuvvetli olduğunu” iddia etti: “şimdiye kadar bu tarz toplulukların çoğunluğu, hükümetin baskıcı politikasını sadece onaylamakla kalmayıp, savunup desteklemeye devam etti.” Ona göre, “Reeves'e karşı [devrimci-radikal] muhalefet dağınık ve zayıftı; ciddi bir rekabet olamazdı (Black, 1963, s. 252). Dozier, monarşist tepkiyi “18. yüzyıldaki en başarılı dernek hareketi” olarak adlandırmıştır, ancak hareketin hiçbir şekilde “muhafazakâr bir tepki olmadığına” işaret etti ve Britanya'da *ancien régime*'in 1688'de tekâmül etmiş olduğu imasıyla, bu hareketi “Avrupa'daki en liberal rejimi koruma girişimiydi” diyerek özetlemiştir (Dozier, 1983, ss. 55, 83). Bu tarihçiler, ittifak halinde ancak farklı tonlarda, dernek hareketinin kamuoyunu monarşist dava lehine birleştirmedeki etkinliği konusunda hemfikirlerdi.

Monarşist düşüncenin gücü ve popülaritesini H.T. Dickinson kadar yoğun bir şekilde tartışan tarihçi azdır. 1790'larda “önemli ölçüde cazibesi, dayanıklılığı ve entelektüel gücü” olan “muhafazakâr bir ideoloji”nin geliştiğini belirtti (Dickinson, 1989, s. 104). Halkın “Fransız ilkelerine karşı tepki gösterdiğini,” halk derneklerinin faaliyetlerinde ilkelerin ve ortaya koyulan ideolojik tartışmanın önemini ve ikna ediciliğini vurguladı. Ayrıca, kasabalarda ve kırsalda “popüler muhafazakârlık” olarak tanımladığı monarşist halk tepkisinin özerk, kendine mahsus olduğunu ve doğrudan hükümet

tarafından dayatılmadığını savundu. Dickinson şu sonuca varmıştır: “Fransız Devrimi sırasında çok belirgin olan popüler muhafazakarlık, 18. yüzyıl boyunca var olan, ancak yalnızca şiddetli kriz zamanlarında ortaya çıkan siyasi tutumların şiddetli bir patlamasıydı. 18. yüzyılın son on yılında halk arasında gizli bir muhafazakâr, kısmen Burke’cü, hükümet yanlısı, monarşist-muhafazakâr bir duygu patlak verdi ve bu “muhafazakâr tutumlar, nüfusun geniş kesimleri arasında yaygınlaştı” (Dickinson, 1989, s. 123). Savaşın patlak vermesinden hemen önce, 1792 sonu ve 1793 başındaki seferberlik döneminde, İngiltere genelinde örgütlenmeler vasıtasıyla İngiliz monarşizminin halk nezdinde ve ideolojik zeminde güç kazanan taraf olduğu söylenebilir.

Black, Mitchell, Dozier ve Dickinson'ın popüler muhafazakarlık argümanını uç noktalara taşıdığına inanan bazı tarihçiler, özellikle son yıllarda, konunun görüldüğü kadar berrak olmadığına işaret ettiler. Taç ve Çapa Derneği'nin monarşist duyguların örgütlenmesi üzerinde gerçekten de büyük bir etkisi olmuştu, ancak bu örgütlenmelere dahil olan herkes aynı fikirlere sahip değildi veya aynı şevkle katılmamıştı. Donald Ginter, Mitchell'e açık bir reddiye ile, dernek hareketini ‘tamamen hükümeti desteklemek’ olarak yüzeysel biçimde tanımlamanın, tüm örgütlenmeleri “Reeves modeline uyan derneklerle” sınırlamak olduğunu savundu (Ginter, 1966, s. 180). Aksine birçok dernek bunu yapmamıştı. Örneğin, Taç ve Çapa Derneği’ndeki toplantıdan ilham alan 5 Aralık 1792 tarihli Merchant Taylors’ Hall toplantısının beyanı, kapsamı belirlenmiş ılımlı bir parlamento reformu programı içeriyordu. Dernek hareketlerinin büyük bir kısmı reformcuların eline geçmişti ve monarşist-muhafazakâr derneklerin beyanları ve adresleri o kadar çeşitliydi ki, “devrimci cumhuriyetçilik dışında her türlü çağdaş ideolojik konumu temsil etmeye muktedir duygular” bulunabiliyordu (Ginter, 1966, s. 187). Mori, hareketin “bir Tory haçlı seferi olarak görülmemesi gerektiğine” işaret ederek otuz yıl sonra Ginter'in bulgularını yinelemiştir: Pitt yönetimi, “İngiliz kamuoyunun mümkün olan en geniş kesimine hitap etmekte ilgileniyordu” (Mori, 1997, s. 129).

Mark Philp (1995) akıcı, karmaşık ve nispeten tutarsız bir popüler muhafazakarlığın var olduğunu savunmaktaydı. Philp, muhafazakâr öğretinin entelektüel gücüne ve İngiliz halkının doğal sadakatine son zamanlarda yapılan aşırı vurguya işaret edip dernek hareketinin “retorik stratejilerine” odaklanmış ve monarşistlerin “popüler eğitim projesi”nin statükoya olan sözde bağlılıklarıyla derinden çeliştiğini öne sürmüştür. Mülkiyet bahsinde kaçınılmaz şekilde göze çarpan sınıfsal ayrım olarak ‘sosyal statü’ dernek literatüründe ve faaliyetlerinde özellikle önemli bir rol oynamış ve çeşitli monarşist derneklerin broşürlerinin ve bildirilerinin çoğu, sınırlı sosyoekonomik çerçeveler içerisinde kalmıştı. Philp ayrıca “orta sınıflar”a ve “alt sınıflar”a hitap eden monarşist yazın arasındaki farkı ve görece yüzeysel bir uyumun varlığını vurguladı. Monarşist-muhafazakâr ideolojinin “yerleşik veya istikrarlı olmaktan uzak” olduğuna işaret ederek ve “dönemin ideolojik dünyasında ne kadar büyük bir karmaşıklık olduğunun farkına varırsak, insanların ifadelerinin ardındaki güdülere ilişkin radikal ve muhafazakâr ideolojik kategorilerini açıklamamız o kadar zor ve problemli hale gelir” şeklinde özetlemiştir (Philp, 1995, ss. 44, 68).

Philp’in çizdiği çerçevede, Dozier’in “devrimin korkunç sonuçlarını göstermeye yönelik genel eleştiriler ve monarşiyi desteklemeye yönelik öğütler dışında, broşürlerde yer alan mesajlar hakkında hiçbir genelleme yapılamaz” iddiası eksiktir. (Dozier, 1983, s. 96). Aslında, popüler monarşist derneklerin fikirleri hakkında çok daha fazlası söylenebilir. Philp’in iddia ettiği üzere, bu fikirler yerleşik, istikrarlı ve tek taraflı değildir. Aynı zamanda, monarşist-muhafazakâr tepkinin ideolojisi içinde bir miktar çeşitlilik olsa da monarşist derneklerin ve onların yazışmalarının fikrî çerçevesi bir çeşit ‘muhafazakâr Whiggizm’ biçimi olarak sınıflandırılabilir: aydınlanmış, pragmatik ve sekülerdir. Daha da önemlisi, monarşistler tarafından benimsenen ve irdelenen konular, halkta ülke meselelerine karşı artan bir ilgiye ve bu anlamda monarşi olgusu, monarşist düşüncenin geleneksel muhafazakarlıktan ayrılan aydınlanmacı yorumları ve popüler siyasetin *katılımcılığı* özelinde büyük bir değişikliğe işaret etmektedir.

Örgütlerin Popülaritesi

Siyasi muhalefeti tasfiye ve iktidarı tahkim etmek için düşmanın ya da tehdidin iyi anlatılması ve olası “ani bir sosyal değişimin önünü almak” için sadece belli bir kitleye değil toplumun her

tabakasına ulaşacak bir sistem gerekiyordu (Yeşil, 2011, s. 18). Derneklerin üyelik sistemi buna göre tasarlanmıştı, üyelerin profili de sıra dışı bir çeşitlilik göstermekteydi ve toplumun orta-alt tabakaları dernek faaliyetlerinde kendilerine yer bulmaktaydı. Halk evlerinde ya da meşhur kulüplerde kurulan monarşist dernekler sosyal tabakaların hepsinden katılımı teşvik etti. Mitchell'in işaret ettiği gibi, Manchester'daki kulüpler camcılar, ayakkabıcılar, kasaplar ve terziler dahil olmak üzere “mütevazı insanlardan” oluşuyordu. Bir kulübün en önde gelen üyeleri bir boyacı, bir marangoz ve bir halatçı idi. (Mitchell, 1961, s. 66). Hatta King's Bench Hapishanesindeki bir grup hükümlü dernek kurarak kendilerini “düzene, barışa ve göreve” adadılar (*British Library [BL] Additional Manuscripts [Add.Msc.]*, s. 16931). 1792'nin Aralık ayında meslek loncaları kendi aralarında örgütlenmeye başladılar; hancılar ve *victualler*'ler (alkollü içki tüccarları) monarşiye ve rejime bağlılıklarını kanıtlamak için Bath'ta bir araya geldiler, bir ay sonra bir grup kasap da aynısını yapmak için Londra'da bir araya geldi (BL Add.Msc., s. 16929). Dini mezhepler (denominasyonlar) arasındaki farklılıklar da örgütlenmelere yansımaktaydı. Komitelere katılan din adamlarının çoğunun Anglikan olduğu gerçeğinin yanı sıra, *dissenter*'lar (Anglikan kilisesi muhalifleri) da diğer mensuplarla aynı derneklere katılmaktaydı veya zaman zaman kendi derneklerini kurmaktaydılar. Ocak 1793'te, Hawes'de bir grup *dissenter* bir toplantı düzenleyerek görüşlerini ilan etti: “Bu ülkenin hukukuna karşı borçlu olduğumuz onur ve görev, bizi bu krizde, Kral, Lordlar ve Avam Kamarasından oluşan yapımızın paha biçilmez nimetlerine, bir Protestan olarak sahip olduğumuz özgürlükten duyduğumuz minnettarlığı ifade etmeye sevk ediyor” (BL Add.Msc., s. 16929). Normal olarak *dissenter*'ların monarşist gruplardan uzak kalması beklenebilirdi.

Monarşist örgütler genellikle orta büyüklükte ve yerel ölçekte olmalarına rağmen yine de ülke genelinde tanınmaktaydılar ve aktifiler, yurttaşları reklam panoları ve gazete ilanları aracılığıyla varlıklarından haberdar etmişlerdi. Ancak bu reklamların hepsi *The Sun* gibi hükümet yanlısı gazetelerde veya *The Gentleman's Magazine*, *The British Critic* ve *The True Briton* gibi haftalık dergilerde yer almadı. Aralık 1792'de Lewes'teki toplantıyla kurulan bir dernek de dahil olmak üzere bazıları Whig gazetesi *The Morning Chronicle*'de kendine “1688'deki Şanlı Devrim ilkesi üzerine kurulan Kral, Lordlar ve Avam Kamarasından oluşan bu ülkenin rejimine kesin bağlılığımızı ve onu yıkmaya yönelik tüm yasadışı girişimleri bastırmak için sivil otoriteyi destekleyerek neşeyle öne çıkacağımızı kabul ve beyan ederiz” şeklinde yer bulmuştu (*The Morning Chronicle*, 1 Ocak 1793).

Yerel bildirgeler, yazışmalar ve risaleler (broşür ya da kitapçık şeklinde kısa materyalin tümü), derneklerin geride bıraktığı malzemenin çoğunu oluşturur. Bu kaynakların kapsamlı bir analizi, monarşizmin 1790'larda İngiliz halkını saran basit, tek taraflı, kolay açıklanan ve tutarlı bir ideoloji olmadığını ortaya koyuyor. Philp'in öne sürdüğü gibi, dernek düzeyindeki monarşist ideoloji, tarihçilerin inandığından daha değişken özellikteydi. Ayrıca, dernekler ve katılımcıları arasında büyük bir süreklilik ve ortak zemin bulunmaktadır. Hepsi radikal ve devrim taraftarı yayımların ve derneklerin sesinin bastırılmasını istiyorlardı. İngiliz anayasal düzeninin, kralın hukukunun parlamento tarafından korunduğu reforma ihtiyacı olmayan bir meşrutî monarşinin, mülkiyet haklarının ve aristokrasinin, taşrada ve merkezde Anglikanizm'in alabildiğine teşkilatlandığı düzeni, yani *ancien régime*'i savundular. 1792-93'te derneklerin en faal olduğu yıllarda çok az monarşist din hakkında yazmıştır. Çok azı Burke'ün katı muhafazakarlığını takip etti ya da Fransızlarla soyut bir felsefi savaşa girdi. Paine'e karşı çok bariz ve şiddetli bir nefret ve Fransız menşeli fikirlere karşı bir düşmanlık vardı, ancak bu karşıtlığın çoğu soyut değil, pragmatikti ve felsefi derinlik içermemekteydi.

Reform, Tehdit, Ütopya ve Gerçekler

Monarşist örgütlerin fikirlerine ilişkin herhangi bir analiz, muhafazakâr katılımcıların liderlerini ne kadar yakından takip ettikleri sorusuyla başlamalıdır. J. C. D. Clark (1985) Reeves'in katı monarşist, ataerkil, “yarı-ilahi-sağ” ideolojisinin neredeyse tüm monarşist görüşü temsil ettiğine ikna etmeye çalışır. Böyle bir durum söz konusu değildi. Reeves, 1795'te *İngiliz Hükümeti Üzerine Düşünceler*'inde, hükümetin kralın şahsında var olduğunu ve diğer tüm kurumların ikincil önemde olduğunu anlatır. Şöyle der: “İngilizler bir hükümete gönüllü olarak itaat ederler hükümetin tüm yükünü taşıyan, onu sürdürmek için gerekli tüm güce sahip olan bir mutlak monark olan ve bu kadar yüksek bir makama ihtişam vermek için gerekli olan tüm şeref ve üstünlüğe sahip olan Kral'dır

(Reeves, 1795, s. 9).” Ayrıca kralın sürekliliğe sahip olduğuna ve [kurumsal şahsiyetinin] asla gerçekten ölmediğine, Papalık makamına izafe edilen “*infallible ex cathedra*” düsturunu çağrıştıracak şekilde kralın da yanlış yapamayacağına işaret etti. Bu aşırı düşünceleri yüzünden hakkında iftira davası açılıp, yargılanıp beraat de etmiştir. Başını derde sokan pasajların devamında, “hükümet ve hükümetin tüm bölümleriyle idaresinin tamamen ve yalnızca Kral’a ait olduğu söylenebilir” şeklindeki ifadesini ve şu iddiasını içeriyordu:

“İngiltere Hükümeti bir Monarşidir; Hükümdar, Yasama Meclisi'nin, Lordlar ve Avam Kamarası'nın dallarının kendisinden çıktığı [bir ağaç gövdesidir]... ama bunlar hâlâ yalnızca dallardır ve besinlerini ortak kökenlerinden alırlar; kesilebilirler ve [fakat] ağaç hala bir ağaçtır; gerçekten onurlarından yoksun bırakıldılar, ama onlar gibi ateşe atılmadılar. Kral, hükümeti ve parlamentosu olmadan [da] tüm işlevlerine devam edebilir” (Reeves, 1795, ss. 12-13; Eccleshall, 1990, ss. 65-70).

Reeves, mevcut siyasi ve ideolojik sıkıntılarını izini, 1789’da devrimin patlak vermesine kadar değil, daha öncesine, Avrupa’da Reform Hareketi’ne kadar geriye götürmektedir. Kilise'deki Reform hareketine, özellikle de Kalvinizm ve benzeri Protestan hareketlere (Lutheryenler, Püritanizm, Huguenotlar gibi) temel öğreti devrimlerine işaret etmiş, bunlar ile Fransız radikallerinin fikir ve faaliyetleri arasında önemli bir ‘paralellik’ saptamıştı: “Partilerinin mekanizması ne kadar da benzerdi; iddialarının kibri ve sahtekarlığı! - Calvin ve Püritenler tarafından öğretilen, Halkın Kilise egemenliğini kurma konusunda devredilemez hakları [bir yanda] ve [diğer yanda] Fransız Demokratları tarafından öğretilen, Halkın Devlet egemenliğini kurma konusundaki devredilemez hakkı...” (Reeves, 1795, s. 22) Reeves ayrıca 1688 Devrim Anlaşması'na da cephe alarak ve Şanlı Devrim'in İngiliz tarihinde büyük bir dönüm noktası olduğuna dair popüler ve kuşatıcı görüşü ve 1688'den devlet teşkilatı veya siyasi değişiklik için bir bahane olarak bahsedilenleri de eleştirdi:

“...[cumhuriyetçiler ve mezhepçiler insanları] kör etmek ve yanıltmak için Devrim terimini icat ettiler; ve halkı başka bir tane yapmaya ikna etmek için tekrarlayıp durmaktan asla vazgeçemediler. Bu gizemli tutumlarını, Devrim ilkelerinin daha da gevşek metafiziksel fikrî altında gizlediler; ve rejimin şanlı büyüyle, Hükümette istedikleri herhangi bir biçimi, modayı, değişikliği, reformu veya yeniliği canlandırabilirler ve yine de iddia ededursunlar, mutlak hakikat İngiliz devlet nizamından başka bir şey olmayacaktır” (Reeves, 1795, s. 45).

Britanya’da ve Kıta Avrupasında *ancien régime* için yakın bir büyük kriz anında bile, Reeves'in monarşist görüşleri kabul edilemeyecek kadar aşırıydı. Windham, Avam Kamarasında Reeves'i savunmaya gelen tek kişi olmanın zorluğu içerisinde kalmıştı. Whig parlamenter Richard Sheridan’ın (1751-1816), Taç ve Çapa Derneğinin kurucusunun öğretilerinin yoğun eleştiri bombardımanına tutulması için parlamentoda Reeves’in risalesinden pasajlar okuması yeterli olmaktadır: “1688 Devrimi bir sahtekarlık ve saçmalıktı; devrimden sonra halkın elinde yalnızca bir Protestan kral kaldı” ve “Whigler sahtekarlardır ve her zaman ya kraliyetten maaşlıdırlar ya da demokratlarla iş birliği yaparlar” (*Hansard’s Parliamentary Debates* 32, 1797, ss. 627-629). O zamana kadar ılımlı Whig çizgisini monarşist siyasi ilkeler için terk etmiş olan Pitt bile bu sözler parlamentoya hatırlatıldıktan sonra Reeves'in tarafını tutamadı. Pitt, 1688 Devrimi'ne, rejime ve kral ile parlamento arasındaki dengeli düzene olan saygısını sürdürdü. Windham da dahil olmak üzere kabinesindeki diğer herkes onunla aynı çizgide kaldılar.

A.V. Beedell'in işaret ettiği gibi, “Reeves'in yargılanması ve beraat etmesi, İngiliz siyasi düşüncesinin gelişiminde belli belirsiz bir hareket noktası oluşturdu. Kralların doğal hakları adına aşırı muhafazakâr ve ultra-monarşist düşüncenin artık sona erdiğinin sinyalini verdi” (Beedell, 1993, s. 819). Özünde, Aydınlanmanın 18. yüzyıl sonlarının İngiliz siyasi düşüncesine yerleştiğinin de sinyalini verdi. Beedell, Reeves’e yöneltilen kritiğin doğasında pragmatik, seküler, aydınlanmacı bir dünya görüşünü temsil eden “*per se* bir siyasi ideoloji” görmektedir. Ayrıca Reeves, Burke, John Bowles ve diğerleri gibi risale yazarlarının nihayetinde halk üzerinde *ancien régime* ideolojisi bağlamında çok az etkiye sahip olduğuna inanıyordu. 1790’ların muhafazakâr düşüncesini “yürütmenin baskısı ve parlamenter liberalizm” kombinasyonunu Britanya'nın devrimden kaçınmak için kurguladığını belirtiyordu. Reeves'in görüşleri tanım itibarıyla kesinlikle modası geçmiş bir

monarşizmi yansıyordu ve çok az sayıda düşünürün, milletvekilinin ve yazarın katıldığı bir ultra-muhafazakarlığı temsil ediyordu. Ayrıca, Fransız Devrimi'nin hedefinde bulunan Bourbon Hanedanı'nın monarşik yetkileri ve *États Généraux*'nun varlığıyla kısaca Fransız *ancien régime*'i İngiltere için birebir model olarak görünmemeliydi. Pitt, Tory doktrinini benimsemiş eski bir Whig olsa bile – en azından böyle anılmaktaydı – hiçbir zaman Reeves'i savunacak kadar muhafazakâr olmayacaktır.

Westminster dışında da Reeves ile hemfikir olan birisini bulmak kolay değildi. Hoxne ve Harstsmere Derneği (Taç ve Çapa dernekler ağının bir parçasıydı) üyeleri, ilkesel olarak Fransız halkının hükümdarlarını devirme hakkını savunmaktaydı: XVI. Louis bir tirandı ve bu nedenle indirilmesi gerekiyordu (*A Letter Addressed to the Inhabitants of Great Britain...*, 1793, s. 7). Dernek üyelerinin ve yazıcılarının çoğu, Reeves'in inanmadığı güçler dengesi sistemini savunmaktaydı.

“Atalarımızın bize bıraktığı şekliyle Kral, Lordlar ve Avam Kamarasından oluşan mükemmel teşkilatımızı, özel olarak 1688'deki Şanlı Devrim tarafından gerçekleştirilen, kutsal ve dokunulmaz mülkiyet haklarını ... dini inançlara müsamaha ile evrensel olarak genişletilmiş ve eşit bir adalet dağıtımını; tüm tabakalara ve rütbelere [sağlanan] güven ve İlahi Takdir'i en içten şükranla taniyin ve kabul edin!” (BL Add.Msc., s. 16931).

Monarşist aktivistler, derneklerini kurarken Reeves'in teşkilatlanmasından ilham aldılar, ancak onun ideolojisinden esinlenmediler. Dengelenmiş gücüyle, parlamenter kontrol çerçevesinde meşruti bir monarşi ve 1688 mutabakatına olan inanç, monarşist söylemde yaygın olarak görülen bir temadır. Monarşiye bağlı kitleler, dernek çatıları altında toplanan 'sadakatçiler' (*loyalistler*), genel olarak, meşrutiyetçi bir üslup içinde yazıp konuşma eğilimindeydiler. 1688'de kurulan rejimi ve onun 18. yüzyıl boyunca da itibar görerek uygulanmasını savundular; genel olarak yönetim ve teşkilat reformu ve diğer yeniliklere karşı çıktılar (Ginter, 1966). New Woodstock'taki halk 18 Aralık 1792'de bir araya gelip, kralı, rejimi, sivil ve dini kurumları desteklemek için bir anlamda çatı örgütü rolündeki Taç ve Çapa Derneğine beyanlarında “eski nizam (*ancient constitution*)” a atıf yaptılar. Bath'ın hancıları ve meyhanecileri 20 Aralık'ta “Krala sadâkatlerini ve bu krallığın mevcut mükemmel sistemine (1688'de temellendirilmiş İngiliz *ancien régime*'ine) bağlılıklarını” ilan ettiler. Aynı ay Kidderminster'da devrimci bozgunculuğu bastırmak için bir dernek kurulmasını görüşmek üzere bir toplantı yapıldı. Manchester'da monarşistler, krallarını ve hükümetlerini savunmak ve “son zamanlarda çok gayretkeş bir şekilde yayılan zararlı ve tehlikeli ilkelerden tamamen tiksindiklerini” ilan etmek için bir birlik kurdular. 1790lar İngiltere'sinde ender görülen bir durum olarak, anonim bir kadın yazar kendisinin monarşiye ve rejime olan bağlılığını ilan etmişti. Leicestershire sınırındaki bir köyden ismini gizleyen bir kadın, Aralık'ta Reeves'e bir mektup yazdı: “Politikanın benim cinsiyetimin doğasıyla son derece bağdaşmayan bir alan olduğunu düşündüm ve sorum şimdi hükümetin işleyişiyle ilgili, fikrimi çekinerek söylüyorum. Saygı duymaya alıştığım her kurumun ve anayasal düzenin topyekûn yıkımla tehdit edildiğini görüyorum.” Yazarın en büyük endişesi alt tabakadan üyelerinin propaganda yönüyle kuvvetli olan taşra gazetelerini okumasıydı. Bu yerel gazetelerinin genellikle kışkırtıcı fikirler içerdiği ve Reeves Derneği'nin bu gazeteleri mercek altına alması gerektiği konusunda da uyarıda bulunmuştu (BL Add.Msc., ss. 16922-16923-16929-16930).

Reeves'in derneğindeki risale yazarlarının temel kaygısı gerçekleşmesi devrimden daha muhtemel olan parlamento reformu talepleriydi. Westminster politikacılarıyla ortak gerekçelerle reforma karşı çıktılar. Onlara göre reform tehlikeliydi çünkü Fransız ilkeleriyle ittifak halindeydi ve gerçekte yumuşak bir geçiş ya da genel oy hakkından çok daha fazlasını ifade ediyordu: İngiliz *ancien régime*'inin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. İngiliz reformcuların asla böyle bir yıkımı arzu etmeyecek olmalarına Westminster'daki reform karşıtları ne kadar güveniyorsa monarşistler de o kadar güveniyordu. Reformistlerin ideolojik pozisyonunu abartmak ve karikatürize etmek monarşistler arasında oldukça yaygındı. *An Antidote Against French Politics* anonim risalesinin yazarı şöyle söylüyordu: “Sanırım hepimiz bunun birkaç çürümüş dalı kesmek değil, kökü kesmek olduğuna ikna olduk; Derneklerinin amacı reform değil yıkımdır.” Monarşist dernek üyeleri, tıpkı muhafazakâr Whig'ler ve Pitt'in bakanlarının yaptığı gibi, İngiliz siyasi kurumlarında yapılacak herhangi bir reform inisiyatifinin Fransa'daki sonuçların aynılarını getireceğinden korkuyorlardı. Reform konusundaki

tepkisel duruş, büyük ölçüde belirli bir duyguya, yani korkuya dayanıyordu. Bu durum, derneklerin kullandığı dilde açıkça görülmektedir. Enfield (Middlesex) topluluğu 17 Aralık 1792 tarihli bildirimlerinde *ancien régime*'i canı gönülden savundular ve “kötü niyetli kişiler, kışkırtıcı yayınlar ve uygulamalarla yalnızca barışı ve sükuneti bozmakla kalmayıp, aynı zamanda onun düzenini bozmak için de güçlü bir temayül gösterdiler, üzerimize şiddet, kafa karışıklığı ve anarşinin tüm zararlı etkilerini getiriyorlar” uyarısında bulundular (*Liberty and Property Preserved V*, 1792, s. 6). Britanyalıların duygularına hitap etmek büyük ölçüde başarılıydı çünkü Devrim Fransası kolayca reformist veya devrimci ilkelerin sonuçlarına açık bir örnek olarak gösterilebiliyordu. Britanya’da isyana ve radikal faaliyete karşı çıkanlar, reformun tehlikelerinin kanıtı olarak Kıta Avrupası’ndaki gelişmelere işaret edip, korkuya kapı aralamamak gerektiğini vurguluyorlardı. Monarşist bir yazar bunu şöyle ifade etti: “...sıkıntıları gidermek istiyorsunuz; amacımı gerçekleştirme gücüne sahip olan, çok daha fazlasını yapma gücüne de sahip olacaktır. Bu güce sahip olurlarsa, bunu kullanacaklar mı? cevap için Paris’e gidin!” (*A Plain and Earnest Address to Britons*, 1792)

Monarşizmin Açmazları

Monarşist ve anti-reformist söylemde korku önemli bir unursa, düzen yanlısı insanların korkusunun odağının tam olarak ne olduğuna bakmak gerekir. Siyasi muhalefetin tasfiyesi ve iktidarı tahkim etmek için düşmanın ya da tehdidin abartılması sadece İngiltere’ye özgü değildi; örneğin Avusturya’da da II. Franz’ın ‘Jakoben Komplosu’ olarak adlandırıp mücadele ettiği cephede kendisine ve siyasetine muhalif olan kitleler vardır (Langsam, 1945). Fransa dışında ve elbette 1793’ten önce, Fransız devrimcilerin içeride kendi gündemlerini bir kenara bırakıp devrim ihraç etme çabaları olmadı, olamazdı. Tehdidin süreklileştiği algısını oluşturan İngiltere’nin devlet akli olmuştur. Monarşistlerin yazışmalarda, Fransa’nın 1790lardaki görüntüsü İngiltere’nin düzeni ile karşılaştırılrsa da Taç ve Çapa Derneğinin yazılarında, Fransız düşünörlere veya belli başlı Fransız devrim önderlerine saldırmakla meşgul olduklarını gösteren çok az bilgi vardır. Derneğe gönderilen yazıların ve yerel bildirimlerin neredeyse hiçbirinde (ve de derneğin risalelerinde) Rousseau, Voltaire, Condorcet, D’Alembert, Robespierre, Danton veya Marat’tan söz edilmez. Edmund Burke gibi tartışma düzeyi yüksek figürler 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin Fransız Devrimi’ne yansımalarının tehlikeli yönlerini eleştirmiştir, Thomas Paine’in ya da Richard Price’in fikirlerinde atıfta bulunduğu düşünörlerin görüşlerinin antitezleri ile bir tartışma da getirmişti; ancak Burke’ün entelektüel tartışma biçimi yerel yazılarda, taşranın fikir ve görüşlerinin anlaşılabilirliği bildiriler, yazışmalar ve risalelerde belirgin değildi. Robert Hole, Burke’ün karşı-devrimci broşür yazarlarının argümanlarını doğrudan etkilemediği, ancak muhtemelen genel olarak onların düşünme tarzlarını etkilediği şeklindeki tartışmasında konuya tutarlı bir yaklaşım getirmiştir. 1790’ların başındaki dernek yazılarının “güçlü ama çok az argüman içerdiğini” ve yazarların “çeşitli duygusal araçlar” kullandığını ve “korku yoluyla bir birlik oluşturma” çabası (bir anlamda propaganda) olduğunu iddia etmekte de haklıdır (Hole, 1983, s. 66). Taç ve Çapa Derneği ve onunla irtibatlı dernekler ya da bireyler tarafından yayınlanan veya desteklenen risalelerin çoğu orta ve alt sınıflara yönelikti, felsefi eserler olma konforları yoktu, çünkü yazarlar ve dernek öncüleri, devrimci radikal düşüncenin bu sosyal gruplar arasında hızla yayılmasından korkuyorlardı. Bu nedenle, düzen yanlısı ideologlar daha duygusal hitaplar lehine, felsefi argümanları terk ettiler.

Fransız devrimcilerine ve Aydınlanma düşünörlere monarşist söylemde atıf yapılmaması, monarşist ideolojinin temelsizliği veya felsefe yoksunluğu anlamına gelmez. Kitlelere ulaşan (ya da pompalanan) korkunun, aydınları ve belli başlı figürleri merkeze almasa da bir istikameti ve hedefi vardı. Yazıların geneline bakıldığında dernek üyeleri ve yazarları en çok ‘yerli radikalizm’den ve özellikle Thomas Paine’in fikirlerinden korkuyorlardı. Paine’in fikirlerinin geleneğe, hükümdarlara, hükümete, vergilendirmeye ve dine muhalefet üzerinden tartışılması, doğal haklar, eşitlik, geleneğin önemi ve Britanyalıların özgürlükleri, hakları ve görevleri konuları etrafında gelişen ideolojik bir savaşa yol açtı. Dernek üyeleri ve yazarlar bu tartışmaya dahil oldular. Essex’teki Ockendon kırsalında yaşayan vatandaşlar, “Thomas Paine ve yandaşları tarafından ilan edilen doktrinlere bir panzehir olarak, halk arasında dağıtılacak yayınları satın almak amacıyla, bir abonelik sistemi kurulmasına” karar verdiler (BL Add.Msc., s. 16930). Monarşist dernek yazarları, eşitlik meselesini ya hicvederek ya da onun gerçekliğini çürütmeye ve sulandırmaya çalışarak çokça ele aldılar. Yazdıkları, doğal eşitsizliğe olan inancı temel alıyordu. Onlara göre eşyanın tabiatı hiyerarşikti; erkek ve kadın, efendi

ve uşak, işçi ve beyefendi eşit değildi. Her canlının ve her nesnenin evrende kendisine atfedilen bir yere sahip olduğu varoluş zinciri için felsefi argüman, doğal eşitsizliğe olan inancı savunmak için, çağrışımsal düzeyde sadeleştirildi, hatta bayağılaştırıldı. Bu yeni söylem çalışan yoksulları, çalışmak zorunda oldukları ve yoksul oldukları gerçeğini kabul etmeye ikna etmek ve isyan dirençlerini kırmak için de kullanıldı.

Devrim sonrası olaylar ve ülke içindeki fikir karmaşasından kaynaklanan panik dalgası güçlüydü. Monarşist dernekler de radikal literatürün ve devrimci faaliyetlerin bastırılması çağrısında bulunarak hükümetin çizgisini izlediler. Bir anlamda, monarşist dernekler, Pitt'in sert yasaları parlamentodan geçmeden önce kitleleri hükümetin tedbirlerine hazırlıyorlardı. Kırsal kesimdeki halk, Kral'a ve rejime sadakatlerini ilan etmek için monarşi yanlısı toplantılarda bir araya gelse de aynı zamanda yerel radikalizm tehlikesine karşı koyma planları yapmak için de birleşiyorlardı. Aralık ayında, Lewisham'daki bir grup monarşist isyanın her türüne karşı olduklarını ve kasabalarındaki radikal toplantıları ifşa etme niyetlerini “bağlarla bozmaya çalışarak, bizi bu özgürlükten mahrum etmeye kalkışan herkese kararlılıkla karşı çıkacağız. Sadece genel anarşiye değil, aynı zamanda genel sefalete, ıstıraba ve yıkıma da!” sözleriyle ilan ettiler (BL Add.Msc., s. 16930). Ocak 1793'te toplanan Mansfield Derneği üyeleri tutumlarını bir üst seviyeye taşıdılar. Sutton-in-Ashfield'da çeşitli anti-monarşist ve radikal kişileri, kral ve bağlayıcı yasalar ile ilgili aşağılayıcı beyanlar ve ifadeler nedeniyle kovuşturmanın takibini sağlamak üzere bir araya geldiler. Üyeler “cahil ve aldatılmış zihinleri kurtarma” niyetiyle el ilanları basmaya ve dağıtmaya karar verdiler. Dernek ayrıca, Benjamin Ward ve George Eaton adlı şüpheli kişilerin adlarını yazılı olarak ifşa etti. Son olarak üyeler, tanık çağırarak ve şüpheli kişileri yargılamak için bir komite kurdu (BL Add.Msc., s. 16930; Mitchell, 1961, s. 73).

Monarşist hareketin açmazlarından birisi de kadınların toplumun geleneksel yapısının da etkisiyle düşünsel faaliyetler içerisinde yeterince yer bulamamasıydı. Taç ve Çapa Derneği'ne yazılan mektupların yazarları arasında aristokrat seçkinler, büyük ölçekli çalışan zanaatkarlar (özelde kent soyluları) ve orta sınıf mensupları, sosyal statülerini veya mesleklerini kabul edemeyecek kadar ‘alçakgönüllü’ kilise muhalefeti ve nadiren de kadınlar vardı. Birçok yerel beyan isim veya imza içermektedir ve aralarında kadınlara çok nadiren rastlanır. Kadın yazarlar genellikle cinsiyetlerinden bahsederdi. Toplumsal düzenin üst kademelerinden olmayan her iki cinsten yazarlar, çoğu zaman tevazuyla ve toplumsal statülerine bağlı kalarak yazıyorlardı. Ayrıca, mektubun sahibinin yazdığı gibi, günün meselelerine ilişkin tutumlarını da açıkça ve tevül götürmeyecek netlikte ortaya koydular. Fidelia isimli (rumuzlu) yazar, devamında, “topluluk içinde çok aşağı bir statüde bulunduğum halde, değerli derneğimize üye olmaya çalışmaktan kendimi alamıyorum. Gerçek özgürlük davasına yaptığınız hizmet için teşekkürler!” Sosyal statüye bu noktada oldukça vurgu yapılmaktadır (BL Add.Msc., s. 16920).

Monarşist ve devrim karşıtı aşırılığın tek hedefi radikaller değildi. Buluştukları mekanlar de cezaya tabi tutuldu. Yargıçlar, radikal kulüplerin meyhanelerde toplandıkları ve “belirli kişilerin iftira niteliğinde yayımlar okudukları, kışkırtıcı söylemler yürüterek aldatma eğiliminde oldukları” bilgisini aldıktan sonra, Aralık 1792'de Yarmouth'daki Belediye Başkanlığı (*Mayoralty*) Mahkemesinde bir araya geldi. Yargıçlar, ilçedeki tüm meyhanecileri, ruhsatlarının kurallarına ve koşullarına sıkı sıkıya uymaları gerektiği ve “yasadışı toplantılara” izin veremeyecekleri, aksi takdirde ruhsatlarının yenilenemeyeceği konusunda uyardı. Monarşist aktivistler, ayrıca, şüpheli gördükleri kişilerin ticaretlerini boykot etti. Monarşist teyakkuzun en açık tezahürü, ülkenin dört bir yanındaki kasabalardaki birçok dernek bağlantılı çetenin ayırt edici özelliği haline gelen, Paine'in kuklalarını yakma eylemiydi. Bu eylem giderek yaygınlaşmıştı. Black'in (1963) de belirttiği gibi, bu, Paine'in fikirlerine yönelik “ortak bir tiksintiyi” ortaya koyan sembolik bir hareketti ve ortalama bir İngiliz'in zihin dünyasında kalıcı bir etki bırakmada oldukça etkiliydi. Paine'e, temsil ettiği düşünceye ve radikallere İngiltere'deki monarşist derneklerin taarruzu, Westminster'da konuşulanları yansıtıyordu ve bunun tersi de geçerliydi. 1794'te Başbakan Pitt, ayağa kalkarak Avam Kamarası'nın tepkisini çok net bir şekilde dile getirdi:

“İnsan Hakları, bu tür kısır soyut spekülasyonlardan etkilenmeye en açık olan, zayıf ve cahillerin tesiri altında hükümeti, hukuku, mülkiyeti, güvenliği, dini, düzeni, bu ülkedeki değerli her şeyi devirmek için bekleyen ve ayartmaya çalışan o canavarca doktrin[ile] zaten Fransa'daki her şeyi alt üst edip yok etmişler ve Avrupa'daki her ulusu tehlikeye atmışlardır” (The Parliamentary Register [PR] 38, 1794, s. 247).

İngiltere'nin zaten Fransa ile yeterince sorunu vardı ve Jakoben toplulukların/derneklerin ve fikirlerin İngiltere içinde yayılmasıyla işler daha da çıkmaza girmişti. Pitt'e göre “yerel radikalizm” ciddi bir tehdit haline geliyordu. İngiliz radikal topluluklarının, Fransız devrimcilerle aynı dili ve taktikleri kullandıklarını, aynı ilkeleri yaydıklarını, “büyük kışkırtıcı ilişkiler zincirini” sürdürdüklerini ve alt sınıflardan yararlanmak için üretim merkezi olan varlıklı kasabalara girdikleri konusunu vurguladı. Pitt, monarşist dernekleri, radikal faaliyetleri bastırma kararlılıkları ve en önemlisi rejimi koruma arzuları nedeniyle takdir etmiştir (*The Parliamentary Register* [PR] 38, 1794, s. 247).

Monarşist söylem, İngiliz toplumunun dengeli yapısına ve nispeten değişmemiş veya çok yavaş evrimleşmiş doğasına saygıyı sürdürdü. Hatta bazı yazarlar ve dernekler, Mansfield Derneği'nin radikalizmin “bizi birbirimize en kardeşçe ve kalıcı bağlarla bağlayan bu Toplumsal düzeni baltalayacağına” ilişkin beyanında olduğu gibi, toplumsal düzenin organik doğasına inanıyorlardı (*A Letter to Mr. Pain*, 1792, s. 11). Diğerleri, radikal düşüncenin öğreti unsurlarına karşı çıktılar, ancak hepsi bu öğretilerin ne olduğunu tam olarak bildiklerine dair şikâyetler dışında bir işaret vermedi. Chris Brandon Ludlow, Kasım 1792'de “tehlikeli ama incelikli doktrinlerden” şikâyet etmek için Reeves'in derneğine bir mektup yazdı.” Aynı ay başka bir mektup yazarı, “John Bull onların ütopyik planlarını yeterince duydu” demiştir (BL Add.Msc., s. 16919).

Monarşistlerin dini söylemi, siyasi tartışmalardan tamamen bağımsız değildi fakat dağınıktı. Bath'tan bir yazar, 1792'de Reeves'in derneğine yazdığı mektubunda, piskoposların ve diğer din adamlarının “medeniyeti ve dinî ahlâkı” aşılama için piskoposluklarında ve mahallelerinde bulunmalarını sağlamasını tavsiye etti. Rahip Bennet Allen, “din, insanların zihnindeki hakimiyetini büyük ölçüde kaybetmiştir” şeklinde korkusunu dile getirdi. Başka bir mektup yazarı, İngiltere'nin karşı karşıya olduğu felaketlerin “Akılcı Hıristiyanlar adındaki küçük bir topluluğunun entrikalarından kaynaklandığını iddia etti ama onlar bizim tarafımızdan Presbiteryen [İhtiyar Meclisi] adıyla daha iyi biliniyor” diye de ekledi. Wakefield'dan bir papaz, Metodistlerin “zamanın yanılığına” açık olduklarından ve alt düzey üyeleri hükümetlerine karşı çıkmaya teşvik ettiklerinden dert yanmaktaydı. Norwich'ten bir yazar, 10 Aralık 1792 tarihli mektubuna İncil'deki emirlerin bir listesini ekledi ve ardından kilise muhaliflerin cevaplar gelmeye başladı ve teolojik tartışmaya kaydı. “Kralı onurlandırın” (Petrus 2:17) buyruğuna yanıt şuydu: “evet ama biz daha da akıllandık, bunun doğru olduğunu düşünmüyoruz [ve] kralı onurlandırmayacağız (BL Add.Msc., s. 16922-16927).

Taç ve Çapa Derneğinin risale literatürü bu dini kaygıları bir ölçüde yansıtmaktadır. Sıradan vatandaş John Bull bir risalede kardeşi Tom'a “insanlar Tanrı'dan korkmaya devam ederse, komşularını öldürmeye ve yağmalamaya asla razı olmayacaklarını” söyler (*John Bull's Second Answer...*, 1792, s. 5). Dini duygular, Anglikan Kilisesi karşıtları arasındaki tansiyondan dolayı derneğin yayınlarda sıklıkla dile getirilmez. Çoğunluğu harekete geçiren dini inançta Anglikan Kilisesi'nin dışında kalan tüm inanç grupları açık bir hedefti çünkü onlar reformcularla ilişkilendirilmişlerdi; dini meseleler hakkında yazan monarşist figürler genel olarak Anglikan Kilisesini savundular. Muhaliflerin monarşist derneklere katılması monarşizmin katı bir şekilde Anglikan olduğu sonucuna götürmez. Dernek vasatı genel olarak dindardı. Bu hassasiyetlerden dolayı derneğin makalelerinde ve yayınlarında, Teslis'e çok az atıf vardır ve Anglikan teolojisinin birkaç özel savunması dışında dinî jargon nadiren görülmektedir.

Monarşist yazında ‘din’ denildiğinde genel, hatta sadece deist bir anlam okunmaktadır. Devrim karşıtlarına göre, Fransız devrimci idealleri saf ateizmi temsil ediyordu ve bu nedenle toplumsal düzeni ve mülkiyeti korumanın bir yolu olarak sadece temel düzlemde kalarak Hıristiyanlığın çok genel, hatta yüzeysel, bir savunmasını sunuyorlardı. *Equality, as Consistent with the British Constitution* (1792) risalesinden alınan aşağıdaki pasaj tipik bir örnektir:

“İncilim ve defterim dışında nadiren okurum; dükkanıma bakmam, kitaplarımı postalamam, işlerime bakmam yeter. Boş bir gün olan Pazar günü kiliseye gidiyorum ve farklı doktrinlerle kafamı karıştırmadan, bana barış içinde yaşamamı ve istediğimi yapmamı tavsiye eden cemaatinin papazını dinlemekle yetiniyorum. Yine de, Bay Paine'in kitabının çok tantana çıkardığını kabul ediyorum ki, merakımdan okudum ve içinde davranışlarımı değiştirecek hiçbir şey bulamadım” (Equality..., 1792, s. 4).

Bu tür bir duygu, herhangi bir dini mezhepten bir Britanyalıya hitap edecek kadar sadeydi. Burke, Paley, Reeves, Hannah More ve benzerleri gibi muhafazakâr düşünürlerin din üzerine düşünceleri, 1790'ların devrim tehdidi karşısında yaşanan kriz safhasında, ülke içinde radikalizmle mücadelede aktif olan monarşistler üzerinde zayıf bir etkiye sahipti; felsefi ideoloji hiçbir zaman kitlelere popülist söylem kadar tesir edemezdi. Din, atıf yapıldığı her durumda sosyal düzeni desteklemek için bir araç ve alt sınıflar arasında herhangi bir devrimci arzuyu bastırmak için makul bir yöntem olarak görülmekteydi. Bu anlamda derneklerin ideolojisi mezhepsel olmayan, sadece ortak ve aydınlanmış değerleri yansıtıyordu. Politikaları herhangi bir şekilde 'muhafazakâr' olarak tanımlanacaksa, benimsedikleri çizgi dar anlamda 'aydınlanmış bir muhafazakârlıktır. Bu noktada muhafazakârlığın vurgulanması, Aydınlanma düşüncesi ile zorunlu bir çatışma içinde olmamasından dolaydır. Burke gibi muhafazakârlar dahî en az Avrupa ve Amerikan'daki liberal-cumhuriyetçi düşünürler kadar Aydınlanma'nın etkisindeydiler. Mümin Köktaş'ın (2016) Kıta Avrupası'ndaki "aydınlanma mutlakiyeti" izahı üzerinde durmak gerekiyor. Rejimden ve anayasadan bağımsız şekilde, sadece fikri planda değil, siyaset zemininde Aydınlanma reddedilemeyecek bir gerçeklikti. 'Aydınlanmamış' bir siyasal düzenin liberal-muhafazakâr şekle girecek ya da cumhuriyete doğru evrimleşecek zorunlu bir rotası da yoktu.

Mülkiyet Meselesi

1790'ların başlarında monarşizmin ana siyasi teması, ortak bir kaygıya tercüman olmakta ve aynı zamanda eleştirilmekteydi: mülkiyetin korunması. Devrimci radikalizmin doğal haklara, eşitliğe ve halk egemenliğine olan inancı ve iddiası, İngiltere'nin sosyal yapısına ve mülkiyet hakkına yönelik ciddi bir saldırı olarak görülüyordu. Konu, "A Plain and Earnest Address to Britons"un (1792) anonim yazarı tarafından üstü kapalı bir şekilde dile getirildi:

“Bir zamanlar gelişen krallıkta [Fransa] şu anda şiddetlenen tartışma, özgürlük ile tiranlık veya koruyucu ya da baskıcı hükümet sistemleri arasında değil; tam tersine tek bir noktada toplanmıştır- Bu sadece bir mülkiyet meselesidir - Hiçbir şeyi olmayanların, bir şeyleri olanların mallarına el koyup sahip çıkmayacakları bir silahlı imtihandır. 'Tam' olanın eşit ve evrensel yıkımıyla sona ermeyecek korkunç bir soru -korkunç bir mücadele-; burada komşusunu kaybetmekten kazanç elde eden, daha sağlam bir hırsıza karşı kaybetmekten başka bir şey kazanamayacak; İsyan ve kafa karışıklığı, mülkiyeti işgalin bir işareti haline getirene kadar ve yoksulluk, kalabalığın saldırılarına ve zorbalığına karşı en iyi kalkandır.”

Philp'in belirttiği gibi, Reeves'in derneğinde yakın çevresindekilerin çoğu sosyal statüye büyük önem vermekteydi. Birçoğu mektuplarında ya sosyal konumlarından bahsediyor ya da mektup yazdıkları adamlardan çok daha alçakgönüllü mevkilerde bulduklarını kabul ediyorlardı. Derneğin birkaç üyesi eşraftandı, daha çok profesyonel seçkinler, burjuvalar vardı ve büyük çoğunluğu üst orta ila orta sınıflara mensuptular (Philp, 1995, s. 52). Tüm seçmenler gibi oy haklarını bir mülk olarak gördüler. Parlamentodaki temsile yönelik tehditler, bizzat kendilerine yönelik tehditlerdi. Sonuç olarak, birçok monarşist, radikaller ve karşıtları arasındaki diyalogu mülksüzler ve mülk sahipleri arasındaki bir diyalog olarak yorumladı. Ayrıca, radikalizmin en çok alt tabakalar arasında ilerleme kaydettiğine inanıyorlardı ve bu, monarşist yazışmalarda ve risale yazımında *sınıf* kavramına sıkça yaptıkları atıflarını açıklamaktadır. Derneğin belgeleri, alt sınıflara yönelik çok sayıda referans içeriyordu. Anonim bir karşı-devrimci, “şunu söylememe izin verin, bahsedilen kıskırtıcı (devrimci-radikal) yayınların kamuoyu üzerindeki etkisinin büyük bir kısmı, bunların alt sınıf mensupları arasında etkin bir şekilde yayılmasından kaynaklanıyordu” demiştir (BL Add.Msc., s. 16919). Reeves'e, J. Trimmer tarafından yazılan bir mektupta, İngiliz reformcuların sözlerinden, “alt tabakadan insanların mırıldanmalarına dayanan argümanlar” olarak bahsedildi. Metodizm karşıtları da aynı

şekilde bu ideolojinin yayılmasından korkuyorlardı çünkü taraftarlarının çoğu işçi ve zanaatkarlardı (BL Add.Msc., s. 16923).

Radikalizm ile yoksullar arasındaki ilişki esasında monarşist söylemin bir ürünüydü. İngiliz radikaller, toplam servetin yeniden dağıtımını ve herkesin refahının eşitlenmesini talep etmediler. Paine'in eşitlik vizyonu, eşit gelirden çok fırsat eşitliğini içeriyordu. Elbette ki halkın içindeki radikaller ideolojileri gereği ve kaçınılmaz olarak mülk sahibi seçkinler arasındaki büyük ölçüde eşitsiz güç ve ayrıcalık dağılımına cephe aldılar; ancak, toplumu eşitlemek istemediler; yani tam anlamıyla tesviyeci (sosyo-ekonomik eşitleyicilik – *leveller*) olmadılar. Emekçileri kendi davaları için kitleler halinde toparlamayı başaramadılar. Çok az sayıda radikal, işçi ya da zanaatkardı. Devrim ya da reform yanlısı hareketler, seferberlik dönemi ve 1793 sonrası savaşın neden olduğu ciddi ekonomik sıkıntı, kötü hasat, gıda fiyatlarındaki artışlar ve ticaretin alt üst oluşunun yol açtığı, toplumun kırılma olduğu dönemlerde, alt tabakaları seferber edecek etkili bir stratejiyi hiçbir zaman tasarlamadı ve hayata geçiremedi. Bununla birlikte, radikalizmin alt tabakalara gerçekte ne kadar yayıldığı monarşistler için önemli değildi. Monarşist gruplar, radikallerin ve emekçi toplulukların el ele yürüdüklerine bir kere inanmışlardı ve buna göre sürekli tepki gösteriyorlardı. İdeolojileri, stratejileri ve uygulamaları, tam anlamıyla başarılı olsun ya da olmasın, alt tabakalar arasında hızla yayılan bir ideoloji olduğuna inandıkları reformcu ya da devrimci radikalizme cephe alıp karşılık vermekteydiler (Dickinson, 1985; Goodwin, 1979; Royle ve Walvin, 1982).

Taç ve Çapa Derneği, ya da bağlı yerel derneklerin risalecileri, radikalizme bir tepki olarak aylaklarla çalışanlar arasındaki farkları vurguladılar, mülkiyet haklarını savundular ve çoğu zaman mülkiyete yönelik saldırının yalnız en zenginlerle son bulmayacağını savundular. Bir esnaf şöyle yazmıştı: “gerçek şu ki, inanıyorum, eğer bu yeni sistem kurulursa, ertesi gün bütün zenginler mahvolur, çalışanların yarısından çoğu kısa sürede işsiz kalır ve kısa bir süre sonra bütün fakirler aç kalır (*Ten Minutes Caution...*, 1792, s. 7).” 1790ların en önemli risalelerinden, Taç ve Çapa Derneği tarafından yayınlanan *Englishman's Political Catechism* (1792, s. 5) Fransa'nın durumunu şöyle özetliyordu: “Hükümet yok - kanun yok - kişiler veya mülkler için güvenlik yok - din yok - tarım yok - ticaret yok. Soyluların toprakları, çiftçinin mülkü, esnafın stoku, ayaktakımının insafına kalmıştır.”

Çoğu monarşist dernek, Kasım 1792'de Taç ve Çapa Derneği'nin kurulmasını takip eden üç veya dört ay içinde kurulmuş ve aktif hale gelmişti. Çoğu monarşist dernek 1793'te dağıldı ve Taç ve Çapa'nın kendisi de Haziran'dan sonra tekrar toplanmadı. Black (1963) bunu, 1793 yazında Reeves'in derneğine artık gerek olmadığını, çünkü “sadakat beyanı tüm ülkede yapılmıştı”, yani maksat hasıl olmuştu diyerek açıklamıştır. Dozier (1983) monarşist hareketin 1793 baharından sonra, dernek örgütlenmesinden çok iç barışın tesisi kampanyasına ve savaşı kazanmaya evirilerek değiştiğine dikkat çekti. 1794 ve 1795'e gelindiğinde, birçok monarşist artık gönüllü kolordu hareketinde aktif hale gelmişti; ancak, Mitchell (1961) derneklerin yalnızca küçük bir kısmının kendilerini gönüllü birliklere dönüştürdüğüne inanıyordu. Dernekler, “ilk aylarda devlet tarafından kendilerinden istenenlerin hepsini yerine getirdikleri için” bir daha kendilerini toparlayamadılar. Philp ise kitlesel monarşist hareketin ve örgütlenmesinin hakikatte ne kadar köklü olduğu konusunu sorgularken, faaliyetlerdeki hızlı düşüşün gerçek bir muhafazakâr propagandadan çok, duygu iletişimi ve retorik stratejilerle ilgisi olduğunu öne sürüyor: “Bir gün Paine'i kukla olarak yakanlar Pitt ve Dundas'ı da yakabilirler; on iki ay sonra onların sırası gelir; endişe verici şekilde, aynı nedenden dolayı” (Philp, 1995).

Monarşist ideolojinin kırsal kesime ne ölçüde nüfuz ettiğine dair istatistiksel veri içeren kapsamlı ve tatmin edici bir çalışma yoktur. Derneklerin yükselişi, İngiliz halkının günün meselelerinden ve hatta 18. yüzyılın aydınlanma değerleri ve kültürel meselelerinden daha fazla haberdar olmasını sağladı. Yerel gazetelerin kullanılması bu sürece büyük ölçüde katkıda bulundu ve siyasi söyleme yönelik yaygın bir ilgi uyandırdı. Dahası, derneklerin varlığı, Britanyalıların şimdiye kadar hayal bile edilemeyecek şekillerde belirli siyasi platformlar etrafında örgütlenebileceği dinamik bir siyasi toplum kurabileceği anlamına geliyordu. Royle ve Walvin, Taç ve Çapa Derneği'nin yayınlarının, *London Corresponding Society* (Londra Yazışma Derneği) yayınları gibi, “yaklaşan kitlesel siyasi okuryazarlık çağına işaret ettiği” ileri sürdüler (Royle ve Walvin, 1982).

Sonuç

Tarihçiler, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan popüler siyasi katılımın kalıplarını analiz etmiş ve halkın gündemdeki siyasi meseleler hakkında artan bir farkındalık kazandığını saptamışlardır. Frank O'Gorman'ın (1989) iddia ettiği gibi, seçmenler aktif, nispeten eğitilmiş ve bağımsız ve John Phillips'in (1980) işaret ettiği gibi 18. yüzyıl bitimine doğru partizan davranışları artmıştı. 1790'lar bu gelişimin ve değişimin geri döndürülemez hale geldiği, siyasetin ve ideolojinin kamu bilincinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği yıllar olarak düşünülebilir. Parlamento reformu halkın gündemi haline geldi, bunu mülkiyet haklarının korunması tartışmaları izledi.

Monarşist örgütler akla gelebilecek her sosyal, politik, dini veya ekonomik seviyeden bir temsilci içermese (içermek zorunda olmasa) bile – alt tabakalar ve yoksullar, çok sayıda muhalif Protestan ve de kadınlar dışlanıyordu – yine de dernekler toplumun her kesimini yansıtan şekilde yerel radikal unsurlara ve Fransız Devrimi ideolojisine karşı monarşist tepkiyi toplum genelinde kurumsal olarak temsil etmekteydi. Monarşist derneklerin üye profilleri göz önüne alındığında, faaliyetleri, görüşleri ve stratejileri, bize 18. yüzyılın sonlarına ait monarşiye sadık kitlelerin temsili bir portresini veriyor. Bu nedenle, bu derneklerin yazışmaları, literatürü ve basılı beyanları, en azından Dickinson'ın inandığı şekliyle popüler bir “muhafazakâr ideolojinin” 1790'larda parladediği söylenebilir. Dernekler, elit ve bürokrasi mensubu kurucu üyeleri tarafından yönetilse bile, orta ve alt tabakanın desteğini aktif olarak aradıkları ve çoğu durumda başarılı bir şekilde buldukları için popüler görüşün temsilcileri olarak tanımlanabilirler.

Monarşizmin tarihine dair tartışmada, eksikliği en belirgin olan unsur, muhafazakâr düşüncenin kendisidir. Black, Dozier ve Mitchell neredeyse tamamen Reeves'in derneğinin işlevi ve örgütlenme prensipleriyle ilgilenmektedirler ve hiçbir zaman monarşist derneklerin fikirlerini ideolojik tartışmalarla uzun uzadıya incelememişlerdir. Ginter'in çalışması bu monarşizm dalgası içerisinde reformcu bir niyetin kesin varlığının altını çizdi, ancak açıklamaları popüler monarşist fikirleri bir bütün olarak ele almak için çok kısaydı. Dickinson fikirlere odaklandı, ancak çok fazla özetleme eğilimindeydi ve elindeki zengin malzemeyle doğrudan ilgilenmedi. Philp'in önemli eseri, monarşist düşüncenin akışkanlığı ve karmaşıklığı için güçlü bir kanıt sunarken, monarşizmin ilkelerinin ne olduğuna dair yeterince açıklama içermemekteydi.

Parlamentar reform tasarıları ve bunların popüler siyasete etkileri üzerine yaptığı çalışmada Phillips (1980) III. George'un saltanatının ilk yıllarında karşı karşıya kalınanların muğlak, soyut fikirler değil, somut siyasi seçimlerin olduğunu keşfetti. Bu 1790'lar için de geçerliydi. Monarşistler, siyasi tartışmanın hangi tarafında yer alacaklarına karar vermekte hiç zorluk çekmediler. Politik kategoriler siyah ve beyazdı; keskin bir şekilde tanımlanmış terminolojinin kullanımı “siyasi seçimi basit ve açık hale getirdi” (Phillips, 1980, s. 623). Basit ikilemler dünyasında, İngilizler hangi tarafı seçerse seçsinler, politize olmamaları söz konusu olamazdı. Bu dönemde gelişen ‘aydınlanmış politik pragmatizm’, devlet, toplum, insan davranışı ve din hakkında aydınlanmış varsayımlar konusunda önemli miktarda karışıklık ve belirsizliğe sahipti; ancak bununla birlikte, aydınlanmış ilkelerin yerleşmesini ve İngiliz siyasi kültürü için anlamlarını ortaya çıkaran şeyin işte bu çok karışıklık, kararsızlık ve bir dereceye kadar da korku olduğu söylenebilir.

Monarşistlerin bağlı kaldıkları ve savundukları 18. yüzyıl yaygın ideolojisi değişimi işaret ediyordu. *Status quo*'yu büyük ölçüde desteklese de Clark'ın (1985) iddia ettiği gibi, tamamen Anglikan, ağır aristokrat ve katı monarşik bir tutum değildi. Dini duygular nispeten aydınlanmış ve pragmatikti, seçkinler ve orta sınıflar destekleniyordu; parlamento ve devlet sistemi, ideolojik düzlemde kralın kişiliğinin hiçbir zaman olmadığı ve olmayacağı kadar merkezîydi. Philp monarşistlerin ideolojisini, onların tutarsız, esnek doğasını, sosyal statü vurgusunu ve retorik stratejilerini özetlemek için “kaba muhafazakarlık” tabirini kullansa da ideolojiyi kaba olarak değil *aydınlanmış* olarak tanımlamak çok daha doğru olacaktır. Bu muhafazakarlık, İngiliz devlet yapılanmasını, toplumsal düzeni ve parlamenter temsili savunması anlamında kesinlikle muhafazakardı. Aynı zamanda, bu tür bir muhafazakarlığın özünde yatan çok temel bir kaygı

nedeniyle monarşistti: İngiliz monarşisinde sosyal düzende ve temsil sisteminde bulunan hususiyet değişimin olmamasıydı; sistem uzun soluklu bir *status quo* idi.

Fransa’da devrim hareketi ve Jakoben ideoloji, ülkenin tüm siyasi, sosyal ve dini kurumlarını dönüştürmüştü. İngiliz reformcuları da kendi ülkelerinde aynı türden değişiklikleri tartışıyorlardı. Monarşistler de bu tartışmaları *devrin ruhu* olarak görerek karşı argüman geliştirmektedirler. Aydınlanma rasyonalizmine eleştirel ve şüpheli yaklaşımına karşın, monarşizm hepten karşı-aydınlanmacı değildi ve aydınlanmanın etkilerinden kaçınmamaktaydı. Geleneksel Tory-Whig siyaseti ve muhafazakâr-liberal ayrışması ile tanımlanamayan, 18. yüzyıl sonunun liberalleşen muhafazakârlığı ve radikalizm karşıtlığı, anayasal reform ve rejim değişikliği konusunu rafa kaldırmış ve politik tartışmaların doğasını kalıcı olarak değiştirmiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100’dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Açıklama: Bu çalışma yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında hazırlamakta olduğu “1790’ların Britanya’ında *Ancien Régime* Tartışmaları: Monarşist Düşüncenin Fransız Devrim İdeolojisi Karşısında Gelişimi ve Dönüşümü” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

A plain and earnest address to Britons, on the present state of public affairs in Great Britain and France. (1792). Ipswich: G. Jermyn.

Amyot, T. (1812). *Speeches in parliament, of the right honourable william Windham; to which is prefixed, some account of his life.* London.

Beedell, A. V. (1993). John Reeves’s prosecution for a seditious libel, 1795–6: a study in political cynicism. *The Historical Journal*, 36(4), 799–824. doi:10.1017/S0018246X00014515

Black, E. C. (1963). *The association: British extraparliamentary political organization.* Massachusetts: Harvard University Press.

British Library Additional Manuscripts [BL Add.Msc] Reeves Papers (1752-1829). Londra: British Library Manuscript Collections.

Burke, E. (1986). *Reflections on the revolution in France, and on the proceedings in certain societies in London relative to that event.* C. O. Conor, (Ed.). New York: Penguin.

Clark, J. C. D. (2000). *English society 1688-1832.* Cambridge: Cambridge University Press.

Colley, L. (1992). *Britons: forging the nation 1707-1837.* New Haven: Yale University Press.

Cookson, J. E. (1998). *The British armed nation, 1793-1815.* Oxford: Oxford University Press.

Copeland, T. W. (Ed.). (1967). *The Correspondence of Edmund Burke, Vol. VI.* Cambridge: Cambridge University Press.

Debrett, J. (1792). *The parliamentary register, or history of the proceedings and debates of the house of commons.* London.

- Dickinson, H. T. (1977). *Liberty and property: political ideology in eighteenth-century Britain*. London: Routledge.
- Dickinson, H. T. (1985). *British radicalism and the French Revolution*. Oxford: Blackwell.
- Dickinson, H. T. (2002). *A Companion to Eighteenth-Century Britain*. Oxford: Blackwell&Wiley.
- Dickinson, H. T. (Ed.) (1989). *Britain and the French Revolution, 1789-1815*. New York: St. Martin Press.
- Dozier, R. R. (1983) *For King, Constitution and Country: The English Loyalists and the French Revolution*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Duffy, M. (1996). William Pitt and the Origins of the Loyalist Association Movement of 1792. *Historical Journal* (39), 943-962.
- Eccleshall, R. (1990). *English conservatism since the Restoration: an introduction and anthology*. London: Routledge.
- Ehrman, J. (1969). *The Younger Pitt. The Years of Acclaim*. London: Constable Press.
- Ehrman, J. (1983). *The Younger Pitt: The Reluctant Transition*. Stanford: Stanford University Press.
- Epstein, J. (1994) *Radical Expression: Political Language, Ritual and Symbol in England, 1790-1850*. Oxford: Oxford University Press.
- Equality, as Consistent with the British Constitution, in a Dialogue Between a Master-Manufacturer and One of His Workmen*. (1792). London: J. Sewell.
- Ginter, D. E. (1966). III. The loyalist association movement of 1792–93 and British public opinion. *The Historical Journal*, 9 (2), 179-190. doi:10.1017/S0018246X00026510
- Goodrich, A. (2005). *Debating England's aristocracy in the 1790s: pamphlets, polemics and political ideas*. New York: Boydell Press.
- Goodwin, A. (1979). *The Friends of Liberty: The English democratic movement in the age of the French Revolution*. London: Routledge.
- Gregory, J ve Stevenson, J. (Eds.). (2007). *The Routledge companion to Britain in the eighteenth century 1688–1820*. London: Routledge.
- Hole, R. (1989) *Pulpits, politics, and public order in England 1760-1832*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iain H.M. (Ed.). (2005). *The impact of the french revolution: texts from Britain in the 1790s*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Invasion of Britain. An address to the people of great britain, on the subject of a french invasion. By a patriot*. (1798). London: Fairburn.
- Köktaş, M. (2016). 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesinde siyaset ve özgürlük. *Turkish Studies* (11), 837-854. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.927>.

- Langsam, W. C. (1945). Emperor Francis II and the Austrian “Jacobins,” 1792-1796. *American Historical Review*, 50 (3), 471-490.
- Lawrence, S. (2004). Windham, William (1750–1810). Oxford Dictionary of National Biography. <https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-1001330>
- Liberty and property preserved against republicans and levellers. (1792). *John Bull's Second Answer to His Brother Thomas. Vol II*. London: J. Sewell.
- Loyal Association of the Hundreds of Hoxne and Hartsmere. (1793). *A letter addressed to the inhabitants of Great Britain, shewing them the dangerous tendency of libellous publications, and guarding them against being imposed upon by the false representations such writings contain*. Ipswich: J. Bush.
- Macleod, E. V. (1998). *A War of Ideas: British Attitudes to the Wars Against Revolutionary France 1792-1802*. London: Routledge.
- Mitchell, A. (1961). The association movement of 1792-3. *The Historical Journal*, 4(1), 56–77. <http://www.jstor.org/stable/3020381>
- Mori, J (1997). *William Pitt and the French Revolution 1785-1795*. New York: St. Martin Press.
- O'Gorman, F. (1967). *The Whig Party and the French Revolution*. Londra: Macmillan &Co.
- O'Gorman, F. (1997). *The Long Eighteenth Century: British Political and Social History 1688-1832*. Arnold Press.
- Phillips, J. A. (1982). *Electoral behavior in unreformed england: plumpers, splitters, and straights*. Princeton University Press.
- Philp, M, (Ed.). (1991). *The French Revolution and British popular politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Philp, M. (1995). Vulgar Conservatism, 1792-3. *The English Historical Review* (435), 42-69.
- Philp, M. (2002). English Republicanism in the 1790s. *Journal of Political Philosophy*, 6 (3), 235-262. DOI:10.1111/1467-9760.00054.
- Philp, M. (2014). *Reforming ideas in Britain: politics and language in the shadow of the French Revolution, 1789–1815*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reeves, J. (1795). *Thoughts on the English government. Addressed to the quiet good sense of the people of England*. London.
- Royle, E. ve Walvin J. (1982) *English Radicals and Reformers 1760-1848*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Russell, C. (1991). *The fall of the British monarchies 1637-1642*. Oxford: Clarendon Press.
- Stockdale, J. (1792). *A letter to Mr. Pain [sic], on his late publication*. London.
- Ten Minutes Caution, From a Plain Man to His Fellow Citizens*. (1792). Londra.
- The Englishman's Political Catechism*. (1792). Exeter: R. Trewman and Son.

The Parliamentary history of England. From the earliest period to the year 1803. (1806). London: T. C. Hansard.

The Times, 30 Kasım 1792

The True Briton, 6 Şubat 1793.

Yeşil, F. (2011). Devlet İnşasının Bir Aracı Olarak İhtilal Propagandası (1789-1801). *Toplumsal Tarih* (214), 16-30.

Extended Abstract

Introduction

The emergence of revolutionary and radical ideologies in England from the early 1790s produced significant concern for the regime, aiming to undermine public loyalty to the government and monarchy. The radical propaganda spreading through people especially in the countryside alarmed both George III and his prime minister William Pitt. At the same time, French Revolutionary ideology, disseminated through propaganda press and organized associations, gained momentum in the late 1792 and early 1793. The study draws upon philosophical writings, recorded sermons, books, and approximately 4,000 pamphlets from 1790s England. Ideological debates at the time were directly or indirectly connected to the French Revolution or pertinent to contemporary viewpoints. While the political atmosphere of the 1790s had a profound impact on the British public, this study, situated within historiography, avoids delving into overarching discussions about the foundations, evolution, transformation, and dissemination of conservatism among the masses. Against the framework of the Tory and Whig rivalry in the House of Commons since the 1760s, a clear divide on monarchy-related issues emerged. Recent events in France and Britain accelerated the formation of public associations. One notable monarchist association was John Reeves' Association for Preserving Liberty and Property against Republicans and Levellers, established in 1792. The government embraced this association as part of its official response to counter radicalism. Monarchist organisations, though not necessarily representing every social, political, religious, or economic level, institutionalised the monarchical reaction against local radical elements and French Revolutionary ideology.

Method

In the research, printed materials left by the monarchist and anti-radical movements that emerged in 1790s England have been utilized as primary sources. Among these, works designated specifically as brochures or tracts were the most employed method for expressing ideological attitudes and opinions. A selection of propaganda tracts from the period was compiled and examined to identify the main outlines of monarchist thought. Additionally, various other primary sources were explored, including letters, association manifestos and correspondences, parliamentary records, and religious sermons. These primary sources, which can be examined through political, social, and cultural history approaches, have been collectively studied on a common ground through a comprehensive methodology.

Findings

Historians have analysed the patterns of widespread political participation in the second half of the 18th century, noting an increased awareness among the public regarding political issues. According to Frank O'Gorman, voters were active, relatively educated, and independent, while partisan behaviour grew towards the end of the 18th century. The 1790s witnessed irreversible developments, marking a period where politics and ideology became inseparable from public consciousness. Parliamentary reform became a focal point, followed by debates on the protection of property rights.

The discussion on the history of monarchism often lacks a thorough exploration of conservative thought itself. While some studies focus extensively on Reeves's association's functions and organisational principles, the broader ideological debates within monarchist associations remain largely unexplored. The presence of reformist intentions within the monarchist wave, as emphasised by Ginter, is acknowledged, but explanations of popular monarchist ideas are brief. Dickinson focused on ideas but tended to summarise, lacking a direct engagement with all primary material. Philp's significant work presented strong evidence for the fluidity and complexity of monarchist thought but lacked sufficient explanation of the principles of monarchism.

Phillips, in his study on parliamentary reform proposals and their impact on popular politics, found that the vague, abstract ideas faced by George III's reign in the early years were, in fact,

concrete political choices. This was equally applicable to the 1790s. Monarchists had no difficulty deciding which side of the political debate to align with, as political categories were sharply defined, simplifying political choices. In this era of emerging 'enlightened political pragmatism,' there was considerable confusion, uncertainty, and fear regarding assumptions about the state, society, human behaviour, and religion. Nevertheless, it was precisely this confusion, indecision, and to some extent fear that facilitated the settlement of enlightened principles and gave meaning to British political culture.

The ideology upheld by monarchists signalled a shift in the prevalent 18th-century ideology, though it largely supported the status quo. Contrary to a strictly Anglican, heavily aristocratic, and staunchly monarchic stance, it was relatively enlightened and pragmatic, supporting both elites and the middle class. Philp's term "vulgar conservatism" implies inconsistency, flexibility, emphasis on social status, and rhetorical strategies, but describing the ideology as enlightened rather than 'vulgar' would be more accurate. This conservatism staunchly defended the British state structure, social order, and parliamentary representation. Simultaneously, it was monarchist due to a fundamental concern: ensuring no change in the peculiarities of social order and representation within the British monarchy; the system was a long-standing status quo.

The revolutionary movement and Jacobin ideology in France transformed all political, social, and religious institutions. In England, reformers were discussing similar changes in their own country. Monarchists viewed these debates as indicative of the spirit of the times and developed counterarguments. Despite a critical and sceptical approach to Enlightenment rationalism, monarchism was not entirely anti-Enlightenment and couldn't escape its influences. The evolving conservatism of the late 18th century, not defined by traditional Tory-Whig politics or conservative-liberal divisions, set aside constitutional reform and regime change, permanently altering the nature of political debates.

Conclusion

In the latter half of the 18th century, heightened political participation and awareness characterized the era, with voters being active, relatively educated, and independent. The 1790s marked an irreversible shift where politics and ideology became integral to public consciousness, focusing on parliamentary reform and debates over property rights. Monarchist organizations, while not representing every social stratum, institutionally embodied the monarchical reaction against local radicals and French Revolutionary ideas. Despite excluding certain groups, they actively sought and often gained support from various segments of society, reflecting the loyalist masses at the century's end. However, discussions on the history of monarchism often overlook the exploration of conservative thought itself. The rich material on broader ideological debates within monarchist associations remains largely unexplored. While acknowledging reformist intentions, studies provide brief explanations of popular monarchist ideas, lacking a comprehensive understanding of monarchism's principles.

Monarchist ideology signalled a shift from the prevailing 18th-century stance, favouring the status quo but not strictly Anglican, heavily aristocratic, or staunchly monarchic. Describing it as "enlightened conservatism" captures its relatively enlightened and pragmatic nature. This ideology staunchly defended the British state structure and parliamentary representation, simultaneously upholding a fundamental concern for maintaining the peculiarities of social order within the British monarchy. The revolutionary movement in France had transformed political, social, and religious institutions. In England, monarchists viewed ongoing debates as indicative of the spirit of the times and developed counterarguments. Despite a critical approach to Enlightenment rationalism, monarchism couldn't entirely escape its influences. The evolving conservatism of the late 18th century set aside constitutional reform and regime change, permanently altering the nature of political debates.

Yumuşak Güç Aracı Olarak Moda Diplomasisi: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü Örneği

Şuay Nilhan AÇIKALIN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
suaynilhan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5361-7667

Pınar MARDİN YILMAZ
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
pinarmardin89@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8867-3717

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1452775
Geliş Tarihi: 14.03.2024	Revize Tarihi: 13.05.2024
	Kabul Tarihi: 14.06.2024

Atıf Bilgisi

Açıklan, Ş.N. & Mardin Yılmaz, P. (2024). Yumuşak güç aracı olarak moda diplomasisi: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 422-433.

ÖZ

Bu çalışmada günümüzde diplomasi kavramının yeniden şekillendirilmesiyle oluşan kavramlardan birisi olan moda diplomasisi kavramı genel hatlarıyla ele alınarak bu yaklaşımın Türkiye'deki en temel ve köklü örneklerinden birisi olan Ankara Olgunlaşma Enstitüsü incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmış ve Ankara Olgunlaşma Enstitüsü ile ilgili akademik yayınlar ve temel dokümanlar incelenmiştir. Diplomasi ve moda diplomasisi kavramları incelenmiş ve bu hususların Ankara Olgunlaşma Enstitüsü ile ilişkine değinilmiştir. Enstitüsü'nün tarihçesi, kuruluşu, yönetim ve işleyiş yapısı, defileler, sergiler ve koleksiyonlar bu amaç doğrultusunda analiz edilmiştir. Sonuç itibarıyla Enstitünün Başkentte yer alması ve dolayısıyla protokole yakınlığı sebebiyle Devlet Erkanını her daim misafir eden ve diplomasi süreçlerinde önemli rolü olan bir yapıda bulunduğu anlaşılmıştır. Türkiye'ye diplomatik ziyaretlerde bulunan konukların Ankara Olgunlaşma Enstitüsü'nce misafir edilmesi, kurum tarafından gerçekleştirilen sergi ve defile gibi çeşitli etkinliklerle Türk el sanatları, işlemleri, motifleri, desenleri, giysilerinin sunulması; Türk Kültürünü, Türk Kadınının beceri ve zarafetini tanıtmaya misyonunu üstlenerek, uzun zamandır Türkiye'nin Kültür Elçiliği görevini de bir anlamda gerçekleştirdiği ifade edilebilir. Türkiye'nin yumuşak bir güç unsuru olarak modayı diplomatik ilişkilerde kullanılması ve etkin bir moda diplomasisi yürütmesi önemli görülmektedir. Moda diplomasisi yalnızca uluslararası platformlarda şık ve kaliteli giyinmek anlamına gelmemektedir. Ülkelerini temsil eden kişi ve liderlerin kıyafetinin arkasında millî, diplomatik ve evrensel mesajlarla hazırlanmış ilgi çekici bir hikâye olması önem taşımaktadır. Dolayısıyla tarihi ve birikimleri ile önem taşıyan Ankara Olgunlaşma Enstitüsünün bu vizyon doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirmesi moda diplomasisi yaklaşımına da hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü, diplomasi, moda diplomasisi, yumuşak güç.

Fashion Diplomacy as a Soft Power Tool: The Example of Ankara Maturation Institute

ABSTRACT

In this study, the concept of fashion diplomacy, which is one of the concepts formed by the reshaping of the concept of diplomacy today, was discussed in general terms and Ankara Maturation Institute, one of the most basic and deep-rooted examples of this approach in Türkiye, was examined. In the study, a case study, one of the qualitative research designs, was used and academic publications and basic documents related to Institute were examined. The concepts of diplomacy and fashion diplomacy were examined and the relationship of these issues with Ankara Maturation Institute was mentioned. The Institute's history, establishment, management and operating structure, fashion shows, exhibitions and collections were analyzed for this purpose. As a result, it has been understood that the Institute is in a structure that always hosts the State Officials and has an important role in diplomacy processes, due to its location in the Capital and therefore its proximity to the protocol. Guests who make diplomatic visits to Türkiye are hosted by the Ankara Maturation Institute, and Turkish handicrafts, embroideries, motifs, patterns and clothes are presented through various events such as exhibitions and fashion shows organized by the institution; It can be stated that by undertaking the mission of promoting Turkish Culture and the skills and elegance of Turkish Women, she has, in a sense, fulfilled her duty as the Cultural Ambassador of Türkiye for a long time. It is considered important for Turkey to use fashion as a soft power element in diplomatic relations and to conduct an effective fashion diplomacy. Fashion diplomacy does not only mean dressing stylishly and with quality on international platforms. It is important that the people and leaders representing their country have an interesting story behind their clothes, prepared with national, diplomatic and universal messages. Therefore, the fact that Institute, which is important with its history and knowledge, carries out studies in line with this vision also serves the fashion diplomacy approach.

Keywords: Ankara Maturation Institute, diplomacy, fashion diplomacy, soft power.

Giriş

Uluslararası ilişkileri yönetme sanatı olarak adlandırılan diplomasi yıllar içerisinde farklı kavram ve olaylarla ilişkilendirilmiştir. Uluslararası ilişkilere yön veren antlaşmalar çerçevesi, yabancı bir ülkedeki ve uluslararası toplantılardaki temsiliyet gibi tanımlamalarla sıklıkla ifade edilen diplomasi genel itibarıyla uluslararası ilişkilerle ilişkilendirilmeye devam etsede, aktörleri yöntemleri boyutunda değişim geçirerek disiplinlerarası etkileşim sağlamaya devam etmektedir.

Diplomasisinin bir alt alanı olarak ifade edilen kamu diplomasisi devletlerin dış politikadaki amaç ve öncelikleri sebebiyle diğer devletlerin kamuoylarını etkileme ve kazanmaya yönelik politikalar olarak ifade edilebilir. Geleneksel anlamda diplomasi, hükümetlerden hükümete doğru gerçekleşen ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır (Black, 2010; Davenport, 2002). Kamu diplomasisi ise, devletlerin ya da hükümetlerin küresel kamuoyları ile iletişime geçmesini ve onların bu halkları bilgilendirme, etkileme ve ilgi çekmeye yönelik faaliyetlerini kapsamaktadır (Cull, 2009; Melissen, 2005). Kamu diplomasisi, günümüzde bir ülkenin, diğer toplumları etki kapasitesi, yönlendirebilmesi, çıkarlarını savunabilmesi, meşruluk sağlaması ve dış kamuoyu oluşturması yönleriyle en geçerli argümanlardan birisi olarak kabul görmektedir (Snow, 2020).

Kültürel diplomasi kamu diplomasisinin bir alt alanı ve uygulama alanı olarak kabul edilmektedir. Dünyanın önde gelen ülkeleri, kültürel diplomasiyi sadece devlete ait etkinlikler olarak değil bunun yanı sıra bir yumuşak güç unsuru olarak da nitelendirebilmektedirler (Gienow-Hect ve Donfried, 2010). Bu ülkeler kültür vasıtasıyla ülkelerine özgü ilgi çeken bir imaj, bir hikâye inşa ederek diğer milletlerin onlar hakkında olumlu imajlara sahip olmalarını sağlamaktadırlar. Oluşturulan bu imaj, uluslararası alanda o ülkenin markalaşmasına da imkân sağlamaktadır (Popovic, 2017; Açıkalin, 2021). Değişimin ve önceliklerin hızla değiştiği, rekabet ortamının arttığı küreselleşen uluslararası sistemde yumuşak ve sert güç unsurları çeşitlenmeye devam etmiştir.

Moda; sosyoloji, psikoloji, politika, ekonomi, sanat, kültür ve iletişim gibi birçok farklı disiplin yönünden düşünülebilecek bir olgudur (Odabaşı, 2022). Moda, millî kimlik yaratmanın yanı sıra ve ülkelerin birbirleriyle etkileşim sağlayabildikleri bir zeminin oluşmasını sağlar. Dolayısıyla moda yerel ve küresel ölçekte sosyo-politik değişimleri bir arada yansıttığı için doğası gereği politik bir olgudur (Clark, & Rottman, 2014).

Moda diplomasisinin kavram çerçevesi net olarak tanımlanmamış olsada, genel itibarıyla bir ülkeyi temsil eden lider ya da eşlerinin (Kraliçe, Prenses, First Lady, Dışişleri Bakanı vb. üst düzey olarak tanımlanabilecek kadın aktörlerin) kullandığı bir diplomasi şekli olarak tarife dileyebilmektedir (Behnke, 2016). Bunlardan başında saygı göstermek ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bir simgesi olarak kullanılması yer alır. Ayrıca temsilde yer alan kişilerin diğer ülke ve toplumları hakkında politik ve sosyal düşüncelerini yansıtan giysileriyle mesaj verip, yabancı ülkenin halkıyla farklı şekillerde iletişim sağlayabilmesi yer almaktadır. Dolayısıyla moda diplomasisi, birden fazla yöntemle aktör ve etkinlikler içerisinde kullanılarak yapılabilir (Açıkalin, 2023). Moda diplomasisi aktörleri ve etkinlikleri açısından farklılık arz etse de ülkelerin cazibesini, çekiciliği arttırmak ve ülkenin yumuşak gücüne katkı sağlamaktır. Dış işleri etkinlikleri, müzeler, sergiler, moda haftaları vb. 21. Yüzyılın en kullanılan moda diplomasisi yöntemleri olarak ifade edilebilir.

Moda diplomasisi özellikle kurum ve kuruluşlar bağlamında da önemli bir rol oynamaktadır. Diğer bir deyişle moda diplomasisinde kıyafetleri üstünde taşıyanlar kadar dizayndan üretime kadar birçok paydaş önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de moda alanının en köklü kurumlarından birisi olan Ankara Olgunlaşma Enstitüsüdür. Enstitü eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında; kültürel değerleri, kaybolmaya yüz tutmuş el sanatlarımızı koruyan ve gelecek nesillere aktarılmasına önayak olan, seçkin örneklerini gerek yurt içinde gerekse yurt dışında tanıtan, bu alanda sanatsal ağırlıklı eğitim ve üretim çalışmalarını birlikte gerçekleştirebilen eğitim kurumları misyonunu üstlenmiştir (Akın, 2011). Bunun yanında modern Cumhuriyet’in giyim modasına yön veren, devlet büyüklerinin ve eşlerinin giyim kuşamında büyük etken olan Ankara Olgunlaşma Enstitüsü’nün önemi diğerlerinden farklı olmaktadır.

Bu bağlamda, bu çalışmada Ankara Olgunlaşma Enstitüsünün amaç ve faaliyetleri moda diplomasisi kavramı içerisinde ele alınarak Türkiye'nin ilk moda diplomasisi kurumsallaşması incelenmiştir. İlk olarak diplomasi kavramının değişiminden bahsedilmiş, moda diplomasisi kavramının ortaya çıkışı ele alınmıştır. Bu teorik çerçevenin arkasından Ankara Olgunlaşma Enstitüsü'nün tarih içerisindeki serüveniyle beraber son kısımda faaliyetleri moda diplomasisi kavramıyla ele alınarak analiz edilmiştir.

Diplomasi ve Güç Kavramının Değişim ve Dönüşümü

Diplomasi kavramsal açıdan incelendiğinde; kelime epistemolojik geçmişinin Antik Yunan'a kadar gittiği düşünülmektedir. Bu çağlarda "İkiye katlanmış yaprak, belge" anlamına gelen "diploma" sözcüğünden geldiği ve 18. Yüzyıla kadar "belge inceleme bilimi" olarak kullanıldığı görülür (Leria, 2016). İlk kez 1796 yılında, Edmund Burke Diplomasi kavramını "uluslararası ilişkileri yürütme sanatı" olarak ifade etmektedir (Barston, 2019).

Yakın bir tarihe kadar diplomasi kavramı uluslararası ilişkiler nezdinde kalmaya devam etse de, aktörleri ve yöntemleri açısından değişim ve dönüşüm yaşayarak çeşitli disiplinlerle de etkileşim içine girmiştir. Özellikle Soğuk Savaştan sonra uluslararası kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin uluslararası ilişkilerin yeni aktörleri olarak görülmesi ve iletişim teknolojilerinin büyük oranda gelişmesi, geleneksel diplomasi anlayışının da değişimine de neden olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan imkân ve fırsatlar diplomasi alanında da kullanılmaya başlanmıştır (Kıran ve Açıkalin, 2021). Bahse konu teknolojilerdeki bu yenileşme hareketleri, artık sadece devletlerin değil, toplumlarında diplomatik faaliyetlere konu olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu değişimler ülkelerin güç kavramını yeniden sorgulamasının ve dönüştürmesine yol açmıştır. Bu vesileyle 'Sert Güç', 'Yumuşak Güç' ve 'Akıllı Güç' kavramlarını da ortaya çıkarmıştır (Nye,1990). Yumuşak güç temel olarak, askeri güç ötesindeki güç unsurları olarak kabul edilmektedir. Geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde hedefleri doğrultusunda beş farklı yumuşak güç türünü kategorize edilmektedir. Bunlar (1) bir ülkenin barışçıl ve çekici imajını yansıtarak dış güvenlik ortamını iyileştirmek için yumuşak güç; (2) dış ve güvenlik politikaları için diğer ülkelerin desteğini harekete geçirmek için yumuşak güç; (3) diğer ülkelerin düşünce tarzlarını ve tercihlerini manipüle etmek için yumuşak güç; (4) bir topluluk veya ülkeler topluluğu içinde birliği sağlamak için yumuşak güç; ve (5) bir liderin onay oranlarını veya bir hükümete yönelik iç desteği artırmak için yumuşak güç (Lee, 2009). Yumuşak güç çeşitliliğine dayalı olarak kullanımında da birçok farklı enstrüman karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sadece ekonomik güçte değil; bir ülkenin kültürü, sanatı, sineması, mimarisi, müziği, tarihi birikimi, kültürü, bilimsel ve teknolojik altyapısı, inovasyon kapasitesi gibi çok farklı alanlardan oluşabilmektedir (Nye, 2004; Vuving, 2009).

Konusu geçen bu alanlar uzun yıllar kamu diplomasisi içerisinde tanımlanmış ve uygulanmıştır. Kamu diplomasisi geniş bir alt alan olmak yerine başlı başına bir uygulama alanı haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, kamu diplomasisi de kendi içerisinde yeni uygulama alanlarının doğmasını sağlamıştır. Kültür öğelerinin ağırlıklı olduğu bir ülkenin kimlik ve marka faaliyetleriyle de yakından ilgili olan kültürel diplomasi alanı da bunlardan birisi olarak karşımıza çıkmıştır (Mark, 2009). Kültürel diplomasi çok geniş kapsamda ele alındığını göz önüne alırsak, moda kültürel araştırmalarda disiplinler arası bir role de sahiptir. Dolayısıyla ülkelerin moda süreçlerinde yer alan hususlar ekonomik, kültürel, politik, siyasi farklı anlamlar kazanmıştır (Dube-Senecal ve Goubau, 2023). Moda diplomasisini bu yönüyle düşünmek ve bu alanda faaliyet gösteren yapılara odaklanmak önemli görülmektedir.

Moda Diplomasisi

Diplomasinin değişim ve dönüşümünde bahsedildiği üzere, moda diplomasisi stil, kültür ve diplomasi kesişiminde ortaya çıkan çok yönlü bir olgudur. Moda diplomasisi bir çok diplomasi ilintili kavram olarak tanım ve kesinlik kazanmak konusunda uzun süre belirsizlik yaşamıştır. Modanın diplomasiyle olan ilişkisi uygulama olarak çok eski yıllara dayansa da uluslararası ilişkiler

literatüründe kavramsallaştırma konusunda ancak yerini almıştır (Dubé-Senéal ve Goubau, 2023, Rana, 2024).

Moda diplomasisine ilişkin tanımlara baktığımızda (Carrijo, 2016; Liberatore, 2013; Stanfill, 2021); ortak noktalar şu şekilde özetlenebilir:1. Uluslararası politika ve moda iç içe geçmiştir.2. Bir ülkenin kültürel geçmişini sözsüz bir şekilde temsil etmektedir.3. First lady'ler kilit bir rol oynamaktadır. Bu tanımlar ışığında moda diplomasisinin kesin bir anlamı olduğu sonucuna varmak zordur. Bazı akademisyenler moda diplomasisine katılan unsurların çeşitliliğini görmezden gelirken, diğerleri moda unsurlarının sınırlı bir rolüne odaklanmaktadır (Açıkalin, 2023). Literatürde moda diplomasisinin yeniden tanımlanması gereken bariz bir boşluk bulunmaktadır. Moda ve diplomasi ilişkisi yakın bir geçmişten daha fazlasına sahiptir. Moda haftaları ve etkinlikler; ulusların yaratıcılıklarını sergileyecekleri platformlar haline gelerek, ulusal gurur duygusunu güçlendiriyor ve küresel sahnedeki algıları etkilemektedir. Bu çalışmanın içerisinde, Açıkalin'ın (2023) moda diplomasisini, kimlik ve algının bir tezahürü olarak özel tasarım ve kumaş seçimi yoluyla bir ülkenin küresel ölçekte gücünü artırmayı amaçlayan güçlü bir moda/tekstil endüstrisine dayanan dinamik bir alandır. Moda diplomasisi, liderler, first ladyler, diplomatlar, işadamları, ünlüler ve hatta sıradan vatandaşlar da dahil olmak üzere paydaşların çeşitli rollerine göre yorumlanabilir tanımı esas olarak alınmaktadır.

Bu tanım bağlamında, moda diplomasisi, kültür ve değerler aracılığıyla etkileme ve etkileme yolu olan yumuşak gücün somut örneğidir. Moda kampanyaları ve defileler sadece estetikle ilgili değil; küresel ölçekte kamuoyunu ve kültürel algıları şekillendiren platformlar olarak yorumlanabilir. İyi yürütülen bir kampanya, dünyanın bir ulusa veya kültüre bakışını yeniden şekillendirme ve modayı diplomasi için güçlü bir araç haline getirme potansiyeline sahiptir. Bu, özellikle geleneksel diplomasiye şüphecilikle karşılaşabileceği bir çağda geçerlidir. Moda diplomasisi, modanın kültürel ve sanatsal etkisinden yararlanarak karşılıklı anlayışı ve işbirliğini teşvik eden alternatif bir yol sunarak diplomasiye, kumaş ve tasarımın zarafetiyle sarılmış, coğrafyayı ve zamanı aşan bir köprü olan incelikli bir sanat olabileceğini düşünülmektedir.

Moda diplomasisinin uygulama yöntemleri arasında; lider ve lider eşlerinin özel tasarım kıyafet seçimlerini resmi ziyaretlerdeki kullanımları, dışişleri bakanlığının etkinlikleri, büyükelçilik etkinlikleri, müze ve sergiler, panel ve resepsiyon düzenlenmeleri, moda haftaları, moda tasarımcıları ve markalar, moda eğitimi atölyeleri, öğrenci değişim programları, güzellik yarışmaları, ordu kıyafetleri, hava yolu uniformaları ve olimpiik spor kıyafetleri gibi hususlar sayılabilir (Shin ve Kim, 2017; Emmet, 2016).

Özellikle moda diplomasisinin daha etkin sürdürülebilmesi için güçlü bir moda ile ilgili eğitimin ve sektörü varlığının önemi de aşikardır (Dube-Senecal, 2023). Dolayısıyla, moda sektörünün paydaşlarının gelişkin ve tarihi bağları güçlü olan ülkelerin moda diplomasisi konusunda güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Modaevleri, modaya hitap eden çeşitli araç gereçlerin yer aldığı çarşı- pazar, modaya ilişkin hukuksal düzenlemeler (tasarımve uygulamaya dönük hukuki düzenlemeler) moda haftaları, moda fuarları, modaya ilişkin zirveler gibi kurumsal organizasyonlar ile bir kente moda kültürünün etki etmesinde önemli gelişmelerdir (Ertürk ve Varol, 2017).

Olgunlaşma Enstitülerinin Tarihçesi

Türkiye özellikle modanın eğitimi ve tekstil sektörünün gelişimi konusunda önemli bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurulması. Tarihsel süreç içerisinde kadınların eğitimine Osmanlı döneminden itibaren bakıldığında bu yapılanmanın genel olarak Tanzimat Dönemiyle birlikte sağlık ve eğitim gibi başlıca sektörlerde geliştiği ifade edilebilir.

Tanzimat Dönemi'nde, özellikle ortaöğretim ve meslek okullarının modernleşmesi yönünde adımlar gerçekleştirilmiştir (Somel, 2019). Sıbyan ve rüştiye mekteplerinin sayılarının artışına paralel olarak, Batı'da etkisi devam eden Sanayi Devrimi ve gerektirdiği üretken eğitim anlayışı, beraberinde Tanzimat'la gündeme gelen yeni arayışlar, özellikle mesleki becerilerin kazandırılacağı okulların

açılmasını önemli ve gerekli kılmıştır. Bu dönemde, kızlar için açılan rüştiyelerin yanında, meslek eğitimi veren okullar da açılmıştır. İlk kız rüştiyesinin de sanayi dersleri içermesi, kızların mesleki eğitimi üzerinde durulduğunu ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamit Döneminde de sanayi ve üretim gibi alanlarında da eğitim fırsatı sağlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde, kadınların üretkenliğinin artırılması hedeflendiği için çeşitli meslek dallarında eğitim imkânı sunulmuştur (Akın, 2011). Cumhuriyet öncesi ve sonrasında çeşitli kurumlar açılmakla birlikte Cumhuriyet sonrasında başlıcaları kız enstitüleri, akşam sanat okulları ve olgunlaşma enstitüleri olmuştur.

Mesleki ve teknik eğitim (MTE), en alt aşağıdaki kademedен en yukarıdaki kademeye kadar kadar örgün ve yaygın eğitim boyutlarıyla bir sistem olarak tasarlanmıştır (Alkan, Doğan ve Sezgin, 2001). 1927-28 eğitim-öğretim yılında ilkökula dayalı beş yıl olarak açılan kız enstitüleri sonraki süreçte kız sanat okulları olarak ve 1967- 1968 eğitim-öğretim yılından itibaren geçerli olmak üzere akşam kız sanat okullarının adı pratik kız sanat okulu şeklinde yeniden belirlenmiştir (Akın, 2011).

Cumhuriyet döneminde 1960 yıllarla başlayan planlı kalkınma döneminin başlaması ile beraber gereksinim duyulan nitelikli iş gücünün yetiştirilmesinde MTE'nin önemi ön plana çıkmıştır. Bu yıllardan itibaren, MTE'ye milli, bilimsel, teknolojik ve kültürel nitelik kazandırma hedeflerinin olduğu süreçte gelişmiştir. 1973 yılında yayımlanan 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile kurgulanmış olan Türk Millî Eğitim Sistemi'nde özellikle kadın eğitiminde olgunlaşma enstitüleri ön plana çıkmaktadır.

Kız teknik öğretim olgunlaşma enstitütüleri; kız enstitülerini veya akşam kız sanat okullarını bitiren bireylerin mesleki bilgi, beceri, görgü ve kabiliyetlerini, artıran; onlarda meslekî yeterlilik geliştirerek hayatlarını kazanabilecek şekilde olgunlaşmalarını sağlayan eğitim kurumları olarak faaliyet yürütülmüştür. Bu sayede Olgunlaşma Enstitüleri, Türkiye'de kadınların MTE alanında önemli kurumlarından biri olarak yerini almıştır.

Olgunlaşma enstitülerinin açılışı 1945 yılına denk gelmektedir. Başkangıçta iki yıl süreli olarak tasarlanan bu kurumların tarihsel arka planı; kadınların hayata ve iş dünyasına daha etkin katılımını artırmak için eğitiminin de artması gerektiği anlayışına ve 1863'te kurulan kız sanayi mekteplerinden, kız enstitüleri, akşam sanat okulları, gezici/geçici kurslara kadar uzanmaktadır (Akın, 2011; Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019). Dolayısıyla kadın eğitimine odaklanan bu süreç 1945'te Beyoğlu'nda Refia Övüç'ün öncülüğünde "Olgunlaşma Enstitüsü" adıyla ilk enstitü kurulmuştur.

Olgunlaşma Enstitülerinde "gelenek aktarımı" misyonu yer almaktadır. Bu kurumları benzer misyona sahip diğer okul türlerinden ayıran temel fark üretilen ürünlere dayanmaktadır. Bahse konu bu farklılık unsurunda temel belirleyici olan faktör "gelenek" olmaktadır. (Gürçayır-Teke, 2017). Okullara verilen "Olgunlaşma" ismi ise *meslekte geçirilen olgunlaşmayı* belirtmek amacıyla kullanılmıştır (Sezer-Arıç, 2011).

Olgunlaşma enstitüleri temelinde hayat boyu öğrenmeyi esas alan kurumlar olmakla birlikte Türk kültürünü araştıran ve geliştiren bir yapılanmaya da sahiptir. Geneleneksel sanatların yanı sıra yenilikleri de bünyesinde barındıran faaliyetler çeşitliliği bulunmaktadır. Ayrıca ulusal ve uluslararası camiada tanıtım ve pazarlama gibi amaçlara da hizmet etmektedir (Resmî Gazete, 2018).

Olgunlaşma enstitüleri kurumsal açıdan farklı birimleri içerisinde barındıran, sanat temelli eğitim, tasarım ve üretim çalışmalarını birlikte yürüten, kısa veya uzun süreli kurslar ile her türlü yatay ve dikey geçişlere elverişli denklik programları uygulayan eğitim kurumlarını olarak ifade edilebilir (Resmî Gazete, 2018). MEB 2022-2023 Resmî istatistiklerine göre Türkiye'de toplam 29 ilde toplam 31 kız teknik olgunlaşma enstitüsü bulunmaktadır.

Ankara Olgunlaşma Enstitüsünün Kuruluş ve İşleyiş Yapısı

Ankara Olgunlaşma Enstitüsü, yıllarca Türkiye’de giyim kuşam modasına öncülük eden Türk kültüründe kıymetli bir yeri olan Türk el sanatları örneklerini özüne has bir şekilde tanıtmak, yaşatmak, geliştirmek ve günümüz yaklaşımlarıyla yorumlayarak gelecek nesillere aktarmayı amaçlayan bir yapılanmaya sahip olduğu ifade edilebilir (Akın, 2011).

1945 yılında açılan ilk Olgunlaşma Enstitüsü olan İstanbul Beyoğlu’nda sonra, ikincisi sıradaki Ankara Olgunlaşma Enstitüsü 1958 yılında Maltepe’de eski polis evi olan ve Erkek Sanat Enstitüsünün kullandığı bir apartman katında eğitim ve öğretime başlamıştır (Kır-Şimşek, 2019). İki yıl sonra, okul olmaya müsait olmayan bu apartman katından, Kızılay Sakarya Caddesi’nde Ersen Apartmanı’nda faaliyetlerine devam etmiştir. Okul bünyesinin genişlemesi nedeniyle, Radyo Evi yanındaki şimdiki binanın bir bölümüne yerleşmiş ihtiyaçların artışı, yeni atölyelerin açılması zorunluluğu ve her geçen gün faaliyetleri arttığından binanın tümünü kullanır hale gelmiştir. Ankara Olgunlaşma Enstitüsü’nün kurucusu, 1938 yılından 1952 yılına kadar İsmet Paşa ve Kız Teknik Öğretmen Okulu müdür yardımcılığı görevinde bulunmuş olan ve Ankara Olgunlaşma Enstitüsü’nde 1975 yılına kadar müdürlük yapan Şerife ULUDAĞLI’dır.

Ankara Olgunlaşma Enstitüsünün vizyonu geleneksel Türk kültür yapılanmasını, yeni sanat dalları ile sentezleyip geliştirerek uluslararası arenada tanıtmak olarak belirlenirken misyonu ise Türk giyim ve el sanatlarını araştırarak asıllarına bağlı olarak evrensel süreçlerde güncelleştirip tanıtımını yapmak ve gelecek kuşaklara aktarabilecek nitelikli, girişimci, yenilikçi yapılanmada bireyler yetiştirmek olarak belirtilmiştir. Bahse konu kurumun amaç ve özellikleri diğer olgunlaşma enstitüleriyle benzer nitelikler taşımakla birlikte, modern cumhuriyetin simgesi olan başkentte bulunması sebebiyle bu kurumu özgün kılan değişime, amaçlara ve unsurlara sahiptir (Akın, 2011). Ankara olgunlaşma enstitüsünde giyim üretim teknolojisi, sanat tasarım, seramik ve cam teknolojisi, kuyumculuk teknolojisi, el sanatları teknolojisi ve yiyecek içecek hizmetleri alanları bulunmaktadır. Enstitüsünün ana hedefleri içerisinde kadınlara meslek edindirmek, kadınları nitelikli birer işgücü haline getirmek, kadının toplumsal statüsünü yükseltmek ve kadınların ekonomik yaşantılarında fark yaratmak bulunmaktadır.

Olgunlaşma enstitülerine mecburi eğitim-öğrenim çağı dışına çıkmış kişilerden ilkökul, ilköğretim okulu, ortaokul veya imam hatip ortaokulunu gibi kurumları bitirenler ile 13 yaşını dolduran bireylerden açık öğretim liselerine devam edenler kayıt yaptırabilmektedir. Mesleki ortaöğretim programlarını bitiremeyenler ile Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenecek alan/dallarda ortaöğretim programı mezunları tamamlama eğitimine alınmaktadır. Enstitüde araştırma, tanıtım ve pazarlama ile tasarım bölümü yer almaktadır.

Olgunlaşma Enstitülerindeki yönetim yapılanması; enstitü müdürü, müdür yardımcıları, atölye şefleri, öğretmenler, usta öğreticiler, öğrenciler ve kursiyerlerden oluşmaktadır. Enstitüler, öğretmen-öğrenci ilişkisinin gözlemlenebileceği kurumlar olmalarının yanında atölye şefi, usta öğretici ilişkilerinin de yakından izlenebileceği bir atölyeyi anımsatmaktadır.

Ankara Olgunlaşma Enstitüsü Moda Çalışmaları

Olgunlaşma enstitülerinde genel itibarıyla eğitim-öğretim, tasarım ve üretim, araştırma, tanıtım ve pazarlama bölümleri yer almaktadır (Resmî Gazete, 2018). Olgunlaşma atölyelerinde uygulamalı eğitim modeline ağırlık verilmektedir. Ayrıca nakış konusunda da çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Kaba nakış; keten, yün, tela gibi kumaşlar üzerine koton, ipek ya da yün ipliklerle yapılan beyaz iş, Çin iğnesi, aplike, Antep işi, susma, hesap gibi nakışlardan oluşmaktadır (Kır-Şimşek, 2019). Enstitülerde Türk işi, müstakil bir atölyede gerçekleştirilmektedir. Keten ve Rize Bezi üzerine eski Türk desen ve işleme tekniklerine sadık kalınarak çalışılmaktadır.

Olgunlaşma enstitüleri Türk giyim kültürünü ve geleneksel el sanatlarını icra etmektedir. 20. yy başında gelişen tekstil endüstrisinin önemli bir kolu olan konfeksiyon 1960'lara gelindiğinde

Olgunlaşma enstitülerinde yerini almıştır. Konfeksiyon atölyesi ilk olarak 1959-1960 eğitim-öğretim yılında Ankara olgunlaşma enstitünde uzman gözetiminde başlamıştır. Enstitünün Konfeksiyon bölümünde okuyan öğrenciler iki yıl boyunca Türkçe, muhasebe, resim, patron ve pratik derslerde eğitim görmüşlerdir mezun olan öğrencilerin bir konfeksiyon atölyesine profesyonelce yönetme becerisine sahip olmaları öngörülmüştür.

Enstitülerin sayısının artması ile farklı bölge ve yörelerdeki el sanatları için o bölgeye has özellikte atölyeler de kurulmuştur. Geleneksel el sanatlarının araştırılması ve aslına uygun şekilde yaşatılması adına yerel el sanatları ustaları Enstitülerde usta adaylarının eğitimine katkı sağlamıştır. Lületaşı filmi, bakır işçiliği tahta baskı, sedef kakma ve dokuma gibi farklı alanlarda çeşitli atölyelerde usta çırak ilişkisi ile geleneksel sanatların yaşatılmasına katkı sunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bilhassa giyimdeki modernleşme çabalarının kurumsallaştırılması Olgunlaşma Enstitüleri bir anlamda devlet modasının da tohumlarının atıldığı yer olmuştur. İyi bir akademik eğitim veren ve kızları iş yaşamına hazırlayan enstitüler bürokrasideki hanımefendileri özel tasarıma ilgi duyanları giydiren kurumlar olarak hafızalarda yer etmiştir.

1950'lerde Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntılar kadınların çoğunu elbiselerini kendilerini dikme zorunluluğu getirince enstitülere rağbet artmıştır (Kır-Şimşek,2019). Söz konusu dönemde olgunlaşma enstitüsünün katkısı ile teşekkür eden Türk modasından bahsetmek mümkündür. Bu modanın en önemli özelliği beslediği millî kaynakları giyim ürünlerinde vurgulanmasıdır. Türk modası oluşturulurken yerli kumaşların kullanılması yerli motiflerin işlenmesi müze ya da sandıklardaki giyim zevkinin sokağa çıkarılarak tüm dünyayı etkilemesi gerçekleştirilmiştir.

Enstitüler ile yapılan Uluslararası definelere Türk modası Türk zeki ve nakışları dünyaya tanıtılmıştır. Türk enstitülerin bilhassa giyim bölümlerinin tarihsel zenginlikler den istifade etmesi onları sıradan bir moda atölyesi olmaktan çok daha üstün bir seviyeye çıkarmıştır. Geleneksel motiflerle bezeli ve kültürel anlam katılan kıyafetler her zaman sanat eseri olarak görülmüştür ve enstitülerin millî modanın oluşmasındaki etkisi tasarımın yanında dikiş kalitesine gösterilen hassasiyet olarak belirtilmektedir.

Türkiye'de modayı etkileyen ve ona yön veren, düzenlediği defileler ve sergilerle gündem oluşturan, yurt içi ve yurt dışı defilelerle ve protokoldeki önemli kişilerin eşlerini giydirmesiyle adını duyuran Ankara Olgunlaşma Enstitüsü çeşitli ve önemli çalışmalar neticesinde bir araya getirilmiş farklı koleksiyonları ile de yurt dışında Türk Kültürünü, Türk Kadınının beceri ve zarafetini tanıtmaya misyonunu üstlenerek, bir çeşit kültür elçiliği misyonunu yürütmektedir. Bu kapsamda yurt içi ve yurt dışı çok sayıda ziyarete ev sahipliği yaptığı söylenilebilir. Özellikle Türkiye'yi ziyarete gelen yabancı devlet başkanlarının eşlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi protokolü, askeri protokollerdeki kişileri ve konuklarını ağırlamaktadır. Ayrıca Enstitünün; faaliyet alanları ile ilgili olarak tanıtıma yönelik yazılı ve görsel basın araçları ve materyalleri hazırlamak gibi görevleri de bulunmaktadır (Gürçayır, 2013).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İnsanlık tarihine eşdeğer dönemlerden beri diplomasi, toplumlar ve devletler arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayan anahtar bir kavram olmuştur. Bununla birlikte diplomasi kavramı zaman içerisinde bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Farklı güç unsurlarının ortaya çıkması ile birlikte bu yaklaşımlarda çeşitlenmiştir. Dolayısıyla kamu diplomasisi de farklı kaynaklardan beslenmiş ve yumuşak güç unsurları diplomasi uygulama alanlarında daha fazla yer almaya başlamıştır. Bunlar içerisinde dikkat çeken hususlardan birisi de kültürün önemli bir ögesi olarak moda ve moda diplomasisi olmuştur.

Modanın uluslararası ilişkiler iletişim stratejileri kapsamında ele alınması ve kültürel diplomasi bir parçası olması sebebiyle moda diplomasisi ayrı bir öneme sahiptir. Tarihin farklı dönemlerine bakıldığında moda diplomasisi kavramsal olarak literatürde bulunması da farklı şekillerde uygulama alanı bulmuştur. 21.yy ın değişen güç anlayışı ve kültürel tartışmalarıyla beraber; yumuşak

gücün bir biçimi olarak moda diplomasisi, gelenek ve modernitenin kavşağında sınırları aşan ve ayrılıklar arasında köprü kuran işleve sahip olduğunu söylemek mümkündür. Temsil boşluğunu dolduran görsel bir iletişim dili olarak modanın diplomatik bir iletişim aracı potansiyeli taşıdığı ve moda diplomasisinde giyim ve aksesuarların birer iletişim ögesi olarak yer alabileceği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda beklendiği üzere moda unsurlarını üstünde taşıyanlar, tasarımcılar, üreticiler ve ilgili paydaşlarıyla moda diplomasisi görünenden çok daha geniş bir kitleyi arkasında barındırmaktadır.

Moda ile ilgili eğitim kurumlarının bu anlamda hem tasarımcılarının hem de eğitim kurumlarının defile kapsamlı etkinlikleri birçok farklı ülkede henüz moda diplomasi kavramsallaştırılmadan önemli bir rol oynamıştır. Türkiye tarihinde kadın eğitiminde örgün eğitim kurumlarının yanı sıra güçlü geçmişi ve bilgi birikimi ile önemli bir misyona sahip olan Ankara Olgunlaşma Enstitüsü bu çerçeve kapsamında değerlendirmek mümkündür. Ankara Olgunlaşma Enstitüsü kurulduğu günden bu yana eğitim-öğretim faaliyetinin yanı sıra hem devlet yöneticilerinin eşlerinin hem de yabancı misafirleri ziyaret ettikleri protokol kurumları olarak modern ve geleneksel kültürün izlerini taşıyan koleksiyonları görme fırsatı bulan misafirler için her dönemde bir vitrin vazifesi görmüştür. Enstitünün başkentte yer alması ve protokole yakınlığı sebebiyle yurt içi ve yurt dışı resmi konukların ve eşlerinin Ankara Olgunlaşma Enstitüsü'nde ağırlanması, konuklarına sergi ve defilelerle Türk el sanatları, işlemleri, motifleri, desenleri, giysileri sunulması modanın kültürün ve diplomasiinin bir parçası olarak yansıtmayı başarmıştır. Kültür elçiliği göreviyle beraber Enstitü aynı zamanda moda diplomasiinin AR-GE boyutunu da güçlendirmek konusunda da faaliyetler gerçekleştirmiştir. Enstitü kapsamında öğrencilerin model, renk ve desen çalışmaları ile ortaya koydukları koleksiyonlar hem özel sektör ve diğer paydaşlar için hem belirleyici hem de ilham verici olmuştur. Bir başka ifadeyle, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü hem modaya yön vermiş hem de Anadolu kültürü ve Anadolu değerleri hakkındaki bilinenlerin henüz deryada bir damla olduğu inancı ile araştırma, üretme ve tanıtma görevini üstlenmiştir. Tüm bu boyutlardaki çalışmaları ve eğitim faaliyetleriyle, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü moda diplomasisi bağlamında Türkiye'nin önemli ve örnek kurumlarından birisidir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Yazarların makaleye katkı oranı birinci yazar için %50 ve ikinci yazar için %50'dir.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Açıkalin, Ş. N. (2021). Türk tv dizileri: Yumuşak güç, ulus markalaşma ve pazarlama. O. Bilgin (Ed.), *Türk dizileri: Türkiye'nin yumuşak gücü*. İstanbul: Diplomasi Vakfı Yayınları.

Açıkalin, Ş.N (2023). Fashion diplomacy in Türkiye-Malaysia relations: Modest fashion and beyond. A.I.Jamil ve Ö.Altun (Ed.), *Deepen the ties: A multi-dimensional perspective of Malaysia-Türkiye relations*. Penerbit Universiti Malaya.

Akın, M. (2011). *Kız teknik eğitim-öğretiminde bir örnek: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü (1958-2002)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Alkan, C., Doğan, H. ve Sezgin, İ. (2001). *Mesleki ve teknik eğitimin esasları*. Ankara: Nobel.

Barston, R. P. (2019). *Modern diplomacy*. New York: Routledge.

- Black, J. (2010). *A history of diplomacy*. Reaktion Books.
- Behnke, A. (Ed.). (2016). *The international politics of fashion: Being fab in a dangerous world*. Routledge.
- Carrijo, B. F. (2016). *A theoretical and methodological proposal in cultural diplomacy analysis: The case of the Brazilian cultural centre in Barcelona (2003-2013)*, Doctoral Dissertation, Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni-nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (S. B. Demir, Çev. Edt.). Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Cull, N. J. (2009). *Public diplomacy: Lessons from the past* (Vol. 22). Los Angeles, CA: Figueroa Press.
- Davenport, D. (2002). The new diplomacy. *Policy Review*, (116), 17-30.
- Dubé-Senécal, V. (2023). Fashion, industry and diplomacy: reframing couture–textile relations in France, 1950s–1960s. *Enterprise & Society*, 24(2), 455-479.
- Dubé-Senécal, V. and Goubau, M. (2023). Fashion and diplomacy. *The Routledge History of Fashion and Dress, 1800 to the Present in*, (pp. 227-243). Routledge.
- Emmet, D. (2016, October 19-23). *The fashion diplomacy and trade of Kashmir shawls: Conversations with shawl artisans, designers and collectors*. Crosscurrents: Land, Labor, and the Port. Textile Society of America's 15th Biennial Symposium. Savannah. GA.
- Ertürk, N. ve Varol, E. (2017). *Moda tasarımı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gienow-Hecht, J. C. and Donfried, M. C. (Eds.). (2010). *Searching for a cultural diplomacy* (Vol. 6). Berghahn Books.
- Gürçayır –Teke, S. (2017). Seçkinleştirilen el sanatları ve geleneğin sınırları: olgunlaşma enstitüleri örneği. *Milli Folklor*, 29(116), 58-72.
- Gürçayır, S. (2013). *Resmî eğitim kurumlarında gelenek aktarımı ve kadın: Ankara ve Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kıran, Y. and Açıklın, Ş.N. (2021). New tools of soft power: Turkey's education and science diplomacy. *Hacettepe Eğitim Dergisi*, 36(4). 977-985. doi: 10.16986/HUJE.2021072717
- Kır-Şimşek, S. (2019). *"Türk iğnesinin mucizesi" olgunlaşma enstitüsü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Leira, H. (2016). A conceptual history of diplomacy. C. M. Constantinou, P. Kerr and P. Sharp (Eds.). *The SAGE handbook of diplomacy* in (pp.28-38). London: SAGE.
- Lee, G. (2009). A theory of soft power and Korea's soft power strategy. *The Korean Journal of Defense Analysis*, 21(2), 205-218.
- Liberatore, A. (2013). Climate change, security and peace: the role of the European Union. *Review of European Studies*, 5(83), 83-94. doi:10.5539/res.v5n3p83
- Mark, S. (2009). *A greater role for cultural diplomacy* (Vol. 1). Clingendael: Netherlands Institute of International Relations.

- MEB. (2019). *Geçmişten günümüze fotoğraflarla meslek ve teknik eğitim*. https://mtegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_05/30125511_30093130_mesleki_teknik_egitim_kitap.pdf adresinden 01.04.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Melissen, J. (2005). The new public diplomacy: Between theory and practice. M. Jelissen (Ed.) *The new public diplomacy soft power in international relations* in (pp. 3-27). New York: Palgrave.
- Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, (80), 153-171.
- Nye Jr, J. S. (2004). Soft power and American foreign policy. *Political Science Quarterly*, 119(2), 255-270. <https://doi.org/10.2307/20202345>.
- Odabaşı, S. (2022). Moda çalışmaları ve nitel araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 193-199.
- Popovic, M. (2017). The roles and practices of fashion in cultural diplomacy. Milena Dragičević Šešić, with Ljiljana Rogač Mijatović and Nina Mihaljinac (Eds.) *Cultural diplomacy: Arts, festivals and geopolitics* in (pp. 251-262). Belgrade: Creative Europe Desk Serbia.
- Rana, N. (2024). Fashion diplomacy: The role of fashion in cultural exchange. *International Journal For Innovative Research in Multidisciplinary Field*. 1-5. DOIs:10.2015/IJIRMF/202401001
- Resmî Gazete. (2018). *Millî Eğitim Bakanlığı hayat boyu öğrenme kurumları yönetmeliği*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/04/20180411-13.htm>
- Sezer-Arıç, A. (2011). Ankara'da modanın öncüsü bir okul: İsmet Pasa Kız Enstitüsü. *CTAD*, 14, 3-15.
- Shin, J. and Kim, S. (2018). A study on fashion design for female political leaders during foreign diplomatic tours, based on the liao-ho river civilization of the neolithic era. *Archives of Design Research*, 31(1), 189-209.
- Stanfill, S. (2021). GB Giorgini: Fashion, Florence and diplomacy, 1950-55. *ZoneModa Journal*, 11(1), 29-40. <https://doi.org/10.6092/issn.2611-0563/13580>.
- Snow, N. (2020). *Rethinking public diplomacy in the 2020s*. In Routledge handbook of public diplomacy.
- Somel, S. A. (2000). Osmanlı modernleşme döneminde kız eğitimi. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 223-238.
- Vuving, A. (2009). *How soft power works*. Available at SSRN 1466220. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1466220>.

Extended Abstract

Introduction

Diplomacy, which is called the art of managing international relations, has been associated with different concepts and events over the years. Even though diplomacy, which is frequently expressed with definitions such as the body of agreements regulating international relations, the work and art of representing one's country in a foreign country and at international meetings, continues to be generally associated with international relations, it continues to interact with different disciplines by changing in terms of its methods and actors.

Public diplomacy, which is expressed as a subfield of diplomacy, is defined as policies aimed at influencing and winning the public opinion of other states for the foreign policy goals and interests of states. While traditional diplomacy occurs as a result of relations from government to government, public diplomacy can include governments communicating with global publics and their activities to inform, influence and attract attention to these publics.

Cultural diplomacy is accepted as a subheading and method of public diplomacy. The world's leading countries define cultural diplomacy not only as state activities but also as an element of soft power and revise their country's activities accordingly. One of the issues that stands out at this point is the concept of fashion and fashion diplomacy.

Fashion can be described as a phenomenon that has relations with many disciplines. Therefore, fashion diplomacy can be done using more than one method, actors and events. There may be some institutions and organizations that stand out in this concept in every country.

Ankara Maturation Institute is one of the first names that come to mind in this field in Türkiye. In addition to educational activities, it has undertaken the mission of educational institutions that preserve cultural values and Turkish handicrafts that are about to disappear and lead their transfer to future generations, introduce distinguished examples at home and abroad, and continue artistically focused education and production activities in this field together. In addition, the importance of the Ankara Maturation Institute, which determines the clothing fashion of the modern Republic and plays a role in the clothing of statesmen and their spouses, is different from others. According to the state protocol, it is still one of the institutions most visited by foreign guests. In this context, it is considered important to examine the aims and activities of Ankara Maturation Institute within the concept of fashion diplomacy.

Method

In this study, a case study, one of the qualitative research methods, was used since Turkey's first fashion diplomacy institutionalization was examined by examining the aims and activities of the Ankara Maturation Institute within the concept of fashion diplomacy. Case study; It is a research design used in many fields, especially evaluation processes, in which the researcher analyzes a situation, event, action, process or one or more individuals in depth. Situations are limited in time and action, and researchers collect detailed information using various data collection methods over a long period of time (Creswell, 2014). In research, case studies are used to describe the details that make up an event, to develop possible details about an event, and to evaluate an event. Primary and secondary data sources such as articles, research, book chapters and theses were used for this study.

Conclusion, Discussion and Recommendations

Almost since the early periods of human history, diplomacy has been a key concept that ensures the healthy conduct of relations between societies and states. However, the concept of diplomacy has experienced a change and transformation over time. With the emergence of different

power elements, these approaches have diversified. Therefore, public diplomacy has been fed from different sources and soft power elements have started to take more part in the scene. One of the notable issues among these was fashion diplomacy.

Fashion diplomacy has a special importance because fashion is included in the communication strategies of international relations and is a part of cultural diplomacy. As a form of cultural exchange and soft power, fashion diplomacy has the function of transcending borders and bridging divides at the crossroads of tradition and modernity. It has been concluded that fashion, as a visual language that fills the gap of representation, can be used as a diplomatic communication tool and that clothing and accessories can be used as communication ammunition in fashion diplomacy carried out through female leaders.

The importance of vocational and technical education has come to the fore in the training of a qualified workforce, which started with the planned development period in Türkiye. Particularly focused on the education of girls and women, and schools specific to these areas were opened. To increase the professional skills, knowledge, manners and tastes of individuals who have graduated from girls' technical education maturation institute, girls' institutes or evening girls' art schools; They were established as non-formal education institutions that were opened to develop professional skills and to enable them to earn a living through their profession. Maturation Institutes have taken their place as one of the important institutions of women's VET in Turkey. Maturation institutes have come to the fore in protecting and sustaining our cultural values and traditional arts and have also achieved recognition in the national and international arena.

In addition to formal educational institutions in women's education, Ankara Maturation Institute, which has an important mission with its strong history and knowledge, serves as protocol institutions where both spouses of state administrators and foreign guests visit, as well as guests who have the opportunity to see collections bearing the traces of modern and traditional culture. It serves as a showcase in every period.

Due to its location in the capital and its proximity to the protocol, Ankara Maturation Institute hosted the spouses of domestic and international official guests and presented Turkish handicrafts, embroideries, motifs, patterns and clothes to its guests through exhibitions and fashion shows; Undertaking the mission of promoting Turkish Culture and the skills and elegance of Turkish women, she has, in a sense, assumed the role of Turkey's Cultural Ambassador for a long time. Therefore, it can be stated that it carries both a political and cultural mission. In addition, it undertakes the task of researching, producing and promoting fashion, with the belief that what is known about Anatolian culture and Anatolian values is still a drop in the ocean.

Use of the Alice Visual Programming Environment in Programming Education: A Descriptive Case Study

Ceren BAŞTEMUR KAYA
Nevşehir Hacı Bektas Veli University
ceren@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0091-3606

Hasan ÇAKIR
Gazi University
hasanc@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4499-9712

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1464694

Geliş Tarihi: 03.04.2024

Revize Tarihi: 10.07.2024

Kabul Tarihi: 25.07.2024

Atıf Bilgisi

Baştemur Kaya, C. ve Çakır, H. (2024). Use of the Alice visual programming environment in programming education: A descriptive case study. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 434-452.

ABSTRACT

The process of learning a programming language is seen as complicated, especially for those who first start to learn programming language. For this reason, visual programming tools have begun to be used in educational environments. Visual programming tools purpose to concretize abstract programming language concepts. Alice program is one of the visual programming tools. The aim of this study is to determine the effects of the Alice program on programming learning in the education environment. The study group was 18 freshman students enrolled in the Object Based Programming I course at the vocational school computer technology department. The study lasted 8 weeks, with 4 hours each week. The teaching was realized on Gagne's nine events of instruction model. At the end of the teaching process, two focus group interviews were conducted with the students to determine the obstructing and facilitating factors in using the Alice program. This study was utilized a descriptive case study. The data were analyzed by using the content analysis. When the results were examined; It was seen that the Alice program makes learning the basic code concepts easy and understanding programming logic, and increases the desire to learn programming. However, it was stated that the practicality of writing code could not be improved because code could not be written in the Alice program. It is thought that employing the Alice program is beneficial for enhancing comprehension of programming logic.

Keywords: Alice, programming teaching, visual programming environment.

Alice Görsel Programlama Ortamının Programlama Eğitiminde Kullanımı: Tanımlayıcı Durum Çalışması

ÖZ

Programlama dili öğrenmek, özellikle programlama dilini ilk öğrenmeye başlayanlar için zorlu bir süreç olarak görülmektedir. Bu nedenle eğitim ortamlarında görsel programlama araçları kullanılmaya başlanmıştır. Görsel programlama araçları soyut programlama dili kavramlarını somutlaştırmayı amaçlamaktadır. Alice programı görsel programlama araçlarından biridir. Bu çalışmanın amacı Alice programının eğitim ortamında programlama öğrenimine etkisini incelemektir. Çalışma grubu meslek yüksekokulu bilgisayar teknolojileri bölümü Nesne Tabanlı Programlama I dersine kayıtlı olan 18 birinci sınıf öğrencisidir. Öğretim Gagne'nin dokuz aşamalı öğretim modeline göre gerçekleştirilmiştir. Araştırma haftada 4 saat olmak üzere toplam 8 hafta sürmüştür. Öğretim süreci sonunda öğrencilerle Alice programının kullanımını engelleyen ve kolaylaştıran faktörlerin belirlenmesi amacıyla iki odak grup görüşmesi yapılmıştır. Tanımlayıcı durum çalışması kullanılmıştır. İçerik analizi ile toplanan veriler analiz edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde; Alice programının temel kod kavramların öğrenilmesini kolaylaştırdığı ve programlama mantığının anlaşılmasını sağladığı, programlama öğrenme isteğini artırdığı görülmüştür. Ancak Alice programında kod yazılamadığı ve bu nedenle kod yazma pratikliğinin kazanılamadığı belirtilmiştir. Programlama öğretim ortamlarında Alice programı kullanımının programlama mantığının daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alice, programlama öğretimi, görsel programlama ortamı.

Introduction

The production of new products in the information sector has gained importance with the development of technology. Especially the use of different technologies has come to the fore (Baştemur Kaya and Çakır, 2018). This situation has increased the importance of programming.

It is important to update educational processes in order to adapt to technological developments (Özdemir, 2023). Especially programming education is of great importance. Many metacognitive abilities of individuals such as problem solving, analytical thinking, creativity, and computational thinking skills develop with programming (Ar and Korkmaz, 2023; Denner, Werner and Ortiz, 2012; Feurzeig, Papert and Lawler, 2011; Havenga, Breed and Mentz 2013; Saeli, Perrenet, Jochems and Zwaneveld, 2011). For this reason, programming courses have been added to many levels of education (Fessakis, Gouli and Mavroudi, 2013; Lau and Yuen, 2011; Yıldız Durak and Güyer, 2022). However, especially beginner students are seen learning programming as a complex process (Ford, 2016; Gomes and Mendes, 2007; Topalli and Cagiltay, 2018).

Students can't focus on the general structure of programming and understand abstract concepts (Biju, 2013; Topalli and Cagiltay, 2018; Yıldız Durak and Güyer, 2022). These problems are among the difficulties experienced in teaching programming. In programming languages, although the syntax is different, the basic concepts are similar (Baştemur Kaya and Çakır, 2018; Biju, 2013; Ford, 2016; Gomes and Mendes, 2007; Topalli and Cagiltay, 2018). However, students experience difficulties in learning every new programming language. Although the structure of programming languages has changed over the years, there have not been many changes in teaching programming. Students state that they understand when the teacher explains but in different problems they can not convey what they have learned (Garner, 2003). One of the departments where programming courses are given intensively is the computer technologies department in vocational school. The computer technologies department covers a significant part of the trained manpower of Turkey's information and communication sector (Baştemur Kaya, 2018). However, academic success is seen to be low in vocational schools also. When low academic success' reason is looked at, it has been seen that traditional methods such as demonstration, direct instruction, etc. are used in lessons (Binici and Necdet, 2004; Şahin and Fındık, 2008; Ünal and Çakır, 2016).

It is important to integrate technology into education to increase academic success (Alghamdi and Holland, 2020; Li et al., 2014; Rushkoff, 2010). In programming education, it is useful to use helpful tools to understand the logic of programming, increase programming skills, and understand the meaning of codes and concepts (Bosse and Gerosa, 2017; Fields, Giang and Kafai, 2014; Hill, 2015; Hsu, Chang and Hung, 2018; Resnick et al., 2009; Yildiz Durak, 2020). In programming education, visual programming environments are one of the helpful tools.

Visual programming environments have been developed to facilitate difficult processes in programming and to understand programming logic (Cooper, Dann, Pausch and Pausch, 2000; Hsu et al., 2018; Kölling, 2010; Kölling, Quig, Patterson and Rosenberg, 2003). Alice program, one of the visual programming environments, is developed to facilitate understanding of programming logic (Cooper et al., 2000; Hayat, Al-Shukaili and Sultan, 2017). The Alice program is compatible with object-oriented programming languages. It is three dimensional. It works according to drag and drop logic. Research supports that the Alice program helps understand programming logic and increases interest in programming (Baştemur Kaya and Çakır, 2018; Cliburn, 2008; Cooper et al., 2000; Hayat et al., 2017; Wang, Mei, Lin, Chiu and Lin, 2009). However, research, on how the Alice program should be used in learning environments for more effective, efficient, and interesting learning, is limited. Especially student opinions are the most important data that determine how and when helpful programs should be used, during the learning process.

The aim of this study is to examine the opinions of freshmen students studying in the vocational school computer technologies department in order to ensure more effective, efficient, and interesting use of the Alice program in learning environments in teaching the Java programming language, one of the object-oriented programming languages. The study was sought to address the question, "What are the students' opinions on the use of the Alice program in programming learning?" in the scope of this purpose.

Visual Programming Environments

Visuality can facilitate intelligibility in programming. Two-dimensional representations such as flowcharts have helped to understand programming for years. Visualization plays an important role in preventing misconceptions.

There are many visualization tools in programming language teaching. These visualization tools have different features. Some visualization tools are two-dimensional, some are three-dimensional. While some visualization tools allow writing code, some are aimed at helping you understand what the codes do. Regardless of its features, the purpose of visualization is to provide a better understanding of programming logic. Visual programming environments are employed to address the challenges encountered in learning programming. The Alice program is commonly utilized for instructing Java and analogous object-oriented programming languages (Hayat et al., 2017; Papadakis, Kalogiannakis, Orfanakis and Zaranis, 2014).

The Alice Program

The programmers through the utilization of the Alice program acquire knowledge of general programming structures and also create their virtual worlds (Cooper et al., 2000). The Alice program is viewed as a tool that aids users in enhancing their problem-solving and algorithmic thinking abilities, as it guides users to solve a problem while they create an animation (Cooper, Dann, and Pausch, 2003). The users are able to observe the coordination between code and images, thereby establishing a relationship between the two (Cooper et al., 2000; Wang et al., 2009). The users can readily comprehend the functionalities of structures (such as functions, loops, events, etc.) across various programming languages. They observe how fundamental concepts are utilized and their functionalities. It enables the visualization of what the code accomplishes. Therefore, programming no longer requires users to envision abstract concepts and programming structures. Through active participation in the programming process, they can grasp the functions of structures such as functions, loops, events, etc. across different programming languages easily. This way, the Alice program enhances users' programming readiness level for different programming languages and also boosts their interest and engagement in programming (Cooper et al., 2003; Howard, Evans, Courte and Bishop-Clark, 2006). The Alice program is well-suited for highlighting Java and its related concepts (Papadakis et al., 2014). The program offers both Alice and Java language options. When the Java programming language is selected in the code language opinion, variables and some codes can be inserted and observed in the Java programming language. Additionally, animations created using the Alice program can be compiled using the NetBeans programming language compiler.

There are many studies investigating the effect of the Alice program on programming teaching. The studies have focused on the effect of the Alice program on academic success (Al-Linjawi and Al-Nuaim, 2010; Baştumur Kaya, 2018; Biju, 2013; Moskal, Lurie and Cooper, 2004; Price, 2013; Schultz, 2011; Solmaz, 2014; Sykes, 2007; Wang et al., 2009; Zhang, Liu, Pablos and She, 2014), problem solving skills (Baştumur Kaya, 2018; Solmaz, 2014), motivation (Baştumur Kaya, 2018; Wang et al., 2009; Zhang et al., 2014), and the programming process (Baştumur Kaya, 2018; Baştumur Kaya and Çakır, 2018; Bishop-Clark, Courte, Evans and Howard, 2007; Cliburn, 2008; Daly, 2011; Hayat et al., 2017; Howard et al.,

2006; Liu, Lin, Hasson and Barnett, 2011; Moskal et al., 2004; Solmaz, 2014; Sykes, 2007; Werner et al., 2009) in programming teaching.

In the studies investigating the effect of the Alice program on the programming process, it was seen that data is generally collected from surveys and interviews (Baştemur Kaya, 2018; Baştemur Kaya and akır, 2018; Bishop-Clark et al., 2007; Cliburn, 2008; Daly, 2011; Hayat et al., 2017; Howard et al., 2006; Liu et al., 2011; Solmaz, 2014; Sykes, 2007; Werner et al., 2009). In the studies, most researchers and students found the Alice program easy to use (Baştemur Kaya 2018; Baştemur Kaya and akır, 2018; Bishop-Clark et al., 2007; Cooper et al., 2000, 2003; Hayat et al., 2017; Howard et al., 2006; Solmaz, 2014; Sykes, 2007; Werner et al., 2009), fun (Baştemur Kaya 2018; Baştemur Kaya and akır, 2018; Cooper et al., 2000, 2003; Hayat et al., 2017; Solmaz, 2014; Werner et al., 2009), and helpful in understanding the logic of programming (Baştemur Kaya 2018; Baştemur Kaya and akır, 2018; Bishop-Clark et al., 2007; Cliburn, 2008; Cooper et al., 2000, 2003; Daly, 2011; Howard et al., 2006; Liu et al., 2011; Moskal et al., 2004; Solmaz, 2014; Sykes, 2007; Wang et al., 2009). Students working with the Alice program stated that their self-confidence in programming increased (Bishop-Clark et al., 2007; Cooper et al., 2000, 2003; Daly, 2011; Liu et al., 2011; Moskal et al., 2004). It has been stated that a solid programming foundation can be created with the Alice program (Aktunc, 2013; Kayabaşı, 2016; Powers, Ecott and Hirshfield, 2007). There are also studies indicating that motivation and interest in programming courses (Bishop-Clark et al., 2007; Cooper et al., 2000, 2003; Hayat et al., 2017; Wang et al., 2009).

However, the high system requirements of the Alice program have been criticized (Baştemur Kaya, 2018; Cliburn, 2008; Solmaz, 2014). In addition, the inability to perform advanced programming with the Alice program was stated as a negative situation (Baştemur Kaya, 2018; Powers et al., 2007).

Method

Explanations were made regarding the research model, working group, and data collection tools in this section. The implementation process and data analysis were explained in detail. Additionally, information regarding research ethics was presented.

Research Model

The study utilized one of the qualitative research models, the descriptive case study. In the case study; one or more cases are examined in depth using data collection tools (Creswell and Poth, 2016). According to Creswell and Poth (2016), cases and themes related to cases are determined by collecting data systematically. One type of case study design is the descriptive case study, in which the case is presented in great detail and with realism (Merriam, 2013). The present study employed a descriptive case study methodology with the purpose of thoroughly examining student viewpoints in a realistic manner. This approach was chosen to examine the effective, efficient, and appropriate use of the Alice program in programming language teaching.

Pilot Study Process

A pilot study was conducted before the implementation process in order to identify the deficiencies that may be experienced in the implementation process and to identify the problems that may be experienced in the programming learning environment designed with the Alice program. The pilot study took five weeks. It was applied four hours a week and it was 20 hours in total. The process was designed according to Gagne's nine-stage teaching model as in the implementation process. It covered the topics in the first five weeks of the implementation process. Examples and applications from the implementation process were used. As a result of the pilot study process, it was completed the final version of the implementation process and the

programming learning environment designed with the Alice program (Baştemur Kaya and Çakır, 2018).

Implementation Process

The implementation process was carried out in the spring semester of the 2015-2016 academic year. It took 8 weeks with 4 hours per week. Its scope was the Object Oriented Programming I course. It was studied with 34 freshmen students. The computer technologies department curriculum includes Object Oriented Programming I course as a compulsory course. The course curriculum covers the Java programming language's basic programming concepts, including data types and variables, operators, control structures, loops, arrays, methods, class structures, and inheritance. During the course, students made examples and applications both with the Alice program and the Java programming language. The students did the examples together with the course instructor. The students were anticipated to execute the applications given by the course instructor under the course instructor's guidance as needed. Teaching was carried out using Gagne's nine-stage teaching model. The weekly implementation plan is presented in Table 1. After the implementation process, two focus group interviews were conducted with 18 students selected among the 34 students.

Table 1
Weekly Implementation Plan

Weeks	Topics	Used Programs
Week 1	Week 1 topic (Data types and variables, operators)	Alice + NetBeans
Week2	Week 2 topic (Control structures)	Alice + NetBeans
Week3	Week 3 topic (Loops)	Alice + NetBeans
Week4	Week 4 topic (Series)	Alice + NetBeans
Week5	Week 5 topic (Methods)	Alice + NetBeans
Week6	Week 6 topic (Methods)	Alice + NetBeans
Week7	Week 7 topic (Class structures, inheritance and objectify)	Alice + NetBeans
Week8	Week 8 topic (Class structures, inheritance and objectify)	Alice + NetBeans

In the first half of the course, the topic of each week was first explained and demonstrated by the course instructor with the Alice program, and examples were made. After the examples were done, students were asked to do applications with the Alice program. In the other half of the course, after the course instructor demonstrated examples about using the Java programming language, the students were asked to do applications.

Study Group

The research was conducted during the spring semester of 2015-2016 the academic year. The study group consisted of freshman students enrolled in the Object Oriented Programming I course at the computer technologies department of the vocational school. 34 students participating in the implementation process were selected by using convenience sampling method. The descriptive analysis result, including students' gender information, is given in Table 2.

Table 2
Gender Information of Students

Students	n	%
Female	13	38.24
Male	21	61.76
Total	34	100

Vocational school computer technologies department provides over 90% of the trained manpower in the information and communication sector. However, students can not acquire the

skills they need because it is not used strategies that will make students active in classes in today's vocational schools. For this reason, the selection of students from the vocational school computer technologies department was based on their significance to the software industry in this study.

18 students formed the study group among the 34 students who participated in the implementation process. Maximum diversity sampling, which is included in the purposeful sampling method, was used in the selection of 18 students. Maximum diversity sampling aims to reflect the diversity of the work group to the maximum extent (Yildirim and Şimşek, 2013). It is valuable to work with different groups in order to capture the common dimensions and basic experiences of the factor whose effect is being investigated (Patton, 2014). According to the academic calendar of the vocational school where the research was conducted, a midterm exam of the Object-Oriented Programming I course was held before the focus group interviews. Three performance levels were determined taking into account midterm exam scores (upper level: 100-67, middle level: 66-34, lower level: 33-0). Three students each were selected from each level of performance in the midterm exam for focus group interviews. Interviews were conducted with 9 students in each focus group, a total of 18 students took part in the interviews. The number of students at the upper, middle, and lower levels according to the midterm exam is given in Table 3.

Table 3

Grouping of 34 Students who Took Part in The Implementation Process according to Upper, Middle, and Lower Levels

	Upper Level	Middle Level	Lower Level	Total
Number of Students	9	12	13	34

Data Collection Tools

Two focus group interviews were held within the scope of the research. A semi-structured interview form was prepared to be used in the interviews. The form used in both interviews is the same.

Semi-Structured Interview Form

The researchers developed a semi-structured interview form to detection the students' opinions on the learning environment designed with the Alice program and the Alice program. Necessary arrangements were made by consulting five experts' opinions. The final version of the interview form has 9 items. The interview form includes questions about the most liked and disliked features of the program, how useful the Alice program was in understanding general programming concepts, the usefulness of using the Alice program in programming language learning, how effective it would be to continue using it in the programming course, whether the program would continue to be used, etc. Two groups of 9 students were formed from the students. Two focus group interviews were held involving a total of 18 students.

Data Analysis

The results of interviews with students were analyzed by using the content analysis. A voice recorder was used for recording the interviews. Interview data recorded were transcribed for coding. Coding was done again by a coder other than the researchers to provide reliability. For calculating the consensus between the coders, the formula $(\text{consensus}/(\text{consensus} + \text{disagreement}) * 100)$ (Miles and Huberman, 1994) was used. The reliability between the coders was found to be 91.66%.

Research Ethics

In this study, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Ethics Committee dated 12.02.2016, decision number 84902927, decision no: 2016.02.03 ethics committee approval was obtained.

Findings

In this section, the findings of the data analyzed by content analysis are presented. The findings are presented by grouping.

Student Opinions on the Use of the Alice Program in Programming Teaching

The data were analyzed by using the content analysis. Four themes appeared from the result of the analysis. The themes, categories and codes are presented in tables 4, 5, 6 and 7. In the tables, frequency indicates the number of participants expressing the code.

Benefits of the Alice Program in Learning Programming Language Theme

This theme includes the students' opinions about the effects of the features of the Alice program on programming and programming language learning. Three categories and ten codes were obtained in the scope of the theme. Table 4 shows that the theme of Benefits of the Alice Program in Learning Programming Language, its categories, and its codes.

Table 4

Findings on Benefits of the Alice Program in Learning Programming Language Theme

Theme	Category	Code	Frequency
Benefits of the Alice Program in Learning Programming Language	Impact on Programming	Facilitating the learning of basic code concepts	18
		Increasing the desire to learn programming	17
		Facilitating learning programming	16
		Making programming fun	13
		Increasing the desire for research and questioning in programming	11
		Helping to understand algorithm logic	1
	Visuality (Visual display of program outputs)	Increasing permanence	9
		Making coding errors easier to see	7
	Drag-drop	Preventing syntax errors	8
		Reducing the workload in coding	7

Three categories emerged as impact on programming, visuality (visual display of program outputs), drag-drop in this theme. In impact on programming category, facilitating the learning of basic code concepts was the most common code. Increasing permanence was the most common code for visuality (visual display of program outputs) category. Preventing syntax errors was the most common code in drag-drop category. The students interviewed were coded as S1, S2.... Examples of students' opinions about the most repeated codes in each category are as follows:

S3: "I understood the basics of codes and how certain patterns are used in the Alice. I transferred what I learned to Java."

S8: "I understand better what I see. It gets better permanence."

S5: “The Alice doesn't have code errors. I drop the code on the work screen with the mouse. I don't even bother writing code. I focus on making the app.”

Positive Features of the Alice Program Theme

In this theme, the students' opinions about the positive features of the Alice program in programming language learning are contained. Six codes emerged in this theme. Positive features of the Alice program theme and its codes are presented in Table 5.

Table 5
Finding on Positive Features of the Alice Program Theme

Theme	Code	Frequency
Positive Features of the Alice Program	Ease of use	18
	Working with drag-and-drop logic	17
	Visually seeing what the codes do	13
	Fun to use	9
	Ability to move objects in detail	4
	Interesting interface design	2

Ease of use and working with drag-and-drop logic were the most common codes. Examples of students' opinions about the most repeated codes in the theme are as follows:

S5: “It's nice to see the codes visually. That way, I can look at what each one does.”

S10: "It was very easy to use. No coding. I loved the drag-and-drop logic."

Negative Features of the Alice Program Theme

This theme includes the students' opinions about the negative features of the Alice program in programming language learning. Two categories and five codes emerged in this theme. Negative features of the Alice program theme and its codes are presented in Table 6.

Table 6
Finding on Negative Features of the Alice Program Theme

Theme	Category	Code	Frequency
Negative Features of the Alice Program	Features of the Alice Program	Limited language support	9
		Lack of variety in objects and scenes	7
		Unable to change codes	3
	Impact on Programming	Lack of practicality to write code because it does not allow to write code	13
		Inadequate for advanced programming	11

Limited language support was the most common code in features of the Alice program category. Lack of practicality to write code because it does not allow to write code was the most common code in impact on programming category. Examples of the students' opinions in the theme are as follows:

S13: “I think it is useful in terms of logic. But when it comes to writing code, I don't think it's very useful. It has had an impact on learning, but not on development. It only helped in the first phase.”

Future Use of the Alice Program Theme

This theme includes the students' opinions about the future use of the Alice program. Two codes emerged in the scope of the theme. Future use of the Alice program theme and its codes are presented in Table 7.

Table 7
Finding on Future Use of the Alice Program Theme

Theme	Code	Frequency
Future Use of the Alice Program	If I teach a programming language in the future, I use the Alice program.	17
	I would like to continue using the Alice program	13

It was seen that 17 of the students preferred the Alice program if they need to teach programming language in the future. "I would like to continue to use the Alice program in the future" code included that using the Alice program both to improve the programming and to create different animations. Examples from the students' opinion for future use of the Alice program theme is as follows:

S16: "I would like to use the Alice in the future. I improve my programming while making new stories and applications."

Conclusion, Discussion and Recommendations

In this study, the opinions of freshmen students studying in the vocational school computer technologies department were examined in order to ensure more effective, efficient, and interesting use of the Alice program in learning environments in teaching the Java programming language, one of the object-oriented programming languages. When the results of the focus group interview with 18 students were analyzed, it was seen that the students expressed on the opinion which are the benefits of the Alice program in learning programming language, the positive and negative features of the Alice program, and opinions about use of the Alice program in the future.

When the research results were examined, the students mostly stated that The Alice program facilitated the learning of basic code concepts, increased permanence, and prevented syntax errors relating to the benefits of the Alice program in learning programming language opinion. In the literature, Al-Tahat (2021), Biju (2013), Cooper et al. (2000), Cooper et al. (2003), Fasy et al. (2020), Hayat et al. (2017), Johnsgard and McDonald (2008), Rojat (2022), Schultz (2011) and Solmaz (2014) specified in their study that the Alice program helps learn basic code concepts. Al-Tahat (2021), Courte, Howard and Bishop-Clark (2006), Fasy et al. (2020) and Hayat et al. (2017) emphasized in their studies that students stated that the Alice program encouraged them to programming. Al-Linjawi and Al-Nuaim (2010), Cooper et al. (2000), Howard et al. (2006), McKenzie (2009), Powers et al. (2007), Rojat (2022), Solmaz (2014) and Zhang et al. (2014) pointed out in their study that the Alice program makes it easier to learn the complex structure of programming languages and understand the programming logic. Solmaz (2014) reported in their study that students stated that the Alice program increased permanence. Brown (2008) and Solmaz (2014) emphasized that the correct syntax was achieved by working with the drag-and-drop logic of the Alice program. Al-Tahat (2021) stated in his study that students developed positive attitudes towards programming. Al-Tahat (2021) and Fasy et al. (2020) indicated that students' interest in computers had increased. Fasy et al. (2020) emphasized in their study that students wanted to reuse the Alice program in different scenarios. Fauzan (2021) stated that computational thinking, decomposition, and abstraction programming abilities can be developed with the Alice program.

In the Alice program, codes are added using drag-and-drop logic. It can see which code gives what result visually in the animation. The effect of each code can be seen in the animation. The working logic of the codes can be better understood. Thus, users' interest in the programming course can be increased. Especially the permanence of the learned information may increase. The increase in students' interest in programming courses, which they generally describe as boring, is committing to producing original technologies through programming.

The students stated that the most positive features of the Alice program were that it was easy to use and worked with the drag-and-drop feature. In the literature, Cliburn (2008), Cooper et al. (2003), Fasy et al. (2020), Hayat et al. (2017), Howard et al. (2006) and Sykes (2007) stated in their studies that students found the Alice program easy and simple to use. Cooper et al. (2003) emphasized that the drag-and-drop editor was useful for beginner users. Solmaz (2014) stated that students liked the feature of adding ready-made codes.

While working with the Alice program, instead of writing code, users drag and drop the codes onto the screen. Thus, instead of dealing with syntax errors, they only care about what the codes do. With a full understanding of what the codes do, it can be developed new and different applications and programs. Thus, it can move forward with more confident steps in the information technology sector.

The students stated that the most negative features of the Alice program were that The Alice program does not allow to write code so there is lack of practicality to write code and it is inadequate for advanced programming. Brown (2008), Cliburn (2008), Garlick and Cankaya (2010), McKenzie (2009), Powers et al. (2007) and Sykes (2007) emphasized in their studies that there is a big difference between programming with the Alice program and programming with a programming language, and that the program is not suitable for solving real-world problems. Howard et al. (2006) and Werner et al. (2009) stated in their study that students did not like the software restrictions in the Alice program. Schultz (2011) pointed out that the Alice program is insufficient for programming.

Although the Alice program makes learning the programming language easier, it may not be sufficient for advanced programming. It may be more suitable for users who are new to programming. Most of the students stated that they would use the Alice program in the future. This statement can be interpreted as the Alice program benefits students in learning programming language. Considering the whole of the study, it is thought that the Alice program will be useful for users who are new to programming. Visual programs can be used in educational environments to like programming and understand the logic of programming.

Author Contribution Statement

Researchers contributed equally to this study.

Conflicts of Interest

There is no conflict of interest in this study.

Acknowledgments and/or Explanation: This study is a part of the first author's PhD thesis under the supervision of the second author.

References

Aktunc, O. (2013). A teaching methodology for introductory programming courses using Alice. *International Journal of Modern Engineering Research (IJMER)*, 3(1), 350-353.

- Al-Linjawi, A. A. and Al-Nuaim, H. A. (2010). Using Alice to teach novice programmers OOP concepts. *Journal of King Abdulaziz University: Science*, 148(632), 1-20. DOI:10.4197/Sci.22-1.4.
- Al-Tahat, K. (2021, December). *Alice adventures in computingland: A review*. 22nd International Arab Conference on Information Technology (ACIT), IEEE. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&number=9677413> in 10.07.2024.
- Alghamdi, J. and Holland, C. (2020). A comparative analysis of policies, strategies and programmes for information and communication technology integration in education in the Kingdom of Saudi Arabia and the republic of Ireland. *Education and Information Technologies*, 25(6), 4721-4745. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10169-5>.
- Ar, Ü. and Korkmaz, Ö. (2023). Mesleki ve teknik anadolu lisesi öğrencilerinin kodlama eğitimine dönük tutumlarının ve bilgisayarca düşünme beceri düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 873-892. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1350287>.
- Baştemur Kaya, C. (2018). *Programlama dili öğretiminde Alice programının öğrencilerin akademik başarıları, problem çözme becerisi algıları, motivasyonları ve programlamaya hazırbulunuşluk düzeyleri üzerisine etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Baştemur Kaya, C. and Çakır, H. (2018). Programlama dili öğretiminde Alice programının kullanım sürecinin incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 187-206. DOI:10.14689/issn.2148 - 2624.1.6c2s9m.
- Biju, S. M. (2013). Taking advantage of Alice to teach programming concepts. *E-Learning and Digital Media*, 10(1), 22-29. <https://doi.org/10.2304/elea.2013.10.1.22>.
- Binici, H. and Necdet, A. (2004). Mesleki ve teknik eğitimde arayışlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 383-396.
- Bishop-Clark, C., Courte, J., Evans, D. and Howard, E. V. (2007). A quantitative and qualitative investigation of using Alice programming to improve confidence, enjoyment and achievement among non-majors. *Journal of Educational Computing Research*, 37(2), 193-207. <https://doi.org/10.2190/J8W3-74U6-Q064-12J5>.
- Bosse, Y. and Gerosa, M. A. (2017). Why is programming so difficult to learn? Patterns of difficulties related to programming learning mid-stage. *ACM SIGSOFT Software Engineering Notes*, 41(6), 1-6. <http://doi.acm.org/10.1145/3011286.3011301>.

- Brown, P. H. (2008). Some field experience with Alice. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 24(2), 213-219.
- Cliburn, D. C. (2008, October). *Student opinions of Alice in CS1*. 2008 38th Annual Frontiers in Education Conference. Retrieved from https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/4720254/?casa_token=YdLbVr4xU6AAAAAA:HwIViHzqX5J-V83tSbSh2ndJhURsiiOSYqWeKXDN1fCW0shgT4wk2tGzOJLc5l-x-LmcQ3CjaY in 02.04.2024.
- Cooper, S., Dann, W. and Pausch, R. (2000, November). *Developing algorithmic thinking with Alice*. The Proceedings of ISECON. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=15c0016285c067f2f8dbbf2d7d59f9ffceb9237f> in 02.04.2024.
- Cooper, S., Dann, W. and Pausch, R. (2003). Using animated 3d graphics to prepare novices for CS1. *Computer Science Education*, 13(1), 3-30. <https://doi.org/10.1076/csed.13.1.3.13540>.
- Cooper, S., Dann, W., Pausch, R. and Pausch, R. (2000). Alice: A 3-D tool for introductory programming concepts. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 15(5), 107-116.
- Courte, J., Howard, E. V. and Bishop-Clark, C. (2006). Using Alice in a computer science survey course. *Information Systems Education Journal*, 4(87).
- Creswell, J. W. and Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Daly, T. (2011). Minimizing to maximize: An initial attempt at teaching introductory programming using Alice. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 26(5), 23-30.
- Denner, J., Werner, L. and Ortiz, E. (2012). Computer games created by middle school girls: Can they be used to measure understanding of computer science concepts?. *Computers and Education*, 58(1), 240-249. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.08.006>.
- Fasy, B. T., Hancock, S. A., Komlos, B. Z., Kristiansen, B., Micka, S. and Theobald, A. S. (2020, June). *Bring the page to life: Engaging rural students in computer science using Alice*. The 2020 ACM Conference on Innovation and Technology in Computer Science Education. Retrieved from https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3341525.3387367?casa_token=3gwoo8vi9KcAAAAA:yKxsyeJZJV66TPjYAi5rMJBe7axZJTxD07ty7fYjNAYTHk0aRTBwYmChCMPvIeXhjKMwOTsBvVS2 in 10.07.2024.
- Fauzan, M. N. (2021). Computational thinking dan Alice 3: Prodi/Jurusan D4 teknik informatika politeknik pos Indonesia. *Jurnal Teknik Informatika*, 13(1), 1-4.

- Fessakis, G., Gouli, E. and Mavroudi, E. (2013). Problem solving by 5–6 years old kindergarten children in a computer programming environment: A case study. *Computers and Education*, 63, 87-97. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.11.01>.
- Feurzeig, W., Papert, S. A. and Lawler, B. (2011). Programming-languages as a conceptual framework for teaching mathematics. *Interactive Learning Environments*, 19(5), 487-501. <https://doi.org/10.1080/10494820903520040>.
- Fields, D., Giang, M. and Kafai, Y. (2014). *Programming in the wild: Patterns of computational participation in the Scratch online social networking forum*. The 9th Workshop in Primary and Secondary Computing Education. New York, NY: ACM.
- Ford, J. L. (2016). *Programming for the absolute beginner*. Nelson Education.
- Garlick, R. and Cankaya, E. C. (2010, June). *Using Alice in CSI: A quantitative experiment*. The Fifteenth Annual Conference on Innovation and Technology in Computer Science Education. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/1822090.1822138> in 02.04.2024.
- Garner, S. (2003, June). *Learning resources and tools to aid novices learn programming*. Informing Science and Information Technology Education Joint conference (INSITE). Retrieved from <https://proceedings.informingscience.org/IS2003Proceedings/docs/036Garne.pdf> in 02.04.2024.
- Gomes, A. and Mendes, A. J. (2007, June). *An environment to improve programming education*. The 2007 International Conference on Computer Systems and Technologies. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/1330598.1330691> in 02.04.2024.
- Havenga, M., Breed, B. and Mentz, E. (2013). Metacognitive and problem-solving skills to promote self-directed learning in computer programming: Teachers' experiences. *SA-eDUC*, 10(2).
- Hayat, K., Al-Shukaili, N. A. and Sultan, K. (2017). Alice in oman: A study on object-first approaches in computer science education. *Education and Information Technologies*, 22(4), 1553-1569. DOI 10.1007/s10639-016-9499-4
- Hill, C. (2015). *Programming environments for children: Creating a language that grows with you*. Master's Thesis, University of California, Santa Barbara.
- Howard, E. V., Evans, D., Courte, J. and Bishop-Clark, C. (2006). *A qualitative look at Alice and pair-programming*. ISECON 2006. Retrieved from [https://isedj.org/7/80/ISEDJ.7\(80\).Howard.pdf](https://isedj.org/7/80/ISEDJ.7(80).Howard.pdf) in 02.04.2024.

- Hsu, T. C., Chang, S. C. and Hung, Y.T. (2018). How to learn and how to teach computational thinking: Suggestions based on a review of the literature. *Computers and Education*, 126, 296-310. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.07.004>.
- Johnsgard, K. and McDonald, J. (2008, April). *Using Alice in overview courses to improve success rates in programming I*. 2008 21st Conference on Software Engineering Education and Training. Retrieved from https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/4556958?casa_token=RQWOYm5jO8QAAAAA:ojgOkfjB5ZoX0TnpqBL2LoyIszaJK0tlO7nFHWt2Rdcg4eGh_qWX4d_jYDyk8TLfIui1vde7a8 in 02.04.2024.
- Kayabaşı, E. (2016). *Öğretmen adaylarının Alice deneyimi: 3B ortamda programlama*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Kölling, M. (2010). The greenfoot programming environment. *ACM Transactions on Computing Education (TOCE)*, 10(4), 1-21. <https://doi.org/10.1145/1868358.1868361>.
- Kölling, M., Quig, B., Patterson, A. and Rosenberg, J. (2003). The BlueJ system and its pedagogy. *Computer Science Education*, 13(4), 249-268. <https://doi.org/10.1076/csed.13.4.249.17496>.
- Lau, W. W. and Yuen, A. H. (2011). Modelling programming performance: Beyond the influence of learner characteristics. *Computers and Education*, 57(1), 1202-1213. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.01.002>.
- Li, N., Verma, H., Skevi, A., Zufferey, G., Blom, J. and Dillenbourg, P. (2014). Watching MOOCs together: Investigating co-located MOOC study groups. *Distance Education*, 35(2), 217-233. <https://doi.org/10.1080/01587919.2014.917708>.
- Liu, J., Lin, C., Hasson, E. P. and Barnett, Z. D. (2011, March). *Introducing computer science to K-12 through a summer computing workshop for teachers*. The 42nd ACM Technical Symposium on Computer Science Education, Dallas. Retrieved from https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/1953163.1953277?casa_token=8CxZVgvEbAwAAAA:9eGPr2Xc6dF8LpbBoYTSpmxAE-Edfn6_CvTCKzyXty3t7t3WgS7bsC3hhglmPHd_coi2z3lNJZTt. <https://doi.org/10.1145/1953163.1953277> in 10.07.2024.
- McKenzie, B. (2009). Introductory programming with Alice as a gateway to the computing profession. *Information Systems Education Journal*, 7(38), 3-8.
- Merriam, S. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.

- Moskal, B., Lurie, D. and Cooper, S. (2004). Evaluating the effectiveness of a new instructional approach. *ACM Sigcse Bulletin*, 36(1), 75-79. <https://doi.org/10.1145/971300.971328>.
- Özdemir, E. Ç. (2023). Okuma becerisinin geliştirilmesinde artırılmış gerçeklik teknolojisinin kullanımına yönelik çalışmaların sistematik derlemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-19. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1226068>.
- Papadakis, S., Kalogiannakis, M., Orfanakis, V. and Zaranis, N. (2014, June). *Novice programming environments. Scratch and app inventor: A first comparison*. The 2014 Workshop on Interaction Design in Educational Environments. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/2643604.2643613> in 02.04.2024.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Powers, K., Ecott, S. and Hirshfield, L. M. (2007). *Through the looking glass: Teaching CS0 with Alice*. The 38th SIGCSE Technical Symposium on Computer Science Education. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/1227310.1227386> in 02.04.2024.
- Resnick, M., Flanagan, M., Kelleher, C., MacLaurin, M., Ohshima, Y., Perlin, K. and Torres, R. (2009). *Growing up programming: Democratizing the creation of dynamic, interactive media*. The CHI'09 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems Conference, Boston, Massachusetts. Retrieved from <http://web.media.mit.edu/~mres/papers/CHI-programming-panel.pdf> in 02.04.2024.
- Rojat, M. R. (2022). Pembelajaran pemrograman berorientasi objek (object oriented programming) berbasis project based learning. *Jurnal Portal Data*, 2(7).
- Rushkoff, D. (2010). *Program or be programmed: Ten commands for a digital age*. Or Books.
- Saeli, M., Perrenet, J., Jochems, W. M. and Zwaneveld, B. (2011). Teaching programming in Secondary school: A pedagogical content knowledge perspective. *Informatics in Education*, 10(1), 73-88.
- Schultz, L. A. (2011). Student perceptions of instructional tools in programming logic: A comparison of traditional versus Alice teaching environments. *Information Systems Education Journal*, 9(1), 60.
- Solmaz, E. (2014). *Programlama dili öğretiminde Alice yazılımının ders başarısı, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile üstbilişsel farkındalık düzeyine etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Sykes, E. R. (2007). Determining the effectiveness of the 3D Alice programming environment at the computer science I level. *Journal of Educational Computing Research*, 36(2), 223-244. <https://doi.org/10.2190/J175-Q735-1345-270>.
- Şahin, İ. and Fındık, T. (2008). Türkiye’de mesleki ve teknik eğitim: Mevcut durum, sorunlar ve çözüm önerileri. *TSA*, 12 (3), 65-86.
- Topalli, D. and Cagiltay, N. E. (2018). Improving programming skills in engineering education through problem-based game projects with Scratch. *Computers and Education*, 120, 64-74. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.01.011>.
- Ünal, E. and Çakır, H. (2016). İşbirlikli teknolojilerle desteklenen yapılandırmacı öğrenme ortamının akademik uğraşıya etkisi. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 5(1), 13-18.
- Wang, T.C., Mei, W.H., Lin, S.L., Chiu, S.K. and Lin, J. M.C. (2009). *Teaching programming concepts to high school students with Alice*. 2009 39th IEEE Frontiers in Education Conference. Retrieved from https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/5350486?casa_token=3UWHXQkArjwAAAAA:JOWauWC1An1hsO28jeA2_ZzLP1s1eEQIr0Kfd_a7wolq3NSrIK0NSzOb__dQxTPH3uVOMC0sSZ4 in 02.04.2024
- Werner, L., Denner, J., Bliesner, M. and Rex, P. (2009). *Can middle-schoolers use Storytelling Alice to make games? Results of a pilot study*. The 4th International Conference on Foundations of Digital Games. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/1536513.1536552> in 02.04.2024.
- Yıldırım, A., and Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız Durak, H. (2020). The effects of using different tools in programming teaching of secondary school students on engagement, computational thinking and reflective thinking skills for problem solving. *Technology, Knowledge and Learning*, 25(1), 179-195. <https://doi.org/10.1007/s10758-018-9391-y>.
- Yıldız Durak, H. and Güyer, T. (2022). Design and development of an instructional program for teaching programming processes to gifted students using scratch. In *Research Anthology on Computational Thinking, Programming, and Robotics in the Classroom* (127-155). IGI Global.
- Zhang, J. X., Liu, L., de Pablos, P. O. and She, J. (2014). The auxiliary role of information technology in teaching: Enhancing programming course using Alice. *The International Journal of Engineering Education*, 30(3), 560-565.

Genişletilmiş Özet

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilişim sektöründe yeni ürünlerin geliştirilmesi önem kazanmıştır. Özellikle farklı teknolojilerin kullanımı ön plana çıkmıştır. Bu durum programlamanın önemini artırmıştır. Bireylerin problem çözme, analitik düşünme, yaratıcılık gibi birçok üstbilişsel yeteneği programlamayla birlikte gelişmektedir. Bu nedenle eğitimin birçok kademesine programlama dersleri eklenmiştir. Ancak özellikle başlangıç düzeyindeki öğrenciler programlama öğrenmeyi karmaşık bir süreç olarak görmektedir. Öğrenciler programlamanın genel yapısına odaklanamamakta ve soyut kavramları anlayamamaktadırlar. Bu sorunlar programlama öğretiminde yaşanan zorluklar arasındadır. Programlama dillerinde söz dizimi farklı olsa da temel kavramlar benzerdir. Yıllar geçtikçe programlama dillerinin yapısı değişmiş ancak programlama öğretiminde programlamayı kolaylaştıracak değişiklikler çok fazla olmamıştır. Öğrenciler öğretmen açıkladığında anladıklarını ancak öğrendiklerini farklı problemlere aktaramadıklarını belirtmektedirler. Meslek yüksekokulu bilgisayar teknolojileri bölümü müfredatında farklı nitelikte birçok programlama dersi bulunmaktadır. Zira bu bölüm bilişim teknolojileri alanında Türkiye'nin önemli ölçüde nitelikli insan gücünü karşılamaktadır. Ancak meslek yüksekokullarında da akademik başarının düşük olduğu görülmektedir. Akademik başarının düşük olmasının sebeplerine bakıldığında, derslerde sıklıkla geleneksel yöntemlerin kullanıldığı, öğrencinin dikkatini çekebilecek öğretim ortamlarına yer verilmediği veya verilse de yeterli olmadığı gözlemlenmektedir.

Akademik başarıyı artırmak için teknolojinin eğitime entegre edilmesi önemlidir. Programlama eğitiminde programlamanın mantığını anlamak, programlama becerilerini artırmak, kod ve kavramların anlamlarını anlamak için yardımcı araçların kullanılması faydalıdır. Programlama eğitiminde görsel programlama ortamları yardımcı araçlardan biridir. Görsel programlama ortamlarından biri olan Alice programı, programlama mantığının anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla geliştirilmiştir. Ancak Alice programı kullanılarak daha nitelikli eğitim yapılabilmesi için öğrenme ortamlarında programın kullanımına yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle öğrenmeye yardımcı programların veya öğrenme ortamlarının hangi durumlarda kullanımının uygun olduğu, ne kadar sürede kullanılması gerektiği ve nasıl öğrenme ortamına entegre edilebileceğinin belirlenmesinde öğrenci görüşleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Alice programının programlama öğrenme ortamlarında verimli bir şekilde kullanımının sağlanması amacıyla meslek yüksekokulu bilgisayar teknolojileri bölümünde öğrenim gören birinci sınıf öğrencilerinin görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada "Öğrencilerin Alice programının programlama öğretiminde kullanımına ilişkin görüşleri nelerdir?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Yöntem

Tanımlayıcı durum çalışması araştırma kapsamında kullanılmıştır. Durum çalışması desenlerinden biri olan tanımlayıcı durum çalışmalarında, araştırılan durum detaylı bir şekilde incelenerek realist bir şekilde ortaya çıkarılır. Bu çalışmada Alice programının programlama dili öğretiminde etkili, verimli ve amaca uygun kullanılabilmesi için öğrenci görüşlerinin ayrıntılı ve realist bir şekilde incelenmesi amaçlandığından tanımlayıcı durum çalışması tercih edilmiştir.

Uygulama süreci 2015-2016 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Nesne Tabanlı Programlama I dersi kapsamında yürütülmüştür. Haftada 4 saat olmak üzere 8 hafta sürmüştür. 34 birinci sınıf öğrencisi ile çalışılmıştır. Bilgisayar teknolojileri bölümü müfredatında zorunlu ders olarak Nesne Tabanlı Programlama I dersi yer almaktadır. Kurs müfredatı, veri türleri ve değişkenler, operatörler, kontrol yapıları, döngüler,

diziler, metodlar, sınıf yapıları ve kalıtım dahil olmak üzere Java programlama dilinin temel programlama kavramlarını kapsamaktadır. Ders süresince öğrenciler hem Alice programı hem de Java programlama dili ile örnek ve uygulamalar yapmışlardır. Öğretim Gagne'nin dokuz aşamalı öğretim modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Uygulama sürecinin ardından 34 öğrenci arasından seçilen 18 öğrenciyle iki odak grup görüşmesi yapılmıştır.

Uygulama sürecine katılan 34 öğrenci kolay örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Uygulama sürecine katılan 34 öğrenciden 18 öğrenci çalışma grubunu oluşturmuştur. 18 öğrencinin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi içerisinde yer alan maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın yapıldığı meslek yüksekokulunun akademik takvimine göre odak grup görüşmelerinden önce Nesne Tabanlı Programlama I dersinin ara sınavı yapılmıştır. Ara sınav puanları dikkate alınarak üç performans düzeyi belirlenmiştir (üst düzey: 100-67, orta düzey: 66-34, alt düzey: 33-0). Odak grup görüşmeleri için ara sınavda her performans düzeyinden üçer öğrenci seçilmiştir. Her odak grupta 9 öğrenci ile görüşmeler yapılmış olup, görüşmelere toplam 18 öğrenci katılmıştır.

Araştırmacılar, Alice programı ve Alice programı ile tasarlanan öğrenme ortamı hakkında öğrenci görüşlerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirmiştir. Beş uzmanın görüşü alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Görüşme formunun son hali 9 maddeden oluşmaktadır.

Öğrencilerle yapılan görüşmelerin sonuçlarının analiz edilmesinde içerik analizi kullanılmıştır. Ses kayıt cihazı aracılığıyla görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Kaydedilen görüşme verileri kodlama amacıyla yazıya aktarılmıştır. Kodlama güvenilirliği sağlamak için kodlama, araştırmacı dışında başka bir kodlayıcı tarafından tekrar yapılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki fikir birliğini hesaplamak için (eşleşen madde/(eşleşen madde + eşleşmeyen madde)*100) formülü kullanılmıştır. Kodlayıcılar arası güvenilirlik %91.66 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Analiz sonucunda dört tema ortaya çıkmıştır. Temalar; Alice programının programlama dili öğreniminde yararları, Alice programının olumlu özellikleri, Alice programının olumsuz özellikleri, Alice programının gelecekte kullanımınıdır. Alice programının programlama dili öğreniminde yararları temasında; programlamaya olan etki, görsellik (program çıktılarının görsel olarak görülebilmesi), sürükle-bırak şeklinde üç kategori ortaya çıkmıştır. Programlamaya olan etkisi kategorisinde temel kod kavramlarının öğrenilmesini kolaylaştırması kodu en çok görülen kod olmuştur. Kalıcılığı arttırması, görsellik (program çıktılarının görsel olarak gösterülebilmesi) kategorisinin en yaygın kodu olmuştur. Sözdizimi hatalarını önlemesi kodu, sürükle-bırak kategorisinde en yaygın olan koddur. Alice programının olumlu özellikleri temasında altı kod ortaya çıkmıştır. Kullanım kolaylığı ve sürükle-bırak mantığıyla çalışılması en yaygın kodlardır. Alice programının olumlu özellikleri temasında iki kategori ve beş kod ortaya çıkmıştır. Sınırlı dil desteği, Alice programın özellikleri kategorisinin en çok görülen kodudur. Alice programında kod yazılamaması ve bu nedenle kod yazma pratikliğinin kazanılamaması, Alice programının programlama üzerindeki etkisi kategorisinde en yaygın kod olmuştur. Öğrencilerin çoğu gelecekte programlama dili öğretilmeleri gerektiğinde Alice programını tercih edeceklerini ayrıca Alice programını kullanmaya devam edeceklerini ifade etmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma programlama dili öğretim ortamlarından Alice programının etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak için meslek yüksekokulu bilgisayar teknolojileri bölümünde öğrenim gören birinci sınıf öğrencilerinin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. 18 öğrenciyle yapılan odak grup görüşmelerinin sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin Alice programının

programlama dili öğreniminde yararları, Alice programının olumlu ve olumsuz özellikleri ve programın gelecekte kullanımına ilişkin görüşler belirttikleri görülmüştür.

Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler çoğunlukla Alice programının programlama dili öğreniminde yararlarına ilişkin temel kod kavramlarının öğrenilmesini kolaylaştırdığını, kalıcılığı arttırdığını ve söz dizimi hatalarını önlediğini belirtmişlerdir. Alice programında kodlar sürükleyip bırak mantığı kullanılarak eklenir. Animasyonda görsel olarak hangi kodun hangi sonucu verdiği görülebilir. Böylece kodların çalışma mantığı daha iyi anlaşılabilir, kullanıcıların programlama dersine olan ilgisi artabilir ve özellikle öğrenmede kalıcılık artabilir. Öğrencilerin genellikle karmaşık bir süreç olarak gördükleri programlama eğitime karşı olan ilgilerinin artması, programlama yoluyla özgün teknolojiler üretmeye yönelmelerini beraberinde getirmektedir.

Öğrenciler programının kullanımının kolay olmasını ve sürükleyip bırak özelliği ile çalışmasını Alice programının olumlu özellikleri olarak belirtmişlerdir. Kullanıcılar Alice programıyla çalışırken kodları ekrana sürükleyip bırakmaktadır. Böylece sözdizimi hatalarının tespit edilmesiyle vakit kaybetmezler, ilgilendikleri tek husus kodların işlevleridir. Kodların işlevinin ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasıyla özgün uygulamalar ve programlar geliştirilebilir. Böylece bilgi teknolojileri alanında yenilikçi ürünler ortaya çıkarmak mümkün olabilir.

Öğrenciler Alice programında kod yazılamamasını ve bu nedenle kod yazmada pratiklik kazanılamamasını sevmediklerini, ayrıca ileri düzey programlama yapmak için yetersiz gördüklerini olumsuz özellik olarak belirtmişlerdir. Alice programı programlama dilini öğrenmeyi kolaylaştırır da ileri düzey programlama için yeterli olmayabilir. Programlamaya yeni başlayan kullanıcılar için daha uygun olabilir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu gelecekte Alice programını kullanacaklarını belirtmişlerdir. Bu ifade Alice programının öğrencilere programlama dili öğrenmede fayda sağladığı şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmanın tamamı dikkate alındığında Alice programının programlamaya yeni başlayan kullanıcılar için faydalı olacağı düşünülmektedir. Eğitim ortamlarında programlamayı sevmek ve programlama mantığını anlamak için görsel programlardan yararlanılabilir.

Trafik Öğreniyorum Programı Kursiyerlerinin Trafik ve Kurs ile İlgili Görüşleri

Nuray ÖZGE SAĞBAŞ
Milli Eğitim Bakanlığı
nurayozgesagbas@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2630-8620

S. Tunay KAMER
Kastamonu Üniversitesi
tunaykamer@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1504-1273

Nur ÖZKAYA
Milli Eğitim Bakanlığı
ozkayanur@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5288-5416

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1459269
Geliş Tarihi: 26.03.2024	Revize Tarihi: 21.07.2024
	Kabul Tarihi: 29.07.2027

Atf Bilgisi

Özge Sağbaş, N., Kamer, S. T. ve Özkaya, N. (2024). Trafik öğreniyorum programı kursiyerlerinin trafik ve kurs ile ilgili görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 453-466.

ÖZ

Trafikte yaşanan kazalar her geçen gün artmaktadır. Kazaların nedenleri insan, araç ve yol üçlüsüne bağlı gibi görünse de hepsinin temelinde eğitimsizlik vardır. Trafik kurallarının öğretilmesi şeklinde yapılan eğitimler yerine öğrenilen trafik kurallarının davranışlarla hayata dönüştürülmesinin daha önemli olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada trafik öğreniyorum kurs programına katılanların trafik ve kursa ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı olarak 15 kursiyerin katılımıyla bir odak grup görüşmesiyle yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim esas alınarak kursiyerlerin trafik ve kurs ile ilgili görüşleri ortaya çıkarılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesinin kullanıldığı halk eğitimi merkezlerinde trafik öğreniyorum kursu alan 15 kursiyer çalışmanın grubunu oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, araştırmacı/araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Katılımcıların görüşlerinden elde edilen veriler, literatür doğrultusunda önceden belirlenmiş temalara göre içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların görüşleri trafik güvenliğinin önemi, trafik kurallarının çıkış sebebi, trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış ilkeleri, trafikte hak ihlaline yol açmamak için yapılması gereken davranışlar, trafik sorunlarını çözme ve önleme, kurs programının sağladığı katkılar olmak üzere yedi tema altında ele alınmıştır. Verilen cevaplarda genel olarak eğitimin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trafik eğitimi, trafik güvenliği, trafik kuralları, trafik kültürü, yetişkin eğitimi.

Traffic and Course-Related Opinions of Traffic Learning Program Trainees

ABSTRACT

Traffic accidents are increasing day by day. Although the causes of accidents depend on the triad of humans, vehicles, and roads, they are all based on a lack of education. It is known that it is more important to transform the learned traffic rules into life with behaviors instead of training in the form of teaching traffic rules. This study aimed to determine the opinions of the traffic learning course program participants about traffic and the course. This study was conducted with a focus group interview with the participation of 15 trainees based on a qualitative research approach. In the study, the views of the trainees on traffic and the course were revealed based on phenomenology, one of the qualitative research designs. The study group consisted of 15 trainees who took a traffic learning course in public education centers where maximum diversity sampling was used from purposive sampling methods. The study data were collected using a semi-structured interview form prepared by the researcher/researchers. The data obtained from the participants' views were analyzed using the content analysis method according to predetermined themes in line with the literature. As a result of the research, the views of the participants were discussed under seven themes: the importance of traffic safety, the reason for the emergence of traffic rules, healthy communication and appropriate behavior principles in traffic, behaviors that should be done to avoid violating rights in traffic, solving and preventing traffic problems, and the contributions provided by the course program. In the answers given, it is generally emphasized that education is critical.

Keywords: Traffic education, traffic safety, traffic rules, traffic culture, adult education.

Giriş

Trafik ve ulaşım, yaşanan dönemlere göre değişkenlik gösterse de insanlık tarihi kadar eskiye dayanan, önemi ve boyutu her geçen gün artarak devam eden bir olgudur. Günümüzde ulaşım ihtiyacının karşılanması çeşitli evrelerden geçerek bugünkü boyutuna ulaşmıştır. Ulaşım sektöründe meydana gelen gelişmeler; ülkelerin sosyal, ekonomik ve kültürel anlamdaki ilerleme düzeylerinin en önemli göstergelerinden biridir. Küresel ölçekli gelişmeler; trafikte rol oynayan üç (insan unsurunun yolcu, yaya ve sürücü) daha güvenilir bir ortamda seyahat etmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadır (Süslü, 2021).

Trafik güvenliğine ilişkin uygulamalara yönelik tedbirlerin gerekli oluşu, sadece ülkemizin değil aynı zamanda diğer ülkelerin de problemidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (World Health Organization) [WHO] raporuna göre trafik kazaları sonucunda 1,19 milyon kişi her yıl hayatını kaybetmekte, 20 ila 50 milyon civarında kişi de trafik kazasında ölümcül olmayan şekilde yaralanmakta ve birçok kişi de engelli birey olarak yaşamına devam etmektedir (WHO, 2014).

Tablo 1.

2011-2022 yılları arasındaki kara yolu trafik kaza istatistikleri (TÜİK, 2023).

Yıl	Toplam kaza sayısı	Ölümlü yaralanmalı kaza sayısı	Maddi hasarlı kaza sayısı	Ölü sayısı			Yaralı sayısı
				Toplam	Kaza yerinde	Kaza sonrası	
2011	1228928	131845	1097083	3835	3835	-	238074
2012	1296634	153552	1143082	3750	3750	-	268079
2013	1207354	161306	1046048	3685	3685	-	274829
2014	1199010	168512	1030498	3524	3524	-	285059
2015	1313359	183011	1130348	7530	3831	3699	304421
2016	1182491	185128	997363	7300	3493	3807	303812
2017	1202716	182669	1020047	7427	3534	3893	300383
2018	1229364	186532	1042832	6675	3368	3307	307071
2019	1168144	174896	993248	5473	2524	2949	283234
2020	983808	150275	833533	4866	2197	2669	226266
2021	1186353	187963	998390	5362	2421	2941	274615
2022	1232957	197261	1035696	5229	2282	2947	288696

Türkiye’de 2011-2022 yılları arasındaki karayolu trafik kaza istatistiklerine bakıldığında karşımıza çıkan istatistiksel veri Tablo 1’de sunulmaktadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere 2022 yılında ülkemiz kara yolu ağında toplam 1.232.957 trafik kazası meydana gelmiş, 5.229 kişi hayatını kaybetmiştir. 288.696 kişi de bu kazalarda yaralanmıştır. 2022 yılında meydana gelen trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin %44,9’u sürücü, %31,8’i yolcu, %23,3’ü ise yaya olduğu belirlenmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023).

Trafikle ilgili düzenlemelerin diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de 1920’li yıllardan sonra ortaya çıktığı görülmektedir. Trafığın henüz motorlu trafiğe dönüşmediği dönemlerde trafiği düzenleyen bir trafik kanunu bulunmamaktaydı. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda trafik bir problem gibi görünmese de günümüzde büyük problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kullanılan ulaşım sistemleri karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayoludur. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile kullanılan ulaşım sistemleri arasında tamamlayıcı ve rekabetçi özellikler bulunmaktadır. Çünkü süregelen hızlı gelişmeler ülkelerin ulaşım sistemini ve buna bağlı trafik düzenini etkilemektedir.

Tarihsel süreç incelendiğinde güvenli trafik akışı için 1997 yılında İsveç Millî Yol İdaresi’nde görev yapan Claes Tingvall ve arkadaşlarının geliştirdiği ve amacı karayollarında gerçekleşen ölümle ve ağır yaralanmayla sonuçlanan çarpışmaları uzun dönemde sıfıra indirmek olan “Vizyon Sıfır” politikası 1997 yılı Ekim ayında İsveç parlamentosunda onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Durna, 2011). WHO koordinesinde yapılan araştırmalar neticesinde dünya çapında kabul gören trafikteki can kaybı ve yaralanmaları önlemek için alınacak tedbirler İngilizce kelimelerin ilk harflerinin kısaltılması

ile oluşturulan Education (eğitim faaliyetleri), Engineering (altyapı iyileştirmeleri), Emergency (acil yardım hizmetleri), Enforcement (yasal mevzuat düzenlemeleri ve denetim) “4E” faktörü belirlenmiştir (Sayıştay Raporu, 2008). Güvenli bir trafik ortamı, trafikteki en önemli unsur olan insanın eğitilmiş olmasını gerektirmektedir. Trafikte 4E faktörlerinden olan education; yol kullanıcıları olan sürücüler, yayalar, yolcular başta olmak üzere olumlu tutum ve davranış göstermesine yönelik faaliyetlerin öğretimi sürecini içermektedir (Işıldar, 2020).

Kazaların nedenleri her ne kadar insan, araç ve yol üçlüsüne bağlı gibi görünse de hepsinin temelinde eğitimsizlik yatmaktadır. Çünkü trafik konusunda bilgili bir toplum yetiştirilememiştir. Bir başka deyişle, ulusal düzeyde yoldan yararlanan sürücü, yaya ve yolcular için "trafik kültürü" oluşturulmamıştır. Bunun temel nedeni, bu konudaki çalışmaların süreklilik arz etmemesi ve okul öncesi, okul ve sürücü kurslarında verilen eğitimin yetersizliğidir. İlkokullarda verilen eğitim teorik ve yüzeyseldir, bu alanda uzman kişiler tarafından verilmemektedir. Verilen bilgiler bireylerde trafik bilinci oluşturacak şekilde kalıcı olamamaktadır. Proje kapsamında verilen uygulamalı eğitimlerden ise bütün öğrenciler yararlanamamaktadır. Yapılan çalışmalar aynı zamanda ailelerin de trafik eğitimi konusunda çocukları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir (Gökdağ ve Aladağ, 2015; Hatipoğlu, Özdemir ve Arıkan Öztürk, 2012; Kavsıracı ve Hatipoğlu, 2016). Curry, Peek-Asa, Hamann ve Mirman (2015) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise ailelerin sahip olduğu bilgi ve sergiledikleri ebeveyn tarzlarının genç yaşta sürücülerin trafik bağlamında sergilediği davranışlar üzerinde etkili olduğu saptanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018b). Trafik eğitimi ile bireyi sadece içinde bulunduğu dönemde değil gelecekte de sorunları çözebilecek bilgi ve becerilerle donatmak gerekir. Trafik kurallarının öğretilmesi şeklinde değil, öğrenilen trafik kurallarının davranışlarıyla hayata dönüştürülmesi için eğitim şeklinde yapılmalıdır. Bu sayede bireyler için can ve mal güvenliğini tehdit eden trafik düşüncesi yerine, trafiği bir yaşam tarzı haline getirmiş ve trafik kültürü oluşmuş insanların yaşadığı toplumda güven içinde yaşama düşüncesi oluşmalıdır.

Türkiye’de kara yolu güvenliği ve trafik düzenlenmesi ile ilgili ilk kanun 1953 yılında çıkarılmıştır. 1983 yılında çıkarılan 2918 sayılı Kara Yolları Trafik Kanunu’nun 8. maddesinde 1996 yılında yapılan bir düzenlemeyle trafik eğitimini düzenleyen “Trafik Genel Eğitim Planı” hazırlama, ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yaparak uygulama görevi Millî Eğitim Bakanlığına verilmiştir. Konuyla ilgili paydaşların görüşleri de alınarak hazırlanan Trafik Genel Eğitim Planı ilk kez 12 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. 31 Temmuz 2012’de yayımlanan Başbakanlık Genelgesi ile “Kara Yolu Trafik Güvenliği Stratejisi ve Eylem Planı” yürürlüğe girmiştir.

Trafik ile ilgili örgün ve yaygın eğitimdeki çalışmalar, MEB Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü tarafından 2018 yılında hazırlanan ve yürürlüğe konulan Trafik Eylem Planı’nda (i) okul öncesinde trafik bilgileri, oyunla öğretime dayalı etkinlikler; (ii) temel eğitim kurumlarında trafik eğitimine ilişkin konular ilkököl 4. sınıfta zorunlu ders olarak “Trafik Güvenliği” dersi adı altında işlenmekte, ilkököl 1, 2 ve 3. sınıflarda ise Hayat Bilgisi dersi içerisinde; (iii) ortaöğretim kurumlarında ise 9. sınıflarda Sağlık Bilgisi ve Trafik Kültürü dersinin zorunlu olarak okutulmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Temel Eğitim ve Ortaöğretimde öğrenim görmekte olan öğrencilere yönelik olarak da Trafikte Sorumluluk Hareketi Projesi, Can Dostları Hareketi Projesi, Trafik Dedektifleri Projesi uygulanmaktadır. Yükseköğretim kurumlarında ise ulaştırma hizmetleri bölümünde ön lisans, ulaştırma mühendisliği bölümünde lisans programları ile yüksek lisans ve doktora programları ile eğitimler verilmektedir (MEB, 2018a).

Trafik Eylem Planı’nda belirtilen hedefler doğrultusunda Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından da Motorlu Taşıt Sürücülerine Trafik ve Çevre Öğreticiliği, Trafik Güvenliği, Trafik Kuralları (Hükümlü Gelişimi), Trafik Okuryazarlığı, Trafik Öğreniyorum, Trafik Öğreniyorum (Uzaktan Eğitim-Eş Zamansız) olmak üzere halk eğitimi merkezlerinde çeşitli başlıklarda açılan kurslarla vatandaşlara eğitimler verilmektedir. Bu kurslardan biri olan Trafik Öğreniyorum kurs programı ilgili kanunlar, kararnameler, yönetmelikler ve kararlara göre hazırlanarak yürütülmektedir. Trafik Öğreniyorum Kurs programı 12 ders saati süreli hazırlanmış olup trafiğin tanımı ve unsurları, trafik güvenliğinin önemi, trafikte insanların rolleri, trafik kuralları, trafikte iletişim ve etik değerler başlıklı konuları içermektedir. Kursu tamamlayanlara katılım belgesi verilmektedir (MEB, 2024).

Kurs programının uygulamaya konulduğu 3 Kasım 2022 tarihinden 25 Aralık 2023 tarihine kadar yüz yüze eğitimlerden 135.069 kişi, uzaktan eğitim yoluyla Halk Eğitimi Merkezleri Bilişim Ağı (HEMBA) üzerinden 3.791 kişi bu eğitimlerden yararlanmıştır (MEB, e-yaygınistatistikleri, 2023).

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tez platformundaki tezler incelendiğinde ülkemizdeki trafik ile ilgili akademik çalışmaların 1972 yılında doktora tezi ile başladığı görülmektedir. Trafik terimi yazarak arama yapıldığında ise toplamda 1176 çalışmanın lisansüstü tez çalışmasına konu edildiği belirlenmiştir. Trafik eğitimi ile ilgili lisansüstü tez düzeyinde yapılan çalışmaların sayısının 15 ile sınırlı olduğu saptanmıştır (YÖKTEZ, 2024). Makalelere yönelik yapılan incelemelerde ise sınırlı sayıda yapılan çalışmaların temel eğitim ve ortaöğretimde gerek derslerde işlenen konular gerekse uygulanan projeler kapsamında ders dışı etkinliklere yönelik çalışmaların öğrenciler üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik konulara verildiği görülmüştür.

Yapılan çalışmalar ışığında, uzun bir yapılanma sürecinden geçen Türk trafik eğitim sisteminin halen istenilen profesyonel yapıda olmadığı görülmektedir (Demircan Laçın, 2021). Trafikte daha etkin olarak yer alan yetişkin bireylerin iyi bir trafik eğitimi almaları, trafik kazalarının sebep ve sonuçlarını daha iyi görebilmeleri ve problemin bir parçası olmak yerine çözüme katkıda bulunmaları çok önemlidir. Araştırma, trafik ile ilgili eğitim alan ailelerle bilinç ve farkındalık oluşma durumunun belirlenmesi açısından daha önce yapılan benzer bir çalışmaya rastlanılmamış olması dolayısıyla bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada da “Trafik öğreniyorum kurs programına katılanların trafik ve kursa ilişkin görüşleri nelerdir” sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırma, verileri odak grup görüşmesi ile elde edilmiş nitel bir çalışma olması dolayısıyla önemlidir. Trafik konusunda yapılan eğitimlerin katılımcılara ne tür katkılar sağladığının belirlenmesinin, diğer eğitim uygulamalarına ilişkin çalışmalara rehberlik edeceği düşünülmektedir. Çalışma aynı zamanda Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2004 yılında hazırlanan trafik kazalarının önlenmesine ilişkin Dünya raporundaki 4E faktörü kuralındaki Education ilkesine hizmet ederken diğer taraftan da eğitime ilişkin faaliyetlerin etkililiği noktasında görüş bildirmektedir.

Bu çalışmada trafik öğreniyorum kurs programına katılanların trafik ve kursa ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Trafik güvenliği ile ilgili katılımcıların görüşleri nelerdir?
- 2) Trafikteki davranışlar ile ilgili katılımcıların görüşleri nelerdir?
- 3) Eğitim durumları boyutuna ilişkin öğretmenlerin görüşleri nelerdir?
- 4) Kurs programının trafik kültürüne etkisine ilişkin katılımcıların görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırma Modeli/Deseni

Trafik öğreniyorum programı kursiyerlerinin trafik ve kurs ile ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı olarak yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması esas alınarak kursiyerlerin trafik ve kurs ile görüşlerinin neler olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu halk eğitimi merkezlerinde trafik öğreniyorum kursu alan 15 kursiyer oluşturmaktadır. Araştırma sürecinde 15 kursiyerin katılımıyla bir odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi, liderle küçük bir grup arasında yapılan görüşmede ve tartışmada grup dinamiğinin etkisinin kullanılması, derinlemesine bilgi edinilmesi ve fikir üretimidir. Odak grup görüşmesi, katılımcıların gerçek fikirlerini yüksek sesle ifade etmelerine imkân sağlayacak bir ortamın yaratıldığı, bir lider yönetiminde 4-12 kişilik bir katılımcı grubuyla veri

toplanmasını amaçlayan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2016; Gülcan, 2021). Bu sayıda bir katılımcı gruba gerçekleştirilen görüşmenin odak grup görüşmesi için yeterli olduğu kabul edilmektedir (Çokluk, Yılmaz ve Oğuz, 2011). Çalışmanın grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, farklılıkları belirlemek amacıyla geniş çaplı durumları ve önemli ortak örüntüleri belirlemek için kullanılan örnekleme türlerinden biridir (Baltacı, 2018). Katılımcıların belirlenmesinde ölçüt olarak trafik öğreniyorum kursuna katılan kursiyer olması şartı aranmıştır. Bu şekilde trafik öğreniyorum programı kursiyerlerinin trafik ve kurs ile ilgili görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcılara ait kodlar, cinsiyet ve yaş bilgileri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2.

Katılımcılara ait bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş
K1	Erkek	32
K2	Kadın	25
K3	Kadın	30
K4	Erkek	24
K5	Kadın	19
K6	Kadın	34
K7	Erkek	34
K8	Kadın	22
K9	Kadın	27
K10	Kadın	31
K11	Erkek	22
K12	Erkek	27
K13	Kadın	35
K14	Erkek	23
K15	Kadın	26

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, araştırmacı/araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları, araştırma yapan kişiye/kişilere alternatif olacak ve sonda sorular hazırlanmasına olanak sağlayacak esnekliğe sahiptir (Türnüklü, 2000). Görüşme formundaki sorular, araştırmacılar tarafından hazırlanmış ve alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda araştırma formuna son şekli verilmiştir. Araştırma sorularının araştırma amacına uygunluğunun belirlenmesi ile dil ve kapsam geçerliliğinin belirlenmesi için alan uzmanı iki akademisyen ile dil uzmanının katkısı alınmıştır. Araştırmada hazırlanan soruların katılımcılar tarafından anlaşılır olma ve katılımcılara uygunluğunun belirlenmesi için araştırma kapsamında olmayan üç kursiyer ile pilot uygulama yapılmıştır. Yapılan çalışmalar ve elde edilen verilere göre görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formunun son hali iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişisel bilgiler, ikinci bölümde ise görüşme soruları yer almaktadır. Görüşme soruları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu Soruları

Görüşme Soruları
1 Trafik güvenliği neden önemlidir?
2 Trafik kurallarının çıkış sebepleri neler olabilir?
3 Trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış için gerekli ilkeler nelerdir?
4 Trafikte hak ihlaline yol açacak davranışlardan kaçınmak için sergilenmesi gereken davranışlar nelerdir?
5 Trafik sorunlarını önleme ve çözüme yeni önerileriniz nelerdir?
6 Bu kurs programı, trafik kültürünün gerektirdiği tutum ve değerlerin farkına varma ve bunları davranışa dönüştürme konusunda ne tür katkılar sağladı?

Verilerin Toplanması ve Analizi

Odak grup görüşmesi, görüşmeye katılmaya istekli olduğunu belirten halk eğitimi merkezlerinde trafik öğreniyorum kursu alan 15 kursiyerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, katılımcılarla bizzat kendileri yüz yüze görüşme yoluyla verileri toplamıştır. Katılımcılar, yapılacak araştırmanın içeriği hakkında çalışma öncesinde bilgilendirilmiştir. Katılımcılardan araştırmadan elde edilen verilerin sadece bu araştırmada kullanılacağı ve kişisel bilgilerinin başka bir kimseye paylaşılmayacağı belirtilerek izin alınmıştır. Yapılan görüşme süresince de ses kaydı ve yazılı notlarla araştırmanın verileri elde edilmiştir.

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen veriler, literatür doğrultusunda önceden belirlenmiş temalara göre içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu süreçte katılımcıların ses kaydı analiz edilerek oluşturulan görüşleri okunmuş, görüşme verileri düzenlenmiş, anlamlı veri birimleri tespit edilmiş ve veriler kodlanmıştır. Aynı zamanda taslak temalar belirlenmiş, taslak temaların altında ilgili kodlar listelenmiş ve veriler taslak tema ve kodlara göre düzenlenmiştir. Araştırmacılar tarafından son şekli verilen temalara son hali verilmiş ve temalar arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Ayrıca temalar araştırma soruları altında düzenlenmiş ve veriler doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Araştırmada odak grup görüşmesinden elde edilen verilerin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Temaların altında ilgili sütundaki satırlara yerleştirilen kodlar farklı alan uzmanlarının görüşleri alınarak incelenmiştir. Uzmanların incelemesi sonucunda uzman görüşleri arasındaki görüş birliği ve görüş ayrılığı belirlenerek kodlama güvenilirliği/uyuşma yüzdesi hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği uyuşum yüzdesi formülü şu şekildedir: $(UY = \text{görüş birliği} (27) / (\text{görüş birliği} (27) + \text{görüş ayrılığı} (2)) * 100)$. Araştırmacılar ve uzmanlar arasındaki uyuşum yüzdesi 91 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'a (1994) göre uyuşum yüzdesinin 70 ve üzerinde olması güvenilirliğe işaret etmektedir.

Araştırma Etiği

Araştırma sürecinin planlanmasının ardından Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulunun ilgili etik kurul başvuru belgesi tam ve eksiksiz doldurulmuştur. Belgenin etik kurula gönderilmesinin sonra Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulunun 10.01.2024 tarihli 1 nolu toplantısında alınan 32 nolu karar onayı ile gerekli izin alınmıştır. Her bir katılıcıya araştırma süreci ve analizi konusunda bilgiler verilmiş ve katılımcıların aydınlatılmış onam formu doldurmaları sağlanmıştır.

Bulgular

Trafik öğreniyorum kurs programına katılım sağlayan kursiyer görüşlerine dayalı yapılan araştırma sürecinde elde edilen bulgular, altı tema altında ve katılımcıların görüşleri ile birlikte sunulmuştur.

MEB ve İçişleri Bakanlığı arasında ailelerde trafik bilincini geliştirmek amacıyla 21 Kasım 2022 tarihinde imzalanan protokole göre MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı Trafik Öğreniyorum kurs programının katılımcılara sağladığı katkılar ve kazanımlar konusunda kursiyerlere yönelik bulgulara ait tema, kod ve frekans değerleri Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4.

Trafik öğreniyorum kurs programının önemi

Tema	Kodlar	f
Trafik güvenliğinin önemi	Hayatta kalmak için	5
	Can ve mal güvenliği için	6
	Yol güvenliği	3
	Seyahat güvenliği	3

Kazaların önlenmesi için	1
Trafik akışını düzenlemek için	1

Tablo 4’de görüldüğü üzere trafik güvenliğinin önemi teması altında belirtilen kodlardan biri can ve mal güvenliği şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

- “İnsanların, araçların ve canlıların can güvenliği ve mal güvenliği için gereklidir.” (K6, K3)
“Trafik güvenliği insanların sağlığı ve maddi kayıpları engellemek için önemlidir.” (K2)
“Kendimizi, sevdiğimizimizi ve insanlığın can kaybı /tehlikesi olmaması açısından önemli.” (K10)

Trafik güvenliğinin önemi temasındaki kodlardan bir diğeri hayatta kalmak şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan birinin görüşü şu şekildedir:

- “Tabi ki hayatta kalmak için, trafik güvenliği öncelikle can ve mal güvenliği için önemli tabi, sonrasında yol güvenliği, seyahat güvenliği, yani, günümüzde her şey için önemli.” (K1)

Trafik güvenliğinin önemi teması altında belirtilen kodlardan ikisi yol güvenliği ve seyahat güvenliği şeklindedir. Katılımcılardan bazılarının görüşü sırasıyla şu şekildedir:

- “... yol güvenliğini sağlamak için de gereklidir.” (K11)
“Seyahat güvenliğini sağlamak için de gereklidir. (K4)

Trafik kurallarının ortaya çıkış sebebi konusunda kursiyerlerin görüşlerine yönelik bulgulara ait tema, kod ve frekans değerleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Trafik kurallarının ortaya çıkış sebebi

Tema	Kodlar	f
Trafik kurallarının çıkış sebebi	Can kayıplarını önlemek	3
	Araç ve insan yoğunluğunun artması	2
	Kazaları önlemek	5
	Akış güvenliğini sağlamak	9
	Aşırı hız	1
	Dikkatsizlik	1

Tablo 5’te izlendiği gibi trafik kurallarının çıkış sebebi temasındaki kodlardan biri akış güvenliğini sağlamak şeklindedir. Bu koda ait katılımcı görüşlerinden biri şu şekildedir:

- “Kazaları engellemek için, akış güvenliğini sağlamak için.” (K2, K6, K7, K9, K12)

Trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış ilkeleri konusunda kursiyerlere yönelik bulgulara ilişkin tema, kod ve frekans değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tema	Kodlar	f
Trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış ilkeleri	Hoşgörü	7
	Saygı	6
	Kurallara uymak	5
	Eğitim	2
	Dinleme	4
	Beden dilini kullanmak	1
	Empati kurmak	4

Tablo 6’da görüldüğü gibi trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış ilkeleri temasındaki kodlardan biri hoşgörü şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

- “Sevgi, saygı ve hoşgörü olmak çok önemli...” (K3, K4).
“Trafikte kurallara uyan, hoşgörülü, soğukkanlı ve saygılı bireyler olmak gerekir.” (K5)

Tablo 6’da izlendiği gibi trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış ilkeleri temasındaki kodlardan biri de kurallara uymak şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

- “Kesinlikle kurallara uymak, işaret ve işaretçileri takip etmek önemli.” (K1, K3)
“Trafığın stresine kapılmadan kurallara uymak ve diğer insanlara saygılı olmak gerekir.” (K4)
“Kurallara uymalı, kimsenin şeridini ihlal etmemeli, sollama ve kural dışı davranışlardan uzak durmalıyız.” (K6).

Tablo 6’da izlendiği gibi trafikte sağlıklı iletişim ve uygun davranış ilkeleri temasındaki kodlardan biri dinlemek şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

- “Karşımızdakini dinlemek...” (K10)
“Trafikte konuşma üslubu birçok olumsuzlukları ortadan kaldırmaya, kişilerin bir birlerini dinlemeleri, tartışmaları ortadan kaldırır...” (K7, K11).

Trafikte hak ihlaline yol açmamak için yapılması gereken davranışlar konusunda kursiyerlerin görüşlerine ait tema, kod ve frekans değerleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7.
Trafikte hak ihlaline yol açmamak için yapılması gereken davranışlar

Tema	Kodlar	f
Trafikte hak ihlaline yol açmamak için yapılması gereken davranışlar	Kurallara uymak	7
	İşaret ve işaretçileri takip etmek	3
	Sabırlı olmak	2
	Hatalı sollamalardan uzak durmalı	1
	Şerit ihlalinin uzak durmak	1
	İnsanların bilinçlendirilmesi	3

Tablo 7’de izlendiği üzere trafikte hak ihlaline yol açmamak için yapılması gereken davranışlar temasındaki kodlardan biri kurallara uymak şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

- “Kurallara uymak en başta ilk yapmamız gereken...” (K13)
“Tek bir davranış vardır. Trafik kurallarına uymak. Kurallara uyduğumuz takdirde ortada problem kalmayacaktır.” (K9)

Tablo 7’de izlendiği üzere trafikte hak ihlaline yol açmamak için yapılması gereken davranışlar temasındaki kodlardan biri insanların bilinçlenmesi şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan birinin görüşü şu şekildedir:

- “Trafik kuralları konusunda insanların bilinçlenmesi...” (K6)

Trafik sorunlarını çözme ve önlemede yeni öneriler konusunda kursiyer görüşlerine ait tema, kod ve frekans değerleri Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8.
Trafik sorunlarını önlemeye ve çözmeye ilişkin öneriler

Tema	Kodlar	f
Trafik sorunlarını çözme ve önleme	Sosyal medyada bilgilendirici paylaşımlar yapmak	6
	Okulda eğitimler vermek	8
	Trafik eğitim parklarında uygulamalı eğitimler verilmesi	1
	Yayalar için kaldırımların daha geniş hale getirilmesi	1
	Kanunların caydırıcı maddelerinin yeniden düzenlenmesi	4
	Film ve dizilerde trafik kurallarına değinen sahnelere daha çok yer verilmesi	1

Uyarıcı levha sayısının artırılması	2
Psikoteknik testler, öfke kontrol testleri dâhil olmak üzere ehliyet alımı öncesinde yapılacak sınavların uygulanması	2

Tablo 8’de izlendiği üzere trafik sorunlarını çözme ve önleme temasındaki kodlardan biri okulda eğitimler vermek şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

“... Okullarda eğitim de şart.” (K1)

“Trafik eğitiminin küçük yaşlarda olması.” (K14)

Tablo 8’de izlendiği üzere trafik sorunlarını çözme ve önleme teması altında belirtilen kodlardan biri sosyal medyada bilgilendirici paylaşımlar yapmak şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

“İnsanları sosyal medyada daha çok bilgilendirmek gerekli...” (K11)

“...Sosyal medyada hız sınırı üstünde araç kullanılması veya makas atılması gibi trafik kurallarını çiğnemenin videoların takibi yapılması gerekli cezaların verilmesi ve bunun paylaşarak insanları uyarılmış olması...” (K6)

Tablo 8’de görüldüğü üzere trafik sorunlarını çözme ve önleme teması altında belirtilen kodlardan biri kanunların caydırıcı maddelerinin yeniden düzenlenmesi şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

“...İkna edici cezaların da faaliyete geçmesi gerekir...” (K7)

“...Kanunların caydırıcı maddelerle yeniden düzenlenmesi...” (K6)

Bu kurs programının trafik kültürünün gerektirdiği tutum ve değerlerin farkına varması ve bunları davranışa dönüştürme konusunda kursiyer görüşlerine ait tema, kod ve frekans değerleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9.

Kurs programının trafik kültürünün gerektirdiği tutum ve değerlerin farkına varma ve bunları davranışa dönüştürme konusunda sağladığı katkılar

Tema	Kodlar	f
Kurs programının sağladığı katkılar	Bilinçlenme	8
	Kurallara uygun davranma	6
	Trafikte saygı ve hoşgörünün önemini anlama	2
	Fikirlerimi paylaşma imkânı	1
	Trafikte sabırlı davranma	2
	Öğrenilenlerin tekrarı	1

Tablo 9’da izlendiği üzere kurs programının sağladığı katkılar temasındaki kodlardan biri bilinçlenme şeklindedir. Bu koda ait katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

“Bu kurs programı; trafikte diğer insanların haklarını ihmal etmemeyi, trafikte kurallara uygun, sabırlı davranmayı, trafikte bilinçli davranılması konusunda katkılar sağlamıştır.” (K8)

“Trafik kuralları konusunda bilinçlendim.” (K15)

Tablo 9’da izlendiği üzere kurs programının sağladığı katkı temasındaki kodlardan biri öğrenilenlerin tekrarı şeklindedir. Bu ait ilişkin katılımcılardan bazılarının görüşü şu şekildedir:

“Bu kurs kapsamında yaşamımız boyunca öğrendiğimiz kuralları tekrar etme ve doğru olarak bildiğim maddeleri pekiştirme ve bilmediğim maddeleri öğrenmiş oldum.” (K10)

“Eksik bilgilerimi tamamladım. Yeni bilgiler öğrendik. Trafik kurallarına uymanın yanında saygı ve hoşgörünün de trafikte önemli yeri olduğunu anladım.” (K5)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, Mill Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitim Merkezlerinde verilen Trafik Öğreniyorum kurs programına katılanların trafik ve kursla ilgili görüşleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, trafik eğitiminin bazı önemli sorunları olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına bakıldığında her başlık altındaki kodlarda eğitimin çok önemli olduğu katılımcılar tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Trafik kurallarının tam olarak öğretilmesi için ilkokuldan başlayarak eğitimlerin verilmesi hatta bu trafik öğreniyorum kursunda olduğu gibi yetişkin düzeyinde de devam ettirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yapılan araştırmalarda trafik eğitiminin ilkokulda (Kavsıracı, 2014), ortaöğretimde (Yılmaz, 2014) ve genel olarak (Demircan Laçın, 2021; Gökdağ ve Atalay, 2015; Yelmen, 2010) yetersiz olduğunu ve geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre trafik kültürünün oluşması gerekliliği de dikkat çeken başlıklardan biridir. Sürücü eğitimlerinin toplumsal bilinçle verilmesi gerektiğini çünkü kişisel gayretlerle az sayıda kişide trafik kültürünün oluştuğunu, bundan dolayı sürücü kurslarına ve eğitici kadrolarına, hatta sınav komisyonlarına çok büyük görevler düştüğünü ifade etmektedir. Aynı araştırmada trafik kültürüne ilişkin bilincin yerleştirilmesinde eğitim hizmetini veren sürücü kurslarının birincil derecede sorumluluk sahibi olduğu belirtilmiştir. Kazaların bir kısmının ehliyet almak üzere tasarlanan eğitim ve sınav alanlarında meydana geldiğini de ifade eden katılımcılar, ehliyet sahibi olan birçok kişinin trafiğe çıkmak için yeterli düzeyde eğitim almadan sınavlara katıldığını, verilen eğitim sonunda alınan belgenin sadece bir kâğıttan ibaret olduğunu belirtmiştir (Demircan Laçın, 2021).

Aile, çocuğun doğumdan itibaren çeşitli konulardaki bilgi ve becerileri kazandığı ilk sosyal ortamdır (Kamer, 2023). Trafik eğitiminde de çocuklara kazandırılması gereken temel davranışlar, ailelerin sorumluluğundadır. Aileler tarafından bilinçli olarak çocuklarına küçük yaşlardan itibaren verilecek eğitimler ise ilerleyen yıllarda trafikte saygılı aynı zamanda sorumlu bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle de ailelerin gerek sürücü kurslarında gerekse kişisel gelişim niteliğindeki kurslardaki alacağı eğitimler ve bu eğitimlerin kalitesi trafikte güvenli bir şekilde hareket etmeye katkı sağlayacaktır.

Trafik eğitimindeki en önemli eksikliklerden biri de trafik dersinin teorik olarak işlenmesidir. Trafik dersleri teoriyle birlikte uygulamalı eğitime daha ağırlık verilerek işlenmelidir. Trafik dersinde kazanılan bilgilerin uygulamaya dönüştürüleceği yerler ise trafik eğitim parklarıdır. Ülke genelinde bu tür parkların sayısının artırılması trafik güvenliğinin sağlanması açısından önemlidir.

Literatürde trafik eğitimi programlarının değerlendirilmesine dair çalışmaların çok az olduğu da görülmüştür. Trafik eğitimi programlarının değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılması alandaki eksikliklerin ya da yanlış uygulamaların ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Birinci yazar %35, ikinci yazar %35 ve üçüncü yazar %30 oranında katkı vermişlerdir.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 231-274. <https://dergipark.org.tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955>

- Curry, A. E., Peek-Asa, C., Hamann, C. J., and Mirman, J. H. (2015). Effectiveness of parent-focused interventions to increase teen driver safety: A critical review. *Journal of Adolescent Health*, 57(1), 6-14. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.01.003>
- Çokluk, O., Yılmaz, K. ve Oğuz, E. (2011). Nitel bir görüşme yöntemi: Odak grup görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(1), 95-107. <https://keg.aku.edu.tr/arsiv/c4s1/c4s1m6.pdf>
- Demircan Laçın, Y. (2021). *Sürücü kursları eğitimi ile trafik kazaları arasındaki ilişki: İstanbul örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Durna, T. (2011). Karayolu trafik güvenliğine sistem yaklaşımı: İsveç'in "vizyon sıfır" politikası. *Polis Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-23.
- Gökdağ, M. ve Atalay, A. (2015). Trafik eğitiminin trafik kazaları üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 272-283.
- Gülcan, C. (2021). Nitel bir veri toplama aracı: Odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (2), 94-109. <https://dergipark.org.tr/pub/meusbd/issue/63193/866942>
- Hatipoğlu, S., Özdemir, S. ve Arıkan Öztürk, E. (2012). Türkiye'de ilköğretim okullarında verilen trafik eğitiminin farklı ülkelerde verilen eğitimle karşılaştırılarak incelenmesi ve geliştirilmesi için öneriler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 9-22.
- Işıldar, S. (2020). *Trafik kazalarının önemi ve önlenmesi*. http://devlet.com.tr/makaleler/y484-TRAFIK_KAZALARININ_ONEMI_VE_ONLENMESI.html adresinden 25.12.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Kamer, S. T. (2023). *Eğitimin sosyal ve kültürel temelleri: Kavramlar, olgular ve olaylar*. Ankara: Pegem Akademi
- Kavıracı, O. (2014). *Örgün eğitimde sürekli ve uygulamalı trafik eğitiminin çocukların trafik bilgi ve algısına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Kavıracı, O. ve Hatipoğlu, S. (2016). Okul öncesi çağı çocuklarının trafik bilgi ve algıları. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(3), 23-28.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). *Trafik genel eğitim planı*. https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_05/02150850_01_Trafik_Eylem_PlanY.pdf adresinden 05.03.2024 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Trafik adabı*. https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_10/22101005_trafikte_adap_kapak_ve_iY_ekli.pdf adresinden 09.03.2024 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2023). E-yaygın istatistikleri 25.12.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). <https://e-yaygin.meb.gov.tr/pagePrograms.aspx> adresinden 06.03.2024 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (Second Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Murat, B. (2008). *Trafik hukuku, temel trafik ve çevre bilgisi*. Ankara: Adalet Yayınları.

- Sayıştay. (2008). *Trafik kazalarını önleme faaliyetleri: Performans denetimi raporu*. <https://sayistay.gov.tr/reports/download/64-trafik-kazalarini-onleme-faaliyetleri-dene> adresinden 25.12.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Süslü, A. (2021). Türkiye ve Almanya’da verilen trafik güvenliği eğitimlerinin karşılaştırılması. *Millî Eğitim Dergisi*, 50 (232), 407-419.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Karayolu trafik kaza istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Karayolu-Trafik-Kaza-Istatistikleri-2022-49513> adresinden tarihinde erişim sağlanmıştır.
- Türnüklü, D. A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559.
- Yelmen, Y. (2010). *Türkiye’de okul öncesi çocukların trafik bilgi ve alışkanlıklarının belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yılmaz, D. H. (2014). Türk eğitim sisteminde trafik eğitiminin yeri ve yapılması gerekenler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 11-21.
- World Health Organization, (2014). *Global health estimates*. <https://www.who.int/data/global-health-estimates> adresinden 26.02.2024 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Extended Abstract

Introduction

Traffic and transportation is a phenomenon that is as old as the history of humanity, although it varies according to the periods experienced, and its importance and size continue to increase day by day. Today, meeting the need for transportation has reached its present size by passing through various stages. Development in the transportation sector is one of the most important indicators of a country's social, economic, and cultural progress.

This study was conducted to determine the opinions of the trainees of the Traffic Learning program about traffic and the course. Traffic is an essential social, economic, and cultural issue, and various measures need to be taken to ensure safety. Worldwide, there is a focus on the 4E factor (Education, Engineering, Emergency, Enforcement) to prevent traffic accidents.

In Turkey, traffic education is supported by compulsory courses and projects at pre-school and secondary education levels. However, it is stated that more studies are needed and traffic education should be made more effective. The research guides developing more effective training strategies by evaluating the effects of the traffic education provided to the participants. This study aims to systematically examine the participants' views of the traffic learning course and obtain significant findings on traffic education. The questions the study seeks to answer are as follows:

1. What are the views of the participants on traffic safety?
2. What are the opinions of the participants about behaviors in traffic?
3. What are teachers' opinions regarding the dimension of educational status?
4. What are the participants' opinions regarding the course program's effect on traffic culture?

When we look at the studies, it is seen that the Turkish traffic education system, which has undergone a long structuring process, is still not in the desired professional structure. It is very important for adult individuals who are more active in traffic to receive a good traffic education, to better see the causes and consequences of traffic accidents, and to contribute to the solution instead of being a part of the problem. The research is the first of its kind as there has not been a similar study conducted before in terms of determining the state of consciousness and awareness formation with families who receive traffic-related training.

Method

This study used a qualitative research approach to determine the trainees' views of the traffic learning course program on traffic and the course. The study conducted focus group interviews with 15 traffic learning course participants. The focus group interview was conducted using group dynamics in unstructured interviews among a small group led by a researcher. Participants were selected through a purposive sampling method and the study group of the research consists of 15 trainees who took traffic learning courses at public education centers. Data were collected using a semi-structured interview form prepared by the researchers. The questions in the interview form were determined in line with the opinions of field experts and evaluated with a pilot application. The data obtained from the focus group interviews were analyzed using the content analysis method and organized under the determined themes. As a result of the reliability analysis, it was determined that 91% agreement was achieved between the researchers and experts.

The researchers collected the data through face-to-face interviews with the participants themselves. Participants were informed about the content of the study before the study. The participants were informed that the data obtained from the research would only be used in this research and that their personal information would not be shared with anyone else.

After planning the research process, the relevant ethics committee application document of Kastamonu University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board

was filled in wholly and entirely. After the document was sent to the ethics committee, the necessary permission was obtained with the approval of decision number 32 taken at the 1st meeting of Kastamonu University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board dated 10.01.2024. Each participant was informed about the research process and analysis and was asked to fill out an informed consent form.

Findings, Discussion, and Recommendations

In this study, the opinions of the participants of the traffic learning course program about traffic and the course were examined. The findings reveal that traffic education has some critical problems. According to the research findings, the participants frequently emphasized the importance of receiving education. It is stated that traffic rules should be fully taught and that education should continue starting from primary school. Previous studies have also revealed that traffic education is inadequate and needs to be improved. In addition, the need for a traffic culture was also emphasized. Participants stated that driver training should be provided with social awareness and that driving courses play an essential role. In another study, participants stated that many people who get a driver's license go out into traffic without adequate training and that a driver's license is just a document.

When the research findings are examined, it is frequently emphasized by the participants that education is very important in the codes under each heading. It is stated that in order to fully teach traffic rules, education should be provided starting from primary school and even continued at the adult level, as in this traffic learning course. In the studies conducted, it is emphasized that traffic education is insufficient in primary school, secondary education, and general education and that it should be improved.

It was also emphasized that traffic education should be given to children by their families. The education given by families to their children will contribute to the development of respectful and responsible individuals in traffic in the following years. Therefore, families should give importance to training that will contribute to safe behavior in traffic. The study draws attention to the importance and shortcomings of traffic education and provides essential findings on what needs to be done in this field.

One of the most critical deficiencies in traffic education is that traffic lessons are taught theoretically. Traffic lessons should be taught with more emphasis on practical training as well as theory. The places where the knowledge gained in traffic lessons can be put into practice are traffic education parks. Increasing the number of these parks is vital for traffic safety.

It was also observed that there are few studies on the evaluation of traffic education programs in the literature. Conducting studies on evaluating traffic education programs is important in revealing the deficiencies or wrong practices in the field.

Bilgisayımsal Düşünme Becerilerinin Oyun Programlama Aracılığıyla Geliştirilmesi: Ortaokul Öğrencileri için Bir Çerçeve

Büşra ÖZMEN YAĞIZ
Fırat Üniversitesi
bozmen@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3761-6215

Yasemin KOÇAK USLUEL
Hacettepe Üniversitesi
kocak@hacettepe.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6147-3333

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1444312
Geliş Tarihi: 28.02.2024	Revize Tarihi: 09.07.2024
	Kabul Tarihi: 30.07.2024

Atf Bilgisi

Özmen Yağız, B. ve Koçak Usluel, Y. (2024). Bilgisayımsal düşünme becerilerinin oyun programlama aracılığıyla geliştirilmesi: Ortaokul öğrencileri için bir çerçeve. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 467-486.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, bilgisayar oyunu programlama aracılığıyla bilgisayarlı düşünme becerilerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi için öğretmenlere bir çerçeve sunmaktır. Bu çerçeve, ortaokul düzeyindeki öğrenciler için tasarlanmış bir dizi bilgisayar oyunu programlama etkinliğinden oluşmaktadır. Çerçevenin geliştirme süreci, durum çalışması yöntemiyle biçimlendirilmiştir. Bu doğrultuda alanyazın taraması, ihtiyaç analizi, öğrenen analizi ve doküman incelemesi yapılmıştır. Alanyazından hareketle, bilgisayarlı düşünme becerileri bağlamında; parçalara ayırma, örüntü tanıma, soyutlama, algoritma tasarımı ve hata ayıklama incelenmiştir. Bilgisayımalsal düşünmede problem çözüme yaklaşımları olarak ise deneyimleme, üretme, hata ayıklama, azimli olma ve işbirliği yapma ele alınmıştır. İhtiyaç ve öğrenen analizleri kapsamında bilişim teknolojileri alanında en az beş yıllık tecrübeye sahip olan dört öğretmen ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi için ise farklı ülkelerin öğretim programlarının, ulusal ve uluslararası kuruluşların yönerge ve raporlarının bilgisayarlı düşünme becerileri açısından ayrıntılı bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından oluşturulan görüşme formları ve ulaşılan dokümanlardan toplanan verilerin çözümlenmesinde içerik analizinden faydalanılmıştır. Sonuç olarak, ortaokul öğrencilerine uygun öğrenme aktiviteleri ve kazanımlar içeren bir çerçeve geliştirilmiştir. Bu çerçevenin, öğrencilerin bilgisayar oyunu programlama ve bilgisayarlı düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik düzenlenebilecek etkinlikler ve bu etkinliklerin öğretim ortamlarında nasıl uygulanacağı konusunda katkı getirebileceği ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayımalsal düşünme, bilgisayar oyunu programlama, bilgisayar bilimi eğitimi, ortaokul öğrencileri, öğretim programı.

Developing Computational Thinking Skills through Computer Game Programming: A Framework for Middle School Students

ABSTRACT

This study aims to provide educators with a framework for the development and assessment of computational thinking skills through computer game programming. The framework consists of a series of computer game programming activities designed for students at the middle school level. The case study method was employed in the development of the framework. In this context, a literature review, needs analysis, learner analysis, and document analysis were conducted. Based on the literature, in the context of computational thinking skills; decomposition, pattern recognition, abstraction, algorithm design, and debugging were examined as computational thinking skills. Additionally, tinkering, creating, debugging, persevering, and collaborating were considered as problem-solving approaches in computational thinking. As a part of the needs and learner analyses, semi-structured interviews were organized with four teachers with at least five years of experience in the field of information technologies. For the document analysis, a detailed evaluation of the curricula of different countries, guidelines, and reports from national and international organizations was carried out in terms of computational thinking skills. Content analysis was used to analyze the data collected from the documents accessed and the interview forms developed by the researchers. As a result, a framework has been developed that includes learning activities and outcomes for middle school students. This framework has the potential to enhance the computational thinking and computer game programming skills of middle school students, as well as provide guidance on how these activities can be implemented in educational environments.

Keywords: Computational thinking, computer game programming, computer science education, middle school students, curriculum.

Giriş

Bilgisaymsal düşünme (BD), bilgisayar bilimine ilişkin temel kavramları kullanarak insan davranışını anlama, sistem tasarımı ve problem çözmeyi kapsamaktadır (Wing, 2006). Bu bağlamda, bilgisayar bilimi, BD'nin geliştirilmesinde önemli bir disiplin olarak öne çıkmaktadır (Lodi ve Martini, 2021). Öğrencilerin gelecekteki yaşamlarında ihtiyaç duyacakları 21. yy. becerileriyle yetiştirilmesi için, bilgisayar biliminin (Herrero-Alvarez, Miranda, Leon ve Segredo, 2022) ve BD'nin (Grover ve Pea, 2018; Rich, Spaepen, Strickland ve Moran, 2019) temel eğitim programlarına entegrasyonu önemli bir öğrenme hedefidir. Bu kapsamda, farklı ülkeler BD'yi kritik bir beceri olarak kabul ederek öğrencilerin problem çözme, mantıksal düşünme ve algoritmik yaklaşımlar geliştirmelerine odaklanan programlar geliştirmektedir. Örneğin Birleşik Krallık (Department for Education [DE], 2013) ilkokuldan başlayarak programlamayı zorunlu bir ders olarak eğitim sistemine eklemiş, Finlandiya (Finnish National Board of Education [FNBE], 2016), Avustralya (Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority [ACARA], 2015), Danimarka (Tuhkala, Wagner, Iversen ve Kärkkäinen, 2019), Yeni Zelanda (New Zealand Ministry of Education [NZME], 2017), İsrail (Webb vd., 2017), Asya ülkeleri (örn. Güney Kore ve Çin) (Belmar, 2022) ve Türkiye (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018) gibi ülkeler ise temel eğitim düzeyindeki öğretim programlarına bilgisayar bilimini ve BD'yi dahil etmişlerdir. Bununla birlikte, Bilgisayar Bilimi Öğretmenleri Derneği (Computer Science Teacher Association [CSTA], 2017) ve Uluslararası Eğitim Teknolojileri Derneği (International Society for Technology in Education [ISTE], 2017) BD'nin eğitim ortamlarında kullanımına ilişkin farklı yaklaşımları içeren standartlar ve kaynaklar geliştirmiştir.

Programlama eğitimi, BD'nin geliştirilmesinde tercih edilen yöntemler arasında dikkat çekmektedir (Tang, Yin, Lin, Hadad ve Zhai, 2020). Alanyazında programlamanın BD becerilerinin geliştirilmesinde en etkili yöntemlerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Voogt, Fisser, Good, Mishra ve Yadav, 2015). Ancak, bazı kuramsal çalışma ve uygulamalarda BD'nin sadece programlama bağlamında ele alındığı görülmektedir (Denning, 2017). Bu durum; BD'ye, BD'yi değerlendirme yöntemlerine ve yürütülen programlama etkinliklerine ilişkin açıklayıcı bir betimlemenin yapılmasını güçleştirirken (Berland ve Lee, 2011) aynı zamanda BD'nin programlama öğretimini gerektirdiği gibi bir yanlı tavrın oluşmasına sebep olmaktadır. Bazı çalışmalarda, BD için programlamanın gerekli olduğu ifade edilse de (örn. Grover ve Pea, 2018; Laura-Ochoa ve Bedregal-Alpaca, 2022), temelde BD ile programlama eş kavramlar olarak kabul edilmemektedir. Wing (2006), BD'nin programlama dili okuryazarlığından fazlasına odaklandığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda, BD yalnızca bilgisayar biliminin bir parçası olmakla kalmamakta, aynı zamanda farklı disiplinlerde bir araç olarak da kullanılabilir. Bununla birlikte, BD'nin temel amacı, problemlerin çözümünde ortak becerileri kullanabilme ve farklı disiplinlerde yeni problemler keşfedebilmedir (Barr ve Stephenson, 2011).

Bilgisaymsal Düşünme

BD, bilgisayar bilimleri alanında temel bir kavram olarak kabul edilmektedir (Wing, 2006). Wing'e (2008) göre BD, karmaşık problemleri analiz etme ve çözme süreçlerinde algoritmaların ve mantıksal düşünmenin kullanımını içermektedir. Ayrıca okuma, yazma veya temel matematik gibi tüm bireylerin sahip olması gereken temel 21. yy. becerilerinden biridir ve bu nedenle temel eğitim programlarına dahil edilmelidir (Wing, 2006). Bununla birlikte, ISTE (2016) 21. yy. da temel eğitim öğrencilerinin geliştirmesi beklenen becerilere yönelik standartlar geliştirmiştir. "Bilgisaymsal düşünür", teknolojik bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik yedi temel standarttan biridir. Bilgisaymsal düşünürler, karmaşık problemlerin tanımlanması ve çözülmesi sürecinde bilgi-işlem teknolojilerinden faydalanarak çeşitli stratejiler geliştiren ve bunları etkin bir biçimde kullanabilme becerisine sahip bireyler olarak ifade edilmiştir (ISTE, 2016). Wing (2008), BD'nin sadece problem çözenin değil, problemleri tanımlama ve geliştirmenin de merkezinde olduğunu, başka bir deyişle BD'nin makinelere ihtiyaç duymadığını, ancak insanların makineleri manipüle ederek BD süreçleri üretebileceğini vurgulamıştır. Bu nedenle, BD'nin sadece bilgisayar bilimi alanındaki öğrenciler için değil tüm öğrenciler için vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda BD, bilgisayar biliminin yanı sıra diğer disiplinlerde de çeşitli bağlamlarda problemlerin çözümünde prosedürel ve mantıksal düşünmeyi işe koşmak için kullanılabilen bir beceri seti olarak öne plana çıkmaktadır.

Bilgisayımsal Düşünme Becerileri

BD becerileri, alanyazında farklı çalışmalarda değişkenlik göstermektedir. Ancak, bir alt küme içerisinde tekrarlanan bazı beceriler öne çıkmaktadır. Alanyazında geniş etkiye sahip, alıntılanma sayısı fazla olan ve CSTA ve ISTE gibi uluslararası alandaki organizasyonlara farklı bakış açıları sunan çalışmalardaki (Angeli vd., 2016; Barr ve Stephenson, 2011; Berland ve Lee, 2011; Grover ve Pea, 2018; Selby ve Woollard, 2013; Yadav, Mayfield, Zhou, Hambruch ve Korb, 2014) BD becerileri incelendiğinde, Wing'in çalışmalarında vurgulanan beceriler ile örtüştüğü görülmektedir. Buna göre;

- Soyutlama, BD'de en üst düzey ve önemli düşünme sürecidir (2011, s.1; 2017, s.8).
- BD ile karmaşık ve büyük bir görevin gerçekleştirilmesinde veya bir sistemin tasarlanmasında parçalara ayırma ve soyutlama kullanılır (2006, s.33).
- Algoritma, girdileri alarak bir dizi adımın sırasıyla uygulandığı ve çözüme ulaşmak üzere çıktıların üretildiği süreçlerin soyutlamasıdır (2011, s.1).
- Örüntülerin tanımlanmasında ve benzerliklerden yola çıkılarak genelleme yapılmasında soyutlama kullanılır (2011, s.1).
- Bilgi işleme, soyutlamanın otomasyonudur. Soyutlama (problemin çözümünde gerekli olan bilişsel araç), soyutlama katmanı (farklı düzeylerde çözülmesi gerekli olan problemler) ve bunlar arasındaki ilişkiler otomatikleştirilerek çalışılır. Otomasyon için açık sembol ve modellere ihtiyaç vardır (2008, s.3718).

Alanyazın ve Wing'in (2006; 2008; 2011; 2017) çalışmalarından derlenen kavramlar, BD'nin açık bir tanımlamasına işaret etmektedir. Bu noktada, BD'nin parçalara ayırma, soyutlama, algoritmik düşünme, otomasyon, örüntü tanıma ve genelleme ve değerlendirme becerilerini içerdiği söylenebilir. Bu çalışmada, alanyazında öne çıkan ortak becerileri dikkate alan Angeli vd. (2016) ve Csizmadia vd.'nin (2015) çalışmaları referans alınmıştır. Şekil 1, çalışmada ele alınan BD becerilerini ve tanımlarını içermektedir.

Parçalara Ayırma	Karmaşık bir problemin, anlaşılmasını ve çözülmesini kolaylaştıracak küçük parçalara ayrılması (Csizmadia vd., 2015; Wing, 2006)
Örüntü Tanıma	Farklı problemlerde kullanılabilmesi için, çözümün içerdiği benzerlikleri bulma ve bunları genel terimlerle formülize etme (Csizmadia vd., 2015)
Soyutlama	Bir nesne veya varlıktan gereksiz niteliklerinin veya özelliklerinin, onu bir dizi ana özelliğe indirgemek için çıkarılması (Wing, 2011)
Algoritma Tasarımı	Problemin çözüm adımlarını içeren bir dizi talimat oluşturma (Csizmadia vd., 2015)
Hata Ayıklama	Çözümdeki hataları bulma ve düzeltme (Berland ve Lee, 2011; Csizmadia vd., 2015)

Şekil 1. BD Becerileri ve Tanımları

Anderson (2016), BD'nin, her biri problemin çözümünde yararlı olan bu beş temel becerinin aşamalı olarak bir araya gelmesini içerdiğini belirtmiştir. Bu anlayışla, ilk olarak çözülecek karmaşık problem yönetilebilir küçük parçalara ayrılmaktadır. Ardından, tanımlanan problem parçaları içinde bir çözümün daha etkili bir biçimde tasarlanmasında yararlanılabilecek örüntüler belirlenerek modeller oluşturulmaktadır. Daha sonra, bu modeller gereksiz ayrıntılarından arındırılarak tümel bir biçimde sunulmakta, başka bir deyişle soyutlanmaktadır. Soyutlama ile ulaşılan çözümün, sistematik olarak ortaya konulması için bir dizi adımdan oluşan algoritması geliştirilmektedir. Son olarak, bütüncül bir çözümün gerektirdiği aşamaların tümünün değerlendirilmesi ve verimliliğin artırılması amacıyla geliştirilen algoritma, süreç veya sistem değerlendirilmektedir.

Bir problemin karmaşıklığını azaltmak için genellikle problemi daha anlaşılır ve çözülebilir küçük parçalara ayırmak gerekmektedir (Anderson, 2016; Curzon, Dorling, Ng, Selby ve Woollard, 2014). Parçalara ayırma, alt problemler ile bunları çözebilmek için gereken yöntemlerin tanımlanmasını

çermektedir (Barr ve Stephenson, 2011). Bu yaklaşım, yeni durumların anlaşılmasını, büyük ve karmaşık sistemlerin tasarımını ve problemlerin çözümünü kolaylaştırmaktadır (Csizmadia vd., 2015). Ayrıca, çözüm sürecini daha yönetilebilir kılmaktadır. Parçalara ayırma aynı zamanda, problemin, her biri farklı iç görüler, beceriler ve deneyimleri bir araya getiren takım arkadaşları tarafından ele alınmasını desteklemektedir (Computing at School [CAS], 2014).

Örüntü tanıma, daha önce formüle edilmiş problemleri ve bunların çözümlerini yeni problemlere uyarlama sürecidir (Curzon vd., 2014). Problemler ve çözümler içerisinde tekrarlayan her türlü bilgiyi temsil eden kalıplar ve modellerin oluşturulmasını içermektedir (Anderson, 2016). Örüntü tanıma sırasında, "Daha önce çözdüğüm bir problem ile benzerlik gösteriyor mu?", "Çözdüğüm problemler ile bağlantılar içeriyor mu?", "Önceden kullandığım problem çözme stratejileri, bu probleme transfer edilebilir mi?" benzeri sorulara yanıt aranmaktadır (Csizmadia vd., 2015, s.8). Bu beceri, deneyimlerden faydalanılarak problem çözme sürecinin optimize edilmesine ve böylece yeni problemlerin daha hızlı, etkili ve işlevsel bir biçimde çözümlenmesine olanak tanımaktadır (Csizmadia vd., 2015). Aynı zamanda, örüntü tanıma ile örüntüler belirlenerek tahminler yapılabilenekte, kurallar oluşturabilmekte ve daha geniş kapsamlı problemlere çözüm üretilebilmektedir (CAS, 2014).

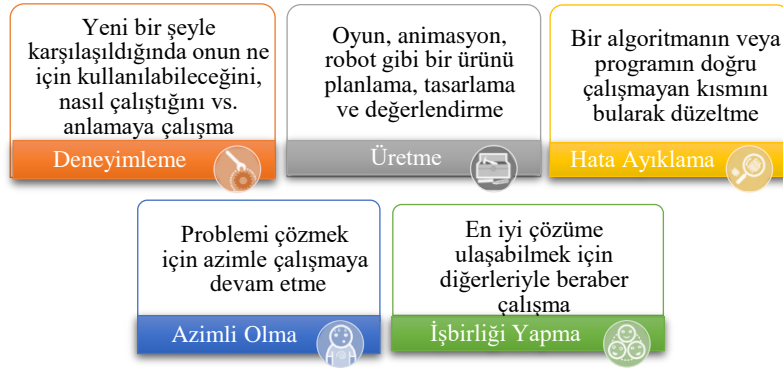
Soyutlama, problemleri çözmek için geliştirilen bir modelin ayrıntılarının filtrelenerek genelleştirilmiş bir temsil oluşturulması sürecidir (Anderson, 2016). Bu aşamada, modelin doğru bir temsilinin seçilmesi oldukça önemlidir (Csizmadia vd., 2015). Soyutlama, bilgiyi kategorize etme, modelleme ve genellemeyi sağlamaktadır. Böylece yeni bilgiyi daha hızlı entegre etmeyi, daha etkili kararlar almayı ve karmaşıklığın yönetilmesini kolaylaştırmaktadır (Csizmadia vd., 2015; Waite, Curzon, Marsh, Sentance ve Hadwen-Bennett, 2018). Bir başka deyişle, soyutlama ile belirli detayların göz ardı edilerek temel ilişkilerin ve yapıların vurgulanması amaçlanmaktadır (örn. program yazarken belirli bir işlevin nasıl gerçekleştirileceğine odaklanılırken, soyutlama yapılarak bu işlevin karmaşıklığı azaltılabilir ve genel probleme odaklanılabilir). Wing (2011; 2017), BD'nin merkezinde yer alan becerinin soyutlama olduğunu ve hangi ayrıntıların vurgulanacağı, hangilerinin dikkate alınmayacağına karar vermeyi içeren bir süreç olduğunu belirtmiştir.

Algoritma, bir problemin çözümü için üretilen komut veya kurallar dizisi olarak tanımlanmaktadır (Futschek, 2006). Algoritmik düşünme ise problemi analiz etme, uygun çözüm stratejilerini belirleme, bu stratejilere dayalı adımları sıralama ve son olarak algoritmayı doğru bir şekilde uygulama süreci olarak ifade edilmektedir (Csizmadia vd., 2015). Papert (1980), bilgisayar bilminde algoritmik düşünmeyi bireylerin kendi programlarını geliştirirken öğrendikleri temel bir beceri olarak vurgulamaktadır. Algoritma tasarımı, problem çözümünde doğru ve etkili bir yöntem geliştirmek için soyut düşünme yeteneğini gerektirmektedir (Wing, 2011). Bu nedenle, BD'nin temel bir unsuru (Israel, Pearson, Tapia, Wherfel ve Reese, 2015) ve çeşitli alanlardaki problemlerin çözümünde yararlanılabilecek güçlü bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Probleme iyi bir çözümün geliştirilmesinde, çözümün amaca uygunluğunun değerlendirilmesi gerekmektedir (Liu, Zhi, Hicks ve Barnes, 2017). Hata ayıklama, değerlendirmenin bilgisayar bilmindeki karşılığı olarak ele alınmakta ve sistemlerin veya programların beklenmeyen davranışlarını tanımlama ve düzeltme süreci olarak betimlenmektedir. Bu süreç, yazılım geliştirmenin ayrılmaz bir parçası ve bir sistem veya programın doğru çalışması için gerekli bir adımdır. Hata ayıklama ile çözüm, gereksiz adımlar (verimlilik), gerekli tüm adımlar (kapsamlılık), hatalı adımlar (kullanılabilirlik ve etkililik) gibi özellikleri açısından değerlendirilmektedir (Anderson, 2016). Aynı zamanda, mevcut kurallar ve/veya stratejiler incelenmektedir. Papert'e (1980) göre hata ayıklama, prosedürel düşünmenin en "güçlü fikri"dir. Berland ve Lee (2011) ve Wing (2006) ise hata ayıklamayı, eleştirel ve algoritmik düşünmeyi kapsadığı için hem BD hem de programlama için kritik bir beceri olarak tanımlamışlardır.

Bilgisaymsal Düşünme Yaklaşımları

Woollard (2016), deneyimleme (keşfetme), tasarlama ve üretme, hata ayıklama, azimli olma ve işbirliği yapma olmak üzere beş problem çözme yaklaşımının BD becerilerinin gelişiminde sıklıkla kullanıldığını ifade etmiştir (s.5). Şekil 2'de söz konusu yaklaşımlar ve tanımları sunulmuştur.

Şekil 2. BD'de Problem Çözme Yaklaşımları

Deneyimleme, bir kişinin yeni bir şeyle karşılaştığında, onun işlevini, özelliklerini, çalışma biçimini vs. anlamaya çalışması bir başka deyişle keşfetmesi olarak tanımlanmıştır (örn. yeni alınan bir telefonun tüm fonksiyonlarını incelemek ve kullanışlı olanlarını belirlemek) (Blikstein, Worsley, Piech, Sahami, Cooper ve Koller, 2014). Deneyimleme, yeni şeyler denedikçe neden-sonuç ilişkisi kurma imkânı sunmaktadır. Bu nedenle, mantıksal akıl yürütmeye ilişkilendirilmektedir (Kim, Belland, Baabdullah, Lee, Dinç ve Zhang, 2021). Üretme, bir projedeki oyun, animasyon gibi bir ürünü planlama, tasarlama ve değerlendirme becerilerini kapsamaktadır (örn. oyun programlama aracılığıyla içerik tasarlamak ve geliştirmek) (Mannilla Leinonen, Bauters ve Veermans, 2023). Papert'e (1980) göre, yaratıcı bir süreç olduğu dikkate alındığında, bilgi işleme sürecinde özgün, değerli ve aynı zamanda geniş çapta etki yaratan ürünlerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hata ayıklama, bir algoritmanın veya programın doğru çalışmayan kısmını bularak düzeltme olarak tanımlanmaktadır (Csizmadia vd., 2015). Programlamanın önemli bir parçası olan hata ayıklama, bireylerin günlük problemleri çözerken benzer bir yaklaşımı benimsemeleri nedeniyle günlük yaşamda da sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, karşılaşılan bir problemi tanımlama, analiz etme, nedenlerini belirleme ve uygun bir çözümü uygulamayı içermektedir (örn. bir cümlenin dilbilgisi açısından doğruluğunu kontrol etmek ve düzeltmek). Azimli olma, problemi çözmek için vazgeçmeden, azimle çalışmayı sürdürme olarak tanımlanmıştır (örn. algoritma veya program geliştirirken uzun süre çalışmak ve sürekli tekrarlar yapmak) (Wahyuni, Rozimela, Ardi, Mukhaiyar ve Darmansyah, 2022). Bu yaklaşım, aynı şeyi defalarca tekrarlamak yerine yeni şeyler öğrenirken kendi öğrenme potansiyelini zorlamak olarak da ifade edilmektedir (Woollard, 2016). Başarılı programlar geliştirmek için yalnızca programlama kavramlarını bilmek veya algoritma mantığını kavramak yeterli görülmemektedir (Hunsaker, 2018). Bunun için, algoritma oluşturmaya ve program yazmaya oldukça fazla çaba ve zaman harcamak ve zor problemleri bile çözmeye istekli olmak gerekmektedir. İş birliği yapma, en iyi çözüme ulaşabilmek için diğerleriyle beraber çalışmadır (Woollard, 2016). Tek başına çalışıldığında başa çıkılamayacak seviyede karmaşık olan görevlere devam etmek için gerekli motivasyonu sağlamakta ve başarıyı paylaşma fırsatı sunmaktadır (örn. bir video oluştururken grup üyelerinin projeyi içerik geliştirme, tasarım vs. gibi bölümlerine ayırarak her bir üyenin farklı roller üstlenmesi) (Manilla vd., 2023).

Alanyazında, programlama okuryazarlığının ötesinde BD becerilerinin ve yaklaşımlarının değerlendirildiği çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu dile getirilmektedir (Lockwood ve Mooney, 2018; Pelanek ve Effenberger, 2023). Bununla birlikte, öğretim etkinliklerinin geliştirilmesinde, mevcut öğretim programlarıyla ilişkilendirilmiş ve bu etkinliklerin öğretim ortamlarında nasıl uygulanacağına dair uygulayıcılara rehberlik edecek yeterli öneri bulunmadığı da göze çarpmaktadır. Bu araştırmada, ortaokul öğrencilerinin programlama becerileri ile birlikte BD becerilerinin, bilgisayar oyunu programlama etkinlikleri aracılığıyla geliştirilmesi ve değerlendirilmesinde örnek bir çerçevenin oluşturulması amaçlanmıştır. Temel eğitim düzeyinde BD becerilerinin geliştirilmesi amacıyla geliştirilen bu çerçevenin ulusal öğretim programlarına da katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerinin BD becerilerini geliştirmeye yönelik ihtiyacın belirlenmesi, hedef kitlenin hazırbulunuşluluğunun değerlendirilmesi ve mevcut öğretim

programlarındaki durumun betimlenmesi amacıyla durum çalışmasından faydalanılmıştır. Durum çalışması, "nasıl" ve "neden" sorularını ele alarak belirli bir olayı, durumu veya olguyu çok yönlü ve derinlemesine incelemek için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Yin, 2014). Bu kapsamda, çalışmada hangi BD becerilerinin temel alınacağına karar verilmesinde derinlemesine bir alanyazın taraması yapılmıştır. Tasarlanması planlanan öğretim etkinliklerine ilişkin ihtiyacın ve olası çıktılarının tanımlanması için ihtiyaç analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, hedef kitlenin mevcut durumunun ve öğretim etkinliklerinin hedef kitleye uygunluğunun belirlenmesi amacıyla öğrenen analizi yürütülmüştür. Mevcut öğretim programlarında BD becerilerine ne düzeyde ve şekilde yer verildiğinin ve BD'ye ilişkin hangi kazanımların yer aldığının tespit edilmesi amacıyla ise çeşitli makaleler, raporlar ve Türkiye'nin ve diğer ülkelerin öğretim programları doküman analizi aracılığıyla incelenmiştir. Analizler sonucunda belirlenen ana başlıklardan yola çıkılarak ortaokul öğrencilerinin BD becerilerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesinde kullanılabilecek bir öğretim programı önerisi geliştirilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını, Türkiye'nin doğusundaki bir ilin merkezinde görev yapmakta olan ve bilişim teknolojileri alanında uzman olan dört öğretmen oluşturmuştur. Katılımcıların seçilmesinde ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntem, katılımcıların belirlenen ölçütlere göre seçilmesine dayanmaktadır (Patton, 2014). Bu doğrultuda, ortaokul düzeyinde "Bilişim Teknolojileri ve Yazılım (BTY)" dersini veren ve alanında en az beş yıllık deneyimi olan öğretmenler seçilmiştir. Çalışmanın ortaokul düzeyinde yürütülmesinin temel nedeni, Türkiye'deki zorunlu BTY dersinin altıncı sınıf öğretim programında yer alan problem çözme, programlama ve ürün geliştirme becerileri ile özellikle ikinci dönem kazanımlarında yer alan oyun programlama becerilerinin bu çalışmanın odak noktası olan oyun programlama ve BD becerileri ile önemli derecede örtüşmesidir. Ayrıca, beşinci sınıf öğretim programının temel bilgisayar kullanımı ve programlama becerilerini içermesi, dolayısıyla öğrencilerin oyun programlama etkinlikleri için gerekli ön bilgiye sahip olmaları da bir diğer önemli faktördür.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama araçlarını görüşme formları ve dokümanlar oluşturmaktadır. Araştırmacılar tarafından, ihtiyaç analizi ve öğrenen analizlerinde kullanılması için yarı yapılandırılmış görüşme formları geliştirilmiştir. Doküman analizi için ise ortaokul düzeyinde BD becerilerinin geliştirilmesini içeren öğretim programları, yönergeler, raporlar ve makaleler incelenmiştir.

İhtiyaç analizi kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde bilişim teknolojileri öğretmenlerine dört soru yöneltilmiştir. Bunlar; BD becerilerinin geliştirilmesi için bilgisayar oyunu programlama etkinliklerine ihtiyaç olup olmadığı, çalışmada geliştirilecek etkinliklerin problem çözme, programlama, BD becerileri ve BD yaklaşımları açısından sağlayabileceği katkılar, öğretim sürecinden beledikleri çıktılar ve mevcut öğretim programını uygularken yaşadıkları sıkıntılar ile bunların çözümünde ihtiyaç duydukları pedagojik ve teknolojik destekleri içermektedir. Öğrenen analizi kapsamında dört soru sorulmuştur. Bunlar; öğretmenlerin BD'yi geliştirmek için daha önce hangi araçları kullandığı ve öğrencilerin öğretim programındaki programlama becerileri, BD becerileri ve BD yaklaşımlarına sahip olma düzeylerini içermektedir. Görüşme formları, uzman değerlendirmesi kapsamında, nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman ve öğretim teknolojileri alanında çalışan bir akademisyen tarafından incelenmiş ve görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.

Doküman analizi, basılı ve/veya elektronik dokümanların incelenmesini ve sistematik değerlendirilmesini içermektedir. Doküman analizi ile anlamın ortaya çıkarılması ve nihai olarak bilginin üretilmesi hedeflenmektedir (Bowen, 2009). Bu çalışmada, doküman analizi kapsamında öncelikle bilgisayar bilimi eğitimi ile birlikte, BD'yi öğretim programlarına dahil eden öncü ülkeler belirlenmiştir. Bu ülkeler; Birleşik Krallık (DE, 2013), Finlandiya (FNBE, 2016), Avustralya (ACARA, 2015), Yeni Zelanda (NZME, 2017), İsrail (Webb vd., 2017) ve Türkiye (MEB, 2018) olarak sıralanmaktadır. Daha sonra bu ülkelerin öğretim programları, BD'ye yer verme düzeyi ve biçimi açısından incelenmiştir. Ayrıca, ulusal ve uluslararası kuruluşların ilgili yönergelerine, BD'ye ilişkin uluslararası kuruluşların raporlarına ve bilimsel çalışmalara da ulaşılarak değerlendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Bu analiz yöntemi, nitel veriler kullanılarak verinin içeriğine ilişkin geçerli ve tekrarlanabilir çıkarımların yapılmasını içermektedir (Krippendorff, 2004). Görüşme verilerinin analizinde, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği verilerin toplanması, özetlenmesi, görselleştirme, sonuç çıkarma ve teyit etme adımlarını içeren tümevarımsal veri analiz yaklaşımından faydalanılmıştır. Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, öğretmenlerin sorulara verdikleri cevaplar araştırmacı tarafından not edildikten sonra elektronik ortama aktarılmıştır. Daha sonra, verileri iyice tanıyarak güçlü bir içgörü elde etmek için dikkatlice okunarak araştırma problemine dayalı notlar alınmıştır. Kodlama işlemi için, Strauss ve Corbin'in (1998) önerdiği açık kodlama ile serbest kod listeleri oluşturulmuştur. Benzerlik gösteren veriler sistematik bir biçimde gruplandırılarak tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgular alıntılarla birlikte tablolaraştırılarak sunulmuştur. Doküman analizi sürecinde ise Merriam'ın (2009) önerdiği, uygun dokümanları bulma, dokümanların özgünlüğünü kontrol etme, kodlama ve kataloglama için bir sistematik oluşturma ve veri analizini gerçekleştirme aşamaları izlenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik; inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir (Lincoln ve Guba, 1985). Bu araştırmada, inandırıcılık ve teyit edilebilirliğin sağlanması için birden fazla veri toplama aracı kullanılarak veri üçgenlemesi yapılmıştır. Ayrıca veri toplama araçlarının hazırlama sürecinde uzman görüşlerinden faydalanılmıştır. Aktarılabilirliği sağlamak için azami çeşitlilik ve ayrıntılı betimleme stratejileri kullanılmıştır. Çalışma grubu, ortam ve süreçler ayrıntılı olarak anlatılmış ve çalışma grubu olarak özel ve devlet okullarından öğretmenler seçilmiştir. Tutarlılığı sağlamak amacıyla yine veri üçgenlemesi ve denetleme tekniği kullanılmıştır. Bu noktada, elde edilen bulguların tutarlılığı olduğu ve birbirini desteklediği görülmüştür. Bununla birlikte, okuyucunun araştırmayı adım adım takip edebilmesi için veri toplama süreçlerinde izlenen yollar gerekçeleriyle birlikte detaylı bir biçimde raporlanmıştır.

Araştırma Etiği

Araştırma için etik onay, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu'ndan (Onay numarası: 35853172/433-3453) alınmıştır. Ayrıca araştırmaya, verilerin toplandığı ilin Milli Eğitim Müdürlüğü (Sayı: 79137285-605-E.12854266) tarafından uygulama izni verilmiştir.

Bulgular

İhtiyacın ve Olası Çıktıların Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Bu çalışmada, oyun programlama etkinlikleri aracılığıyla BD becerilerinin geliştirilmesine yönelik ihtiyacın ve olası çıktıların betimlenmesi için ihtiyaç analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de analiz sonuçlarına dayanarak oluşturulan tema, alt tema ve doğrudan alıntılara örnekler verilmiştir.

Tablo 1

İhtiyacın ve Olası Çıktıların Belirlenmesine İlişkin Temalar, Alt Temalar ve Doğrudan Alıntılar

Temalar	Alt Temalar	Doğrudan Alıntılar	
Programlama Beceri	Karar yapıları	"Öğrenciler, şart ifadelerindeki eğer yapısını daha iyi kavrar." (ÖĞRT1)	
	Doğrusal mantık	"Kodlamayla bir görevin adımlarını görmüş olurlar." (ÖĞRT4)	
BD Becerileri	Algoritma tasarımı	"İyi bir programlama için algoritmanın doğru oluşturulması çok önemli. Algoritma oluşturmayı öğrenebilirler." (ÖĞRT2)	
	Hata ayıklama	"Kendi yanlış kodlarını düzeltmeyi öğrenmeleri için faydalı olabilir." (ÖĞRT4)	
	Deneyimleme	"Farklı bir aracı tanımış olurlar, alternatif bir araç işe yarayacaktır." (ÖĞRT3)	
BD Yaklaşımları	Üretme	"Kendi üç boyutlu karakterlerini oluşturması, daha çok kendine ait oyun hazırlamasını sağlayacaktır." (ÖĞRT3)	
	İşbirliği	Yardımlaşma	"Problemin çözümü için arkadaşlarından yardım alabilir." (ÖĞRT1)
	Paylaşım	"Öğrenci işbirliğiyle veri toplayıp paylaşabileceğinin farkına varabilir." (ÖĞRT2)	
		"Oyununu arkadaşlarıyla paylaşabilme fırsatı da elde eder." (ÖĞRT3)	

Temalar	Alt Temalar	Doğrudan Alıntılar
Problem Çözme Becerisi	Farklı çözümler geliştirme	"Problemlere farklı farklı çözümler üretebilmelerini sağlayabilir diye düşünüyorum." (ÖĞRT2)
	Farkındalık oluşturma	"Günlük hayatta karşılaşılabilecekleri problemler hakkında farkındalıkları artacaktır." (ÖĞRT3)
	Çözüm üretme	"Somut öğrenme ortamında kendi projeleri üzerinde uzunca bir süre çalışırlarsa problemlere çözüm üretebilirler." (ÖĞRT2)
Duyuşsal Çıktılar	Motivasyon	"Kendi hikayelerini yazarak oyun yapması öğrenciyi daha çok motive edecektir." (ÖĞRT3)
	Özgüven	"Derste üretim yaptıklarında daha çok cesaretlenip kendi oyunlarını programlama konusunda çok daha özgüvenli hissetmelerine yardımcı olunabilir." (ÖĞRT2)
	İlgi	"Kendi oyunlarını programlamayı eğlenceli bulurlarsa derse daha çok katılırlar." (ÖĞRT1)
Bilişsel Çıktılar	Algı	"Bazı öğrenciler programlama etkinliklerine katılmak istemiyor, zor buluyor. Oyun programlama bu bakış açılarını değiştirebilir." (ÖĞRT2)
	Merak	"Programlama yapılarını öğrenmeleri için merak duygularının oluşturulmasına yardımcı olur." (ÖĞRT4)
	Hayal gücü	"Hikaye yazıp oyuna dökmeleri hayal güçlerini geliştirebilir." (ÖĞRT4)
Öğretim Programı	Süre	"Bir ders saatinde süre yetiremiyorum, farklı konulara geçmemiz gerekiyor, sonra unutupuyorlar, bir dönemlik proje olması işe yarayabilir." (ÖĞRT3)
	Değerlendirme aracı	"Sınavla sadece yazdıkları kodları değerlendirebiliyorum. Farklı değerlendirme araçları elimizde olsa daha kolay değerlendirebiliriz." (ÖĞRT1)
	Pedagojik yaklaşım	"Proje tabanlı öğretim gerçekleştirmemiz gerekiyor ama bunun için hem süre yok hem de öğrencilerin hepsi aynı bilgiye ve öğrenme hızına sahip değil." (ÖĞRT4)

Analiz sonuçlarına göre programlama becerisi, BD becerileri, BD yaklaşımları, problem çözme becerisi, duyuşsal çıktılar, bilişsel çıktılar ve öğretim programı şeklinde yedi tema oluşturulmuştur. Bunlar arasında en yoğun yanıtlan; BD yaklaşımları, BD becerileri ve öğretim programı konularında alınmıştır. Öğretmenlerin çoğunlukla, planlanan öğretim etkinliklerinin öğrencilerin deneyimleme, üretme ve işbirliğine yönelik ihtiyaçlarını karşılayacağı yönünde görüş bildirdikleri belirlenmiştir. Ayrıca işbirliği açısından yardımlaşma ve paylaşım önemli temalar olarak ortaya çıkmıştır.

BD becerileri bağlamında, hata ayıklama ve algoritma tasarımı becerileri öne çıkarken; programlama becerileri açısından karar yapıları ve doğrusal mantık temaları hakkında bildirilen görüşler göze çarpmaktadır. Bu sonuçlar, öğretmenlerin BD'yi programlama becerisiyle eş değer olarak algıladıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu da, öğretmenlerin diğer BD becerileri hakkında bilgilerinin sınırlı olabileceğine işaret etmektedir. Problem çözme becerilerinde ise farklı çözüm yaklaşımları geliştirme, farkındalık oluşturma ve çözüm üretme öne çıkan alt temalardır. Öğretmenler, çoğunlukla BD öğretim etkinliklerinin problem çözme becerilerine olumlu katkı sağlayabileceğini düşünmektedirler.

Olası çıktılar bağlamında, duyuşsal ve bilişsel çıktılara dair yanıtlar verildiği kaydedilmiştir. Bilişsel açıdan algı, merak ve hayal gücüne vurgu yapılırken; duyuşsal açıdan motivasyon, özgüven ve ilgi temaları öne çıkmıştır. Bu sonuçlar, öğretmenlerin tasarlanacak öğretim programının öğrencilerde duyuşsal ve bilişsel açıdan olumlu etkiler yaratacağını düşündükleri şeklinde yorumlanabilir.

Öğretmenler mevcut öğretim programında süre, değerlendirme aracı ve pedagojik yaklaşımla ilgili eksiklikler ve zorluklar olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre, özellikle özgün bir proje üretimi aracılığıyla BD becerilerinin geliştirilmesi için programda ayrılan sürenin artırılması, uygulayıcılara kılavuzluk edebilecek değerlendirme yöntemlerinin geliştirilmesi ve öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun öğrenme ortamlarının ve içeriğin hazırlanmasına ihtiyaç olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Özetle, bulguların programlama eğitimi aracılığıyla BD gelişiminde odaklanılması gereken ana hatları ortaya koyduğu ileri sürülebilir.

Hedef Kitlenin Mevcut Durumunun Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Tasarlanacak öğretim etkinliklerinin hedef kitleye uygunluğunun ve hedef kitlenin mevcut durumunun belirlenmesi için öğrenen analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2'de, sonuçlar ışığında ortaya konulan temalar, alt temalar ve doğrudan alıntı örnekleri sunulmuştur.

Tablo 2

Hedef Kitlenin Mevcut Durumunun Belirlenmesine Yönelik Temalar, Alt Temalar ve Doğrudan Alıntılar

Temalar	Alt Temalar	Doğrudan Alıntılar
Programlama Becerisi	Değişkenler	"Değişken kavramını anlayamayan öğrencilerin sayısı çok." (ÖĞRT2)
	Karar yapıları	"Çoklu şart ifadelerinde önce hangi ifade ile başlayacaklarını karıştırıyorlar." (ÖĞRT2)
	Döngü yapıları	"Altıncı sınıflar en çok döngülerde zorlanıyor." (ÖĞRT4)
BD Becerileri	Hata ayıklama	"Kendi programlarındaki hataları bulmakta zorlandılar." (ÖĞRT3)
	Algoritma tasarımı	"Geçen dönemden Scratch biliyorlar ama algoritma oluştururken hala sorun yaşıyorlar." (ÖĞRT1)
BD Yaklaşımları	Üretme	"Derste uygulama yapmak için yeterli süre yok, o nedenle dönem sonunda proje geliştiremiyoruz." (ÖĞRT4)
	Deneyimleme	"Scratch ve Code.org'u kullandılar daha önce." (ÖĞRT1) "İlk dönem programlama için Scratch'i kullanıyoruz." (ÖĞRT4)

Analiz sonucunda, öğretmenlerin yanıtları programlama becerisi, BD becerileri ve BD yaklaşımları olmak üzere üç temada toplanmıştır. Programlama becerisi bağlamında öğrencilerin yoğunlukla değişkenler, karar yapıları ve döngü yapıları konularında eksikliklerinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, BD becerileri açısından hata ayıklama ve algoritma tasarımı becerilerine ilişkin eksikliklerin ifade edildiği görülmüştür. Son olarak, tüm öğrencilerin daha önce bir görsel programlama aracını deneyimlediği tespit edilmiştir. Ayrıca, üretim odaklı bir çalışma yürütebilmek için yeterli süre ve kaynağın olmadığına dair çok sayıda görüş bildirildiği dikkat çekmiştir. Bu noktada, öğrencilerin görsel programlamaya aşına oldukları ancak özgün bir proje üretecek kadar programlama ve BD becerilerine sahip olmadıkları söylenebilir.

Öğretim Hedeflerinin Belirlenmesine Yönelik Bulgular

Öğretim hedeflerinin oluşturulması için, öncelikle çalışmada ele alınacak BD becerileri belirlenmiştir. Bu noktada, kuramsal temel ve ilgili araştırmalar yön gösterici olmuştur. Alanda öncü kabul edilen Wing'in (2006; 2008; 2011; 2017) araştırmaları, ISTE (2017) ve CSTA (2017) gibi uluslararası çalışma gruplarına çeşitli bakış açıları sunan, alanda geniş etkisi olan ve fazlaca alıntılanan çalışmalarda (Angeli vd., 2016; Berland ve Lee, 2011; Csizmadia vd., 2015; Grover ve Pea, 2018; Selby ve Woollard, 2013; Yadav vd., 2014) becerileri değerlendirilmiş, sonuçta Angeli vd. (2016) ve Csizmadia vd. (2015) tarafından önerilen beş beceri temel alınmıştır; parçalara ayırma (PA), örüntü tanıma ve genelleme (ÖG), soyutlama (SY), algoritma tasarımı (AT) ve hata ayıklama (HA).

BD becerilerine karar verilmesinden sonra, Türkiye'de mevcut öğretim programlarında BD'ye yer verilme düzeyinin ve şeklinin belirlenmesi açısından BTY dersinin öğretim programı derinlemesine incelenmiştir. Sonuçta; programlama, üretme ve problem çözme becerilerinin öğretim programında belirgin bir yer tuttuğu ve altıncı sınıf düzeyinde ikinci dönemin tamamında bu becerilerin geliştirilmesine odaklanıldığı görülmüştür. Ek olarak, BTY dersinin öğretim programının programlama, algoritma tasarımı, problem çözme, BD becerileri, gerçek yaşam problemlerinin çözümü için özgün proje tasarımı ve üretmeyi kapsayan genel ve özel amaçlarının, araştırmanın amaçları ile büyük oranda örtüştüğü de dikkat çekmiştir (MEB, 2018, s.5).

Türkiye'den sonra, farklı öğretim düzeylerinde bilgisayar bilimini ve BD'yi öğretim programlarına dahil eden diğer öncü ülkelerin öğretim programları incelenmiştir. Bu ülkeler; Birleşik Krallık (DE, 2013), Finlandiya (FNBE, 2016), Avustralya (ACARA, 2015), Yeni Zelanda (NZME, 2017) ve İsrail (Webb vd., 2017) olarak sıralanmaktadır. İnceleme sonucunda, tüm ülkelerin ortak olarak algoritmalar veya algoritmik düşünme ve programlama veya kodlama becerilerine; Birleşik Krallık, İsrail, Finlandiya ve Avustralya'nın problem çözme becerisine; Birleşik Krallık'ın veri gösterimi, parçalara ayırma, hata ayıklama ve soyutlama becerilerine ve son olarak Yeni Zelanda, İsrail, Finlandiya ve Avustralya'nın veri yönetimi ve analizi becerilerine programlarında yer verdiği görülmüştür.

Yeni kazanımların yazılması için, öğretim programlarından sonra farklı kaynaklar da BD becerileri açısından analiz edilmiştir. İlk olarak, CSTA (2017) ve ISTE (2017) tarafından hazırlanan raporlar incelenmiştir. Bu raporlarda, farklı öğrenim düzeylerinde BD becerilerinin desteklenmesine

ilişkin kazanımlar sunulmuştur. Raporlarda odaklanılan BD becerileri; veri toplama, çözümlleme, ve sunma, problemi parçalarına ayırma, algoritma ve prosedürler, otomasyon, soyutlama, paralelleştirme ve simülasyon olmuştur. Bilgisayar bilimi dersinin içeriğini tanımlamak amacıyla CAS (2012) tarafından tasarlanan öğretim programı incelenen diğer bir kaynak olmuştur. Bu kaynakta, bilgisayar biliminin temel süreçlerinde BD'ye odaklandığı savunulmuştur. Bu süreçlerin ise soyutlama (modelleme, parçalara ayırma ve genelleme) ve programlamayı içerdiği ifade edilmiştir. Daha sonra, CollegeBoard'un (2015; 2016) hazırladığı öğretim programları incelenmiştir. Bu kaynaklarda, öğretim sürecinin tasarlanması ve yürütülmesinde uygulayıcılara rehberlik etmesi, öğrencilerin bilgisayar biliminin araçları ve yöntemleriyle tanıştırılması ve BD uygulamaları ile farklı beceriler geliştirilmesi için kazanımlar yazıldığı görülmüştür. CollegeBoard (2015) kaynağında kazanımların; yaratıcılık, veri ve bilgi, soyutlama, programlama, algoritma, internet ve küresel etki olmak üzere yedi "büyük fikir" etrafında şekillendirildiği belirlenmiştir. Bu fikirler, CollegeBoard (2016) kaynağında yerini yaratıcı üretim, veriler, bilgisayar sistemleri ve ağları, algoritmalar ve programlama ve bilgi işlemin etkisine bırakmıştır.

Öğretim hedeflerin oluşturulmasında, Dorling ve Walker'in (2014) farklı eğitim seviyeleri için kazanımlar önerdiği ve bunların BD becerileri ile ilişkilerini açıkladığı çalışma bir başka kaynak olarak incelenmiştir. Dorling ve Walker (2014), bilgisayar bilimlerinin yalnızca programlamayı değil, problem çözüme süreçlerini de içerdiğini vurgulamışlardır. Ayrıca, BD'nin karmaşık problemleri analiz etme, modelleme, çözüme ve çözümü bilgisayar aracılığıyla uygulama becerilerini geliştirdiğini belirtmişlerdir. Çalışmada kazanımların; algoritma geliştirme, programlama ve ürün geliştirme başlıklarında toplandığı ve bunların bazılarının birden fazla beceriye işaret ettiği belirlenmiştir. Ayrıca, ürün geliştirme ve programlama becerilerinin tamamının algoritma tasarımı ile ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.

Doküman analizi sonucunda; BD becerilerinin gelişiminde algoritma, programlama, ürün geliştirme (özgün proje tasarlama ve üretme), yaratıcılık, problem çözüme, parçalara ayırma, soyutlama, veri (toplama, çözümlleme ve sunma), otomasyon, paralelleştirme ve simülasyon olmak üzere 11 tema belirlenmiştir. Bu noktada; algoritma, programlama, ürün geliştirme, problem çözüme ve soyutlama en çok üzerinde durulan ve yüksek önem değerlerine sahip temalar olarak öne çıkmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, bilgisayar oyunu programlama aracılığıyla BD becerilerini geliştirmek ve değerlendirmek için öğretmenlere rehberlik edecek bir çerçevenin sunulması amaçlanmıştır. BD becerileri ve yaklaşımlarına yönelik öğretim etkinlikleri ve kazanımlar içeren bu çerçeve, bir durum çalışması ile oluşturulmuştur. Bu bağlamda, alanyazın incelemesi, ihtiyaç analizi, öğrenen analizi ve öğrenme hedeflerinin belirlenmesi için doküman analizi yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Alanyazının detaylı incelemesi ile BD'nin programlama becerilerini içerdiği ancak bunlarla sınırlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, bilgisayar oyunu programlama ortaokul düzeyindeki öğrenciler için tasarlanan çerçevenin geliştirilmesinde bir araç olarak değerlendirilmiştir. 21. yüzyıl becerileri kapsamında birçok ülkenin öğretim programlarına alınmış olmasına rağmen, BD becerilerinin programlamayı içerip içermediği hakkındaki tartışmalar devam etmektedir (Denning, 2017). Bazı kaynaklarda BD becerilerinin gelişimi, programlama öğrenmeyle ilgili doğrudan ilişkilendirilmekte (örn. Denning, 2017; Laura-Ochoa ve Bedregal-Alpaca, 2022) ve programlama BD'nin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (örn. Grover ve Pea, 2018; Mouza, Pan, Yang ve Pollock, 2020). Ancak bu çalışma, bu görüşe alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Nitekim Wing (2008) de, BD'nin programlama dili okuryazarlığından daha fazlasını ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, BD'nin gelişimi için programlama becerilerinin ötesini işaret eden diğer araştırmalar da bulunmaktadır (örn. Bers, 2021; Dorling ve Walker, 2014; Kılıç, 2023). BD, problemleri analiz etme, algoritmik çözüm yolları oluşturma ve verileri anlama gibi süreçleri içermektedir ve programlamanın bunları uygulama noktasında etkili bir rolü vardır. Dahası, alanyazında BD'nin geliştirilmesi için bazı çalışmalarda metin tabanlı yaklaşımların takip edildiği görülmüştür (örn. Bai, Wang ve Zhao, 2021; Bufasi, Hoxha, Cuka ve Vrtagi, 2022; Kroustalli ve Xinogalos, 2021; Sun ve Liu, 2024; Weintrop ve Wilensky, 2019). Bu uygulamaların özellikle yazılım geliştirici olmayı hedefleyen öğrenciler için faydalı olacağı söylenebilir.

Ancak bu çalışma ile Wing'in (2006) de önerdiği gibi yazılım geliştirici olmayı hedeflemeyen öğrenciler için blok tabanlı oyun programlama aracılığıyla alternatif bir yaklaşım sunulmuştur. Benzer biçimde, programlamanın özellikle görsel programlama dilleri kullanıldığında BD'yi geliştirmenin etkili bir yolu olduğunu belirten araştırmalar da bulunmaktadır (örn. Fulop, Udvaros, Guban ve Sandor, 2022; Sun, Looi, Li, Zhu, Zhu, ve Cheng, 2024; Voogt vd., 2015; Wu, Lin, Wang ve Huang, 2023).

Bu çalışmada gerçekleştirilen taramalar sonucunda, programlama becerilerinin yanı sıra BD becerilerine (parçalarına ayırma, örüntü tanıma, soyutlama, algoritma tasarlama ve hata ayıklama) ve BD'de problem çözme yaklaşımlarına (deneyimleme, üretme, hata ayıklama, azimli olma ve işbirliği yapma) odaklanılmasının önem taşıdığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, her bir beceri ve yaklaşım için öğrenme etkinlikleri ve kazanımları içeren bir çerçeve oluşturulmuştur. Benzer biçimde, Kim, Leftwich ve Castner (2024) erken yaşta BD eğitiminin öğrenme hedeflerinin neler olabileceği konusunda, öğretim programı tasarımında aktif aktörler olarak betimledikleri öğretmenlerin görüşlerini almışlardır. Buna göre, öğretmenlerin birincil öğrenme hedeflerinden biri olarak temel BD becerilerinin geliştirilmesini önerdiklerini ve bu becerileri de algoritmalar, örüntü tanıma ve parçalara ayırma şeklinde sıraladıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Mannila vd. (2023) de Finlandiya'da gerçekleştirdikleri durum çalışmasıyla müfredatlar arası bir öğretim dizisi önerisi sunmuştur. Bu öğretim dizisinde deneyimleme, üretme, hata ayıklama, işbirliği, azimli olma, algoritma ve değerlendirme merkeze alınmıştır. Bununla birlikte, Tsortanidou, Daradoumis ve Barberá, (2023) kodlama gerektirmeyen bir yaklaşımla BD becerilerine odaklanan bir öğretim programı önermiştir. Ayrıca, bu becerilerin öğrencilerin problem çözme süreçlerini yönlendirmelerine ve yaratıcılık ve işbirliği becerilerini de geliştirmelerine destek sağladığını ifade etmiştir. Alanyazında, öğrencilerin BD ile gerçek dünya problemlerine sistematik bir şekilde yaklaşmayı, çözüm yolları üretmeyi ve alternatif çözümleri değerlendirmeyi öğrenirken aynı zamanda dayanıklılık ve problem çözme azmi kazandıkları da vurgulanmaktadır (Chen, Sonnert, Sadler ve Malan, 2020). Sonuç olarak, geliştirilen öğretim programının öğrencilerin programlamanın ötesinde BD'yi anlamalarına ve uygulamalarına olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin gelecekteki problemlerinin çözümünde deneyimleme, azimli olma ve işbirliği yapma gibi yaklaşımları kullanabilen bireyler haline gelmelerine yardımcı olacağı öngörülmektedir.

İhtiyaç analizi sonucunda, öğretmenler tarafından ortaokul düzeyinde BD becerisinin geliştirilmesinde kullanılmak üzere bir çerçeve programın tasarlanmasına ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer biçimde Belmar (2022), birçok öğretmenin öğrenme ortamını BD gelişimi destekleyecek biçimde tasarlama konusunda deneyimi olmadığını ve bu alanda uygun öğretim modellerine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Mannila vd. (2023) öğretmenlerin programlama ve BD becerilerinin gelişimi konusunda yeterli seviyede bilgi ve becerilerinin olmadığını ve bu bağlamda öğretim aktivitelerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. BD'nin öğretim programlarına entegrasyonunun önündeki engellerin incelendiği diğer çalışmalarda ise öğrenim düzeyi ve branşı ne olursa olsun öğretmenlerin BD'yi kavrama düzeylerinin çok düşük olduğuna dikkat çekilmiştir (Kite ve Park, 2023). Bu bağlamda, öğretmenlerin BD'yi genellikle problem çözme becerisi ile ilişkilendirdikleri, ancak BD uygulamalarını teknoloji ile birleştirerek daha derinlemesine bir kavrayış geliştirmede nadiren başarılı oldukları ortaya çıkmıştır (Peracaula-Bosch, Estebanell-Minguell, Couso ve González-Martínez, 2020). Çalışmanın bir başka sonucu olarak, BD becerilerinin eğitim sistemi içerisine küçük yaşlardan itibaren dahil edilmesinin önemli olduğu, ancak bu konudaki gereksinimlerin yeterince karşılanmadığı dikkat çekmiştir. Barr ve Stephenson (2011) da, öğrencilerin dijital araçlardan güçlü bir biçimde etkilenen bir dünyada yaşadıklarını ve dolayısıyla BD becerilerini geliştirmek için üniversiteye düzeyine gelmelerini beklemenin akıllıca olmadığını ifade etmiştir. Çalışmada, öğretim programında BD becerilerine yer verilmesinin; problem çözme, programlama, BD becerileri ve BD yaklaşımlarının geliştirilmesi açısından önemli katkılar sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer biçimde, bu bağlamda önerilen öğretim programlarının öğrencilerin programlama becerilerinin (Mannila vd., 2023), BD becerilerinin (Tsortanidou vd., 2023) ve BD de problem çözme yaklaşımlarının gelişmesine (Mannila vd., 2023) katkı sağladığı görülmüştür. Bununla birlikte, tasarlanacak öğretim etkinliklerinin; öğrencilerin programlamaya yönelik olumsuz tutumlarını değiştirmeye, derse olan ilgi ve katılımlarını artırmaya, üretme ve programlama konusundaki motivasyonlarını yükseltmeye, merak duygularını canlı

tutarak kendi öğrenme süreçlerini yönetme becerilerini güçlendirmeye yönelik ve daha fazla üretmeleri için cesaretlendirilmelerine katkı sağlayacağı belirlenmiştir.

Öğrenen analizi sonucunda, BTY dersi öğretim programında BD becerilerine yönelik birçok kazanım bulunmasına rağmen, öğretmenlerin bu becerilerin geliştirilmesinde bir takım zorluklarla karşılaştıkları ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, öğrencilerin tamamının daha önce programlama dersi aldığı ve en az bir programlama aracına aşina olduğu, ancak bazılarının algoritma tasarımı, değişkenler döngü ve karar yapıları ve hata ayıklama konularında eksikliklerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ek olarak, yapılandırmacı kurama dayalı ve öğrencinin aktif katılımını önceleyen süreç odaklı değerlendirmenin benimsendiği öğretim programında, öğretmenlerin tüm kazanımlar ve dolayısıyla dönem sonunda özgün proje üretimi için yeterli zamanı bulamadıkları ortaya çıkmıştır. Benzer biçimde, alanyazında, yetersiz teknolojik altyapı, zaman kısıtlamaları ve düşük teknolojik okuryazarlığa sahip öğrenciler gibi nedenlerle öğretmenlerin BD'yi sınıf içi uygulamalarına entegre edemediklerinin altı çizilmiştir (Kite ve Park, 2023; 2024; Lockwood ve Mooney, 2018; Searle, Tofel-Grehl, Fischback ve Hansen, 2023; Israel vd., 2015). Bu durumda, çalışmada tasarlanan etkinliklerin yeni değerlendirme araçlarının geliştirilmesindeki eksikliklerin giderilmesi için öğretmenlere destek sağlayabileceği öne sürülebilir.

Öğretim programlarının detaylı analizi, öğrencilerin geliştirmesi gereken temel becerilerin algoritma, programlama, ürün geliştirme, problem çözme, parçalara ayırma ve soyutlama olduğunu açıkça göstermiştir. Bu sonuçlar, ihtiyaç ve öğrenen analizi sonuçları da dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Buradan hareketle, mevcut çalışmada kullanılmak üzere kazanımlar oluşturulmuştur. Bu kazanımlar, programlama becerisi ve BD becerileri başlıkları altında toplanmıştır. Tablo 3'te, kazanımlar, kazanımların ilişkilendirildiği BD becerileri ve araştırmacılar tarafından oluşturulan kazanımlara ait kodlar sunulmuştur.

Tablo 3

Çalışma Kapsamında Geliştirilen Kazanımlar

Kazanımlar	BD	Kod
Programlama Becerisi		
Görsel programlama aracını ve özelliklerini keşfeder.	-	BD1
Görsel programlama aracında verilen bir oyunun işlevlerini anlar.	-	BD2
Programların kesin talimatları izleyerek çalıştığını anlar.	AT	BD3
Verilen hedeflere ulaşmak için algoritmalar tasarlayarak programlar oluşturur.	AT	BD4
Doğrusal mantık, döngüler, karar ve çoklu karar yapıları içeren programlar oluşturur.	AT	BD5
Programlardaki basit anlamsal hataları algılar ve düzeltir.	HA	BD6
Bilgisaymsal Düşünme Becerileri		
Verilen karmaşık bir problemi alt parçalarına ayırır.	PA	BD7
Farklı problemlerin çözümünde kullanılacak geliştirilebilir örüntüleri belirler.	ÖG	BD8
Farklı problemlerin çözümündeki örüntüleri tanımlamak için modeller oluşturur.	SY	BD9
Problemin çözümü için geliştirdiği algoritmayı yapılandırılmış bir gösterim kullanarak sunar.	AT	BD10
Bir görsel programlama dili kullanarak özgün bir ürün tasarlar ve yinelemeli olarak geliştirir.	AT, PA, ÖG, SY, HA	BD11
Karmaşık problemlerin her bir alt parçası için çözümler oluşturur ve bunları uygular.	AT, PA	BD12
Benzer problemlere özyinelemeli olarak geliştirilen bir çözümü anlar, aynı çözümü problemin daha küçük örneklerine tekrar tekrar uygulayarak geneller.	AT, ÖG	BD13
Benzer problemlerin çözümü için geliştirdiği algoritma ve modellerin etkililiğini değerlendirir ve bunları uygular.	AT, SY, ÖG	BD14
Problemlerin çözümü için geliştirdiği algoritmaları bir görsel programlama dili kullanarak oluşturur.	AT	BD15
Hatalı bir algoritmadaki hataları tespit eder ve bunları düzeltir.	HA	BD16
Algoritmalar için performans kavramını anlar ve bazı algoritmaların aynı görev için farklı performans özelliklerine sahip olduğunu anlar.	AT, HA	BD17

Oluşturulan kazanımlar ile birlikte, hedef kitleye yönelik bilgisayar oyunu programlama etkinlikleri geliştirilmiştir. Ayrıca, öğrenmeyi kolaylaştırmayı hedefleyen ve değerlendirme aracı olarak kullanılacak çeşitli formlar ve çalışma yapıları tasarlanmıştır (Özmen, 2020). Tablo 4'te, geliştirilen içerik, içeriğin ilişkili olduğu BD yaklaşımları ile çalışma kapsamında oluşturulan ve BD becerilerini içeren kazanım karşılıkları sunulmuştur. İlgili etkinliklerin değerlendirilmesinde kullanılacak söz konusu formlar ve çalışma yapıları parantez içinde belirtilmiştir.

Tablo 4

Oyun Programlama Aracılığıyla BD Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öğretim Etkinlikleri İçeriği

Yaklaşım	İçerik	Kazanım
DENEYİMLEME	Programlama aracını keşfetme: Görsel programlama aracının öğrenciler tarafından keşfedilebilmesi için aracın tanıtımı yapılarak ilk deneyimlerin tartışılması ve paylaşılması teşvik edilir. (İŞBİRLİĞİ YAPMA)	BD1
	Mevcut oyunları analiz etme: Oyun programlama aracında mevcut olan örnek oyunlar, tasarım elemanlarına, oyun mekaniklerine, oyun elementlerine ve kodların bir oyun içindeki kullanımına yönelik fikir edinilmesi için oynatılır.	BD2
	<i>Oyun mekanikleri, oyunun hikayesi ve amacıyla bağlantılı olarak oyun içinde sürekli tekrarlanan eylemlerdir (hareket etme, toplama, çarpma, yarışma, zıplama, kaçma, keşif yapma, hedefleme vs.). Oyun elementleri ise oyunun çeşitli yerlerinde kullanılarak oyun deneyimini zenginleştiren ve oyuncuyu oyuna bağlayan unsurlardır (skor, ödüller, süre, seviyeler, puan, zamanla yarışma, geri bildirim vs.)</i>	
	Oyun geliştirme: Oyun geliştirme bilgi ve becerilerinin kazandırılması için seçilen aracın özelliklerine göre şekillendirilebilecek çeşitli oyun programlama etkinlikleri ile (nesnel arası etkileşim, skor, rekabet, süre tutma, hedefe ulaşma, engelleri aşma, yarışma, değişkenler vs.) örnek oyunlar geliştirilir. Her bir oyunda; tasarım araçlarının kullanım biçimine, programlama yapılarına, oyun elementlerine ve mekaniklerine ilişkin basamak basamak bilgi verilir.	BD3 BD4 BD5 BD6
	<i>Bu aşamada, programlama süreci modellenerek her bir öğrencinin bireysel olarak tekrarlaması sağlanır. Daha sonra öğrencinin hazırladığı oyunu kaydetmesine ve denemesine yardımcı olunur.</i>	
	Özgün projeye hazırlık:	
AZIMLI OLMA	1. İlk karakterin tasarımı yaptırılır (Kendini Tanıtma Formu).	BD3
	2. Basit bir oyun hikayesi yazdırılır, çizimi yaptırılır (Çizimli Oyun Hikaye Formu).	BD4
	3. Hikaye, oyun programlama aracı yardımıyla kodlatılır.	BD6
	<i>Örnek karakterlerin tasarlanması ve oyunların geliştirilmesi, özgün proje üretimi sürecinin prova edilerek kolaylaştırılmasına yardımcı olmaktadır.</i>	
	Hikaye oluşturma: Üretilecek oyunların hikayeleri yazdırılır (Oyun Hikaye Formu). Öncesinde, hikaye yazımına ilişkin kurallar verilir (karakter sayısı, tasarım elemanlarının özellikleri vs.). Örnek hikayeler, sınıfta okutulur ve tartışılması sağlanır. Tüm hikayeler; kurallar, oyun elementlerini içermeye, görsel bir programlama aracı ile tasarlanabilir olma açısından değerlendirilir ve dönütler verilir. Hikayelerin verilen dönütler temelinde gözden geçirilerek düzeltilmesi istenir.	BD3 BD4 BD6
	Parçalara ayırma: Hikayenin, alt parçalarına (karakterler, zaman, mekan vs.) ayrılması istenir. Bir başka deyişle, karmaşık problemin (oyun) daha kolay çözülebilir alt parçalara ayrıştırılması beklenir (Parçalara Ayırma Çalışma Yaprağı).	BD7
	Örüntü tanıma: Hikayelerdeki benzer parçaların listelenmesi istenir (Örüntü Tanıma Çalışma Yaprağı). Probleme ve problemin alt parçalarına ilişkin örüntülerin ortaya konulması beklenir.	BD8
	Soyutlama: Örüntüleme dayalı olarak kendi oyunlarının diğerlerinininkinden nasıl farklılaştığını fark etmeleri ve oyununu gereksiz detaylardan arındırmaları istenir (Soyutlama Çalışma Yaprağı).	BD9
	Algoritma tasarımı: Hikayesi yazılan oyun için algoritma oluşturulması istenir. Hikayelerin oyun programlama aracında tam, doğru ve anlaşılır bir biçimde tasarlanabilmesi amacıyla uygun basamaklara ayrılması istenir (Hikaye Tahtası).	BD10
	Özgün proje: Hikayesi daha önce gözden geçirilerek düzenlenmiş olan son oyun, programlama aracı ile tasarlanır ve kodlanır. Hikayelerin oyunlara dönüştürülerek özgün ürünlerin geliştirilmesi, ürünlerin akranlarla paylaşılması, değerlendirilmesi, iyileştirilmesi ve ürün geliştirme sürecine ilişkin deneyimlerin yansıtılması beklenir.	BD11 BD12 BD13 BD14 BD15 BD16
(İŞBİRLİĞİ YAPMA)		
HATA AYIKLAMA	Hata ayıklama: Oyundaki hataların bulunarak düzeltilmesi için önceden hazırlanıp kodları değiştirilmiş bir oyun tüm öğrencilere dağıtılır. Hataların, Berry (2015, s.29) tarafından önerilen dört hata ayıklama basamağına uygun şekilde ifade edilmesi ve oyun üzerinde düzeltilmesi istenir (Hata Ayıklama Çalışma Yaprağı). Bu basamaklar aşağıda sıralanmıştır.	BD16 BD17
	1. Ne olması gerekiyor, tahmin et.	
	2. Ne olduğunu bul.	
	3. Hatayı nasıl düzeltebilirsin?	
	4. Hatayı düzelt.	

Sonuç olarak, ortaokul öğrencilerinin oyun programlama aracılığıyla BD becerilerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi için bir çerçeve tasarlanmıştır. Bu bağlamda, alanyazından hareketle, BD'nin farklı disiplinlerde karmaşık problemlerin çözümünde kullanılabilecek bir beceri seti olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada, BD becerileri olarak parçalara ayırma, örüntü tanıma, soyutlama, algoritma tasarımı ve hata ayıklamaya odaklanıldığını görülmüştür. Bu beceriler, BD'de problem çözme yaklaşımları olarak deneyimleme, üretme, hata ayıklama, azimli olma ve işbirliği yapma ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, programlamanın BD becerilerinin kazandırılmasında bir araç olarak kullanılabileceği, bununla birlikte, BD'nin programlama dili okuryazarlığından daha fazlasını ifade ettiği belirlenmiştir. Bu perspektiften bakıldığında BD, problemlerin tanımlanması ve çözülmesinde yenilikçi yaklaşımları benimseyerek çeşitli stratejiler geliştiren ve bunları etkili bir şekilde kullanabilen bireyler için temel bir yeterlilik olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, bazı ülkelerin bilgisayar

bilimini ve BD'yi öğretim programlarına dahil ettikleri ve BD becerilerine odaklandıkları dikkat çekmiştir. Çalışmanın diğer sonuçları, erken yaşta BD becerilerinin geliştirilmesinin, programlama ve problem çözme becerilerini desteklemesinin yanısıra duyuşsal ve bilişsel yönden birçok kazanım sağlayacağını göstermiştir. Ancak öğretmenlerin BD'yi sınıf içi uygulamalara entegre etme konusunda yeterli düzeyde bilgi ve anlayışa sahip olmama, zaman kısıtlamaları, düşük teknolojik okuryazarlığa sahip öğrenciler gibi birçok engelle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda tasarlanan çerçevenin, öğretmenlere BD'nin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi konusunda destek sağlayacak bir kaynak olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, ortaokul düzeyinde öğrenim gören öğrenciler için tasarlanan bu çerçevenin ulusal öğretim programlarına da katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu makalede geliştirilen çerçevenin gerçek dünya öğretim ortamlarında uygulanması ve öğrenci performansına etkilerinin incelenmesi çerçevenin etkililiğinin değerlendirilmesine yardımcı olabilir. Çalışmada, ortaokul düzeyine odaklanılmıştır. Gelecekteki araştırmalar, farklı yaş grupları veya eğitim seviyelerindeki öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik olarak yeni çerçeve ve modeller üretilmesini içerebilir. Öğretim etkinliklerinin başarıyla yürütülmesinde, öğretmenlerin programlama becerileri ve bilgisayar oyunu programlama konusundaki bilgi düzeyleri kritiktir. Öğretmenler, öğretim programını öğrencilerin gereksinimlerine uygun bir şekilde uygulamak için gereken bilgiye ve becerilere sahip olmalıdır. Diğer yandan, geliştirilen çerçevenin etkililiğini değerlendirmek için çeşitli değerlendirme stratejileri belirlenmelidir. Hem süreç değerlendirmesi (örneğin, proje bazlı çalışmalar) hem de ürün değerlendirmesi (örneğin, üretilen oyunların kalitesi) içeren değerlendirme yöntemleri kullanılabilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu araştırmaya ilk yazar %70, ikinci yazar ise %30 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması

Bu araştırmada herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Teşekkür ve Açıklama: Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığını yürüttüğü birinci yazarın doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca, birinci yazara Bilim İnsanı Destekleme Programı, 2211/E Doğrudan Yurt İçi Doktora Bursu ile TÜBİTAK tarafından destek sağlanmıştır (Başvuru No: 1649B031300059).

Kaynaklar

- Angeli, C., Voogt, J., Fluck, A., Webb, M., Cox, M., Malyn-Smith, J., ... Zagani, J. (2016). A K-6 computational thinking curriculum framework: Implication for teacher knowledge. *Educational Technology & Society*, 19(3), 47–57.
- Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority. (2015). *The shape of the Australian curriculum*. Australian Government Publishing Service. Canberra. https://docs.acara.edu.au/resources/The_Shape_of_the_Australian_Curriculum_V3.pdf
- Bai, H., Wang, X., & Zhao, L. (2021). Effects of the problem-oriented learning model on middle school students' computational thinking skills in a python course. *Frontiers in Psychology*, 12, 771221.
- Barr, V., & Stephenson, C. (2011). Bringing computational thinking to K-12: What is involved and what is the role of the computer science education community? *ACM Inroads*, 2(1), 48–54.
- Belmar, H. (2022). Review on the teaching of programming and computational thinking in the world. *Frontiers in Computer Science*, 4, 997222.
- Berland, M., & Lee, V. R. (2011). Collaborative strategic board games as a site for distributed computational thinking. *International Journal of Game-Based Learning*, 1(2), 65–81.

- Berry, M. (2015). *QuickStart Primary Handbook: A CPD toolkit for primary teachers*. British Computer Society.
- Bers, M. U. (2021). From computational thinking to computational doing. In *Teaching computational thinking and coding to young children* (pp. 1–20). IGI Global.
- Blikstein, P., Worsley, M., Piech, C., Sahami, M., Cooper, S., & Koller, D. (2014). Programming pluralism: Using learning analytics to detect patterns in the learning of computer programming. *Journal of the Learning Sciences*, 23(4), 561–599.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
- Bufasi, E., Hoxha, M., Cuka, K., & Vrtagic, S. (2022). Developing student's comprehensive knowledge of physics concepts by using computational thinking activities: Effects of a 6-week intervention. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 17(18).
- Chen, C., Sonnert, G., Sadler, P. M., & Malan, D. J. (2020). Computational thinking and assignment resubmission predict persistence in a computer science MOOC. *Journal of Computer Assisted Learning*, 36(5), 581–594.
- CollegeBoard (2015). *AP Computer science: Principles. Course planning and pacing guide*. <https://apcentral.collegeboard.org/media/pdf/ap-comp-sci-principles-cppg-kick.pdf>.
- CollegeBoard (2016). *AP Computer science: Principles. Course and exam description*. <https://secure-media.collegeboard.org/digitalServices/pdf/ap/ap-computer-science-principles-course-and-exam-description.pdf>.
- Computer Science Teacher Association. (2017). CSTA K-12 computer science standards, revised 2017. <http://www.csteachers.org/standards>.
- Computing at School. (2012). *Computer science: A curriculum for schools*. <http://www.computingschool.org.uk/data/uploads/ComputingCurric.pdf>.
- Computing at School. (2014). *Computational thinking*. CAS Barefoot. <https://www.computingschool.org.uk/media/ksclub/computationalthinking.pdf>.
- Csizmadia, A., Curzon, P., Dorling, M., Humphreys, S., Ng, T., Selby, C., ... Woollard, J. (2015). *Computational thinking. A guide for teachers*. Computing at School. Charlotte BCS. The Chartered Institute for IT.
- Csizmadia, A., Standl, B., & Waite, J. (2019). Integrating the constructionist learning theory with computational thinking classroom activities. *Informatics in Education*, 18(1), 41-67.
- Curzon, P., Dorling, M., Ng, T., Selby, C., & Woollard, J. (2014). *Developing computational thinking in the classroom: A framework*. Swindon, GB. Computing at School.
- Denning, P. J. (2017). Remaining trouble spots with computational thinking. *Communications of the ACM*, 60(6), 33–39.
- Department for Education (2013). *Computing programmes of study: Key stages 1 and 2. National curriculum in England*. <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-computing-programmes-of-study>.
- Dorling, M., & Walker, M. (2014). *Computing progression pathways with Computational thinking*. Computing at School. <http://community.computingschool.org.uk/resources/2324>.
- Finnish National Board of Education (2016). *Curriculum in Finland*. https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/Noticias_Imagens/1_curriculum_in_finland.pdf.

- Fulop, M. T., Udvaros, J., Guban, A., & Sandor, A. (2022). Development of computational thinking using microcontrollers integrated into OOP (Object-Oriented Programming). *Sustainability*, 14(12), 7218.
- Futschek, G. (2006). Algorithmic thinking: The key for understanding computer science. *International Conference on Informatics in Secondary Schools-Evolution and Perspectives*, (pp. 159–168). Springer.
- Grover, S., & Pea, R. (2018). *Computational Thinking: A competency whose time has come*. In S. I. E. Barendsen, & C. Shulte (Eds.), *Computer science education: Perspectives on teaching and learning in school* (pp. 19-37). Bloomsbury Academic.
- Herrero-Alvarez, R., Miranda, G., Leon, C., & Segredo, E. (2022). Engaging Primary and Secondary School Students in Computer Science through Computational Thinking Training. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computing*, 11(1), 56-69.
- Hunsaker, E. (2018). *Understanding computational thinking*. Brigham Young University, Provo.
- International Society for Technology in Education. (2016). ISTE standards for students. ISTE. <https://iste.org/standards/students>
- International Society for Technology in Education. (2017). ISTE standards for educators. <https://iste.org/standards/educators>.
- Israel, M., Pearson, J. N., Tapia, T., Wherfel, Q. M., & Reese, G. (2015). Supporting all learners in school-wide computational thinking: A cross-case qualitative analysis. *Computers & Education*, 82(2015), 263–279.
- Kılıç, S. (2023). Background of the Relationship between Programming and Computational Thinking. In *Innovative Digital Practices and Globalization in Higher Education* (pp. 203–224). IGI.
- Kim, C., Belland, B. R., Baabdullah, A., Lee, E., Dinç, E., & Zhang, A. Y. (2021). An ethnomethodological study of abductive reasoning while tinkering. *AERA Open*, 7.
- Kim, J., Leftwich, A., & Castner, D. (2024). Beyond teaching computational thinking: Exploring kindergarten teachers' computational thinking and computer science curriculum design considerations. *Education and Information Technologies*, 1-37.
- Kite, V., & Park, S. (2023). What's computational thinking?: Secondary science teachers' conceptualizations of computational thinking (CT) and perceived barriers to CT integration. *Journal of Science Teacher Education*, 34(4), 391-414.
- Kite, V., & Park, S. (2024). Context matters: Secondary science teachers' integration of process-based, unplugged computational thinking into science curriculum. *Journal of Research in Science Teaching*, 61(1), 203-227.
- Krippendorff, K. (2004). Reliability in content analysis: Some common misconceptions and recommendations. *Human Communication Research*, 30, 411–433.
- Kroustalli, C., & Xinogalos, S. (2021). Studying the effects of teaching programming to lower secondary school students with a serious game: A case study with Python and CodeCombat. *Education and Information Technologies*, 26(5), 6069-6095.
- Laura-Ochoa, L., & Bedregal-Alpaca, N. (2022). Incorporation of computational thinking practices to enhance learning in a programming course. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 13(2).
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.

- Liu, Z., Zhi, R., Hicks, A. & Barnes, T., (2017). Understanding problem solving behavior of 6-8 graders in a debugging game. *Computer Science Education*, 27(1), 1–29.
- Lockwood, J., & Mooney, A. (2018). Computational thinking in education: Where does it fit? A systematic literary review. *International Journal of Computer Sciences and Engineering Systems*, 2(1), 41–60.
- Lodi, M., & Martini, S. (2021). Computational thinking, between Papert and Wing. *Science & Education*, 30(4), 883–908.
- Mannila, L., Leinonen, T., Bauters, M., & Veermans, M. (2023). Student and teacher co-agency when combining CT with arts and design in a cross-curricular project. *Computers and Education Open*, 4, 100132.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (3rd ed.). CA: Jossey-Bass.
- Miles, M., & Huberman, A. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programı (Ortaokul 5. ve 6. sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=374>.
- Mouza, C., Pan, Y. C., Yang, H., & Pollock, L. (2020). A multiyear investigation of student computational thinking concepts, practices, and perspectives in an after-school computing program. *Journal of Educational Computing Research*, 58(5), 1029-1056.
- New Zealand Ministry of Education (2017). *The ministry of education annual report 2017*. <https://www.education.govt.nz/assets/Documents/Ministry/Publications/Annual-Reports/2017-MOE-Annual-Report-web.pdf>.
- Özmen, B. (2020). *Programlama öğretiminde bilgisayarlı düşünme becerilerinin geliştirilmesine yönelik oyun tabanlı bir tasarım modeli önerisi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]*. Hacettepe Üniversitesi. <https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/handle/11655/23259>
- Papert, S. (1980). *Mindstorms: Children, computers, and powerful ideas*. Basic Books.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research and evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). Sage.
- Pelanek, R., & Effenberger, T. (2023). The landscape of computational thinking problems for practice and assessment. *ACM Transactions on Computing Education*, 23(2), 1–29.
- Peracaula-Bosch, M., Estebanell-Minguell, M., Couso, D., & González-Martínez, J. (2020). What do pre-service teachers know about computational thinking? *Aloma: Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació I de l'Esport*, 38(1), 75–86.
- Rich, K. M., Spaepen, E., Strickland, C., & Moran, C. (2019). Synergies and differences in mathematical and computational thinking: Implications for integrated instruction. *Interactive Learning Environments*, 28(3), 272–283.
- Searle, K. A., Tofel-Grehl, C., Fischback, L., & Hansen, T. (2023). Affordances and limitations of teachers instructional styles when teaching computer science and computational thinking. *Computer Science Education*, 33(1), 139-161.
- Selby, C. C., & Woollard, J. (2013). *Computational thinking: The developing definition*. University of Southampton.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research techniques*. Sage.

- Sun, D., Looi, C. K., Li, Y., Zhu, C., Zhu, C., & Cheng, M. (2024). Block-based versus text-based programming: A comparison of learners' programming behaviors, computational thinking skills and attitudes toward programming. *Educational Technology Research and Development*, 72(2).
- Sun, L., & Liu, J. (2024). Effects of gamified python programming on primary school students' computational thinking skills: A differential analysis of gender. *Journal of Educational Computing Research*, 62(3), 846-874.
- Tang, X., Yin, Y., Lin, Q., Hadad, R., & Zhai, X. (2020). Assessing computational thinking: A systematic review of empirical studies. *Computers & Education*, 148, 103798.
- Tsortanidou, X., Daradoumis, T., & Barberá, E. (2023). A K-6 computational thinking curricular framework: Pedagogical implications for teaching practice. *Interactive Learning Environments*, 31(8), 4903-4923.
- Tuhkala, A., Wagner, M. L., Iversen, O. S., & Kärkkäinen, T. (2019). Technology comprehension-combining computing, design, and societal reflection as a national subject. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 20, 54-63.
- Voogt, J., Fisser, P., Good, J., Mishra, P., & Yadav, A. (2015). Computational thinking in compulsory education: Towards an agenda for research and practice. *Education and Information Technologies*, 20(4), 715-728.
- Waite, J. L., Curzon, P., Marsh, W., Sentance, S., & Hadwen-Bennett, A. (2018). Abstraction in action: K-5 teachers' uses of levels of abstraction, particularly the design level, in teaching programming. *International Journal of Computer Science Education in Schools*, 2(1), 14-40.
- Wahyuni, D. S., Rozimela, Y., Ardi, H., Mukhaiyar, M., & Darmansyah, D. (2022). PROSPER (Project, Sustainability, and Perseverance) learning model in English for computer science. *Sustainability*, 14(24), 16749.
- Webb, M., Davis, N., Bell, T., Katz, Y. J., Reynolds, N., Chambers, D. P., ... Sysło, M. M. (2017). Computer science in K-12 school curricula of the 21st century: *Why, what and when?* *Education and Information Technologies*, 22, 445-468.
- Weintrop, D., & Wilensky, U. (2019). Transitioning from introductory block-based and text-based environments to professional programming languages in high school computer science classrooms. *Computers & Education*, 142, 103646.
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33-35.
- Wing, J. (2008). Computational thinking and thinking about computing. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical Physical and Engineering Sciences*, 366(1881), 3717-3725.
- Wing, J. M. (2011). Computational thinking - What and why? *The Link Magazine*, Spring.
- Wing, J. M. (2017). Computational thinking's influence on research and education for all. *Italian Journal of Educational Technology*, 25(2), 7-14.
- Woollard, J. (2016). CT Driving Computing Curriculum in England. *CSTA Voice*, 12(1), 4-5.
- Wu, T. T., Lin, C. J., Wang, S. C., & Huang, Y. M. (2023). Tracking visual programming language-based learning progress for computational thinking education. *Sustainability*, 15(3), 1983.
- Yadav, A., Mayfield, C., Zhou, N., Hambruch, S., & Korb, J. T. (2014). Computational thinking in elementary and secondary teacher education. *ACM Transactions on Computing Education*, 14(1), 1-16.
- Yin, R. K. (2014). *Case study research: Design and methods* (5th ed.). Sage.

Extended Abstract

Introduction

Computational thinking (CT) is considered an essential 21st-century skill for solving complex problems (Barr & Stephenson 2011; Grover & Pea, 2018). According to Wing (2006), CT involves integrating the basic principles and approaches of computer science into the problem-solving process. However, Wing (2008) argued that CT focuses on how humans solve problems rather than imitating the way computers think. CT has become a crucial skill set for logical and procedural problem-solving across all disciplines, not just computer science (CSTA, 2017; ISTE, 2017).

Computer science is widely recognized as a fundamental field for developing CT skills (Voogt et al., 2015). It is noteworthy that different countries have added programming activities to their curricula to include CT in their education systems (e.g. Belmar, 2022; DE, 2013; FNBE, 2016; MEB, 2018; NZME, 2017; Tuhkala et al., 2019; Webb et al., 2017). However, some studies only consider CT in the context of programming (Denning, 2017). Therefore, providing a descriptive definition of CT and assessment methods can be challenging (Hambrusch et al., 2009; Lee et al., 2011). CT encompasses problem-solving skills and an understanding of the basic principles of computer science, in addition to programming language literacy (Wing, 2006; 2008). CT aims to develop common basic problem-solving skills and identify new problems across all disciplines (Barr & Stephenson, 2011). These skills include decomposition, pattern recognition, abstraction, algorithm design, and evaluation (debugging) (Angeli et al., 2016; Csizmadia et al., 2015).

There is a need for studies that evaluate CT skills beyond programming literacy (Pelanek & Effenberger, 2023). However, it is also noteworthy that there is a lack of guidance for practitioners on how to develop teaching activities that align with the current curriculum and how to implement these activities in teaching environments. This study aims to create a framework for developing and evaluating middle school students' CT skills, as well as programming skills through computer game programming activities.

Method

This study employed a case study approach. A literature review was conducted to identify the CT skills that would serve as the basis for the study. A needs analysis was carried out to define the requirements and potential educational outcomes of the planned training activities. Furthermore, a learner analysis was conducted to assess the current situation of the target group and the suitability of the teaching activities for them. Document analysis was conducted to determine the level and form of CT skills in the existing curricula, as well as the learning outcomes related to CT that are included.

Participants for the study were selected using criterion sampling, consisting of four teachers with at least five years of experience in the Information Technology field and working in the center of a province in eastern Turkey. Data for the needs and learner analysis were collected using semi-structured interview forms. To gather information on the development of CT skills at the middle school level, various documents such as curricula from Turkey and other countries, guidelines, reports, and scientific studies were utilized. The data was analyzed using content analysis techniques. The interview data was analyzed using Miles and Huberman's (1994) inductive approach, which involves data collection, summarization, visualization, inference, and confirmation. The process of document analysis followed Merriam's (2009) recommended steps, including finding appropriate documents, verifying their authenticity, creating a coding and cataloging system, and conducting data analysis. Data triangulation was used to ensure credibility and confirmability. Furthermore, expert opinions were incorporated in the development of data collection instruments. To ensure transferability, maximum diversity, and detailed description strategies were adopted. To ensure consistency, data triangulation and moderation techniques were employed. The results were found to be mutually supportive and consistent. The research received ethical approval and permission from the relevant institutions.

Findings

After a thorough review of the literature, it was concluded that CT involves more than just programming skills. In addition to programming, CT includes skills such as decomposition, pattern recognition, abstraction, algorithm design, and debugging. It is important to note that these skills are interrelated and contribute to a comprehensive understanding of CT.

The needs analysis revealed seven themes: programming skills, CT skills, CT approaches, problem-solving skills, psychological outcomes, cognitive outcomes, and curriculum. It was found that teachers believed the planned teaching activities would sufficiently address students' needs for tinkering, creating, and collaborating. The results indicated that debugging and algorithm design skills were particularly crucial for CT skills, while decision structures and linear logic themes were emphasized for programming skills. These findings suggest that teachers consider CT to be equivalent to programming skills and that their understanding of CT skills may be limited. Moreover, the study's framework was perceived by teachers as having positive psychological and cognitive effects on students. It is necessary to allocate more time to the development of CT skills in the curriculum, especially through the creation of an original project, and to establish evaluation methods that can guide practitioners. Furthermore, it is crucial to create learning environments and content that cater to the needs of students.

Learner analysis revealed that the students were mostly deficient in variables, decision structures, and loop structures in terms of programming skills. However, deficiencies in debugging and algorithm design skills were observed in terms of CT skills. Additionally, it was found that most of the students had prior experience with a visual programming tool. Teachers felt that there was insufficient time or resources to undertake a product-oriented study.

The document analysis identified 11 themes related to the development of CT skills: algorithm design, programming, creating (designing and producing original projects), creativity, problem-solving, decomposition, abstraction, data (collecting, analyzing, and presenting), automation, parallelization, and simulation. At this point, the most emphasized themes were algorithm design, programming, creating, problem-solving, and abstraction.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The results of the study showed that there is a need to develop a framework for the development of CT skills and problem solving approaches in CT through computer game programming activities at middle school level. In this context, firstly, learning outcomes for programming and CT skills were developed to be used in the current study. Then, for each skill (decomposition, pattern recognition, abstraction, algorithm design, and debugging) and approach (tinkering, creating, debugging, persevering, and collaborating), a framework of game programming activities and corresponding outcomes was developed. Similarly, Belmar (2022) found that many teachers have no prior experience in designing the learning environment to support CT development and that appropriate teaching models are needed in this area. In addition, Mannila et al. (2023) developed an instructional sequence centred on experimentation, generation, debugging, collaboration, perseverance, algorithms and evaluation. As a result, a framework has been developed to address various computer game programming activities, that are appropriate to the characteristics and needs of the target audience. The primary aim of this framework is to improve students' understanding of CT beyond programming tasks and to assist practitioners in developing and assessing CT skills. Furthermore, this framework, designed for middle school students, is expected to be a valuable asset in the development of national curricula.

Future research could include the development of new frameworks and models to meet the needs of students at different ages or levels of education. It is also important to identify strategies for evaluating the effectiveness of the curricula. Additionally, evaluation methods that include both process and product evaluation can be used.

Türkiye’de Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ndeki Yaş Yığılmalarına İlişkin Değerlendirme

Faruk KESKİN

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
farukkeskin@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7034-6643

Pelin ÇAĞATAY

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
pcagatay@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1830-1333

Ahmet Sinan TÜRKYILMAZ

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
aturkyil@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2783-932X

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1355620

Geliş Tarihi: 06.09.2023

Revize Tarihi: 25.03.2024

Kabul Tarihi: 13.05.2024

Atf Bilgisi

Keskin, F., Çağatay, P. ve Türkyılmaz, A.S. (2024). Türkiye’de Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ndeki yaş yığılmalarına ilişkin değerlendirme. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 487-506.

ÖZ

Türkiye’deki nüfus kayıtları, tahrir defterlerinden kayıtların dijitalleşmesi ile oluşturulan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne (ADNKS) kadar bir dizi değişim geçirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de nüfus kayıt sisteminin değişimini takip ederek ilk sonuçları 2007 yılında yayımlanan ADNKS’den elden edilen nüfustaki yaş yığılmalarını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ADNKS verisinden tekli yaşlar için nüfus piramitleri oluşturulmuş, doğum kuşaklarının büyüklüğü ve sağkalım oranları ile yaş ve cinsiyet oranlarının yıllar içindeki değişimi incelenmiştir. Bu incelemelerde ortaya çıkan yaş yığılmalarını ölçmek için çeşitli yaş yığılması endeksleri (Whipple, Myers, Bachi, Noubissi, Toplam Modifiye Whipple) hesaplanmıştır. ADNKS sonuçları son sayım verisiyle büyük oranda örtüşmesine rağmen bazı doğum kuşakları için farklılaşmalar görülmüştür. Sonuçlara göre genç nüfusta tekli yaşlarda görülen düzgün yaş dağılımının ileri yaşlarda devam etmediği, eski doğum kuşaklarında belirgin yaş yığılması olduğu saptanmıştır. Geçmişte yaşları çoğunlukla yanlış kaydedilmiş nüfus endeks aralığından çıktıkça bu kuşaklardan kaynaklı yaş yığılması azalmaktadır. Yaş yığılması endeksi sonuçları kayıt sistemindeki iyileşmenin devam ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaş yığılması, nüfus kayıt sistemi, ADNKS, yaş yapısı.

Evaluation of the Age Heaping of Address-Based Population Registration System in Türkiye

ABSTRACT

Population records in Turkey have undergone a series of changes, from Tahrir books to the Address-Based Population Registration System (ABPRS), created by digitizing records. This study aims to analyze the age heaping in the population's age structure obtained from ABPRS, the first results of which were published in 2007, following the change in the population registration system in Turkey. For this purpose, population pyramids were created for single ages from ABPRS data, and the size of birth cohorts, survival rates and the change in age and sex ratios over the years were examined. Various age heaping indices (Whipple, Myers, Bachi, Noubissi, Total Modified Whipple) were calculated to measure the age heaping. Although the ABPRS results largely overlapped with the last census data, differences were detected in some birth cohorts. According to the results, it was determined that the uniform age distribution seen in single ages in the young population does not continue in older ages, and there is significant age heaping in the older birth cohorts. As the population, whose ages were often misrecorded in the past, moves out of the index range, age heaping due to these generations decreases. The results of the age heaping indices show that the improvement in the registration system continues.

Keywords: Age heaping, population registration system, ABPRS, age structure.

Giriş

Ulusal düzeydeki nüfus istatistikleri, planlama ve karar verme için temel araçlardır ve devletlerin hem güncel hem de geleceğe dönük politikalarına yön vermede büyük önem taşımaktadır. Doğru ve güvenilir bilgi üreten nüfus kayıt sistemine sahip olan ülkeler, nüfus dinamiğini, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısını ve bu yapıdaki niceliksel ve niteliksel değişimi net bir şekilde izleyebilirler ve pek çok hizmetin planlanmasında kritik öneme sahip olan doğumların, ölümlerin ve göçün büyüklüğü ve yapısı ile ilgili kapsamlı bilgiye ulaşabilirler. Ayrıca iyi derlenmiş nüfus bilgileri demografiyle ilişkili çalışmalar için de kaynak niteliğindedir (Ak ve Közleme, 2017; Özpolat ve Aktuna, 2023). Bir başka ifadeyle, belirli aralıklarla yapılan nüfus sayımlarından veya iyi yapılandırılmış bir nüfus kayıt sisteminden elde edilen veriler, ulusal düzeydeki kolektif bilginin en temel parçasını oluşturur.

Modern anlamda bir nüfus kayıt sisteminden ziyade vergi toplamak, askere almak ve bazı devlet dairelerinde çalışacak kişileri seçmek amacıyla insanların kaydedildiği listeler olarak tanımlanabilecek kayıtlara M.Ö. 2. yy’da antik Çin’de rastlanmaktadır (United Nations [UN], 1969). 17.yy’dan itibaren İskandinav ülkelerinde tutulmaya başlayan kilise kayıtları (UN, 1969), Avrupa’daki nüfus kayıtlarının ilk örneklerindedir ve bu kayıtların bir nüfus kayıt sistemine dönüştürülmesine yine Kuzey Avrupa ülkeleri öncülük etmiştir (Poulain ve Herm, 2013). Avrupa’da merkezi bir nüfus kayıt sisteminin oluşturulması ise 20.yy’ın ikinci yarısına denk gelir. Merkezi nüfus kayıt sisteminin ulusal düzeydeki ilk örneği İzlanda’dır (Watson, 2010). Bu yaklaşım 1960’lı yıllarda hız kazanarak İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya’da merkezi kayıt sistemlerinin oluşturulmasında büyük rol oynamıştır (Poulain ve Herm, 2013).

Osmanlı döneminde, tahrir defterleriyle 15. yüzyıla dayanan nüfus kayıt ve tespit çalışmaları yerini dünyadaki gelişmelere paralel olarak daha kapsamlı ve metodolojik nüfus tespitlerine bırakmıştır. Bu çalışmaların ilk örnekleri 1828’de başlayan nüfus belirleme çalışması ile 1829 yılından itibaren nüfusla ilgili oluşturulan idari kayıtlardır (Karpas, 2010). Bu girişimlerin sürekliliği sekteye uğrasa da takip eden yıllarda nüfusu saptamaya ve kaydetmeye yönelik çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti’nde 1905-06 yıllarında yapılan son sayımdan sonra gerçekleşen ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927’de Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılan ilk tam nüfus sayımıdır. Türkiye’nin nüfusu, 22 Ekim 2000’de gerçekleşen son tam nüfus sayımına kadar sayımlar aracılığıyla saptanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda kurulan nüfus kütükleri sistemi cumhuriyet döneminde nüfus kayıtları için kullanılmaya devam etse de nüfusun büyüklüğünü belirlemek için kullanılabilecek kapsayıcılıkta olmamıştır. Günümüzde ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından kurulan ve İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’ne devredilen Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nin (ADNKS) sonuçları kullanılmaktadır. Bu tarihten itibaren her yıl için nüfusla ilgili bilgiler temel olarak ADNKS sonuçlarından elde edilmektedir.

Nüfusla ilgili en temel iki bileşen yaş ve cinsiyettir. Bu iki bileşenle ilgili bilgilerin doğruluğu nüfusla ilgili diğer verileri de etkilemektedir. Yaş ve cinsiyet yapısı kullanılarak hesaplanan doğrudan veya dolaylı göstergeler demografik verilerin temelini oluşturmaktadır. Nüfusun yaş bilgisinin sistematik olarak doğru kaydedilmediği durumlarda yaş yığılmaları gerçekleşebilir. Yaş yığılması, nüfusun yaş dağılımı incelendiğinde bazı tercih edilen yaşlarda gözle görülür tepe noktalarının oluşmasıdır. Bu tür yığılmalar, özellikle beyan ile oluşturulan verilerde kişilerin ya da yaşı kaydedenlerin kesin yaşlar yerine belirli basamaklara yuvarlanan yaşları tercih etmesiyle oluşur. Yaşın matematiksel olarak alt ya da üst basamaklara yuvarlanması sonucu bu tepe noktaları genellikle 0 veya 5 ile biten yaşlarda görülür. Nüfus sayımlarındaki yaş bilgisi genellikle beyana dayalı olarak kaydedildiği için tekli yaşlardaki nüfus büyüklüğü yaşa bağlı olarak ani artış veya azalışlara maruz kalabilmektedir. Nüfus kayıtlarında ise yaşlar kişilerin beyanlarıyla belirlenmediği için bu tür yaş yığılmalarının görülmemesi beklenir.

Bu çalışmanın temel amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. ADNKS’den elde edilen verilerle Türkiye’nin güncel yaş ve cinsiyet dağılımını incelemek.
2. Türkiye’nin yaş yapısındaki yaş yığılmalarını araştırmak ve saptamak.

3. ADNKS'den elde edilen Türkiye nüfusunda yaş yığılmaları endekslerini hesaplamak.
4. Tespit edilen yaş yığılmalarının nedenlerini tartışmak.

Ayrıca çalışmada Türkiye'nin mevcut nüfus kayıt sistemini tarihsel olarak ele alırken, kayıt sisteminden elde edilen güncel verilerle yaş ve cinsiyet yapısındaki dağılımının genel bir değerlendirmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla, Osmanlı döneminde kullanılan tahrir defterlerinden günümüzde nüfus verilerine sürekli ve güncel olarak erişebilmeyi mümkün kılan ADNKS'ye kadar Türkiye'deki nüfus tespit çalışmaları ele alınmıştır. Tarihsel bu bakış, güncel kayıt sistemlerinin geçmişteki nüfus kayıt ve belirleme yöntemlerinden nasıl etkilendiğini anlamak için önemlidir. Yaş yapısını inceleyen çalışmaların büyük bir bölümü beyan üzerinden toplanan nüfus sayımı verisi kullanılarak yapılmıştır. Bununla beraber nüfusla ilgili istatistiklerin nüfus sayımı yerine idari kayıt sistemi kullanılarak üretilmesi, nüfus verisinin çerçevesini değiştirmiştir. Daha önceleri nüfus sayımlarının sonuçları üzerinden 5 veya 10 yılda bir güncellenebilen nüfus istatistikleri ADNKS ile her yıl güncellenmeye başlansa da literatürde Türkiye nüfusunun yaş ve cinsiyet dağılımını ve yaş yığılmalarını ADNKS sonuçları üzerinden değerlendiren herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, idari kayıtlar üzerinden elde edilen güncel nüfus verisi ile yaş ve cinsiyet dağılımlarını inceleyerek ve yaş yığılmalarını ortaya çıkararak literatürdeki bu boşluğu doldurmada ve diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Ayrıca, ADNKS yaş yapısını değerlendirmek ve yorumlayabilmek için ADNKS'nin dayandırıldığı kayıt sistemlerinin değişimini ve gelişimini anlamak önemlidir. ADNKS, 2007 yılından beri sonuç üreten görece genç bir sistem olsa da geliştirilmesi sırasında kullanılan nüfus kütükleri ve nüfus kayıtları köklü bir geleneğe dayanmaktadır. Özünde bu geleneğin modernleşmesi ile ortaya çıkan ADNKS'nin sonuçlarında gözlemlenecek olan nüfusun yaş ve cinsiyet yapıları Türkiye'deki kayıt sistemlerinin gelişimiyle birlikte anlam kazanmaktadır. Bu yapıların kayıt sisteminin değişimi ışığında incelenmesi de literatüre katkıda bulunacaktır.

Türkiye'de Nüfus Belirleme ve Kayıt Çalışmaları

Osmanlı döneminde 15. ve 17. yy. arasındaki nüfusa ilişkin kayıtlar, ülke sınırlarına yeni topraklar dahil edildikçe düzensiz aralıklarla yapılan tahrir defterlerine dayanır. 1831 yılında tamamlanan Osmanlı'daki ilk nüfus sayımını takiben 1835 yılında dönemin İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Ceride-i Nüfus Nezareti (Nüfus Dairesi) kurulmuştur (Shaw, 1978). Bu yapılanma nüfusun sayımı ve kayıtlanmasının merkezi bir şekilde ele alınmaya başladığını göstermektedir. 1881'de Şura-yı Devlet (Danıştay), sayımların nüfusun belli bir zamandaki büyüklüğünü göstermesi ve nüfus değişimlerinin tamamının kaydedilmesi gerektiğine dikkat çekmiş, önemli olanın düzenli bir kayıt sistemi olduğunu vurgulamıştır (Karpat, 2010). Bu amaçlarla bağlantı olarak, sayım işlemi, nüfus kaydı, idari yapılanma gibi nüfus idaresini ilgilendiren bütün koşullar Sicil-i Nüfus Nizamnamesi (Nüfus Defterleri Yönetmeliği) adı altındaki yeni bir yönetmelikte toplanmış ve 1881 yılında yürürlüğe konmuştur (Mutlu, 2003). Yönetmeliği takip eden 1881-82 sayımı Osmanlı Devletindeki ilk geniş kapsamlı sayımdır. Bu sayımda öncekilerden farklı olarak ilk defa kadınlar da sayıma dahil edilmiş ve nüfusa kaydolun her kişiye bir nüfus tezkeresi verilmiştir (Şaşmaz, 1995).

1881-82 sayımıyla birlikte yürürlüğe giren kayıt sistemi kullanılarak kaza düzeyinde nüfus ve nüfus olayları kaydedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devletindeki son nüfus sayımı 1905-06 yıllarında yapılmıştır. Bu sayımdan elde edilen bilgilerin Esas Defter adı verilen büyük defterlere aktarıldığı ve mahalle esasına göre nüfus kütüklerinin ilk kez 1905-06 sayımı sonuçlarıyla oluşturulduğu bilinmektedir (Behar 1996). 1914 yılında yayımlanan 1929 sayılı Sicili Nüfus Kanunu, nüfusu kayıt altına almak, hayati olaylarla ilgili düzenlemeler açısından önemli bir adımdır. Osmanlı döneminde hazırlanan bu kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nde yarım asırdan fazla yürürlükte kalmasıyla Türkiye'de hayati kayıt sisteminin oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamış, Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusla ilgili tüm işler bu kanunun esaslarına göre yürütülmüştür (Çakmak, 2009). Cumhuriyet öncesi dönemin son nüfus çalışmalarını ise Türkiye Büyük Millet Meclisi yapmıştır. Ancak, savaşın etkileri, teşkilat yapısının yetersizliği, eğitilmiş insan gücünün azlığı, halkın çekinceleri gibi sebeplerle, nüfusa ilişkin temel göstergelerin üretilebileceği sağlam bir veri kaynağı (sayım, kayıt veya araştırma) oluşturulamamıştır (Tamer ve Çavlin, 2004).

Merkezi İstatistik Kurumu’nun (İstatistik Umum Müdürlüğü) 26 Şubat 1926 tarihli ve 3517 sayılı kararname ile başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş olması, kuruluşundan yaklaşık bir sene sonra bu kurum tarafından yapılacak olan nüfus sayımının en temel hazırlıklarından biridir. İlk sayımdan sekiz yıl sonra 20 Ekim 1935 tarihinde ikinci nüfus sayımı yapılmış ve sayım geleneği 1990 yılına kadar her beş yılda bir yapılan sayımlarla devam ettirilmiştir. 1990 yılından sonra sayımların 10 yılda bir yapılmasına karar verilmiş, 2000 yılında yapılan son Genel Nüfus Sayımı ile sayım geleneği geride bırakılarak, oluşturulacak yeni kayıt sistemi üzerinden nüfus verisinin toplanmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmiştir. 1935-2000 yılları arasında periyodik olarak yapılan sayımların tek istisnası 30 Kasım 1997’de yapılan nüfus tespittir. Seçim amaçlı yapılan bu çalışma, 90lı yıllardan itibaren nüfus hareketliliğinin artmasıyla, yapılacak bir seçimde illerin çıkaracağı milletvekili sayısı, birçok seçmenin oy kullanamayacak olması gibi seçimi doğrudan etkileyecek sebeplerden ötürü, seçim öncesi alt yapı çalışması olarak değerlendirilebilir (Işık, 1999).

Osmanlı dönemindeki kayıt sistemine ve nüfus idaresine şekil veren 1914 tarihli kanun, 1972 tarihli ve 1587 sayılı Nüfus Kanunu kabul edilene kadar dönemin ihtiyaçlarına göre yasal düzenlemelerle şekillendirilerek ve güncellenerek Cumhuriyet döneminde de yürürlükte kalmıştır. 1972 Nüfus Kanunu, Osmanlı’dan gelen nüfus kütüğü sistemine bir değişiklik getirmemiş, kütüğe kayıt işlemine yönelik düzenlemeler getirmiştir. Doğum, evlenme, ölüm gibi hayati olayların kayıtlarına ilişkin maddelere yer verilmiştir. Otuz dört yıl yürürlükte kalan bu kanun yerini 2006 tarihli ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu’na bırakmıştır.

Türkiye’deki nüfus hizmetlerinin dijitalleşme süreci, Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) Projesi ile gerçekleşmiştir. MERNİS genel hatlarıyla nüfus kütüklerinde yer alan tüm bilgilerin elektronik ortama aktarılmasını ve bu bilgilerde meydana gelen her türlü değişikliğin ülke çapındaki yaklaşık bin merkezden anlık güncellenmesini ve bir ağ üzerinden güvenle paylaşımını sağlayan bir proje olarak tanımlanmaktadır. Proje fikri, 5 Mayıs 1972 tarih ve 1587 sayılı Nüfus Kanunu ile ortaya çıkmış, 1976 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından projelendirilmiş, 1982-1996 tarihleri arasında geliştirilmiştir (Nüfus ve Vatandaşlık İşleri[NVİ], 2019a). 1997 yılında Dünya Bankası’ndan aktarılan kaynak ile MERNİS projesi hız kazanmış, 1999 yılına kadar fiziki olarak saklanan nüfus kütüklerindeki tüm bilgiler bilgisayar ortamına aktararak, 1999 sonunda 122 milyon kişinin bilgisi elektronik ortama taşınmıştır (NVİ, 2019b). Bu hazırlıkların ardından 28 Ekim 2000 tarihinde kayıtlı tüm nüfusa T.C. Kimlik Numarası verilmiştir. MERNİS kütük tabanlı bir nüfus kayıt sistemine dayandığı için ikamete yönelik bir bilgi yer almamaktadır. Bu bilginin olmaması sebebiyle, kamu hizmetlerinin eşgüdümlü yürütülememesi, yerleşim yerlerinin güncel nüfuslarının tespit edilememesi ve her kurumun adres bilgisini farklı bir veri tabanında tutması nedeniyle kimlik numaraları ile adreslerin doğru eşleştirilememesi gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu aksaklıkların giderilmesi amacıyla 2006 tarihli 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile kimlik ve adres paylaşım sistemlerine ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

2005-2007 yılları arasında yaklaşık 2 yıl süren bir çalışma ile bina ve konut bilgileri ve adresler belediyeler tarafından tek tek güncellenerek merkezi veri tabanına girilmiştir. Bu veri tabanından alınan adres çıktıları ile haneler tek tek ziyaret edilerek adreste yaşayan kişilerin bilgileri genellikle nüfus cüzdanı esas alınarak kaydedilmiştir. Nüfus cüzdanı olmayanlar için ayrıca bilgi toplanmış, nüfusa kayıtlı olmayan ancak alanda tespit edilen kişiler ise ilçe nüfus müdürlüklerinde kayıt ettirmeye çalışılmıştır. Alan çalışmasından elde edilen bilgilerle MERNİS’ten alınan nüfus kütüklerindeki bilgilerin birbiriyle uyuşmadığı durumlarda MERNİS bilgisi doğru kabul edilmiştir. Alan çalışması tamamlandıktan sonra kimlik numaraları ile adresler eşleştirilerek 68 milyon kayıt oluşturulmuştur. Geniş kapsamına rağmen MERNİS’te olmayıp alanda tespit edilen veya MERNİS’te bilgisi olup alanda hiç ulaşılamayan ve bu nedenle de açıkta kalan bir nüfus ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlığı gidermek için, ulaşılamayan nüfusun yurt dışında olma ihtimaliyle Dış İşleri Bakanlığı’nın kayıtları kullanılmış, bölgelerde çağrı merkezleri oluşturularak telefonla bilgiler toplanmıştır. Bunlara ek olarak MERNİS’teki bilgiler ve akrabalık ilişkileri üzerinden, tanımlanamayan kişilerin bilgisine ulaşılmaya çalışılmış, ayrıca askeri kurumlar tarafından tutulan yaklaşık 500 bin kayıt incelenmiştir. Bu eşleşmeler sırasında veri tabanı, 2000 Genel Nüfus Sayımında

hayali nüfus olarak tanımlanan fazla sayımlardan da arındırılmıştır (Çavlin Bozbeyoğlu ve Rittersberger Tılıç, 2011).

Nüfus kayıtlarının dijitalleşmesi ile oluşturulan MERNİS ve ülkedeki tüm adreslerin standartlaştırılması ile oluşturulan UAVT, kişilerin T.C. kimlik numaraları vasıtasıyla eşleştirilerek ADNKS hayata geçirilmiştir. ADNKS ile sayım geleneği yerini kayıt sistemine bırakmış, her yıl, bir önceki yılın yıl sonu (31 Aralık itibarıyla) nüfusu 2007 yılı nüfusundan başlayarak haber bültenleriyle açıklanmaya başlanmıştır. Oluşturulan bu kayıt sistemi, genel nüfus sayımı ihtiyacını ortadan kaldırsa da kayıt sisteminden elde edilemeyen, nüfusun demografik, sosyal ve ekonomik nitelikleri (hanehalkı özellikleri, işgücü, istihdam, göç ve nedenleri gibi) ile binalara ve konutlara ilişkin bilgi toplanması için çalışmalara devam edilmiştir. Birleşmiş Milletler, nüfus ve konut konusunda uluslararası karşılaştırılabilirliği olan istatistiklerin üretilmesi için sonu "0" ile biten yıllara yakın yıllarda bu araştırmaların yapılmasını önermektedir. Buradan hareketle, TÜİK, 2011 ve 2021 yıllarında idari kayıtları dikkate alarak Nüfus ve Konut Sayımlarını (NKS) gerçekleştirmiştir. Çalışmanın adında sayım ifadesi geçmesine karşılık NKS, bildiğimiz anlamıyla tüm nüfusu kapsayan bir sayım olmayıp örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmekte ve ülkemizde ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile yabancı uyruklu kişileri (*de jure* nüfus) kapsamaktadır.

Kayıt sisteminin gelişen teknoloji ve çağın getirdiği modern değişikliklere entegre olmasıyla örtüşecek şekilde kayıtlanma şeklinde de güncellemelere gidilmiştir. Teknolojik gelişmelere uygun olarak görsel, elektronik ve biyometrik olarak farklı güvenlik düzeylerinde kimlik doğrulamaya imkan sağlayacak kimlik kartları geliştirilmiştir. 14 Ocak 2016 tarihli 6661 sayılı kanunla elektronik karta geçiş yapılarak 2 Ocak 2017 tarihinden itibaren, tek yapraklı nüfus cüzdanları yerine çipli kimlik kartları verilmeye başlanmıştır ve bu yasayla nüfus cüzdanları ibaresi yerine kimlik kartı ibaresi kullanılmaya başlanmıştır. Eski nüfus cüzdanlarında yer alan kimlik bilgilerine ek olarak parmak izi, damar izi ve el ayasından elde edilen kişiye özgü veriler olarak tanımlanan biyometrik veriler de kimlikteki çipe işlenmiştir. Biyometrik veriye ilişkin esaslar 2016 yılında 5490 Nüfus Hizmetleri Kanunu'na eklenen ek maddelerle düzenlenmiştir. Tahrir defterlerinden biyometrik verilerin kayıtlamasına kadar geçen bu uzun süreç Türkiye'de nüfusun kayıt altına alınmasının oturmuş bir gelenek olduğunu, dönemin ihtiyaçlarına yönelik yasal düzenlemelerle iyileştirmelerin yapıldığını, güncel gelişmelerin takip edildiğini göstermektedir.

Nüfustaki Yaş Yığılmalarının İncelenmesi

Nüfusun yaş yapısını incelerken önemli bir gösterge olan yaş yığılması, bireylerin yaşlarını yuvarlama eğilimini ifade eder ve nüfusta düzgün olmayan bir yaş dağılımına yol açar. Nüfus sayımlarının yaş bildirim hatalarına açık olduğu bilinmektedir. Özellikle de 0 ve 5 ile biten yaşlarda dünyadaki birçok sayımda belirgin olarak yığılmalar görülmektedir (Siegel ve Swanson, 2004). Yaş yığılmaları genellikle beş veya onun katları yaşlarda görülmekle birlikte, yaş dağılımlarında kültürel öneme sahip diğer tercih edilen rakamlar da gözlenebilir (Shryock ve Siegel, 1976). Yaş yığılmaları, yaş bildirimlerinin doğruluğu hakkında bilgi sağlamanın yanında genellikle nüfus sayımı ve araştırmalardaki yaş verilerinin kalitesini değerlendirmek için kullanılır. Sayım ve araştırma verilerinde kişi bazında yığılmaları saptamak imkânsız olduğu için yaş yığılmaları veri kalitesi açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir (Ewbank, 1981; Steckel, 1991). Yaş yığılmasının sonucu olarak belirli yaşlardaki nüfus gerçekte olduğundan fazla hesaplanacağı gibi diğer yaşlardaki nüfus ise olduğundan az hesaplanacaktır. Nüfusun yaş yapısındaki yığılmalar sonucunda yaş verisi kullanılarak yapılan toplam doğurganlık hızı veya yaşa özel ölüm hızları gibi nüfus tahminleri hatalı olacaktır (UN, 1967). Bu sebeple demografik analizlerden önce nüfusun yaş yapısının incelenmesi ve gerektiği durumlarda düzeltilmesi önerilmektedir (Moultrie vd., 2013). Dolaylı demografik yöntemlerle bu tür yaş yığılmalarından kaynaklı hataları giderme yolları bulunmaktadır. Yaş yığılmaları demografik hesaplamalara olan etkisi üzerinden tartışıldığı gibi bireysel düzeyde de değerlendirilmeye açıktır. Kişiler, yaşlarını tam olarak bilmedikleri için yanlış beyan edebilecekleri gibi metodolojik veya sosyal sebeplerle de yaşın yanlış kaydedilmesi söz konusu olmaktadır (Canpolat, 2003). Nüfusun yaş yapısında görülen bu düzensiz dağılımlar, beşerî sermayenin bir göstergesi olarak kullanılmakta, yaş

yığılımlarının sosyo-ekonomik modernleşme düzeyi ile yakından ilişkili olduğunu belirtilmektedir (A’Hearn vd. 2022; Nagi vd., 1973).

Yaş yapısındaki yığılımları inceleyebilmek için yaş grupları yerine tüm yaşların tekli olarak bulunduğu tam sayım verilerine ya da kapsayıcılığı yüksek olan nüfus kayıt sistemlerinin sonuçlarına ihtiyaç vardır. Türkiye’de tüm nüfus için tekli yaş dağılımlarının bulunduğu veriler yıllar içerisinde önceleri nüfus sayımları yardımıyla saptanırken yakın dönemde ise ADNKS sonuçları ile belirlenmektedir. Nüfus sayımları, 1990 yılına kadar 5 yılda bir yapılmış, son olarak da 2000 yılında nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının incelenmesine imkân tanımıştır. Türkiye’de yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğinde idari kayıt sistemlerinin kapsayıcılığı artmış ve bunun sonucunda nüfus kayıt sistemine kayıtlı olmayan nüfusun sayısı azalmıştır. Gelişen bilgisayar teknolojisiyle birlikte 2000’li yıllarda idari kayıtların kapsayıcılığı nüfusu belirlemek için kullanılabilir düzeyde yükseltilmiştir. Nüfusun belirlenmesindeki değişimlere bağlı olarak Türkiye nüfusunun yaş ve cinsiyet dağılımı önceleri nüfus sayımlarının sonuçlarıyla incelenmiştir. İdari kayıtlar yaş veya cinsiyet yapısını değerlendirmek üzere derlenmediği için bu tür çalışmalar sadece nüfus sayımı verisiyle, sayımın gerçekleştiği yıllar için yapılabilmektedir. Dönemin idari kayıtlarına göre kapsayıcılıkları çok daha geniş olan sayımlar üzerinden nüfusun yaş yapısını inceleyen birçok çalışma Türkiye’deki sayım verilerinde bulunan yaş yapısıyla ilgili sorunlara dikkat çekmektedir. Demeny ve Shorter (1968), 1960 yılı ve öncesindeki nüfus sayımlarındaki yaş bildirim hatalarının çoğunluğunun yaşların olduğundan daha büyük belirtilmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Nüfus sayımlarında doğum tarihi yerine yaşın sorulması, doğum tarihinden yaşın hesaplamasını gerektirir ve bu da hata yapma ihtimalini artırır (Ewbank, 1981). Türkiye’deki nüfus sayımlarında doğum tarihi yerine tamamlanan yaş bilgisinin alınması da yaş yığılımlarını daha belirgin hale getirmiştir. Mukherjee ve Mukhopadhyay (1988), Türkiye’deki 1945, 1955 ve 1970 yıllarındaki nüfus sayımlarında 0 ve 5 ile biten yaşların tercih edildiğini ortaya koymuştur. Canpolat (2002), 2000 Genel Nüfus Sayımı’nı kullanarak yaptığı çalışmada yaş bildirim hatalarının ekonomik kalkınma ve eğitim düzeyi ile yakından ilgili olduğunu vurgulamıştır. Türkiye’deki nüfusun yaş yapısını inceleyen bu çalışmalar genel nüfus sayımlarını kullanarak yaş yığılımlarını incelemiş, nüfus kayıtları yaş yığılımları açısından değerlendirilmemiştir.

Yöntem

Bu bölümde ADNKS sonuçlarında nüfusun yaş yığılmasını incelemek amacıyla kullanılan araştırmanın modeli, çalışmanın evreni, veri kaynağı ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Araştırma amacı doğrultusunda Türkiye nüfusunun yaş yığılmasını hesaplayabilmek için öncelikle tekli yaşlara göre nüfus verisiyle betimleyici analizler yardımıyla yaş ve cinsiyet dağılımları görselleştirilmiştir. Bu analizlerde gözlemlenen yaş dağılımındaki bozukluklar yaş yığılması endeksleri hesaplanarak saptanmıştır. Hesaplanan yaş yığılması endekslerinin ADNKS yılları içindeki değişimi yorumlanmış, kayıt sistemindeki iyileşmeler ortaya çıkartılmıştır. Temel değerlendirme metodu olarak, farklı yıllara ait ADNKS sonuçlarının tutarlılık kontrolleri yapılmış ve veriler teorik olarak beklenen dağılımlarla karşılaştırılmıştır.

Türkiye nüfusunun ADNKS sonuçları ile açıklanmasıyla birlikte 2007’den itibaren her yıl için idari kayıtlara dayalı yaş ve cinsiyet dağılımları erişilebilir hale gelmiştir. Bu veri, tekli yaşlarda elde edilebildiğinden birbirini takip eden yıllar içerisindeki değişimi gözlemlemek mümkün olabilmektedir. ADNKS’nin geçmiş kayıt sistemleri ve nüfus sayımlarıyla yapısal etkileşimini, açıklanan nüfus sonuçlarından bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Bu sebeple, ADNKS sonuçlarının tekli yaş dağılımlarına ek olarak son tam nüfus sayımı verisi de kullanılarak Türkiye nüfusunun güncel yaş ve cinsiyet yapısı incelenmiştir. Çalışmada ADNKS sonuçlarının doğruluğundan çok kendi içindeki tutarlılığı ölçülmüş ve 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarıyla ilişkisi incelenmiştir.

Genel nüfus sayımları ile ADNKS arasındaki en temel fark, sayımlarda *de facto* nüfus, yani sayım günü ülke sınırları içerisinde olan herkes ile ilgili bilgi sağlanırken, ADNKS’de ise *de jure*

nüfusun, yani daimî ikametgaha göre nüfus bilgisinin esas alınmasıdır. Ayrıca nüfus sayımları Ekim aylarında yapılırken ADNKS sonuçlarında ilgili yılın yıl sonu nüfusu açıklanmaktadır. Dolayısıyla bu kısıtlılık esas alınarak, genel nüfus sayımları ve ADNKS farklı çerçevedeki nüfuslara işaret ettiği için karşılaştırma sonuçlarının dikkatli yorumlanması gerekir. Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise özellikle erken yaşlarda görülen geç kayıtlanma sebebiyle bu yaş gruplarında birbirini takip eden yıllarda görülen nüfus büyüklüğü değişimidir. Geç kayıtlanmanın en önemli etkisi, yakın dönem doğum kuşaklarının nüfus kayıtlarında gerçekte olduğundan daha küçük görülmesidir.

Çalışma Evreni

Türkiye’de ikamet eden yabancı uyruklu nüfusun ADNKS sonuçlarından çıkartılmasıyla elde edilen, sadece ADNKS’deki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşan nüfus çalışmanın evrenini oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

TÜİK’ten sağlanan 2007 ile 2022 yılları arasındaki ADNKS nüfus verisinde Türkiye nüfusu için cinsiyete göre 100 yaşına kadar tekli yaşlar bulunmaktadır. Çalışmada ADNKS sonuçları tekli yaşlar temelinde 2000 Genel Nüfus Sayımı da göz önünde bulundurularak değerlendirilmiş, ADNKS sonuçlarıyla birlikte 2000 nüfus sayımı sonuçları da yaş ve cinsiyet dağılımına yönelik analizlere dahil edilmiştir.

Verilerin Analizi

ADNKS sonuçlarına ilişkin ilk değerlendirmeler, Türkiye nüfusunun temel yaş ve cinsiyet yapısına ilişkin olarak yapılmıştır. Türkiye’nin ADNKS sonuçlarına göre nüfus yapısını ortaya çıkarması için en temel gösterim olan nüfus piramitleri üretilmiştir. Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişimi daha detaylı incelemek için doğum kuşaklarının (belirli bir dönemde veya yılda doğan insanlar) büyüklüğü hesaplanmıştır. Doğum kuşaklarındaki büyüklüklerin değişimi incelenerek nüfusun yaş yapısındaki değişimi ve nüfusun yaş kayıtlarındaki eksiklikleri ile ilgili bilgi edinmek mümkündür. Yaş piramitleri ve doğum kuşakları incelendikten sonra sağkalım oranları hesaplanmıştır. Sağkalım oranı belirli bir yılda belirli bir yaşta olan nüfusun bir süre sonra gerçekleştirilen diğer bir nüfus belirlemedeki büyüklüğünü ölçmektedir. Yeni tarihteki doğum kuşağı büyüklüğünün önceki tarihteki büyüklüğe bölünmesiyle bulunur. Bir kuşağın iki tarih arasında büyüklüğü değişmediyse sağkalım oranı 1 olacaktır. Birden büyük değerler o doğum kuşağındaki büyümeye, 1’den küçük değerler ise o doğum kuşağındaki küçülmeye işaret eder.

İkinci adımda yaş ve cinsiyet oranları hesaplanmıştır. Yaş ve cinsiyet oranları, doğum kuşaklarının dağılımını gösteren demografik göstergelerdendir. Yaş oranı belirli bir yaşta nüfusun kendisine komşu olan iki yaş grubundaki (tekli yaşlar için bir yaş küçük ve büyük yaşlar) nüfusun büyüklüğüne göre oranını göstermektedir. Yaş dağılımında bir çarpıklık olmadığı durumlarda yaş oranının 100’e yakın olması beklenir. 100’den büyük değerler ilgili yaşta, komşu yaş gruplarına oranla daha fazla kişi olduğunu belirtirken, benzer şekilde 100’den küçük değerler de ilgili yaşta, komşu yaş gruplarına göre daha az kişi olduğunu gösterir. Cinsiyet oranı ise belirli bir nüfusta her 100 kadın için mevcut olan erkek sayısını göstermektedir. Normal şartlarda doğumda 103-107 arasında olması beklenen cinsiyet oranı ilerleyen yaşlarda kadınlara kıyasla daha fazla gerçekleşen erkek ölümlüğü sebebiyle 100’den daha küçük değerler alır. Cinsiyet oranındaki sıçramalar genellikle cinsiyetten kaynaklı yaş hatalarına işaret etmektedir. Beklenenden yüksek değerler o yılda doğan kadınların daha yüksek oranda yanlış yaşa kaydedildiği şeklinde yorumlanabileceği gibi erkeklerin o yıla yanlış kaydedilmesinin yüksek olduğu şeklinde de değerlendirilebilir.

Nüfus piramitleri ve hesaplanan demografik göstergeler yardımıyla yaş yığılması yapılarının incelenmesi hedeflenmiştir. Yaş yığılması, nüfusun yaş dağılımı incelendiğinde bildirim sırasında tercih edilen yaşlarda görünür tepe noktaları olmasıdır. Bu tepe noktaları genellikle 0 veya 5 ile biten yaşlarda görünür, ancak kültürel öneme sahip diğer tercih edilen rakamlar da gözlenebilir. Tekli

yaşlardan oluşturulan nüfus piramitlerinde yaş yığılması olan yaşlar kolayca ayırt edilebilir. Gözlem yoluyla varılan sonuçlara ek olarak temel göstergelerin oluşturulmasından sonra çeşitli yaş yığılması endeksleri hesaplanmıştır. Yaş yığılması endeksleri, nüfusun yaş dağılımlarındaki yığılmaları standart ve karşılaştırılabilir bir şekilde izlemek için üretilen göstergelerdir. Bu çalışmada ADNKS sonuçları kullanılarak Whipple, Myers, Bachi, Noubissi ve Toplam Modifiye Whipple endeksleri hesaplanmıştır. Yaş yığılması endekslerinin hesaplanmasında R istatistiksel programının DemoTools paketi kullanılmıştır (Riffe vd., 2019).

Yaş yığılması endekslerinden en yaygını olan Whipple endeksi, nüfusun yaş dağılımında 0 ve 5 ile biten yaşlardaki yığılmaların şiddetini ölçmektedir. 23-62 yaş aralığında 0 ve 5 ile biten yaşların diğer yaşlara oranla büyüklüğünü ölçen Whipple endeksi, yaş yığılmasının hiç olmadığı nüfuslarda 100 değerini alırken, 0 ve 5 ile biten yaşların daha çok tercih edildiği dağılımlarda 100’den yüksek, daha az tercih edildiği dağılımlarda ise 100’den düşük değerler almaktadır. Whipple endeksi 60 yaşa kadar olan yığılmaları hesapladığı için ileri yaşlardaki yaş yığılmasının, endeks değerine daha az etkisi olduğu söylenebilir. Birleşmiş Milletler Whipple endeks değerine göre nüfusun yaş yapısını sınıflandırmıştır (UN, 1973). Bu sınıflandırmaya göre Whipple endeksi değeri 105’in altında “yüksek derecede doğru”, 105-109,9 arasında “orta derecede doğru”, 110-124,9 arasında “yaklaşık olarak doğru”, 125-174,9 arasında “hatalı” 175 ve üzerinde ise “oldukça hatalı” olarak adlandırılmaktadır. x yaşını tamamlamış nüfus P_x olmak üzere, Whipple endeksi aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$W = 100 * \frac{5 * (P_{25} + P_{30} + P_{35} + \dots + P_{60})}{(P_{23} + P_{24} + P_{25} + \dots + P_{62})}$$

Whipple endeksine alternatif olarak Myers Harmanlanmış (Blended) Endeksi (Myers, 1940; Myers 1954) tüm tekli yaşlar için bu yaşların tercih edilmesini veya tercih edilmekten kaçınılmasını ölçmektedir. Sadece 0 ve 5 ile biten yaşları değil, 10 rakamın tamamını hesaba kattığı için Whipple endeksine göre daha güçlüdür. Myers endeksinin sürekli tekrarlanmasıyla hesaplanan Bachi endeksi de genellikle Myers endeksiyle benzer sonuçlar vermektedir (Siegel ve Swanson, 2004). Modifiye Whipple endeksi, ya da diğer adıyla Noubissi endeksi ise Whipple endeksinin tüm basamaklara uyarlanmış halidir. Tekli yaşlardaki nüfus büyüklüğünün doğrusal olarak değiştiğini varsayarak (beşli yaş grubu içinde yaş arttıkça lineer bir azalma veya artış olması beklentisi) 10 rakam için de tercih edilme oranları hesaplanmaktadır (Noubissi, 1992). Endeksin temelinde hesaplanacak olan rakamla biten yaşın ortada olduğu beşli yaş grubundaki nüfusun ortada bulunan tekli yaştaki nüfus büyüklüğüne oranı bulunmaktadır. Teorik olarak hiç tercih edilmeyen rakamla biten yaşlarda endeks 0 değerini alırken bütün yaşlarda tercihin tek bir rakamla biten yaşta yapılması halinde endeks 5 değerini almaktadır. Bu çalışmada Noubissi endeksi, 18-61 yaş aralığındaki nüfus dikkate alınarak 20-59 yaş aralığındaki nüfus için hesaplanmıştır. Örneğin 2 ile biten yaşlar için Noubissi endeksi aşağıdaki gibidir;

$$W_2 = Ni_2 = \frac{5 * (P_{22} + P_{32} + P_{42} + P_{52})}{(5P_{20} + 5P_{30} + 5P_{40} + 5P_{50})}$$

Her ne kadar modifiye Whipple endeksi her bir rakamla biten yaşlar için tercih edilme durumlarıyla ilgili bilgi verse de nüfusta bu tercihlerin toplam büyüklüğünü göstermemektedir. Toplam modifiye Whipple endeksi bu eksikliği gidererek bu rakamsal farklılıkların toplam etkisini göstermekte ve nüfus için karşılaştırılabilir bir endeks üretmektedir (Spoorenberg ve Dutreuilh, 2007). Toplam modifiye Whipple endeksi W_{top} , modifiye Whipple endekslerinin 1’den mutlak farklarının toplamı olarak aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

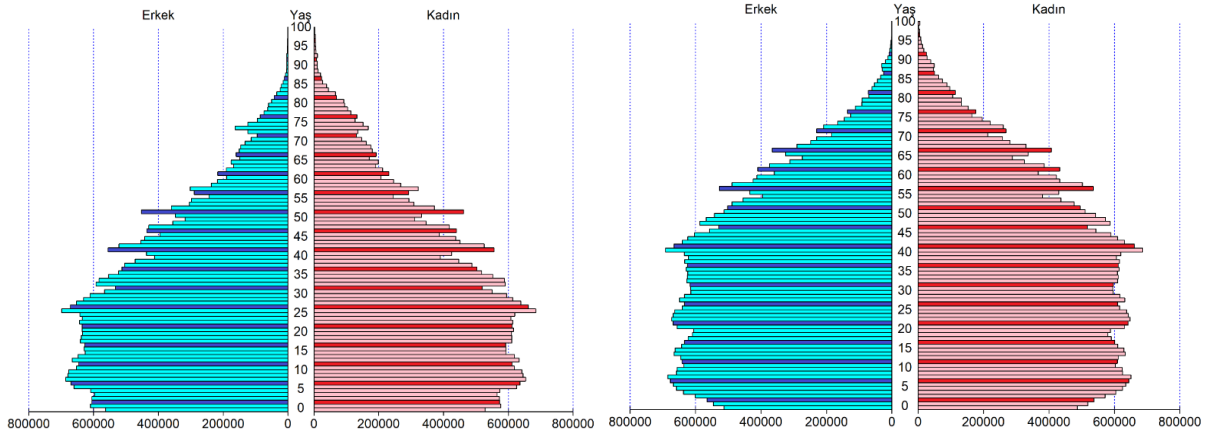
$$W_{top} = \sum_{i=0}^9 |W_i - 1|$$

Araştırma Etiği

Bu çalışmada kullanılan veri ve yöntem için etik kurul onayı gerekmemektedir.

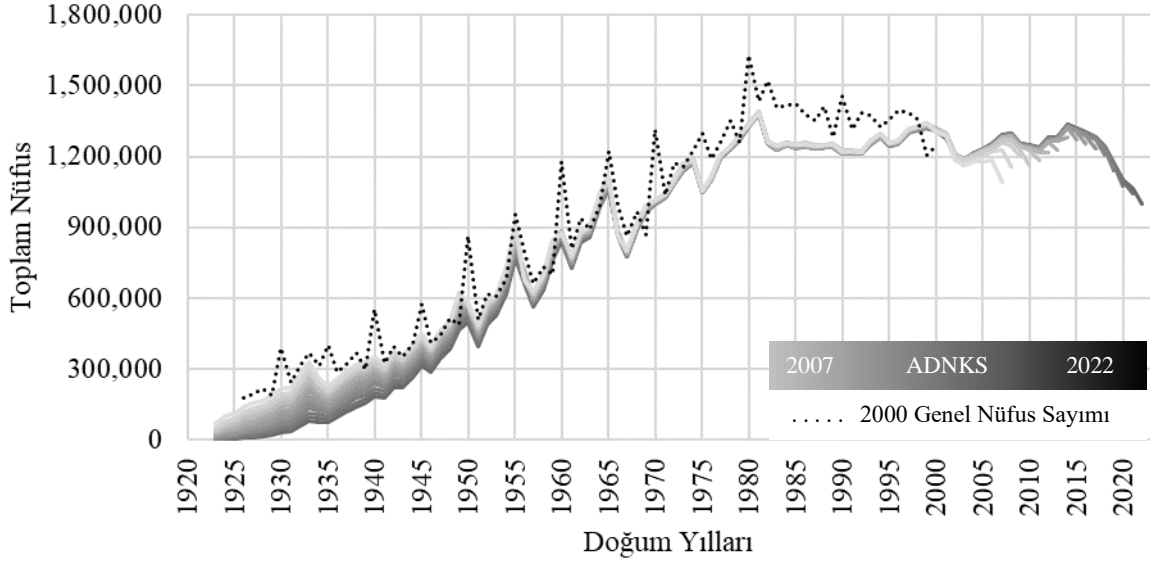
Bulgular

2007 ve 2022 ADNKS sonuçlarından oluşturulan nüfus piramitleri nüfusun yaş ve cinsiyet yapısını göstermekle birlikte yaş yığılmaları hakkında ipuçları vermektedir (Grafik 1). 2007 yılına ait ilk ADNKS sonuçlarında yaş yığılması erken yaşlarda neredeyse hiç görülmezken 30 yaş ve üzerinde ayırt edilebilir hale gelmektedir. Nüfus sayımlarından farklı olarak, 2007 ADNKS sonuçlarında 0 ve 5 ile biten yaşlar yerine 0 ve 5 ile biten yıllarda doğanların (şekilde koyu renkle gösterilen) yaşlarında yığılmalar görülmektedir. ADNKS'den önceki son genel nüfus sayımı olan 2000 nüfus sayımından 7 sene sonrasına ait nüfusun dağılımı incelendiği için yaş yığılmalarında bir kayma meydana gelmiştir. Örneğin, 2000 yılında 35 ve 40 yaşlarında görülen yığılmalar 2007 yılında sırasıyla 42 ve 47 yaşlarında görülmektedir. 2022 ADNKS sonuçlarından oluşturulan nüfus piramidinde de benzer şekilde yığılmalar 2 ve 7 ile biten yaşlarda görülmekte, yakın dönem doğum kuşaklarında yaş yığılmaları gittikçe azalsa da ileri yaşlardaki yaş yığılmaları 2022 yılı sonuçlarında bile 1980 ve öncesi doğum kuşaklarına denk gelen (57 ve üzeri) yaşlarda gözlemlenebilmektedir. Genç kuşaklarda erkek ve kadınlar arasındaki fark ortadan kalkmışsa da daha eski kuşaklarda kadınların dezavantajlı durumu kısmen devam etmektedir.

Grafik 1. Türkiye Nüfus Piramidi, 2007 ADNKS ve 2022 ADNKS

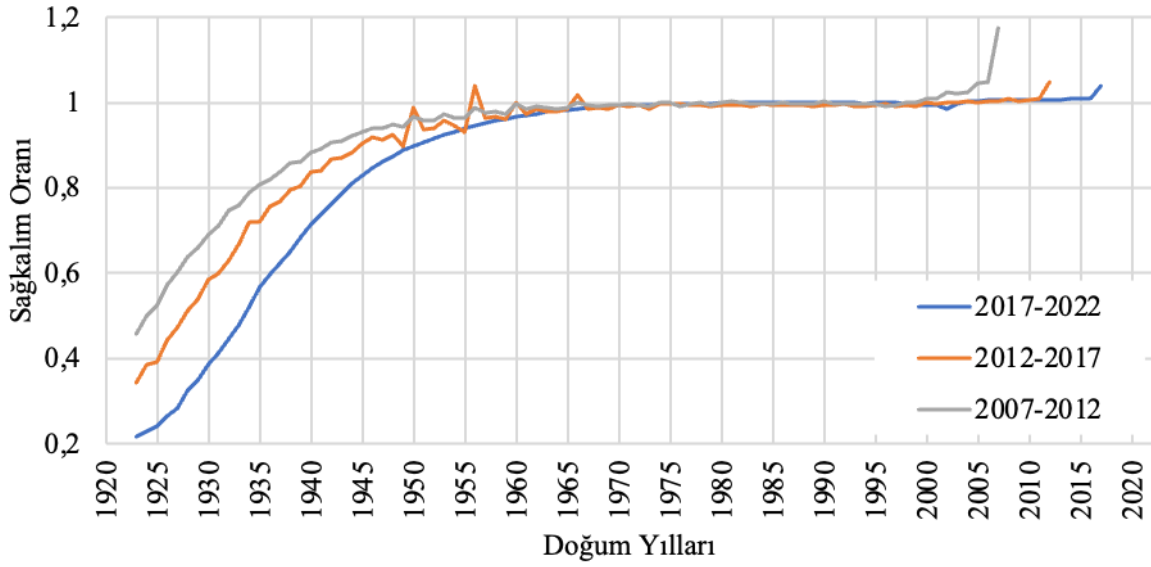
1923-2022 yılları arasında doğan kişiler için belirli bir yılda doğan nüfusu ifade eden doğum kuşaklarının büyüklük değişimleri yaş yığılmalarını daha görünür kılmaktadır (Grafik 2). Şekilde daha koyu olan çizgiler yakın dönemdeki ADNKS sonuçlarını gösterirken noktalı çizgi ise karşılaştırma yapmak amacıyla 2000 Genel Nüfus Sayımı'ndan gelen doğum kuşağı büyüklüklerini göstermektedir. Erken yaşlarda geç kayıtlananın etkisiyle yıllar içinde doğum kuşağı büyüklüklerinde ufak bir artış görülürken, ileriki yaşlarda ise artan ölümlülük etkisiyle yıllar içinde doğum kuşağı büyüklüğünün azalması beklenen bir durumdur. Ayrıca belirgin bir yaş yığılması yapısının gözlenmediği bir nüfusta iki komşu doğum kuşağı arasında büyük bir fark olmaması beklenir. Nüfus piramitlerinde görünen yığılmalara benzer şekilde bazı doğum yıllarında beklenenden daha az veya daha çok nüfus olduğu görülmektedir. Şekildeki zikzaklı yapı, bu uyumsuz dağılımdan kaynaklanmaktadır. Bununla beraber bazı yıllar için 2000 nüfus sayımı sonuçları ile uyumlu bir dağılım varken bazı yıllarda ise ADNKS sonuçları ve nüfus sayımı sonuçlarının yaş yığılmalarında farklılaşmalar görülmektedir. Örneğin 1955'te doğan nüfus için 2000 nüfus sayımındaki benzer bir yığılma görülmekte ve zamanla 1955 doğumlu nüfusun büyüklüğü azalmaktadır. ADNKS sonuçlarına göre 1955 ve 1965 yıllarında doğan nüfusun büyüklüğü 2000 nüfus sayımı sonuçlarıyla uyumluken 1960 ve 1970 yılında doğan nüfus ise nüfus sayımı ve ADNKS sonuçlarında farklılık göstermektedir.

Grafik 2. Türkiye’de toplam nüfus için doğum kuşaklarının büyüklük değişimi

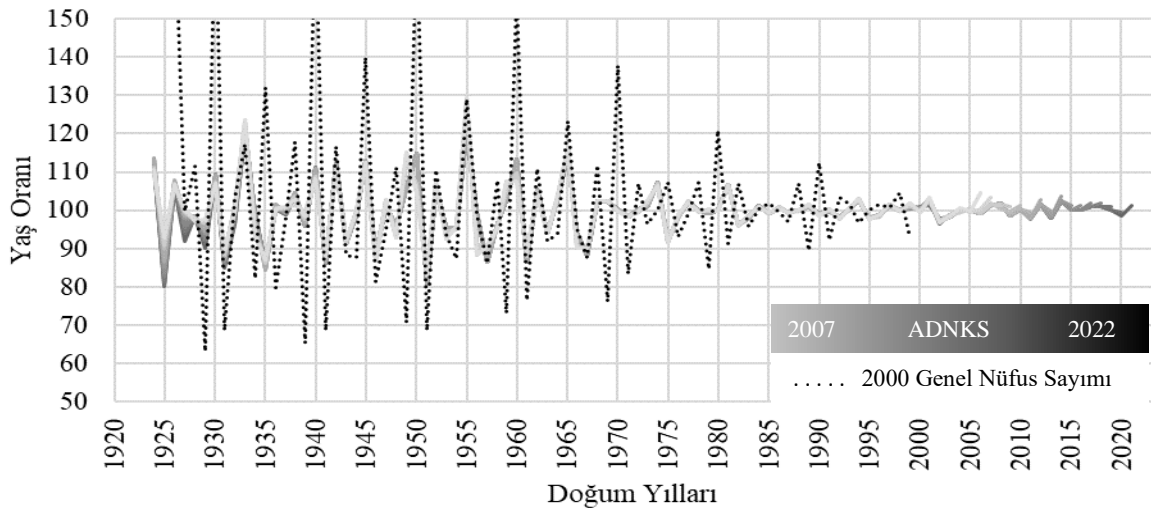
ADNKS sonuçları kendi içinde karşılaştırıldığında da bazı farklılaşmalar dikkat çekmektedir. 1950 yılında doğan nüfusun büyüklüğü 2013 yılına kadar düzenli bir şekilde azalırken 2013 ADNKS sonuçlarında bir artış gözlemlenmiştir. 2013 ADNKS sonuçlarında benzer büyüklükte bir azalışın 1949 yılı doğum kuşağında da gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu iki ardışık doğum yılındaki nüfus büyüklüğünün ani değişimi, 2012 ve 2013 yılı ADNKS sonuçlarında benzer şekilde 1955-1956, 1959-1960 doğum yılı ikililerinde ve 1966 yılı için de söz konusudur. Bu küçük farklılıklara rağmen ADNKS sonuçlarında 1940-1965 arası doğan kuşakta 0 ve 5 ile biten yıllarda yaş yığılmaları net olarak görülmektedir. 1970 ve sonrası doğum yılları içinse 2000 nüfus sayımıyla daha uyumsuz bir yapı ortaya çıkmaktadır. 1970-1985 yılları arası dönem için ADNKS sonuçlarında 1974 ve 1981 yıllarında doğan kuşakların büyüklüğü dikkat çekmektedir. 1985’ten sonraki doğum kuşaklarında yaş yığılmaları önemli derecede azalmıştır. Özellikle 2000 ve sonrasındaki kuşaklarda belirli bir doğum yılında yığılma görülmemektedir. ADNKS sonuçları yıllar içinde büyük oranda birbirine tutarlı bir değişim gösterirken 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarından farklı olduğu kısımlar dikkat çekmektedir. Bu farklılıklara rağmen nüfus piramitlerinde gözlemlenen 0 ve 5 ile biten yaşlardaki yığılma doğum kuşağı büyüklüklerinde de görülmektedir. Cinsiyetten bağımsız olarak görülen bu sıçramalar sayımlardaki bildirim hatalarından çok kayıtlanmayla ilgili eksikliklere işaret etmektedir.

Beşer yıllık dönemler için hesaplanan sağkalım oranları, ADNKS’nin kendi içindeki tutarlılığındaki değişimi daha net göstermektedir (Grafik 3). Yaş yığılmasını teyit eden yapı ise bazı doğum yıllarında görülen 1’den yüksek sağkalım oranlarıdır. Bununla birlikte, 2007 ve 2012 yılları karşılaştırıldığında 0-4 yaş için neredeyse 1,2’ye varan sağkalım oranları erken yaşlardaki kayıtlanmanın artışını net bir şekilde göstermektedir. 2012 ve 2017 sonuçları ile üretilen sağkalım oranları ise ilerleyen yaşlarda uyumsuzluklara işaret etmektedir. Doğum kuşaklarının büyüklüğünde görülen uyumsuzluğa benzer bir değişim sağkalım oranlarında da görülmektedir. Benzer şekilde 1950, 1956, 1960 ve 1966 yıllarında doğan kuşaklar kendilerine komşu olan doğum kuşaklarıyla karşılaştırıldığında beklenen teorik değişime göre küçük farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu dört yılda doğan kuşakların 2012-2017 yılları arasındaki sağkalım oranları beklenen düzgün (zikzaksız) sağkalım grafiğine göre biraz daha yüksektir. 2017 ve 2022 yılları karşılaştırıldığında ise kayıt sisteminde önceki yıllarda görülen uyumsuzlukların neredeyse tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Erken yaş kayıtsızlığı ciddi derecede azalmış, ileri yaşlardaki sağkalım oranlarının değişimi de düzelmiştir.

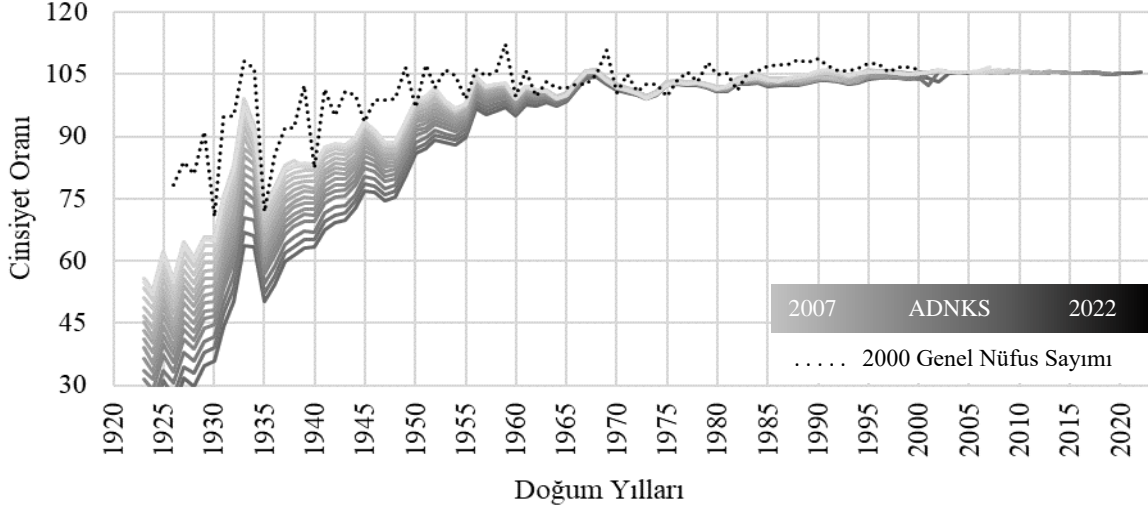
Grafik 3. Türkiye’de Toplam Nüfus İçin Sağkalm Oranları

Yaş oranları yardımıyla yaş yığılmalarının görece büyüklüklerini saptamak mümkündür (Grafik 4). 1923-2022 yılları arasındaki kuşaklar için hesaplanan yaş oranlarında daha koyu olan çizgiler yakın dönemdeki ADNKS sonuçlarını gösterirken noktalı çizgi ise karşılaştırma yapmak amacıyla 2000 Genel Nüfus Sayımı’ndan hesaplanan oranlarını göstermektedir. Doğum kuşaklarının büyüklüklerindeki farklılaşmalarla örtüşecek şekilde özellikle geçmiş doğum kuşaklarında ve 0 ve 5 ile biten doğum yıllarında yaş oranları 100’den daha yüksek değerler almaktadır. ADNKS sonuçlarına göre 1949-1950, 1955-1956, 1959-1960 doğum yılı ikililerinde ve 1966 doğum yılında ADNKS sonuçları içerisinde küçük farklılaşmalar görülmektedir. Bu değişimler, yıllar içerisinde kayıt sisteminin güncellenmeye devam ettiğini göstermektedir. ADNKS sonuçlarına göre genç yaş gruplarında ise yaş oranları 100’e oldukça yakındır. 1970 ve sonrasında ADNKS’den hesaplanan yaş oranları, nüfus sayımı sonuçlarından farklılaşmakta, bu da kayıt sistemin özellikle gençler için nüfusun yaş yapısını gerçeğe daha yakın olarak yansıttığını göstermektedir. Bununla birlikte 1974, 1981, 1994 ve 2001 doğum kuşakları komşu doğum yıllarına göre 100’ün üzerindeki yaş oranıyla ön plana çıkmaktadır. Bu yıllarda görülen ani kırılmalar, yaş yapısıyla ilgili olası eksikliklerin ortadan tamamen kalkmadığını göstermektedir.

Grafik 4. Türkiye’de Toplam Nüfus İçin Doğum Kuşaklarının Yaş Oranları

Doğum kuşaklarının büyüklüğündeki değişim ve yaş oranları nüfustaki yaş yığılmalarıyla ilgili yapıları ortaya çıkarsa da cinsiyetler arasındaki farkı görmek için cinsiyet oranlarının doğum kuşaklarına göre nasıl değiştiğinin incelemesi önemlidir (Grafik 5). 1923-2022 doğum kuşakları için hesaplanan cinsiyet oranları, kadın ve erkek nüfusun yaş yığılmalarıyla ilgili bilgi vermektedir. Örneğin 2000 nüfus sayımında 0 ve 5 ile biten doğum yıllarında cinsiyet oranı daha düşükken, 1, 4, 6 ve 9 ile biten komşu yıllarda cinsiyet oranları daha yüksektir. Geçmiş kuşaklarda görülen bu bozukluk, 0 ve 5 ile biten yılların kadınlarda doğum yılı olarak daha çok tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Grafik 5. Türkiye’de Doğum Kuşaklarında Cinsiyet Oranlarının Değişimi

ADNKS sonuçlarından hesaplanan cinsiyet oranları görece daha düzgün bir dağılım göstermektedir. 1933 yılında doğanlarda görülen uyumsuzluk dışında ADNKS sonuçlarında cinsiyetler arasındaki farklılaşmalar daha düşük seviyelerdedir. Özellikle 0 ve 5 ile biten yıllar dışında görülen yüksek cinsiyet oranları, özellikle ileri yaşlarda, kadınların erkeklere oranla daha sık yanlış yaşa kaydedilmiş olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, 2021 ve 2022 ADNKS sonuçlarında 20 yaşındaki nüfus (sırasıyla 2001 ve 2002 doğum yılları) için görülen düşük cinsiyet oranları dikkat çekicidir.

Tablo 1

Türkiye’de Toplam Nüfus İçin Yaş Yığılması Endeksleri

	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Whipple	125.7	96.0	98.20	104.5	105.3	96.4	96.2	98.5	103.5	104.5	97.7	96.3	98.8	102.9	103.2	98.62	97.03
Myers	5.42	2.2	2.14	2.00	1.95	1.86	1.84	1.68	1.63	1.58	1.55	1.51	1.46	1.42	1.38	1.35	1.33
Bachi	5.04	2.02	2.02	1.89	1.85	1.77	1.70	1.55	1.54	1.48	1.46	1.41	1.40	1.37	1.30	1.30	1.30
W_{top}	0.97	0.38	0.37	0.35	0.33	0.32	0.30	0.27	0.26	0.25	0.22	0.21	0.18	0.17	0.16	0.14	0.16

Nüfusun yaş yapısını doğrudan değerlendiren yöntemlerle birlikte, hesaplanan yaş yığılması endeksleri de Türkiye’nin yaş yapısıyla ilgili detaylı bilgiler vermektedir (Tablo 1). Whipple endeksi değerlerini Birleşmiş Milletler sınıflandırmasına göre değerlendirilecek olursak, ADNKS sonuçlarında 2010 nüfusu hariç tüm yıllar için endeks değeri 105’in altında olduğundan yaş yapısının “yüksek derecede doğru” olduğunu görülmektedir. Bununla beraber endeks değerinin dalgalı bir yol izlemesi, birbirini takip eden ADNKS yıllarında yaş yığılması görülen yaşların birer yıl kaymasından kaynaklanmaktadır. Örneğin 2010’da 0 ve 5 ile biten yaşlarda görülen yığılma 2011’de 1 ve 6 ile biten yaşlara, 2012’de 2 ve 7 ile biten yaşlara kaymıştır. Özellikle eski doğum kuşaklarının Whipple endeksi hesaplanırken kullanılan yaş aralığından çıkmasıyla endeks değerindeki dalgalanma da azalmıştır. Bu sebeple 2022 yılında toplam nüfus için Whipple endeksi 97,03 olarak hesaplanmış, 100’den daha küçük olan bu değer, 0 ve 5’le biten yaşlardan kaçınıldığını göstermektedir. Myers ve Bachi endeksinde ise Whipple endeksi sonuçlarından farklı olarak yaş yapısındaki iyileşmenin devam ettiği

görülmektedir. İki endeks için de 2007'de 2'nin üzerinde olan değerler 2022 yılı için 1,3 seviyesine gerilemiştir. Sadece 0 ve 5 rakamları yerine tüm rakamlardaki yığılmayı göz önünde bulundurduğu için bu iki endeks değerinde bir dalgalanma görülmemektedir. Yıllar içinde eski kuşakların hesaplama sınırından çıkmasıyla yaş yığılmasının daha az görüldüğü kuşaklar sayesinde bu endeks değerlerinde iyileşme devam etmektedir.

Tablo 2

Türkiye'de Toplam Nüfus İçin Noubussı Endeksi

Yıllar	Sıfır	Bir	İki	Üç	Dört	Beş	Altı	Yedi	Sekiz	Dokuz
2007	94.2	95.6	106.7	104.3	98.2	98.5	97.1	103.1	105.9	98.6
2008	99.1	94.1	95.7	106.6	104.3	98.2	98.4	97.2	103.1	105.9
2009	104.2	99.0	94.1	96.3	106.4	104.1	98.3	98.2	97.3	103.7
2010	102.5	102.7	99.1	94.2	96.0	106.5	104.2	98.3	98.3	97.3
2011	97.7	102.2	102.7	99.0	94.1	96.3	106.4	104.1	98.3	98.2
2012	98.2	99.4	102.2	102.7	99.1	94.2	96.0	106.4	104.2	98.3
2013	98.8	98.4	99.4	102.7	102.2	98.7	93.9	97.8	105.6	103.7
2014	103.4	99.5	98.5	99.4	102.7	102.2	98.7	94.0	97.8	105.6
2015	103.8	103.8	99.5	98.4	99.4	102.7	102.2	98.7	94.0	97.8
2016	97.9	101.0	103.9	99.5	98.4	99.4	102.7	102.2	98.7	94.0
2017	95.7	97.3	101.0	103.9	99.5	98.4	99.4	102.7	102.2	98.7
2018	99.2	97.7	97.4	101.0	103.8	99.5	98.4	99.4	102.7	102.2
2019	101.9	100.3	97.8	97.4	101.0	103.8	99.6	98.4	99.4	102.7
2020	102.4	101.1	100.4	97.8	97.4	101.0	103.8	99.6	98.4	99.4
2021	99.8	101.2	101.1	100.4	97.8	97.4	101.0	103.8	99.6	98.4
2022	98.0	101.7	101.2	101.1	100.4	97.8	97.4	101.0	103.8	99.5

Tablodaki değerler karşılaştırma kolaylığı sağladığı için 100'le çarpılmıştır.

Noubussı endeksi yaş yığılmalarında tercih edilen rakamları daha net olarak göstermektedir (Tablo 2). Hesaplanan Noubussı endeksi değerlerinde de Whipple endeksinde olduğu gibi rakam tercihlerinin dönüşümlü olarak değiştiği bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden endeks değerindeki değişimin grafiği Whipple endeksi değerindeki değişime benzeyen zikzaklı bir yapıdadır. Yaş yığılmasının genellikle 0 ve 5 ile biten doğum yıllarında görülmesi sebebiyle her yıl farklı bir rakam orantısal olarak ön plana çıkması, bu zikzaklı yapının en önemli nedenlerindedir. Yaş yığılmasının yoğun olarak görüldüğü doğum kuşaklarının analiz edilen yaş grubundan çıkmasıyla endeks değerindeki zikzakların büyüklüğü de azalmıştır. Örneğin 2010 yılında beklenildiği gibi 0 ve 5 rakamları ile biten yaşlarda yığılma gerçekleşmiştir. Bu rakamlarla ilişkili olarak da 4 ve 9 rakamlarıyla biten yaşlardaki nüfus beklenenden azdır. Bununla birlikte 1 ve 6 ile biten yaşlarda da beklenmedik bir yığılma görülmektedir. ADNKS yılları incelendiğinde, sayım yıllarıyla uyumlu yaş yığılmaları görülmekle birlikte doğum kuşakları ve yaş oranlarında görülene benzeyen sayımlarla uyumsuz yaş yığılmalarına da rastlanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuncusu 2000 yılında gerçekleştirilen genel nüfus sayımları günümüzde yerini kişilerin ikametgâh adreslerinin güncellendiği, nüfus hareketlerinin takip edildiği dinamik bir veri tabanına bırakmıştır. Alt yapı çalışmaları 1980li yıllara dayanan nüfus veri tabanı, ADNKS adı altında hayata geçirilmiş, sistemden elde edilen ilk sonuçlar ise 2007 yılı için açıklanmıştır. Sistemin ilk yıllarında, ölüm ve doğum sayılarında bildirim dayalı eksiklikler gözlenmiş, TÜİK'in yıllar içerisinde yaptığı çeşitli protokoller aracılığıyla farklı kurumlardan gelen veri akışı iyileştirilerek kapsam eksiklikleri büyük ölçüde telafi edilmiştir. Bütün bu iyileştirmeler, veri kalitesine ilişkin bazı göstergeleri Türkiye genelinde ve il bazında mükemmel yakın hale getirmişse de bu sistemden alınan yaş dağılımında, kayıt sisteminden beklenmeyen bazı dalgalanmalar tespit edilmiştir. ADNKS kayıt temelli bir sistemdir ve sayımlardan farklı olarak nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı beyan esaslı değil kayıt esaslı verilerden derlenmektedir. Sayımlarda görülen yaş yığılmaları, yaş bilgisinin beyana dayalı olarak toplanmasıyla açıklanabilirken kayıt sistemlerinden üretilen yaş bilgisinde yığılmalar görülmesini beyan ile açıklamak mümkün değildir. Bu çalışmada, ADNKS sonuçlarından elde edilen nüfusun, yaşa ve cinsiyete göre değerlendirilmesi ve yaş yığılmalarının hesaplanması amaçlanmıştır.

Yaş yığılması analizleri, 2007-2022 ADNKS sonuçlarında genç nüfusta tekli yaşlarda görülen düzgün dağılımın ileriki yaşlarda devam etmediğini göstermiştir. ADNKS’nin özellikle ilk yıllarındaki sonuçlarda belirli yaşlarda görülen yığılmalar, 2000 Genel Nüfus Sayımı ile benzer bir örüntüdedir. Sonu 0 ve 5 ile biten yıllardaki doğum kuşaklarında görülen yaş yığılmasını, birbirini takip eden ADNKS sonuçlarında görmek mümkündür. ADNKS’nin 2007 ve 2022 yılı sonuçları nüfus piramidiyle incelendiğinde hem erkek hem de kadın nüfusta yaş yığılmaları görülmekte, örneğin 2007 yılında 42 yaşında görülen yığılmaya 2022’de 57 yaşında rastlanmaktadır. Dijitalleşme sürecinden önceki doğum kuşakları için yaş yığılmaları nüfus piramidinden takip edilebilecek kadar belirginken sonrasındaki kuşaklarda bu yığılmaların ortadan kalktığı görülmektedir. Sonuçlar, sadece fiziksel ortamda yapılan nüfus kayıtlarında yaşın kaydedilmesiyle ilgili problemlerin çok daha belirgin olduğunu, elektronik veri tabanı ile beraber nüfusun yaş yapısındaki dalgalanmaların ortadan kalktığını göstermektedir.

Yaş yığılmaları, doğum kuşaklarının büyüklüklerinin değişimiyle ve yaş oranlarıyla incelendiğinde daha kolay takip edilebilir. Doğum kuşaklarının karşılaştırıldığında, ileri yaşlarda, özellikle de 1955, 1957, 1967, 1965 yılı doğum kuşaklarında sayım ve kayıt sisteminin örtüşmesi oldukça dikkat çekicidir. Bir diğer ilginç durum ise 1960, 1970 ve 1975 doğumlularda görülmektedir. Sayım verisi ile kayıt verisi bu kuşaktakiler için birbiriyle uyuşmayan, zıt bir yapıya işaret etmektedir. Bu yıllarda sayım sonucunda görülen ani artışlar, kayıt verisinde karşımıza çıkmamaktadır. Bu farklılıklar, belirli yıllar için kayıt verisinde düzeltme yapılmış olma ihtimalini gösterse de yaş yığılmalarının sayım verisiyle benzerlik gösterdiği yıllarda herhangi bir yaş düzeltmesinin yapılmamış olması yaş yapısındaki tutarsızlıkların açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak erken yaşlarda, geç kayıtlanmanın etkisiyle yıllar içinde doğum kuşağı büyüklüklerinde ufak bir artış olduğu görülmektedir. Bu artışın günümüzde daha düşük seviyelerde gerçekleşmesi, kayıt sisteminin kapsayıcılığının arttığını göstermektedir. ADNKS’nin iyileşmesi sağkalım oranlarından da saptanmaktadır. 2017 ve 2022 sonuçlarıyla elde edilen sağkalım grafiğindeki değişimin önceki dönemlere göre daha düzgün olması kayıt sisteminin daha tutarlı işlediğini göstermektedir. Hesaplanan yaş oranları önceki sonuçları teyit etmekle birlikte yakın dönemdeki yaş yapısı farklılaşmalarına da dikkat çekmektedir. 2000-2015 arasında gözlemlenebilen küçük dalgalanmalar, elektronik kayıtların egemen olduğu bu dönemde nüfusun kayıtlanmasında hala ihtiyaç olan iyileşmelere işaret etmektedir. Bu sonuçlara ek olarak cinsiyet oranları kadınlardaki ve erkeklerdeki yaş yığılmalarının karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Daha yaşlı nüfusta kadınlar yaş yığılması açısından dezavantajlı konumdadır. Bu durum, kadınların yaşlarının eski dönemlerde daha çok yanlış kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır. Yakın dönemde nüfus kayıt sistemine giren genç nüfusta ise bu sorun neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.

Yaş yapısındaki bozukluklar yaş yığılması endeksi sonuçlarıyla ölçülebilir hale gelmektedir. ADNKS sonuçlarına göre 0 ve 5’le biten yaşlardaki yığılmayı ölçen Whipple endeksi değeri güncel nüfus verilerine göre “yüksek derecede doğru” olarak saptanmıştır. Bununla birlikte, 2007-2022 yılları arasında bu endeks değerinin zikzak çizdiği görülmektedir. Her rakamın tercih edilip edilmediğini ayrı ayrı gösteren Nombissi endeksi değerlerindeki zikzaklı grafik de aynı sonuca işaret etmektedir. Her yıl, yığılmanın olduğu yaşların birer artması sebebiyle ortaya çıkan bu yapı nüfusta geçmişten gelen bir yaş yapısı bozukluğu olduğunu ortaya koymaktadır. Myers, Bachi ve toplam modifiye Whipple gibi tüm rakamların tercih edilme sıklığından etkilenen endekslerde gördüğümüz ADNKS yıllarındaki iyileşme de özellikle ilk ADNKS sonuçlarındaki yaş yığılmasını ortaya çıkarmaktadır. Tüm yaş yığılması endeksi sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, endekslerde görülen iyileşmenin temel sebebi kayıt sistemindeki gelişmeler sebebiyle genç nüfus kuşaklarının daha doğru kayıtlanmasıdır. Yaşları doğru kaydedilen nüfus yaş yığılması endekslerinin hesaplama aralığına katıldıkça nüfustaki yaş yığılması oranı azalmakta ve yaş yapısı düzelmektedir.

Güncel nüfus kayıt sisteminde tekli yaşlar özelinde ADNKS sonuçları incelendiğinde görülen yaş yığılmasının olası sebeplerinden birincisi, gerçekte nüfusun yaş yapısındaki doğrusal olmayan değişimlerdir. Nüfusun yaş yapısındaki değişiklikler kayıtlardaki, beyanlardaki veya hesaplamalardaki hatalardan kaynaklanabileceği gibi demografik olaylardan kaynaklanabilir. Büyüklüğü değişen doğum kuşaklarının zaman içindeki hareketi bu değişimlerin sebebi olabilir (Demeny ve Shorter, 1968).

ADNKS sonuçlarına göre doğum kuşaklarında doğurganlık ve ölümlülük seviyesindeki dalgalanmaların etkisiyle yaş yapısında değişimler görülebilir. Doğurganlık düzeyindeki azalma, takip eden doğum kuşaklarının büyüklüğünü etkileyecektir. Bunun en belirgin örneği 2015-2022 yılları arasında görülmektedir. Kuşak büyüklüğünde 2015 yılından itibaren görülen sert düşüş, doğurganlıktaki azalmanın bir sonucudur. Kuşak büyüklüğü üzerinde demografinin diğer bir bileşeni olan ölümlülük de benzer bir etki gösterir. Yaşla birlikte artan ölümlülükle önceki doğum kuşaklarının büyüklüğü yıllar içinde azalmaktadır. Bu sebeple eski kuşaklarda gözlemlenen kuşak büyüklüğü değişimi genç kuşaklara geldikçe kaybolmaktadır. Bunlara ek olarak, göçün kuşak büyüklüğüne olan etkisini ölümlülük ve doğurganlıkta olduğu gibi ayırt etmek kolay olmasa da doğum yıllarına göre kuşakların nüfusu göçün yönüne göre artabilir veya azalabilir. Bu çalışmada, ADNKS verisinden Türkiye’de ikamet eden yabancı uyruklu kişilerin çıkartılmasıyla elde edilen nüfus esas alındığı için göçün etkisi göz ardı edilebilir düzeydedir. Bu sebeple, doğurganlık ve ölümlülükteki değişimlerle açıklanamayacak bir şekilde ileriki yaşlarda ve belli doğum yıllarında görülen yaş yığılmalarının demografik olaylarla açıklanması olasılığı oldukça azalmaktadır.

ADNKS’de görülen yaş yığılmalarının bir diğer sebebi ise sistemdeki yaş bilgisinin nüfus kayıtlarıyla birlikte beyana dayalı diğer kaynaklar kullanılarak oluşturulması olabilir. Yaş yapısında görülen hatalar çoğunlukla kişilerin yanlış beyanı sebebiyle ortaya çıkmaktadır (UN, 1967). Sayımlardaki yaş yığılmasının, bireysel becerilerin bir ölçüsü değil, kültürel, ekonomik ve kurumsal modernleşmenin bir göstergesi olarak yorumlanabileceği savunulmaktadır (A’Hearn vd., 2022). Fakat bir kayıt sistemi olan ADNKS’de kişiler nüfus cüzdanındaki bilgiler üzerinden adreslerle eşleştirilerek kaydedilmiştir. Nüfus cüzdanı olmayanların nüfusa kaydedilmesi için ilçe nüfus müdürlükleri devreye sokulmuştur. Alan çalışmasında toplanan bilgi ile MERNİS’ten elde edilen kütük bazlı bilgilerin uyuşmadığı durumlarda kütük bilgisi esas alınmıştır. Dolayısıyla sistemin oluşturulması sırasında, adres ve kimlik numaralarının eşleştirilmesinden başka geçmiş nüfus sayımlarından veya beyana dayalı diğer kaynaklardan hiçbir bilginin aktarılmamış olması, ADNKS verisinde beyana dayalı başka bir bilginin olma ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. ADNKS veri tabanı, 2000 yılındaki fazla sayımdan kaynaklı hayali nüfustan arındırılmıştır. Bunun izlerini özellikle 1980 ile 2000 yılları arasında doğanların sayım ve kayıt verisine göre nüfus büyüklüğündeki değişimden görmek mümkündür. Buna ek olarak dijitalleşme sürecinde veri girişinden kaynaklı hatalar da olasılık dahilindedir. ADNKS’nin temelini, MERNİS ile atıldığı 90’lı yıllarda nüfus kütükleri elektronik ortama aktarıldığı için veri girişinden kaynaklı hatalar, nüfus kütüklerindeki yaş bilgisinin ilk kayıtlanma sırasında yanlış girilmesi ve bağlantılı olarak elektronik ortamda kayıt ve kütük bilgisinin eşleştirilmesi sırasında yaşanan tutarsızlıklarda kütükteki bilginin esas alınmış olması da kayıt sistemindeki beklenmedik yaş yığılmalarına neden olmuş olabilir. Rastgele olamayacak kadar sistematik bir şekilde ortaya çıkan yaş yapısındaki bozukluklar bu olasılıkları ortadan kaldırmaktadır.

Daha makul bir olasılık ise nüfusun yaş yapısında, kayıtlanmadan kaynaklanan bir bozukluk olmasıdır. Türkiye’de fiziki nüfus kayıtları, bireysel başvurular üzerinden oluşturulmuştur. Nüfus sayımlarında beyan üzerinden işleyen yaş aktarma süreci, kayıtlanmada bireysel başvuru ile yine beyan üzerinden işlemiştir. Özellikle geçmiş yıllarda, doğum ile doğum kaydı arasında geçen süreye bağlı olarak zamanında yapılmayan kayıtlar, doğumların yanlış bir tarihe kaydedilmesinin önünü açmış olabilir. Türkiye’de eğitim düzeyi yükseldikçe ve gelişmişlik düzeyi arttıkça yaş bildirim hatalarının azaldığı görülmüştür (Canpolat, 2002). Sosyo-kültürel gelişmişliğin görece düşük olduğu dönemlerde, nüfus sayımlarının maruz kaldığı hatalı yaş beyanından nüfus kayıtlarının da nasibini aldığı söylenebilir. ADNKS sonuçlarına göre eski doğum kuşaklarında görülen yığılmalar, nüfus kaydı sırasında 0 ve 5 ile biten yılların tercih edilmesine bağlı olarak açıklanabilir. Özellikle eski nüfus sayımlarında, nüfus kaydı veya nüfus cüzdanı olmadığı tespit edilen kişilerin, sayımın yapıldığı yıllarda kayıt altına alınması da yaş yığılmalarına neden olabilmektedir. Eski doğum kuşaklarında nüfus kayıtlarının zamanında yapılmaması ve bazı kişilerin nüfus sayımları sırasında sayım yıllarına kaydedilmiş olma ihtimalleri fiziki kayıtların sistematik hatalara açık olmasına sebep olmakta ve kayıt verisinde belli yaşlarda gözlenen yığılmaların kaynağının belirlenmesi zorlaştırmaktadır. Bununla beraber, yaş yapısında görülen kayıtlanma nedenli hatalar, nüfus sayımlarındaki yaş yığılmalarını gerçekte olduğundan fazla gösterebilmektedir. Bir diğer deyişle, sayım yılları için hesaplanan yaş yığılması endekslerinde sayımdan kaynaklı yığılmalarla beraber kayıttan kaynaklı hatalar da olabilir.

Nüfus sayımlarındaki yaş yığılımları daha belirgin olsa da kayıt sisteminde görülen yaş yığılımlarının ve yaş dağılımındaki uyumsuzlukların etkisi daha büyüktür. ADNKS, düzenli olarak hesaplanan tüm demografik göstergeler için bir çerçeve niteliğinde olduğu için belirli yaşlardaki yığılmanın etkisi kümülatif olarak göstergelere yansiyabilmektedir. Yaş yapısındaki bozukluk sebebiyle belirli yaşlarda biriken nüfus bir eşiği geçtiği zaman göstergelerde beklenmeyen değişiklikler görülebilir. Örneğin yaşlı nüfusun oranını hesaplarken, yaş yığılması görülen 64 yaşındaki nüfus, takip eden yılda 65 yaşına geçtiğinde yaşlı nüfus oranında beklenenden büyük bir artış görülebilir. Bu tür direkt hesaplamalarda pay kısmındaki değişikliklerin yanı sıra, belirli yaş grupları için hesaplanan, yaş yığılması görülen nüfusun paydada olduğu durumlarda da benzer sorunlarla karşılaşılabilir. Örneğin yaşa özel doğurganlık hızları hesaplanırken, yığılmanın görüldüğü yaşın yıllar içindeki hareket etmesiyle birbirini takip eden iki yıl içinde kadınlarda 5’li yaş gruplarında beklenmedik değişimler olacağı için gösterge büyüklükleri değişebilir. Bu yığılımların makro göstergelerdeki etkileri sınırlı olsa da özellikle daha ender olaylar için hesaplanabilen mikro göstergelerde ve daha küçük yerleşim birimleri için hesaplanan göstergelerde göze çarpan değişikliklere yol açabilir.

Bu çalışmada ADNKS verisi yardımıyla ortaya konan ve belirli doğum yıllarında görülen uyumsuzluklar fiziki nüfus kayıtları üzerinden de incelenebilir. Önceki yıllardaki fiziki kayıtların ve nüfus kütüklerinin detaylı olarak incelenmesi ADNKS’de özellikle eski kuşaklarda görülen bozuk yaş yapılarının nedenlerinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır. Kayıtların sayısal olarak değerlendirilmesinin yanında nüfus kayıtlarını gerçekleştiren ve bu kayıtlar üzerinden bilgi üreten Türkiye İstatistik Kurumu ve İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü gibi kamu kurumlarıyla gerçekleştirilecek derinlemesine görüşmeler de kayıtlanma sürecindeki aktörlerden bilgi alınmasını sağlayacak ve sayısal sonuçlara nedensellik bakış açısını da ekleyecektir.

Türkiye’de ADNKS görece genç bir kayıt sistemidir. Kayıtlanmanın daha eksik olduğu dönemlerdeki kişilerin yaşlanmasıyla ve ADNKS’nin kapsayıcılığının artmasıyla yakın dönemlerde yaş yapısı uyumsuzlukları azalmıştır. Bununla beraber ADNKS sonuçlarının değerlendirilmesi hem geçmiş kayıtların düzeltilmesi hem de kayıtlanma sürecinin iyileştirilmesi için önemlidir. Bu çalışma, ADNKS’nin en temel çıktısı olan nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımı üzerinden yaş yığılımlarını değerlendirmiş ve son nüfus sayımıyla ilişkisini incelemiştir. Değerlendirme, bazı yaşlarda küçük uyumsuzluklar olmasına rağmen güncel ADNKS sonuçlarının 40 yaş altı için görece sorunsuz olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kayıt sistemi ve nüfus sayımları birbirlerinden farklı nüfus belirleme yöntemleri olarak ele alınsa da ADNKS sonuçları ve genel nüfus sayımı sonuçlarındaki örtüşen yaş yığılımları, bu iki sistemin yaş yapısını belirleme açısından birbirlerinden tamamen bağımsız olmadığını göstermektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışmaya ilk yazarın %40, ikinci ve üçüncü yazarın %30 katkısı olmuştur.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma kapsamında yazarların herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar ve Teşekkürler: Bu makale, UNFPA tarafından desteklenen ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü ile iş birliği içinde gerçekleştirilen "2021 Nüfus ve Sürdürülebilir Kalkınma Eğitimleri" projesi kapsamında, aynı yazarlar tarafından üretilmiş "2021 Kayıta Dayalı Nüfus Sayımı Öncesi Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nin (ADNKS) Değerlendirilmesi" başlıklı yayımlanmamış raporun ana fikrinden yola çıkarak verilerin güncellenmesi ile yeniden hazırlanmıştır. Çalışmaya verdikleri destek için UNFPA Türkiye Ofisi'ne teşekkür ederiz. Makale bulguları, 17-18 Kasım 2022 tarihlerinde Ankara’da Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından düzenlenen V. Ulusal Nüfusbilim Konferansı’nda sözlü olarak sunulmuştur. Makaleye yorumlarıyla katkıda bulunan hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- A'Hearn, B., Delfino A., and Nuvolari A. (2016). Rethinking age heaping: a cautionary tale from nineteenth century Italy. *The Economic History Review*, 75(1), 111-137. doi: 10.1111/ehr.13087
- Ak, M. ve Közleme, O. (2017). Yaşlı yoksulluğu. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 197-208.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Canpolat, Ş. (2002). Seçilmiş 10 ilde yaş bildirim kalitesinin değerlendirilmesi: 1990-2000 genel nüfus sayımları ve 1997 genel nüfus tespiti. *Nüfusbilim Dergisi*, 24(1), 65-87.
- Canpolat, Ş. (2003). *Türkiye'de gerçekleştirilen nüfus sayımlarında yaş bildirim kalitesinin analizi*. Uzmanlık Tezi, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇITAD)*, 8(18), 89-115.
- Çavlin Bozbeyoğlu, A. ve Rittersberger-Tılıç, H. R. (2011). Türkiye'de değişen nüfus bilgi sisteminin kamu yönetimine katılan ve kamu hizmetlerinden faydalanan "vatandaşla" ilişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(1), 89-112.
- Ewbank, D. C. (1981). *Age misreporting and age-selective underenumeration: sources, patterns, and consequences for demographic analysis*. Washington, D.C.: National Academy Press
- Işık, Ş. (1999). 1997 nüfus tespiti ve Türkiye nüfusu üzerine bazı yeni gözlemler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 10(1), 149-172.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Moultrie, T. A., Dorrington, R. E., Hill, A. G., Hill, K., Timæus, I. M., and Zaba, B. (2013). *Tools for demographic estimation*. Paris: International Union for the Scientific Study of Population. demographicestimation.iussp.org
- Mukherjee, B. N., and Mukhopadhyay, B. K. (1988). A study of digit preference and quality of age data in Turkish censuses. *Genus*, 44(1), 201-227.
- Mutlu, S. (2003). Late Ottoman population and its ethnic distribution. *Nüfusbilim Dergisi*, 25(1), 3-38.
- Myers, R. J. (1940). Errors and bias in the reporting of ages in census data. *Transactions of the Actuarial Society of America*, 41(2), 395-415.
- Myers, R. J. (1954). Accuracy of age reporting in the 1950 United States census. *Journal of the American Statistical Association*, 49(268), 826-831. <https://doi.org/10.2307/2281542>.
- Nagi, M. H., Stockwell, E. G., and Snavley, L. M. (1973). Digit preference and avoidance in the age statistics of some recent African censuses: some patterns and correlates. *International Statistical Review*, 41 (2), 165-174. doi:10.2307/1402833.
- Noumbissi, A. (1992). L'indice de Whipple modifié: une application aux données du Cameroun, de la Suède et de la Belgique. *Population*, 47(4), 1038-1041. <https://doi.org/10.2307/1533772>.

- Nüfus ve Vatandaşlık İşleri (NVI). (2019a). *Dünden bugüne MERNİS*. <https://www.nvi.gov.tr/dunden-bugune-mernis> adresinden 06.04.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Nüfus ve Vatandaşlık İşleri (NVI). (2019b). *MERNİS projesi hedefleri*. <https://www.nvi.gov.tr/mernis-projesi-hedefleri> adresinden 06.04.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Özpolat, A. O. ve Aktuna, E. (2023). Türkiye’de çocuk yoksulluğuna ilişkin bir değerlendirme. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 204-223. <https://www.doi.org/10.31592/aeusbed.1213348>.
- Poulain, M., and Herm, A. (2013). Central population registers as a source of demographic statistics in Europe. *Population*, 68(2), 183-212. <https://doi.org/10.3917/pope.1302.0183>.
- Riffe, T., Aburto, J. M., Alexander, M., Fennell, S., Kashnitsky, I., Pascariu, M., and Gerland, P. (2019). *DemoTools: an R package of tools for aggregate demographic analysis*. <https://timriffe.github.io/DemoTools/> adresinden 06.04.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Shaw, S. J. (1978). The Ottoman census system and population, 1831–1914. *International Journal of Middle East Studies*, 9(3), 325-338. <https://doi.org/10.1017/S0020743800033602>.
- Shryock, H. S., and Siegel, J. S. (1967). *The methods and materials of demography*. California: Academic Press.
- Siegel, J.S., and Swanson, D. (2004). *The methods and materials of demography*. California: Elsevier Academic Press.
- Spoorenberg, T., and Dutreuilh, C. (2007). Quality of age reporting: extension and application of the modified Whipple's Index. *Population*, 62(4), 729-741. <https://doi.org/10.3917/popu.704.0847>.
- Steckel, R. H. (1991). The quality of census data for historical inquiry: a research agenda. *Social Science History*, 15(4), 579–599. doi:10.1017/S0145553200021313.
- Şaşmaz, M. (1995). The Ottoman censuses and the registration systems in the nineteenth and early twentieth centuries. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(1), 289-305.
- Tamer, A. ve Çavlin Bozbeyoğlu, A. (2004). 1927 nüfus sayımının Türkiye’de ulus devlet inşasındaki yeri: basında yansımalar. *Nüfusbilim Dergisi*, 26(1), 73-88.
- United Nations (UN). (1967). *Methods of estimating basic demographic measures from incomplete data - Manual IV*. Department of Economic and Social Affairs, Population Studies No. 42, New York: United Nations Publication.
- United Nations (UN). (1969). Methodology and evaluation of population registers and similar systems. *Statistical Papers, Series F, Studies in Methods*, New York: United Nations Publication.
- United Nations (UN). (1973). *Demographic Yearbook 1973, 25th Issue, Special Topic Population Census Statistics III*. New York: United Nations Publication.
- Watson I. (2010). A short history of national identification numbering in Iceland. *Bifröst Journal of Social Science*, 4(1), 51-89. <https://doi.org/10.12742/bjss.2010.3>.

Extended Abstract

Introduction

Accurate information on age gathered from censuses and registration systems is crucial to ensure reliable demographic information. Age heaping is one of the main data quality issues observed in census or registry data, which may occur when age data is inaccurately reported, resulting in noticeable spikes at certain preferred ages such as ages ending in 0 or 5, due to rounding conventions. This affects the precision of demographic estimates such as total fertility rate and age-specific mortality rates. This study aims to analyze the age and sex distributions of Türkiye population using data obtained from the ABPRS. It also aims to provide a historical overview of Türkiye population registration system and assess the age and sex structure of the population using the most recent data of ABPRS. This study will be the first one examining the age and sex distributions of different age groups using up-to-date population data derived from ABPRS.

Method

This study focuses on the citizen population of Türkiye, obtained from the ABPRS, excluding foreign nationals. The dataset comprises sex-specific, single-age population data spanning from 2007 to 2022, provided by TurkStat. Initial assessments entail consistency checks across various ABPRS results years and comparisons against the theoretically expected distributions. Rather than focusing on the accuracy of ABPRS results, the study primarily examines their internal consistency and their correspondence with the 2000 General Census results. The analysis starts by creating population pyramids and calculating birth cohort sizes to examine alterations in population age structures and possible discrepancies in age records. Survival rates are computed to evaluate population changes between survey years. Age and sex ratios are utilized to assess the allocation of birth cohorts. The study then delves into the evaluation of age heaping structures. The Whipple Index, the most commonly used age heaping index, quantifies the concentration of ages ending in 0 and 5 within the population age distribution. In addition, the Myers Blended Index, the Bachti Index, and the modified Whipple Index are used to analyze digit preferences in age reporting. The total modified Whipple index further captures the overall effect of these digit preferences in the population. Ethics committee approval is not required for the data and method used in this study.

Findings

The study's analysis of the ABPRS population pyramids for 2007 and 2022 shows the age and sex structure of Türkiye population and reveals evidence of age heaping. In 2007, heaping was minimal at younger ages, but becomes noticeable around the age of 30. The 2007 ABPRS data show clusters at ages ending in digits other than 0 and 5, which is different from the census results. Since the distribution of the population 7 years after the 2000 census, the last general census before the ABPRS, is analyzed, a shift in age aggregation has occurred. Similar clusters are observed in the 2022 ABPRS results, with peaks at ages ending in 2 and 7. Although heapings decrease for recent birth cohorts, they persist for older cohorts (born 1980 and earlier). Further examination of birth cohort sizes from 1923 to 2022 shows how changes in cohort size reveal age heaping more clearly. Some birth years show discrepancies in population size compared to theoretical expectations, resulting in zigzag patterns. The ABPRS results show both consistency with census results and inconsistencies in certain birth years. Cohort sizes for 1955 and 1965 are consistent with census results, while 1960 and 1970 show discrepancies. Survival rates over five-year periods show inconsistent patterns, which reflect discrepancies in cohort size. Similarly, age ratios reveal age heaping in the cohorts, especially years ending in 0 and 5. Some findings of ABPRS results differ from the census results, indicating the updating process in the registration system over the years. In particular, cohorts born after 2000 do not show significant heaping in a particular year of birth. Sex ratios, when compared across birth cohorts, highlight differences between males and females. The ABPRS shows a relatively more balanced sex

distribution, with deviations in certain birth years, especially those ending in 0 and 5. In contrast, the census results show more pronounced sex differences due to preferred birth years for women.

Age heaping indices provide insight into the age structure of Türkiye. The Whipple index remains highly accurate except for the 2010 population, which fluctuates due to shifts in age heaping in successive census years. The Myers and Bachi indices show continuous improvement, dropping from values above 2 in 2007 to 1.3 in 2022 as age heaping decreases. The Noubissi index also shows digit preferences, following a zigzag pattern due to alternating digit prominence. This pattern decreases as older age cohorts with intense heaping levels leave the analyzed index range. In summary, the results of the study highlight changes in age and sex structures over time, variations in age heaping, and the influence of registration systems on these patterns. Differences between ABPRS and census results, as well as the consistent presence of agglomerations, point to the significance of recording deficiencies in censuses.

Conclusion, Discussion and Recommendations

Comparing birth cohorts is quite striking since the census and registration system overlap at older ages, particularly in the birth cohorts of 1955, 1957, 1967, and 1965. Another fascinating situation is observed for those born in 1960, 1970, and 1975. The census and registration data reveal an incongruous and paradoxical structure for this generation. During these years, the abrupt surges apparent in the census information are absent in the registration data. Although these differences could suggest that registration data for certain years were corrected, it is difficult to explain the discrepancies in age structure since no age corrections were made in years when similar age heaping was observed in the census data.

The findings indicate a slight increase in the size of birth cohorts over time as a result of late registration at earlier ages, which is more significant during the early years of the ABPRS, and less significant today; implying an improved coverage of the registration system. The marginal variations observed between 2000 and 2015 imply the necessity for further improvements in population registration in this period even if they are primarily controlled by digital records. Within the older population, women face a disadvantage in terms of age heaping, mainly because their ages were more frequently misrecorded in the past. However, this issue has mostly been resolved for younger individuals who recently entered the population registration system. The Whipple index yields highly accurate results according to the current population data from the ABPRS, but shows considerable fluctuations between the years 2007 and 2022. The Noubissi index Value also demonstrates the same conclusion with its zigzagging graph illustrating whether each number is preferred or not. This structure, which emerges due to an increase in the ages of heaping each year, reveals that there is an age structure disorder in the population from the past. When all age aggregation index results are evaluated together, the main reason for the improvement in the indices is the more accurate registration of younger population generations due to improvements in the registration system. As the population whose ages are recorded correctly is included in the calculation interval of age aggregation indices, the age aggregation rate in the population decreases and the age structure improves. Similarly, as the population whose ages were mostly recorded incorrectly in the past moves out of the calculated index range, age heaping due to these older birth cohorts decreases.

Sectoral Volatility in Borsa Istanbul: A GARCH-based Comparative Analysis

Emre BULUT
Fırat Üniversitesi
ebulut@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2884-1405

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1355079
Geliş Tarihi: 04.09.2023	Kabul Tarihi: 30.07.2024
Revize Tarihi: 27.05.2024	

Atıf Bilgisi

Bulut, E. (2024). Sectoral volatility in Borsa Istanbul: A GARCH-based comparative analysis. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 507-522.

ABSTRACT

The present study aimed to investigate the complex dynamics of sectoral volatility within Borsa Istanbul, an emerging market characterized by its dynamic nature. To achieve this, the Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model was applied. The research conducted an analysis of a dataset covering the time period from March 1, 2013, to August 16, 2023. The objective was to analyze the reactions of various sectors to market shocks and explore the variations in these responses among different sectors. The results of the study indicated that there were notable variations in volatility patterns across different sectors. Specifically, the BIST Financial Leasing Index (FINK) was found to be more susceptible to external disturbances, displaying a higher level of vulnerability. On the other hand, the BIST Banking Index (BNK) and BIST Financial Index (MALI) demonstrated relatively less pronounced reactions to volatility. These insights can be utilized by policymakers, regulators, and investors to customize risk management strategies, improve market stability, and create portfolios that align with risk preferences. This study enhances the comprehension of sectoral dynamics in emerging economies, providing a basis for future inquiries into the complex interrelationships among sectors, shocks, and patterns of volatility.

Anahtar Kelimeler: Volatility, risk, BIST, GARCH.

Borsa İstanbul'da Sektörel Volatilite: GARCH Tabanlı Karşılaştırmalı Bir Analiz

ÖZ

Bu çalışma, dinamik yapısıyla öne çıkan ve gelişmekte olan bir piyasa olan Borsa İstanbul'daki sektörel oynaklığın karmaşık dinamiklerini araştırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 1 Mart 2013'ten 16 Ağustos 2023'e kadar olan zaman dilimini kapsayan veri setinin analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı, çeşitli sektörlerin piyasa şoklarına verdiği tepkileri analiz etmek ve bu tepkilerin farklı sektörlerdeki yansımalarını araştırmaktır. Elde edilen bulgular, farklı sektörler arasında volatilite modellerinde kayda değer farklılıklar olduğunu göstermiştir. Özellikle, BIST Finansal Kiralama Endeksi'nin (FINK) dışsal etkilere karşı daha hassas olduğu ve daha yüksek bir kırılma seviyesi sergilediği görülmüştür. Öte yandan BIST Bankacılık Endeksi (BNK) ve BIST Mali Endeksi (MALI) volatiliteye, nispeten daha az tepki göstermiştir. Elde edilen bulgular politika yapıcılar, düzenleyiciler ve yatırımcılar tarafından risk yönetimi stratejilerini özelleştirmek, piyasa istikrarını iyileştirmek ve risk tercihlerine uygun portföyler oluşturmak için kullanılabilir. Bu çalışma, gelişmekte olan ekonomilerdeki sektörel dinamiklerin anlaşılmasını geliştirmekte ve sektörler, şoklar ve oynaklık kalıpları arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkilere yönelik gelecekteki araştırmalar için bir temel sağlamaktadır.

Keywords: Volatilite, risk, BIST, GARCH.

Introduction

Volatility, regarded as an indicator of uncertainty and risk in financial markets, assumes an essential function in determining investment strategies, risk management techniques, and policy determinations. A comprehensive knowledge of sectoral volatility dynamics maintains significant importance within the framework of the Borsa Istanbul. This understanding has the potential to provide guidance for portfolio allocation, evaluate market stability, and inform regulatory interventions. This study aims to make a scholarly contribution by utilizing the Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model to comprehensively compare and analyze the volatility patterns demonstrated by various sectors within the Borsa Istanbul.

The Borsa Istanbul, being a dynamic emerging market exchange, includes various sectors that demonstrate different reactions to market events, economic fluctuations, and global trends (Ekinci,

Akyildirim and Corbet, 2019; İltaş and Demirgüneş, 2020; Ova, 2023). The GARCH model is a frequently used econometric tool within the discipline of volatility analysis. It provides a framework for capturing the dynamic nature of volatility by incorporating historical volatility and recent shocks within the series. The application of GARCH model in this research will offer a reliable framework for determining and contrasting the volatility specific to each sector, thus revealing the complicated relationships between sectors and their inherent risk characteristics.

The main aim of this study is to provide a comprehensive analysis of the reactions exhibited by various sectors within the Borsa Istanbul in response to market shocks, while also examining the variations in these responses across different sectors. This valuable insight is of great importance to investors who are aiming to construct diversified portfolios that are in line with their risk preferences and objectives.

Furthermore, this study provides significant implications for policymakers and regulators who are striving to maintain market stability and develop investor confidence. Policymakers can effectively address systemic risks and develop sustainable market growth by identifying sectors that exhibit greater susceptibility to fluctuations in market volatility, thus enabling targeted measures. In addition, acquiring understanding of the dynamics of volatility within and across sectors may improve the development of efficient risk management strategies, enabling market participants to more effectively navigate periods characterized by increased levels of uncertainty.

The methodology applied in this study includes the collection of an extensive set of data that covers a significant historical span, including various market conditions and economic phases from March 1, 2013, to August 16, 2023. The GARCH model will be used in order to estimate the dynamics of volatility for nine individual sector indices of BIST, facilitating the examination and comparison of volatility profiles across sectors. When the financial literature is analysed, it is seen that there are many studies in this field.

In a study conducted by Gökçe (2001), the researcher examined the effect of volatility on market return and trading volume. The research utilized a total of 2245 daily data sets from the ISE-100 Index, which were traded on the Istanbul Stock Exchange during the period spanning from 1989 to 1997. The data that was examined in the study received analysis using GARCH models. The GARCH model has been determined to be the most suitable model for describing the volatility observed in the ISE-100 Index.

Bordignon, Caporin and Lisi (2007) studied about the effectiveness of GARCH models in periodic long-memory volatility patterns with volatility of intra daily financial returns. Their study has shown the proposed models include generalized periodic long-memory filters, which are based on Gegenbauer polynomials, into the equation that characterizes the time-varying volatility of standard GARCH models. The empirical application of these models to the Euro-Dollar intra-daily exchange rate serves as evidence of their effectiveness in describing periodic long-memory volatility patterns.

In the research written by Köksal (2009), an analysis was performed on the volatility of stocks within the Istanbul Stock Exchange. The study utilized daily data between 1998 and 2008. The analysis included the utilization of GARCH models. Based on the analysis conducted, it emerged that the EGARCH model showed the most suitable forecasting performance.

In their study, Alagidede and Panagiotidis (2009) performed a comprehensive analysis of volatility in the stock markets of South Africa, Egypt, Nigeria, Kenya, Morocco, Tunisia, and Zimbabwe. These countries were selected due to their possession of the largest securities markets in Africa. The researchers utilized daily return data spanning from 1994 to 2005 for their research. The study utilized GARCH models and the smooth transition regression method. The presence of phenomena such as excess kurtosis, volatility clustering, and leverage effect has been demonstrated. A strong positive correlation was observed between risk and expected return in the stock markets of Kenya, Tunisia, and Morocco.

Through the use of a derivative of the GARCH model, Filis, Degiannakis, and Floros (2011) conducted an investigation into the dynamic connection that exists between stock markets and oil prices. The purpose of their research is to explore conditional correlations and volatility spillovers between major stock indices and crude oil markets. Additionally, they highlight the connection between the movements of stock markets and the pricing of commodities.

In their study, Er and Fidan (2013) applied both parametric GARCH and nonparametric GARCH models to analyze the volatility structures of daily returns observed in the ISE-100 index, which is traded on the Istanbul Stock Exchange. The study period covered the time frame from January 1991 to November 2012. The results of the study indicate that nonparametric GARCH models outperformed parametric GARCH models in terms of accurately modeling volatility.

Through the use of ARCH/GARCH models, Al-Najjar (2016) focused on modeling and estimating the volatility of Jordan's stock market conditions. The study brought to light the significance of mathematical and statistical models, such as the GARCH model, in capturing and forecasting the dynamics of stock market volatility.

According to Cheteni (2017), a GARCH model was applied in order to assess the volatility of the stock markets in South Africa and China, with a particular emphasis on the Johannesburg Stock Exchange and the Shanghai Stock Exchange. In addition to shedding light on the usefulness of GARCH models in volatility assessment, the research offered some insights into the volatility of stock returns in these markets.

Zhang, Lai and Lin (2017) utilized GARCH models for analyzing the day of the week anomaly in the stock returns of the major indices of 28 different capital markets spanning 25 countries globally. The utilization of the GARCH model in the study resulted in statistically significant results. Kapusuzoglu, and Ceylan (2018) investigated the volatility dynamics of Borsa Istanbul sector indices from October 1987 to January 2017, employing GARCH models. Their analysis demonstrated the positive and statistically significant association between trading volume and the number of information events, consequently leading to heightened variability in the sector indices. This period and dataset provide a comprehensive foundation for assessing sectoral volatility within the Borsa Istanbul, while GARCH models offer a robust framework for capturing the time-varying nature of volatility. The research highlighted the intricate interplay between trading volume, information events, and sector indices, shedding light on the factors that contribute to volatility fluctuations.

Nguyen and Nguyen (2019) focused their research on modeling stock price volatility in the Ho Chi Minh City Stock Exchange by using GARCH models. This research demonstrates the extensive use of GARCH in explaining stock market volatility, especially in developing economies. The findings of the study demonstrated that the GARCH model is a useful tool for capturing the particulars of the dynamics of stock market volatility.

In their study, Kumar and Biswal (2019) investigated the levels of stock market volatility in four emerging economies, namely Brazil, India, Indonesia, and Pakistan. The researchers utilized a comprehensive dataset spanning from January 2014 to October 2018 to conduct their analysis. The researchers utilized GARCH models in their analysis, and the findings of the study provided evidence of the presence of volatility clustering and a leverage effect. Specifically, the results indicated that positive news exerts a more pronounced influence on future stock market behavior in comparison to negative news. This study has contributed to the advancement of knowledge regarding the dynamics of volatility and its correlation with news sentiment in emerging markets.

In their study, Ekinci, Akyildirim and Corbet (2019) conducted an analysis to examine the dynamic effects of macroeconomic news releases in the United States on the Borsa Istanbul. The research employed GARCH models for analyzing the effects of macroeconomic news releases in the United States on the Borsa Istanbul. The research indicates that the distribution of macroeconomic news releases in the United States results an important effect on the Borsa Istanbul.

Bhowmik and Wang (2020) carried out a comprehensive literature study on the subject of stock market volatility and return analysis. They emphasized the significance of accurately assessing the volatility of stock index returns in order to reduce the amounts of uncertainty and risk that are present in the market. The findings of their research highlight the relevance of using techniques such as GARCH in order to capture the dynamic character of volatility in stock markets.

Through the use of GARCH models, Chaudhary, Bankhshi, and Gupta (2020) aimed to investigate the influence that COVID-19 has on the stock market indices of the nations with the highest GDP. The research showed the relevance of GARCH in analyzing and explaining the swings in stock market volatility under unusual circumstances by using GARCH to study volatility changes during the pandemic. This was accomplished by applying GARCH to analyze stock market volatility changes.

The GARCH family of models was used in an empirical research that was carried out by Spulbar, Trivedi, and Birau (2020) to investigate aberrant volatility transmission patterns between developing and established stock markets. Through their study, they highlighted the significance of symmetric GARCH models in the process of forecasting the conditional variance of returns from emerging markets.

A comparison was made between linear and non-linear GARCH models for the purpose of predicting volatility in developing nations by Sharma, Aggarwal, and Yadav (2021). This comparison demonstrated the adaptability of GARCH models in terms of their ability to capture volatility dynamics across a variety of markets. This research provided evidence that GARCH (1,1) models may be used for the purpose of studying volatility in the stock market. Additionally, the study emphasized the need of choosing proper models in order to provide reliable volatility predictions.

The GARCH model was applied by Endri, Aipama, and Razak (2021) in order to conduct an analysis of the volatility of stock prices during the COVID-19 pandemic. This investigation highlighted the significance of the GARCH model in comprehending and modeling times of increased volatility in stock markets. In order to successfully navigate through tumultuous market situations, the research brought to light the need of using robust modeling methodologies such as GARCH.

Viljoen, Conradie and Britz (2022) analyzes the dynamics of parameter estimates and volatility forecasts of GARCH models across different time periods. The dataset utilized in this study consists of the JSE All-Share index for two distinct time periods, specifically, a period characterized by financial stability and a period marked by financial turbulence. The researchers discovered that various factors exert an influence on the performance of GARCH models, thereby determining the most appropriate GARCH model for specific circumstances.

Claudiu et al., (2022) used symmetric and asymmetric GARCH models to explore the linkages between financial markets. Their goal was to evaluate the volatility spillovers that occurred between worldwide developing and established stock markets. Both the presence of volatility spillovers and the interconnection of global financial markets were investigated in this research.

GARCH models have been shown to be widely used in the analysis of stock market volatility across a variety of settings and geographies, as shown by the literature that was evaluated. The studies highlight the significance of GARCH-based analysis in terms of comprehending, anticipating, and controlling volatility in stock exchange markets. As a result, investors, policymakers, and scholars working in the area of finance may get useful insights from these studies.

Method

The time series characteristics of financial asset prices, such as the unconditional distribution of the data, leptokurtosis which means thick tail and extreme weakness in the mean; heteroskedasticity which means the conditional variance is not constant but changes over time; volatility clustering which means that small changes in the conditional variance are followed by small changes and large changes

are followed by large changes cannot be captured by linear structure models (Kang, 2008). For this reason, Engle (1982) developed the AutoRegressive Conditional Heteroskedasticity (ARCH) model. The ARCH model can be written as formula 1 (Brooks, 2008):

$$\begin{aligned} y_t &= \beta_1 + \beta_1 x_{2t} + \beta_3 x_{3t} + \beta_4 x_{4t} + u_t & u_t &\sim N(0, h_t) \\ h_t &= \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \alpha_2 u_{t-2}^2 + \dots + \alpha_q u_{t-q}^2 \end{aligned} \quad (1)$$

If the value of the u_{t-q}^2 parameters in the equation is large, the calculated conditional variance will be large. If the value u_{t-q}^2 parameters is small, the conditional variance will also be small. Since volatility in financial markets is generally continuous, q is of high degree (Brooks, 2008). Although the ARCH model is frequently used in the literature, this model has some limitations and weaknesses. One of the main limitations encountered in empirical studies employing the ARCH model is the potential for an excessively large lag q during the developing of the ARCH(q) model, which consequently requires the integration of an extensive amount of variables within the model. This argument is in opposition to the principle of parsimony as applied to univariate time series according to Kirchgässner and Wolters (2007).

In the ARCH(q) model, when the number of lags q expands excessively alongside the increase in the number of variables, it becomes impossible to satisfy the condition for the ARCH model to demonstrate positivity. The estimation of volatility can also be at risk of overestimation due to its weak reaction to significant isolated shocks in the return series (Tsay, 2005). To address the issue within the ARCH(q) model, Bollerslev (1986) and Taylor (1986) suggested a modified autoregressive model. The model under consideration is commonly known as the GARCH(p,q) model with generalized autoregressive conditionally heteroscedastic variance, as described by Kirchgässner and Wolters in 2007. The mathematical method known as the generalized autoregressive conditional heteroskedasticity (GARCH) model, as proposed by Bollerslev in 1986, includes a larger amount of historical data and offers a more flexible lag structure compared to ARCH models. The GARCH model is a type of generalized ARCH model that aims to address the limitations of the ARCH model. In contrast to ARCH models, the GARCH model is a type of volatility model that includes the effect of past squared error terms and their lagged values on the conditional variance (Jorion, 2005). The GARCH model allows for the presence of autoregressive and moving average terms in the calculation of the conditional variance (Bulut and Karabulut, 2023). The GARCH model is shown in Equation 2:

$$\begin{aligned} \sigma_t^2 &= a_0 + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 + \sum_{i=1}^p a_i \varepsilon_{t-i}^2 \\ a_0 &\geq 0 \text{ ve } \beta_j \geq 0, \end{aligned} \quad (2)$$

The parameter referred to as ε_{t-i}^2 in the equation represents the term related with the ARCH model, whereas σ_{t-j}^2 symbolizes the term related with the GARCH model. The parameter denoted as "p" in the formula symbolizes the order of the moving average component within the ARCH model. The degree of the GARCH model is indicated by the q parameter (Demir and Çene, 2012).

In the GARCH(p,q) model, if the value of q is set to 1 and the value of p is set to 0, the model that results is transformed into an ARCH model, specifically referred to as GARCH(0,1). In the present scenario, all parameters within the model possess a value of zero. Therefore, it can be stated that the GARCH(0,1) model is equivalent to the ARCH(1) model. The GARCH(1,1) model can be conceptualized as an ARCH model with an infinite number of degrees and coefficients that decrease geometrically. Due to this explanation, it is more convenient and rational to estimate the GARCH(1,1) model with a reduced number of parameters, as compared to estimating the ARCH model with an infinite degree. The variance equation of the GARCH(1,1) model is shown in Equation 3:

$$\sigma_t^2 = a_0 + \beta \sigma_{t-1}^2 + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 \quad (3)$$

The simple GARCH(1,1) model, is frequently used and is considered as one of the most popular models in the area of study. The adequate performance of the simple GARCH(1,1) model in explaining

the volatility of financial time series is generally accepted (Hansen ve Lunde, 2005; Poon ve Granger, 2003).

Data Set

In this study, nine indices among the sector indices traded in BIST, whose data can be accessed in a reliable way within the dates subject to the research, are analysed. For this purpose, daily data for BIST SINAI (SNAI), BIST HIZMETLER (HIZM), BIST MALI (MALI), BIST TEKNOLOJI (TEKN), BIST BANKA (BNK), BIST BILISIM (BIL), BIST ELEKTRIK (ENR), BIST FINANSAL KIRALAMA (FINK), BIST GAYRIMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI (GYO) indices between 03/01/2013 - 16/08/2023 are used. In the beginning of 2013, the Istanbul Stock Exchange (ISE) completed a process of transition and began operating as a new stock exchange under the name Borsa Istanbul (BIST). Furthermore, the BIST indexes achieved unprecedented levels at this time, providing access to operational data that may help elucidate and comprehend market volatility. The research in this article considers utilizing data from March 1, 2013 as a suitable beginning point. This date corresponds with when Borsa Istanbul began operating with a new identity in contemporary capital markets.

Index returns used in the study were calculated using the formula $\ln(P_t/P_{t-1}) \times 100$ and daily price data for the indices were obtained from investing.com website.

Research Ethics

This study does not require ethics committee approval.

Findings

The objective of this study is to investigate the volatility of sectoral indexes at the Borsa Istanbul (BIST) using the generalized autoregressive conditional heteroskedasticity (GARCH) model. This analysis will be conducted by using daily return data collected from the time frame from March 1, 2013 to August 16, 2023. The study used the Eviews 9 software package for data analysis. Table 1 presents the descriptive statistics of the variables.

Table 1
Descriptive Statistics

	TEKN	SNAI	MALI	HIZM	GYO	ENR	FINK	BIL	BNK
Number of Observations	2663	2663	2663	2663	2663	2663	2663	2663	2663
Mean	0.0015	0.0012	0.0009	0.0011	0.0008	0.0013	0.0015	0.0014	0.0008
Median	0.0015	0.0017	0.0011	0.0016	0.0017	0.0021	0.0010	0.0014	0.0004
Maximum	0.1629	0.1353	0.1195	0.1259	0.1536	0.1681	0.1874	0.2192	0.1355
Minimum	-0.1628	-0.1417	-0.1445	-0.148	-0.1863	-0.1757	-0.2405	-0.2052	-0.1506
Std. Dev.	0.0212	0.0157	0.0189	0.0158	0.0179	0.0199	0.0274	0.0204	0.0234
Skewness	-0.4978	-0.8042	-0.5942	-0.8907	-1,0781	-0.5758	-0.3006	-0.4020	0.0572
Kurtosis	11.8999	15.5858	10.0633	15.2078	15.6310	11.3209	14.8996	17.7170	7.72806
Jarque-Bera	8898.047	17863.16	5692.550	16888.42	18218.40	7829.736	15751.99	24104.39	2481,878
Test Statistics									
p Value	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

When Table 1 is analysed, the mean and median values of the data for 2663 observations differ for each variable. The mean values are close to 0 where it can be accepted normal in normal distributed time series of returns. The variables demonstrate a wide range of values, with both maximum and minimum values being observed. The result indicates the variables show varying ranges of values in overall terms. While the standard deviation values for SNAI and HIZM indicate a close proximity, it is significant that FINK indicates the highest value. The result points to that the FINK data exhibits an

increased tendency for deviation from the mean compared to the other variables, hence indicating a greater level of risk. Skewness values for all variables except for BNK are negatively skewed away from zero. Accordingly, for the variables which have negative skewness values, it can be interpreted that negative gains are more than positive gains. However, the fact that the positive skewness value of the BNK variable indicates positive gains are more than negative gains. The kurtosis values of variables are greater than 3. Since the kurtosis values of variables are quite high, it is seen that the variables have leptokurtic Kurtosis characteristics. Since the kurtosis value of BNK variable is quite close to 3 compared to the other variables, it can be said that the data of BNK variable is more similar to the normal distribution. Jarque-Bera test is used to evaluate the conformity of the data to normal distribution. The Jarque-Bera test statistics are very high and their probability values (p-value) are less than 0.01. This indicates that the data do not fit the normal distribution.

Table 2
Unit Root Tests

	ADF		PP	
	Test Statistics	p Value	Test Statistics	p Value
TEKN	-54,0194	0,0001	-54,0268	0,0001
SNAI	-53,2442	0,0001	-53,2624	0,0001
MALI	-53,6877	0,0001	-53,7176	0,0001
HIZM	-55,114	0,0001	-55,2404	0,0001
GYO	-52,6308	0,0001	-23,3203	0,0000
ENR	-51,4203	0,0001	-51,2514	0,0001
FINK	-48,4246	0,0001	-48,4268	0,0001
BIL	-49,5187	0,0001	-49,3938	0,0001
BNK	-51,7086	0,0001	-51,6893	0,0001

According to the analysis of the data provided in Table 2, it is given that the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test statistics' values are statistically significant for %1 level. Therefore, the null hypothesis related to the existence of a unit root is rejected at all levels of statistical significance.

The analysis of Table 2 demonstrates that the Phillips-Perron (PP) test statistics indicate values that are statistically significant for %1 level. Hence, the null hypothesis, which suggests an existence of a unit root, is rejected. According to the ADF and PP tests performed, it has been determined that the condition of stationarity is satisfied for all the variables.

Table 3
BDS Tests

	Dimension	BDS Statistic	Std. Error	z-Statistic	Prob.
TEKN	2	0,02335	0,001637	14,26394	0.00
	3	0,030755	0,001821	16,89037	0.00
	4	0,029261	0,00152	19,25247	0.00
	5	0,024391	0,001111	21,94798	0.00
	6	0,019166	0,000752	25,4779	0.00
SNAI	2	0,015032	0,001558	9,648073	0.00
	3	0,022119	0,001729	12,79334	0.00
	4	0,020634	0,00144	14,33303	0.00
	5	0,016403	0,00105	15,62268	0.00
	6	0,012141	0,000709	17,12669	0.00
MALI	2	0,008762	0,001266	6,920499	0.00
	3	0,011656	0,001291	9,028734	0.00
	4	0,010384	0,000988	10,51404	0.00
	5	0,007968	0,000662	12,04008	0.00
	6	0,005423	0,00041	13,21312	0.00
HIZM	2	0,016221	0,001468	11,05182	0.00
	3	0,022249	0,001603	13,87682	0.00

	4	0,020213	0,001314	15,38254	0.00
	5	0,015461	0,000943	16,39117	0.00
	6	0,010839	0,000627	17,29253	0.00
GYO	2	0,016435	0,001452	11,32001	0.00
	3	0,022597	0,001566	14,43281	0.00
	4	0,020045	0,001267	15,8236	0.00
	5	0,015371	0,000898	17,12177	0.00
	6	0,010836	0,000589	18,39777	0.00
ENR	2	0,01875	0,001431	13,10185	0.00
	3	0,022878	0,001516	15,08987	0.00
	4	0,020308	0,001205	16,84923	0.00
	5	0,01493	0,000839	17,79027	0.00
	6	0,010395	0,000541	19,21626	0.00
FINK	2	0,041181	0,002022	20,36509	0.00
	3	0,061415	0,002463	24,935	0.00
	4	0,063442	0,002252	28,1776	0.00
	5	0,057609	0,001803	31,95181	0.00
	6	0,04918	0,001337	36,79119	0.00
BIL	2	0,02191	0,0016	13,69356	0.00
	3	0,029629	0,001779	16,65573	0.00
	4	0,027619	0,001484	18,61057	0.00
	5	0,022376	0,001084	20,63268	0.00
	6	0,016927	0,000734	23,07099	0.00
BNK	2	0,009714	0,001308	7,425446	0.00
	3	0,01222	0,00133	9,184367	0.00
	4	0,010909	0,001015	10,74425	0.00
	5	0,008752	0,000679	12,89595	0.00
	6	0,006214	0,00042	14,79804	0.00

The z-statistics obtained from the BDS nonlinearity test are presented in Table 3. Based on the estimated results, it can be concluded that the null hypothesis, which suggests independence and similarity in variable distribution, is rejected at a significance level of 1% across all variables in all embedded dimensions. This result provides evidence for the presence of nonlinearity in the variables of research. The results obtained from the BDS nonlinearity test offer additional evidence that supports the appropriateness of employing the non-linear econometric methods such as GARCH model in this study.

Table 4
GARCH Model Results

	ω	α	β	LOG(L)	AIC
TEKN	3.22E-05***	0.2125***	0.7286***	6874.301	-5.1610
SNAI	1.84E-05***	0.1969***	0.7417***	7635.955	-5.7332
MALI	2.76E-05***	0.1093***	0.8163***	6949.662	-5.2176
HIZM	1.93E-05***	0.1936***	0.7436***	7580.748	-5.6918
GYO	3.46E-05***	0.2338***	0.6788***	7231.397	-5.4293
ENR	4.36E-05***	0.2128***	0.6878***	6924.149	-5.1985
FINK	4.43E-05***	0.2969***	0.6959***	6338.247	-4.7583
BIL	3.01E-05***	0.2481***	0.7037***	6988.717	-5.2469
BNK	2.67E-05***	0.1052***	0.8485***	6419.065	-4.8189

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01 showa significance levels.

In Table 4, The metric α denotes the immediate impact of disturbances on volatility. A higher α value indicates a more pronounced response to recent market developments.

According to the results of the GARCH models related to the variables listed in Table 4, it becomes evident that the ARCH term, which serves as an indication of the shock effect, demonstrates statistical significance and an upward correlation through all variables. The statistical significance of the GARCH term is observed through all variables at a significance level of 1%. Moreover, it exerts an important effect on the conditional volatility. The GARCH term, indicating the periodical persistence

of volatility, explains the concept that historical volatility can be leveraged as a predictive indicator for expected volatility.

As seen the results presented in Table 4, it becomes obvious that the BIST Financial Leasing Index (FINK) demonstrates a significantly greater ARCH parameter, thereby indicating an increased reaction to external shocks in contrast with the other indices under consideration. The empirical analysis reveals that FINK demonstrates an increased vulnerability to external shocks, resulting in higher levels of variations in return values compared to the other indices under analysis. BIST Banking Index (BNK) and BIST Financial Index (MALI), which have the lowest ARCH parameter, respond less to shocks than other indices. This shows that the volatilities of BNK and MALI indices react less to shocks and due to this reaction, the fluctuations in the return values are less than the other indices analysed, in other words, they are less affected by unexpected news.

When the GARCH parameters expressing the effect of past periods on volatility are analysed, it is concluded that the volatility in the BIST Banking Index (BNK) is more affected by the shocks in the previous period than other indices. This situation can be interpreted that this volatility caused by unexpected developments does not occur suddenly but spreads over time and therefore lasts longer. Among the other indices analysed, BIST Real Estate Investment Trust (GYO) is the least affected by unexpected developments in the previous period.

Conclusion, Discussion and Recommendation

This research examines sectoral volatility in the Borsa Istanbul (BIST) market using the Generalized Autoregressive Conditional Variance with Volatility (GARCH) model. Investors, policymakers, and financial experts value sectoral volatility knowledge. This research shows how different sectors respond to market shocks, filling a gap in the literature. Since it highlights these reactions, it provides realistic risk management and investment solutions.

The main value of this study is its ability to help investors build varied portfolios that match their risk tolerance. Identifying volatile areas may help investors reduce risk and increase profits. Investors may optimize benefits and minimize risk. Public policymakers may use the data to establish regulatory frameworks to stabilize financial markets. Predicting sector-specific responses to market shocks may improve policy interventions and strengthen the economy. The larger financial community should also evaluate the implications of this findings. Understanding volatility dynamics may help financial organizations create effective risk management policies to weather economic uncertainty. This research helps explain how external shocks propagate across sectors in emerging economies. This is especially true for topic-focused researchers. This study highlights the importance of sectoral analysis in financial markets and provides practical advice for practitioners and policymakers. The research uses the GARCH model to give precise volatility patterns for financial sector decision-making and strategic planning. By leveraging a comprehensive dataset spanning from March 1, 2013, to August 16, 2023, a detailed study was conducted to examine the developments in volatility within various sectors. This analysis provides light on the significance of historical volatility in understanding sectoral behaviors.

The findings derived from the GARCH models underscored the significance of the ARCH term as an indicator of shock effects, revealing its consistent statistical significance and positive correlation across variables. Notably, the BIST Financial Leasing Index (FINK) exhibited heightened vulnerability to external shocks, resulting in substantial fluctuations in return values. On the contrary, the BIST Banking Index (BNK) and BIST Financial Index (MALI) demonstrated comparatively lower sensitivity to shocks, reflecting reduced volatility responses. Interestingly, the GARCH parameters indicated that the volatility of the BIST Banking Index (BNK) was more influenced by shocks from previous periods, suggesting a gradual propagation of volatility over time.

Our analysis supports earlier studies on the fluctuation of different sectors in developing economies, validating the effectiveness of GARCH models in this specific situation. Gökçe (2001) shown that GARCH models are successful in measuring volatility in the ISE-100 Index. Our research

also confirms the suitability of these models for analyzing the Borsa Istanbul. Kapusuzoglu and Ceylan (2018) emphasized a notable correlation between trading volume, information events, and volatility in Borsa Istanbul sector indexes, aligning with our conclusion that external shocks impact sectoral volatility. In their study, Ekinici, Akyildirim, and Corbet (2019) demonstrated the influence of U.S. macroeconomic news on the volatility of Borsa Istanbul's market. They used GARCH models for their analysis. Our work builds upon this research by highlighting the diverse reactions of various sectors to these shocks.

Our research enhances the existing body of knowledge by offering comprehensive analysis of vulnerabilities specific to different sectors. We find that the BIST Financial Leasing Index (FINK) is particularly prone to external shocks, displaying higher levels of volatility compared to indices such as the BIST Banking Index (BNK) and BIST Financial Index (MALI). This level of detail provides a more comprehensive understanding of market dynamics. Moreover, our research encompasses a more up-to-date and prolonged period from March 1, 2013, to August 16, 2023, including current market circumstances and economic developments. This improves the significance of our results for contemporary investment and policy choices.

Furthermore, our work enhances the comparative examination of sectoral volatility in comparable markets by specifically examining the unique features of a growing market such as Borsa Istanbul, hence providing useful insights. This study expands upon the research conducted by Al-Najjar (2016) on Jordan's stock market and Nguyen and Nguyen (2019) on the Ho Chi Minh City Stock Exchange. Specifically, it aims to enhance our comprehension of sector-specific volatility in Turkey.

Identifying sectors with different degrees of susceptibility to market shocks is crucial for practitioners, including investors and portfolio managers. The findings suggest that the BIST Financial Leasing Index (FINK) is highly vulnerable to external shocks, displaying significant volatility in its return values. In contrast, the BIST Banking Index (BNK) and BIST Financial Index (MALI) exhibit less sensitivity, resulting in less significant fluctuations in volatility. These observations allow investors to create stronger portfolios by spreading assets across industries with varying levels of volatility. By adopting this approach, individuals may enhance their ability to handle uncertainty and maximize their financial gains, by matching their investing strategies with their willingness to take risks and their desired investment objectives.

Policymakers and regulators may use these discoveries to improve the stability of the market and strengthen the trust of investors. The research demonstrates that industries such as banking exhibit a persistent propagation of volatility over time, as opposed to abrupt occurrences. This understanding enables policymakers to develop focused policies that target particular weaknesses inside the market. For example, recognizing that the progressive dispersion of volatility in the banking sector implies that policies focused on intervening early may be more successful in reducing long-term instability. In addition, acknowledging the increased susceptibility of sectors such as financial leasing might lead to the creation of rules that provide extra protection against external disturbances, thereby reducing systemic risk.

Our study highlights the need of developing risk management methods and regulatory frameworks that are specifically designed to address the unique volatility characteristics of various industries in emerging markets such as Borsa Istanbul. Our research offers sector-specific insights that might assist investors in building diversified portfolios that can withstand market shocks, hence improving their risk-adjusted returns. At the same time, authorities may use these results to carry out specific actions that stabilize unpredictable sectors and promote stability in the entire market. Our research provides valuable insights by recognizing the varying effects of external shocks on different sectors. This helps bridge the gap between theoretical models and real-world applications, ultimately aiding financial practitioners and regulatory authorities in making more informed decisions. This comprehensive approach not only improves academic comprehension but also offers practical suggestions that might strengthen the resilience and effectiveness of financial markets in developing countries.

Contribution Rate of Researchers

The author's contribution rate is 100%.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest in the study.

References

- Alagidede, P., and Panagiotidis, T. (2009). Modelling stock returns in Africa's emerging equity markets. *International Review of Financial Analysis*, 18(1), 1-11.
- Al-Najjar, D. (2016). Modelling and estimation of volatility using arch/garch models in Jordan's stock market. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 8(1), 152. <https://doi.org/10.5296/ajfa.v8i1.9129>
- Bhowmik, R. and Wang, S. (2020). Stock market volatility and return analysis: a systematic literature review. *Entropy*, 22(5), 522. <https://doi.org/10.3390/e22050522>
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31(3), 307-327.
- Bordignon, S., Caporin, M., and Lisi, F. (2007). Generalised long-memory GARCH models for intradaily volatility. *Comput. Stat. Data Anal.*, 51, 5900-5912.
- Brooks, C. (2008). *Introductory econometrics for finance* (2nd Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bulut, E. ve Karabulut, R. (2023). *Hisse senedi getiri volatilerinin doğrusal olmayan metotlarla incelenmesi ve piyasa etkinliğinin araştırılması: BRICS-T ülkeleri ile karşılaştırmalı bir analiz*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Chaudhary, R., Bakhshi, P., & Gupta, H. (2020). Volatility in international stock markets: an empirical study during covid-19. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(9), 208. <https://doi.org/10.3390/jrfm13090208>
- Cheteni, P. (2017). Stock market volatility using garch models: evidence from south africa and china stock markets. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 8(6(J)), 237-245. [https://doi.org/10.22610/jebs.v8i6\(j\).1497](https://doi.org/10.22610/jebs.v8i6(j).1497)
- Claudiu, A. L., Maria-Cristina, Z., Suhan, M., Attila, G., Simona, E., and Jatin, T. (2022). Financial market interconnections analyzed using garch univariate and multivariate models. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 56(3/2022), 101-118. <https://doi.org/10.24818/18423264/56.3.22.07>
- Demir, İ., and Çene, E. (2012). İMKB-100 Endeksindeki kaldıraç etkisinin ARCH modelleriyle iki alt dönemde incelenmesi. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 41(2), 214-226.
- Ekinci, C., Akyildirim, E., and Corbet, S. (2019). Analysing the dynamic influence of US macroeconomic news releases on Turkish stock markets. *Finance Research Letters*, 31, 155-164.
- Endri, E., Aipama, W., Razak, A. A., Sari, L., and Septiano, R. (2021). Stock price volatility during the covid-19 pandemic: the garch model. *Investment Management and Financial Innovations*, 18(4), 12-20. [https://doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.02](https://doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.02)

- Engle, F. R. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- Er, Ş., and Fidan, N. (2013). Modeling Istanbul Stock Exchange-100 daily stock returns: a nonparametric GARCH approach. *Journal of Business Economics and Finance*, 2(1), 36-50.
- Filis, G., Degiannakis, S., and Floros, C. (2011). Dynamic correlation between stock market and oil prices: the case of oil-importing and oil-exporting countries. *International Review of Financial Analysis*, 20(3), 152-164. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2011.02.014>
- Gökçe, A. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası getirilerindeki volatilitenin ARCH teknikleri ile ölçülmesi. *Gazi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-23.
- Hansen, P., and Lunde, A. (2005). A forecast comparison of volatility models: does anything beat a GARCH (1, 1)? *Journal of Applied Econometrics*, 20(07), 839-889.
- İltaş, Y., and Demirgüneş, K. (2020). Asset tangibility and financial performance: a time series evidence. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 345-364.
- Jorion, P. (2005). *Financial risk manager-handbook*. Wiley Finance (3rd Edition). Canada: GARP (Global Association of Risk Professionals).
- Kang, S. H. (2008). *Empirical analyses of long memory in the Korean Stock Market*. Doctoral dissertation, School of Commerce Division of Business and Enterprise University of South Australia, Adelaide.
- Kapusuzoglu, A., and Ceylan, N. B. (2018). Trading volume, volatility and GARCH effects in Borsa Istanbul. *Strategic design and innovative thinking in business operations: the role of business culture and risk management*, 333-347.
- Köksal, B. (2009). A comparison of conditional volatility estimators for the ISE National 100 Index returns. *Journal of Economic and Social Research*, 11(2), 1-29.
- Kirchgässner, G., and Wolters, J. (2007). *Introduction to modern time series analysis*. Berlin: Springer.
- Kumar, A., and Biswal, S. K. (2019). Impulsive clustering and leverage effect of emerging stock market with special reference to Brazil, India, Indonesia, and Pakistan. *Journal of Advanced Research in Dynamic Control System*, 11, 33-37.
- Nguyen, C., and Nguyen, H. M. (2019). Modeling stock price volatility: empirical evidence from the ho chi minh city stock exchange in vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(3), 19-26. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2019.vol6.no3.19>
- Ova, A. (2023). BIST Gıda ve İçecek Endeksi'nde yer alan şirketlerin finansal durum analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 670-682.
- Poon, S. H., and Granger, C. W. (2003). Forecasting volatility in financial markets: a review. *Journal of Economic Literature*, 41, 478-539.
- Sharma, S., Aggarwal, V., and Yadav, M. P. (2021). Comparison of linear and non-linear garch models for forecasting volatility of select emerging countries. *Journal of Advances in Management Research*, 18(4), 526-547. <https://doi.org/10.1108/jamr-07-2020-0152>

- Spulbar, C., Trivedi, J., and Birau, R. (2020). Investigating abnormal volatility transmission patterns between emerging and developed stock markets: a case study. *Journal of Business Economics and Management*, 21(6), 1561-1592. <https://doi.org/10.3846/jbem.2020.13507>
- Taylor, S. (1986). *Modelling financial time series*. New York: Wiley and Sons.
- Tsay, R. S. (2005). *Analysis of financial time series*. New York: John Wiley and Sons.
- Viljoen, H., Conradie, W.J., and Britz, M. (2022). The influence of different financial market regimes on the dynamic estimation of GARCH volatility model parameters and volatility forecasting. *Studies in Economics and Econometrics*, 46, 169 - 184.
- Zhang, J., Lai, Y., and Lin, J. (2017). The day-of-the-week effects of stock markets in different countries. *Finance Research Letters*, 20, 47-62.

Geniştirilmiş Özet

Giriş

Volatilite, belirsizlik ve riskin bir göstergesi olarak yatırım stratejilerini, risk yönetim tekniklerini ve politika kararlarını etkilemektedir. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'daki farklı sektörler tarafından sergilenen oynaklık modellerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek ve karşılaştırmak için Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli kullanılmıştır.

Borsa İstanbul, dinamik ve gelişmekte olan bir hisse senedi borsası olarak, piyasa olaylarına, ekonomik dalgalanmalara ve küresel trendlere farklı tepkiler veren çeşitli sektörleri kapsamaktadır. GARCH modeli, volatilite analizi için yaygın olarak kullanılan bir ekonometrik araçtır ve tarihsel volatilite ile maruz kalınan şokları birleştirerek volatilitenin dinamik doğasını yakalamaktadır. Bu araştırmada GARCH modeli, sektöre özgü volatilitiyi tanımlamak ve sektörler arasında karşılaştırma yapmak için bir çerçeve oluşturmak üzere uygulanacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul bünyesindeki çeşitli sektörlerin piyasa şoklarına nasıl tepki verdiğine dair bir analiz sunmak ve bu tepkilerin sektörler arasındaki farklılıklarını keşfetmektir. Bu analiz, risk tercihleri ve hedefleriyle uyumlu çeşitlendirilmiş portföyler oluşturmak isteyen yatırımcılar açısından oldukça değerli çıktılar elde etmektedir. Finansal literatürde GARCH modellerini kullanarak volatilitiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Gökçe (2001), İMKB-100 Endeksi'ne ait 2245 günlük veri setini kullanarak volatilitenin piyasa getirisi ve işlem hacmi üzerindeki etkisini GARCH modelleri ile araştırmıştır. Çalışmada, GARCH modellerinin İMKB-100 Endeksi oynaklığını açıklamak için uygun olduğu bulunmuştur. Bordignon, Caporin ve Lisi (2007) GARCH modellerine Gegenbauer polinomlarını dahil ederek, günlük finansal getirilerdeki periyodik uzun hafızalı volatilite modellerini incelemişlerdir. Araştırmaları, bu modellerin bu tür oynaklık modellerini tanımlamadaki etkinliğini göstermiştir. Köksal (2009), 1998-2008 yılları arasında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndaki hisse senedi piyasası oynaklığını analiz etmiş ve EGARCH modelinin en iyi tahmin performansını sunduğunu bulmuştur. Alagidede ve Panagiotidis (2009), GARCH modelleri ve yumuşak geçiş regresyonu kullanarak 1994-2005 yılları arasındaki günlük getiri verilerini kullanarak Afrika hisse senedi piyasalarındaki volatilitiyi kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Aşırı basınlık, volatilite kümelenmesi ve belirli piyasalarda pozitif risk-getiri korelasyonu gibi olgular tespit etmişlerdir. Er ve Fidan (2013), 1991-2012 yılları arasında İMKB-100 endeksi günlük getirilerine hem parametrik hem de parametrik olmayan GARCH modelleri uygulamış ve parametrik olmayan modellerin volatilitiyi modellemede daha iyi performans gösterdiği sonucuna varmıştır. Zhang, Lai ve Lin (2017) 28 küresel sermaye piyasasında hisse senedi getirilerindeki haftanın günü anomalilerini analiz etmek için GARCH modellerini kullanmış ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmiştir. Kapusuzoğlu ve Ceylan (2018), 1987-2017 yılları arasında Borsa İstanbul sektör endekslerinin volatilite dinamiklerini araştırmış ve işlem hacmi, bilgi olayları ve sektör endekslerinin değişkenliği arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Kumar ve Biswal (2019) 2014-2018 yılları arasında Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Pakistan'da borsa oynaklığını incelemiş, olumlu haberlerin piyasa davranışı üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğu volatilite kümelenmesini ve kaldıraç etkisini ortaya koymuştur. İkinci, Akyıldırım ve Corbet (2019) ABD makroekonomik haber bültenlerinin Borsa İstanbul üzerindeki dinamik etkilerini GARCH modelleri kullanarak incelemiş ve ABD makroekonomik haberlerinin Borsa İstanbul üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Viljoen, Conradie ve Britz (2022) JSE All-Share endeksini kullanarak farklı zaman dilimlerinde GARCH modellerinin parametre tahminlerini ve volatilite tahminlerini analiz etmiş ve belirli bağlamlar için GARCH model performansını etkileyen faktörleri belirlemiştir.

Yöntem

Finansal literatürde ARCH modelini kullanan pek çok çalışma bulunmaktadır. Daha sonra yapılan çalışmalarda değişken sayısının artışıyla birlikte veri setinin aşırı derecede genişlemesiyle birlikte

ARCH modelinin bazı varsayımlarının karşılanmasının imkansız hale geldiği görülmüştür. Ayrıca, getiri serisinin önemli izole şoklara zayıf tepkisi nedeniyle ARCH modeli ile volatilitenin tahmininde aşırı tahmin riski bulunduğu tespit edilmiştir (Tsay, 2005). ARCH modeli içindeki bu sorunu ele almak için, Bollerslev (1986) ve Taylor (1986) modifiye edilmiş bir otoregresif model önermişlerdir. Bollerslev tarafından 1986 yılında geliştirilen genelleştirilmiş otoregresif koşullu heteroskedastiklik (GARCH) modeli olarak bilinen matematiksel yöntem, ARCH modellerine göre daha fazla tarihsel veriyi içermekte ve daha esnek bir gecikme yapısı sunmaktadır. Bu bakımdan GARCH modeli, ARCH modellerinin aksine, koşullu varyansta geçmiş hata terimlerinin ve onların gecikmiş değerlerinin etkisini içeren bir tür volatilitenin modelidir (Jorion, 2005). GARCH modeli, koşullu varyansın hesaplanmasında otoregresif ve hareketli ortalama terimlerinin varlığına izin vermektedir.

Basit GARCH(1,1) modeli, sıklıkla kullanılan ve finansal literatürdeki volatilitenin inceleyen çalışmalarda sıklıkla kullanılan modellerden biridir. Basit GARCH(1,1) modelinin finansal zaman serilerinin volatilitesini açıklamadaki yeterli performans gösterdiği genellikle kabul edilmektedir (Hansen ve Lunde, 2005; Poon ve Granger, 2003).

Bu çalışmada, araştırma konusu olan tarihlere verilerine sağlıklı bir şekilde erişilebilen BIST'te işlem gören sektör endeksleri arasından dokuz endeks analiz edilmiştir. Bu amaçla, 03/01/2013 - 16/08/2023 tarihleri arasında BIST SINAI (SNAI), BIST HİZMETLER (HIZM), BIST MALI (MALI), BIST TEKNOLOJİ (TEKN), BIST BANKA (BNK), BIST BİLİSİM (BİL), BIST ELEKTRİK (ENR), BIST FİNANSAL KİRALAMA (FINK), BIST GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI (GYO) endeksleri için günlük veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan endeks getirileri, $\ln(P_t / P_{t-1}) * 100$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır ve endekslerin günlük fiyat verileri investing.com web sitesinden elde edilmiştir.

Bulgular

GARCH modellerinden elde edilen sonuçlara göre, volatilitenin zaman içindeki kalıcı yapısına işaret eden GARCH teriminin varlığı tespit edilmiş, geçmiş volatilitenin beklenen volatilitenin için açıklayıcı bir gösterge olarak kullanılabilirliği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular ayrıca, BIST Finansal Kiralama Endeksi'nin (FINK) ele alınan diğer endekslere kıyasla önemli ölçüde daha yüksek bir ARCH parametresi sergilediğini göstermektedir. Bu yüksek parametre, FINK'in şoklara daha güçlü tepki verdiğini ve incelenen diğer endekslere kıyasla getiri değerlerinde daha büyük dalgalanmalara yol açtığını göstermektedir. Buna karşılık, hem BIST Bankacılık Endeksi (BNK) hem de BIST Mali Endeksi (MALI) en düşük ARCH parametrelerini sergilemekte ve şoklara daha az güçlü tepki verdiklerini göstermektedir. Sonuç olarak, BNK ve MALI endekslerinin volatiliteleri beklenmedik haberlere karşı daha az duyarlılık göstermekte ve getiri değerlerinde daha düşük seviyede dalgalanmalara yol açmaktadır.

Geçmiş dönemlerin volatilitenin üzerindeki etkisini temsil eden GARCH parametreleri incelendiğinde ise BIST Bankacılık Endeksi (BNK) oynaklığının diğer endekslere kıyasla geçmiş dönem şoklarından daha fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, öngörülemez olayların tetiklediği oynaklığın aniden ortaya çıkmadığını, aksine zamana yayılarak uzun süreli etkilere yol açtığını göstermektedir. İncelenen endeksler arasında BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'nın (GYO) önceki dönemlerdeki beklenmedik gelişmelerden en az etkilenen endeks olduğu görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmanın temel amacı, Borsa İstanbul (BIST) bünyesindeki çeşitli sektörler arasındaki volatilitenin dinamiklerinin kapsamlı bir analizini ve karşılaştırmasını yapmaktır. Bunu başarmak için, araştırma analitik çerçeve olarak Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modelini kullanmıştır. Çalışma, sektörler arasındaki karmaşık ilişkiler, piyasa şoklarının etkileri ve müteakip volatilitenin tepkileri ile ilgili önemli bulgular ortaya koymuştur. Çalışmada, 1 Mart 2013'ten 16 Ağustos 2023'e kadar uzanan geniş bir veri seti kullanılarak, farklı sektörlerdeki oynaklık gelişmelerini

araştırmak için kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Bu analiz, sektörel davranışların anlaşılmasında tarihsel volatilitenin önemine ışık tutmaktadır.

GARCH modellerinden elde edilen sonuçlar, ARCH teriminin çok etkilerinin bir göstergesi olarak önemini vurgulamış, değişkenler arasında tutarlı istatistiksel anlamlılığını ve pozitif korelasyonunu göstermiştir. Özellikle, BIST Finansal Kiralama Endeksi (FINK) şoklara karşı yüksek bir duyarlılık sergilemiş ve getiri değerlerinde önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Buna karşılık, BIST Bankacılık Endeksi (BNK) ve BIST Mali Endeksi (MALI) şoklara karşı nispeten daha düşük bir duyarlılık sergilemiş ve daha düşük volatilitite tepkilerine işaret etmiştir. İlginç bir şekilde, GARCH parametreleri BIST Bankacılık Endeksi'nin (BNK) volatilitesinin geçmiş dönem şoklarından daha fazla etkilendiğini ve volatilitenin zaman içinde kademeli olarak yayıldığını göstermiştir.

Yukarıda bahsedilen görüşler, bireysel risk profillerine göre iyi dengelenmiş portföyler oluşturmayı amaçlayan yatırımcılar için önemli çıkarımlara sahiptir. Farklı seviyelerde volatiliteye tepki veren sektörlerin belirlenmesi, politika yapıcılar ve piyasa düzenleyicileri için değerli bir rehberlik sunarak sistematik olmayan riskleri azaltmak ve piyasa istikrarını artırmak için stratejik müdahalelerde bulunmalarını sağlayabilir. Ayrıca bu araştırma, Borsa İstanbul'daki sektörel dinamiklerin daha geniş bir şekilde anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunarak risk yönetimi stratejilerini zenginleştirmekte ve bilinçli karar alma süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

Yazın Kişi Adbilim Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Kahramanları

Hayrettin YİĞİT
Pursaklar Anadolu Lisesi
ograsyigit@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0030-0930

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1444142

Geliş Tarihi: 28.02.2024

Revize Tarihi: 29.07.2024

Kabul Tarihi: 30.07.2024

Atıf Bilgisi

Yiğit, H. (2024). Yazın kişi adbilim açısından Ahmet Mithat Efendi'nin roman kahramanları. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 523-542

ÖZ

Adbilimi içerisinde yer alan kişi adbilimi, insanlara verilen adları inceleyen bir bilim dalıdır. Kişi adbiliminin bir alt dalı olan yazın kişi ad bilimi de roman, hikâye, şiir, sinema ve tiyatro gibi yazımsal metinlerde ad verme geleneği ile adların eserlerdeki işlev ve etkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Yazar; eserin amacına uygun olarak kullandığı her adı, soyadı, lakabı, ünvanı deneyerek, değiştirerek özenli bir arayışın sonucunda oluşturmaktadır. Edebî eserlerde toplumsal ve fikrî anlamlar yüklenen bu adlar genellikle kahramanların kişilik özelliklerini yansıtmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde birçok türde eser vermiş olan Ahmet Mithat Efendi, popüler romanın en tanınmış isimlerinden olmuştur. Üretken bir yazar olan Ahmet Mithat Efendi, iki yüz elliden fazla eser vermiş ve döneminde "Yazı Makinesi" lakabıyla tanınmıştır. Yazar, toplumu eğitmek amacıyla yazdığı birçok eserinde kahramanın kişilik ya da fiziksel özelliklerine uygun olarak ad verme işlemini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada yazarın eserleri içerisinde belirlenmiş olan *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çengi*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Bahtiyarlık*, *Paris'te Bir Türk*, *Dürdane Hanım*, *Hüseyin Fellah*, *Taaffüf*, *Karnaval*, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanlarında yer alan başkahramanların adları yazın kişi adbilim açısından değerlendirilmiştir. Adların anlamı, kökeni, yapısı belirtildikten sonra adlar, yazın kişi adbilim açısından Debus'un sınıflandırmasına göre incelenmiş ve kullanılan adların kahramanların karakterleriyle olan ilişkisi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adbilim, kişi adbilim, yazın kişi adbilim, Ahmet Mithat Efendi, roman.

Ahmet Mithat Efendi's Novel Heroes From The Perspective Of Written Person Onomasiology

ABSTRACT

Personal onomastics, within onomasiology, is a field that studies the names given to people. Literary person onomastics, which is a sub-branch of personal onomastics, studies the tradition of naming in literary texts such as novels, stories, poems, cinema and theatre, and the functions and effects of names in works. The author creates it as a result of a meticulous search by trying and changing every name, surname, nickname and title in accordance with the purpose of the work. These names, which have social and intellectual meanings in literary works, reflect the personality characteristics of the heroes. Ahmet Mithat Efendi, who produced works in many genres during the Tanzimat Period, became one of the most famous authors. Ahmet Mithat Efendi, who is a productive writer, wrote more than two hundred and fifty works and was known as the "Writing Machine" during his time. In many of his works written with the aim of educating the society, the author gave names to the hero in accordance with his personality or physical characteristics. In this study, the author's novels named *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çengi*, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Bahtiyarlık*, *Paris'te Bir Türk*, *Dürdane Hanım*, *Hüseyin Fellah*, *Taaffüf*, *Karnaval*, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* are selected from his works, in which the names of the protagonists were evaluated in terms of literary onomastics. After stating the meaning, origin and structure of the names, the names were classified according to Debus' classification in terms of literary onomastics, and the relationship between the names that are used in the novels which are mentioned above and the characters of their heroes was revealed.

Keywords: Onomastics, person onomastics, literary person onomastics, Ahmet Mithat Efendi, novel.

Giriş

İnsanoğlu, toplumsal yaşam içerisinde insanın insanla ve insanın tabiatın diğer unsurlarıyla arasındaki iletişimini kolaylaştırmak için doğadaki bütün canlı ve cansızları adlandırmıştır. Toplumsal köklü geçmişine, dil yapısına, sosyo-kültürel yaşamına uygun olarak bu adlandırmaları yapmış ve bu adlandırmalarla kendilerine özgü zihinsel ve ruhsal yaşantılarını gelecek nesillere aktarmıştır. Milletlerin tarihinden, kültüründen, dilinden izler taşıyan adlar; toplumsal yaşamın anlaşma unsuru olarak tarih boyunca varlığını sürdürmüştür (Aksan, 1995, s. 15).

Dil aracılığı ile çevresindeki tüm kavramları zihninde kodlamak ve somutlaştırmak amacıyla kullanılan “ad” kavramı, Türkçe Sözlük’te “1. Bir nesneyi, bir kavramı, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya yarayan söz, isim; 2. Herkesçe tanınma veya işitilme durumu, ün, nam, şöhret.” (1998, s. 19) olarak tanımlanmıştır. Ad kavramı üzerine yapılan çalışmalar dilbiliminde adbilim (onomastik) alanı içerisinde değerlendirilmiştir. Ad bilimi; çevremizde gördüğümüz, algıladığımız bütün nesne ve kavramların adıyla ilgilenmiştir. Aynı zamanda adların geçmişten günümüze gelişim sürecini, kullanım ve yayılma alanını, ifade ediliş şekillerini, yapısal özelliklerini incelemiştir (Sakaoğlu, 2001, s. 9).

Kişi ve yer adlarını içinde barındıran Türk adbiliminin en önemli sorunu, bu alanda yapılmış kapsamlı teorik çalışmaların bulunmamasıdır. Dünya dilciliğinde yaklaşık iki yüz yıllık, Türkiye dilciliğinde ise neredeyse yüz yıllık geçmişi olmasına rağmen, ülkemizde adbilimin teorik yönünü ele alan, onun çerçevesini çizen, bu alandaki terimleri Türkiye adbilimine kazandıran, sınıflandırma sorunlarına eğilen bir çalışma ne yazık ki yapılmamıştır. Uygulama çalışmalarında görülen terminoloji eksikliğinin ve yöntemsizliğin temel sebebi de budur. Türk Dil Kurumu yayınları arasında 2001 yılında çıkan ve Saim Sakaoğlu (Sakaoğlu, 2001) tarafından hazırlanan Türk Ad Bilimi isimli çalışma, Türk adbilimi konusunda yazılmış ilk kitaptır. Ancak, bu çalışma, adbilimin yukarıda ifade ettiğimiz teorik yönünü araştırmaktan çok Türkiye’de yer adları ve kişi adları üzerine yapılan çalışmalar ve bu çalışmaları yapan şahıs ve kurumlar hakkında bilgi vermeye yöneliktir (Bulut, 2018, s. 1069). Bu sebeple kitap, Türk adbilimindeki teorik eksikliğini gidermekten uzaktır (Şahin, 2015: 5). Bu eksikliği gidermek üzere kaleme alınan en önemli çalışma İbrahim Şahin (Şahin, 2015)’in Adbilim isimli eseridir. Yazar bu eserde adbilimin çerçevesini çizmiş ve hem yöntem hem de sınıflandırma noktasında adbilime önemli bir ivme kazandırmış ve adbilimin önemli bir eksikliğini ortadan kaldırmıştır.

Ad bilimi, içerisinde üzerinde en fazla çalışma yapılan alanlardan biri de kişi adlarıdır. Sosyal, ekonomik, kültürel ve bireysel seviyelerde işleyen farklı dinamiklerin ortak etkileşiminin bir sonucu olan kişi adları, zihinde kodlanmış toplumsal düşüncenin yansımasıdır (Yiğit ve Dinç, 2023, s. 836). Kişi adlarıyla birlikte kullanılan soyadları, göbek adları, lakaplar, mahlaslar, ünvanlar ve sülale adları; köken, dil, tarih ve kültürel açıdan toplumsal hafızayı yansıtan diğer unsurlardır (Zengin, 2014, s. 123). Bu yönüyle çok geniş bir çalışma alanı olan kişi ad bilimi, adbilim içerisinde antroponimi (kişi ad bilimi) terimiyle karşılanan müstakil bir alan hâline gelmiştir. Dil-kültür ilişkisi bağlamında toplumların kendi inanç ve değerlerine göre ad verme geleneğini, kişi adlarının oluşumlarını, kuruluş kanunlarını, üstlendikleri işlevleri ve yapısal gelişimlerini araştırmaktadır (Kibar, 2005, s. 21; Rasonyi, 1993, s. 22).

Kişi adbilim içerisinde yazınsal ürünlerde ad verme geleneği ile yazınsal adlandırmaların eserlerdeki görev ve etkileri üzerine çalışmalar yazın kişi adbilim alanı içerisinde ele alınmaktadır (Reallexikon, 2007, s. 745). Roman, hikâye, şiir, sinema ve tiyatro, çocuk masalları gibi edebî türlere ait eserlerinde geçen kişi adlarının sanatsal kullanımları bu alan içerisinde incelenmektedir (Podols’kaya 1978, s. 33; Şahin, 2021, s. 34). Yazınsal metinler; yazar, eser ve okur üçgeninde değerlendirilmektedir. Burada yazar, eserin ortaya çıkarılmasında temel unsurdur. Yazmış olduğu eserle bir amaç ortaya koyan yazar, konuyu belirleyen ve konuya uygun isimleri yaratan ya da onları seçen kişidir. İsim seçme konusunda her yazar farklı yaklaşımı denemekte ve kahramanları eserin içeriğine uygun olarak isimlendirmektedir (Sobanski, 2000; Weber, 1997). Kullanmış olduğu her adı, soyadını, lakabı veya mahlası deneyerek, değiştirerek özenli bir çalışma sonucunda oluşturmaktadır (Debus, 2002, s. 13). Edebî eserlerde toplumsal ve fikrî anlamlar yüklenen bu adlar çoğunlukla kahramanların kişilik özelliklerini yansıtan adlar olmaktadır. Eserin içeriğine uygun bir şekilde oluşturduğu kahramanların kişilik özellikleriyle isimleri arasında bazen paralel bazen de zıt anlam ilişkileri kurmaktadır (Yıldırım, 2021, s. 542). Yazın kişi adbilimi üzerine ilk çalışmayı Birus, 1978 yılında “Poetische Namensgebung” adlı eseriyle yapmıştır. 2002 yılında yazın kişi adbilim açısından adların sınıflandırması ve işlevleri üzerine Debus, “Namen in literarischen Werken” adlı çalışmayı gerçekleştirmiştir (Turan, 2021, s. 104). Bu çalışma, yazın kişi adbilim çalışmalarında teori ve yöntem açısından araştırmacılara yol gösterici olmuştur. Yazınsal metinlerde kahramanları adlandırma süreci ve yazarların kullandıkları yöntemleri belirtmiştir. Birus’un bir ülkenin yaşantısına, kültürüne,

inancına, edebiyatına bağlı olarak yaptığı yazın kişi adları sınıflandırmasını; Debus, “Özdeşleşme, Kurgu/ illüzyon yaratma, Karakter özellikleri yükleme, Vurgulama/Anonimleştirme, Mitleştirme, Estetik Değer Kazandırma” başlıkları altında tasnif etmiştir (Birus, 1987, s. 45; Debus, 2002, s. 74-81). Bunların özelliklerini şu şekilde açıklamıştır (Turan, 2021, s. 104):

Özdeşleşme: Yazınsal metinlerde verilen isimlerin kahramanın karakterleriyle uyumlu ve özdeş olmasıdır. Kahramanın ismi anlamına uygun olarak yazar tarafından tanımlanır ve belirlenen kişiliği taşır. Okurun karakteri en iyi şekilde tanıyabilmesi için ismin akılda tutulması önemlidir. Yazar buna göre adlandırmayı gerçekleştirir (Debus, 2002, s. 74).

Kurgu/ illüzyon yaratma: Bu işlev yalnızca yazınsal isimlerde görülür. Gerçek hayatta bilinen kişilerin isimleri kurguya dâhil edilir ve bir illüzyon yaratılır. Kurgunun içinde isimlerin gerçek taşıyıcıları ile yazınsal isimlerin taşıyıcısı olan karakterler kurgusal gerçeklikte karşılaşır ve o gerçekliğin yaratıcısı olurlar. Dolayısıyla metnin illüzyon yaratmasında kurgunun bir parçası olarak esere katkıda bulunurlar (Lamping, 1983, s. 38; Debus, 2002, s. 76).

Karakter özellikleri yükleme: Bu işlev isim taşıyıcısını daha yakından tanımlar. Sınıflandırmada yer alan isimler yazar tarafından gelişigüzel seçilir ve o kahramana belli kişilik özellikleri yüklenir (Debus, 2002, s. 77).

Vurgulama/anonimleştirme: Bu iki özellik birbirine zıt özelliklere sahiptir. Vurgulama işlevinde, kahramanın adlandırılmasında ses, kelime oyunları yaparak okurun dikkatinin isme yoğunlaşması sağlanır. Yazar, ismi ön plana çıkarmak için isimle ilgili ideolojik, toplumsal, psikolojik ve dinî vurgular da yapar. İsmi anonimleştirme işlevinde ise isme gizemli, olağanüstü özellik kazandırmak için isimlerle ilgili tabular belirlenir, uygun sıfatlar kullanılır. (“Kara Kedi” lakabıyla ifade edilen kişinin uğursuzluk, şanssızlıkla bağdaştırılması gibi) (Debus, 2002, s. 81).

Mitleştirme: Yazınsal isimlerin en önemli işlevlerinden biridir. İsimlerin okuyucunun gözünde idealize edilmiş her yönüyle olağanüstü güçlere sahip olduğunu vurgulayan ve isim taşıyıcısının bu özelliklere sahip olduğuna işaret eden işlevdir (Debus, 2002, s. 81). Türk edebiyatında “Battal Gazi ve Danişmend Gazi” bu işlevde kullanılan isimlerdir.

Estetik Değer Kazandırma: Bu işlevde yazar güçlü ifadeye sahip isimler yaratır ve okurda güçlü bir izlenim yaratır. Bu isimler, yazınsal eserin adı olabilecek kadar güçlü olan isim esere estetik değer kazandırır ve eserle bütünleşir (Lamping, 1983, s. 103)

Ahmet Mithat Efendi’nin Edebî Kişiliği (1844-1912)

1844 yılında İstanbul’da dünyaya gelen yazar, Tanzimat Dönemi’nin önde gelen sanatçılarından. Edebî eserlerinin yanı sıra ilahiyatçı, felsefeci, gazeteci ve eğitimci kimliğiyle de tanınmaktadır (Coşkun, 2006, s. 45). Döneminde “Yazı Makinesi” olarak tanınmış olan Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat Dönemi’nde Fransız edebiyatından geçmiş olan roman türünün ilk örneklerini vermiştir. Dönemin üretken yazarlarından olan Ahmet Mithat, iki yüz elliden fazla eser vermiş ve Türk edebiyatının gerçek anlamda ilk popüler yazarı olmuştur. Romanı toplumu eğitmede ve bilgilendirmede, aynı zamanda yeni medeniyet dairesine hazırlamada kullanılacak en elverişli araçlardan biri olarak görmüştür (Coşkun, 2006, s. 45). Eserlerinde Batı medeniyetini ve çalışkanlığını ön plana çıkarmıştır. Osmanlının ahlaki değerlerini koruyarak bu alanlarda gelişmesi gerektiğini savunmuştur. Avrupa yaşantısının taklit edilmesine ve alafranga hayata karşı çıkmış, devletine ve dinine itaatsizliği, tembelliği, müsrifliği eleştirmiştir. Bu yaşamı benimseyen roman kahramanlarını da alaycı bir dille eleştirmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: “Yeniçeriler (1872), Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar (1874), Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul’da Neler Olmuş (1875), Hüseyin Fellâh (1875), Felâton Bey ile Râkım Efendi (1875), Karı-Koca Masalı (1875), Paris’te Bir Türk (1876), Çengi (1877, oyun), Süleyman Musûlî (1877), Yeryüzünde Bir Melek (1879), Henüz On Yedi Yaşında (1881), Karnaval (1881), Amiral Bing (1881), Vah! (1882), Acâib-i Âlem (1882), Dürdâne Hanım (1882), Esrâr-ı Cinâyât (1884), Cellâd (1884), Volter Yirmi Yaşında (1884), Hayret (1885), Cinli Han (1885), Çingene (1886), Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr (1887), Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları (1888), Haydut Montari (1888), Arnavutlar Solyotlar (1888), Gürcü Kızı Yahut İntikam (1888), Nedâmet mi? Heyhât (1889), Rikalda Yahut Amerika’da Vahşet Âlemi (1889), Aleksandr Stradella (1889), Şeytankaya Tılsımı (1889), Müşâhedât (1890), Ahmed Metin ve Şîrzât (1891), Bir Acibe-i

Saydiyye (1894), Taaffüf (1895), Gönüllü (1896), Eski Mektûblar (1897), Mesâil-i Muğlaka (1898), Altın Âşıkları (1899), Hikmet-i Peder (1900), Jön Türkler (1910)..."

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 187).

Örneklem

Çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin iki yüz elliden fazla eseri içerisinde seçilmiş *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çengi*, *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, *Bahtiyarlık*, *Paris'te Bir Türk*, *Dürrane Hanım*, *Hüseyin Fellah*, *Taaffüf*, *Karnaval*, *Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* adlı romanları yazın kişi adbilim açısından incelenmiştir. Adların anlamı, kökeni, yapısı belirtildikten sonra isimler, yazın kişi adbilim açısından Debus'un sınıflandırmasına göre tasnif edilmiş ve kullanılan adların kahramanların karakterleriyle olan ilişkisi ortaya çıkarılmıştır. Kullanılan veriler, çevrimiçi arşivler, gazeteler, akademik dergiler ve kitaplar, ansiklopediler, tezler ve resmi internet siteleri gibi kaynaklardan toplanmış ve makalenin araştırma ve yazım süreci, buralardan edinilen birincil ve ikincil kaynaklar sayesinde mümkün olmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Doküman incelemesi yoluyla verilere ulaşılmıştır. Bu yöntem çerçevesinde, Ahmet Mithat Efendi'nin romanları içerisinde seçilmiş on romanın başkahramanları yazın kişi adbilim açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma Etiği

Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.

Bulgular

Yazın Kişi Adbilim Açısından Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Kahramanları

Tanzimat Dönemi sanatçılarından olan Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kahramanların isimleriyle karakter özellikleri arasında yakın bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Yazar, toplumu eğitmek amacıyla yazdığı birçok eserinde kahramanın kişilik ya da fiziksel özelliklerine uygun olarak ad verme işlemini gerçekleştirmiştir. Adların romanın merkezine oturtan yazar, iyi ve kötü karakterlere uygun adlandırmayla kurguyu şekillendirmiştir (Yıldırım, 2021, s. 174).

Felâtnun Bey ile Râkım Efendi

Ahmet Mithat Efendi'nin 1875 yılında yazmış olduğu bu eser, Türk romancılığının yayımlanan ilk eserlerindedir. Batılılaşmayı Felâtnun Bey ile Râkım Efendi üzerinden anlatır. Râkım Efendi idealize edilmiş tiptir ve Batı'yı doğru kavramış bir şahsiyettir. Felâtnun Bey ise Batı medeniyeti dairesine giren ve Batı'yı yanlış anlamış "züppe" tiptir. (Yağlı, 2017, s. 47). Şahıs kadrosu Râkım Efendi, Felâtnun Bey, Mustafa Merakî Efendi, Cânân, Fedai Kalfa, Josefino, Can, Polini, Mr. Ziklas ve Mihriban Hanım'dan oluşur.

Râkım Efendi; Arapça "râkım" kökünden türemiş bir kelimedir. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "Yazan. Çizen. Tahrir eden." (Devellioğlu, 1998, s. 875) anlamında kullanılmıştır. Efendi, kelimesi ise

Yunanca kökenlidir. Türkçe Sözlükte “*Özel isimlerden sonra kullanılan ikinci derecede bir ünvan.*” (1998, s. 673) şeklinde ifade edilmiştir. Romanda Râkım ismi “Efendi” ünvan sıfatıyla birlikte birleşik sözcük olarak kullanılmıştır. Yazar, Râkım Efendi ismiyle kahramanın kişilik özelliklerini özdeşleştirmiştir. Babası öldükten sonra ailesinin sorumluluğunu alan Râkım Efendi, ailesinin rahat bir şekilde geçimini sağlamak için devamlı hesap kitap yapan çalışkan bir kişidir. Rakamlar onun hayatında çok fazla yer etmiştir. Ailesi için yapacağı maddi harcamalardan Canan’ı satın alırken ödeyeceği paraya kadar her şeyi hesap etmesi onun ismiyle özdeşleşmiş bir karakter olduğunu göstermektedir. Akıllı, tutumlu, kendisini yetiştirmiş kişi olması noktasında “Efendi” ünvanı bu karaktere verilmiştir (Yeşilyurt, 2011, s. 279). Yazar, Batı’yı ilim ve irfan yönüyle benimsemiş olan Râkım Efendi’yi roman içerisindeki iyi-kötü çatışmasında iyiler tarafına koymuştur. Roman kurgusu içerisinde tematik düzeyde tasarlanan kişi bilinçli bir şekilde meleksi özelliklerle tanıtılmıştır (Yıldırım, 2021, s. 543).

Felâton Bey; Felâton, Yunanca “Platon”dan bozma bir addır. Osmanlıca-Türkçe Sözlük’te anlamı “*Sokrates’in öğrencisi, Aristo’nun hocası.*” olarak verilmiştir. Bey ünvanı Eski Türkçe “beg” kelimesinden gelmektedir. Türkçe Sözlük’te “*1. Erkek isimleriyle beraber kullanılan saygı belirten söz. 2. Tanınmış, zengin kimse. 3. Eş, koca*” (1998, s. 278) olarak verilmiştir. Felâton, “Bey” ünvan sıfatıyla beraber birleşik sözcük olarak kullanılmıştır. Yazar; geleneklerden uzak, alafranga hayat tarzını benimsemiş az eğitilmiş ve baba parasıyla geçinen kimseler için ise “Bey” ünvanını kullanmıştır (Yeşilyurt, 2011, s. 279). Romanda Mustafa Merakî Efendi’nin iki çocuğundan biridir. Yazar, Batı medeniyetine hayranlığı ve alafranga tipi yansıttığı için kahramanın adını Eflâton’dan esinlenerek vermiştir. Kahramanın ismine karakter özellikleri yüklemiştir. Kahraman, Batı’yı yanlış tanımıştır. Batı kültürüne karşı hayranlığı ve özentisinden dolayı bu ad verilmiştir. İşe gitmeyi ve çalışmayı sevmeyen ve Mustafa Merakî Efendi’nin parasını yiyen, bilgiçlik taslayan bir tiptir. Râkım Efendi’nin zıttıdır. Mustafa Merakî Efendi; Mustafa Arapça “işifâ” kökünden türemiş bir kelimedir. Osmanlıca-Türkçe Sözlükte *Maddî ve mânevî olarak arıtılmış, seçkin duruma getirilmiş, seçilmiş (kimse).*” (Devellioğlu, 1998, s. 688) olarak tanımlanmıştır. Merakî adı ise Merak ve “-î” nispet eki ile oluşmuş Arapça kökenli bir kelimedir. Osmanlıca-Türkçe Sözlük’te anlamı “*Merak, kuruntu, şüphe içinde bulunan (kimse).*” (Devellioğlu, 1998, s. 618) olarak verilmiştir. Mustafa adı, Merakî Efendi sıfatlarıyla birleşik sözcük olarak kullanılmıştır. Yazar, Felâton Bey’in babasına aşırı merakından dolayı Mustafa Merakî Efendi adını vermiştir. Kahramanı, adından çok lakabıyla ön plana çıkarmıştır. Lakap ile kişilik özelliklerini özdeşleştirmiştir. Merakî Efendi, eşinin ölümünden sonra meraklı yapısından dolayı alafranga bir hayat yaşamak için Beyoğlu’na taşınmış bir kişidir. Beyoğlu bu dönemde zenginlik ve ihtişamın olduğu, Avrupa malları satan mağazaların bulunduğu, tiyatro ve eğlence yerlerinin çokça olduğu bir yerdir. Kahraman, yeterli eğitim görmüş bir adam olmadığı için Batı’yı yanlış tanımış ve oğlunu da yanlış yönlendirmiştir. Batılı bir hayat tarzına duyulan merakın bazı olumsuz sonuçları Mustafa Merakî Efendi ve Felâton Bey’de ortaya çıkmıştır.

Canan; Farsça kökenli sözcük, Türkçe Sözlük’te “*Gönülden sevilen, gönül verilmiş olan kadın.*” (1998, s. 383) olarak tanımlanmıştır. Râkım Efendi’nin evine cariye olarak gelen bir kişidir. Yazar, kahramanı roman boyunca iyi özellikleriyle ön plana çıkarmıştır. Ahmet Mithat Efendi, başlangıçta adı olmayan kahramana iyi huylu, ağırbaşlı, saygılı, efendisine gönülden bağlı bir cariye olmasından dolayı Canan adını vermiş ve karaktere kişilik özellikleri yüklemiştir. Romanda ad verme işlemini Dadı Fedai Kalfa’nın ağzından “*...Aman beyim! Ne kadar da isabet ettin, ne de can sevecek bir kız! Sen bana bunu can yoldaşı diye almadın mı? Adı Canan olsun...*” (2000, s. 19) şeklinde ifade edilmiştir.

Yeryüzünde Bir Melek

1879 yılında yayımlanmış olan eser, Ahmet Mithat Efendi’nin altıncı romanıdır. Roman, Doktor Şefik ile evli bir kadın olan Raziye arasındaki yasak aşkı anlatır. Şefik, Hint kökenli Hacı Hafız Mehmet Singapurî Efendi’nin oğludur. Raziye’nin babası ise Mehmet Hulusi Efendi’dir. Şefik’in babası ile Raziye’nin babası yakın dosttur. Raziye ve Şefik’in çocuklukları beraber geçer ve daha sonra bu aşka dönüşür. Şefik, tıp eğitimi almak için Avrupa’ya gittikten sonra Raziye ondan haber alamaz ve ailesinin isteğiyle İskender Bey ile evlenir. Ancak birbirlerini kalpten seven iki âşığı

bu evlilik bile ayıramaz. Gizlice görüşmeye devam ederler. Bu yasak aşka Arife'nin de girmesiyle olaylar zinciri devam eder (Korkmaz, 2010, s. 372). Şahıs kadrosu Şefik, Raziye, Arife, Arzuhalci İsmail, İskender Bey, Nimetullah, Salih Çavuş, Lâ Bey'den oluşur. Şefik; Arapça “şfk” kökünden gelen sözcük Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te “Şefkatli, merhamet ve sevgisi bol (kimse), müşfik.” (Devellioğlu, 1998, s. 983) şeklinde tanımlanmıştır. Yapı bakımından basit bir sözcüktür. Kahramanın adı karakter özellikleriyle özdeşleştirilmiştir. Yazar, romanın başkahramanı olan Şefik'i adına uygun olarak şefkatli, sevecen, çalışkan bir delikanlı olarak kurgulamıştır. Tıp tahsilini tamamlamak için Paris'e gittikten sonra uzun süre sevgilisi Raziye ile görüşmüştür. Bu sırada Raziye başka bir adamla evlenmiştir. Eğitimini bitirip İstanbul'a hekim olarak döndüğünde Raziye'ye olan sevgi ve şefkati ağır basmış, onunla gizlice görüşmeye devam etmiştir. Şefik'in ismiyle müsemma saf ve temiz sevgisini yazar onun ağzından “...O yürek hâlâ benim aşkımla çarptığını, o kan hâlâ benim için kaydığını görüyorum. Senin yalnız vücudun İskender Bey'e varmış. Yüreğin hâlâ bâkir!..” (2000, s. 11) şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Arife'nin de defalarca aşkını dile getirmesine rağmen Raziye'ye olan aşkına sadık kalmış ve başka bir kadına asla gönül vermemiştir.

Raziye (Zühre); Arapça kökenli “rıza” sözcüğünden türemiştir. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te “Rızâ gösteren, kabul eden, boyun eğen.” (Devellioğlu, 1998, s. 891) anlamındadır. Yazar, kahramanın karakter özellikleriyle adını özdeşleştirmiştir. Aynı zamanda doğduğunda onun güzelliğini belirtmek için Zühre adını da kullanmıştır. Raziye'nin güzelliğini Şefik'in babası Hacı Hafız Mehmet Singapurî, “Bu insan değil mutlaka melektir. Cihanda bu kadar güzel bir mahlûk görülmüş değil tasavvur bile edilmemiştir.” (2000, s. 29) şeklinde ifade etmiştir. Raziye, babasının istediği kişiyle evlenir. Ona karşı çıkmayıp itaat etmesi, adıyla uyumlu bir kişi olduğunu gösterir. Ancak Şefik'e duyduğu saf ve temiz sevgiden asla vazgeçmez. Arife'nin hazırladığı bir entrika sonucunda Süleymaniye'deki evde basılan Raziye eşinden boşanır ve yoksul bir duruma düşer. Bu durumda dahi Şefik'i bulmak için en ufak bir çaba göstermez ve romanın sonuna kadar kaderine razı bir şekilde bekler. Arife; Arapça “ırf” kökünden türemiş bir sözcüktür. Türkçe Sözlük'te “1. Öğrenme, bilgi sahibi olma 2. Pratik bilgi, usul ve örf bilgisi” (1998, s. 131) anlamındadır. Yazar, ada karakter özellikleri yüklemiştir. Adın anlamının tersi yönde kişilik özellikleri gösteren bir tip oluşturmuştur. Hayata dair iyilik dışında bilmediği şey yoktur ve hiçbir kötülükten kaçınmamaktadır. Şefik'in Raziye'den ayrılması ve kendine bağlanması için her yolu denemiştir. Bilgisini ve görgüsünü sadece kötülük üzerine kullanmıştır. Yazar, burada bu adı seçerken sözcüğün olumsuz bir tip içinde kullanılabileceğini göstermiştir.

Çengi

Fantastik roman türünde yazılan eser, 1877 yılında yayımlanmıştır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Cervantes'in Don Kişot adlı romanından uyarlanmıştır. Diğer bölümlerde ise Daniş Çelebi'nin eşi Sünbül ve oğlu Cemal'in çevresinde oluşan olaylar anlatılmıştır. Roman kahramanı Daniş Çelebi, karakter özellikleriyle Don Kişot'a benzemektedir. Annesi Saliha Molla, oğlunu efsun, büyü, cin ve peri masallarıyla büyütüştür. Daniş Çelebi bu nedenle gerçek hayatı hayal dünyasında yaşamaktadır. Tanzimat Dönemi romancılığında işlenen zengin ailelerin çocuklarını yanlış terbiye etmesi konusu bu romanda da işlenmiştir. Eserde gerçekten uzak, hayali, efsanevi hikâyelerin düşürdüğü komik durumlar gösterilmiş ve bu eski hikâyeler parodi yoluyla hicvedilmiştir (Gürbüz, 2018, s. 823) Şahıs kadrosu: Daniş Çelebi, Sünbül (Peri), Saliha Molla, Cemal, Melek, Arap Dadı, Canbert, Engürüsüzade Nafiz Efendi, Mustafa Efendi.

Daniş Çelebi; Farsça “dânisten” kökünden gelen Daniş, Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te “Biliş, bilgi, ilim.” (Devellioğlu, 1998, s. 164) anlamındadır. Çelebi ise Türkçe Sözlük'te “1. Efendi, bey, ağa, yerine kullanılan ünvan. 2. Okuması yazması olan, ilim ve irfân yönüyle tanınan kimselere verilen ünvan.” (1998, s. 347) şeklinde ifade edilmiştir. Türkçe Çalap sözcüğüne nispet eki “î” eki getirilmiştir (Gülensoy, 2007, s. 229). Romanda Çelebi ünvan sıfatı, Daniş adıyla birleşik sözcük olarak kullanılmıştır. Yazar, romanın başkahramanı olan Daniş Çelebi adıyla kişilik özelliklerini özdeşleştirmiştir. Annesi Saliha Molla'nın tılsım, efsun, sihir, büyü işleriyle uğraşması ve Daniş Çelebi'nin her türlü eğitimini kendisinin vermesi, kahramanın karakter özelliklerinde etkilidir. Çocukluk ve gençlik çağında bu ilimle uğraşması onun hayal âleminde yaşayan bir kişiliğe

dönüştürmüştür. Yazar, verilen adın anlamları doğrultusunda kişilik özelliklerini oluşturmuş ancak bu kişilik kahramanın aklı dengesini bozacak seviyeye getirmiştir. Simya ilminin içinde büyümüş olan Daniş Çelebi'nin hayatı bu fantastik dünyaya göre şekillenmiştir. Romanda yazar, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Saliha Molla, oğlu Daniş Beyi kendi hanesinde kendi kendisine okutup, bayağı okur-yazar ve okuduğunu anlayıp yazdığını anlatır bir dereceye isal eylemiştir. Fakat ne fayda ki çocuğun eline geçen kitaplar Hamzanâme ve Elfû'l-Leyl ve Muhayyelât-ı Aziz Efendi ve Ebu Ali Sina gibi hep sihir ve ilm-i simya ve cin ve peri hikâyât-ı garibesini mübeyyin şeylerden ibaret olmasıyla bunlar dahi Daniş Çelebi'nin evham ve akaidine kuvvet vermekten hali kalmamıştır.” (Mithat, 2000, s. 9)

Sünbül (Peri); Türkçe Sözlük'te “Basit salkım şeklinde, daha çok açık mor renkli, keskin ve güzel kokulu çiçek olarak ilkbaharda açan süs bitkisi.” (1998:2049) olarak tanımlanmıştır. Farsça kökenli basit yapı bir sözcük olan Sünbül adına kişilik özellikleri yüklenmiştir. Romanda kahramanın çekici ve güzel bir kadın olduğunu belirtmek amacıyla Peri ismi de kullanılmıştır. Daniş Çelebi ilk görüşte âşık olduğu Sünbül'ü Peri ismiyle tanır. Daniş Çelebi, Sünbül'ün dişlilik ve baştan çıkarıcı özelliklerine kapılır ve onunla Engürüsizâde Nafiz Efendi'nin cariyesi olmasına rağmen evlenir. Çiçek ismi olan Sünbül (Peri), çekici bir kişi olsa da romanda kişisel özellikleriyle olumsuz bir tiptir. Güzellik ve çekiciliğini insanlardan faydalanmak için kullanır. Çengilik ve çalgıcılık yapar. Daniş Çelebi'yle yalan söyleyerek evlenir, kocasını başkalarıyla aldatır ve evden kaçar. Daniş Çelebi'nin kendisine olan ilgisinden faydalanarak onun bütün mal varlığını kullanır. Cemal; Arapça “cml” kökünden gelen sözcük Türkçe Sözlükte “Güzellik. Yüz güzelliği.” (Devellioğlu, 1998, s. 132) anlamındadır. Romanda Sünbül ile Daniş Çelebi'nin oğludur. Yazar, kahramanın fiziki güzelliğini ismine yansıtmak amacıyla ona Cemal ismini vermiş; ismi, fiziki ve karakter özellikleriyle özdeşleştirmiştir. Romanın ilerleyen bölümlerinde Melek ile evlenip annesinin yanına yerleşmiştir. Romanda kahramana bu adın verilmesi şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Peri'den nur topu gibi bir erkek evlat dünyaya geldi. Bunun vefret-i hüsn ü cemali mutlaka perizade olduğunu Daniş Çelebi nazarında ispat eylemişti. Bu kadar güzel bir çocuğa yine Cemal isminden başka isim tesmiyesi yakışır mı?” (Mithat, 2000, s. 27)

Melek; Arapça kökenli, basit yapı bir sözcüktür. Türkçe Sözlük'te “1. Nurdan yaratılmış olan ve Tanrı ile insanlar arasında aracılık yapan manevi varlık; ferîşte. 2. Terbiyeli, iyi huylu, masum kimse. 3. Güzel kadın.” (1998, s. 1528) anlamındadır. Yazar, sözcüğün ikinci ve üçüncü anlamına uygun bir şekilde kahramana bu adı vermiş ve fiziki ve karakter özellikleriyle özdeşleştirmiştir. Her şeyiyle kusursuz bir yaratılışa sahip olduğunu kahramana verdiği adla göstermiştir. Mısırlı bir aileden olan Canbert Bey'in üzerine titrediği kızıdır. Babası Canbert Bey, kızının “evlâd-ı beşer” (Mithat, 2000, s. 54) olmadığını ifade etmiş, adını Melek koymuş ve meleklerle yarışır bir şekilde yetiştirmeye çalışmıştır. Kitapta Melek'in fiziki özellikleri şu şekilde ifade edilir:

“Karşısında bir kız vardır ki âdeta bedr-i tâm ile revnak ve letafet rekabetine çıkabilir. Bu kadar hüsnünden fazla bir de mücevherat içine gark edilmiş olduğundan parıl parıl parlar.” (Mithat, 2000, s. 87)

Saliha Molla; Saliha, Arapça “salâh” sözcüğünden türemiştir. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te “1. İyi, uygun, elverişli olan, yakışan. 2. Yetkisi ve hakkı olan. 3. Dinin emirlerine uyan kimse.” (Devellioğlu, 1998, s. 917) anlamına gelmektedir. Molla kelimesi Arapça mevlâ “efendi” sözcüğünden mülâ> molla şeklinde türemiştir. “Müderislikten daha üstün bir ilmiye rütbesinde, mevleviyet veya büyük kadılık pâyesinde bulunan kimse. Âlim, hoca.” (Devellioğlu, 1998, s. 655) anlamındadır. Yazar, Daniş Çelebi'nin annesine “Molla” payesi vermiş ve Saliha Molla şeklinde birleşik sözcük olarak kullanmıştır. Adı ve sıfatını karakter özelliğine uygun olarak vermiştir. Molla sıfatıyla aynı zamanda dinî, toplumsal ve psikolojik bir vurgulama yapmıştır. Simya ilmi ve büyü işiyle uğraşan Saliha Molla, Daniş Çelebi'yi medreseye göndermeyip yirmi yaşına kadar kendisi eğitmiştir. Oğlunu cin ve peri hikâyeleriyle büyütmiş, hayal âleminde yaşatmıştır. Yani başkahramanın tanıdığı ve bildiği tek âlim ve hocadır. İsmi ve sıfatının gücünü simya ve büyü

işleriyle birleştirip insanları aldatmış, böylelikle zengin bir kişi olmuştur. Yazar, romanda Saliha Molla hakkında şunları ifade etmiştir:

“Saliha Molla'nın aslının Anadolu ahalisinden olduğu, lisanında hâlâ baki kalan Anadolu şivesinden anlaşılır. Kendisi pek çok zamandan beri İstanbul'a gelmiştir. İsminin Saliha olduğuna bakıp da mezbureyi züht ve salâh erbabından olmak üzere kabulde istical etmeyiniz. Pek ziyade bilgili bir kariydı. Bilgisi sayesinde vakıa birtakım familyalar miyanında sulh ü salâh ikaina çalışmış idiyse de birçok familyanın dahi ocağına incir dikmişti.” (Mithat, 2000, s. 8)

Dürdane Hanım

Dürdane Hanım romanı, 1882 yılında yayımlanmıştır. Romandaki olaylar genç ve dul bir kadın olan Ulviye Hanım üzerinden anlatılır. Ulviye Hanım zengin bir aileden gelmektedir. Hiçbir işle uğraşmayan Ulviye Hanım meraklı bir insan olduğu için komşusu Dürdane Hanım'ı gözetler. Dürdane Hanım'ın odasına gizlice çektiği telefon hattı sayesinde Dürdane Hanım'ın yaşadığı aşk hikâyesini ve çaresiz kalışını öğrenir. Onun yaşadığı hızlı ve maceralı hayat ilgisini çeker ve erkek kılığına girerek ona yardım eder. Dönemin sosyal yapısı içerisinde aşk, intikam, suç, ceza, adalet kavramlarını ve kadın-erkek ilişkisini ele almıştır (Karabulut-Tohumcu, 2020, s. 292). Tanzimat Dönemi'nde kadın dayanışmasını farklı şekilde ele alan bir eserdir. Şahıs kadrosu: Dürdane Hanım, Ulviye Hanım (Acem Ali Bey), Mergub Bey, Sohbet Ağa, Memduh, Ataullah, Gülbeyaz, Ayse Ebe, Papazoğlu Andonaki...

Dürdane Hanım; Arapça “*durr*” ve Farsça “*dane*” sözcüklerinin birleşmesinden oluşan kelime Türkçe İsimler Sözlüğü'nde “*İnci tanesi. Çok güzel, çok kıymetli sevgili.*” şeklinde tanımlanmıştır. Hanım ünvanı, Türkçe Sözlük'te “*Kadın, eş. Kadınlara verilen unvan. Hizmetinde bulunulan kadın.*” (1998, s. 941) şeklinde verilmiştir. Türkçe kökenli sözcük Dürdane ismiyle birleşik sözcük oluşturmuştur. Dürdane Hanım romanda zengin bir ailenin güzel kızı olarak tanıtılmış hem adının hem de ünvanının özelliklerini roman boyunca taşımıştır. Ada karakter özellikleri yüklenmiştir. Değerli bir taş olan incinin yapısı ve oluşumuyla kahramanın fiziki özellikleri, gizemli yaşantısı arasında ilişki kurulmuştur. Kendisini seven Memduh'u kabul etmeyip çapkın ve sorumsuz Mergub'u tercih eden Dürdane Hanım'ın yaşadığı yasak aşk, romanın ana konusu olmuştur. Ulviye Hanım bu genç ve güzel kadının esrarlı hayatını merak etmiştir. Yazar, Ulviye Hanım'ı “*On sekiz yaşındaki bir kızın öyle bir mâsumiyet-i melekâne içinde bulunması kabil olamaz. Elbette Dürdane'nin birtakım esrar ve hafâyâsı vardır ve olmalıdır ki bunları keşf ile beraber benim için her şeyden büyük bir eğlence tedarik edilir*” (Mithat, 2000, s. 59) şeklinde anlatmıştır.

Ulviye Hanım (Acem Ali Bey); Arapça kökenli sözcük “*ulvi*”den türemiştir. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te “*Yüksek, yüce.*” (Devellioğlu, 1998, s. 2280) anlamında kullanılmıştır. Hanım ünvanı, Ulviye adıyla birleşik sözcük oluşturmuştur. Kişilik özellikleriyle ad özdeşleşmiştir. Romanın merkezinde yer alan Ulviye Hanım yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında iyi yetişmiş; Farsça, Arapça ve İngilizceyi bilen, edebiyata meraklı, zengin, terbiyeli ve naziktir bir şahsiyettir. Görgüsü ve terbiyesi bu ismi ve ünvanı almasında etkili olmuştur. Karakter özellikleriyle meraklı olması her işe karışması olumsuz bir özellik gibi görünse de namus bahsinde son derece hassas ve yardımsever özelliğiyle yüksek ve yüce bir şahsiyettir. Tanımadığı bir insana yardım etmek için erkek kılığına girerek (Acem Ali Bey) Sohbet Ağa'yla birlikte Dürdane Hanım'a yardım etmiştir. Bu özellikleriyle kendi zamanı için yeni bir kadın tipi oluşturmuş ve adının bütün özelliklerini yansıtmıştır (Özdemir, 2014, s. 82). Mergub Bey; Arapça “*rağbet*” sözcüğünden türemiş olan sözcük Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te “*Sevilip aranan, istenilen, beğenilen, rağbet edilen.*” (Devellioğlu, 1998, s. 620) anlamındadır. Mergub, Bey ünvan sıfatıyla beraber kullanılmıştır. Zengin, hovarda ve çapkın bir kişiliğe sahip olan Mergub Bey, Dürdane Hanım ve diğer kadınlar tarafından beğenilen ve istenilen bir kişidir. Bu yönüyle ismiyle müsemmadır. Dürdane Hanım, kendisini çok seven Memduh'u sevmek yerine kendisini oyalayan ve evlenmekten kaçan Mergub Bey'e âşık olur. Kötü bir karakter olan Mergub Bey, Dürdane'yi evlenilecek kadın olarak görmez ve doğan çocuğunu öldürmeyi bile düşünür.

Sohbet Ağa; Arapça “*şhb*” kökünden gelen sözcük Türkçe Sözlük'te “*İki veya daha fazla kişi arasında dostça, arkadaşça yapılan konuşma; hasbihâl. Söyleşi.*” (1998, s. 2003) anlamındadır.

Arapça kökenli kelime “Ağa” ünvan sıfatıyla birleşik sözcük oluşturmuştur. Ağa sözcüğü Türkçe kökenlidir. Türkçe Sözlük’te “1. Halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen san. 2. Ağabey, büyük kardeş. 3. Yardım eden, cömert kimse.” (1998, s. 31) anlamındadır. Romanda yazar, adla kahramanı özdeşleştirmiştir. Acem Ali Bey’e yani Ulviye Hanım’a Dürdane Hanım konusunda bilgi veren, yönlendiren ve her türlü yardımı yapan kişidir. Acem Ali Bey’in devamlı sohbet ettiği, bilgisine başvurduğu kişi olması onun adına uygun bir karakter olduğunu göstermektedir. Ağa ünvanını yaşadığı yer olan Galata’da kötü işlerle uğraşan bir kabadayı olarak nam saldığı için almıştır. Mergub Bey ile Dürdane Hanım arasındaki ilişkiyi araştırır. Ulviye Hanım, yapmış olduğu sohbetlerde onu en iyi şekilde tanımış ve romanın sonunda onunla evlenmiştir. Memduh Bey; Arapça “*medh*” kökünden türemiştir. Osmanlıca-Türkçe Sözlük’te “*Övülmüş, övülecek. Övgüye, methe değer.*” (Devellioğlu, 1998, s. 610) anlamındadır. Bey ünvan sıfatıyla beraber kullanılan sözcük birleşik sözcük grubundadır. Doktor olan Memduh Bey, Dürdane Hanım’ı çok seven onu her türlü hâliyle kabul eden sadık bir kişidir. Bu yönüyle adına uygun bir şekilde her türlü övgüye değer bir karakterdir. Memduh Bey, sevilmemesine ve terk edilmesine rağmen Dürdane Hanım’a kırgın olmayan ve intikam hevesi taşımayan iyi yürekli bir insandır. Dürdane Hanım’a olan sevgisinden ve karşılık bulamamasından dolayı iki kez intihara kalkışmış ve başarılı olamamıştır. Ailesi onu başkasıyla evlendirilmek istediğinde ise “*Dürdane olmadıktan sonra bana cihanda bütün kadınlar bigânedir.*” (Mithat, 2000, s.111) diyerek sevgisini sürdürmüş başka kişileri reddetmiştir. Mergub Bey’in tam zıttıdır. Atallah; sözcüğü Türkçe İsimler Sözlüğü’nde “*Allah’ın bağıışı, ihsanı.*” anlamındadır. Arapça ‘*Aṭā*’ ve ‘*Allah*’ sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Dürdane Hanım’ın, Mergub Bey’den olan çocuğudur. Babası, Atallah’ı kabul etmez ve ondan kurtulmak ister. Dürdane Hanım öldükten sonra Ulviye Hanım; Allah’ın bir ihsanı, lütfu olarak çocuğu kabullenir ve ona kendi evladı gibi bakar. Yazar, Dürdane Hanım’ın çocuğu olmasına rağmen Ulviye Hanım’a bahşedilmiş Allah vergisi bir çocuk olduğu düşüncesiyle bu adı vermiştir. Adla çocuğun yaşamını özdeşleştirmiştir.

Bahtiyarlık

Türk edebiyatında ilk defa köy hayatını anlatan eser, 1885 yılında yayımlanmıştır. Doğup büyüdüğü topraklara bağlı; idealist, azimli, çalışkan Şinasi’nin köyünde zor şartlarda tarım alanında sağladığı başarı ile Batı hayranlığı ve hilekâr yapısıyla kendi topraklarını bırakıp İsviçre’ye giden Senai’nin hayatları anlatılır (Sağlam, 2014, s. 1222). Eserde köylü olmanın onurlu ve mutluluk verici bir durum olduğu ifade edilmiştir. “Mektep, Senai, Şinasi, Paris’te Bir Türk, Kadınlar Kadınların Terbiyesi, Köy Düğünü, Medeniyet ve Bedeviyet” üst başlıkları altında yedi bölümden oluşmaktadır. Şahıs kadrosu: Şinasi Bey, Senai Efendi, Yamalı Musa, Semih Efendi, Köse Muhtar ve Köylüler, Madam Terkiye, Süleyman Efendi.

Şinasi Bey; Şinasi adı, Farsça kökenlidir ve Osmanlıca-Türkçe Sözlük’te “*Tanımaya, anlamaya özgü, tanımak, bilmekle ilgili. Dostluğa kıymet veren, vefâli*” (Devellioğlu, 1998, s. 999) anlamında tanımlanmıştır. Bey ünvan sıfatıyla beraber kullanılmıştır. Yazar, adın özellikleriyle karakter özelliklerini özdeşleştirmiştir. Çalışkan ve azimli bir genç olan Şinasi, doğduğu topraklara kıymet veren, vefa gösteren bir gençtir. Köyüne ve ailesine bağlı biri olarak bütün yaşamını köy üzerine kurgulayan tutkulu, idealist ve tutumlu bir gençtir. Babası Semih Efendi’nin köylü olmanın mutluluk ve huzur getireceği yönündeki öğütlerine uyarak okulunu bitirdikten sonra köyünde hayallerini uygulamaya başlar. Çalışkanlığı ve gayreti köy ahalisi tarafından görülür ve vefalı bir insan olması yönüyle kısa zamanda köyde takdir edilir. Romanda olumlu ve uyumlu bir tip olarak kurgulanmıştır. Her şeyin yerli ve millî olanına ilgi göstermektedir. Ahlakı ve kişiliği ile örnek biridir. Kendisine uygun, dinî yönü kuvvetli Zeliha ile evlenip köydeki bahtiyarlığını taçlandırır. Senai Efendi; Senai, Arapça kökenli kelimedir ve Türkçe İsimler Sözlüğü’nde “*1. Övgü ile ilgili. 2. Işık, şimşek parıltısı ile ilgili.*” anlamında kullanılmıştır. “Efendi” ünvan sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Senai, övünmekten çok hoşlanan hatta hayatını övünme ve gösteriş üzerine kuran bir tiptir. Bu yönüyle ismiyle uyumludur. Yazar, kahramana farklı kişisel özellikler de yüklemiştir. Bu özellikler Şinasi’nin zıttı bir yapıdadır. Köy hayatının aksine kendisini şehir hayatına adayarak batı hayranı ve eğlenceye düşkün bir karakterdir. Şehirli ve Batılı tarzıyla övülmeyi isteyen bir kişidir. Lüks, şatafatlı ve ışıltılı şehir hayatını benimser bu yönüyle doğup büyüdüğü köyünde övgüyle bahsedilen bir kişi olmak ister. Babası Yamalı Musa’nın parasını eğlence hayatında umarsızca harcar. Kendisi gibi biriyle

evlenmek ister ve kendisine benzeyen Nusret Hanım'la evlenir. Nusret Hanım, Arapça "nasr" kökünden türeyen sözcük, hem erkek hem kız adı olarak kullanılmaktadır. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "1. Allah'ın yardımı. 2. Üstünlük, başarı, galebe, zafer." (Devellioğlu, 1998, s. 845) anlamındadır. Hanım sözcüğüyle birleşik sözcük oluşturmuştur. Yazar, ada kişilik özellikleri yüklemiştir. Adın anlamıyla kişiliği arasında zıt bir yapısı olan kahraman isminin üçüncü anlamı olan "başarı ve üstünlük" özelliklerini yansıtmaktadır. Zira birçok özelliğiyle Senai Efendi'nin özentili hayatına uygun yaşamakta ve kendisini herkesten üstün görmektedir. Abdülcabbar Bey'in kızı olan Nusret Hanım, Madam Tenriye'den eğitim almış; zengin, şık giyimli, gösterişi seven bir yapıdadır. Yazar, Nusret Hanım'ı Senai Efendi ile evlendirirken onların nasıl birbirine uygun olduğunu "Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş, Onlar ermiş muradına biz çikalım kerevetine" (Mithat, 2000, s.111) sözleriyle belirtmiştir.

Yamalı Musa, Arapça "vesayet" kökünden gelen sözcük Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "Vasiyet olunan mal ve menfaat." (Devellioğlu, 1998, s. 685) anlamındadır. Yamalı lakabı ise "Yama vurulmuş, yama ile onarılmış olan. Yüzünde lekeler bulunan (kimse)." anlamındadır. Yamalı lakabı Musa adıyla birleşik sözcük grubu oluşturmuştur. Yazar, lakaba ve ada karakter özellikleri yüklemiştir. Yamalı Musa, Bozok Köyü'nün ağası olarak tanıtılır. Yamalı lakabıyla yaşam tarzı zıtlık oluşturmaktadır. Bu ifade genellikle fakir kimselerin giymiş olduğu kıyafetlerde kullanılır ama romanda bu lakabı alan Musa, çok zengin ve gösterişli bir hayat sürmektedir. Zengin olmasına rağmen cahilliğiyle ön plana çıkmış; şehirde hiç yaşamamasına karşılık oğluna köy hayatı yerine, şehir hayatının üstünlüğünü anlatmış ve öğütler vermiştir. Oğlu Senai Efendi'ye öğüdü şehirli bir hayat sürmesi yönündedir. Başından iki evlilik geçmiş olan Musa'nın vefatından sonra bütün mirası çocukları Senai ve Zeliha arasında paylaşmıştır.

Paris'te Bir Türk

Roman, 1876 yılında yayımlanmıştır. Ahmet Mithat Efendi, eseri 19. yüzyılın seyahat rehberlerinden edindiği bilgiler doğrultusunda yazmıştır. İstanbul'dan Paris'e seyahat eden Nasuh Efendi'nin başından geçen olaylar anlatılmıştır. Kahraman, her yönüyle Doğu kültürünü ve Osmanlıyı temsil etmektedir. Nasuh Efendi etrafında gelişen olaylarda birçok tarihî, dinî, ahlâkî ve felsefî konular dile getirilmiştir. Romanda Nasuh'un zıt karakteri olan diğer kahraman ise Zekâ Bey'dir. Avrupalılara benzemeye çalışan, onların her şeyini hoş gören hatta o uğurda kendi kültürüne ait her şeyi feda eden bir kişidir (Gezgin, 1999, s. 32; Uraz, 1941, s. 10). Şahıs kadrosu: Nasuh Efendi, Zekâ Bey, Virginie, Madame de la Chaisne, Gardiyanski, Cartrisse, Madame de Trouville... Nasuh; Arapça "nush" kökünden gelen sözcük, Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "1. Öğütçü, öğüt veren. 2. Temiz, saf." (Devellioğlu, 1998, s. 809) anlamındadır. Ahmet Mithat, modern bir bilge rolündeki Nasuh adıyla özdeşleşen bir kişiliktir. Yazar, kendi fikirlerini Nasuh aracılığıyla dile getirdiği için kahraman, nasihat veren kişi rolündedir. Şehir bilgisi, insanlara bakışı, olayları değerlendirme yönüyle herkesi ikna eden bir kişidir. Paris'te yabancı ülkelere gönderilen ideal aydınımızı temsil etmektedir. Yabancı dostlarıyla yaptığı sohbetlerde nasihatlerle Fransız, Fars ve Arap diline ve edebiyatına olan hâkimiyetiyle çevresindekileri kendisine hayran bırakmaktadır. Çevresinde daima takdire mazhar olur. Cartrisse Nasuh'un bilgisi ve konuya hâkimiyeti hakkındaki düşüncelerini "Vallahi siz Fransız edebiyatından bahsederken ben sizin Türk olduğunuza asla ihtimal veremedim. Şark ve Garp edebiyatı kayboldu zihninden çıkarıp yeniden ortaya koyacak." (Mithat, 2000, ss. 15-18) sözleriyle ortaya koymuştur. Öz güveni son derece yüksektir.

Zekâ Bey; Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "Zeyreklik, çabuk anlama, zihin keskinliği." (Devellioğlu, 1998, s. 1176) anlamındadır. Arapça kökenli sözcük, "Bey" ünvan sıfatıyla beraber kullanılmıştır. Yazar, Zekâ adına kişilik özellikleri yüklemiştir ve Nasuh'un zıttı bir karakter olarak tanıtmıştır. Akıl ve aydınlanma ile beraber Tanzimat romanında kutsanan bir değer olan zekâ, akıl, düşünce kavramlarının yanlış anlaşılmasına yönelik bir eleştiri getirmek amacıyla Zekâ adını kullanmıştır. Duygu ve düşünce dünyasıyla kendisini Batı'nın gösterişine ve şatafatına, eğlencesine adanmış bir kişidir. Kendi kültüründen ve değerlerinden uzaklaşan, aklını şeytani durumlarda kullanan bu tip kahramanlar; Tanzimat romanında aklın kötü olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Yıldırım, 2021, s. 174). Romanda "...Türk olduğu yalnız isminden anlaşılıp, ol kadar alafranga, ol

kadar sık bir şeydir ki, sofrada Avrupalı ve mütemeddin addolunmaya lâyık ondan başka kimse olmadığı hükmedilse sezadır.” (Mithat, 2000, s. 5) şeklinde tanıtılmıştır. Zekâ Bey ve arkadaşı Remzi'nin yaşam tarzı ve davranışları Paris'te o kadar rezil ve kötüdür ki *La Vie Parisien* gazetesinde “*Pariste İki Türk*” (Mithat, 2000, s. 312) adıyla haber olmuşlardır. Madame de la Chaisne; Fransızca kökenli isimdir. Monsieur de la Chaisne'nin eşidir. Fransa'da evli kadınlara hitaben “Madame” “Hanımefendi” anlamında kullanılır. “Mapercine” adını kullanan kahraman, Monsieur de la Chaisne ile evlendikten sonra bu adla tanınır. Yazar, Batı kültürünü anlatırken özellikle yabancı adları kullanmış ve kişilikleriyle özdeşleştirmiştir. Tanzimat Dönemi'nde örnek olarak yaratılan Batılı Türk gencine Avrupalının bakış açısını göstermek amacıyla Nasuh'un en yakınındaki kişi olarak tasarlanmıştır. Zengin ve soylu sınıfı temsil eden Madame de la Chaisne, Nasuh'un Fransa'da soylu ailelerin toplantılarına girmesinde ve tanınmasında etkili olmuştur. Yazar, Fransızca kökenli bir ad kullanarak Nasuh'un Fransa'ya sadece gezip eğlenmek amaçlı gelmediğini, onun soylu insanlarla oturup kalkan entelektüel bir kişi olduğunu da ortaya çıkarmaktadır.

Virginie; Fransızca kökenli sözcük “*Saf, bakire.*” anlamına gelmektedir. Yazar, kahramanın ismiyle karakter özelliklerini özdeşleştirmiştir. Romanda Virgine; temiz, terbiyeli, namuslu, fakir bir kız olarak tanıtılmıştır. Saflığı, temizliğiyle Nasuh'un karşısına çıkarılan kahraman, yabancı bir isimle tanıtılan olumlu bir kişiliktir. Genç yaşta anne ve babasını kaybetmiş ve iki küçük kardeşine bakmak zorunda kalmıştır. Hayatı boyunca fakirlikle mücadele eden Virgine, geçimini garsonluk yaparak sağlamıştır. Bu yönüyle zengin ve soylular arasında bir yaşam süren Nasuh'un ilgisini çekmiştir. İnançlı ve ahlaklı bir kız olarak Nasuh'un karakterine âşık olmuş ve saf ve temiz bir kalple İslâm dinine girerek onunla evlenmiştir.

Karnaval

Roman, 1881 yılında yayımlanmıştır. Batılılaşmanın ve alafranga hayatın ön planda olduğu bir dönemde, İstanbul'da özellikle Beyoğlu'nda yapılan balo ve karnaval âlemlerini anlatan bir eserdir. Tanzimat Fermanı ile azınlıklara tanınan hakların genişlemesiyle gayrimüslimler daha rahat hareket etmeye başlamışlar ve Beyoğlu'nu zevk ve eğlence âleminin merkezi haline getirmişlerdir. Bu mekânlar aynı zamanda Türk aileleri ve gençleri cezbeden yerler olmuştur. Romanda Resmi ile Zekayi bu eğlencelere katılan iki zıt karakterdir. Romanın sonunda yazar, bu eğlencelere kendilerini kaptıran kahramanları cezalandırmıştır. Şahıs kadrosu: Resmi, Zekayi, Madame Arslangözyan, Hamparson Arslangözyan Ağa, Hasna Hanım, Şehnaz, Cezayirli Bahtiyar Paşa, Uzlefi Efendi, Madam Küpeliyan, Benli Helena. Resmî, Arapça kökenli kelime, “*resm*” ve “*nispet eki -î*” ile türemiş bir sözcüktür. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te anlamı “*Devlet işleriyle ilgili olan, özelin karşıtı. 2. Devletin koyduğu usûllere uygun. 3. Şekle bağlı, ciddi, samimi olmayan.*” (Devellioğlu, 1998, s. 887) şeklinde verilmiştir. Yazar, kahramanın ismine kişilik özellikleri yüklemiştir. Ağır başlı, ciddi, yetenekli biri olması; âdâb ve erkân bilmesinden dolayı karakteri ismiyle bağdaştırmıştır. Fransızca, Ermenice, Rumca, Almanca, İngilizce, Rusça bilmektedir. Saat tamirinde ve marangoz işlerinde ustadır. Aynı zamanda insan ilişkilerinde de başarılı olan başkahraman, insanların güvenini ve saygısını çok çabuk kazanan bir kişiliğe sahiptir. Meraklı, yetenekli ve akıllıdır. Yetenekli ve başarılı biri olsa da özel hayatında çapkın ve eğlenceye düşkün bir kişidir.

Zekâî; Arapça kökenli kelime “*zekâ*” kelimesinden türemiştir. Kişi Adları Sözlüğü'nde “*Zekâyyla ilgili, zekâyaya ait.*” anlamına gelmektedir. Yazın kişi ad bilim açısından kahramanın adıyla özdeşleşmesi amacıyla konulmuş bir isimdir. Yazar, eserin yazıldığı dönemde değer verilen “*zekâ, akıl, düşünce*” kavramlarının yanlış idrak edilmesine bir eleştiri getirmek amacıyla zıt karakterli kahramana bu adı vermiştir. İyi bir eğitim ve terbiye almış olan, ismiyle müsemma olumlu bir karakter çizmesi beklenen Zekâî; zekâsını hileye ve kötü işlere kullanan kibirli, mirasyedi ve çapkın bir adamdır. Yazar, romanın başlarında Zekâî'yi “*...Yaş yirmi yedi, yirmi sekiz. Cemali derece-i kemalde. İsmi müsemmasına mutabık olmak üzere zekâ-yı mücessem! Hâne-i pederde gördüğü talim ve terbiye ise gerçekten birçok kibarzâdelere kıyas bile kabul edilmez*” (Mithat, 2000, s. 18) sözleriyle övmüştür. Ancak romanın ilerleyen bölümlerinde arkadaşı Resmî'ye intikam almak için oyun oynaması, babasından hile ile para çalması onun kötü bir karakter olduğunu göstermiştir. Babası onun bu durumunu öğrenince “*Eyvah! Hüsn-i terbiye dâhilinde büyütmek istediğim evlât en nihayet hırsız*

olarak babasının kasasını soymak terbiyesini almış. Öyle mi?" (Mithat, 2000, s. 276) diyerek kahrından ölmüştür. Zıt özelliklere sahip Resmî ile Zekâî, aynı kadına âşık olmak suretiyle karşı karşıya gelmiştir. Şehnaz; Farsça kökenli sözcük, Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "1. *Mûsikîmizin en eski birleşik makamlarından biri. 2. Çok nazlı.*" (Devellioğlu, 1998, s. 985) şeklinde açıklanmıştır. Cezayirli Bahtiyar Paşa'nın kızı olan Şehnaz; şımarık, çirkin, kıskanç ve kötü huylu biridir. Babasının zengin biri olması, kızının her istediğini yapması onun şımarık ve nazlı bir şekilde büyümesine neden olmuştur. Burada Şehnaz'ın ismini uygun bütün özellikleri babasına ve çevresine karşıdır. Karakter özellikleriyle adı uyumlu bir şekilde verilmiş ve özdeşleştirilmiştir. Romanda Hasna'nın zıt karakter özelliklerini yansıtır. Kendisini sevmediğini bilmesine rağmen Zekâî ile evlenir.

Hasna; Arapça "hüsn" kökünden türemiş bir sözcüktür. Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "Güzel ve namuslu kadın." (Devellioğlu, 1998, s. 336) şeklinde tanımlanır. Yazar, Hasna'nın fiziki ve karakter özellikleriyle adını özdeşleştirmiştir. Küçük yaşta besleme olarak girdiği evde güzelliği, çalışkanlığı, ağırbaşlı ve edebiyetle dikkat çekmiştir. Evin şımarık ve çirkin kızı Şehnaz'ın tam zıttıdır ve Şehnaz onu her yönüyle kıskanmaktadır. Romanın sonunda çok sevdiği Resmî ile evlenir. Cezayirli Bahtiyar Paşa; Bahtiyar ismi Farsça kökenlidir. Türkçe Sözlük'te anlamı "Mutlu. 2. Mutlu olan kimse:" (1998, s. 201) şeklinde verilmiştir. Paşa sıfatı Türkçe Sözlük'te "Osmanlı Devletinde yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen ünvan." (1998, s. 1775) olarak tanımlanır. Bahtiyar adı, Cezayirli ve Paşa sıfatlarıyla nitelendirilmiştir. Cezayirli Bahtiyar Paşa adı kahramanın karakter ve sosyal özellikleri açısından güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu göstermiştir. Toplumsal ve psikolojik vurguya dayalı olarak ad ön plana çıkarılmıştır. Adla karakter özellikleri özdeşleşmiştir. Zenginliğin verdiği güçle hareketli bir yaşama sahiptir. Alafranga hayata özenen ve yaşamını bu yönde şekillendiren bir kişidir. Kızı Şehnaz'ı şımartması da dikkat çeken özelliğidir. Mösyö Hamparson Aslangözyan; romanda Hamparson adı, Fransızca kökenli Mösyö ünvanı ve Arslangözyan ile birleşik sözcük olarak kullanılmıştır. Arslangöz sözcüğüne getirilen "yan" eki kişinin Ermeni kökenli bir aileye mensup olduğunu gösterir. Hamparson adıyla kullanılan Mösyö ve Arslangözyan sıfatları kahramanın güçlü bir karakter olduğunu göstermektedir. Yazar, romandaki Türk karakterlerin Batılı tarza açılan kapısı olarak göstermek amacıyla yabancı bir ada ve karaktere yer vermiştir. Gayrimüslim biri olarak dönemin Beyoğlu'sunda zevk ve eğlence hayatında tanınan önemli kişilerindendir. 50 yaşında olmasına rağmen zenginliğin verdiği güçle genç ve güzel Madam Hamparson ile evlenmiştir. Madam Hamparson, güzelliği ve cazibesıyla herkesi etkileyen bir kadındır ve Resmî ile yasak aşk yaşamaktadır. Bu isimlere kişilik özellikleri yükleyen yazar, kahramanları eğlence dünyasına hâkim, hafif meşrep, edep ve ahlak noktasında zayıf insanlar olarak anlatmıştır. Bu şekilde Batı'nın kültürünü ve ahlakını eleştirmiştir.

Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş

Roman, 1875 yılında yayımlanmıştır. Anlatılan olaylar, Osmanlı padişahlarından III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmut'un saltanat yıllarında geçmektedir. Romanda zengin ve itibarlı Üsküdarlı Veysel Efendi'nin oğlu Osman Bey ile Nergis'in aşkları anlatılmıştır. Anlatıcı, romanda zaman zaman olayın akışını keserek devrin siyasi hadiseleri hakkında bilgi vermiştir. Üsküdarlı Veysel Efendi adındaki varlıklı adam, konağında eşi Şehime Hanım, oğlu Osman Bey, cariyeleri Nergis ve Çeşm-i Afet, hadım ağası Mesut Ağa ve diğer hizmetkârlarıyla beraber yaşamaktadır (Aslan, 2011, s. 79). Aşk ve siyasi olaylar çevresinde gelişen romanda Hadım Mesut Ağa romanın kötü karakteridir. Kılıktan kılığa girerek Nizam-ı Cedit ile Yeniçeri ocaklarının arasında düşmanlığa neden olur ve birbirine âşık Osman ile Nergis'i ayırmaya çalışır. Şahıs kadrosu: Üsküdarlı Veysel Efendi, Osman Bey, Şehime Hanım, Hadım Mesut Ağa, Nergis, Çeşm-i Afet, Kulaksız Mehmet Efendi, Meddah İsmail, Güngörmez. Üsküdarlı Veysel Efendi; Veysel, "Veys" sözcüğünden türemiş bir erkek adıdır. Sözcük, Kişi Adları Sözlüğü'nde "Yoksulluk, muhtaçlık." anlamına gelmektedir. Arapça kökenli sözcük romanda adının anlamının zıttı yönde bir kişiliğe sahiptir. Yazar, Veysel adıyla beraber "Üsküdarlı" ve "Efendi" sıfatlarını kullanarak kahramanın sosyal statüsünün güçlü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Toplumsal ve psikolojik vurguya dayalı Üsküdarlı Veysel Efendi adı romanda ön plana çıkmaktadır. Romanda yazar "İstanbul'un karışık zamanında Üsküdar'da Veysel Efendi namında bir mütemevvil vardı ki gerek helâlden ve gerek haramından cem eylediği hesapsız hazinesini hüsn-ü muhafaza ve ahvâl-i âlemi uzaktan temaşa edenlerden sayılırdı." (Mithat, 2000, s. 4) ifadelerini kullanmıştır.

Hadım Mesut Ağa toplum içerisinde siyasi ve sosyal olayları Veysel Efendi'ye haber vermektedir. Nizam-ı Cedit ve Yeniçeri Ocakları arasında iki yönlü casusluk yapması nedeniyle Yeniçeriler tarafından öldürülür.

Hadım Mesut Ağa; Arapça "sa'd" kökünden türeyen sözcük, Türkçe Sözlük'te "Saâdete ermiş, saâdetli, mutlu, bahtlı, bahtiyar." (1998, s. 1543) anlamındadır. Kahraman, romanda isminin önünde kullanılan lakabı ve karakter özellikleriyle ön plana çıkar. Hadım sözcüğü "Kısırlaştırılmış, enenmiş erkek, tavâşi." (1998, s. 923); Hadım Ağası ise "Saraylarda harem bölümünde hizmet eden kısırlaştırılmış erkek, harem ağası." (1998, s. 923) anlamındadır. Romanın kötü kişisi olan Hadım Mesut Ağa'ya yazar kişilik özellikleri yüklemiştir. Üsküdarlı Veysel Efendi'nin her türlü işinde kullandığı kişidir. Yazar, kahramanı "...bir Arap olup daha küçük bir çocuk iken Veysel Efendi'nin yanına gelmiş ve efendi-i mümaileyhin ne kadar dostu varsa cümlesiyle muarefe peyda ederek bu sayede ahvâl-i âleme efendisi kadar değil daha ziyade vukuf peyda eylemişti." (Mithat, 2000, s. 4) cümlesiyle tanıtmıştır. Hadım Mesut Ağa ismi sosyal ve psikolojik açıdan çok dikkate alınmayan önemsiz bir kişi gibi algılansa da zekâsı ve açıkgozlülüğü sayesinde romanda önemli biri hâline gelmiştir. Mesut Ağa, her tarafa rahatça girip çıkması sayesinde insanlardan hem bilgi hem de para alan bir kişidir. Almış olduğu hediyeler ve ihsanlarla ciddi bir zenginliğe kavuşmuştur. Osman Bey ile Nergis'in kavuşmasını engellemiş ve Nizam-ı Cedit ve Yeniçeri Ocakları arasında iki yönlü casusluk işinde bulunmuştur.

Osman Bey; Arapça kökenli bir kelime olan Osman, Türkçe İsimler Sözlüğü'nde "1. Bir tür kuş veya ejderha. 2. Hz. Muhammet'in damadı, üçüncü halife. 3. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı." anlamındadır. Bey kelimesiyle birleşik sözcük oluşturmuştur. Yazar, güçlü bir ifadeye sahip ada kişilik özellikleri yüklemiştir. Üsküdarlı Veysel Efendi'nin oğlu olan Osman, Tanzimat romanında çok fazla işlenen "bey-cariye aşkında" cariyeye Nergis'e âşık olan kahramandır. Sevdiği kız uğruna mağarada hapis kalmış bir şahsiyettir. Fedakâr ve cefakâr bir özellik gösterir.

Nergis, Farsça kökenli kelime Türkçe Sözlük'te "1. Bir çenekliler sınıfının nergisgiller familyasından, lâl gibi soğanla üretilen, beyaz veya sarı çiçekli, soğanı zehirli süs bitkisi. 2. Güzelin gözü." (1998, s. 1646) anlamındadır. Çiçek ismiyle adlandırılan kahraman, fiziksel görünümü ve kişilik özelliklerine uygun isimlendirilmiştir. Roman kahramanları iyi-kötü karakterler olarak ayrıldığında hem adıyla hem karakteriyle iyi özellikler gösterenler arasındadır. Çekici ve güzel bir cariyeye olan Nergis, sevdiği kişi uğruna uzun yıllar mağarada hapis kalmıştır. Yazar, güzelliğini şu şekilde anlatmıştır: "Fidan gibi boy! Etine dolgun beyaz ten! Uzun, gümrah, kumral saçlar! Az basıkça kas! Çerkezlere mahsus olan çukurca fakat gayet güzel elâ gözler. Yuvarlakça burun, yuvarlakça çene hatta yumru çenesinin orta yerinde de bir çukur ki tebessüm edip de yüzü buruştuğu zaman güya çenesi çukurun içine gömülüp gidecek gibi bir hal gösteriyor. Gerdanın sağ cihetinde de çitlenbikten büyük bir siyah ben." (Mithat, 2000, s. 7). Çeşm-i Afet; Çeşm kelimesi Farsça kökenli olup Türkçe Sözlük'te "Göz" anlamındadır. Afet kelimesi ise Arapça kökenlidir. Türkçe Sözlük'te "1. Güzelliği ile insanın aklını başından alan kadın. 2. Bela, felaket." (1998, s. 28) anlamındadır. Çeşm-i Afet tamlama şeklinde kız adı olarak kullanılmıştır. Romanda Veysel Efendi'nin konağına cariyeye olarak aldığı ve güzelliğiyle herkesi etkileyen kişidir. Fiziki özellikleri onun bu sözcükle adlandırılmasını sağlamış ve ad karakter özellikleriyle özdeşleştirilmiştir. Osman Bey'e aşkı ilan etse de karşılık bulamamıştır. Bu nedenle Nergis'ten intikam almıştır. Afet sözcüğünün her iki anlamını da romanda bu yönüyle göstermiştir.

Kulaksız Mehmet Efendi; Mehmet, Türkçe kökenli bir addır. Arapça "Muhammet" sözcüğünden gelmektedir. "Kulaksız" ve "Efendi" sıfatlarıyla beraber kullanılan ad, Kulaksız lakabını hem fiziksel hem de karakter özelliğine bağlı olarak almıştır. Lakap isimden daha çok öne çıkmış ve romandaki göreviyle özdeşleşmiştir. Mesut Ağa'nın emrinde çalışan Kulaksız Mehmet Efendi, onun Nergis ile Osman'ı kapattığı Hayırsız Ada ile irtibatını sağlayan kayıkcıdır. Casusluk yapan Mesut Ağa'nın gizli işlerini bilen kişi olması ve sır saklaması açısından lakabıyla uyumludur. Lakaba yapılan vurguya bağlı olarak Mesut Ağa'nın güvenebileceği ve iş yaptırabileceği kişi olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla kullandığı isim ve lakaplar romanın konusuna ve İstanbul'un sosyal ortamına uygun biçimde verilmiştir. Güngörmez; Türkçe Sözlük'te "Güneş ışığı almayan (yer)" anlamındadır.

“Gün” ismiyle ve “gör-” fiilinin birleşmesiyle oluşur. Uzun yıllar mağarada kalan Nergis'le Osman'ın burada doğan oğullarıdır. Yazarın bu adı koymasında asıl etken kahramanın dört yaşına kadar dış dünyayı görmeyen ve tanımayan bir şahsiyet olmasıdır. Karaktere uyumlu bir ad koyarak olayı daha dramatik hâle getirmiş ve isimle karakteri özdeşleştirmiştir.

Hüseyin Fellah

Ahmet Mithat Efendi, Alexandre Dumas'ın yazdığı “Monte Kristo Kontu” adlı eserden esinlenerek bu eseri yazmıştır. Eseri uzun uğraşlar sonucunda 1875 yılında yayımlamıştır. Romanda Civelek Mustafa ile Şehlevend'in İstanbul'da başlayan ve Cezayir'e kadar uzanan maceraları anlatılmıştır. Romana ismini veren Hüseyin Fellah ise Cezayir'de olaylara dâhil olmuştur. Yoksulluktan dolayı çalışmak zorunda olan Şehlevend, Cezayir'de haydut arkadaşlarıyla hırsızlık yapan, insanları dolandıran Ahmet Bey adında zengin bir kişinin konağına cariye olarak satılır. Tesadüf eseri Şehlevend ve Civelek Mustafa Cezayir'de de bir araya gelir. Burada Şehlevend, Civelek Mustafa'nın yardımıyla Hüseyin Fellah'ı Ahmed Bey'in elinden kurtarır. Aşk ve maceranın iç içe geçtiği romanda Civelek Mustafa, Şehlevend'i çok sever; romanın sonunda sevgisine karşılık bulamadığı için intihar eder. Aynı şekilde Hüseyin Fellah da Şehlevend'e âşıktır ama Şehlevend, onu da kabul etmez. Şehlevend romanın sonunda Ömer ile evlenir. Başlıca kahramanları: Hüseyin Fellah, Civelek Mustafa, Şehlevend, Hasna Hanım, Ömer, Ahmet Bey, Sabire, Candanbezdi. Hüseyin Fellah; romanda Hüseyin Fellah birleşik sözcük olarak kullanılmıştır. Her iki sözcük de Arapça kökenlidir. Hüseyin sözcüğü, Kişi Adları Sözlüğü'nde “*Küçük sevgili.*”; Fellah ise “*Mısır köylüsü. Çiftçi.*” (1998, s. 769) anlamındadır. Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Fellah ismini eserle bütünleştirerek romana da bu ismi vermiştir. Fellah adını kahramanın sosyal hayatta yaptığı işle özdeşleştirmiştir. Kahraman, ziraat ve çiftlik işleriyle uğraşan bir delikanlıdır. Yazar, genç, yakışıklı ve zengin biri olarak şu şekilde tanımlanmıştır:

“...gayet uzun boylu, nahîfü'l-endam, fidan fibi bir delikanlı olup, eğerçi teni biraz esmerce idiye de kara kaşlar, kara gözler, ince kara bıyıklar, rengiyle mütenasip düşerek enzara külli letâfet bahsedebilirdi. Sinin dahi yirmi sekize ancak varabilirdi.” (Mithat, 2000, s. 113)

Şehlevend; Şehlevend, Farsça kökenli birleşik sözcüktür. Şeh sözcüğü Türkçe Sözlük'te “1. İran veya Afgan hükümdarı. 2. Alevilik, Bektaşilikte pir. 3. Benzerlerine oranla en üstün, en güzel, en iyi.” (1998, s. 2081) anlamındadır. Levend ise “Osmanlı bahriye teşkilâtında donanmada ve kıyılarda hizmet gören askerî sınıf. 2. Eskiden Venedik gemilerinde çalışan doğu ülkelerinden toplanmış maaşlı asker. 3. Kabadayı tavırlı, cesur (kimse).” (1998, s. 1462) şeklinde tanımlanmıştır. Yazar, genelde erkekler için kullanılan adı romanın başkahramanı olan bir kadına vermiştir. Şehlevend adıyla güçlü ve hareketli bir kadın karakteri oluşturmuştur. Kahraman genç, güzel, çekici aynı zamanda cesur bir kadın karakterdir. Bir kadın olarak annesiyle yoksulluktan kurtulmak için yaptığı mücadele dikkate değerdir. Cariye olarak Ahmet Bey satılmış orada dilsiz ve sağır rolüyle Dayızade Ahmet Bey'in bütün kötü işlerini öğrenmiş, daha sonra saf ve masum olan Hüseyin Fellah'ı onun elinden kurtarmıştır. Bu özellikleri alarak onun ismiyle özdeşleşmesini sağlamıştır. Romanın ismi her ne kadar Hüseyin Fellah olsa da Şehlevend başkahraman olarak göze çarpmaktadır. Civelek Mustafa; Mustafa Arapça kökenli bir addır. Kişi Adları Sözlüğü'nde “1. Seçilmiş, seçkin. 2. Hz. Muhammed'in adlarından.” anlamındadır. Kökeni belli olmayan Civelek ise Türkçe Sözlük'te “Canlı, oynak, çekici. Yeniçeri ocağına yeni girmiş delikanlı.” (1998, s. 412) anlamındadır. Lakap olarak Mustafa adıyla birleşik sözcük oluşturmuştur. Romanda addan çok lakap ön plana çıkmıştır. Lakabının özellikleriyle kahramanını karakter özellikleri özdeşleşmiştir. Çok hareketli ve canlı bir tiptir. Yazarın romanda üzerinde en çok işlediği şahıstır (Korkmaz, 2011, s. 186). İstanbul'dan Cezayir'e hareketli bir yaşamı olan Civelek Mustafa altı kişiyi öldürdüğü için Cezayir'de haydutluk yapan Ahmet Bey'in yanına “katil genç” (s. 101) olarak girmiştir. Gözü pek ve cesurdur. Şehlevend'e âşık olan Civelek onunla evlenme arzusundadır. Hüseyin Fellah'ın Ahmet Bey'in elinden kurtulmasında Şehlevend'e yardım etmiştir. Yazar, fiziki özelliklerini “Uzun boylu, geniş omuzlu, gayet beyaz tenli, al yanaklı, enli kash, iri ve siyah gözlü, gayet güzel, değirmi çehreli bir çocuk” (Mithat, 2000, s. 102) şeklinde anlatmıştır.

Dayızâde Ahmet Bey; Ahmet, Arapça kökenli bir addır. Kişi Adları Sözlüğü'nde "Övülmeye layık, övülmüş." anlamındadır. Dayızâde lakabı ise Türkçe "dayı" Farsça "zâde" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. "Dayıoğlu" anlamındadır. Dayızâde lakabını kahramanın karakter özellikleriyle özdeşleştirmiştir. Yazar, bu lakabı kullanırken o dönemde Cezayir'de kullanılan lakapları ve ünvanları dikkate almıştır. Dayızâde lakabı da asilzadelîği temsil eden soy arayışında kanun dışı işlere karışan dayılıklarıyla ün salmış kişilere verilmektedir (Yeşilyurt, 2011, s. 281). Haydut arkadaşlarıyla hırsızlık yapan, insanları dolandıran Ahmet Bey bu sayede zengin olmuş, şöhret kazanmış bir kişidir. Lakabıyla ön plana çıkan kahraman, ailesi tarafından iyi bir şekilde yetiştirilmiş ancak hayat şartları onun kötü bir insan olmasına yol açmıştır. Yazar, kahramanı "Kendisi yirmi sekiz nihayet otuz yaşlarında bir adam olup pederi ilim kadrini bilir zevattan olmasıyla oğlunu epeyce okutmuş yani sarf ve nahiv ve fıkıh ve ferâizden epeyce malûmat kazandırmıştı." (Mithat, 2000, s. 84) şeklinde tanıtmıştır.

Taaffüf

Roman, 1895 yılında yayımlanmıştır. "Mektup Parçaları", "Turfanda-Turfa", "Sırr-ı İzdivâc", "Âşık Âşık; Karı Koca", "Bir Kadın Nasıl Yanılır?", "Venüs ve Minerva", "Muanaka" başlıkları altında ön bilgi veren yedi bölümden oluşur. Batılı tarzda yetiştirilen Sâniha'nın kültürler arası çatışması anlatılır (Korkmaz, 2017, s. 195). Sâniha ile Râsih'in mutlu evlilikleri Tosun'un üçüncü şahıs olarak aralarına girmesiyle sıkıntılı bir hâl alır. Sâniha, tekdüze giden evliliklerinde aşk ihtiyacını karşılamak amacıyla Tosun'a karşılık verir. Rasih ise durumun farkındadır ve kendi yöntemleriyle Sâniha'yı kurtarmaya çalışır. İyi bir eğitim almış olan Râsih; edebiyat, resim ve heykel sanatlarını kullanarak Sâniha'nın ruhuna hitap eder ve onu iffet dairesinde tutar. Şahıs kadrosu: Sâniha, Rasih Bey, Tosun, Doktor Fratenberg, Dâniş Bey, Seniha Hanım, Nurullah, Madam Miryal, Peyker. Sâniha; Arapça "sânih" kökünden türemiş olan sözcük Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "Çok düşünmeden fikre doğan, akla gelen şey, fikir, ilham." (Devellioğlu, 1998, s. 920) anlamındadır. Yazar, adın anlamında yer alan "fikir, ilham, akıl" gibi kavramlardan yola çıkarak kahramanı sanattan edebiyata; matematikten astronomiye, fiziğe, kimyaya kadar bütün ilimlere hâkim bir kişi olarak kurgulamıştır. Ayrıca bu karakter özelliklerinin yanına güzelliğini de koymuş, romanda almış olduğu eğitimi güzelliğiyle beraber ön plana çıkarmıştır. Dâniş Bey ile Seniha Hanım'ın hayatta kalan tek çocuğudur ve Rasih Bey ile evlidir. Kahramanın karakter özellikleriyle ismi arasındaki bütünleşmeyi romanın çeşitli yerlerinde dile getiren yazar, güzellikte onu "kadim Yunan ilahelerine" (Mithat, 2000, s. 80) benzeter. 12 yaşında olan Sâniha'yı "...o yaştaki bir Fransız kızından daha pek çok mükemmel olarak Fransız lisanını biliyor ve yazıyordu." (Mithat, 2000, s. 28) şeklinde metheder. Sâniha'nın güzelliğini anlatmaya anlatıcının dahi kabiliyetinin yetersiz kaldığını "Ya bu genç kadının kendi hüsnü, kendi cemali? Oo, bunları kalem ile tasvire kudret-i şâirânenin kifayeti istibat olur. Fırça ile tasvir için kudret-i ressamâneye müracaat etmeli." (Mithat, 2000, s. 80) sözleriyle belirtir. Mutlu bir evliliği olmasına rağmen düşünmeden sadece duygularıyla hareket eden Sâniha, Tosun ile mektuplaşmaya başlamıştır. Bu durumu öğrenen Rasih Bey; edebiyat, resim ve heykel sanatlarını kullanarak ihmal ettiği eşinin tekrar sevgisini kazanmıştır.

Rasih Bey; Arapça "rusûh" kökünden türemiş olan sözcük, Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "I. Sağlam, kuvvetli, metin, muhkem 2. Bilgisi çok geniş olan." (Devellioğlu, 1998, s. 877) anlamındadır. Yazar, bilgi ve görgüsüyle Sâniha'ya uygun bir eş olarak kahramana kişilik özellikleri yüklemiştir. Râsih ismini bu özellikleriyle özdeşleştirmiştir. Fransa'da eğitim gören kahramanı, edebiyat ve felsefe alanlarına ilgi duyan bir kişi olarak anlatmıştır. "Akıllı, bilgili ve terbiyeli bir kişidir." (Mithat, 2000, s. 46). Aynı zamanda gazete yazarı olan Rasih'i Sâniha'nın gazetede makalelerinden tanıdığı belirtilmiştir. Evlendikten sonra Sâniha'nın bir mektupla Tosun'a ilgisi olduğunu öğrenen Rasih, bu durumda dahi adının özelliklerini göstererek sağlam ve kuvvetli durmuştur. Çok okuma ve çalışma nedeniyle onu ihmal ettiğini düşünür. Onun tekrar sevgisini kazanmak ve evine bağlamak için ilmini ve bilgisini kullanır. Sâniha'yı edebiyat, resim, heykel sanatını kullanarak ve manevi telkinleriyle onu tekrar iffetli bir kadın hüviyetine kavuşturur. Daniş Bey; Farsça "dânisten" gelen sözcük Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te "Bilgi, ilim, irfan." (Devellioğlu, 1998, s. 164) anlamındadır. "Bey" sıfatıyla beraber birleşik sözcük oluşturmuştur. Yazar, kahramana belirgin vasıflarından hareketle bu ismi vermiştir. Adla karakter özelliklerini özdeşleştirmiştir. O, ticaretteki ilim ve irfanı sayesinde zengin

olmuş ve takdir görmüştür. Ticaretle uğraşan Dâniş Bey, Mısır ile Girit arasında zeytin ve zeytinyağı, pirinç, pamuk, sabun ticareti yapmış; ticaretteki bu bilgisiyle devlet görevine getirilmiştir. Batı kültürünü benimsemiş ve tek çocuğunu bu doğrultuda yetiştirmeye çalışmıştır. Romanda “*Dâniş Bey an-asıl Giritli idi ve o cezirenin kiramat-ı mevkiyesinden olmak üzere gayet zeki ve fâtin bir adamdı*” (Mithat, 2000. s. 21) şeklinde tanıtılmıştır. Doktor Fratenberg; Romanda doktor ünvanıyla birlikte kullanılan Fratenberg ismi Batı kültürünü sembolize etmiştir. Daniş Bey’in ve Sâniha’nın Batı’ya yönelişinde önemli bir figürdür. Yazar, diğer romanlarında olduğu gibi bu romanda da yabancı ad kullanarak romanın konusuna bir şekilde yön vermiştir. Doktor Fratenberg Alman kökenlidir. Çalışkanlığı ve disipliniyle övgüye değer olan olumlu bir tiptir. Yazar, onu “*Hikâyemizde Doktor Fratenberg eşhâs-ı mühimmedendir.*” (Mithat, 2000, s. 25) şeklinde tanıtır. Sâniha, bütün eğitim ve terbiyesini ona borçludur ve eserde şu şekilde tanıtılır:

“... Hane içindeki vazifesi mini mini Sâniha'nın sıhhatine ale'd-devam nezaretten ibaret idiyse de feylesof doktor bu vazifeyi ifadan ziyade çocuk dadılığı ediyordu denilse şaşılabilir.” (Mithat, 2000, s. 26)

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek, Çengi, Dürdane Hanım, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Bahtiyarlık, Paris'te Bir Türk, Hüseyin Fellah, Taaffüf, Karnaval, Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* romanlarında yer alan kırk sekiz başkahraman ve yardımcı kahramanların yazın kişi adbilim açısından incelenmiştir. Bu isimlerden otuz biri Arapça, dokuz Farsça, üçü Fransızca, ikisi Türkçe, biri Almanca, biri Yunanca, biri ise Farsça/ Arapça kökenlidir. Dönemin sosyal yapısına bağlı olarak isimler lakap veya ünvanlarla nitelendirilmiştir. Adlar; Bey, Efendi, Ağa, Hanım, Molla, Paşa, Doktor, Dayızâde, Civelek, Fellah, Kulaksız, Hadım, Üsküdarlı, Mösyö, Madam, Cezayirli, Yamalı, Çelebi, Meraki sıfat ve ünvanlarıyla birleşik sözcük oluşturmuştur. Bu ünvan ve sıfatlar kahramanın aldığı eğitimi, alafrağa ya da alaturka yetişme tarzını, kültürünü kısaca kişiliği hakkında ipuçları vermiştir. Yazar, yaşadığı dönemde Batı'nın her konuda örnek alınmasından dolayı eserlerinde Batı dillerine ait ad ve ünvanlara çok fazla yer vermiştir. Ayrıca Tanzimat Döneminde en çok işlenen konulardan olan doğu-batı çatışması Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında kullanılan ünvanlarda da karşımıza çıkmaktadır. “Mösyö, Madam” Batı kültürünü temsil ederken “Ağa, Bey, Efendi” Doğu kültürünü temsil etmektedir. İnceleme kısmında beş yabancı ad değerlendirilmiştir. Debus'un adların verilmiş özelliklerini sınıflandırmada kullandığı özdeşleştirme ve ada karakter özellikleri yükleme ölçütleri, isim ve sıfatlarda kullanılmıştır. Felâton Bey, Arife, Nusret Hanım, Şehnaz, Zekâ Bey ve Zekai Bey gibi adlarda adın anlamının zıttı yönde kişisel özellikler yüklenmiştir. Belirlenen romanlarda on beş kadın adı değerlendirilmiştir. Sosyal hayat içerisinde yer bulmaya başlayan kadınlar, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında fizikî ve karakter özellikleriyle aktif rol almıştır. Güzelliklerini övmek ve ön plana çıkarmak amacıyla ismiyle müsemma Nergis, Sünbül (Peri), Hasna, Çeşm-i Afet gibi adları kullanırken kişilik özelliklerine bağlı olarak da Melek, Raziye, Dürdane Hanım, Sâniha, Şehlevend, Canan adlarına yer vermiştir. Yazar, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellah, Dürdane Hanım romanlarında başkahramanların adlarını aynı zamanda romanına da ad olarak vermiştir. Böylece eserin karakterler üzerinden şekillendiğini göstermiş ve adlara estetik değer kazandırarak eserle ismi bütünleştirmiştir. Ahmet Mithat Efendi halkı eğitmek amacıyla romanlarını yazmıştır. Bu romanlarında dönemin sorunlarına eğilmiş ve konuları bu doğrultuda seçmiştir. Romanlarında kullandığı adlarda dilin sosyal niteliğini ortaya çıkarmıştır. İyi ve kötü olarak ayırdığı karakterlerin okuyucunun hafızasında kalıcılığını arttırmak için adları, lakapları ve ünvanları en iyi şekilde kullanmıştır. Yazarın fikrini destekleyici ya da yadsıyıcı rol üstlenen kahramanları ya ismin anlamıyla özdeşleştirmiş ya da isme kişilik özellikleri yüklemiştir. Konuya uygun olarak kahramanlarına karakter özellikleri kazandıran yazar, kahramanların adlarını gelişigüzel yerleştirilmiş figüratif bireyler olmanın ötesinde bilinçli biçimde belirlemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranları

Çalışma tek yazarlı olduğu için yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Bu çalışmada çıkar çatışması oluşturacak herhangi bir husus yoktur.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi (1996). *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Dünyaya ikinci gelis yahut İstanbul'da neler olmuş, Felâatun Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Paris 'te bir Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Çengi, Kafkas, Süleyman Muslî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Yeryüzünde bir melek*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Karnaval, Vâh*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil. Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aslan, P.(2011). Ahmet Mithat'ın dünyaya ikinci geliş yahut İstanbul'da neler olmuş, Çengi ve Cinli Han romanlarında "Olağanüstü". *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 4(1), 75-90.
- Birus, H. (1987). Vorschlag zueiner typologie literarischer namen. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 67, 38-51.
- Bulut, S. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe bitki adlandırmaları-1: Yiyecek-içecek olarak kullanılan bitkiler. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(12), 562-588.
- Coşkun, K.(2006). *Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde dini ve toplumsal temalar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Debus, F. (1998). Dichter über namen und ihr umgang mit ihnen. *Onomastica Slavogermanica XXIII*, 33-59.
- Debus, F. (2002). Namen in literarischen werken. *Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, 2.
- Devellioğlu, F.(1998). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Gezgin, H. S. (1999). *Edebî portreler*. İstanbul: Timas Yayınları.
- Gökçek F. (2019, Eylül 28) <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-mithat-efendi>. Erişim Tarihi: 26.01.2024
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gürbüz, A. (2018). Ahmet Mithat Efendi'nin Çengi romanında Cervantes'in izlerini aramak. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 10(3), 819-830.
- Hanno Weber, S. (1997). *Namengebungsmotivationen zeitgenössischer hamburger autoren. Eine empirische untersuchung zur literarischen Onomastik*. Frankfurt a. M., Berlin, Bern, New York: Lang.

- Karabulut, M. ve Tohumcu, K. (2020). Roman tekniği bakımından Ahmet Midhat Efendi'nin "Dürdane Hanım" romanı. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2(3), 289-307.
- Kibar, O. (2005). *Türk kültüründe ad verme kişi adları üzerine bir tasnif denemesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, F. (2010). *Ahmet Mithat Efendi'nin romanları ve romancılığı (1874-1884)*. Doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Lamping, D. (1983). *Der name in der erzählung: zur poetik des personennamens*. Bonn: Bouvier.
- Özdemir, A. N. (2014). *Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kadınlar*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Podol'skaya, N. V. (1978). *Slovar Russkoy onomastieskoy terminologii*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft (2007). *Neubearbeitung des reallexikons der deutschen literaturgeschichte*. Oldenbourg: Walter de Gruyter.
- Sağlam, M. H. (2014). Tartışmalı bir eser: Ahmet Mithat Efendi'nin Bahtiyarlık romanı üzerine bir tahlil alışması. *Turkish Studies*, 9(3), 1219-1234.
- Sakaoglu, S. (2001). *Türk ad bilimi I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Sobanski, I. (2000). *Die eigennamen in den detektivgeschichten gilbert Keith Chestertons. Ein Beitrag zur Theorie und Praxis literarischer Onomastik*. Frankfurt: Peter Lang Verlag.
- Şahin, İ. (2021). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Turan, D. (2021). Yazınsal onomastik ve ocuk yazını çevirisinde kişi adlarının çevrilebilirliği üzerine. *SEFAD*, 45. 101-122.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2015). <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi:27.01.2024
- Uraz, M. (1941). *Ahmet Mithat, hayatı, şahsiyeti, eserleri ve yazılarından seçmeler*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- Yağlı, A. (2017). Ahmet Mithat Efendi'nin Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı romanında Fransız dili ve kültürünün izleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 46-55.
- Yeşilyurt, Ş. (2011). *Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yapı ve tema*. Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Kayseri.
- Yıldırım, G.(2021). *Tanzimat devri Türk romanında kötülük*. İstanbul: Hiperyayın.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, H. ve Din, H. (2023). Adbilim açısından Osmaniye Hasanbeyli ilçesinde kullanılan lakaplar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 835-855.
- Zengin, D. (2014). *Türk toplumunda adlar ve soyadları. Sosyo-kültürel ve bilimsel bir yaklaşıml*. Ankara: Kurmay Yayınları.

Extended Abstract

Introduction

Studies on the concept of name are evaluated within the field of onomastics in linguistics. Onomastics is concerned with the names of living beings, objects and concepts, in short, all the concepts that people perceive the external world and design in the mental world. Over time, it has examined the history, origin, formation, development process, socio-cultural characteristics, spread area, structure, expression, function and usage of names. Anthroponymy is a field that deals with the names given to people. Personal names are the reflection of social thought encoded in the mind as a result of the common interaction of different dynamics operating at individual, social, economic and cultural levels. In this respect, anthroponymy has become an independent field within the field of onomastics and has become a field that analyses personal names, surnames, middle names, nicknames, titles and family names in terms of origin, language, history and culture. In the context of language-culture relationship, it investigates the naming tradition of societies according to their own value judgements and beliefs, the emergence of personal names, the laws of establishment, the duties they undertake and their grammatical development. Within the field of anthroponymy, studies on the tradition of naming in literary texts and the functions and effects of literary names in literary works are handled within the field of literary anthroponymy. Person names in novels, stories, poems, cinema and theatre works are evaluated within this framework and their artistic uses are examined. Literary texts are evaluated in the triangle of author, work and reader. Here, the author is the main element in the creation of the work. The author, who puts forward a purpose with the work he/she has written, is the person who determines the subject and creates or chooses appropriate names for the subject. Each author tries a different approach in choosing names and names the protagonists in accordance with the content of the work. He creates every name, surname, nickname or pseudonym he uses as a result of a diligent search by experimenting and changing them. These names, which are attributed social and intellectual meanings in literary works, are mostly names that reflect the personality traits of the heroes. In accordance with the content of the work, he sometimes establishes parallel and sometimes opposite meaning relations between the characters of the heroes he uses and their names. The study of literary anthroponymy started in 1978 with Birus' "Poetische Namensgebung". Debus, on the other hand, focused on the classification and functions of names in terms of literary anthroponymy with his work "Namen in literarischen Werken" published in 2002. It has been observed that authors have different methods in the process of naming heroes in literary texts. Birus categorised the bearers of a name depending on the naming tradition specific to the country, society, literature and faith. Debus, on the other hand, classified the functions of literary person nomenclature under the titles of Identification, Creating fiction/illusion, Attributing character traits, Emphasising/Anonymisation, Mythologising, Giving aesthetic value and explained their characteristics.

Findings

This article is an explanatory research and qualitative research method was used in the study. In terms of literary anthroponymy, ten of Ahmet Mithat Efendi's novels selected from more than two hundred and fifty novels, namely *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çengi*, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, *Bahtiyarlık*, *Paris'te Bir Türk*, *Dürdane Hanım*, *Hüseyin Fellah*, *Taaffüf*, *Karnaval*, *Dünyaaya İkinci Geliş* or *İstanbul'da Neler Olmuş*, were evaluated. After the meaning, origin and structure of the names are stated, the names are classified according to Debus's classification in terms of literary person nomology and the relationship between the names used and the characters of the heroes is revealed. The data used were collected from sources such as online archives, newspapers, academic journals and books, encyclopaedias, theses and official websites, and the research and writing process of the article was made possible thanks to the primary and secondary sources obtained from these sources.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The names of forty-eight protagonists in the novels mentioned above were analysed in terms of anthroponymy. Thirty-one of these names are of Arabic, nine Persian, three French, two Turkish, one German, one Greek and one Persian/Arabic origin. Depending on the social structure of the period, names were characterised with nicknames and titles. The names of the protagonists are used together with the adjectives and titles Bey, Efendi, Aga(ağa), Hanım, Mullah(molla), Pasha(paşa), Doctor, Dayızâde, Civelek, Fellah, Earless(kulaksız), Eunuch(hadım), Üsküdarlı, Monsieur(mösyö), Madam, Cezayirli, Yamalı, Çelebi, Meraki. The nouns are compound words in terms of structure. These titles and adjectives give clues about the education the protagonist received, his European or Turkish upbringing, his culture, in short his personality. Since the author took the West as an example in everything in the period he lived in, he mentioned the names and titles of Western languages. Five foreign names are analysed in the review section. The author mostly identified the names and titles with their dictionary meanings or attributed character traits to them. Fifteen women's names were analysed in the novels. Women who started to find a place in social life took an active role in Ahmet Mithat Efendi's novels and were revealed with their physical and character characteristics. In the names he used in his novels, the social quality of the language was clearly seen. The author used names such as Narcissus(Nergiz), Sunbül (Fairy), Hasna, Çeşm-i Afet in order to praise and emphasise the beauty of the heroines. Depending on their personality traits, he used the names Melek, Raziye, Dürdane Hanım, Sâniha, Şehlevend, Canan. It was observed that the author attributed personality traits to the characters Zeka Bey and Zekai Efendi in the opposite direction of the meaning of the name. In the novels Felâatun Bey and Râkım Efendi, Hüseyin Fellah, Dürdane Hanım, the names of the protagonists are also used as the title of the novel. Thus, these names gave aesthetic value to the literary work and integrated the name with the work. Ahmet Mithat Efendi wrote his novels in order to educate the public. In these novels, he focused on the problems of the period and chose the subjects accordingly. He considered the novel genre as one of the most convenient means of educating, informing and preparing the society for the new civilisation. In his works, he emphasised the science, industry and industriousness of the West. He argued that Ottoman society should develop in these fields by preserving its moral values. He opposed the imitation of European life and Western life. He also criticised the heroes of the novel who adopted this life sarcastically. He supported young writers, defended simplification in language, criticised disobedience to the state and religion, laziness, extravagance and wannabism. The author, who gave character traits to his heroes in accordance with the subject matter, determined the names of the heroes consciously rather than being randomly placed figurative individuals. He has identified the names of the heroes, who play a supporting or denying role to the author's idea, with their meanings or attributed personality traits to their names. He categorised the names he used in every novel he wrote in this direction and attributed meanings to them. The author, who gives information by interrupting the flow of events in the work, associates the name of the protagonist with his/her personality traits and introduces the protagonist with his/her good or bad characteristics. Thus, by using the hero's name and character traits in harmony, the author has ensured that the hero remains in the reader's memory more easily.